Stephen F Cohen

Bucharin och den ryska revolutionen

1973

Översättning: Bernt Kennerström.
Svensk utgåva: Arkiv 1981
Denna digitala utgåva publicerad med översättarens medgivande. Boken finns fortfarande på förlaget (Arkiv) och kan köpas därifrån.

Innehåll

Förord 1
1. Formeringen av en gammalbolsjevik 5
2. Radikalismens triumf 1917 39
3. Inbördeskrigets politik 51
4. Marxistisk teori och bolsjevikisk politik: Bucharins *Den materialistiska historieuppfattningen* 88
5. Bolsjevismen under omprövning 100
6. Bucharinismen och vägen till socialism 128
7. Duumviratet: Bucharin och det delade ledarskapet 168
8. Moderationens kris 192
9. Bucharins fall och Stalins revolution 212
10. Den siste bolsjeviken 268
Epilog. Bucharin och bucharinismen i historien 305
Efterskrift 309
Litteraturförteckning 316

Se även Cohens artikel om Bucharin (från 1995) Att bevaras för evigt.

Cohens bok är ett kontroversiellt försök att politiskt återupprätta Bucharin. Det är därför knappast förvånande att publiceringen ledde till en debatt där flera kända specialister på den ryska revolutionen tog till orda. På marxistarkivet finns ett urval sådana recensioner. Stephen Cohen själv kommenterar flera av dem i bokens sista kapitel – ”Efterskrift”:

E H Carr: Legenden om Bucharin
Tamara Deutscher: Bucharinism mot trotskism
Mike Haynes, Nikolaj Bucharins återuppståndelse
Marcel Liebman: Bucharinism, revolution och samhällsutveckling
Peter Sedgwick och Duncan Hallas: Bucharins återkomst
(ytterligare kommer)

Om noterna

För att göra notapparaten hanterlig har jag följt bruket att ange de fullständiga titlarna endast första gången de anförs och därefter i förkortad men begriplig form. Jag har behandlat Bucharins många periodiska artiklar något annorlunda. De anförs fullständigt vid första omnämnandet eller där det har förefallit lämpligast och därefter bara med hänvisning till den tidning, tidskrift eller samling, där de förekommer. Alla förkortade titlar, inklusive Bucharins, återges också fullständigt i litteraturförteckningen.

/För att underlätta användningen av notapparaten har titlar på ryskspråkiga böcker och tidskrifter översatts till svenska. De ryska titlarna återfinns i litteraturförteckningen tillsammans med de svenska översättningarna utom i avdelning *II. Officiella handlingar* Ö. a./

Mer utförliga noter till det material, som redovisas i kapitlen 1-7, finns tillgängliga i min doktorsavhandling: ”Bukharin and Russian Bolshevism, 1888-1927”, Columbia University 1969.

Jag har vidare använt följande förkortningar och symboler i noterna. /Se också de förkortningar, som redovisas under avdelning *VI. Periodika och separat*. Ö. a./

BSE *Bolsjaja sovetskaja entsiklopedija* (1:a uppl. 66 vol. Moskva 1926-47).
MSE *Malaja sovetskaja entsiklopedija* (anförd uppl.)
PSS V.I. Lenin, *Polnoe sobranie sonenii* (5:e uppl. 55 vol. Moskva 1958-)
Sotj. V.I. Lenin, *Sotjinenija* (3:e uppl. 30 vol. Moskva 1928-37).
T The Trotsky Archives (opublicerat material, Houghton Library, Harvard University)

Förord

Detta är en bok om den bolsjevikiska revolutionen och om en av dess mest betydande och representativa gestalter, Nikolaj Ivanovitj Bucharin.

Först och främst är det en politisk bok och, eftersom Bucharin var en idéernas man och en marxistisk tänkare, är det en intellektuell biografi. Behovet av en utförlig studie över Bucharin är uppenbart, eftersom hans bana under mer än två årtionden stod i centrum för bolsjevikpartiets och Sovjetrysslands stormiga historia. Trots det är han ibland bara hågkommen som författare till flera en gång berömda kommunistiska handböcker samt som huvudanklagad och offer för moskvaprocesserna 1938, eftersom hans roll som grundare har

nedsvärtats i den officiella sovjetiska historieskrivningen. Ofta har man fördunklat Bucharins framträdande ställning som en högt uppsatt medlem av Lenins ursprungliga revolutionära ledning och det styrande partiets politbyrå fram till 1929, som redaktör för *Pravda* och under nästan ett årtionde den sovjetiska kommunismens officielle teoretiker och som ledare för den kommunistiska internationalen från 1926 till 1929. Hans roll i den sovjetiska politiken efter Lenins död var särskilt viktig, då han tillsammans med Stalin ledde partiet mellan 1925 och 1928 och var den främste skaparen av dess moderata inrikespolitik, som eftersträvade en evolutionär väg till ekonomisk modernisering och socialism; han var ledare för oppositionen mot Stalin under de ödesdigra händelserna 1928-1929 och även sedan han besegrats stod han som symbolen för bolsjevikiskt motstånd mot stalinismens uppgång under 1930-talet. Bucharin och bucharinismen är heller inte utan samtida betydelse i den kommunistiska världen, där hans tankar om ett samhälle byggt på samförstånd och mänsklig socialism har upplevt en märklig förnyelse efter Stalins död.

Det andra syftet med denna bok har varit att studera Bucharin som ett sätt att på nytt undersöka den bolsjevikiska revolutionen och de formativa årtiondena i sovjetisk historia. Därvidlag har jag vägletts av det ärevördiga antagandet att man genom att inrikta sig på en viktig del kan göra helheten tydligare och mer begriplig. Bortsett från kapitel 4 (som avviker från kronologin för att diskutera Bucharins berömda arbete om marxistisk samhällsteori), *Den materialistiska historieuppfattningen*, har jag försökt presentera och tolka Bucharins politik och tankar i det större sammanhang, som utgörs av bolsjevikisk partipolitik och sovjetisk historia. Även om denna metod kan påtvinga boken brister som formell biografi hoppas jag att dessa kan uppvägas av de nya insikter metoden kan skänka.

En fullständig skildring av Bucharin baserad på ryskt material[1] blir i själva verket ”revisionistisk” i såväl enskilda som i mer allmänna avseenden. Utöver sin egen centrala roll var Bucharin en flitig (och ofta officiell) kommentator av tidens händelser. ”Det finns knappast någon aspekt av den sovjetiska erfarenhetens första tjugo år, som kan utforskas utan hänvisning till Bucharins åsikter om frågan.”[2] Att på nytt undersöka den bolsjevikiska revolutionen, med Bucharin som prisma, kan sålunda vidga vårt vetande och ibland ompröva vår uppfattning av viktigare händelser, alltifrån uppkomsten av den bolsjevikinka radikalismen strax före revolutionen, karaktären av partiets politik och de politiska motsättningarna under det avgörande 1920-talet till det sovjetiska 1930-talets dunkla politiska historia, som kulminerade med Stalins stora utrensning och förintandet av det gamla bolsjevikiska partiet.

Jag vill inte bli missförstådd och inte heller dölja det som borde framhävas. Denna bok bygger mycket på och kunde i själva verket inte ha skrivits utan de forskare, vilkas pionjärarbeten genomsyrar dessa sidor och ständigt återkommer i noterna. Jag vill bara säga att då jag berättar Bucharins historia har jag också försökt belysa de större händelser och företeelser om vilka vår kunskap har förblivit ofullständig.

---

[1] Utöver min egen doktorsavhandling inkluderar arbetena om Bucharin två monografier och två opublicerade doktorsavhandlingar: Peter Knirsch, *Die ökonomischen Anschauungen Nikolaj I. Bucharins* (Berlin 1959); A.G. Löwy, *Die Weltgeschichte ist das Weltgericht: Vision des Kommunismus* (Wien 1969); John E. Flaherty, ”The Political Career of Nicolas Bukharin to 1929” (opubl. doktorsavh. New York 1954); Sidney Heitman, ”Bukharin's Conception of the Transition to Communism in Soviet Russia (opubl. doktorsavh. Columbia 1963). Heitman har publicerat en värdefull bibliografi, *Nikolai I. Bukharin: A Bibliography* (Stanford, Calif., 1969). Bucharin behandlas också relativt utförligt i mer allmänna arbeten om perioden, däribland Alexander Erlich, *The Soviet Industrialization Debate*, 1924-1928 (Cambr. Mass., 1960); Robert V. Daniels, *Conscience of the Revolution: Communist Opposition in Soviet Russia* (Cambr. 1969), N. Valentinov, *Doktrina pravogo kommunizma* (München 1960); M. Lewin, *Russian Peasants and Soviet Power. A Study of Collectivization*, (Illin. 1968); E.H. Carrs *History of Soviet Russia*, flera volymer.

[2] Warren Lerner i *The Russian Review* (april 1969) s. 202.

På ett mer allmänt plan ser jag den här boken som ett bidrag till de pågående försöken av olika forskare att ompröva den traditionella tolkning, som betraktar den bolsjevikiska revolutionen efter Lenin främst som en motsättning mellan Stalin och Trotskij. Mycket av det som följer kommer att tyda på att Bucharin, det som han företrädde samt hans allierade var betydelsefullare i bolsjevikisk politik och tänkande än Trotskij eller trotskismen kring mitten av tjugotalet. Kort sagt kommer jag att hävda att synen på Trotskij som ”en representativ personlighet för den förstalinistiska kommunismen och en föregångare för den efterstalinistiska kommunismen” är en allvarlig missuppfattning.[3] Den frågan har i sin tur att göra med den rådande uppfattningen, att stalinismen var det logiska och oundvikliga resultatet av den bolsjevikiska revolutionen, ett antagande som nu ifrågasätts av ett växande antal sovjetiska och västliga författare, och av mig själv bland dem.

Alla biografiförfattare bör värja sig mot att överdriva sitt föremåls betydelse. Det är möjligt att jag har misslyckats, men om jag har gjort det, hoppas jag ändå, att det material som presenteras här är tillräckligt för att visa att det bolsjevikiska partiet var mycket mer mångfaldigt till sin karaktär än vad man ofta föreställer sig och att utgången av revolutionen var betydligt mindre förutbestämd. Kan jag övertyga den vanlige läsaren om det och uppmuntra andra forskare att ompröva frågor, som för många har förefallit avgjorda, borde detta vara ett tillräckligt bidrag.

Sedan detta har sagts bör läsaren också veta att denna bok ibland måste bli ofullständig och preliminär vad gäller framställning och värderingar. Medan Bucharins bana och tänkande fram till 1928-29 i allt väsentligt framgår av offentliga handlingar, som är tillgängliga i västliga bibliotek, har hans sista år förblivit betydligt dunklare, liksom också den traumatiska historia, som de utgör en del av. Efter hans politiska nederlag 1929 publicerades föga som var tillförlitligt om Bucharin i sovjetiska skrifter; och i tjugo år efter hans arrestering 1937 kunde han bara omnämnas som en ”folkfiende”.

Även om lindringen av den sovjetiska historiecensuren sedan Stalins död 1953 har lett till mycken värdefull information om den förstalinistiska perioden, förblir Bucharin själv en officiellt fördömd och förvanskad gestalt. Även sedan man har undanröjt (för att låna från Trotskijs biograf) ”det väldiga lass av förtal och glömska” som två årtionden av stalinistisk smutskastning påtvingat, är fortfarande viktiga delar av Bucharins liv och tid oklara; processen att rekonstruera dem liknar ibland, som andra författare har noterat, paleontologi. I synnerhet vet vi mycket litet om Bucharins och andra gammalbolsjevikers privata liv och tankar, delvis på grund av deras gemensamma tystlåtenhet och delvis på grund av deras kollektiva öde under Stalin. Det kan räcka med att framhålla att av alla de sovjetiska grundarna, inklusive Lenin, är det bara Trotskij som har lämnat oss en verklig självbiografi och ocensurerade privata handlingar.

Också en bok som sammanställer allt som nu finns tillgängligt om Bucharin, vilket jag tror denna gör, kan därför inte göra anspråk på att vara ”slutgiltig”. När sovjetiska forskare till slut kommer att kunna studera och skriva fritt om sina revolutionära grundare och deras formativa historia, kommer förmodligen framställningen i denna bok att kompletteras och några av dess bedömningar att revideras.

Allt som är bra i en bok, som täcker en omfattande och invecklad period och som berör många områden avspeglar alltid den generösa hjälpen från vänner och kolleger. Jag vill här tillstå och uttrycka min djupa tacksamhet till alla dem som har hjälpt mig under de sju år jag

[3] Isaac Deutscher, *Den avväpnade profeten, Trotskij 1921-1929*, Borås 1973. Rudolf Schlesinger har tidigare och med rätta anmärkt att Carrs arbeten innebar ett brott med ”Stalin-Trotskij-kampens tradition”. Se *Soviet Studies*, (april 1960), s.393.

arbetade på denna studie. Alla felaktigheter som finns kvar gör så trots och inte på grund av deras hjälp.

Min största skuld har jag till Robert C. Tucker, som i över ett årtionde har varit min lärare, vän och kollega. Han invigde mig i sovjetisk politik, lärde mig att vara vetenskaplig och kritisk och han har upprepade gånger tagit sig tid från sin egen forskning för att kritiskt kommentera detta manuskript. Utan hans inspiration och uppmuntran skulle det inte ha blivit skrivet.

Fyra andra forskarkolleger har läst hela eller stora delar av manuskriptet: George Enteen, Alexander Erlich, Loren Graham och John N. Hazard. Var och en har kommit med råd och kommentarer på många sätt och stod ut med, när så var nödvändigt, min envisa oförmåga att ändra uppfattning eller göra bättre ifrån mig. Robert Conquest, Zdenek David, A. G. Löwy, Sidney Heitman, den framlidne Boris I. Nicolaevsky och Robert M. Slusser svarade ständigt på mina frågor och delade generöst med sig av sitt stora vetande.

Jag är skyldig ett speciellt tack till min vän William Markle, som från söndervittrade publikationer på ett mirakulöst sätt återställde flera av de fotografier, som återges här, och likaså till mina förläggare Angus Cameron och Ed Victor, som vägledde mig på fler sätt än jag kan räkna upp. Dessutom har följande personer hjälpt till med forskningen och framställningen av manuskriptet under årens lopp: Priscilla Bua, Marvin Deckoff, Lorna Giese, Margot Granitsas, Birgitta Ingemanson, Norman Moscowitz, Thomas Robertson, Anthony Trenga och Carl Walter.

Framställningen av denna bok har också underlättats av ekonomiskt stöd från flera institutioner. Research Institute on Communist Affairs of Colombia University gjorde det möjligt för mig att utveckla vad som började som en doktorsavhandling till en större och fullständigare studie. Jag är djupt tacksam mot den forskarmiljön och mot dess föreståndare, Zbigniew Brzezinski, för tidigt och fortsatt stöd. Jag har tacksamt erhållit ytterligare anslag för att fortsätta mitt arbete från följande institutioner: American Council of Learned Societies, Center of International Studies of Princeton University, Council on International and Regional Studies samt Committee on Research in the Humanities and Social Sciences, de båda senare vid Princeton University. Jag vill också tacka Russian Institute vid Columbia University och dess föreståndare, Marshall D. Shulman, för att ha låtit mig delta i dess intellektuella liv under årens lopp, samt Houghton Library vid Harvard University för tillstånd att använda material från Trotskijarkivet.

Delar av denna bok har tidigare tryckts i tidskrifterna *Soviet Studies* och *Political Science Quarterly* samt i samlingen *Revolution and Politics in Russia: Essays in Memory of B. I. Nicolaevsky*, redigerad av Alexander och Janet Rabinovitj (Bloomington: Indiana University Press 1972). Jag är tacksam för redaktörernas tillstånd att infoga dessa avsnitt här.

Till slut känner jag en djup tacksamhetsskuld, men också någonting mer till Lynn, Andrew och Alexandra, som har stått ut med Bucharin och utan mig alltför länge. Dem är jag skyldig och lämnar härmed en innerlig ursäkt.

New York City
December 1972
S.F.C.

1. Formeringen av en gammalbolsjevik

> Den som söker själens frälsning, sin egen och andras, bör inte söka den på politikens fält, ty politikens helt annorlunda uppgifter kan bara lösas med våld
>
> Max Weber

> Jag påstår att en tänkande och bildad person inte kan stå utanför politiken.
>
> Bucharin

Stora händelser ger upphov till bestående myter. 1917 tog bolsjevikerna (senare kända som kommunister) med förbluffande lätthet ledningen över den ryska revolutionen, sedan deras motståndare hade handlat obeslutsamt, odugligt eller inte alls. Ur djärvheten i denna handling, om man ser till de andras obeslutsamhet, uppkom legenden att den bolsjevikiska ledningen till skillnad från andra politiska partier var en enad, homogen och sammansvetsad grupp män och kvinnor. Även om myten var osann, levde den vidare bland revolutionsforskarna under många år.[1]

Bortsett från att ledningen själv, särskilt under perioder av uppslitande inre oenighet, ständigt hävdade att partiet en gång hade kännetecknats av ”en enda psykologi och en enda ideologi”,[2] är det oklart varför legenden kom att spridas. Bolsjevismens historia före 1917 – en rörelse som själv var följden av en fraktionsbildning inom den ryska marxistiska eller socialdemokratiska rörelsen – handlade om otaliga uppgörelser om grundläggande frågor, i synnerhet mellan Lenin och hans ledande kamrater. Till och med beslutet att ta makten var ett utsökt exempel på partioenighet; många av Lenins äldsta medarbetare, däribland hans närmaste män Grigorij Zinovjev och Lev Kamenev, var bittra motståndare till det och tog under en kort tid avstånd från det. Inte heller tyder händelserna efter 1917 på en grundläggande enighet kring centrala principer. Alltifrån uppkomsten av en kraftfull opposition mot Lenins inrikes- och utrikespolitik i början av 1918 och via de långtgående programmatiska motsättningarna i Sovjetunionen under 20-talet fortsatte och skärptes mönstret med bolsjevikisk oenighet, avbrutet bara av korta mellanspel av enighet, som framtvingades av önskan att överleva. Som en sovjetisk historiker senare anmärkte, var partiledningens politik mellan 1917 och 1930 ”en trettonårig fraktionskamp”.[3]

Efter två årtionden av strider inom partiet och Stalins blodiga utrensningar av partikamrater under 30-talet gav myten om den monolitiska ledningen plats åt en annan, bara delvis mer korrekt myt. Den gick ut på att rörelsen från sin början hade kännetecknats av en grundläggande dualism, att två motstridiga strömningar hade funnits samtidigt i partiet. På den ena sidan stod de ”västliga” bolsjevikerna, partiintelligentsian, som hade levt utomlands före 1917 och tillägnat sig de västliga politiska och kulturella traditionerna och som företrädde bolsjevismens förbindelse med den europeiska socialismen och dess internationalistiska strävan. På den andra sidan, sade man, stod partiets ”inhemska” bolsjeviker, som hade stannat kvar i Ryssland och ledde den underjordiska organisationen före revolutionen. Mer skolade i organisationspolitik än i idéer, pragmatiska och föga intresserade av traditionella socialistiska värden framstod de ”inhemska” som företrädare för bolsjevismens nationalistiska tendens och embryot till partibyråkratin efter 1917, de som kallades *apparatjiki*.

Den bolsjevikiska politiken efter 1917, fortsätter den här tesen, kan betraktas utifrån denna dualism.[4] Under de första åren av bolsjevikiskt styre dominerade de västpräglade intellek-

---

[1] För en annan kritik av legenden, se Daniels, a.a., s. 4-8. Daniels ger i stället en dualistisk syn på bolsjevismen, som (vilket kommer att framgå) jag inte delar.
[2] Bucharin i *Tionde partikongressen*, mars 1921 (Moskva 1963) s. 230.
[3] M. Gajsinskij, *Kampen mot avvikelsen från partiets generallinje* (Moskva och Leningrad 1931) s. 4.
[4] Se t. ex. George F. Kennan, *Russia and the West under Lenin and Stalin* (Boston 1960) kapitel 17.

tuella partiledningen, men de besegrades och trängdes undan av de ”inhemska” mot slutet av 20-talet; av partibyråkraterna som leddes och förkroppsligades av Stalin. Föreställningen om en tudelad rörelse ligger närmare sanningen än den ursprungliga myten, eftersom den antyder en källa till framtida partioenighet: konflikten mellan internationalistiska och nationalistiska strömningar. Men föreställningen att det rådde en grundläggande gemensam uppfattning bland de västorienterade intellektuella håller inte.

Motsatsen var fallet. Just före revolutionen fanns det många skilda bolsjeviker och nästan lika många uppfattningar om bolsjevismen bland partiets ”västerlänningar”. I själva verket var det i hög grad motsättningarna mellan dem som gav upphov till de centrala politiska konflikterna under det första efterrevolutionära årtiondet. Om man bortser från deras olika personligheter och intellektuella bakgrund, så utgjorde de en heterogen grupp, som bland annat avspeglade den mångnationella karaktären i det förrevolutionära ryska väldet, liksom också generationsklyftan mellan fäder och söner, som redan fanns inom den ”gammalbolsjevikiska” rörelsen själv. Dessa och andra avgörande faktorer skulle komma att spela en framträdande roll i partistriderna efter 1917.

Viktigast av allt var att de ursprungliga bolsjevikiska ledarna – intelligentsian – inte, som man ofta antar, förenades av en gemensam marxistisk uppfattning.[5] Delvis till följd av rikedomen i Marx' tänkande har hans efterföljare sällan enats om hur det skall tolkas eller tillämpas politiskt. Bolsjevikerna utgjorde inget undantag. Trots att den ryska bolsjevismen bara var en liten strömning inom den europeiska marxismen före 1917, hade den egna rivaliserande intellektuella skolor och politiska tendenser. En del bolsjeviker hade påverkats av andra europeiska marxistiska riktningar, några av ickemarxistiska idéer och andra av den ryska populismen eller anarkismen. Till en del var naturligtvis de kommande politiska motsättningarna en följd av den oväntade segern för ett marxistiskt parti i ett efterblivet och agrart Ryssland, ett parti vars revolutionära teorier härrörde från utvecklade industrisamhällen. Men också de marxistiska tankar som var allmänt accepterade – till exempel den ekonomiska planeringens effektivitet – gav snart upphov till bittra meningsmotsättningar.[6] Kort sagt, bakom fasaden av en föregiven politisk och organisatorisk enhet känd som ”demokratisk centralism” fanns det 1917 och under flera år därefter ingen gemensam bolsjevikisk filosofi eller politisk ideologi. Snarare var det så att ”partimedlemmarna uppvisade en anmärkningsvärd mängd olika uppfattningar: de kunde sträcka sig från nyansskillnader till allvarliga grundläggande konflikter.”[7]

Till skillnad från legenden kom således bolsjevismen till makten och förblev under flera år en oenhetlig rörelse ledd av olikartade män och kvinnor, som hade följt skiftande vägar till oktoberrevolutionen. Snarare än att vara en ideologisk eller ens organisatorisk monolit var partiet ”en sammanhållen federation av grupper, grupperingar, fraktioner och 'tendenser' ”[8] även om dess ledare bestämt förnekade detta. Varje politiskt parti består för det mesta av en sådan federation och det är förmodligen också kännetecknande för ledningen av alla större revolutioner. I likhet med en skildrare av den franska revolutionen bör vi således redan från början vara medvetna om ”hur skilda de mäns bakgrund och egenskaper var som revolutionen drog till sig och använde; hur många strömmar som flöt ut i dess flod och hur omöjligt det är

[5] Den dominerande uppfattningen framfördes av Viktor Serge, en tidigare bolsjevik, som borde ha vetat bättre: ”revolutionens hjärnor ... talade samma marxistiska språk” *Memoirs of a Revolutionary*: 1901-1941 (London 1963) s. 135. För samma uppfattning, se Deutscher, a.a, s. 20.

[6] I själva verket förekom det en debatt om huruvida Marx' ekonomiska kategorier gällde för det efterkapitalistiska Sovjetryssland. Se debatten i *VKA*, Band 2 (1925) ss. 292-346.

[7] S.V. Utrechin, ”Bolsheviks and Their Allies after 1917: The Ideological Pattern”, *Soviet Studies* (oktober 1958) s. 113.

[8] Bucharin, *Till frågan om trotskismen* (Moskva och Leningrad 1925) s. 11.

att innesluta alla dess aspekter och tankar inom ramen för ett epigram eller begreppen i en definition".[9]

* * *

Nikolaj Ivanovitj Bucharin föddes i Moskva den 27 september (den 9 oktober enligt den nya tideräkningen) 1888 som andre son till Ivan Gavrilovitj och Ljubov Ivanovna Bucharin. Vi vet inte mycket om hans andra bröder, Vladimir och Petr; de omnämns bara en gång i det revolutionära Rysslands historia, i en polisdossier över Nikolaj. Föga mer är känt om Bucharins mor, som före äktenskapet hette Ljubov Ismailova. Som hans far var hon folkskollärare i Moskva under 1880-talet. I en kort självbiografisk essä, som Bucharin skrev 1925, kom han ihåg henne som "en mycket känslig kvinna av sällsynt uppriktighet och uthållighet, som avgudade sina barn" och som förvånades av men tolererade mellansonens stundtals bisarra upptåg. Då han upptäckte, att han inte längre delade familjens ortodoxa tro, frågade sig den unge Nikolaj: "Är jag då inte Antikrist?" Eftersom "Antikrists moder skulle vara en prostituerad, frågade jag min mor, som blev generad och alls inte kunde förstå, hur jag kunde ställa sådana frågor".[10]

Ivan Gavrilovitj tycks ha varit den idealiske fadern för en rysk revolutionär – en man av traditionellt vetande, ortodox i sin tro och konservativ i sin politiska uppfattning, eller möjligen liberal när det blev modernt. Han tog sin examen vid universitetet i Moskva och var matematiker till sin utbildning. Han stannade kvar som skollärare i Moskva fram till omkring 1893, när han fick en befattning som skatteinspektör och flyttade med familjen till den avlägsna provinsen Bessarabien. (Dessa fyra år i Bessarabien var den enda perioden i Bucharins liv i Ryssland, då han frivilligt levde utanför Moskva, om man bortser från en kort vistelse i Petrograd 1918, då det var den revolutionära huvudstaden. Han var moskvabo, en omständighet som senare fick politisk betydelse.)

Vid denna tidpunkt blir familjens öde oklart. Sedan Ivan Gavrilovitj övergett eller förlorat sin tjänst, återvände familjen Bucharin till Moskva 1897. Därpå följde två års arbetslöshet, då familjen "led stor nöd". I sin självbiografi säger Bucharin inget mer om faderns öde, även om man kan inhämta på annat håll att Ivan Gavrilovitj omkring 1911 hade förbättrat sin ställning avsevärt. Han hade då ratt den officiella titeln provinsråd[11], en befattning som tillhörde den sjunde graden i det fjortongradiga system, som gällde för den tsaristiska förvaltningen och som gav innehavaren personligt (icke ärftligt) adelsskap. Det är knappast troligt att Bucharin besvärades av faderns senare framgångar. I likhet med Marx och Engels kom få bolsjevikledare från arbetarklassen. Bucharin i synnerhet hade ingen anledning att vara illa berörd. Hans fars och Lenins fars karriär var slående lika: båda hade universitetsexamen (ingen vanlig prestation i 1800-talets Ryssland) och var matematiker; båda började som skollärare och arbetade sig upp i den statliga byråkratin. I det avseendet var Lenins far ännu framgångsrikare, eftersom han uppnådde den fjärde graden och därigenom fick ärftligt adelsskap.[12]

---

[9] J. M. Thompson, *Leaders of the French Revolution* (New York 1967) s. ix. Eller som John Adams sade om det amerikanska exemplet: "Den amerikanska revolutionens principer kan sägas ha varit lika skiftande som de tretton stater som gick igenom den och i viss bemärkelse lika skiftande som de individer som handlade i den. Citerat i Jack P. Greene, *The Ambiguity of the American Revolution* (New York 1968) s. 2.

[10] Om inte annat anges bygger denna skildring av Bucharins liv före 1905 på hans "Självbiografi" i SSR:s och oktoberrevolutionens gestalter (tre volymer, Moskva 1925-28) I, s. 52-56. Bland korta sovjetiska biografiska skildringar av Bucharin, se D. Maretskij, "Nikolaj Ivanovitj Bucharin", MSE VIII; N. Mesjtjarjakov i MSE, Vol. I (Moskva 1929); S. Volfson i *Literaturnaja entsiklopedija*, Vol. I (Moskva 1929); V. Zalezjskij i MSE, Vol. II (Moskva 1934). Värdefulla upplysningar om Bucharins familj återfinns i den tsaristiska polisdossiern omtryckt i *Bolsjeviker: dokument om bolsjevismens historia från 1903 till 1916* (Moskva 1918) s. 186 f.

[11] Ibid

[12] Louis Fischer, *The Life of Lenin* (New York 1964) s. 6.

Hur olika deras politiska uppfattningar än var, var det alltid med kärlek och beundran som Bucharin betraktade sin far, som levde ännu under 1930-talet.[13] Som en man av äkta bildning tog Ivan Gavrilovitj själv hand om pojkens uppfostran och var delvis ansvarig för att han skulle bli den mest intellektuelle och vidsynt utbildade av de bolsjevikinka politiska ledarna. Hans föräldrar, skrev Bucharin, uppfostrade honom ”i intelligentsians vanliga anda: då jag var fyra och ett halvt år kunde jag redan läsa och skriva”. Dessutom härrörde tre livslånga intressen från faderns inflytande. Det ena var naturhistoria, ”passionen under min barndom”.[14] Besökare till Sovjetryssland skulle senare berätta, att det inte fanns någon gåva som Bucharin uppskattade mer än ett sällsynt tillskott till sin samling av fåglar och fjärilar. Hans fjärilssamling var tillräcklig för att imponera på Ivan Pavlov, en annan amatörentusiast. Berättelserna om hans privata menageri, som under tjugotalet fyllde en sommarstuga och svämmade över källaren i Kreml, blev legendariska.[15] Hans far uppammade också hos honom ett bestående intresse för världslitteraturen, bakgrunden till Bucharins framträdande ställning som bolsjevikisk litteraturkritiker, samt för konst. Det senare intresset övergick till ännu en ”passion” och innan Bucharin upptäckte, att ”ett liv inte kan delas mellan två så krävande gudar som konsten och revolutionen”, övervägde han att bli målare. Efter 1917 fann den ambitionen ett mindre utlopp i politiska karikatyrer, vilka utländska kommunister räknade bland sina mest uppskattade tillhörigheter.[16]

Dessa tidiga år av ”osystematiskt” lärande och läsande ”i det närmaste allt” utgjorde en väsentlig del av Bucharins utbildning. Många bolsjevikiska ledare tillhörde intelligentsian, men få var verkliga intellektuella, sökare i idéernas värld. De flesta kom in i revolutionär politik vid tidig ålder med en begränsad formell utbildning och även de som fortsatte till universitetet drogs snabbt in i studentrörelsen, för det mesta på bekostnad av sina studier (som skulle bli fallet med Bucharin). Som en följd därav kom deras vyer och intressen ofta inte att sträcka sig utöver den rådande socialistiska läran, även om de var politiskt vältaliga och ideologiskt medvetna. Då Bucharin vid sjutton års ålder gick in i partiet hade han redan tillägnat sig den intellektuella vetgirighet och bakgrund, inklusive kunskap i främmande språk, som gjorde det osannolikt att han skulle komma att se bolsjevismen och också den större marxistiska tankebyggnaden som ett slutet system. Han blev den mest mångsidige av de bolsjevikiska teoretikerna och under hela sitt vuxna liv den politiske ledare, som var mest bekant med och påverkad av samtida ickemarxistiska tankar.

Bucharins intellektuella självständighet tycks också ha uppstått tidigt i hans liv. Medan man kan ta hans påstående att han hade utvecklat ”en ironisk hållning till religionen” före sin femte födelsedag med en viss skepsis, påverkades han uppenbarligen djupt av familjens svårigheter efter återkomsten till Moskva. Han började se på det samtida stadslivet ”inte utan ett visst förakt”. Under sina första skolår gick han igenom en ”andlig kris” – en normal företeelse i en ung rysk intellektuells liv – och ”bröt en gång för alla med religionen”. Om det bekymrade Bucharins ortodoxa föräldrar, tröstades de förmodligen av hans akademiska framgångar. 1900 eller 1901 hade han gått igenom folkskolan med högsta betyg och kom in

---

[13] Utan att uppmuntra den tycks Bucharins fader ha tolererat sin sons revolutionära verksamhet och ibland till och med ha upplåtit bostaden för partimöten. Se Michael Futrell, *Underjordiskt i Norden* (Stockholm 1963), s. 336.

[14] ”Självbiografi”, s. 52 f och Bucharin citerad i Boris I. Nicolaevsky, *Power and the Sovjet Elite* (New York 1965), s. 15.

[15] Ypsilon, *Pattern for World Revolution* (Chicago 1947), s. 62; Svetlana Allilujeva, *Twenty Letters to a Friend* (New York 1967) s. 31 [svensk översättning: *Tjugo brev till en vän*, Bonniers 1967]; Nicolaevsky, a. a, s. 14 f.

[16] Markoosha Fischer, *My Lives in Russia* (New York 1944) s. 198. Se också Nadezhda Krupskaja, *Memories of Lenin* (New York u.å.) II, s. 112 [svensk översättning: Lenin]. Exempel på hans politiska karikatyrer är avbildade i Jules Humbert-Droz.”*L'oeil de Moscou" à Paris* (Paris 1964) s. 144f; av samme författare *De Lènine à Staline: dix ans du service de l'internationale communiste 1921-1931* (Neuchâtel 1971); Gunhild Höglund, *Moskva tur och retur. En dramatisk period i Zeth Höglunds liv* (Stockholm 1960) ss. 39, 197, 199.

på ett av Moskvas främsta gymnasier. Läroplanen, som bestod av klassisk humaniora, som skulle förbereda eleven för universitetet, var både krävande och av hög kvalitet. Återigen fick han lysande vitsord ”utan att ha ansträngt sig”.[17]

Det var i gymnasiet som Bucharin i likhet med många andra i sin generation först kom i kontakt med politisk radikalism. Det ryska gymnasiet sökte med sin tonvikt på klassikerna ingjuta vördnad för det traditionella samhället. I stället fungerade det ofta som en anhalt på vägen till revolutionär politik; skolans stränga disciplin framkallade uppenbarligen ett omfattande auktoritetstrots. I de lägre klasserna tog sig elevernas olydnad oskyldiga former – smygrökning, spel, fusk och klotter på toalettväggarna. Men då Bucharin började i de övre klasserna, strax före revolutionen 1905, hade elevernas protester blivit mer sofistikerade. Han blev medlem i en radikal studentgrupp, som ordnade diskussionscirklar och spred illegal litteratur. Hans ursprungliga politiska åskådning var ”helt oförarglig”. Den var påverkad av 1800talstänkaren Dmitrij Pisarev, vars samröre med nihilismen och förhärligande av en ”kritiskt tänkande” revolutionär elit utövade en bestående lockelse på rysk ungdom. Kring hösten 1904 hade emellertid Bucharin och hans skolkamrater ”passerat sitt Pisarevstadium” och övergått till idéer, som passade tiderna bättre.[18]

Rysslands katastrofala krig med Japan 1904-05 hade på ett dramatiskt sätt avslöjat det tsaristiska samhällets djupa efterblivenhet och förlamande orättvisor. Den sociala oro och de öppna protester, som hade varit i stigande sedan 1900, fördjupades och spreds. Bönderna (mer än 80 procent av befolkningen), som var förbittrade över sina halvfeodala pålagor och hungrade efter jord, övergick allt mer till sporadiska våldshandlingar mot jordägarna och deras stora egendomar. Det lilla men växande industriproletariatet prövade sin styrka i en rad strejkvågor. I städerna blev den bildade politiska oppositionen av alla skiftningar alltmer talför och djärv. Den annalkande revolutionens krafter gjorde sig också påminda i gymnasiet, där 1800-talets ryska oppositionella ideologier gav vika för Socialistrevolutionära partiets moderniserade populism och för Socialdemokratiska arbetarpartiets marxism; det senare hade redan splittrats i två flyglar, de radikala bolsjevikerna anförda av Lenin och de mer moderata mensjevikerna. Det är betecknande för stämningen bland studenterna, att den konstitutionella liberalismen fann få anhängare på gymnasiet trots dess avsevärda framgångar i det större politiska sammanhanget. Bucharin och hans vänner bjöd in den välkände marxistiske professorn Michail Pokrovskij att tala i deras cirkel och de imponerades av hans passionerade antiliberalism och ”proletära jakobinism”.[19]

Kring 1905, vid sexton års ålder, var Bucharin redan en ledande medlem i den illegala studentrörelse, som var lierad med socialdemokraterna.[20] Det är kännetecknande för honom, att det till en början inte så mycket var den marxistiska samhällsteorins politiska slagkraft som dess ”sällsynta logiska harmoni”, som drog honom till den marxistiska rörelsen. Socialist-revolutionärernas teorier, däremot, ”tyckte jag var något slags välling.” Hans politiska [21]engagemang utvecklades dock snabbt under de uppskakande händelserna 1905.

Från den ”blodiga söndagen” i januari, då tsaristiska trupper öppnade eld mot en obeväpnad folksamling, som frambar en besvärsskrivelse, fram till krossandet av upproret i Moskva i december, upplevde Ryssland en svallvåg av politisk agitation och opposition. Under hela året

---

[17] ”Självbiografi”, s, 52ff; Maretskij, a.a., s. 275.
[18] ”Självbiografi”, s. 54. För gymnasiet se också Bucharins ”Ungdomens uppfostran” i *Hur man måste bli kommunist – den gamla och nya moralen*, antologi red. av A. Borisov (Moskva 1925) s. 23; Ilja Ehrenburg, *People and Life: 1891-1921* (New York 1962) s. 30ff.
[19] ”Självbiografi”, s. 54 och Bucharin i *Pravda* 25/10 1928.
[20] Maretskij, a a. samt B. A. Dunajev, ”Under ungdomsåren” i *Det femte året*; red. av M. Miljutina (Moskva och Leningrad 1926) s. 19-32.
[21] ”Självbiografi”, s. 54.

kunde självhärskarens motståndare, förtryckta i decennier, oavbrutet göra sina uppfattningar hörda; för var månad som gick blev de allt radikalare. Kring sommaren höll inflytandet för den liberala oppositionen mot tsarismen på att tyna bort och de revolutionära partierna, i synnerhet socialdemokraterna i Moskva, trädde i förgrunden.[22] ”Arbetarna och den studerande ungdomen bokstavligen kokade”, skrev Bucharin trettio år senare. ”Möten, demonstrationer och strejker mångdubblades. Massorna strömmade genom gatorna ... och överallt genljöd 'Arbetarnas Marseljäs': Upp till kamp emot kvalen!”[23] Tsarismen överlevde detta revolutionära förspel till 1917. Men i nederlaget erhöll den ryska marxistiska rörelsen nya symboler och ytterligare en bekräftelse på sin tro. Sovjeterna i Moskva och S:t Petersburg, generalstrejken i Moskva och decemberbarrikaderna tycktes slutgiltigt bevisa att den europeiska marxismen och den västerländska upprorsmodellen var tillämpliga på det agrara Ryssland.

De upphetsade sammanstötningarna detta år fick Bucharin och en generation likasinnade skolpojkar att lämna skolan och på allvar börja med revolutionär politik. Centrum för deras verksamhet var Moskvas universitet, 1905 års revolutionära ”samlingssal” och platsen för ”upphetsande händelser”. I dess lärosalar, som studentstrejkerna tömt på undervisning, satt skolpojkar dag och natt tillsammans med universitetsstudenter, arbetare och yrkesrevolutionärer och iakttog hur ”man höll tal, antog resolutioner och fattade beslut”. Författaren Ilja Ehrenburg, Bucharins vän och kamrat från skolan, mindes hur ”vi sjöng Marseljäsen ... Väldiga hattar med inskriften 'Ditt bidrag betyder vapen för oss' gick från hand till hand”. Deras deltagande var inte bara symboliskt. Den socialdemokratiska propagandan bedrevs till stor del av unga studenter.[24]

Även om han formellt inte gick in i partiet förrän följande år, ”fullbordade” händelserna 1905 Bucharin som en ”revolutionär marxistbolsjevik”.[25] Sedan han en gång väl kommit i kontakt med den socialdemokratiska rörelsen, drogs han direkt till dess militanta bolsjevikfraktion. Moskva var en av de få städer, där bolsjevikerna var starkare än sina mensjevikiska motståndare och där de kontrollerade de flesta partikommittéerna. De hade en anmärkningsvärd framgång, när det gällde att få folkligt stöd 1905. Den bolsjevikiska dragningskraften på en skolpojke kan ha varit så enkel som Ehrenburg antyder: han ”förstod att mensjevikerna var moderata, mer som min far”.[26] Vilken anledningen än var, så hade bolsjevikerna uppseendeväckande framgångar bland Bucharins jämnåriga; han var bara den mest berömde av en generation kommande partiledare, som rekryterades under de revolutionära händelserna kring 1905. (Av 171 delegater, som svarade på ett frågeformulär på partikongressen i juli–augusti 1917, hade 58 anslutit sig till den bolsjevikiska organisationen mellan 1904 och 1906 och 23 – den största enskilda gruppen – under 1905. Delegaternas genomsnittsålder var 29 – den sjuttonårige skolpojken 1905.[27]) Med Bucharin och hans jämnåriga fick partiet sin andra ledargeneration, en grupp som utmärktes av en samhörighet och lojalitet med sin generation – det gällde i synnerhet de som kom från Moskva – samt en stark känsla av politisk samhörighet och självförtroende, vilket skulle visa sig under åren 1917-18.

1906 upphörde de sista krampryckningarna för den misslyckade revolutionen och Ryssland slog sig till ro för att pröva de kortlivade och halvkonstitutionella eftergifterna från en motvillig tsar. För Bucharin och hans vänner innebar det ett år av politisk övergång och ställ-

[22] J. L. Keep, *The Rise of Social Democracy in Russia* (London 1963), kapitel 5-8.
[23] Bucharin, *Michail Ivanovitj Kalinin: till sextioårsdagen av hans födelse* (Moskva 1936) s. 10.
[24] Eva Broido, *Memoirs of a Revolutionary* (London 1967) s. 122. Ehrenburg, a.a., s. 36. N. Popov, *Outline History of the Communist Party of the Soviet Union* (2 vol. New York 1934) I, s. 212. Bucharin och Ehrenburg var nära vänner under pojkåren, ”Självbiografi” s. 54. Han framträder bara som ”Nikolaj” i den senares censurerade memoarer.
[25] Maretskij, a.a., s. 275.
[26] Ehrenburg, a.a., s. 37.
[27] *Sjätte partikongressen*, augusti 1917 (Moskva 1958) s. 295.

ningstagande. Som Ehrenburg förklarar: ”Det förekom inga fler möten på universitetet, inga demonstrationer och inga barrikader. Det året anslöt jag mig till den bolsjevikiska organisationen och snart var det farväl till mina skoldagar.”[28] Bucharin, som var äldre än Ehrenburg och redan hade utexaminerats från gymnasiet, gick också in i bolsjevikorganisationen under den andra hälften av 1906.[29] Vid sjutton års ålder blev han således vad Lenin kallade en yrkesrevolutionär; han skyddades av partiet i sin illegala verksamhet och arbetade under de följande fyra åren främst som bolsjevikisk organisatör och propagandist. Bucharins närvaro bland de underjordiska bolsjevikiska kommittéledamöterna och organisatörerna – de ”inhemska” – tyder på att de inte skilde sig så mycket från partiintelligentsian, av vilken han skulle komma att bli en ledande företrädare, och att de inte heller var så dystra och humorlösa som man har föreställt sig. Ehrenburg skrev senare: ”Vi talade om partiangelägenheter, men vi brukade också skämta och skratta; vilka fina skämt Nikolaj Ivanovitj kunde berätta, hur frimodig och ljus var inte vår tidiga ungdom.” [30]

Bucharins första partiuppdrag var som propagandist i Moskvas Zamoskvoretjedistrikt. Huvuddelen av hans verksamhet, som nu var tillräckligt framträdande för att fånga den tsaristiska politiska polisens (Ochranan) uppmärksamhet, gällde studentrörelsen, som han själv var en produkt av. Hösten 1906 förenade han och Grigorij Sokolnikov, en annan ung moskvabo och senare betydande sovjetledare, alla ungdomsgrupper i Moskva till en organisation för hela staden och 1907 sammankallade de de socialdemokratiska studentgrupperna till en nationell kongress. Kongressen slöt upp bakom bolsjevikernas program och taktik och bildade vad som avsågs att bli en permanent nationell organisation; den upplöstes dock följande år på grund av polistrakasserier och eftersom dess ledare överförts till annat partiarbete. (Efter 1917 spårade Komsomol, partiets ungdomsorganisation, sitt ursprung tillbaka till Moskvakongressen 1907; Bucharin, som då var politbyråns specialist på komsomolfrågor, var en personlig länk med dess förrevolutionära förflutna.)[31] 1907 var Bucharin också inblandad i arbetsplatspolitik; han och Ehrenburg ledde (eller var bara med i, beläggen är oklara) en strejk på en stor tapetfabrik.[32]

En yrkesrevolutionär kunde också bedriva annan verksamhet. Mitt under sin illegala verksamhet förberedde också Bucharin sina inträdesprov till universitetet och började på Moskvauniversitetet hösten 1907. Trots att han formellt var inskriven på den juridiska fakultetens avdelning för ekonomi fram till sin administrativa förvisning 1910, tycks han ha tillbringat liten tid i klassrummet och ännu mindre med att följa ett akademiskt studieprogram.[33] Partiarbete på heltid var fullt förenligt med att tillfälligt uppträda som student på universitetet. Självhärskardömet hade omprövat sina konstitutionella eftergifter och återgick nu till öppet förtryck och Moskvas universitet blev åter ett centrum för protester. Strax efter det att han antagits, organiserade han och N. Osinskij (alias för Valerian Obolenskij), en annan ung bolsjevik, universitetets första stora studentdemonstration sedan 1906.[34] Men hans främsta mål på universitetet tycks ha varit vad han kallade ”teoretiska räder”. Tillsammans med andra bolsjevikiska studenter brukade Bucharin uppträda på seminarier för att framföra marxistisk kritik av ”någon ärevördig liberal professor”.[35]

---

[28] Ehrenburg, a.a., s. 37.
[29] Maretskij, a.a, s. 271; ”Självbiografi” s. 54.
[30] Ehrenburg, a.a., s. 46 samt Dunajev, a.a., s. 20f.
[31] För dessa händelser se Maretskij, a a, s. 271; Ehrenburg, a.a., s. 39; Dunajev, aa, s. 47-55; Sjatskin, ”VLKSM”, BSE, XI, s. 636 samt Sokolnikovs självbiografi i *Gestalter*, III, s. 74.
[32] Maretskij, aa, s. 271; Bucharin, ”Självbiografi”, s. 54; Ehrenburg, a.a, s. 43.
[33] Maretskij, aa, s. 272; ”Självbiografi” s. 54.
[34] Osinskijs självbiografi i *Gestalter*, II, s. 92; Ivan Cheraskov, ”Reminiscences of the Moscow Students' Movement”, *The Russian Review* (oktober 1952).
[35] ”Självbiografi”, s. 54; Osinskij, a.a., s. 93; Maretskij, aa, s. 276.

Att det var politiska snarare än akademiska uppgifter som upptog Bucharins tid och energi framgår av hans meteorliknande avancemang i Moskvaorganisationen. 1908, två år sedan han gått in i partiet, koopterades han till ett exekutivorgan för staden, Moskvakommittén, och blev chefsorganisatör för det stora och viktiga Zamoskvoretjedistriktet. Hans plats i Moskvakommittén bekräftades i valet tidigt 1909, som gjorde Bucharin till en ledande bolsjevik i Rysslands största stad vid tjugo års ålder.[36] Det garanterade också att polisen inte skulle lämna honom i frihet länge till. Under en räd mot Moskvakommittén i maj 1909 häktades Bucharin för första gången. Även om han frigavs några månader senare, innebar arresteringen slutet på hans oinskränkta revolutionära verksamhet; på hösten arresterades han på nytt, denna gång mot borgen i avvaktan på rättegång.[37]

Hans arrestering var bara en episod i nedgången för socialdemokratin i hela Ryssland. 1907 hade kanske hela det socialdemokratiska arbetarpartiet haft så många som 100 000 medlemmar; två år senare hade det mindre än 10 000. Inte mer än fem eller sex bolsjevikkommittéer var fortfarande verksamma i Ryssland och moskvaorganisationen kunde bara skryta med 150 medlemmar mot slutet av 1909.[38] Illegalt arbete hade blivit omöjligt och en del socialdemokrater (”likvidatorer”, som de kallades) förordade att man helt skulle upplösa den underjordiska partiorganisationen. Bucharin bekämpade kraftigt ”likvidationismen”, men också han fann det nödvändigt att övergå till legalt arbete efter sin andra frigivelse från fängelset. Fram till sommaren 1910 arbetade han i marxistiska skolor och klubbar och på en fackföreningstidning; därefter gick han under jorden, förmodligen för att slippa bli arresterad på nytt på grund av den förestående rättegången mot socialdemokraterna i Moskva. Han höll sig undan polisen ända till slutet av året, då Ochranan med hjälp från angivare i partiet spårade upp de återstående moskvaledarna, däribland Bucharin, och i praktiken krossade resterna av organisationen i staden.[39]

Omständigheterna kring Bucharins tillfångatagande kom senare att påverka hans relationer med Lenin. Partiet hade hemsökts av dubbelagenter under många år och det hela fick absurda proportioner i moskvaorganisationen, där 1910 inte mindre än fyra av ledarna var spioner för Ochranan. Bucharins slutgiltiga arrestering, som följde på en serie tidigare händelser, övertygade honom om att Roman Malinovskij, en högt uppsatt moskvabolsjevik som kände till hans uppehållsort, var polisspion.[40] Den misstanken, som Lenin envist vägrade ta på allvar, blev en bestående källa till spänning mellan Bucharin och Lenin, alltifrån deras första möte 1912 fram till 1917, då Malinovskijs skuld slutgiltigt fastställdes på grundval av polisarkiven. Det var lätt att förstå, att Bucharin skulle bli irriterad av Lenins ovilja att tro på anklagelsen. Malinovskijs förräderi gjorde slut på hans förrevolutionära bana i Ryssland. Sedan han hållits inspärrad i Moskvas Butyrka- och Susjevkafängelser i över sex månader, förvisades han i juni 1911 till Onega i den avlägsna provinsen Archangelsk. Eftersom han trodde, att han skulle överföras till en straffarbetskoloni, försvann han från Onega den 30 augusti 1911. Närmast framträdde han i Hannover i Tyskland. Till Ryssland återvände han inte förrän 1917.[41]

När Bucharin 1911 lämnade Ryssland för att börja ett liv som vandrande emigrant, var han tjugotre år, en veteran med fem års arbete i underjordiska partikommittéer och en uppåtstigande moskvabolsjevik, vars revolutionära övertygelse hade prövats i fabriker, på gator och

---

[36] ”Självbiografi”; Maretskij, aa, s. 272; Lenin, *Sotj*, XXIII, s. 601.
[37] ”Självbiografi”, s. 54; Maretskij, a.a, s. 272.
[38] Leonard Schapiro, *The Communist Party of the Sovjet Union* (New York 1960) s. 101; Benram D. Wolfe, *Three Who Made a Revolution* (Boston 1959) s. 478. Se också *Reaktionens år (1908-1910)*, Volym I. red. av V. I. Orlov (Moskva 1925).
[39] Maretskij, aa, s. 272.
[40] Wolfe, a.a., s. 540; David Shub, *Lenin* (New York 1949) s. 114f.
[41] Dessa händelser förblir något oklara. Denna skildring bygger på ”Självbiografi”, s. 55; Maretskij, a.a., s. 272 och *Bolsjeviker*, s. 187.

i fängelser. Bucharins senare så välkända utseende och personlighet framträdde redan nu i hans slarviga klädsel och i hans levnadssätt. Han var en kortvuxen (något under 160 cm) och spensligt byggd man med ett pojkaktigt utseende och blågrå ögon som framhävdes av en framskjutande panna, rött hår och ett tunt skägg. En kvinna, som mötte honom i emigrantkretsar i Wien 1913, kom ihåg att ”Bucharin utmärktes ... av en alldeles speciell egenskap. I hans utseende fanns det något av ett helgon snarare än en rebell eller tänkare ... Hans öppna ansikte med den väldiga pannan och klart lysande ögon var i sin lugna uppriktighet ibland nästan tidlös.” Han var tilldragande för kvinnor, obesvärad med barn och naturlig både tillsammans med arbetare och intellektuella; även hans politiska motståndare såg honom som en ”sympatisk person”. Den ungdomliga entusiasm, sällskaplighet och kvickhet som senare gjorde honom bemärkt som bolsjevikledningens ”Benjamin”, ”hela partiets favorit”, hade redan gjort ett djupt intryck på hans bekanta. De talade om honom som snäll, vänlig, öppen och livlig.[42]

I de ofullständiga dokumenten om Bucharins tidiga bana finns det litet som förebådade att han skulle bli både en politisk vilde (och således oppositionsman) bland Lenins närmaste följeslagare och, enligt Lenin, bolsjevismens ”störste teoretiker”. Senare skrev Bucharin om sitt politiska partiarbete före emigrationen: ”Jag var alltid en ortodox bolsjevik, varken en 'otzovist' eller en 'försonare' ...”.[43] I de två större fraktionsstriderna inom bolsjevikpartiet under dessa år – mellan Lenin och vänsterflygelns ”otzovister”, som motsatte sig att bolsjevikerna deltog i det tsaristiska parlamentet (Duman), och Lenin och högerflygelns ”försonare”, som förordade förlikning och återförening med mensjevikerna – stödde Bucharin Lenin mot båda ”avvikelserna”. Hans brist på sympati för dem som inte ville delta i Duman är särskilt betydelsefullt, eftersom de var starka i den radikala partiorganisationen i Moskva. Om inte annat så vederlägger hans ”ortodoxi” uppfattningen att Bucharin inledde sin partibana som medlem av en kompromisslös vänster.

Det var mer som tydde på att han skulle bli partiets ledande teoretiker. Han hade redan börjat studera, om än ”osystematiskt”, det som skulle bli huvudinriktningen för hans mogna teoretiska arbete – ekonomi, filosofi och sociologi. Det är känt att han publicerade åtminstone en artikel mellan 1906 och 1910, en kritisk recension av en bok av en mensjevikisk ekonom, och gjorde ett utkast till en artikel om den revisionistiske ekonomen Michail Tuganbaranovskij, som senare publicerades i Tyskland 1913. Det är uppenbart att den teoretiska ekonomin redan hade blivit hans specialitet.[44] Men det som tydligast förebådade den senare Bucharin – om man kan lita på vittnesbörden från hans beundrande elev Dmitrij Maretskij – var hans tidiga intresse för samtida ickemarxistiska samhällsteorier. Det europeiska tänkandet efter Marx hade, som Maretskij påpekade, till stor del försummats av den ”förra generationen revolutionära ryska marxister”.[45] Bucharins livslånga intresse för det skilde honom som tänkare från de äldre bolsjevikerna, däribland Lenin.

Hans uppskattning av de nya intellektuella strömningarna låg förmodligen bakom hans enda ”avvikelse” före emigrationen, ”en viss kättersk böjelse för empiriokritikerna”, i Ryssland

---

[42] För några minnen av Bucharin före 1917, se ovan not 30; Rosa Meyer-Levin citerad i *Imperialism and the Accumulation of Capital*, utg. av Kenneth J. Tarbuck (London 1972) s. 8; Löwy, a.a., ss. 27, 147, 149, 279; Höglund, a.a., s.49; Fisher, a.a., s. 198f; Shub i *Novyj Zjurnal*, Nr 101 (1971); för en annan kvinnas uppfattning se Claire Sheridan, *Russian Portraits* (London 1921) s. 88. För en polisbeskrivning, se *Bolsjeviker*, s. 186f.

[43] ”Självbiografi”, s. 55.

[44] För den första artikeln som kom ut i en studenttidskrift, se Maretskij, a.a., s. 275f; för den andra, se Bucharin, *Attack: en samling teoretiska artiklar* (Moskva 1924), s. 25-50. Han såg alltid den politiska ekonomin som det ”slagfält med vilket jag är mest förtrogen”. Se också hans ”Om den formella metoden i konsten”, *Krasnaja nov*, 1925:3, s. 253.

[45] Maretskij, a.a., s. 276.

företrädda av den marxistiske filosofen Alexander Bogdanov.[46] Bogdanov var en framstående bolsjevikisk ledare, som hade gjort ett ambitiöst försök att formulera en filosofisk syntes av marxismen och Machs och Avenarius empiriokriticism. Resultatet var en avhandling i tre delar, *Empiriomonism*, som publicerades mellan 1904 och 1908. Även om Bogdanovs långtgående omprövning av Marx genast satte igång en upphetsad ideologisk debatt i marxistiska kretsar, höll sig Lenin utanför debatten i fem år, eftersom han uppenbarligen inte ville riskera sitt politiska samarbete med filosofen. Men 1908 framträdde Bogdanov som den politiske ledaren för bolsjevikernas vänsterflygel (inklusive ”otzovisterna”), en utveckling som fick en uppretad Lenin att gripa in i den ideologiska kampanjen mot denne. Året därpå bröt Bogdanov och vänstern formellt med Lenins politiska ledarskap och Lenin publicerade sin *Materialism och empiriokricism*, ett oförsonligt angrepp mot Bogdanovs ”reaktionära filosofi.”[47]

Bucharin följde den bittra filosofiska uppgörelsen från Moskva (Lenin och Bogdanov var i landsflykt i Europa.) Det var inte överraskande att han lutade åt Bogdanov. *Materialism och empiriokntici*sm var, trots den upphöjda ställning den har inom sovjetiska filosofin, en av Lenins minst imponerande prestationer, medan Bogdanovs arbeten, hur tvivelaktiga de än var i fråga om trohet gentemot Marx, utgjorde en intressant omprövning och tillämpning av marxistisk teori. Bucharins senare arbeten, i synnerhet *Den materialistiska historieuppfattningen* (1921), påvisade Bogdanovs bestående inflytande på hans intellektuella utveckling. Bucharin var emellertid inte någon elev till Bogdanov, som hans fiender i partiet senare skulle hävda. Han accepterade inte den äldre teoretikerns filosofiska argument utan beundrade snarare och påverkades av hans förmåga till skapande förnyelse inom de marxistiska idéernas ram. De hade ett likartat intellektuellt temperament. I likhet med den mogne Bucharin var Bogdanov en ”sökande marxist”, som vägrade se marxismen som ett slutet, oföränderligt system och ständigt var uppmärksam på dess brister och på resultaten av konkurrerande teorier. Lenin, som var misstänksam mot Bogdanovs teoretiska nyheter och förbittrad över hans politiska opposition, hävdade att de båda på något sätt hörde ihop och fördömde honom som värdelös i alla avseenden. Bucharin, däremot, fortsatte att respektera honom som tänkare, trots att han inte delade någon av Bogdanovs politiska åsikter. När filosofen dog 1928, efter nära tjugo år utanför partiet, publicerade Bucharin en rörande hyllning till den man, som ”hade spelat en enorm roll i utvecklingen av vårt parti och i utvecklingen av det sociala tänkandet i Ryssland”.[48] Deras motsatta värdering av Bogdanov skulle skapa ännu en källa till spänning mellan Bucharin och Lenin.

Men varken Bucharins tidiga filosofiska böjelser eller hans fraktionspolitiska inställning påverkade hans kommande bana så mycket som det faktum att han var en moskvabolsjevik och medlem av den imponerande generation kommande partiledare, som kom till bolsjevismen som en följd av 1905. De unga moskvabor tillsammans med vilka han inledde sin bana – bland dem Osinskij, Vladimir Michajlovitj Smirnov, Sokolnikov, Grigorij Lomov, V. N. Jakovleva och hennes yngre bror Nikolaj, Grigorij Usjevitj och Dmitrij Bogolepov[49] – och hans fortsatta förbindelse med partiet i Moskva i allmänhet, kom att spela en framträdande roll i hans politiska biografi; från hans uppstigande till den inre bolsjevikiska ledningen 1918

---

[46] ”Självbiografi”, s. 54.

[47] För Lenins arbete, se Sol, XIII. För Bogdanov och den filosofiska debatten, se S.V. Utechin, ”Philosophy and Society: Alexander Bogdanov” i *Revisionism: Essays on the History of Marxist Ideas*, red. Leopold Labedz (New York 1962); Wolfe, a.a., kap. 29.

[48] ”A. A. Bogdanov”, *Pravda* 8/4 1928. Deras intellektuella förhållande kommer att diskuteras ytterligare i kapitel fyra.

[49] Osinskij och Smirnov diskuteras nedan och andra unga moskvakommunister i kapitel 2. Det finns få upplysningar om deras tidiga banor. En del återfinns i Polina Vinogradskajas hårt redigerade memoarer, en vän och samtida till dem: *Händelser och minnesvärda möten*, (Moskva 1968) och i hennes ”Oktober i Moskva”, *Novyj Mir* 1966:4. I den senare daterar hon deras anslutning till gruppen till 1905.

och hans ledning av vänsterkommunisterna 1918 till hans ställning som ledare för den bolsjevikiska högern under tjugotalet. Hans personliga vänner bland moskvagenerationen från 1905 blev hans politiska bundsförvanter i partistriderna 1917-18. Det var både personliga och politiska band, som gjorde dem till en särskild grupp inom partiet. I deras krets ingick till exempel mellan 1906 och 1910 den unge bolsjevikiske skriftställaren och kommande sovjethistorikern Nikolaj Lukin, vars syster Nadezjda Michajlovna Lukina Bucharin gifte sig med någon gång mellan 1911 och 1913.[50]

Hans vänskap före emigrationen med två unga moskvabor, Osinskij och Smirnov, kom att bli speciellt betydelsefull. I likhet med Bucharin kom de från en medelklassbakgrund, gick i gymnasium i Moskva, drogs in i radikal politik 1905, anslöt sig till bolsjevikerna därefter (1907) och började sedan på universitetet i Moskva. De lärde känna Bucharin 1909 i hans roll som bolsjevikisk organisatör av studentgrupper (han var från början den äldre politiske medlemmen i tremannagruppen). De identifierades för första gången som en trio på universitetet, som bolsjevikiska studentideologer och ledare för de teoretiska ”räderna”. Vad som förenade Bucharin, Osinskij och Smirnov (liksom de andra unga moskvaborna i allmänhet) var deras ungdom, delade erfarenheter och deras ömsesidiga lidelse för marxistisk teori (alla tre var ekonomer). De avancerade tillsammans i moskvaorganisationen, studerade marxism, försvarade sina åsikter mot konkurrerande partier och, i Bucharins och Osinskijs fall, hamnade i fängelse 1910.[51] Framför allt delade de en känsla av generationssamhörighet i partiet: i jämförelse med en bolsjevikisk ”veteran” på trettio år såg de sig själva först som ”pojkar”,[52] en ödmjuk hållning som inte varade länge. Bucharins emigration upplöste för tillfället trion. Men den förenades på nytt 1917, när han, Osinskij och Smirnov tillsammans kom till Moskva för att ta strid med de äldre partiledare, som ogillade Lenins radikala kurs, och sedan återigen 1918, när de tog strid med Lenin själv.

Det var under emigrationen som Bucharin framträdde som en ledande gestalt inom bolsjevikpartiet. Även om Lenin och ledningen utomlands redan kände till honom, när han lämnade Ryssland 1911, uppfattades han i huvudsak som en lokal kommittémedlem med särskilt ansvar för studentrörelsen.[53] Då han återvände sex år senare, var han en erkänd partiledare, en etablerad teoretiker, som hade lämnat viktiga bidrag till utvecklingen av bolsjevismen som en särskild och distinkt ideologisk gren av den europeiska marxismen, och i den mån uttrycket hade någon mening, en av Lenins ”nära vapenbröder”. Dessutom gjorde emigrationen honom till en av de bolsjeviker, som av erfarenhet och läggning blev internationalister. Under sex år levde och arbetade han bland socialdemokrater i Tyskland, Österrike, Schweiz, Sverige, Norge, Danmark och Förenta staterna. Han blev en välkänd gestalt bland såväl socialister i väst som bland antisocialister: till hans ryska arresteringar lades korta fängelsevistelser i Europa och Skandinavien. (Den svenska polisen anklagade honom, på falska grunder tycks det, för att ha planerat att spränga broar.)[54]

---

[50] Lukina föddes 1887, gick in i partiet 1906 och arbetade i moskvaorganisationen tills hon emigrerade, förmodligen 1911. Hon och Bucharin tycks ha skilt sig på 20-talet. Hon arresterades 1937 och dog 1940, förmodligen i ett sovjetiskt koncentrationsläger. Se Protokoll från RKPs tionde kongress (Moskva 1933) s. 912f samt Protokoll från RKPs åttonde konferens (Moskva 1961) s. 296; *Sotj*., XXIX, s. 129 och Krupskaja, a.a., II, s. 118. För hennes broder Nikolaj, se N. M. Lukin, *Valda arbeten*, I (Moskva 1960) s. 5-12.

[51] Se Osinskijs självbiografi i *Gestalter* II, s. 90-98; *Vägen till oktober en sammanställning av artiklar, hågkomster och dokument* (5 volymer, Moskva 1923-26), III, s. 205; *Sotj*, XXII, s.651; Bucharin i *Pravda* 7/7 1926. För ”trion” se *Vägen till oktober*, I, s. 241.

[52] Ehrenburg, a.a., s.50; Bucharin i *Pravda* 12/12 1922. En äldre partimedlem anspelade på Bucharins generation som ”småpojkar som lekte revolution”. Cit. efter Ralph Carter Elwood, ”Trotsky's Questionnaire”, *Slavic Review* (juni 1970) s. 299.

[53] *Reaktionens år*, s. 270.

[54] Maretskij, a.a., s. 273.

Samtidigt inleddes Bucharins litterära bana på allvar. Sedan han befriats från de dagliga påfrestningarna av det underjordiska arbetet i Ryssland började han genast komplettera sin utbildning. Han gjorde sig förtrogen med språken i väst (1917 läste han tyska, franska och engelska och talade de båda första bra) och med den senaste teoretiska litteraturen. Europeiska och senare amerikanska bibliotek försåg honom med, vad han kallade ”det fasta kapitalet” till hans större teoretiska arbeten.[55] Trots att han senare kom att se dessa år utomlands som fyllda av tvivelaktiga idéer och politisk oskuld, utgjorde de en formativ och anmärkningsvärt produktiv period under hans liv. Han bidrog regelbundet till marxistiska tidningar och publicerade flera artiklar av bestående värde om teoretisk ekonomi och fullbordade manuskripten till två böcker, Rentierens politiska ekonomi och Världsekonomin och imperialismen; han förde fram teorier, som kom att ingå i bolsjevikisk ideologi och gav uttryck för uppfattningar och intressen, som skulle bli centrala för hans tänkande under resten av hans liv.[56] 1917 hade han förvärvat en ryktbarhet som bolsjevikisk teoretiker, som bara kunde mätas med Lenins; enligt några hade han ingen jämlike.

Emigrationen förde honom också för första gången i personlig kontakt med Lenin; därmed inleddes ett av de mest stormiga och ibland mest rörande förhållanden i bolsjevismens historia. Han träffade Lenin få gånger mellan 1912 och 1917 och befann sig sällan – geografiskt eller politiskt – i närheten av det lilla bolsjevikiska emigrantkotteriet kring partiledaren. Deras förhållande var nästan alltid ansträngt, delvis beroende på Lenins omedgörlighet och misstänksamhet mot ideologiska nyheter och delvis beroende på Bucharins självständighet, ett drag som framhävdes till och med av hans första bestämmelseort, sedan han lämnat Ryssland. Han uppsköt den sedvanliga vallfärden till Lenin, som då bodde i Krakow, och for direkt till Hannover. Tyskland, landet där Marx föddes och som hade världens största socialdemokratiska parti, utövade en stark dragning på bolsjevikiska intellektuella av Bucharins generation.[57] Han stannade nästan ett år under vilket han fick kontakt med den bolsjevikiska centralkommittén utomlands. I september 1912 representerade han partiet på den tyska socialdemokratins kongress i Chemnitz. Därefter beslöt han flytta till Wien och under namnet Orlov reste han till Krakow för att träffa Lenin.[58]

Det kan inte ha varit en lyckosam början. De hade ett ”riktigt långt samtal”, i vilket utan tvivel Malinovskij spelade en framträdande roll. Polisagenten hade nu avancerat till centralkommittén och blivit ledare för bolsjevikrepresentationen i Duman och räknades som partiets ledare i Ryssland. Andra bolsjeviker (och även mensjeviker) hade upprepade gånger varnat Lenin för honom; men de allt fler uppgifterna framkallade bara hans vrede mot Malinovskijs belackare. Vid inget tillfälle tog han någon hänsyn därtill, inte heller då Bucharin lade fram sitt bevismaterial. Denna envishet måste ha rubbat Bucharins tilltro till Lenins omdöme och förstärkt hans motstånd senare, när programmatiska och ideologiska frågor gjorde dem oeniga.[59] Det dröjde också länge, innan Lenin förlät Bucharin för att han var beredd att tro det värsta om hans betrodde närmaste man. I samband med att han angrep Bucharins teoretiska åsikter 1916, anklagade han honom för att förutom att ha fallit offer för ”halvanarkistiska idéer” också ”tro på skvaller”, en klar anspelning på affären med Malinovskij.[60]

Trots allt blev deras första möte ingen katastrof. Bucharin kom till Lenin som en beundrande elev och lämnade honom, så erinrade han sig åtminstone tretton år senare, med ”vidgade perspektiv och nyupptäckta världar”. Trots Lenins ”besatthet” med Malinovskij och motsätt-

[55] ”Självbiografi”, s. 55.
[56] Fyra av hans artiklar i emigrationen omtrycktes i *Attack*, s. 1-88. De två böckerna publicerades i sin helhet först efter revolutionen.
[57] Se hans anmärkningar i *Pravda* 7/11 1922 och 20/1 1929.
[58] Maretskij, a.a., s. 272; Bucharin i *Pravda* 5/7 1927; Krupskaja, a.a., II, s. 112.
[59] Krupskaja, a.a., s. 112; Fischer, *Lenin*, s. 82; Shub, *Lenin*, s. 119f. Wolfe, a.a., kap. 31; Flaherty, a.a., s. 8.
[60] *PSS*, XLIX, s. 194.

ningarna under emigrationen bestod Bucharins personliga tillgivenhet för Lenin.[61] Han i sin tur var beredd att tillfälligt överse med Bucharins böjelse för ”rykten”. Den tsaristiska reaktionen och bogdanoviternas avhopp hade tunnat ut leden av följeslagare; en lovande ung anhängare måste välkomnas. Han erbjöd Bucharin att komma med bidrag till partiets teoretiska tidskrift *Prosvesjenie* (Upplysning), att hjälpa till att få fram anslag och material till partiets tidning *Pravda* och att delta med att skriva tal och diskutera strategin för bolsjevikerna i Duman. Bucharin accepterade och stannade kvar i Krakow flera veckor, innan han slog sig ned i Wien mot slutet av 1912. Inga allvarliga motsättningar störde deras förhållande under de följande två åren. Lenin uppskattade Bucharins artiklar och hans energiska arbete för partiet och Lenin hedrade honom med ett besök i Wien i juni 1913.[62]

I efterhand är det rätt så klart att denna ovanliga tvåårsperiod av harmoniska politiska relationer mellan dem till stor del berodde på att Bucharin var upptagen av det minst kontroversiella projektet i sin teoretiska bana. Han hade flyttat till Wien för att påbörja ”en systematisk kritik av den nya bourgeoisins teoretiska ekonomi”, det vill säga den växande mängd arbeten av såväl ickemarxister som marxister, som hade framträtt under de senaste trettio åren och som ifrågasatte Marx' grundläggande ekonomiska teorier. I synnerhet ville Bucharin bemöta Marx' akademiska kritiker och försvara den ortodoxa marxistiska teorin: samtidigt som ”riktigheten i Marx' begrepp har bekräftats av fakta, har erkännandet av dem bland officiella vetenskapsmän inte ens gått framåt utan till och med bakåt”.[63]

Som sitt första mål valde han Marx' mest inflytelserika kritiker, den österrikiska ekonomiska skolan ledd av Böhm-Bawerk, Karl Menger och Frederick von Wieser. Österrikarna hade angripit Marx på hans mest sårbara punkt, teorin om arbetsvärdet, och framförde sin egen teori om marginalnyttan (enligt vilken värdet inte bestäms av den mängd arbete som ingår i en vara utan av dess nytta för enskilda köpare); på så sätt hade de ifrågasatt Marx' grundläggande analys av den kapitalistiska ekonomin. Arbetsvärdeteorin utgjorde grunden för Marx' förståelse av kapitalistisk profit och ackumulation och, framför allt, för uppfattningen att han, till skillnad från tidigare socialister, hade klarlagt kapitalismens utsugande natur på ett vetenskapligt sätt snarare än på ett moraliskt. Den österrikiska marginalismens anmärkningsvärda framgångar i början på 1900-talet, i synnerhet Böhm-Bawerks *Zum Abschluss des Marxschen Systems* (1896) drev Bucharin, likt en helig hämnare, till Wiens universitet, där han gick på Böhm-Bawerks och Wiesers föreläsningar.[64] Hans teoretiska arbeten mellan 1912-14 – en rad artiklar och böcker – ägnades åt att försvara den ortodoxa marxistiska teorin mot den österrikiska skolan och andra västerländska och ryska ”borgerliga” kritiker.[65]

Rentierens politiska ekonomi, Bucharins angrepp på den österrikiska marginalismen och hans första bok, avslutades på hösten 1914. Samtidigt som han i mycket byggde på tidigare kritik av marginalismen, gick hans bidrag ut på att förena den existerande ”metodologiska kritiken” med en ”sociologisk kritik”. Den första metoden hade använts framför allt av den österrikiske marxisten Rudolf Hilferding och Bucharin gjorde inte mycket mer än att på nytt fastslå de grundläggande marxistiska teserna om den politiska ekonomin och samhället i allmänhet: ”Den metodologiska skillnaden mellan Karl Marx och Böhm-Bawerk kan sammanfattas ... på

---

[61] Se hans ”Minnen av Ilitj”, *Pravda* 21/1 1925 och Bucharin citerad i Nicolaevsky, a.a., s. 12.
[62] *Sotj.* XXI, s. 546 och XXIII, s. 601; Maretskij, a.a., s. 272; *Leninskij sbornik* (33 volymer Moskva 1924-40) XIII, s. 212; *PSS*, XLIX, s. 253. Bucharins första artikel kom ut i *Prosvestjenie* nummer 8-9, 1912. För Lenins besök, se Krupskaja, a.a., s. 118.
[63] *Economic Theory of the Leisure Class*, ss. 7, 17.
[64] Ibid, s. 7; ”Självbiografi”, s. 55. För marginalismens utmaning mot den ortodoxa marxismen, se Peter Gay, *The Dilemma of Democratic Socialism. Eduard Bernstein's Challenge to Marx* (New York 1962) s. 174ff.
[65] Se hans artiklar om Petr Struve, Tugan-Baranovskij, Böhm-Bawerk och Franz Oppenheimer, omtryckta i *Attack.*

följande sätt: objektivism-subjektivism, en historisk ståndpunkt-en ohistorisk ståndpunkt, produktionsuppfattningen-konsumtionsuppfattningen.”

Därutöver gjorde han en sociologisk analys. Marginalismen, hävdade han, var ”ideologin hos den borgare, som redan hade eliminerats ur produktionsprocessen” – rentiern. Rentierna trädde fram under utvecklingen från industrikapitalism till monopolkapitalism och representerade en parasitär och överflödig grupp inom borgerligheten – ”dess företrädare klipper ofta inte ens sina egna kuponger” – vilkens avgörande ekonomiska intresse låg inom ”konsumtionssfären”. Denna sociala förvridning återspeglades i den marginalistiska ideologin med dess tonvikt på individuella konsumentpreferenser.[66]

Till skillnad från flera av Bucharins senare arbeten, hörde hans författarskap under wienperioden klart hemma i den ortodoxa europeiska marxismens huvudströmning. Varje marxist, vare sig han var bolsjevik eller inte, som ville behålla arbetsvärdeteorin kunde instämma i att *Rentierens politiska ekonomi* gav en ”mycket värdefull utvidgning och fördjupning av ... tidigare marxistisk kritik av Böhm-Bawerk”.[67] Eftersom den på ett lyckat sätt förenade två metoder för att bevisa, att marginalismen var ”en marginell teori för den marginella bourgeoisin”, blev den efter publiceringen 1919 ett populärt inslag i den marxistiska litteraturen. Den översattes till flera språk och gav bolsjevismen en av dess få betydande framgångar, som kunde mäta sig med det västliga försvaret av ortodox marxistisk ekonomi. I Sovjetunionen blev boken oundvikligen det slutgiltiga ställningstagandet till den österrikiska skolan, en grundbok för alla utbildningsinstitutioner; man hävdade, att ingen kunde behandla ämnet ”utan att upprepa kamrat Bucharins argument”.[68]

Bortsett från att boken grundlade Bucharins ställning som marxistisk ekonom, låg dess verkliga betydelse i att den var inledningen till ett livslångt projekt, som han senare tänkte sig som en serie böcker, där han presenterade och försvarade marxismens inflytande på det samtida tänkandet. Även om den praktiska politiken hindrade honom från att arbeta på det projektet regelbundet – delar av det publicerades under tjugo- och trettiotalet – så medförde det att han i fortsättningen noga följde den aktuella utvecklingen av det västliga tänkandet, i synnerhet det som riktade sig mot marxismen som samhällsvetenskap eller revolutionär teori.[69] Alltifrån det sena 1800-talet hade många inflytelserika samhällsvetare på ett eller annat sätt reagerat på Marx' överväldigande intellektuella arv. Bucharin ansåg, att deras konkurrerande teorier borde bemötas med ”logisk kritik” snarare än med skällsord. Med tanke på hans engagemang för idéer, var det naturligt att han – om än indirekt – blev påverkad av dessa tänkare. Ty samtidigt som han delade den marxistiska uppfattningen att all teoribildning avspeglar en klasståndpunkt, antog han också att ickemarxistisk teori ”kan fullgöra och fullgör ett socialt nyttigt arbete”, och att ”det med en tillräckligt kritisk inställning är möjligt att från sådana arbeten få en mängd material för att dra egna slutsatser”.[70] Till skillnad från de flesta bolsjevikerna tog Bucharin ett avsevärt intryck av Marx' kritiker. Efter 1917 blev han sålunda starkt medveten

---

[66] *Economic Theory of the Leisure Class*, ss. 8, 23-32. Se också Rudolf Hilferding, *Böhm-Bawerk's Criticism of Marx* redigerad av Paul M. Sweezy (New York 1949).

[67] Se Hermann Dunckers recension i *Inprecor* 1930:33 samt Rudolf Schlesinger, ”A Note on Bukharin's Ideas” *Soviet Studies* (april 1960), s. 419f.

[68] *Bolsjevik*, 1924:10, s. 87ff. Se också Maretskij, aa, s. 279 och Mesjtjerjakov, a.a., s. 914.

[69] Se t. ex. hans *Den materialistiska historieuppfattningen* (Lund 1980) [på marxistarkivet: Den materialistiska historieuppfattningen] och ”Marx' lära och dess historiska betydelse” i *Till Karl Marx' minne: en samling artiklar till femtioårsminnet 1883-1933* (Moskva 1933). Det senare bidraget var uppenbarligen en del av ett större manuskript han arbetade på under trettiotalet. Enligt en källa arbetade han fortfarande på projektet under sitt sista år i fängelse. Abdurakhman Avtorkhanov, *Stalin and the Soviet Communist Party* (New York 1959) s. 24.

[70] *Economic Theory of the Leisure Class*, ss. 8-9, 160; *Attack*, ss. 51, 77. För samtida sam hällsteori och marxism, se H. Stuart Hughes, *Consciousness and Society* (New York 1961) kap. 3 och Bucharin, ”Karl Marx' lära ...”, s. 16f.

om konsekvenserna av Paretos och Michels elitteorier samt Max Webers teorier om byråkratin för det framväxande sovjetsystemet.[71]

Bucharins vistelse i Wien förde honom också i kontakt med den europeiska marxismens mest utvecklade teoretiska skola, austromarxismen. I Wien bodde Otto Bauer och Rudolf Hilferding, vilkas arbeten om monopolkapitalismen och imperialismen var den moderna marxismens mest framstående verk.[72] Austromarxismen och framför allt Hilferdings *Finanskapitalet: den nyaste fasen i kapitalismens utveckling* skulle utöva ett bestående inflytande på Bucharin. Den omedelbara följden av den diskussion om monopolkapitalism och imperialism som han stötte på i Wien blev att han 1915 beslutade överge sin forskning om borgerlig ekonomisk teori – han hade planerat en volym om engelskamerikansk marginalism – för att ägna sig åt själva neokapitalismens natur. Till och med efter 1917, när bolsjeviker föraktfullt avvisade austromarxisterna som reformister, kände Bucharin fortfarande en motvillig beundran för deras teoretiska prestationer, en intellektuell sympati som inte delades av många bolsjeviker, inklusive Lenin.[73]

När Bucharins vistelse i Wien närmade sig sitt slut sommaren 1914, fanns det ännu inga motsättningar (bortsett från affären med Malinovskij, vilken blossade upp igen i maj) mellan honom och Lenin, som fortfarande uppskattade och publicerade hans artiklar.[74] Även den fråga som snart skulle leda till en bitter konflikt dem emellan, den nationella frågan, hade ännu inte gett upphov till motsättningar. Lenin hade ägnat den frågan allt mer uppmärksamhet sedan 1912 och 1914 beslöt han att partiet skulle ta ställning för självbestämmanderätt, en ståndpunkt som syntes stå i konflikt med den radikala marxismens internationalism. Men om Bucharin hade onda aningar i Wien, så visade han dem inte. I, januari 1913 kom en georgisk bolsjevik, Josef Stalin, till Wien för att på Lenins uppdrag förbereda en programmatisk artikel om ”Marxismen och den nationella frågan”. Bucharin hjälpte Stalin (som inte kunde några västerländska språk) och samarbetet gav inte upphov till några kända meningsmotsättningar mellan dem eller med Lenin, som godkände slutprodukten. Så sent som i april 1914 skrev till och med Bucharin ett utkast till tal över nationalitetsfrågan för bolsjevikerna i Duman, ett uppdrag som förmodligen Lenin hade anförtrott honom.[75] Hans vistelse i Wien upphörde efter första världskrigets utbrott. Han arresterades i augusti i samband med en uppsamling av utlänningar. Några dagar senare, efter det att österrikiska socialdemokrater hade ingripit, utvisades han till Schweiz, där han bosatte sig i Lausanne.[76]

---

[71] Hans *Den materialistiska historieuppfattningen*, som diskuteras i kapitel fyra, var till stor del ett försök att komma till rätta med de moderna sociologerna. För hans beundrande referenser till Weber, se *Den materialistiska historieuppfattningen*; ”Karl Marx' lära . ..”, s. 54; ”Några problem i den samtida kapitalismen hos bourgeoisins teoretiker” i ”Organiserad kapitalism”. diskussion vid den kommunistiska akademin (Moskva 1930) s. 174; Nicolas J. Boukharine, *Les problèmes fondamentaux de la culture contemporaine* (Paris 1936) s. 22.

[72] Se George Lichtheim, *Marxism: An Historical and Critical Study* (New York 1962) kap. 7.

[73] Bucharins senare hållning var att de som bäst var ett tvivelaktigt sällskap. Se t ex *The Communist International*, 15/10 1926, s. 2ff. De tycks ha betraktat honom på liknande sätt. Se Ruth Fisher, *Stalin and German Communism* (Cambridge Mass. 1948) s. 279. Lenins och Bucharins skiftande uppfattningar om Hilferding diskuteras nedan. Bland andra bolsjeviker hade t ex Trotskij en låg uppfattning om österrikarna. Se hans *My Life* (New York 1960) s. 206ff. [svensk översättning: Mitt liv – försök till en självbiografi]

[74] *PSS*, XLVIII, ss. 242, 263, 403, n. 272. Efter påtryckningar gick Lenin slutligen med på att låta en undersökningskommitté granska anklagelserna mot Malinovskij. Bucharin vittnade. Men återigen ”iklädde sig Lenin sin stålviljas rustning” och vägrade tro på anklagelserna. Se Bucharins redogörelse i *Pravda*, 21/1 1925; Krupskaja, aa, s. 131f; Wolfe, aa, s. 500f.

[75] *PSS*, XXV, s. 458. Flera författare – Leon Trotsky, *Stalin* (New York 1941) s. 157f [svensk översättning: Stalin del 1] och Wolfe, aa, s. 581f – har antytt att Bucharin spelade en stor roll för att förbereda Stalins artikel. Jag har inte funnit något belägg, som bekräftar den uppfattningen. Inte heller finns det något belägg, som stärker den vanliga åsikten att Bucharin och Lenin redan var oeniga om den nationella frågan.

[76] Mesjtjerjakov, aa, s. 913; Maretskij, a.a., s. 272; *Theory of the Leisure Class*, s. 7.

Kriget ändrade i grunden bolsjevismens historia. Det slutade som bekant med att den tsaristiska autokratin störtades och att grunderna lades för partiets seger i oktober 1917. Den mest omedelbara effekten var att det förmodligen oåterkalleligt drev bort bolsjevikerna från den lösa sammanslutning av socialdemokratiska partier känd under namnet Andra internationalen, vars överväldigande majoritet röstade för sina respektive regeringar i den förestående katastrofen. När den känsloladdade proletära internationalism, som hade skänkt socialisterna en känsla av gemensamhet, föll ihop inför de olika nationalismerna, föddes tanken på en Tredje international, ännu fyra år avlägsen. För bolsjeviker som i likhet med Bucharin hade betraktat sig själva som europeiska socialdemokrater och anhängare till den utvecklade marxismen i Tyskland och Österrike, var socialdemokraternas ”förräderi den största tragedin i våra liv”.[77] Det medförde att även de mest västorienterade av dem, som Bucharin, blev mer sekteristiska i sin syn och mindre benägna att se bortom rysk bolsjevism för ideologisk och politisk vägledning.

Kriget lade också grunden för Bucharins långa historia av opposition mot Lenin i enskilda frågor. Emigrantbolsjevikerna började samlas i Schweiz för att besluta om partiets ställning och taktik i förhållande till kriget (förbindelserna mellan partiavdelningarna utomlands hade brutit samman efter utbrottet av fientligheterna). Lenin anlände till Bern i september och sammankallade en konferens till början av 1915. Under tiden stannade Bucharin kvar i Lausanne och arbetade med de engelskamerikanska ekonomerna och en ny studie om imperialism.[78] I slutet av 1914 blev han god vän med tre unga bolsjeviker, som bodde i den närliggande byn Baugy: Nikolaj Krylenko, Elena Rozmirovitj och hennes make Aleksandr Trojanovskij. Han hade känt Trojanovskij väl i Wien, men det var de båda första som han stod närmast i en rad politiska frågor. De tre beslöt att ge ut och redigera en ny partitidning, *Zvezda* (Stjärnan). Lenin fick höra talas om deras plan från ett annat håll i januari 1915 och reagerade ilsket.[79]

Det är inte helt klart varför han gjorde det. Hans invändning gick ut på att man inte skulle förbruka knappa partitillgångar på en ny publikation, men han anklagade också Baugygruppen (som Bucharin, Krylenko och Rozmirovitj var kända som i början av 1915) för att starta ett rivaliserande oppositionsorgan.[80] Anklagelsen var utan grund, åtminstone vad gällde Bucharin, vilken så sent som i januari uttryckt sin ”fullständiga, principiella solidaritet” med Lenin. Han förklarade, att man såg *Zvezda* ”inte som en opposition ... utan som ett komplement” och han frågade Lenin: ”Vad kan du ha emot en annan partitidning, som redan i sin första ledare slår fast att den står på centralorganets linje?”[81] Om de tre i Baugy kände något gemensamt missnöje med partiledaren, gällde det Malinovskij (Rozmirovitj var också övertygad om dennes skuld och hade burdust avvisats av Lenin); det finns inga belägg för att de än så länge hade oppositionella avsikter. Snarare reagerade Lenin på ett sätt, som var utmärkande för hans relationer med Bucharin och som skärpte deras verkliga meningsmotsättningar under de följande två åren: han motsatte sig varje självständig åtgärd, vare sig organisatorisk, teoretisk eller politisk, från de unga bolsjevikerna, i synnerhet från Bucharin.[82]

---

[77] *Pravda* 7/7 1927.

[78] Olga Hess Gankin och H. H. Fisher, *The Bolsheviks and the World War. The Origins of the Third International* (Stanford Calif. 1940) s. 1361) Bukharin, *Economic Theory of the Leisure Class*, s. 7; *Sotj.*, XXIX, s. 129.

[79] Se Evgenija Bosjs memoarer i Gankin/Fisher, aa., s. 180f; *Leninskij sbornik*, s. 135.

[80] *Leninskij sbornik*, XI, s. 135; Krupskaja, aa., s. 156; Bucharins brev är citerat i D. Bajevskij, ”Lenins kamp mot Bucharins' intellektuella vacklan”; *PR*, 1930:1.

[81] Krupskaja, aa, s. 156 och Bajevskij, aa., s. 23.

[82] På Lenins uppmaning hade således centralkommitténs byrå förklarat för Bucharin, att sådana initiativ måste fattas ”kollektivt” och ”inte bara av några kamrater”. Citerat i Mints, *Det stora oktobers historia* (Moskva 1967) s. 242. Angående Rozmirovitj och malinovskijaffären, se Wolfe, a.a,, s. 548ff.

Väsentliga, om än inte oförsonliga, motsättningar framträdde för första gången på konferensen i Bern i februari och mars, där Bucharin med kraft vände sig mot fyra av Lenins förslag, som hade att göra med kriget och partiets program. För det första motsatte han sig Lenins uppmaning till den europeiska småborgerligheten och hävdade att de små egendomsägarna i en revolutionär situation ofrånkomligen skulle stödja den kapitalistiska ordningen mot proletariatet. Bucharins brist på intresse för agrar eller annan småborgerlighet som en självständig revolutionär kraft eller potentiell allierad höll i sig fram till efter 1917, då han satte just en sådan allians i centrum för sin syn på en socialistisk revolution. För det andra kritiserade han i en serie teser, som tillställdes konferensen, Lenins betoning av demokratiska minimikrav i stället för bestämda socialistiska krav. För det tredje understödde han, Krylenko och Rozmirovitj Lenins uppmaning att omvandla det ”imperialistiska kriget till ett inbördeskrig”, men ogillade att han uteslöt fredsparoller, som vädjade till bredare antikrigsstämningar samt att han betecknade ett nederlag för Ryssland som det ”mindre onda” – de föredrog att fördöma alla krigförande lika mycket. Till slut hävdade Baugy-trion, att den nya socialistiska internationalen, som Lenin manat till och som de stödde, skulle innefatta alla socialdemokrater som var emot kriget, inklusive vänstermensjevikerna kring Lev Trotskij, som Lenin vägrade samarbeta med. Bucharin och hans vänner ville helt enkelt att den nya organisationen skulle bli så bred som möjligt.[83]

I motsats till senare sovjetiska och västliga versioner var Bucharins opposition mot Lenin varken total eller ultravänsteristisk.[84] Vad gällde frågorna om fredsparollerna (vilka Lenin själv skulle använda skickligt 1917) och sammansättningen av den föreslagna internationalen intog han, Krylenko och Rozmirovitj i själva verket en mindre extrem ståndpunkt än Lenin. Vad gällde Bucharins teser, som ingen annan stödde (till hans stora besvikelse), innebar de inget fullständigt förkastande av partiets minimiprogram. Han modifierade sin uppslutning bakom socialistiska krav med tillägget att eftersom ”den socialistiska revolutionens mognande är en mer eller mindre långvarig historisk process, förkastar ingalunda proletariatet kampen för delreformer...” Senare på konferensen stödde Bucharin Lenin, när denne måste försvara centrala punkter i partiets minimiprogram mot andra avvikande. Resultatet av konferensen visade, att deras oenighet snarare gällde betoning än principer. Man tillsatte en kommission, som bestod av Lenin, hans närmaste man Zinovjev och Bucharin för att förena de olika synpunkterna. Även om det enligt en av deltagarna krävdes två dagar av ”upphetsade diskussioner ... med kamrat Bucharin”, så antogs slutresolutionen enhälligt.[85]

Det betyder inte att motsättningarna före och under Bern var betydelselösa. Bucharins självständiga hållning i affären med *Zvezda* (som löstes då Baugy-gruppen motvilligt gick med på att avstå från projektet)[86] och på själva konferensen lika väl som Malinovskijaffärens inblandning i andra politiska frågor förebådade de bittra konflikter, som följde strax därefter. För övrigt var det i Bern som Bucharin inledde sitt samarbete med Jurij Pjatakov, en annan ung bolsjevik som just hade anlänt från Ryssland och som blev hans närmaste vän under

[83] Eftersom Bucharins tal till konferensen inte har publicerats, känner vi hans resonemang främst från senare, förvrängda sovjetiska framställningar. Se *Bolsjevik* 1929:15 och D. Bajevskij, ”Bolsjevikerna i kamp för Tredje internationalen”, *Istorik marksist*, XI (1929). Hans teser och Baugy-gruppens resolutioner är omtryckta i Gankin/Fisher, s. 187ff.

[84] Den ursprungliga inspirationen för kommande sovjetiska skildringar, som västliga forskare i allmänhet har följt, var Lenins egen förvrängning av Bucharins ståndpunkt i Bern ett år senare. Se hans brev i ibid s. 241f och 245. Före 1929 lade sovjetiska historiker ingen särskild tonvikt vid deras åsiktsskillnader. Se t ex D. Bajevskij, ”Partiet under det imperialistiska krigets år” i *Studier om oktoberrevolutionens historia*, red. M. N. Pokrovskij (Moskva 1927), I. s. 366, 444. Men i och med Bucharins fall 1929 framställdes hans ståndpunkt som ultravänsteristisk och antileninistisk fraktionsverksamhet. Se t ex Bajevskijs nya tolkning (not 80, 83).

[85] Gankin /Fisher, aa, s. 174, 179, 181ff.

[86] Ibid, s. 181; Mints, aa., s. 241.

emigrationen.[87] Pjatakov var en uttalad anhängare av Rosa Luxemburgs åsikter i den nationella frågan, vilka gick ut på att nationella gränser och nationalistiska paroller var föråldrade i den moderna imperialismens tidsålder, när världen höll på att omvandlas till en enda ekonomisk enhet – en förutsägelse som gick direkt emot Lenins nytänkande om självbestämmande. Även om frågan inte tycks ha kommit upp i Bern, hade Bucharin redan börjat sina egna studier om imperialismen, vilka ledde honom till en position, som liknade Pjatakovs. Mot slutet av 1915 stod han, Pjatakov och dennes hustru, Evgenija Bosch, i häftig opposition mot Lenin i denna fråga.

När konferensen slutade i mars, skildes emellertid Lenin och Bucharin som vänner. De träffades inte förrän i mitten av 1917. Bucharin återvände till de schweiziska biblioteken och sina studier om den samtida kapitalistiska utvecklingen. De återupptog sin brevväxling och varken sårade känslor eller motsatta synpunkter uppenbarades. Lenin befann sig i en försonlig sinnesstämning; vid ett tillfälle bad han till och med Bucharin att flytta till Bern för att hjälpa till och redigera partiets huvudorgan.[88] På våren 1915 erhöll Pjatakov och Bosch en del pengar och föresatte sig att starta en ny teoretisk tidskrift med namnet Kommunist Till skillnad från sin reaktion på Zvezda gick Lenin med på förslaget; en redaktionskommitté bildades som bestod av honom själv, Zinovjev, Pjatakov, Bosch och Bucharin.[89]

Sedan enigheten tycktes vara återställd, beslöt Bucharin (med Lenins gillande och kanske också på hans uppmaning) att flytta till Sverige, en nyckelpunkt i bolsjevikernas underjordiska förbindelseled mellan Ryssland och Europa och ett fäste för radikala skandinaviska socialdemokrater, vilkas inställning till kriget låg nära bolsjevikernas. I juli 1915 reste han under det osannolika namnet Moshe Dolgolevskij tillsammans med Pjatakov och Bosch genom Frankrike och England (där han häktades och en kort tid kvarhölls i Newcastle) till Stockholm.[90] Där slog han sig ned för att avsluta sin första bok, *Imperialismen och världsekonomin* (som var klar på hösten 1915 men som inte publicerades i sin helhet förrän 1918) och påbörja en omtolkning av den marxistiska teorin om staten – två arbeten som bidrog till en ny bolsjevikisk ideologi och utgör hans främsta prestationer under emigrationen.[91]

Imperialismen och världsekonomin snarare än den tidigare boken om marginalismen utgjorde inledningen till det sammanhängande tankesystem, som i egentlig mening kan kallas ”bucharinistiskt”, och var samtidigt en av de viktigaste delarna. För första gången framställde Bucharin begrepp och ämnen, som i en eller annan form skulle återkomma i hans tänkande om internationella och sovjetiska problem under de kommande tjugo åren. Den lilla boken innehöll teoretiska uppfattningar, som kom att påverka hans politik både som ledare för vänster- och högerbolsjeviker. *Imperialismen och världsekonomin* var dessutom en milstolpe av ett annat slag; det var den första systematiska teoretiska förklaringen av imperialismen gjord av en bolsjevik. Den blev färdig flera månader före Lenins mer berömda, *Imperialismen, kapitalismens högsta stadium*, och Lenin lånade obehindrat från den.

---

[87] ”Självbiografi”, s. 55.
[88] Krupskaja, a.a., s. 179. Tidpunkten är oklar. Bara Lenins brev är tillgängliga. Se *PSS*, XLIX, s. 86ff, 108.
[89] Krupskaja, a.a, s. 166; Gankin/Fisher, aa, s. 215.
[90] Maretskij, a.a, s. 273; Kommunistens kalender 1929 (Moskva och Leningrad 1929), s. 690; Futrell, aa., s. 92; *PSS*, XLIX, s. 108.
[91] En förkortad version av Bucharins arbete utkom i september 1915. Se ovan, not 56. Lenin fick bokmanuskriptet i slutet av 1915. Han skrev en berömmande inledning, daterad december 1915, som tillsammans med manuskriptet skickades till Ryssland för publicering. Båda gick sedan förlorade vid en polisrazzia. Bucharins bok publicerades slutligen 1918, men Lenins inledning återfanns först senare. Den publicerades för första gången i *Pravda* 21/1 1927 och ingår i den engelska översättningen, *Imperialism and World Economy*. (I fortsättningen *IWE*.) Lenin började förarbetena för sin egen *Imperialismen* i slutet av 1915 och fullbordade arbetet i juni 1916. Se Krupskaja, aa., s. 175 och Fischer, aa., s. 95. Den publicerade utgåvan innehöll en hänvisning till Bucharins manuskript, se *Sotj*, XIX, s. 104, 463 n. 76. Andra belägg för att Lenin använde Bucharins manuskript, då han utarbetade sin egen studie finns i *Leninskij sbornik*, XXXVII, s. 162, 188, 198.

Bokens originalitet låg mindre i de enskilda tankarna utan mer i det sätt på vilket Bucharin använde och utvidgade dåvarande marxistiska insikter i den moderna kapitalismens natur. Kapitalismens djupgående förändringar efter Marx' död, dess enorma inhemska tillväxt och de ledande kapitalistiska nationernas expansionistiska politik utomlands hade studerats och debatterats av marxister i över ett årtionde. De flesta var överens om att Marx i bästa fall hade antytt denna utveckling och att den moderna kapitalismen var oroväckande olik det klassiska systemet med fri företagsamhet som analyserats i *Kapitalet*: En omfattande mängd litteratur som anpassade Marx' teorier och prognoser till den samtida kapitalismens verklighet existerade redan omkring 1915. Bucharin erkände villigt, att han i mycket stödde sig på den; men utgångspunkten och den främsta inspirationen kom från Hilferdings *Finanskapitalet*, som publicerats 1910 och genast blivit erkänt som ett grundläggande marxistiskt arbete.[92] Hilferdings insats här var att sätta imperialismens uppkomst i samband med de långtgående strukturella förändringarna inom de nationella kapitalistiska systemen, det vill säga omvandlingen av laissez-faire-kapitalismen till monopolkapitalismen. Han utvidgade Marx' analys av kapitalets koncentration och centralisation och beskrev den snabba spridningen av sammansatta former av ägande och kontroll, i synnerhet truster och karteller, vilka på ett exempellöst sätt hade uppslukat och undanträngt mindre enheter. Hilferding lade speciellt märke till bankernas nya roll i monopoliseringsprocessen och påpekade att kapitalets koncentration hade åtföljts och påskyndats av koncentrationen och centralisationen av banksystemet. Han framhöll att den moderna banken uppträdde som ägare till en stor del av det kapital, som användes av industrin.

För att inordna det fenomenet införde Hilferding ett nytt analytiskt begrepp — finanskapital: *”bankkapital — det vill säga kapital i penningform – som på så sätt har omvandlats till industrikapital kallar jag finanskapital*.”[93] Den utvecklade kapitalismen var för honom finanskapitalism, ett unikt system; mycket detaljerat visade han hur det skilde sig från laissezfairemodellen genom sina starka organiserande tendenser. I takt med att finanskapitalet genomträngde hela den nationella ekonomin och stora sammanslutningar kom att dominera, upphävde den planerade styrningen gradvis den ekonomiska anarki, som tidigare hade följt på den ohämmade konkurrensen mellan små enheter. Den nationella kapitalismen höll alltmer på att bli ett reglerat ekonomiskt system, eller med ett begrepp som nära anknöt till Hilferding, ”organiserad kapitalism”.

Finanskapitalet tog med andra ord företrädesvis upp neokapitalismens nationella struktur. Hilferdings teori om imperialismen var föga mer än en biprodukt av denna centrala analys.[94] Sedan monopolkapitalismen hade monopoliserat hemmamarknaden och upprättat höga skyddstullar mot utländsk konkurrens, drevs den till en expansionistisk politik i jakten på högre profiter: i kolonierna erhöll den råmaterial och framför allt nya marknader för kapitalexport. Enligt Hilferdings analys var imperialismen finanskapitalismens ekonomiskt sett logiska utrikespolitik. Han visade i korthet hur kapitalistiska makter av samma skäl konkurrerade om koloniala marknader på samma sätt som individuella företag en gång hade konkurrerat på hemmamarknaden, en utveckling som förklarade den tilltagande militariseringen av den moderna kapitalismen och den växande fientligheten (han skrev långt före kriget) i de internationella relationerna.

---

[92] Hilferdings arbete publicerades för första gången på ryska 1912 och hade fram till 1923 kommit ut i fyra upplagor. Trots hans kommande ställning som antibolsjevikisk reformist efter 1917 hade Hilferding mycket stort inflytande på sovjetiska forskare om imperialismen.

[93] Hilferding, *Finanskapitalet* (Petersburg 1918) s. 332.

[94] E. M. Winslow, *The Pattern of Imperialism: A Study in the Theories of Power* (New York 1948) s. 159. Hilferdings diskussion om imperialismen inskränktes till den avslutande avdelningen.

Bucharin övertog Hilferdings teori om imperialismen, men ville aktualisera den och i viktiga avseenden radikalisera den.[95] Också han definierade imperialismen som ”finanskapitalets politik”. Till skillnad från Hilferding hävdade dock Bucharin, att ”finanskapitalet inte kan föra någon annan politik än en imperialistisk ...” och att imperialismen därför ”inte bara är ett system som intimt är förbundet med den moderna kapitalismen, det är också dess mest grundläggande beståndsdel”. På ett mer dogmatiskt sätt än Hilferding framställde Bucharin imperialismen som en oundviklig ”historisk kategori”, som måste uppträda på ett bestämt stadium (det sista) i den kapitalistiska utvecklingen. Kolonier som erbjöd råvaror och marknader för överskottsvaror och överskottskapital var nödvändiga för monopolkapitalismens själva ekonomiska existens: imperialismen ”bär upp finanskapitalismens struktur”. Med den tesen ifrågasatte Bucharin den rådande socialdemokratiska uppfattningen att den imperialistiska politiken visserligen var beklaglig, men ingen nödvändig egenskap hos kapitalismen.[96]

Definitionen av imperialismen som ett organiskt, nödvändigt uttryck för monopolkapitalismen ledde Bucharin, precis som Hilferding, till frågan om krig. Men också här skilde han sig från Hilferding i sin övertygelse att krig var oundvikligt i den imperialistiska tidsåldern. Den allmänna uppfattningen bland socialdemokrater såg Bucharin som en ”illusion”, nämligen att de imperialistiska nationerna kunde samexistera utan krig och att ett senare skede i den kapitalistiska utvecklingen kunde få uppleva en fredlig organisering av världsekonomin (”ultraimperialism”, som Kautsky kallade det). Under kolonialiseringens tidiga skede hade de imperialistiska makterna utvidgat sig utan större konflikter genom att ”lägga beslag på fria landområden”. Men nu återstod det inga områden som inte var koloniserade; det hade blivit nödvändigt med en ”grundläggande omfördelning”. Konkurrensen mellan de imperialistiska nationerna hade nått sin mest akuta form, väpnad kamp; desperata i sitt behov av nya marknader vände de sig mot varanda med ”eld och svärd”; de svaga skulle bli koloniserade av de starka.

Kärnan i Bucharins tes var naturligtvis att det första världskriget inte var någon historisk olyckshändelse eller enstaka brand; det var det första i en serie ”oundvikliga” imperialistiska krig under denna tidsepok. Men, avslutade han, samtidigt som imperialismens tidsålder förde med sig krigets fasor, visade den också den slutgiltiga tillspetsningen av kapitalismens fatala motsättningar därigenom ”att de objektiva förhållandena mognat” för den socialistiska revolutionen.[97] I den mån Bucharins tes på ett meningsfullt sätt skilde sig från Hilferdings, var det på det sätt han översatte den senares insikter till en konsekvent och oundviklig historisk ekvation: monpolkapitalism-imperialism-krig-proletär revolution.

Om detta schema är välkänt, beror det på att det uppträdde igen i Lenins *Imperialismen* (med några betydelsefulla skillnader) och blev den ortodoxa bolsjevikiska tolkningen av den moderna imperialismen. Teorin om imperialismen (och i än mindre grad kolonialismen) utgjorde emellertid bara en del av Bucharins bok. Ty i likhet med Hilferding men i stor utsträckning till skillnad från Lenin var han djupt intresserad av imperialismens grundval; den nationella kapitalismen.[98] Det var i samband med denna modernisering och utvidgning av Hilferdings slutsatser som han formulerade sin teori om statskapitalism, ett begrepp som han och Lenin kom att debattera under många år.

---

[95] Han erkände helt sin tacksamhetsskuld. Se *IWE*, s. 36, 64, 71, 123, 135, 136, 142.

[96] Ibid, s. 84f, 104, 114, 140 och kap. 9.

[97] Ibid, passim. Hilferding tycktes å andra sidan lämna möjligheten öppen om det gick att hindra krig med radikala politiska handlingar, även om han hävdade att militaristisk politik var en oundviklig följd av imperialismen.

[98] I sin *Imperialismen* inledde Lenin sin diskussion om imperialismen och kolonialismen med en analys av monopolkapitalismen. Men den var kort och tillfogade inget särskilt utöver Hilferding. Han var främst intresserad av internationella utvecklingar. Ett uttryck för Bucharins och Lenins olika intresseinriktningar var Lenins kraftiga beroende av J. A. Hobsons *Imperialism* (1902), ett arbete som uteslutande ägnades den imperialistiska utvecklingen. Bucharin nämnde inte Hobson; hans centrala källa var Hilferding.

Enligt Bucharin hade det skett en uppseendeväckande monopolisering och trustifiering av den kapitalistiska ekonomin sedan Hilferding skrivit sitt arbete. Svaga konkurrenter hade eliminerats och underordnats och man hade fått blandade ägandeformer; tillsammans med finanskapitalets obevekliga organisatoriska krafter hade allt detta i det närmaste omvandlat ”hela den 'nationella' ekonomin till ett sammanslutet företag med en organisatorisk förbindelse mellan alla grenar i produktionen”. Ibland antydde Bucharin, att detta ännu bara var en tendens, men för det mesta framställde han det som ett fullbordat faktum: ”Var och en av de kapitalistiskt utvecklade 'nationella ekonomierna' har förvandlats till något slags 'nationell' trust.” Det påståendet fanns inte i Hilferdings analys. Eftersom trustifiering hade kommit att innebära en sammansmältning av industri- och bankintressen med själva statsmakten, benämnde han det ”statskapitalistisk trust” och systemet ”statskapitalism”. Samtidigt som han påpekade, att det i stor utsträckning var krigsmobiliseringen som var ansvarig för den omfattande statsinterventionen i ekonomin, hävdade han att det rörde sig om en bestående utveckling: ”framtiden tillhör de ekonomiska former som står nära statskapitalismen.”[99]

Det mest utmärkande draget för den moderna kapitalismen fann Bucharin i statens nya interventionistiska roll. Som begreppet ”statskapitalism” avsåg att framhäva, var inte staten längre blott ett politiskt instrument för den härskande klassen (eller härskande klasserna), den opartiske domaren av laissez-faire-ekonomisk konkurrens mellan grupper inom borgerligheten. I stället hade den genom finanskapitalet blivit en direkt organisatör och ägare av ekonomin, ”en mycket stor aktieägare i den statskapitalistiska trusten” och dess ”högsta och allomfattande organisatoriska höjdpunkt”. Den ”kolossala, nästan monstruösa makten”[100] hos den nya borgerliga staten gjorde ett så starkt intryck på Bucharin, att han omedelbart efter *Världsekonomin och imperialismen* påbörjade en lång artikel med namnet ”För en teori om den imperialistiska staten”. Den var klar i juli 1916 och utgjorde i själva verket en fortsättning på hans bok.[101] I artikeln utvecklade han sin teori om imperialism och statskapitalism och lade fram en radikal omtolkning av Marx' syn på staten.

Han började med att ”rädda” Marx' och Engels' ursprungliga uppfattning om staten. Det var nödvändigt att än en gång upprepa dessa ”gamla sanningar”, förklarade han, eftersom revisionistiska socialdemokrater, som var inställda på att samarbeta med och reformera den borgerliga staten, hade glömt bort eller medvetet utplånat dem från marxismen. De hade förrått Marx' grundläggande påstående: ”Staten är ingenting annat än de härskande klassernas mest allmänna organisation, vars huvudsakliga uppgift är att upprätthålla och utvidga utsugningen av de undertryckta klasserna”. I motsats till reformisterna hade inte Marx betraktat staten som en ”evig” företeelse utan som en ”historisk kategori” utmärkande för klassamhället och en produkt av klasskampen. Ett klasslöst kommunistiskt samhälle skulle definitionsmässigt vara ett samhälle utan stat. Under tiden, fortsatte Bucharin, avspeglade statens struktur och natur klassamhällets ändrade ekonomiska bas. Varje period hade sin specifika form: laissez-faire-kapitalismen fann sitt uttryck i den liberala, ickeinterventionistiska staten; finanskapitalismen (eller statskapitalismen) hade sitt uttryck i den ”imperialistiska staten”.[102]

---

[99] *IWE*, s. 73f, 108, 118ff Även om begreppet redan var i bruk, framför allt i samband med Tysklands krigsekonomi, gav bolsjevikinka författare ofta Bucharin äran av att ha utvecklat den marxistiska förståelsen av statskapitalism. Se t ex Osinskijs recension i *Kommunist* (Moskva) 1918:2 samt L. Kritsman, *Den stora ryska revolutionens heroiska period* (Moskva och Leningrad 1926) s. 19. Bucharin gjorde anspråk på att ha infört begreppet ”statskapitalistisk trust”.

[100] *IWE*, s. 129.

[101] Även om utdrag och sammanfattningar av dess tankegångar publicerades 1916 och 1917, publicerades inte artikeln i sin helhet – bortsett från en sammanfattning som gått förlorad – förrän 1925. ”Till teorin om den imperialistiska staten” (Moskva 1925).

[102] Ibid, s. 6ff.

Vad som skilde den moderna staten från dess föregångare var dess ”kolossala” ekonomiska makt. Han framförde än en gång sin teori om den ”statskapitalistiska trusten” och visade (med krigstidens Tyskland som främsta exempel) hur staten hade ingripit i varje sfär av det ekonomiska livet samt styrt och ”militariserat” hela ekonomin. Som en följd därav hade den pluralistiska kapitalismen från laissezfaireeran gett vika för en form av ”kollektiv kapitalism”, vars härskande ”finanskapitalistiska oligarki” skötte sina rovgiriga affärer direkt genom staten: *”Statsmakten drar sålunda till sig nästan alla grenar i produktionen; den upprätthåller inte bara de allmänna villkoren för utsugningsprocessen, staten blir mer och mer en direkt utsugare, som organiserar och leder produktionen som en kollektiv kapitalist”* Det nya systemet skilde sig radikalt från det gamla, i synnerhet genom att ha utplånat det anarkistiska ”marknadskrafternas fria spel”. När ”etatiseringen” når sin höjdpunkt i den ”slutgiltiga formen för den statskapitalistiska trusten ... eliminerar organisationsprocessen oavbrutet anarkin inom de enskilda delarna i den 'nationella ekonomin' och underordnar hela det ekonomiska livet under den *militaristiska statens* järnhäl”.[103]

Bucharin inriktade sig på ”etatiseringens” ekonomiska aspekter och i synnerhet på den unika ”sammansmältningen” av politiska och ekonomiska funktioner i det borgerliga samhället, men han betonade att staten, som om den drevs av en obetvinglig lust, hade sträckt ut sina tentakler till samhällslivets alla områden. Åtskillnaden mellan stat och samhälle höll systematiskt på att raseras: ”Med viss sanning kan man till och med säga, att det inte finns en enda vrå i det sociala livet som borgerligheten kan låta vara helt oorganiserad.” De övriga samhällsorganisationerna blev blott och bart ”avdelningar i en gigantisk statlig mekanism”, ända till dess att staten ensam fanns kvar, allförtärande och allsmäktig. Hans bild var mardrömslik:

> Sålunda uppstår den slutgiltiga typen av den nutida imperialistiska rövarstaten, en järnhård organisation som omsluter hela samhället i sina obevekliga och giriga händer. Det är en ny Leviathan, gentemot vilken Thomas Hobbes fantasi framstår som en barnlek. Och till yttermera visso 'non est potestas super terram quae comparetur ei' (det finns ingen makt på jorden, som kan jämföras med den).[104]

För att sammanfatta så var det denna uppfattning av den nationella neokapitalismen – statskapitalismen – som var kärnpunkten i Bucharins teori om imperialismen. I sina imperialistiska strävanden efter större profiter fann sig de statskapitalistiska leviathanstaterna låsta i en blodig kamp på den internationella arenan. Som Bucharin uppfattade det var imperialismen ”inget annat än ett uttryck för konkurrensen mellan statskapitalistiska truster”, ”konkurrensen mellan gigantiska, sammanslagna ekonomiska organisationer i besittning av en kolossal kampförmåga i 'nationernas' världsturnering”.[105] Därav följde den globala omfattningen och den exempellösa våldsamheten i det första (imperialistiska) världskriget.

I sin helhet hade Bucharins modell av statskapitalism och imperialism en avsevärd teoretisk kraft och inre sammanhang. För marxister som levde tre årtionden efter Marx och i ett samhälle helt annorlunda än det som Marx studerade erbjöd den en logisk förklaring till varför kapitalismen inte hade fallit samman av sina inre motsättningar utan i stället fortsatt att expandera i en häpnadsväckande takt i det egna landet och utomlands. Samtidigt bevarade modellen plikttroget antagandet om det revolutionära sammanbrottet – grundpelaren i den radikala marxismen – genom att förlägga orsakerna till sammanbrottet i modellen av imperialismen. Världskapitalismen var nu angripen av ödesdigra motsättningar; den var dömd till revolutionär undergång med kriget som katalysator och förebud om undergången. Men om

[103] Ibid, s. 15ff, 21f, 25, 27.
[104] Ibid, s. 18, 28, 30.
[105] *Imperialism...*, s. 120, 135.

man tolkar Bucharins teori bokstavligt ställer den besvärliga frågor, av vilka några borde ha varit uppenbara vid tillkomsten, andra först i takt med händelseutvecklingen.

Hans försvarare skulle senare hävda att hans arbeten om den moderna kapitalismen måste förstås som en abstrakt analys (på samma sätt som Marx' i första bandet av *Kapitalet*), som en ”kemiskt ren” modell, som inte avsåg att motsvara varje aspekt av verkligheten utan att avslöja övergående tendenser i det samtida borgerliga samhället. Det var en rimlig modifiering, en som han ibland tillfogade själv.[106] Men det han skrev om sin teori tydde till största delen på att den – åtminstone i grova drag – skulle läsas bokstavligen. Han upprepade den utförligt i sin berömda och kontroversiella *Övergångsperiodens ekonomi*, som publicerades 1920 och med några revisioner än en gång i slutet av tjugotalet. Båda gångerna fanns de grundläggande beståndsdelarna i hans teori kvar.[107]

Det klaraste beviset på att Bucharin såg sin teori som en riktig bild av den existerande kapitalistiska verkligheten var den verkliga fasa, som den nya militaristiska staten uppväckte hos honom. Hans ovanligt känsloladdade skildringar av ”det nuvarande monstret, den moderna Leviathan” var inte begrepp som ingick i en abstrakt analys utan upprörda påståenden.[108] Mest slående var hans upprepade användning av bilden ”den *militaristiska statens* järnhäl”. Han hade lånat uttrycket från Jack Londons roman *Järnhälen*, en mardrömslik skildring av en drakonisk och protofascistisk ordning, vars diktatoriska ”Oligarki” obarmhärtigt krossar allt motstånd och förklarar: ”Vi skall mala sönder er revolutionärer under vår järnhäl och vi skall gå på era ansikten. Världen är vår ... och vår skall den förbli...” Bilden av stövelhälen som en metafor för despotisk statsmakt över medborgare och samhälle löper genom den antiutopiska litteraturen från Jack London till George Orwells epigrammatiska: ”En stövel som trampar på ett mänskligt ansikte – för alltid.”[109] Av Bucharins lidelsefulla språk är det klart, att också han såg in i framtiden och skrämdes av det han såg, om det inte blev någon socialistisk revolution: ”en *militaristisk statskapitalism*. Centralisering blir barackernas centralisering; bland eliterna tilltar oundvikligen den vidrigaste militarism liksom också den brutala regementeringen och det blodiga förtrycket av proletariatet.”[110]

I sin beskrivning av en allsmäktig ”enda, allomfattande organisation” förutsåg Bucharin, om än på sitt sätt, uppkomsten av det som skulle komma att kallas den ”totalitära staten”.[111] Han förutsåg också det plågsamma problem, som den utvecklingen skulle ställa marxister inför. Var det teoretiskt möjligt att hävda att ”etatiseringen” kunde bli så omfattande – samhällets ekonomiska bas så fullständigt underordnad och kontrollerad av den politiska överbyggnaden – att spontana ekonomiska krafter, kriser och således utsikten till en revolution kunde undanröjas? Kort sagt, var ett tredje slags modernt samhälle tänkbart, varken kapitalistiskt eller socialistiskt? Bucharin vägrade undvika obehagliga teoretiska frågor och ställde frågan vid fyra olika tillfällen mellan 1915 och 1928. Varje gång gav han ett jakande svar, även om han underströk att ett sådant samhälle var tänkbart i teorin men omöjligt i verkligheten. Två exempel visar hur han tänkte. 1915 diskuterade han för första gången om det var möjligt med en ickesocialistisk och marknadsfri ekonomi:

---

[106] Se t ex Maretskij, a.a., s. 276f; Bucharin, ”The Imperialist Pirate State”, översatt i Gankin/ Fischer, a.a., s. 238f.
[107] *ÖPE*, kap. 1-3 och hans båda artiklar från maj-juni 1929 omtryckta i ”Organiserad kapitalism”, s. 168-99.
[108] ”The Imperialist Pirate State” samt *IWE*, s. 129.
[109] Londons roman utgavs 1908 och var välkänd bland socialister. Bucharin skulle hänvisa till den många gånger under de följande åren. Han använde begreppet ”järnhälen” för första gången i *IWE*, s. 62 och ofta därefter. För London och Orwell, se Max Lerners inledning, *The Iron Heel* (New York 1957).
[110] Se not 101.
[111] Andra sociala institutioner, skrev han, ”har en tendens att smälta samman och förvandlas till en härskarorganisation ... På så sätt uppstår det en enda, allomfattande organisation, den moderna imperialistiska piratstaten, en allsmäktig organisation för borgerligt herravälde, med oräkneliga funktioner, med oerhörd makt, med andliga ... såväl som materiella metoder.

> Vi skulle få en helt ny ekonomisk form. Det skulle inte längre vara kapitalism, ty varuproduktionen skulle ha försvunnit; det skulle ännu mindre vara socialism, ty den ena klassens makt över den andra skulle finnas kvar (och till och med ha stärkts). En sådan ekonomisk struktur skulle mest av allt likna en slavägande ekonomi utan någon slavmarknad.

Och återigen 1928:

> Här finns det en planerad ekonomi, en organiserad distribution inte bara vad gäller banden och förhållandena mellan produktionens olika grenar, utan också vad gäller konsumtionen. Slaven i det samhället får sin andel av livsförnödenheterna, av de varor, som utgör produkten av det allmänna arbetet. Det kan hända att han får mycket litet, men hur som helst blir det inga kriser.[112]

Även teoretiskt var detta en fasansfull möjlighet. Den antydde att historiens mål inte nödvändigtvis var socialismen utan att ett efterkapitalistiskt samhälle kunde frambringa ett annat och grymmare exploateringssystem. Om det stämde, försvann vissheten om en rättvis ordning och därmed den marxistiska föreställningen om historisk oundviklighet. Bucharin erkände aldrig att en sådan utgång verkligen var möjlig; men den dröjde kvar i hans tankar under hela hans liv. Efter 1917, när faran måste sättas i relation till den framväxande sovjetordningen, var skräcken för en Leviathanstat en faktor både i hans vänsterkommunism i början av 1918 och i hans försiktiga politik under tjugotalet. Samtidigt som faran bidrog till några av hans mest ohederliga och vilseledande bortförklaringar av företeelser i Sovjet, så var den under åren ett liberaliserande inslag i hans bolsjevism, en del av det som gjorde Bucharin, trots hans ständiga offentliga optimism, till en man med privat fruktan. Det är ännu ett belägg för att alla bolsjeviker inte marscherade till samma trumslagare.

Hans teori om statskapitalismen gav upphov till en annan och mer omedelbar fråga. Även om Bucharin överdrev omfattningen och varaktigheten av ”etatiseringen” och trustifieringen 1915-16, så pekade han på en central företeelse under 1900-talet. De följande årtiondena bevittnade laissez-faire-kapitalismens slutgiltiga försvinnande och framväxten av ett nytt slags ekonomiskt aktiv stat, som varierade vad gällde typ och grad av inblandning från administrerad kapitalism och välfärdsstat till de högmobiliserade ekonomierna i Sovjetunionen och krigstidens Nazityskland. Bucharins teoretiska instinkter var moderna och träffande: i viktiga avseenden föregrep hans arbeten under 1915-16 senare litteratur (i synnerhet av socialdemokratiskt ursprung) om statligt planerade ekonomier, av vilken en stor del kretsade kring begreppet statskapitalism.[113] Men då han behandlade den utvecklingen tvingades han allvarligt ompröva Marx' uppfattning om den förestående antikapitalistiska revolutionen. Genom att han överdrev den ”kollektiva kapitalismens” organisatoriska förmåga, eliminerade han i det närmaste systemets inre krisframkallande motsättningar. Bucharins modell gav ingen meningsfull roll åt förmonopolistiska marknadsekonomier (för att inte tala om förkapitalistiska) och således åt den rasande konkurrens, som Marx hade sett som källan till kapitalismens undergång.

> Den enskilde kapitalisten försvinner. Han omvandlas till en Verbandskapitalist, till medlem av en organisation. Han konkurrerar inte längre med sina ”landsmän”; han samarbetar med dem för konkurrenskampens gravitationscentrum har överförts till världsmarknaden, medan konkurrensen inom landet dör ut.[114]

---

[112] *IWE*, s. 157 n. 2; *Kommunistitjeskij Internatsional* 1928:31-2.

[113] Det diskuterades ofta i samband med det nazistiska Tyskland och Stalins Ryssland. Se t ex Frederick Pollack, ”State Capitalism: Its Possibilities and Limitations,” *Studies in Philosophy and Social Sciences*, 1941:2 och Franz Neumann, Behemoth (New York 1966) s. 221ff. Hilferding, inspiratören bakom senare marxistiska definitioner av statskapitalism, avvisade begreppet vad gällde Tyskland och Sovjetryssland. Se hans ”State Capitalism or Totalitarian State Economy?”, i *Verdict of Three Decades*, ed. Julian Steinberg (New York 1950) s. 445ff.

[114] ”Till en teori om den imperialistiska staten”, s. 17, 25; se också *IWE*, s. 53, 119f, 124, 164.

Som hans kritiker inom partiet senare skulle anklaga honom för, på minde denna uppfattning i mycket om begreppet ”organiserad kapitalism”, vilket för bolsjeviker var den ideologiska grundvalen för den socialdemokratiska reformismen.

För att bevara sammanbrottsteorin och utsikten av en socialistisk revolution överflyttade Bucharin kapitalismens inhemska undergångsmekanismer till världskapitalismen, eller imperialismen. Han betonade att kapitalets internationalisering hade skapat ett äkta världs-kapitalistiskt system och han avbildade Marx' föreställning om den oorganiserade kapitalismen på en internationell nivå. 'Världsekonomin ... kännetecknas av sin starkt anarkiska struktur”, som ”kan jämföras med den struktur, som utmärkte den 'nationella' kapitalismen till början av detta århundrade...” Kapitalistiska kriser var nu internationella snarare än nationella, med kriget som deras renaste uttryck.[115]

Men genom att Bucharin tolkade kriget som den högsta och slutliga formen för ekonomisk konkurrens, placerade han den slutgiltiga ut lösaren av revolutionen utanför det nationella systemet. Tidigare hade oövervinnerliga statskapitalistiska regimer använt de koloniala ”extraprofiterna” för att dämpa den inhemska klasskampen ”genom att höja arbetarnas löner på bekostnad av de utsugna infödingarna i kolonierna och de erövrade folken”. Eftersom imperialismens ”fasa och skam” hade inskränkts till avlägsna länder, hade ett ”band av sammanhållning” utvecklats mellan proletariatet i väst och den imperialistiska staten, som framgått av hur djupt fosterländska och patriotiska känslor hade ”trängt in i arbetarnas sinnen”. Men världskriget ”visade imperialismens sanna ansikte för Europas arbetarklass” och såg ut att ”bryta upp den sista kedja, som binder arbetarna vid ... den imperialistiska staten” och att mobilisera dem i ett revolutionärt ”krig mot kapitalets herravälde”. ”Vad betyder de extra småslantar, som de europeiska arbetarna fått, i jämförelse med miljoner av slaktade arbetare, med miljarder som slukas av kriget, med den skamliga militarismens monstruösa påtryckningar, med vandaliseringen av plundrade produktivkrafter, med de höga levnads-kostnaderna och svälten?”[116]

För en bolsjevik, som skrev under det första världskriget, innebar det inget problem att hävda, att den proletära revolutionen i utvecklade industrisamhällen var beroende av krig. Bucharins huvudsyfte var att åter framhäva de revolutionära förväntningarna och att återföra Marx' anti-etatism till den socialdemokratiska ideologin. Rörelsen skulle ”*kraftigt betona sin principiella fientlighet mot statsmakten*”: proletariatets omedelbara mål var att ”krossa bourgeoisins statliga organisation”, att ”*spränga den inifrån*”.[117] Men när kriget senare hade upphört och den bolsjevikiska revolutionen förblev ensam i en kapitalistisk värld, stod Bucharin kvar med det obehagliga antagandet, att det var osannolikt (om inte omöjligt) med ytterligare europeiska revolutioner utan ett allmänt krig. I mitten av tjugotalet stod den uppfattningen i plågsam motsättning till den evolutionära inrikespolitik, som förutsatte en lång period av fred i Europa: den ledde till en motsägelse mellan den bräckliga sovjetregimens överlevnad och den internationella revolutionen. Till slut gjorde han problemet mindre genom att ta hänsyn till de nationella befrielsekrigen i kolonierna, något som han inte framhävde 1915-16. Men den centrala frågan — var det möjligt med en revolution i de utvecklade kapitalistiska samhällena utan ett större krig? — plågade honom ända till slutet; 1928-29 kom den att ingå i hans konflikt med Stalin om Kominterns politik.

I skarp kontrast till Bucharins tidigare författarskap bröt hans uppfattningar om imperialism och statskapitalism ny teoretisk mark (åtminstone bland bolsjevikerna) och fick programmatiska konsekvenser, vilka också framkallade allvarliga motsättningar med Lenin. På ytan var det liten skillnad mellan Bucharins teori om imperialismen och den som Lenin kom med

[115] *IWE*, s. 53f.
[116] Ibid, s. 164f;”The Imperialist Pirate State”, s. 239.
[117] ”Till teorin...”, s. 30ff.

några månader senare i sin Imperialismen. Båda lämnade samma allmänna förklaring till den kapitalistiska expansionismen och drog likartade slutsatser i fråga om oundvikligheten av krig och revolution. Lenin läste manuskriptet till Bucharins *Världsekonomin och imperialismen* och använde det då han förberedde sin egen bok; han framförde inga allvarliga invändningar och i december 1915 skrev han en mycket berömmande inledning till publiceringen.[118] Inte heller Bucharin antydde några reservationer om Lenins bok, varken då eller senare. Ända till Bucharins politiska nederlag, då nästan alla hans teoretiska arbeten angreps, åtnjöt hans bok liksom Lenins anseende i Sovjetunionen som en klassisk bolsjevikisk framställning om imperialismen.[119] Men inte desto mindre fanns det betydande skillnader i deras behandling av den moderna kapitalismen, av vilka två kom att bli särskilt viktiga.

För det första vilade Lenins modell av imperialismen på en märkbart annorlunda uppfattning av den nationella kapitalismen. Även om han också betonade laissez-faire-kapitalismens omvandling till monopolkapitalism och observerade att ”det centrala i den processen är den fria konkurrensens undanträngande”, var han betydligt mindre benägen att dra slutsatsen att konkurrens och anarki i produktionen hade eliminerats från den nationella ekonomin. Snarare hävdade han att monopoliseringen av delar av ekonomin skärpte ”den inneboende anarkin i den kapitalistiska produktionen *i dess helhet*”. Han såg en skiftande bild – ”någonting övergående, en blandning av fri konkurrens och monopol” – och drog slutsatsen att ”monopol som vuxit fram ur fri konkurrens avskaffar inte denna utan existerar vid sidan av den och ger därigenom upphov till en mängd mycket skarpa och intensiva motsättningar ...” Uppfattningen att trustifiering kunde göra slut på inre kriser såg Lenin som ”en fabel spridd av borgerliga ekonomer”. Därför betonade han mycket mer än Bucharin neokapitalismens förfall och svaghet, en inställning som på ett avgörande sätt skilde sig från Bucharins uppfattning om den organiserade statskapitalismen, vilken han såg som identisk med den nationella kapitalismen.[120] Lenins oförmåga att förstå den statskapitalistiska företeelsen – som Bucharin till slut kom att uppfatta det – blev orsaken till en hel serie motsättningar dem emellan, som började 1917 och som fortsatte in på tjugotalet.

Den andra viktiga skillnaden gällde nationalismens betydelse i den imperialistiska tidsåldern. Bucharins argument i *Imperialismen och världsekonomin* var inte oförenligt med den följande uppkomsten av nationella befrielsekrig i kolonierna, vilket framgår av att han senare kunde ta med dem i beräkningen. Men 1915-16 var han övertygad om att imperialismen hade gjort den ekonomiska och politiska nationalismen till en anakronism (av det kom hans vana att skriva ”nationella” inom citationstecken). De imperialistiska krigens tidsålder var definitionsmässigt en våldsam omdaning av den ”politiska kartan”, som ledde till de ”små oberoende staternas undergång”. I det avseendet påminde hans uppfattning om Rosa Luxemburgs radikala internationalism, trots deras olika imperialismteorier.[121]

Bucharins misslyckande att se den anti-imperialistiska nationalismen som en revolutionär kraft var den mest påfallande svagheten i hans ursprungliga behandling av imperialismen; han förutsåg inte den historiska utvecklingen under efterkrigsperioden – uppsvinget för de

---

[118] Se not 91.

[119] Vilket vill säga att båda var obligatorisk läsning vid partiets utbildningsanstalter.

[120] Det bör framhållas att Lenin inte alltid var konsekvent i sina formuleringar om monopolkapitalismen. Se *Selected Works* (Moskva 1960) I, s. 723f, 731, 740, 781, 790, 812. Men omfattningen av deras meningsskiljaktigheter blev uppenbar 1920, då Bucharin utgav sin *Övergångsperiodens ekonomi*. Där skrev han: ”Finanskapitalet förstör produktionsanarkin inom de stora kapitalistiska länderna”. Lenin rättade honom ”det 'förstör' inte”, *Leninskij sbornik*, XI, s. 350. Med början 1929 blev denna skillnad i uppfattningen av monopolkapitalismen till kärnpunkten i det stalinistiska angreppet på Bucharins teori om den moderna kapitalismen. Se t ex M. Joelson i *Bolsjevik* 1929:18.

[121] *IWE*, s. 120, 144f; se också hans ”Var finns de små nationernas räddning?”, *Novij Mir* (New York), december 1916. Han trodde till exempel att Belgiens fortsatta självständiga existens var tvivelaktig.

nationella befrielserörelserna. Lenin, å andra sidan, koncentrerade sin uppmärksamhet på möjligheten av nationalistiska resningar i kolonierna, delvis beroende på att han var djupt intresserad av imperialismens koloniala aspekter snarare än av den nationella kapitalismens nya struktur. I kapitalets omfattande internationalisering såg han en faktor som beredde vägen för imperialismens undergång – vad han kallade ”lagen om ojämn kapitalistisk utveckling”, ett förhållande som både förklarade den intensiva konkurrensen om kolonier och det växande motståndet från de koloniala folken.[122] Som han skrev förutseende några månader, sedan han avslutat *Imperialismen*:

> kolonikrig är ofta nationella krig eller nationella uppror av dess koloniala folk. Ett av imperialismens grunddrag är att den påskyndar kapitalismens utveckling i de mest efterblivna länderna och därigenom vidgar och skärper kampen mot det nationella förtrycket ... Därav följer att imperialismen mycket ofta måste ge upphov till nationella krig. [123]

Lenins tidiga uppskattning av nationalismens potentiellt revolutionära betydelse i koloniala och icke-koloniala områden återspeglades i hans intensiva försvar för parollen om nationellt självbestämmande efter 1914. Det gjorde att han ofrånkomligen hamnade i konflikt med Bucharin och andra unga bolsjeviker, vilka i likhet med de flesta radikala marxister förkastade vädjanden till nationalism som felaktiga och omarxistiska. Den öppna konflikten började i slutet av 1915 och gällde till synes kontrollen av den nya tidskriften *Kommunist*. Det första (och enda) numret innehöll en artikel av Karl Radek, en östeuropeisk socialdemokrat, som stod de bolsjevikiska emigranterna nära. Radeks åsikter om den nationella frågan liknade Rosa Luxemburgs, Pjatakovs och, vid den tiden, Bucharins. Lenin ogillade synpunkterna i artikeln och vägrade att delta mer i Kommunist och krävde att den skulle läggas ner. De teoretiska motsättningarna skärptes genast och ledde till uppdelningar i fraktioner. I november fråntog Lenins centralkommitté i Schweiz Stockholmsgruppen – Bucharin, Pjatakov och Bosch – rätten att på egen hand kommunicera med Ryssland. Som svar upplöste sig de tre i Stockholm som bolsjevikisk sektion.[124]

Senare i november sände de tre en uppsättning dokument till centralkommittén, vilka skisserade deras uppfattning om självbestämmande och angrep Lenins. Parollen, fastslog de rakt på sak, ”är först och främst utopisk (den kan inte förverkligas *inom ramen för* kapitalismen) och skadlig som paroll eftersom den *sprider illusioner*”. Imperialismen hade gjort den internationella socialistiska revolutionen till en omedelbar historisk möjlighet; att närma sig de sociala frågorna på ett nationellt ”'statsvänligt sätt' ” var det samma som att undergräva revolutionens sak. Den enda korrekta taktiken var att ”revolutionera proletariatets medvetande” genom att ”ständigt föra in proletariatet i kampen på *världs*nivån, genom att alltid ställa det inför *världs*politiska frågor”. Även om Bucharin och hans vänner uttryckligen uteslöt ”*icke-kapitalistiska länder eller länder med en embryonal kapitalism* (till exempel kolonierna)” från sitt argument, hamnade de i en oförsonlig motsättning till Lenin vad gällde själva principen om självbestämmande som ett programmatiskt slagord.[125]

Konflikten fortsatte och blev allt bittrare under större delen av 1916. De unga bolsjevikerna upprördes av Lenins våldsamma reaktion på deras kritik. De påminde honom om att ”alla på den yttersta vänstern, som har en genomtänkt teori” var emot parollen om självbestämmande: ”Är de alla 'förrädare'?” Lenin, å sin sida, såg deras opposition i denna enda fråga inte endast som teoretiskt nonsens men också som politisk illojalitet. Deras idéer, anklagade han, ”*har ingenting gemensamt med vare sig marxism eller revolutionär socialdemokrati*”; deras krav

---

[122] *Selected Works* 1, s. 705, 788, 812. Bucharin tog hänsyn till ojämn utveckling men var mer benägen att framhäva ”utjämnandet av ekonomiska skillnader”. *IWE*, s. 107.
[123] *Sotj.*, XIX, s. 324.
[124] Gankin/Fisher, a.a., s. 215f.
[125] Dokumenten är avtryckta i ibid, s. 219-33.

på öppna diskussioner avspeglade en ”partifientlig” hållning.[126] Även om han uppenbarligen såg Pjatakov som den ledande boven i konflikten om självbestämmande,[127] så var hans angrepp på Bucharin lika hårda och oförsonliga. Brevväxlingen dem emellan bidrog bara till att vidga klyftan och andra bolsjevikers försök till försoning gjorde Lenin rasande.[128] Genom en något osäker bevisföring blev han inte bara övertygad om att Bucharins kätterier härstammade från Bernkonferensen utan att alla mindre tvister, som hade uppstått efter 1912, inklusive dem som hörde ihop med Malinovskij, var av samma slag: ”Nikolaj Ivanovitj är en kunnig ekonom och däri har vi alltid stött honom. Men han (1) tror på skvaller och (2) är fördömt vacklande i politik. Kriget har drivit honom mot halvanarkistiska idéer.”[129]

Om man betänker hur många viktiga frågor de var överens om, är det svårt att förstå varför Lenin tillät sitt förhållande till Bucharin att försämras så allvarligt. Ickepolitiska faktorer var säkert verksamma. Lenins välkända retlighet var speciellt framträdande 1916; han var på ett ”oförsonligt humör”. Bolsjeviker som inte var direkt inblandade i konflikten förebrådde honom för hans ”omedgörliga hållning” och taktlöshet i frågan; Bucharin talade säkert för många, när han uttryckte sin förhoppning att Lenin och Zinovjev inte behandlade kamraterna i väst lika ohövligt som de behandlade ryssarna.[130] Dessutom tycks Lenin ha blivit allt mer misstänksam mot sina unga anhängares omfattande förbindelser med olika ickebolsjevikiska grupper. I Skandinavien hade till exempel Bucharin blivit en aktiv och uppskattad gestalt i den socialistiska antikrigsrörelsen, som främst bestod av unga radikala socialdemokrater. Ju längre han avlägsnade sig från gruppen kring Lenin, desto mer identifierades han – åtminstone av Lenin – med den unga europeiska vänstern snarare än med bolsjevikpartiet.[131] Generationsmotsättningar mellan den fyrtiosexårige partiledaren och den tjugoåttaårige Bucharin var aldrig långt från ytan. Lenin antydde, på sitt bästa patriarkaliska manér, att ”Bucharin och Co:s oförlåtliga” fel ”berodde på deras ungdom ... om fem år kommer de kanske att ändra sig”. Bucharin själv anklagade Lenin för att vara gammalmodig: ”Vad innebär det här? Sextiotalet i det förra århundradet är 'lärorikt' för nittonhundratalet? ... Vad gäller parollen om självbestämmande står du på 'det förra århundradets' ståndpunkt.”[132]

Samtidigt bekräftar Lenins hållning intrycket, att ”ju närmare folk stod honom, desto bittrare grälade han med dem”.[133] Ty även under den sämsta perioden i deras förhållande, framträdde då och då tecken på deras djupa ömsesidiga tillgivenhet. Bucharin försökte ibland vädja till denna känsla. Han bad Lenin att inte ”publicera sådana artiklar mot mig, som gör det omöjligt för mig att svara hjärtligt ... Jag ville inte och vill inte ha ... en brytning”.[134] Lenin var inte helt oemottaglig. I april 1916 arresterades Bucharin i Stockholm för att ha deltagit i en socialistisk antikrigskongress. Då Lenin fick kännedom om hans svårigheter sände han ut en enträgen

---

[126] Ibid, s. 221, *Sotj.*, XXX, s. 251.
[127] Se Krupskaja, a.a., s. 188 och Lenins antydan att det var möjligt att arbeta med Bucharin trots konflikten, *PSS*, XLIX, s. 253.
[128] Aleksandr Sljapnikov och – åtminstone vid ett tillfälle – Zinovjev försökte medla i konflikten. Se Gankin/Fisher, a.a., s. 249 och *PSS*, XLIX, s. 231.
[129] *PSS*, XLIX, s. 194. Bucharins brev till Lenin om självbestämmanderätt har inte blivit publicerade. Deras innehåll kan bedömas utifrån Lenins brevväxling och utkastet till en artikel i *Sotj*, XXX, s. 250f.
[130] Krupskaja, a.a., s. 197; Gankin/Fisher, a.a., s. 239 samt Bucharins brev till Zinovjev, återgivet i *Bolsjevik* 1932:22.
[131] För Bucharins verksamhet i Skandinavien, se Futrell, aa Ett bra exempel var Lenins kritik av Bucharins uppskattande hänvisning till den holländska vänsterns program, *Sotj*, XXX, s. 251ff.
[132] *PSS*, XLIX, s. 194. Se också Lenins faderliga vädjan om tolerans för vilsegångna unga marxister – ett råd som han själv sällan följde – i *Sotj*, s. 294ff För Bucharins anmärkningar, se hans opublicerade brev citerat i Bajevskij, ”Bolsjevikerna i kamp...”.
[133] Bertram D. Wolfe, ”Leninism”, i *Marxism and the Modern World* ed. Milorad N. Drachkovitch (Stanford Calif. 1965) s. 51.
[134] Från ett opublicerat brev citerat i *Sotj*, XXIX, s. 261; se likaledes hans brev skrivna senare under 1916 och publicerade i *Bolsjevik* 1932:22.

vädjan om hjälp; och då Bucharin senare i april hade deporterats till Oslo (dåvaran7de Christiania), skrev Lenin till en annan bolsjevik i Norge och bad honom att överbringa hälsningar till Bucharin: ”Jag hoppas av hela mitt hjärta, att han snart kommer att vila upp sig och bli bra. Hur är hans ekonomi?” Hälsningen var kortfattad, men under omständigheterna varm och även faderlig. Välviljan blev dock kortvarig. I juli förklarade Lenin för Zinovjev, att ”jag är nu så irriterad på Bucharin, att jag inte kan skriva”.[135]

Vilka de förvärrande faktorerna än kan ha varit, så var oenigheten mellan Lenin och Bucharin om den nationella frågan verklig och varaktig; den flammade upp sporadiskt ända fram till 1919. Så var inte fallet med den fråga som nu trädde i förgrunden och som ledde till en ännu djupare splittring. Tidigare under 1916 hade Lenin beslutat publicera en samling programmatiska artiklar under sin egen redaktionella kontroll. Han förväntade sig ett bidrag från Bucharin ”om ett ekonomiskt tema”.[136] I stället skickade Bucharin sin uppsats ”Till en teori om den imperialistiska staten” i vilken han skildrade den ”nya Leviathan”. Det avsnitt, som kom att göra Lenin ursinnig, innehöll Bucharins framställning av den marxistiska teorin om staten, hans uppmaning till ”revolutionärt krossande” av den borgerliga staten och hans utmanande slutsats att den grundläggande skillnaden mellan marxister och anarkister gällde den ekonomiska centraliseringen, ”inte att marxister är etatister och anarkister anti-etatister, som många påstår”.[137] Bucharin hade två syften med att återupprätta marxismens anti-etatism. Det var en följd av hans skräckfyllda vision av den ”nya Leviathan” och det tillfredsställde hans starka frihetliga inriktning; för det andra var det huvudpunkten i hans strävan att på nytt radikalisera den marxistiska ideologin, som för länge sedan hade rensats från sådana radikala inslag både av Bernsteins reformister och Kautskys ortodoxa skola. Några få vänstermarxister – i synnerhet Anton Pannekoek och den unge svenske socialdemokraten Zeth Höglund – hade tidigare tagit upp det anti-etatistiska temat.[138] Men Bucharin var den förste bolsjevik som gjorde det och det var i sig själv tillräckligt för att garantera Lenins missnöje.

Lenin var först benägen att publicera uppsatsen som en ”diskussionsartikel”. Men han var fortfarande upprörd över de övriga motsättningarna mellan dem och ändrade sig snart och bestämde sig för att den ”utan tvivel var olämplig”. I två månader dröjde han med att ange sina skäl eller meddela Bucharin. I september 1916 skrev han slutligen till honom och avvisade artikeln (”med beklagande”). Avsnittet om statskapitalism, förklarade Lenin, var ”bra och nyttigt men till nio tiondelar juridiskt” och borde publiceras någon annanstans efter några ”*mycket* små” ändringar. Den teoretiska behandlingen av marxismen och staten var emellertid ”avgjort felaktig”: Lenin vände sig mot Bucharins ”sociologiska” (klass-) analys av staten; citaten från Engels hade tagits ur sitt sammanhang; framför allt var Bucharins påstående att marxister och anarkister inte skilde sig i fråga om staten och att ”socialdemokratin kraftigt måste understryka sin principiella fientlighet mot statsmakten ... antingen ytterst inexakt eller felaktigt”. Bucharins idéer var ”otillräckligt genomtänkta” och även barnsliga. Han rådde honom att ”låta dem mogna”.[139]

Bucharin hade dittills inte känt till Lenins senaste missnöje och blev sårad och upprörd av refuseringen. Efter nästan ett år av polemik hade han ingen lust att låta sin uppfattning om staten ”mogna”, då den stod i centrum för hans marxism. Han försvarade sina idéer i en serie

---

[135] *PSS*, XLIX, s. 213, 220, 260. Ännu en gång var hans hänvisningar till Bucharin förbittrade (s. 254f, 283).
[136] Ibid, s. 222.
[137] ”Till teorin om den imperialistiska staten”, s. 13.
[138] För en diskussion om de sätt på vilka marxismen än har avradikaliserats än har återradikaliserats, se Robert C. Tucker, *The Marxian Revolutionary Idea* (New York 1969) kapitel 6. Bucharin lovordade både Höglund och Pannekoek i detta sammanhang. Se 'Till teorin ...” och hans brev till Lenin i oktober 1916, *Bolsjevik* 1932:22. Han var vän till Höglund och medarbetare i hans tidskrift *Stormklockan*. Se Futrell, a.a., s. 93 och Maretskij, a.a., s. 273.
[139] *PSS*, XLIX, s. 271, 287, 293f.

brev till Lenin och centralkommittén. Brevstriden fortsatte under september och in i oktober; som tidigare skärptes och utvidgades konflikten med varje meningsutbyte.[140] Lenin (understödd av Zinovjev) anklagade Bucharin för ett ”mycket stort fel”: för ”halvanarkism”, för att förbise nödvändigheten av en efterrevolutionär stat, proletariatets diktatur och för att ”felaktigt tillskriva ... socialister” målet att ”spränga” den gamla staten.[141] Den nya kampanjen mot honom övertygade Bucharin om att Lenins missnöje inte längre var en fråga om teori utan var allmänt. ”Det är tydligt”, skrev han till Zinovjev, ”att ni helt enkelt inte vill ha mig som medarbetare. Ni behöver inte oroa er: jag skall inte vara besvärlig.” Som en utmaning började han publicera sina åsikter om staten.[142] Det såg ut som om en slutgiltig brytning med Lenin och den officiella bolsjevikiska ledningen var förestående.

Under tiden hade Bucharin i augusti 1916 flyttat från Oslo till Köpenhamn, där han återigen undersökte en misstänkt dubbelagent. Han stannade kvar där, tills undersökningen var avslutad sent i september och beslöt då att resa till Förenta staterna. Det är inte fullt klart, vad som fick honom att fatta det beslutet. Det är möjligt att andra överväganden kan ha spelat in – hans naturliga reslust och möjligheten av partiarbete i den moderna kapitalismens fästning – men hans försämrade relationer med Lenin var förmodligen en huvudanledning. Vid den tidpunkten hade deras konflikter fått allvarliga återverkningar på den bolsjevikiska verksamheten i Skandinavien, där det ”rådde missmod och sorg”.[143] Tidigt i oktober återvände Bucharin till Oslo för att ta ett ångfartyg till USA.

I det ögonblicket började Lenin oroa sig för att oåterkalleligen ha stött bort Bucharin. Han uppmanade ängsligt Alexander Sljapnikov, den ledande bolsjevikiske organisatören i Skandinavien: ”Skriv uppriktigt – i vilken sinnesstämning reser Bucharin? Kommer han att skriva till oss eller inte? Kommer han att uppfylla önskemål...?”[144] Lenins plötsliga oro sammanföll med ankomsten av ett långt brev från Bucharin. Det var avsett som en avskedsgest och han avvisade än en gång bestämt Lenins anklagelser och tillrättavisade honom för att ha fabricerat och överdrivit deras motsättningar och försvarade sina åsikter om staten som ”korrekta och marxistiska”. I ett märkligt avsnitt antydde han sedan hur en del socialister såg på Lenins kampanj mot honom: de menade, ”att när allt kommer omkring kastas jag ut eftersom 'er Lenin inte kan tåla någon annan som är begåvad' ”. Bucharin betecknade sådana spekulationer som nonsens, men i ett slag hade han avslöjat en outtalad källa till spänning mellan sig själv och Lenin och också vad han själv ansåg om det ständigt närvarande kotteriet kring partiledaren. Men han slutade med en rörande vädjan:

> Jag ber dig om en sak om du måste polemisera etc., använd då en sådan ton att det inte behöver leda till en brytning. Det skulle bli mycket smärtsamt för mig, outhärdligt smärtsamt, om det inte ens i framtiden skulle bli möjligt med samarbete. Jag har den största respekt för dig; jag ser på dig som min revolutionäre ledare och jag älskar dig.[145]

Det var en stark vädjan och Lenin svarade vänligt, om än på sitt speciella sätt. Han skrev genast ett ”mjukt” och berömmande brev till Bucharin, samtidigt som han vidhöll att anklagelserna var välgrundade och att motsättningarna ”helt och hållet” var Bucharins fel, och slog fast, att ”vi alla värderar dig högt”. Han avslutade: ”Jag önskar av hela mitt hjärta att

---

[140] Flera brev med anknytning till denna konflikt har inte publicerats, bland annat några av Lenins, vilket framgår av ibid, s. 297, 478, 541 n378 samt *Bolsjevik* 1932:22, s. 88 n. 1 och 4. Innehållet i de saknade breven kan man emellertid sluta sig till efter dem som publicerades i detta nummer av *Bolsjevik* och Lenins brev den 14/10 i *PSS*, XLIX, s. 306ff.

[141] *PSS*, XLIX, s. 293f samt Lenins angrepp på Nota-Bene (Bucharin) i *Sotj*, XIX, s. 195f.

[142] *Bolsjevik* 1932:22. Nio år senare förklarade han i en fotnot till den ursprungliga artikeln sitt beslut att gå emot Lenin och publicera sina åsikter. ”Till teorin om den imperialistiska staten”, s. 5.

[143] Se Sljapnikovs minnen i Gankin /Fisher, a.a., s. 250.

[144] *PSS*, XLIX, s. 302.

[145] *Bolsjevik* 1932:2, s. 87f.

polemiken anda från början bara hade varit med P. Kievskij (Pjatakov) och att motsättningarna med dig hade lösts". För att komma från Lenin var detta en betydande personlig eftergift. Bucharin uppfattade det också så och före sin avresa sände han ett sista försonligt kort brev, där han ånyo upprepade sin "fullständiga solidaritet" med Pjatakov, men beklagade djupt att det hade lett till konflikter med Lenin. "Lev väl och tänk vänligt på mig ... Jag omfamnar er alla", avslutade han.[146]

En slutgiltig brytning hade undvikits, men den märkliga upplösningen av deras konflikt om staten skulle komma senare. Lenins kritik av Bucharin hade varit av två slag: han skulle ha förvrängt Marx' och Engels' uppfattningar genom att citera utanför sammanhanget; och han skulle dessutom ha förbisett behovet av en proletär stat. Den sista anklagelsen var särskilt märklig, eftersom Bucharin noga hade betonat att hans "anarkism" gällde det slutgiltiga kommunistiska samhället och inte övergångsperioden mellan kapitalism och kommunism. Under själva revolutionen, hade han framhållit vid flera tillfällen, "krossar proletariatet bourgeoisins statsorganisation, använder dess materiella grundval och skapar sin egen övergående statliga maktorganisation..."[147] Bucharin blev förståeligt nog förbluffad över Lenins anklagelse. Bland skandinaviska socialister, framhöll han, "betraktas jag som ledaren för det antianarkistiska sällskapet och ändå kritiserar du mig för att vara anarkist".[148]

Lenins förvrängning.tycks ha varit en (medveten eller omedveten) biprodukt av hans ursprungliga fientlighet mot Bucharins försök att formulera en ny och radikal motsvarighet till den socialdemokratiska ideologin genom att omtolka den marxistiska statsteorin. Lenin hade inte tänkt på saken, innan Bucharin tog upp den; i december 1916 lovade han att "återvända till denna ytterst viktiga fråga i en särskild artikel".[149] Resultatet blev en helomvändning i hans tänkande.

Den 17 februari 1917 meddelade Lenin plötsligt en annan bolsjevik: "Jag håller på med en artikel om frågan om marxismens inställning till staten. Jag har kommit fram till slutsatser, som är mycket skarpare mot Kautsky än mot Bucharin ... Bucharin är mycket bättre än Kautsky ...." Lenin hade fortfarande reservationer: "Bucharins fel kan fördärva hans 'rättvisa sak' i kampen mot kautskyanismen". Men två dagar senare förklarade han återigen att Bucharin trots "små fel" var "närmare sanningen än Kautsky", och att han nu var beredd att publicera Bucharins uppsats.[150] Hans kvarvarande tvivel försvann snart. När Bucharin återvände till Moskva i maj 1917, överbringade Nadezjda Krupskaja, Lenins fru, ett meddelande från partiledaren – "hennes första ord var 'V.I. bad mig meddela dig att han inte längre är oenig med dig om frågan om staten'."[151]

Det klaraste beviset på Lenins fullständiga helomvändning kom senare under 1917, då han fullbordade sitt berömda arbete *Staten och revolutionen*: dess argument och slutsatser var de samma som Bucharins. Lenin hade kommit fram till att "huvudfrågan i marxismens lära om

---

[146] *PSS*, XLIX, s. 305ff; *Bolsjevik* 1932:22.
[147] "Till teorin ...", s.32. Likaledes i *IWE*, s. 166 och *Novyj Mir* 2/12 1916.
[148] *Bolsjevik* 1932:22. Bucharins påstådda anarkism och Lenins förvrängning diskuteras i Sidney Heitman, 'The Myth of Bukharin's Anarchism", *The Rocky Mountain Social Science Journal* (april 1963).
[149] *Sotj*, XIX, s. 296.
[150] I brev till Kollontaj och Inessa Armand, *PSS*, XLIX, s. 388ff.
[151] Bucharin tillfogade den upplysningen till den publicerade utgåvan av hans artikel 1925, 'Till teorin ...", s. 5 n1. Hans redogörelse för Krupskajas budskap ifrågasattes aldrig. Till och med 1929 ansåg Stalin, att det var "fullt möjligt att Nadezjda Konstantinova verkligen berättade för Bucharin, vad han skriver här". Men, förklarade Stalin, det innebar bara att Lenin trodde, att Bucharin hade ändrat åsikt. J. Stalin, *Works* (Moskva 1952-55) XII, s. 82. Bucharin kan ha ratt reda på Lenins ändrade inställning innan Krupskaja berättade det för honom, antingen från Lenins lösryckta artiklar efter februarirevolutionen eller från Kollontaj, som också var i New York. Lenin kan också ha meddelat honom det i ett brev den 17/2 1917, som ännu inte har publicerats. Se *PSS*, XLIX, s. 479.

staten", var att "arbetarklassen måste förstöra, krossa, spränga sönder ... hela statsmaskineriet". En ny, revolutionär stat var nödvändig under tiden, men en som var "så beskaffad att den genast börjar vittra bort..." Därför "är vi på intet sätt oense med anarkisterna vad gäller målet att avskaffa staten". Ogenerat avslutade han: "Varken opportunisterna eller kautskyanerna vill se denna likhet mellan marxism och anarkism, eftersom de har avlägsnat sig från marxismen i denna fråga".[152]

Även om detta förblev ett oinfriat löfte efter 1917 gjorde Lenins *Staten och revolutionen* anti-etatismen till en beståndsdel i den ortodoxa bolsjevikiska ideologin. Varken Bucharin, som hade litet att säga om proletariatets diktatur, eller Lenin, som behandlade det utförligt, förutsåg det slags stat som skulle uppstå ur den bolsjevikiska revolutionen. Bucharin föreställde sig en revolutionär stat, som ansvarade för föga mer än att "hålla de störtade klasserna i schack", och Lenin en icke-byråkratisk "kommunstat", som redan höll på att "vittra bort". Bägge uppfattningarna saknade konkret innehåll och var långt ifrån insikten efter 1917 om att sovjetstaten var ett instrument för modernisering, "den centrala hävstången för samhällsuppbygget".[153] Trots det fortsatte anti-etatismen att spela en viktig roll 1917: den hjälpte till att radikalisera partiet och skapa en allmän upprorsstämning mot den provisoriska regering, som hade ersatt autokratin. Lenins auktoritet legitimerade anti-etatismen, men det verkliga initiativet hade kommit från Bucharin.[154] Därför kan man säga, att han i sina arbeten om modern kapitalism och imperialism lika mycket som någon annan skapade den bolsjevikiska ideologi, som framträdde strax före den ryska revolutionen.

Bucharins sista dagar i emigration tillbringades i Förenta staterna. Han kom till New York tidigt i november 1916 och delade sin tid, som han hade gjort på andra ställen, mellan radikal politik och lokala bibliotek.[155] Hans politiska verksamhet koncentrerades till *Novij Mir* (Den nya världen), en ryskspråkig daglig tidning, som gavs ut av socialistiska emigranter i New York. I januari 1917 blev han dess faktiske redaktör, en lärlingstid för hans tioåriga redaktörskap för *Pravda* efter oktoberrevolutionen. På samma sätt som senare på *Pravda* använde han tidningen för att popularisera sina favorituppfattningar. Hans artiklar om neokapitalismen, marxismen och staten, samt den nationella frågan började publiceras regelbundet och, som man kunnat förutsäga, väckte de debatt.[156] Vad gällde partiarbetet var hans huvudsyfte att få stöd från den amerikanska vänstern för bolsjevikernas och Zimmerwalds inställning till kriget, en verksamhet som då och då förde honom ut på talarturnéer tvärs över landet. Han var ständigt en uppskattad person, som umgicks ledigt utanför bolsjevikiska

---

[152] *Sotj*, XXI, s. 385, 388, 406, 411, 444. Med titeln *Staten och revolutionen: Marxismens lära om staten och proletariatets uppgifter i revolutionen*, var det resultatet av Lenins beslut i december 1916 att skriva en artikel i ämnet.

[153] Jämför Bucharins anmärkningar i *IWE*, s. 166 och i *Attack*, s. 262.

[154] Att Bucharin varit den förste som återupplivade Marx' anti-etatism och att initiativet låg bakom Lenins kommande framställning erkändes allmänt i Sovjetunionen fram till 1929. Se t ex *Leninskij sbornik*, II, s. 284 n.7. Maretskij framförde anspråket 1926 i sin biografiska skiss över Bucharin, och det ifrågasattes inte förrän efter Bucharins fall, då Lenin eller ibland Pannekoek fick äran. Se Bajevskij, "Bolsjevikerna i kamp ...", s. 42. Men också efter 1929 erkände man ibland Lenins väldokumenterade skuld till Bucharin, om än motvilligt och ofullständigt. Se *Sotj*, XIX, s. 479 n. 155. Då Bucharin i mitten av 20-talet erinrade sig denna motsättning och framhöll Lenins från början "felaktiga" ställning, gav han honom äran för att ha utarbetat "den konkreta formen för proletariatets diktatur". 'Till teorin ...", s. 5, n. 1. *Attack*, s. 267ff I den frågan se också Robert V. Daniels, "The 'Withering Away of the State' in Theory and Practice", i *Soviet Society: A Book of Readings*, ed. Alex Inkeles och Kent Geiger (Boston 1961).

[155] "Självbiografi", s. 55. Trotsky, *My Life*, s. 273.

[156] Maretskij, a.a., s. 273. Theodore Draper, *The Roots of American Communism* (New York 1957) s. 76f. Se t ex meningsutbytet mellan honom och S. Novomirskij i *Novyj Mir* 23/11, 2/12 1916. För en förteckning av hans artiklar i *Novyj Mir*, se Sidney Heitman och Peter Knirsch, *N I Bucharin* (Berlin 1959), s. 19ff.

kretsar, och han lär ha lyckats omvända amerikanska socialister till bolsjevikiska uppfattningar; framför allt ska han ha lyckats stärka *Novij Mirs* antikrigsinställning.[157]

Bucharins korta vistelse i USA tycks inte ha haft något större inflytande på hans tänkande bortsett från den varaktiga respekt han fick för amerikansk teknologi och vetenskap. Om inte annat så stärktes han i sin övertygelse att den moderna kapitalismen var ett överväldigande system, vars sårbarhet man mest realistiskt kunde bedöma mot bakgrund av de yttre påfrestningarna från ett krig.[158] En bekantskap i New York fick emellertid bestående följder. I januari 1917 anlände Trotskij och inträdde i *Novij Mirs* redaktionskommitté. Den tragiska historien om förhållandet mellan dessa båda män – den ene skulle under tjugotalet komma att leda den bolsjevikiska vänstern och den andre den bolsjevikiska högern – spelade en central roll för den kollektiva tragedi, som senare drabbade gammalbolsjevikerna. De två tillhörde de mest begåvade av de ursprungliga sovjetiska ledarna, men deras personliga tillgivenhet för varandra skulle inte komma att överleva deras senare politiska motsättningar, vilka splittrade och slutligen krossade dem.

Bucharin hade lärt känna Trotskij ytligt i Wien men deras nära personliga vänskap började i New York.[159] Samtidigt blev de omedelbart oense om den viktigaste dagspolitiska frågan. Trotskij, som inte anslöt sig till bolsjevikerna förrän i juli 1917, menade att de amerikanska vänstersocialisterna skulle stanna kvar i Amerikanska socialistpartiet och försöka radikalisera det inifrån. Bucharin (och Lenin som följde konflikten från Europa) förordade en organisatorisk delning och bildandet av ett nytt amerikanskt parti. Konflikten medförde att gamla ryska motsättningar påtvingades den nybildade amerikanska kommunistiska rörelsen och motsättningarna var tillräckligt djupgående för att splittra emigranterna i New York i konkurrerande grupper ledda av Bucharin och Trotskij. Deras politiska meningsskiljaktigheter flammade upp offentligt och privat i januari och februari, men var förmodligen aldrig varken så intensiva eller uppslitande som de framställdes senare i partihistorien.[160] Det var utmärkande för Bucharin att utgå från att politiska motsättningar inte behövde påverka de personliga förhållandena – ett av hans tilltalande drag som människa och en av hans svagheter som politiker. Trots konflikten utvecklade han och Trotskij en varm vänskap och samarbetade politiskt i *Novij Mir*.

Betydelsen av sådana gräl avtog plötsligt och dramatiskt av nyheten i februari att brödupploppen i S:t Petersburg hade övergått till en politisk revolution. Tsaren hade abdikerat och en republik och en provisorisk regering hade upprättats; de långa åren i exil var över. Till skillnad från många bolsjeviker, vilkas radikalism inriktats på att störta autokratin, hade Bucharin alltsedan 1915-16 hävdat ”ofrånkomligheten av en socialistisk revolution i Ryssland”. Från första början såg han därför den nya ryska politiska ordningen blott som ett första övergående stadium i en fortskridande revolutionär process; i mars 1917 förutsade han, att makten snart skulle övergå från den svaga ryska borgarklassen till den uppåtstigande arbetarklassen, något som bara var ”världsproletariatets första steg”.[161]

Till följd av kriget var det svårt att ordna en överfart och dröjsmålet måste ha varit påfrestande. Trotskij for iväg i mars och Bucharin tidigt i april. Hans emigration slutade som den hade börjat; han arresterades och kvarhölls en vecka i Japan, och det upprepades, då han

---

[157] *Novyj Mir* 28 / 2 1917; *PSS*, XLIX, s.387; Politbjuro, opag.
[158] Detta kom att bli hans inställning till sannolikheten av en amerikansk revolution under 20-talet.
[159] Trotsky, *My Life*, s. 273. I allmänhet är Trotskijs tillbakablickande skildring av deras förhållande otillförlitlig. Se närmare om detta i kap. 5 och 8.
[160] Se Draper, a.a., s. 80ff och Ludwig Lores hågkomster i *One Year of Revolution* (New York 1918) s. 7f samt Sen Katayama i *The Revolutionary Age* 26/7 1919.
[161] *Novyj Mir* 27/3 1917; se också hans 'The Russian Revolution and Its Significance”, *The Class Struggle* (maj-juni 1917). För hans tidigare uppfattning se ”Självbiografi”, s. 55 och Maretskij, a.a., s. 276f.

anlände till östra Ryssland (”för internationalistisk agitation bland soldaterna”) av mensjevikerna, som kontrollerade det området. Tidigt i maj kom han till slut fram till Moskva, där ännu större konflikter väntade honom.[162]

[162] Se Draper, a.a., s. 85; ”Självbiografi”, s. 55 och Journalistens handbok (Moskva 1924) s. 289. Hans ankomst till Moskva dateras ibland till slutet av april.

2. Radikalismens triumf 1917

> När den gamla ordningen börjar falla sönder grips många av de högljudda ordens män, som så länge bett om den dagen, av skräck.
>
> Eric Hoffer, *The True Believer*

Mellan tsarens fall i februari 1917 och bolsjevikernas erövring av huvudstaden Petrograd i oktober, upplevde Ryssland en social revolution underifrån, som saknar motstycke i modern historia. Förbittrade av generationer av officiella privilegier, utsugning och förtryck, radikaliserade av tre års krig och upptända av tsarismens sammanbrott övertog massorna – arbetare, soldater och bönder – landets fabriker, garnisoner och stora jordegendomar. De var krigströtta, jordhungriga och jämlikhetstörstande och gick samman för att genomföra en spontan, folklig och antiauktoritär resning, som inte kontrollerades av något politiskt parti. Alla traditionella former av hierarkiskt styre och privilegier, politiska och ekonomiska, föll samman sommaren 1917 under de allt våldsammare attackerna. Nya, folkliga och decentraliserade institutioner dök upp i deras ställe: lokala sovjeter som valde representanter för högre sovjeter över hela landet, arbetarkommittéer i fabrikerna, soldatkommittéer i armén samt bondekommittéer som fördelade godsägarnas egendomar i byarna.

Medan de folkliga stämningarna blev allt radikalare och våldsammare för varje månad framträdde den nya provisoriska regeringen som företrädare för moderation och laglighet. Regeringen var från början en koalition mellan konservativa och liberala politiker, som till vänster om sig hade sovjeten i Petrograd, en socialistisk men lojal opposition under ledning av socialistrevolutionärer och mensjeviker. Under trycket av händelserna i landet ombildades regeringen på våren till en koalition mellan liberala demokrater och moderata socialister från sovjeten och leddes av Alexander Kerenskij, som själv var socialistrevolutionär. Men trots sin nya sammansättning fortsatte regeringen att predika ordning och återhållsamhet; den tog avstånd från den revolutionära oron och förordade att Ryssland skulle fortsätta kriget mot Tyskland, tills man uppnådde seger eller en förhandlingsfred; de stora sociala frågorna, i synnerhet jordfrågan, skulle uppskjutas, till dess att en konstituerande församling kunde väljas och sammankallas senare under året.

En regim som förordar moderation har inga utsikter mitt under en revolution underifrån, vare sig den är liberal, socialistisk eller något annat. Den provisoriska regeringen drabbades av samma sociala och militära problem, som hade störtat autokratin; under åtta månader gick den från kris till kris och blev till slut ett offer för dessa händelser. Hösten 1917 hade den varken folkligt stöd eller tillräckligt med styrkor för att upprätthålla ordningen i städerna, sätta stopp för jordfördelningen, föra kriget eller ens bemöta den svaga bolsjevikkuppen den 25 oktober. Samma ojämna sammandrabbning mellan officiell moderation och folklig radikalism krossade de socialister, som försvarade regeringen; de förvandlades till försvarare av lag och ordning och isolerades på så sätt från sina egna upproriska väljare. I september hade socialistrevolutionärernas och mensjevikernas styrka i de avgörande sovjeterna i Petrograd och Moskva ersatts av majoritet för bolsjevikerna.

Vi kan inte här i detalj följa bolsjevismens märkliga historia 1917 – hur ett parti som i februari hade 24 000 medlemmar och ett obetydligt inflytande i oktober fick en massorganisation med 200 000 och veregeringsmakten i Ryssland. Uppfattningen att partiet tog makten utan att ha någon social förankring är emellertid missvisande. Bolsjevikerna fick hjälp av sina motståndares obeslutsamhet och oförmåga, av Lenins beslutsamhet och förmåga att samla sitt parti kring en militant hållning samt av ren och skär tur. Men partiet var också den enda betydande politiska kraft, som konsekvent förde fram och stödde massornas radikala inställning 1917. Bolsjevikerna var från början till slut ett minoritetsparti (det fick omkring 25 procent av rösterna till den konstituerande församlingen i november) och de vare sig

inspirerade eller ledde revolutionen underifrån, men de var de enda som uppfattade dess riktning och överlevde den.[1]

Av två skäl är det särskilt nödvändigt att uppmärksamma Bucharins roll i dessa händelser – hans bidrag till partiets framgång. Till stor del förklarar det att han kunde gå förbi de äldre ledande bolsjeviker, som gjorde anspråk på den högsta partiledningen. Samtidigt beredde det vägen för hans ledning av vänsterbolsjevikernas opposition mot Lenins politik sedan partiet haft makten i blott tre månader. Båda dessa omständigheter berodde på att Lenin och bolsjevikernas vänster, med Bucharin som den mest framträdande representanten, stod på samma linje i alla de grundläggande frågor, som partiet ställdes inför 1917. Denna enighet förde in Bucharin, strax före hans tjugonionde födelsedag, i den ledande kretsen kring Lenin och den grupp bolsjeviker som kom att utgöra Sovjetrysslands regering. När Lenin i februari 1918 övergav sin kompromisslösa radikalism från 1917, återgick Bucharin och vänstern till oppositionen.

De frågor som så bittert hade splittrat Bucharin och Lenin under emigrationen löstes eller förlorade betydelse 1917, till stor del beroende på att Lenin ändrade åsikt. Även det sätt på vilket deras mindre meningsskiljaktigheter löstes var betecknande. Då Lenin 1917 försökte skaffa bolsjevikerna en massbas, kombinerade han sålunda på ett skickligt sätt internationell defaitism med antikrigsparoller, som påminde om dem som Bucharin och Baugy-gruppen hade förordat på Bernkonferensen. Genom en helomvändning och en rad försoningsgester gjorde han dessutom det möjligt för Trotskij och dennes anhängare att ansluta sig till bolsjevikpartiet. Bucharins vädjan 1915 om enhet mellan kämpande antikrigsmarxister segrade, åtminstone i det avseendet. Det blev också han som vederbörligen fick hälsa trotskisterna välkomna vid den sjätte partikongressen i juli 1917. ”I denna sal”, försäkrade han de församlade, ”finns det ingen person, som inte känner behovet av att förena alla socialdemokratins vitala krafter”.[2] Men den avgörande faktorn bakom deras nyfunna solidaritet var att Lenin accepterade den maximalistiska andan i Bucharins krav på det revolutionära krossandet av den borgerliga staten. I sina berömda aprilteser, som förelades de förbluffade partiledarna efter hans återkomst till Ryssland 1917, överförde Lenin det anti-etatistiska temat till ett politiskt program.

Innan Lenin återvände, hade partiledarna i Ryssland under ledning av Kamenev och Stalin sett den eftertsaristiska borgerliga republiken som en långvarig regim och bolsjevikernas roll som en lojal opposition. I enlighet därmed hade de utarbetat partiets politik. Lenins aprilteser utstakade en helt annan riktning. Han hävdade, att den ryska revolutionen redan gick från sin borgerliga fas ”mot sin andra fas, som måste lägga makten i händerna på proletariatet och de fattiga bondeskikten”. Hans krav var: ”Inget stöd åt den provisoriska regeringen”, varken för dess krigsansträngningar eller dess inrikespolitik, av vilket slag det vara må. Lenin fordrade i stället att den existerande staten skulle krossas – ”avskaffande av polisen, armén och ämbetsmannakåren” – och att man skulle bilda en ”revolutionär regering” av sovjeter, en ”kommunstat”. Endast en sådan kunde föra ett ”revolutionärt krig” mot alla imperialistiska makter. De socialdemokrater, som betraktade hans förslag som ohämmad anarkism eller som en ”galnings feberfantasier” fick rådet (precis som Bucharin tidigare hade rått Lenin) att läsa ”vad Marx och Engels sade ... om *vad för* en stat proletariatet behöver”. Klart och dramatiskt föregrep aprilteserna Lenins *Staten och revolutionen*, som skrevs under augusti och september

[1] Trots ett växande antal sovjetiska och västliga monografier finns det ännu ingen fullständig socialhistoria om revolutionen 1917. En föråldrad men fortfarande värdefull skildring är William Henry Chamberlain, *The Russian Revolution: 1917-1921* (New York 1960). Se också *Revolutionary Russia*, ed. Richard Pipes (Cambridge Mass. 1968). För partiet se Robert V. Daniels, *Red October. The Bolshevik Revolution of 1917* (New York 1967).
[2] *Sjätte partikongressen*, s. 72.

och utstakade hans politiska program 1917: Ned med den provisoriska regeringen! All makt till sovjeterna![3]

Även om Lenins linje var oklar, vad gällde frågan om tidpunkten, innebar den uppror och socialistisk revolution, en uppmaning som försatte de flesta av bolsjevikernas ledare ”i ett tillstånd av bestörtning och villrådighet”. Som Bucharin erinrade sig sju år senare: ”En del av vårt parti och ingalunda en liten del såg däri nästan ett förräderi mot den accepterade marxistiska ideologin!”[4] Många gamla bolsjevikiska ledare var antingen missnöjda med eller öppet fientliga mot Lenins uppmaning till uppror. Deras motstånd varierade från öppen opposition, från flera av hans närmaste män, däribland Zinovjev, Kamenev, Alexij Rykov och Viktor Nogin, till en omfattande och ihärdig ”vacklan i partiets ledning, en 'rädsla' ... för kampen om makten”. För att genomföra en socialistisk revolution måste Lenin först radikalisera sitt eget motsträviga parti, en besvärlig uppgift, som sysselsatte honom från april till det avgörande ögonblicket i oktober.[5]

Till slut lyckades han med det genom att använda sin stora övertalningsförmåga men också genom att upphöja och lita på sådana, som tidigare stått utanför den högsta partiledningen. Två grupper var avgörande i det avseendet: den ena var Trotskijs anhängare, som fick höga ställningar omedelbart sedan de gått in i partiet och speladeen central roll i Petrograd; den andra gruppen var de unga vänsterbolsjevikerna av vilka Bucharin var den mest framträdande, vilka var särskilt betydelsefulla i Moskva. I likhet med de flesta yngre bolsjeviker var Bucharin fientligt inställd till den nya borgerligt demokratiska regeringens moderata och liberala förslag och såg från början fram emot en andra revolution. Det gjorde honom och Lenin så fullständigt eniga att inte ens en mindre skärmytsling under sommaren om den teoretiska delen i partiprogrammet på allvar kunde splittra dem.

Framför allt hade Lenins aprilteser – bekräftade av det personliga budskap han sände via Krupskaja – legitimerat Bucharins radikala inställning i fråga om staten, ”den grundläggande och principiella frågan för den revolutionära klassens hela praktik”. Försedda med det perspektivet stod de båda ”hela tiden på vänsterflygeln” i partiet under 1917.[6] Som en följd därav upphörde Bucharin att vara till hälften utstött och blev vid partiets sjätte kongress i juli fullvärdig medlem av dess 21 man starka centralkommitté, bolsjevismens ”generalstab” 1917. I Lenins, Zinovjevs, Kamenevs och Trotskijs frånvaro höll han och Stalin huvudanförandena på kongressen, en uppgift som visade att han inträtt i den högsta ledningen.[7]

Det var Moskva som var platsen för Bucharins bidrag till partiets radikalisering och den plats där han framträdde som en nationell partiledare 1917. Denna den största staden i Ryssland försummas ständigt i de Petrogradorienterade revolutionshistorikerna, men den gav partiet några av dess tidigaste och viktigaste framgångar. Till en början var emellertid bolsjevikerna i Moskva, i likhet med partiet i övrigt, djupt splittrade mellan dem som förordade moderation respektive radikalism. Högern inom bolsjevikpartiet var speciellt inflytelserik i den still-samma gamla huvudstaden och dess läge i hjärtat av bonderyssland förstärkte dess försiktiga synsätt. ”Här i det borgerliga Moskvas själva centrum”, tänkte en, ”ser vi verkligen ut som

---

[3] För teserna, som sammanfattade ett opublicerat tal, som Lenin höll efter sin återkomst, se *Sotj*, XX, s. 87ff. För den socialdemokratiska reaktionen se N. N. Sukhanov, *The Russian Revolution 1917: Eyewitness Account* (New York 1962) I, s. 286f.

[4] Sukhanov, a.a., kap. 12 och Bucharin, *Attack*, s. 269.

[5] Lenin citerad i Daniels, a.a., s. 65, som lämnar en detaljerad skildring av Lenins kamp för att radikalisera och ena partiet 1917. För de olika synsätten i partiet, se också Alexander Rabinowitch, *Prelude to Revolution: The Petrograd Bolsheviks and the July 1917 Uprising* (Bloomington, Ind., 1968).

[6] Se Bucharins recension av *Staten och revolutionen* i *Kommunist* 1918:1 och hans ”Själv. biografi”, s. 55.

[7] ”Självbiografi”, s. 55; *Sjätte partikongressen*, s. 99ff. Bucharins tal om ”Kriget och det internationella läget” kom först och tycks ha varit huvudrapporten.

pygméer, som tänker flytta ett berg."[8] Högerns styrka var koncentrerad till stadsorganisationen, Moskvakommittén, vars ledare räknade många förespråkare för moderation, bland dem Nogin och Rykov.[9]

Men på partiets andra flygel i Moskva fanns det en stark och högljudd grupp militanta unga bolsjeviker, som var förskansade i Moskvas regionala byrå. Denna byrå var ett bålverk för den bolsjevikiska vänstern; formellt var den ansvarig för alla partiorganisationer i de tretton centrala provinser, som omgav Moskva, ett område som omfattade 37 procent av landets befolkning och (i oktober) 20 procent av partiets samlade medlemskår.[10] Då Bucharin tidigt i maj återvände till Moskva, återtog han sin plats i Moskvas stadskommitté. Lika betydelsefullt var det också att han blev medlem av den centrala ledningen för Moskvas regionala byrå, där han återförenades med sina vänner från tiden före emigrationen; denna byrå blev grundvalen för hans makt och inflytande under 1917 och 1918.[11]

Den bolsjevikiska politiken i Moskva under 1917 kretsade kring kampen om dominans mellan den försiktigt inställda kommittén och den radikala upproriska byrån.[12] Två omständigheter förvärrade ytterligare konflikten. För det första hade byrån formell stadgeenlig myndighet över Moskvakommittén, som den bara såg som ”en av organisationerna i regionen”, ett förhållande som ogillades och bestreds av den äldre och mer prestigefyllda stadskommittén.[13] För det andra försämrades ständigt förhållandena mellan de båda av generationskonflikten. Tidigt på sommaren var byrån i händerna på bolsjevikgenerationen från 1905. Också den hade sitt högkvarter i staden med Bucharin, Vladimir Smirnov, Osinskij, Lomov, Jakovleva, Ivan Kizelstein och Ivan Stukov som de främsta ledarna. Bortsett från Jakovleva, som var trettiotre, var alla under trettio år, en generation — mellan tio och tjugo år — yngre än ledarna för Moskvakommittén (även om den till slut innefattade några yngre ledare![14]

Även om majoriteten av Moskvakommittén till slut stödde upproret, reagerade den hela tiden tveksamt och halvhjärtat på Lenins radikala kurs. De flesta av dess äldre medlemmar trodde, som en hävdade, att ”det finns inga krafter och inga objektiva förutsättningar för den”.[15] Byråmedlemmarna drev ständigt på de äldre men var så sent som i oktober oroade för att den ”fredsälskande” stämningen och det ”tydliga vacklandet” inom Moskvakommittén skulle visa sig ödesdigert ”i det avgörande ögonblicket”.[16] Trots att en del äldre moskvabolsjeviker

---

[8] Rykov citerad i Trotsky, *The History of the Russian Revolution* (New York 1937) III, s. 151.
[9] *Sotj*, XX, s. 650, n. 136.
[10] G. A. Trukan, Oktober i centrala Ryssland (Moskva 1967); *Voprosy istorii KPSS*, 1967:10, s. 15.
[11] Varken Bucharin i sin självbiografi eller Maretskij i sin officiella biografi senare omnämnde Bucharins medlemskap i byrån, förmodligen på grund av organisationens kommande roll i den vänsterkommunistiska oppositionen. För belägg att han var medlem och i själva verket ingick i byråns ”inre krets” av ledare, se G. Lomov i *Proletarskaja revoljutsija*, 1927:10, s. 166f; Stukovs memoarer i *Oktoberupproret i Moskva*, utgivna av N. Ovsjannikov (Moskva 1922) och Leonard Schapiro, *The Origin of the Communist Autocracy* (Cambridge, Mass. 1956) s. 108.
[12] Daniels, *Conscience*, s. 41. Det finns ingen tillfredsställande politisk historia om moskvapartiet 1917. Utöver de artiklar, memoarer och monografier som anges i detta kapitel, se *Studier kring KPSS' moskvaorganisations historia 1883-1965* (Moskva 1966) kap. 6.
[13] *Proletarskaja revoljutsija* 1922:10, s. 473f. Konflikten berodde på att de tre partiorganisationerna i Moskva, staden, distriktet och regionen, hade överlappande befogenheter.
[14] Byrån innefattade andra framstående ledare vid skilda tillfällen 1917, bl a Andrej Bubnov (1883) och Sokolnikov (1888). Dessa sju utgjorde emellertid dess inre ledning. Se Lomovs självbiografi i *Gestalter*, 1, s. 339, hans memoarer i *PR* 1927:10, Stukovs memoarer i *Oktoberupproret i Moskva* och Jakovleva i *PR* 1922:10. Bland moskvakommitténs ledare, som inte alla var moderata, fanns (med födelseår): Nogin (1878), Michajl Olminskij (1863), Ivan Skvortsov-Stepanov (1870), Petr Smidovitj (1874), Ivan Teodorovitj (1875), N. L. Mesjtjeijakov (1865), M. F. Vladimirskij (1874) och Pokrovskij (1868). För biografiska skisser av en del av dem, se *Hjältemodiga oktober* (Moskva 1967).
[15] Smidovitj citerad i *VIKPSS* 1967:12, s.49.
[16] Jakovleva i *PR* 1922:10, s. 304 och citerad i *Istorik marksist* 1935:5-6, s. 16. Se också *PR* 1922:10, s. 471ff och 1927:10, s. 166ff.

stödde den radikala linjen, kom de unga därför att se den slutliga segern som sitt personliga verk, sin generations tour de force. Som Osinskij senare framställde det, hade de lett kampen om makten ”mot ett betydande motstånd från en stor del av den äldre generationen funktionärer i Moskva”.[17]

Denna generationskänsla av samhörighet och självkänsla hade sina rötter i deras gemensamma erfarenheter och vänskapen från åren 1906-10 och gjorde de unga moskvabolsjevikerna till en speciell politiskgrupp inom partiet både 1917 och senare. Som tidigare var Bucharin deras ledande gestalt med politiska och personliga band till de andra. Osinskij, Smirnov, Lomov, Jakovleva och hennes lika kände bror Nikolaj hade varit nära vänner och kamrater till honom, innan han emigrerade. Lomov var till exempel en ”glödande anhängare” till den mer berömde Bucharin, om vilken han talade med ”både kärlek och vördnad”.[18] Vi vet mindre om Kizelstein och Stukov, vilka kom till Moskva först 1917 men som blev lojala och entusiastiska anhängare till de infödda byråledarna i de partistrider som följde.[19]

I takt med att de äldre partiledarnas obeslutsamhet och försiktighet undergrävde deras auktoritet i Moskva, tilltog de unga moskvabolsjevikernas makt och inflytande. Mönstret utformades tidigt i maj, när Bucharin, Lomov och Sokolnikov (en annan ungdomsvän från 1906-10) utökade den bolsjevikiska delegationen i Moskvasovjeten för att motverka dess högerinriktade sammansättning.[20] Men inflytande över opinionen inom partiet i Moskva innebar också kontroll över dess officiella publikationer. Tidigt på sommaren framträdde på nytt trion från 1909-10 bestående av Bucharin, Osinskij och Smirnov och fick (eller tog) kontrollen över pressorganen. Under ledning av Bucharin bildade de en ”arbetande trojka” inom den formella redaktionen på *Sotsial Demokrat*, partiets dagliga tidning. Deras utnämning tycks ha varit en veritabel kupp gentemot de fyra redaktörer, som hade skött tidningen sedan den först kom ut i mars och vilka nu berövades ett centralt språkrör.[21] En liknande situation uppkom i *Spartak*, partiets teoretiska tidskrift. Bucharin blev huvudredaktör och Osinskij och Smirnov hans ställföreträdare; äldre redaktörer blev än en gång förvisade till andrahandsposter som ”medarbetare”.[22]

Dessa händelser lade partiets publikationer i Moskva i händerna på den unga vänstern och gjorde det möjligt för trojkan att forma den bolsjevikiska opinionen och politiken under de avgörande månaderna med regeringen Kerenskij. Deras tilltagande politiska betydelse i den gamla huvudstaden avspeglades i deras representation i partiets allryska centralkommitté, som valdes i juli. Utöver Bucharin utsågs två andra unga moskvabolsjeviker, Andrej Bubnov och Sokolnikov, till fullvärdiga medlemmar, medan Jakovleva och Lomov blev kandidatmedlemmar. Deras nyligen vunna jämställdhet med etablerade moderata ledare erkändes formellt: fyra av dem, Bucharin, Lomov, Rykov och Nogin, utsågs till att övervaka partiets angelägenheter i Moskvaområdet.[23]

Samtidigt avspeglades den unga vänsterns uppsving i Bucharins växande personliga anseende i Moskva. Ingen annan partiledare dominerade den revolutionära politiken i Moskva på samma sätt som Trotskij i Petrograd; men det fanns ingen som hade en mer framskjuten ställ-

---

[17] *Gestalter*, II, s. 96. Se också Lomovs anmärkningar i *PR* 1927:10, s. 167f.
[18] Simon Liberman, *Building Lenin's Russia* (Chicago 1945), s. 172. För Jakovleva och hennes bror, se *Gestalter*, III, s. 274ff.. Bucharin tillägnade den ryska utgåvan av *Den materiaistiska historieuppfattningen* till minnet av Nikolaj, som dödades i inbördeskriget.
[19] Se *Sotj*, XXVII, s. 592; *Sjätte partikongressen*, s. 451 och ibid (1934 års utgåva), s. 331f.
[20] *Oktober i Moskva*, s. 143; *VIKPSS* 1967:8, s. 63.
[21] *Vägen till oktober*, 1, s. 241. Se också *PR* 1924:4, s. 137, Bucharin, ”Självbiografi”, s. 55 och Maretskij, a.a., s. 273. Deras maktövertagande förblev en källa till spänning inom partiet under hela året.
[22] ”Självbiografi”, s. 55, Maretskij, a.a., s. 273, *Sotj*, XXII, s. 517 n. 45 samt *1917 i Moskva* (Moskva 1934), s. 66.
[23] *RSDRP(b):s centralkommittés protokoll: augusti 1917—februari 1918* (Moskva 1958), s. 6.

ning än Bucharin. Som medlem av Moskvasovjetens exekutivkommitté, av stadsduman och av det olycksaliga statskonventet blev han den radikala bolsjevismens dominerande talesman. Som en outtröttlig och ständigt närvarande gestalt i den politiska kampanjen 1917 förkunnade han den provisoriska regeringens lögnaktighet och nödvändigheten av en socialistisk revolution i sovjeterna, fabrikerna, fackföreningarna, skolorna, på Moskvas gator och omgivningar.[24] Hans kortväxta och pojkaktiga utseende motsvarade inte hans betydande talarförmåga, som många iakttagare lade märke till under åren:

> Han var smal och livlig ... och stod mycket stadigt på sina ben... Men man var aldrig beredd på den sprudlande ström av kvicka argument, som strömmade ut ur honom ... Han gick bara omkring, höll något papper i sin hand, blusen uppknäppt i halsen ... och hela hans varelse blev tal.

Ett beundrande ögonvittne lyssnade, när han hånade liberalerna ”med skadeglädje och fin ironi”, ett annat, när han for ut mot högerbolsjeviker inför en samling arbetare: ”Bucharin ställde sig upp, vildsint, logisk, med en röst som hamrade och slog ... Honom lyssnar de till med glänsande ögon.”[25]

På samma sätt som senare blev han dock ryktbar 1917 främst genom sitt skrivande – en ström av artiklar, ledare, upprop och manifest (inklusive några av partiets mest berömda) publicerades regelbundet i *Sotsial Demokrat* och *Spartak*.[26] Också hans teoretiska författarskap fortsatte oförminskat. Marxister, förklarade han, ”avbryter inte sitt teoretiska arbete ens under perioder av den mest våldsamma klasskamp”.[27] (Man bör komma ihåg att Lenin likaledes arbetade på *Staten och revolutionen*) Under sommarens och höstens oroligheter publicerade Bucharin i den andan artiklar, som inför rysk publik utvecklade hans åsikter om imperialism och modern kapitalism. Han tog också itu med det enda historiska författarskapet under sin bana, en livlig och lättfattlig skildring av de aktuella händelserna kallad *Klasskamp och revolution i Ryssland*. Den lilla boken hade Marx' berömda uppsats om fransk politik som förebild och publicerades i juli 1917. Den lästes i vida kretsar och en bolsjevikisk beundrare hyllade den senare som den ”bästa översikten över 1917 års revolution”.[28]

Under de följande åren skulle man komma att se tillbaka på 1917 som en probersten i en bolsjeviks politiska bana, en tidpunkt när hans uppträdande för all framtid stärkte eller försvagade hans auktoritet inom partiet. I det avseendet bekräftade 1917 Bucharins trovärdighet som partiledare. I oktober var det bara en handfull bolsjeviker av någondera generation som hade samma ställning som han i partiet: veteran från 1905, underjordisk kommittémedlem, internationalist, teoretiker, redaktör, pamflettförfattare och revolutionär tribun.

Bucharins personliga ställning får dock inte skymma den viktiga, kanske avgörande, roll, som spelades av andra unga moskvabolsjeviker för segern 1917. Individuellt och kollektivt som ledare för den regionala byrån i Moskva var det deras radikalism, som låg bakom partiets märkliga folkliga framgångar i valen till sovjeten i Moskva och till Duman. Detta var avgörande för Lenins ansträngningar att få de tveksamma bolsjevikernas stöd för resningen i

---

[24] För en samling av hans tal under 1917, se Bucharin, *På vägen till oktober artiklar och tal maj—december 1917* (Moskva och Leningrad 1926). Hans många verksamheter 1917 är dokumenterade i de olika memoarer, dokument och historiker, som citerats ovan i detta kapitel. Se också Vera Vladimirova m fl. *Revolutionen 1917 (krönika över händelserna)* (Moskva och Leningrad 1927-1929?) III, s.59, 65, 169, 233; IV, s. 127, 265, 291; V, s. 173 samt VI, s. 89.

[25] Max Eastman, *Love and Revolution* (New York 1964), s. 353; *Oktoberresningen i Moskva*, s. 56f; John Reed, *Ten Days That Shook the World* (New York 1935), s. 253 [svensk översättning: Tio dagar som skakade världen]

[26] Varken *Sotsial Demokrat* eller *Spartak* har varit tillgängliga. Flera av hans artiklar finns samlade i *På vägen*. Han skrev ofta 1917 under namnet K. Tverdovskij.

[27] *Economic Theory of the Leisure Class*, s. 9f

[28] Bucharin, *Klasskamp och revolution i Ryssland* (Moskva 1917). En fortsättning utkom i början av 1918. Båda publicerades sedan tillsammans som *Från tsarismens undergång till bourgeoisins fall* (Charkov 1923). För recensenten se *PR* 1922:10, s. 496.

Petrograd den 25 oktober.[29] Den följdes av resningen i Moskva, en händelse som dominerades av ledarna för byrån och deras jämnåriga.

Resningen i Moskva blev mer utdragen och blodig än kuppen i Petrograd och mot hårt motstånd fortsatte den fram till november.[30] Bucharin utformade, presenterade och försvarade de revolutionära förordningarna från Moskvasovjeten, i vars namn upproret ägde rum, och den revolutionära militärkommittén, vars nyhetsbulletin han utgav. Smirnov, som ledde de militära operationerna, Lomov och två andra unga moskvabolsjeviker, Nikolaj Muralov och Usjevitj, var ledande medlemmar av kommittén! (Osinskij var borta från staden.[31]) Sedan motståndet övervunnits och segern säkrats, valde moskvapartiet två representanter för att lämna en formell rapport till den nya revolutionära regeringen i Petrograd. De två som valdes var Bucharin och Stukov, vilket symboliserade segern för byrån och för 1905 års generation.[32]

Den roll som Bucharin och hans vänner spelade för att radikalisera bolsjevismen kom att få politiska följdverkningar också efter oktober. Deras självsäkra militans, förakt för försiktiga stämningar, och sporadiska kotterianda sårade naturligt nog de äldre partiledarna, vilka dessutom förnärmades över att ha blivit trängda åt sidan av de yngre.[33] Även om denna kvarvarande irritation tillfälligt dämpades av segern, kom den att göra sig påmind senare, när den unga vänstern inte längre företrädde Lenins uppfattning.[34] Samtidigt stärkte moskvabolsjevikernas framgång 1917 deras förtroende för det egna politiska omdömet och för betydelsen av en kompromisslös radikalism. Till skillnad från Lenin (som tillhörde den ”äldre generationen”) var de ovilliga att överge eller uttunna den maximalistiska andan från 1917, när det föreföll praktiskt. Delvis som en följd därav framträdde de tidigt 1918 som ledarna för den första oppositionen inom partiet i Sovjetryssland – vänsterkommunisterna. Som sådan kom de att hävda att den radikalism, som hade fört till makten, hade samma giltighet, när det gällde partiets maktutövning, ett problem som man närmast hade förbisett 1917.

En central beståndsdel i myten om det sammansvetsade och enhetliga partiet är föreställningen om att bolsjevikerna kom till makten med ett utarbetat och välbestämt program för att förvandla det ryska samhället. De bittra konflikterna inom partiet under de kommande tolv åren berodde delvis på att motsatsen var fallet. I själva verket kom de till makten utan ett bestämt (och än mindre enhetligt) program om det som de till slut kom att se som sitt huvudmål och den grundläggande förutsättningen för socialismen – industrialisering och modernisering av det efterblivna bonderyssland. Som marxistiska socialister ville bolsjevikerna omdana samhället, ”bygga socialism”. Men allt detta var förhoppningar och löften, inga konkreta planer eller någon konkret ekonomisk politik.

I den mån partiet talade om framtiden i programmatiska termer mellan februari och oktober, var diskussionen nästan helt och hållet politisk. Lenin själv visade vägen. I fråga om inrikespolitiken utlovade han en ”kommunstat”, en republik uppbyggd på sovjeter, och en socialistisk regering, som vilade på och understödde proletariatet och fattigbönderna. (Men också här var det först senare som det kom att tolkas som liktydigt med ett bolsjevikiskt maktmonopol.) Vad gällde utrikespolitiken utlovade han ett slut på Rysslands deltagande i det europeiska kriget, diplomatisk fientlighet och revolutionärt krig mot de krigförande imperia-

---

[29] Se *VIKPSS* 1967:9, s. 93; *Russian Revolution* III, s. 145f och Daniels, *Red October*, s. 56, 65, 90.

[30] Utöver det material om Moskva, som anförts ovan, se *Den krigsrevolutionära kommittén i Moskva* (Moskva 1968) och S. Melgunov, *Hur bolsjevikerna grep makten* (Paris 1953) s. 277-373.

[31] Maretskij, a.a., s. 273f; *PR* 1922:10, s. 165, 313; Bucharin i *Pravda*, 25/10 1928; Vladimirova, a.a., s. 23, 39, 237; Melgunov, a.a., s. 281.

[32] Vladimirova, a.a., s. 89; *Oktoberresningen i Moskva*, s. 44f; Bucharin, *På vägen*, s. 170ff

[33] De unga moskvakommunisterna tycks sålunda ha utvecklat en vana att sammanträda informellt utanför reguljära partikanaler, se *PR* 1922:10, s. 304f, 320 och 1927:10, s. 168.

[34] Även om Bucharin tycks ha blivit mindre illa omtyckt, skulle också han få känna av motreaktionen senare. Se t ex Olminskijs bittra angrepp på honom i *Krasnaja nov*. 1921:1, s. 247ff som kommer att diskuteras i kapitel 3.

listiska makterna och stöd till antikapitalistiska revolutioner. Däremot var Lenins yttranden om den ekonomiska politiken ofullständiga, tillfälliga och ovanliga; de inskränkte sig till tre allmänna förslag: nationalisering av banker och karteller, nationalisering av jorden och arbetarkontroll över industrin.[35] Förutom att vara oklara och möjliga att tolka på flera sätt, även av bolsjeviker,[36] innebar alla tre ekonomisk kontroll och styrning, däremot inte någon omvandling och utvidgning av landets ekonomiska grundval. Bolsjevikernas ”ytliga intresse” för ekonomiska frågor förvånade till och med en mensjevikisk iakttagare: ”Man åberopade inte ens något ekonomiskt program ... /Hur/ denna efterblivenhet, denna småborgerliga och agrara struktur, denna enorma utmattning och detta kaos skulle kunna förenas med en socialistisk omorganisering ... sade man inte ett ord om.” Den bolsjevikiska ledningen, trodde han, ”glömde helt enkelt nästan bort detta”. I stället för ett ekonomiskt program i oktober, klagade en bolsjevik som nyligen hade anslutit sig till partiet, var det ”nästan ett tomrum”.[37]

Det finns många anledningar till att bolsjevismen – en erkänt doktrinär rörelse – kom till makten utan ett sammanhängande program för en ekonomisk och social revolution. Före 1917 hade partiet nästan helt inriktat sig på den politiska kampen mot tsarismen och inte på en socialistisk regerings till synes avlägsna problem. Februarirevolutionen överraskade dess ledare, som sedan ägnade de återstående månaderna före oktober åt att diskutera maktens möjligheter snarare än dess användning. För det andra fanns det litet i den traditionella marxismen, som kunde vägleda deras tänkande vad gällde frågor, som hörde samman med perioden efter ett uppror. Marx själv hade sett ekonomisk modernisering som kapitalismens historiska funktion och hade varken behandlat eller ens medgett möjligheten att socialister kunde inneha rollen som moderniserare. Dessutom avstod han för det mesta från att spekulera om den efterkapitalistiska perioden i enskildheter, en tradition som hans efterföljare anslöt sig till och respekterade. För det tredje var det Lenins avvisande hållning mot att diskutera framtida problem. Han föredrog Napoleons råd: ”On s'engage et puis ... on voit”, och erkände senare, att bolsjevikerna hade handlat i enlighet därmed 1917.[38] Hans ovillighet försvårade för de bolsjeviker, som ibland ville tänka i förväg. Tidigt 1916 lovordade till exempel Bucharin de holländska socialdemokraternas nya program, en blygsam uppsättning krav som omfattade nationalisering av banker och storindustri, progressiv beskattning, välfärdslagstiftning och åtta timmars arbetsdag. Lenin avfärdade ilsket Bucharins kommentarer och förklarade: ”Eftersom för tillfället ... den socialistiska revolutionen i avsedd innebörd inte har börjat, är holländarnas program absurt.”[39]

Men ingen av dessa synpunkter förklarar till fullo, varför självständigt lagda bolsjeviker som Bucharin – som inte var mer förberedd än Lenin på den inrikespolitiska krisen under perioden efter Oktober – hade försummat att på allvar utforma ett ekonomiskt program. Problemet gick djupare och vidrörde det centrala dilemma, som den segerrika bolsjevikiska rörelsen snabbt ställdes inför. Trots att han ständigt förordat en socialistisk revolution, förstod Bucharin att Ryssland var ett djupt efterblivet samhälle.[40] Hur kunde de båda försonas? För honom och för den bolsjevikiska ledningen i allmänhet var svaret (och förblev det för flera år) ett förmodat organiskt förhållande mellan revolution i Ryssland och revolution i de utvecklade europeiska

---

[35] Se t ex Lenins aprilteser och hans ”Till omprövningen av partiprogrammet”, som skrevs mindre än tre veckor före kuppen, *Sotj*, XX, s. 89 och XXI, s. 312. Partiets program 1917 var i verkligheten inget mer än Lenins aprilteser. Se Bucharin i *Pravda* 23/3 1929.

[36] Se t ex citatet från Osinskij om det problematiska med arbetarkontroll i Carr, *Ryska revolutionen 1917-1923*, II, s. 72.

[37] Sukhanov, a.a., s. 284 och II, s. 420f 554f.

[38] *Sotj*, XXVII, s. 401; likaledes i XXI, s. 312, där han bara några veckor före kuppen varnar Bucharin och Smirnov för att inte ”skryta på väg till slaget”.

[39] Gankin/Fisher, a.a., s. 230f, 398.

[40] Se hans anmärkningar *IWE*, s. 69, 137; *Novyj Mir* 27/3 1917. I jämförelse med städer i väst erinrade han sig senare, att ”Moskva föreföll mig som en förfallen by”, *Pravda* 15/1 1927.

länderna. I stället för att ta itu med de inhemska följderna av en socialistisk regering i Ryssland, föll bolsjevikerna tillbaka på antagandet att den proletära revolutionen i likhet med sin borgerliga föregångare skulle bli en internationell företeelse. De menade att Rysslands sociala och ekonomiska efterblivenhet skulle avhjälpas och övervinnas genom kamratlig hjälp och bistånd från väst. Denna programmatiska eskapism fördunklade mer än något annat det bolsjevikiska tänkandet kring ekonomisk modernisering och andra förestående inhemska problem.

En sådan eskapism var särskilt framträdande i Bucharins tänkande 1917 (även om han inte var ensam därom). I sin första tryckta artikel efter tsarens fall frågade han hur Rysslands obetydliga proletariat skulle kunna klara av de ekonomiska och organisatoriska problemen i ett efterblivet bondesamhälle. Och han gav svaret: ”Det finns inget som helst tvivel om att den ryska revolutionen inte kommer att sprida sig till de gamla kapitalistiska länderna och att den förr eller senare kommer att leda till seger för det europeiska proletariatet”. Ekonomiska frågor var med andra ord internationella till sitt innehåll, eftersom den internationella revolutionen skulle ge upphov till en enda ”broderlig ekonomi”.[41] Bucharins uppfattning förblev oförändrad under loppet av 1917. Två dagar efter den bolsjevikiska kuppen, upprepade han påståendet och gjorde det nu ännu tydligare: ”Den internationella revolutionen innebär inte bara en rent *politisk* förstärkning av den ryska revolutionen. Den innebär en *ekonomisk förstärkning*.” Samtidigt som han i försiktiga ordalag bara talade om revolutionens ”säkra” och ”slutgiltiga seger”, var hans bedömning av utsikterna för ett isolerat socialistiskt Ryssland otvetydig: ”En bestående seger för det ryska proletariatet ... är otänkbar utan stöd från det västeuropeiska proletariatet.”[42]

Genom att teorin om den internationella revolutionen sammankopplade Rysslands ekonomiska framtid med framgångsrika europeiska resningar, avledde den bolsjevikernas uppmärksamhet från inhemska realiteter, skymde behovet av industriella och agrara program och gjorde dem så maniskt intresserade av händelser i väst. Resultatet blev en av partiets centrala teser 1917: tron på det revolutionära kriget, varigenom ett revolutionärt Ryssland om nödvändigt skulle undslippa sin isolering och säkerställa sin livlina till Europas utvecklade industriländer. Som Bucharin utlovade på sommaren vid den sjätte partikongressen:

> Den segerrika arbetar- och bonderevolutionen måste förklara det revolutionära kriget, det vill säga väpnad hjälp till de proletärer, som ännu inte är segerrika. Detta krig kan anta olika former. Om vi lyckas med att uppbygga den förstörda ekonomiska organismen, kommer vi att gå över till offensiv. Men om vi inte kan uppbringa styrkan för att föra ett offensivt revolutionärt krig så kommer vi att föra ett defensivt revolutionärt krig ... ett heligt krig i hela proletariatets intresse och det kommer att ljuda som en broderlig maning att ta till vapen. Genom ett sådant revolutionärt krig kommer vi att tända den världssocialistiska revolutionens eld.[43]

Det revolutionära kriget blev en officiell beståndsdel i det bolsjevikiska tänkandet 1917 till stor del beroende på att det ersatte det frånvarande programmet för social förändring och ekonomisk utveckling.[44]

Ingen bolsjevikisk ledare föreföll mer påverkad av utsikterna till en europeisk revolution än Bucharin. Bara för att ta ett exempel: just före Oktober var det fortfarande statskapitalismen som var den teoretiska modell han utvecklade för den gamla ordningen, det vill säga de mest

---

[41] *Novyj Mir* 27/3 1917.
[42] *På vägen*, s. 146; *The Class Struggle* (New York) 1917:1 och hans *Från tsarismens undergång* s. 7.
[43] *Sjätte kongressen*, s. 104f.
[44] Det revolutionära kriget, som Lenin manade till i sina aprilteser, skrevs in i partiets resolutioner på den sjätte kongressen i juli. Bara en bolsjevik, Stalin, ifrågasatte dess lämplighet och konsekvenser för Ryssland. Ibid, s. 250.

utvecklade kapitalistiska samhällena.[45] Hur avlägsen den var från den ryska verkligheten underströks 1917 av Bucharins ovanliga och märkligt malplacerade hänvisningar till Rysslands allt revolutionärare bönder. I juli hävdade han att kriget hade påskyndat koncentrationen och centraliseringen av kapitalet i de kapitalistiska länderna i en sådan grad att småproducenterna – småborgerligheten – i snabb takt upphörde att spela en meningsfull politisk eller ekonomisk roll.[46] Det skrev han vid en tidpunkt, när en revolution mot godsherrarna av exempellös omfattning omvandlade den ryska landsbygden, uppdelade jorden, gjorde småjordbrukaren till den dominerande gestalten i byarna och fördjupade det ryska jordbrukets småborgerliga karaktär.

Det är därför inte överraskande att Bucharins uppfattning om den socialistiska revolutionen gav litet utrymme åt den revolterande ryske bonden och den pågående agrara revolutionen. Han betraktade bönderna som en ”besutten grupp”, som bara ville kämpa för ”försvaret av sin jord”, och i likhet med de flesta bolsjeviker såg han den pågående revolutionen som en process i två faser: ”den första fasen, med deltagande av bönderna som strävar efter att få jord; den andra fasen – sedan de tillgodosedda bönderna avfallit – den proletära revolutionens fas, när endast de proletära elementen och Västeuropas proletariat kommer att stödja det ryska proletariatet.” Denna syn innebar att de två omvälvningarna 1917 – den på landet och den i städerna – med nödvändighet skulle komma att gå skilda vägar och till följd av ”den djupa principiella skillnaden mellan bönder och proletariat” komma i konflikt med varandra.[47] I det läget var det åter den europeiska motsvarigheten till det ryska proletariatet som antogs vara dess oundgängliga bundsförvant. Bucharins senare omprövning av denna besvärliga förutsättning – hans upptäckt att de båda revolutionerna i själva verket var beståndsdelar av en enda sammanfallande omvälvning – låg bakom mycket av hans tänkande under tjugotalet. Hans inställning 1917 tjänade emellertid bara till att förvärra det bolsjevikiska dilemmat.

Vilka skälen än var så blev bolsjevikernas försummelse att utforma ett ekonomiskt program, innan de tog makten, en viktig del av de motsättningar som följde. Det lade grunden till partiets tolv år långa sökande efter en fungerande ekonomisk politik, som stod i överensstämmelse med dess revolutionära ambitioner och socialistiska övertygelse. Det garanterade också att sökandet skulle bli bittert söndrande och präglat av en bristande samstämmighet kring grundläggande principer. I synnerhet lade det grunden till det centrala temat under Bucharins politiska bana efter Oktober – hans ständiga arbete för att utveckla ett program och en teori för ”byggandet av socialismen” i Ryssland. Hur föga förberedd han – partiets ledande teoretiker – var för den uppgiften skulle snart framgå av hans deltagande i den vänsterkommunistiska oppositionen; det visade att han, bortsett från det revolutionära kriget, inte hade någon långsiktig politik att erbjuda ett parti, som plötsligt hade blivit Rysslands regering.

Även om delar av Bucharins berömda vänsterkommunism redan fanns närvarande 1917, är det nödvändigt att något revidera den stereotypa bilden av honom som en särskilt doktrinär förordare av en extrem politik före 1921. Det är uppenbart, att varken den bolsjevikiska vänstern eller högern startade med doktriner, som lätt kunde tillämpas på den inhemska politiken; improvisationen kom att bli till regel. Som vi har sett tidigare var inte heller Bucharin till sitt temperament oförmögen till moderation och kompromiss. Ryktet att han redan 1917 stod ”mer till vänster än Lenin” byggde uppenbarligen på en missuppfattning av deras korta debatt om moderniseringen av partiets program från 1913.[48] Bucharin ville ersätta

[45] Detta framgår av hans artiklar i *Spartak* om den moderna kapitalismen i maj—september 1917. Jag har inte haft tillgång till *Spartak*, men hans artiklar var allmänt diskuterade och citerade. Se t ex *Bolsjevik* 1929:18.
[46] *Sjätte kongressen*, s. 103. På samma sätt finns Bucharin citerad i N. Leman och S. Pokrovskij, *Högeravvikelsens ideologiska källor om kamrat Bucharins fel och avvikelser* (Leningrad 1920) s. 12.
[47] *Sjätte kongressen*, s. 102f, 138.
[48] Reed, a.a., s. 248; jfr också Melgunov, a.a., s.316.

den gamla teoretiska inledningen om förmonopolistisk kapitalism med en ny beskrivning, som avspeglade hans åsikter om statskapitalism och imperialism. Lenin vidhöll att den gamla inledningen i sina grunddrag fortfarande var giltig. Även om dispyten plötsligt avslöjade olikheterna i deras uppfattningar om den moderna kapitalismen och till en mindre grad återupplivade konflikten om självbestämmande, så berörde den inte partiets aktuella politik eller taktik, som de var eniga om.[49]

Även under 1917 förekom det dessutom flera exempel på att Bucharins radikalism inte uteslöt en realistisk moderation och kompromisser. Han tillhörde sålunda inte de många ledare för byrån, vilka yrkade på uppror under de misslyckade gatudemonstrationerna i juli. När det gällde de olika taktikfrågor, som delade upp den sjätte partikongressen i moderater och radikaler, intog han inte konsekvent vänsterståndpunkter: i en fråga intog han en mellan-position och vägrade att stödja ”den ena eller andra tendensen”; i en annan hävdade han mot invändningar från vänstern, att den revolutionära vågen i Ryssland för tillfället var förbi. Han gick till och med med på att göra ett tillägg till sin resolution om det revolutionära kriget för att gå dem till mötes som betvivlade att Ryssland kunde föra ett sådant krig.[50] Och vid ett viktigt tillfälle i september var han klart mindre radikal än Lenin: han och den övriga centralkommittén röstade för att avslå (och bränna) Lenins brev, som krävde omedelbart uppror.[51] Två dagar efter den bolsjevikiska kuppen publicerades slutligen en försiktig artikel av honom i en ton, som mindre var uppmuntrad av segern än dämpad av de ”kolossala” förestående svårigheterna. Han varnade för att det inte fanns några självklara lösningar; partiet skulle säkert komma att begå misstag.[52]

Hans förmåga till pragmatisk moderation kom att försvagas och avtrubbas av de bittra motsättningarna kring utrikespolitiken under de första månaderna av bolsjevikiskt styre. När Bucharin senare blev medveten om partiets inhemska problem och om det traumatiska i en utdragen social omvälvning, blev en sådan moderation till hörnstenen i hans tankande. Förutom att ha förbisett de inhemska följderna av en bolsjevikisk regering, hade han nämligen inte räknat med vad han senare skulle kalla ”revolutionens kostnader”. I synnerhet förutsåg han inte det tre år långa ryska inbördeskriget, som kom att öka den förstörelse och det lidande, som redan hade tillfogats Ryssland av fyra års europeiskt krig och revolutionen. Minst av allt förutsåg han de mänskliga kostnaderna. Det oklara marxistiska klasskampsbegreppet framträdde i hans författarskap före Oktober som föga mer än ”exproprieringen av expropriatörerna” och utlovade överförande av egendom och omfördelning av rikedom men inte de mordiska följderna av härjande arméer.

Den blodiga kampen i Moskva, där inte mindre än femhundra bolsjeviker dog (i jämförelse med bara sex människor i Petrograd)[53] kan redan den ha gjort Bucharin uppmärksam på revolutionens förestående kostnader. Stukov erinrade sig senare sin sinnesstämning, när han och Bucharin anlände till Petrograd för att rapportera om segern: ”När jag började tala om antalet offer, var det något som stockades i min strupe och jag stannade till. Jag ser Nikolaj

[49] Deras meningsmotsättningar bilades, när ett nytt program till slut skrevs och antogs 1919. Bucharins förslag framställdes i *Spartak* 1917:4, som inte varit tillgänglig. För Lenins åsikter och en diskussion om motstridiga förslag, se *Sotj*, XXI, s. 297-318. För programdiskussionen 1917-19, se också *Leninskij sbornik*, XIII, s. 35ff.
[50] *Sjätte kongressen*, s. 103, 137, 202.
[51] *PR* 1922:10, s. 319.
[52] *På vägen*, s. 144ff Bucharins kompromissförslag om den förestående konstituerande församlingen bör också uppmärksammas. Den 29 november (12 december) föreslog han att man hellre än att hindra församlingen att sammanträda borde utesluta kadetterna och låta vänsterpartierna sitta kvar som ett ”revolutionärt konvent”. Han hoppades att bolsjevikerna och vänstersocialistrevolutionärerna tillsammans skulle få en majoritet och att det skulle garantera ett brett stöd för församlingen från befolkningen. *Centralkommitténs protokoll*, s. 149f.
[53] Daniels, *Red October*, s. 207; *VIKPSS* 1967:6, s. 21.

Ivanovitj kasta sig till bröstet på en skäggig arbetare och de börjar snyfta. Folk börjar gråta.”[54] Den verkliga revolutionen hade börjat.

[54] *Oktoberresningen i Moskva*, s. 45.

3. Inbördeskrigets politik

> När förhoppningar och drömmar har släppts lösa på gatorna är det säkrast för de försiktiga att låsa sina dörrar, stänga fönstren och ligga lågt tills vreden har passerat. Ty det är ofta en fasansfull oförenlighet mellan förhoppningarna, hur ädla och ömsinta de än må vara, och de handlingar som följer på dem. Det är som om jungfrur med murgrönor och ungdomar med lagerkransar skulle förebåda apokalypsens fyra ryttare.
>
> Eric Hoffer, *The True Believer*

Från 1918 till slutet av inbördeskriget 1921 befann sig bolsjevikerna i en desperat kamp mot antirevolutionära ryska och utländska arméer för att överleva som Sovjetrysslands regering. Man kan knappast överskatta vilken betydelse denna brutala erfarenhet hade för uppkomsten av ett auktoritärt parti och politiskt system. För den återinförde inte bara ett centraliserat byråkratiskt styre utan medförde också en omfattande militarisering av det politiska livet i Sovjet och införde, vad en bolsjevik kallade, en ”militärsovjetisk kultur”,[1] som levde vidare, sedan själva inbördeskriget hade upphört. Lika viktigt var att det politiska överlevandet vid mitten av 1918 hade sammanflätats med ett annat mål som bara var obetydligt mindre krävande: att skyndsamt och i hög grad med våld omvandla det sovjetiska samhället längs socialistiska vägar. Och även om detta experiment också fick sitt slut, påverkade även det de politiska händelserna för många år framöver.

Eftersom partiet från början varken hade en armé eller ett program, var det inte redo för någon av uppgifterna. Under tre år gick det från kris till kris, improviserade sin strategi och sina provisoriska lösningar; innebörden av revolutionen gick knappast att skilja från ”försvaret av revolutionen” och partiledarnas handlingar och uttalanden inspirerades både av det som måste göras och de oklara föreställningarna om det som borde göras. Det gällde också för Bucharin. En blandning av militär nödvändighet och ideologisk övertygelse formade hans politik och tänkande, alltifrån hans vänsterkommunism 1918, via hans teoretiska utformning av partiets krigspolitik under 1920 till hans roll i de konflikter som följde på sammanbrottet för denna politik under 1920-21.

Medan radikalismen fortfarande präglade partiet, hade Bucharin och de unga moskva-bolsjevikerna en stark politisk ställning under de första månaderna av bolsjevikiskt styre. Nästan omedelbart gav de återigen Lenin ett avgörande politiskt stöd. Högerbolsjeviker krävde tillsammans med flera partiledare, som inte hade motsatt sig upproret, en koalitions-regering med alla socialistiska partier. Den bolsjevikiska oppositionen mot Lenins krav på en rent bolsjevikisk regering sträckte sig högt upp och omfattade flera medlemmar i centralkommittén och nästan hälften av folkkommissariernas råd.[2]

Lenin drev till slut igenom sin vilja, delvis genom att än en gång stödja sig på moskva-vänstern. Bucharin och Sokolnikov utsågs att leda den bolsjevikiska delegationen i den nyvalda konstituerande församlingen och ersatte moderata inom partiet, vilka motsatte sig att församlingen upplöstes.[3] Bucharin förde sedan partiets talan vid församlingens enda möte, tidigt i januari 1918. Han bemötte majoritetens invändningar, som kom från socialistrevolutionärerna, och gav uttryck för stämningen bland de bolsjeviker, som ledda av Lenin hade föresatt sig att gå sin egen väg. Han anklagade de andra socialistiska partierna för att ha deltagit i den misskrediterade provisoriska regeringen och drog upp en klar linje:

---

[1] Osinskij i *RKP(b):s tionde kongress*, (Moskva 1960) s. 115.
[2] Daniels, *Conscience*, s. 63ff.
[3] *CK-protokoll*, s. 160f. Se också *PR* 1922:10, s. 476, 485.

”Kamrater, framför oss ... finns den vattendelare som nu delar hela denna församling i ... två oförsonliga läger, principiella läger ... för socialism eller mot socialism”.[4]

Deras stöd åt Lenins maximalism förskaffade Bucharin och hans vänner centrala poster, framför allt i den nyskapade ekonomiska apparaten, som bolsjevikerna såg som det viktigaste området. I november 1917 utsågs Bucharin till att utforma en lagstiftning om nationalisering och bildande av en myndighet som skulle leda landets ekonomiska liv och som antogs i december. Ur detta förslag utvecklades det Högsta ekonomiska rådet.[5] Osinskij, som tillsammans med Smirnov tidigare hade lett den nya statsbanken, blev rådets förste ordförande och åtföljdes senare av Bucharin och Smirnov i dess exekutiva byrå. Samtidigt kom Lomov, som dessutom var justitiekommissarie i det första folkkommissariernas råd, att övervaka nationaliseringen av bankerna och industrierna i Moskva och ”omorganiseringen av hela maktapparaten i Moskva med omgivningar”. I januari 1918 blev också han medlem av presidiet för det Högsta ekonomiska rådet och blev dess vice ordförande kort tid därefter. När rådets officiella tidskrift utkom var det med Osinskij, Smirnov och Lomov som redaktörer.[6] För de äldre bolsjevikerna måste det ha sett ut som om Sovjetrysslands ekonomiska ledning hade lagts i händerna på de unga moskvabolsjevikerna.

Deras framträdande ställning återspeglade Bucharins växande auktoritet inom partiet, vilket framgick av hans roll som bolsjevikisk talesman vid den konstituerande församlingen och när det gällde att formulera det styrande partiets första politiska ställningstaganden.[7] Särskilt betydelsefullt var det att Lenin litade på Bucharin, när det gällde ”socialistisk politik på det ekonomiska området”, vilket klart visade att denna fråga, som senare blev så söndrande, ännu inte skilde dem åt. Den 27 november (10 december) föreslog Lenin till och med att Bucharin och dennes vän Pjatakov skulle bilda en liten kommission, som skulle svara för ”diskussionen av grundläggande frågor i regeringens ekonomiska politik”. Utnämningen framkallade invändningar i centralkommittén, skenbart på grund av att Bucharin var oumbärlig på *Pravda*, partiets officiella tidning. Lenin vidhöll, att den livsviktiga ekonomiska politiken krävde full uppmärksamhet av ”dugliga och kunniga människor” som Bucharin, men han nedröstades. Bucharin blev därför redaktör för *Pravda*, en post som han med ett kortvarigt avbrott innehade under de kommande tolv åren.[8]

Redan från början spelade således Bucharin och de unga moskvabolsjevikerna en utomordentligt viktig roll, när det gällde att organisera och leda partiet och staten.[9] Men tidigt 1918 övergick plötsligt deras kollektiva inflytande på den officiella bolsjevikiska politiken till kollektiv opposition mot Lenin och dennes nya bundsförvanter i partiet. Konflikten gällde partiledarens beslut att avsluta Rysslands deltagande i det europeiska kriget genom att underteckna en betungande separatfred med Tyskland.

För att förstå Bucharins roll i det som blev känt som den vänsterkommunistiska oppositionen måste man inse att denna utveckling i praktiken genomlöpte två stadier. Från januari fram till början av mars 1918 rörde det sig främst om en opposition mot Lenins fredsförslag, gentemot vilka Bucharin i stället förordade ett revolutionärt krig mot den framryckande tyska armén. Mellan vänsterkommunisterna och Lenin stod Trotskij och dennes anhängare. De förkastade både avtalet och var tveksamma om möjligheten av militärt motstånd, vilket ledde till det

---

[4] *Allryska nationalförsamlingen* (Moskva och Leningrad 1930) s. 25, 29.
[5] *Dekret från Oktoberrevolutionen* (Moskva 1933) I, s. 226; E. N. Gorodetskij, *Den sovjetiska statens uppkomst. 1917-1918* (Moskva 1965) s. 242f. Dokumentet skrevs tillsammans med Michail Savaljev. Se också Carr, a.a., II, s. 86f.
[6] *Sotj*, XXII, s. 289; Carr, a.a., II, s. 87f; *Gestalter*, I, s. 339 och II, s. 96; M. P. Irosjnikov, *Tillkomsten av den sovjetiska centrala statsapparaten* (Moskva och Leningrad 1966), s. 49.
[7] Se t ex *Sotj*, XXII, s. 596 n.80 och Krupskaja, *Reminiscenses of Lenin* (Moskva 1959) s. 435.
[8] Lenin, *PSS*, LIV, s. 383, 691, n.612; *CK-protokoll*, s. 152f; *Sotj*, s. 588, n. 49 samt *Pravda* 5/5 1922.
[9] Irosjnikov, a.a., s. 207.

tvetydiga slagordet, ”Varken krig eller fred”. Denna fas av vänsterkommunismen slutade i nederlag, då fördraget i Brest-Litovsk undertecknades i slutet av februari och ratificerades efter en uppslitande debatt på den sjunde partikongressen tidigt i mars. Utvecklingen gick då in i ett andra stadium, då vänsterns eld riktades mot Lenins reviderade ekonomiska politik. Bucharin spelade inte samma roll i båda dessa stadier.[10]

Han var den erkände ledaren för rörelsen mot fredsavtalet och för det revolutionära kriget och var talesman för gruppen i den kulminerande debatten på partikongressen i mars.[11] Vid tjugonio års ålder kom således Bucharin att under två månader leda den största och mäktigaste bolsjevikoppositionen i Sovjetrysslands historia. Vid olika tidpunkter under konflikten förfogade motståndarna till avtalet över en majoritet av stads- och provinssovjeterna; vidare hade de bakom sig flera av de största partiorganisationerna och en majoritet i centralkommittén (så länge som Trotskijs grupp röstade med vänstern eller avstod från att rösta), samt förmodligen en majoritet av partiets vanliga medlemmar. Till och med vid den avgörande omröstningen var Lenin oförmögen att uppbåda en majoritet i centralkommittén och bara det faktum att Trotskij lade ned sin röst gjorde det möjligt för honom att besegra vänstern. Den slutliga omröstningen vid den sjunde kongressen – 30 för fördraget, 11 mot och 4 nedlagda röster – avspeglade inte oppositionens verkliga stöd inom partiet.[12]

Det var flera faktorer som gjorde Bucharin till oppositionens naturlige ledare. En oförsonlig fientlighet mot de imperialistiska makterna, uttryckt som ett löfte om ett ”heligt krig” mot den europeiska borgerligheten, hade utgjort en känsloladdad och populär del av partiets upprorsprogram. Då Lenin övergav det, lämnade han den bolsjevikiska vänstern och närmade sig de bolsjeviker, som hade motsatt sig eller bekämpat hans kurs 1917.[13]3 Radikala bolsjeviker lämnades därför utan ledare och behövde en framstående gestalt för att försvara sina förrådda ideal. Ingen var bättre lämpad än Bucharin, som redan före konflikten nära hade identifierats med föreställningen om ett revolutionärt krig.[14] Av de sju medlemmar i centralkommittén som ovillkorligt motsatte sig fördraget – Bucharin själv, Felix Dzierzynski, Nikolaj Krestinskij, Mosje Uritskij, Lomov och Jakovleva – var han den ende med tillräcklig ställning i partiet för att bli ledare.

Om Bucharin hade några betänkligheter mot att resa det revolutionära krigets fana – och det finns tecken som tyder på att han inte var helt övertygad därom förrän i mitten av februari[15] – så skingrades de förmodligen av den närmast totala enigheten bland hans jämnåriga partiledare, framför allt bland hans vänner i Moskva. Så tidigt som den 28 december hade den regionala byrån i Moskva krävt ”ett upphörande av fredsförhandlingarna med det imperialistiska Tyskland liksom också ett avbrytande av alla diplomatiska förbindelser med alla diplomatiska rövare i alla länder”. Styrkta av framgången med sin djärvhet 1917 var de unga moskvabolsjevikerna inte upplagda för försoning eller kompromiss. Deras beslut att utmana Lenin sporrade nästan säkert Bucharin, som också trodde att lärdomarna av den bolsjevikiska segern i Moskva, ”när vi ryckte fram utan organiserade styrkor”, kunde tillämpas på den rådande situationen.[16] Vänsterbolsjevikernas vana att hänvisa dem som tvivlade till ”lär-

[10] För vänsterkommunismens historia, se Schapiro, a.a., och Daniels, *Conscience*.
[11] *RKP(b):s sjunde extra kongress mars 1918*, s. 24-40. Bucharin, hans samtida samt sovjetiska och västliga historiker är överens om hans ledande roll.
[12] Schapiro, a.a., s. 100f, 130; Daniels, a.a., s. 75ff; Jaroslavskij, a.a., s. 299; Trotsky, *My Life*, s. 383; Zinovjev, *Lenin* (London 1966) s. 44.
[13] Trotsky, *Lenin* (New York 1959) s. 108.
[14] L. Stupotjenko, *PR* 1923:4.
[15] Se t ex hans tvetydiga anmärkningar på den extra sjunde kongressen, s. 247f. Att hans inställning förändrades något mellan början av januari och mitten av februari antyds också av Lenins anmärkning den 18 februari: ”Bucharin lade inte märke till att han hade gått över till det revolutionära krigets ståndpunkt”, Gajsinskij, a.a., s. 21.
[16] *Sjunde extra kongressen*, s. 34, 299.

domarna av Oktober” kom att bli ett stående inslag i de interna partikonflikterna under följande decennium.

Hela tiden var det uppenbart vilket inflytande som långvariga personliga, generationsmässiga och politiska förbindelser spelade för den vänsterkommunistiska rörelsen i allmänhet och för Bucharins ledarskap i synnerhet. Även om rörelsen omfattade framstående företrädare för partiorganisationer från hela landet, blev Moskva och i synnerhet byrån ”vänsterkommunismens citadell”.[17] Byråns ungdomliga ledare från 1917 (Bucharin, Osinskij, Smirnov, Lomov, Jakovleva, Stukov och Kizelstein) stod alltid i främsta rummet. Att rörelsen hade sina rötter i det mer avlägset förflutna underströks av att Bucharin, Osinskij och Smirnov (nu tillsammans med Karl Radek) på nytt framträdde som en trojka; dess ursprung gick tillbaka till 1909, när de utgjorde redaktionen för oppositionens tidskrift Kommunist, som utgavs av byrån.[18] När vänsterkommunismen växte till en landsomfattande rörelse, började byrån fungera som dess ”centralkommitté”, dess ”organisationscentrum”. I den bemärkelsen var den, trots sin nationella styrka, en ren moskvarörelse med Bucharin som dess infödde ledare. Han var i sin tur omgiven av politiska vänner av vilka han kände många från sin tid 1906-10 som kommittéman i Moskva. Det är förståeligt, att man kom att betrakta förordandet av det revolutionära kriget som ”moskvauppfattningen”.[19]

Generationsmotivet gjorde sig återigen påmint. Flera äldre partipersonligheter – bland dem Pokrovskij och Ivan Skvortsov-Stepanov, två av de mest aktade – var vänsterkommunister. Men ledningen för oppositionen var påfallande ungdomlig; den uppdelning som hade kännetecknat vänster–högerschemat i Moskva 1917 upprepades nu i partiet i dess helhet. Medan en ungdomlig känsla av rättfärdighet drev fram vänsterns opposition mot Lenin och de bolsjeviker som han stödde sig på, så uppträdde partiledaren som en sansad äldre statsman, som vände oppositionens ungdom mot den själv. ”Ungdom”, sade han ironiskt om de ”unga moskoviterna”, ”är en av de mest framträdande egenskaperna hos denna grupp”. Moskvakommunisterna var inte mindre medvetna om generationsfrågan. Då Bucharin sju år senare såg tillbaka på konflikten beskrev han sig själv och sina bundsförvanter som ”vi, 'de unga', 'vänstern' ...”[20] I viktiga avseenden var vänsterkommunismen således en revolt av 1905 års generation anförd av dess nominelle ledare, Bucharin.

Fadersoninslaget i konflikten bidrar förmodligen till att förklara oppositionens slutliga nederlag. Då vänsterkommunisterna befann sig på höjdpunkten av sitt inflytande, företrädde de en entusiastisk massrörelse, som förmodligen omfattade en majoritet av partiet. Även om hotet från den tyska armén allt mer urholkade deras ställning, så var det framför allt en ledning man saknade och inte folkligt stöd. Vänstersocialistrevolutionärerna, som hade anslutit sig till bolsjevikerna för att den ursprungliga regeringen åtminstone skulle påminna om en koalition, motsatte sig också fördraget och erbjöd sitt stöd för att bilda en ny regering, som skulle ersätta Lenins. De vänsterkommunistiska ledarna gick inte med på det, delvis på grund av partilojalitet men också eftersom ingen av dem såg sig själv som en alternativ ledare av den bolsjevikiska revolutionen.[21] Bucharin klagade bittert över att Lenins politik var ”ödesdiger för revolutionen” och menade att en majoritet motsatte sig honom. Men när en bekant frågade honom, varför han inte ingrep mer beslutsamt mot Lenin, skall han ha utropat:

---

[17] Andrej Bubnov, *VKP(b)* (Moskva och Leningrad 1931) s. 651.

[18] *Kommunist* började utges i Petrograd, där elva nummer kom ut mellan den 5 och 19 mars med Bucharin, Uritskij och Radek i redaktionen. Den återuppstod i Moskva som ”organ för Moskvas regionala byrå” och kom ut med fyra nummer mellan den 20 april och början av juni.

[19] *The Case of the Anti-Soviet ”Bloc of Rights and Trotskyites”. Report of Court Proceedings* (Moskva 1938) s. 482; *Sotj*., XXII, s. 609, n.128; Schapiro, a.a., s. 135; *Leninskij sbornik*, XI, s. 46.

[20] Ibid, s. 47f och Bucharin i *Pravda* 21/1 1925. När Lenin kallade vänsterkommunisterna för ”omogna vänstersocialistrevolutionärer”, svarade Bucharin: ”I så fall är Lenin vår pappa”. *Leninskij sbornik*, XI, s 85.

[21] För denna dunkla episod, se de olika skildringarna i *Pravda* 3/1 1924 och Schapiro, a.a., s. 117, 142ff.

”Har jag tillräcklig resning för att bli partiledare och förklara krig mot Lenin och det bolsjevikiska partiet? Nej, låt oss inte bedra oss själva!”[22]

Trots sammanhållningen inom den vänsterkommunistiska rörelsen hade dess ledare skilda politiska uppfattningar. Allteftersom konflikten framskred kunde man lägga märke till avsevärda åsiktsskillnader mellan i synnerhet Bucharin och mer extrema vänsterkommunister som Osinskij och Stukov.[23] Bitterheten över fredsavtalet gjorde att de inte framträdde så tydligt, men de blev viktiga under oppositionens andra fas. Lenin delade heller inte alltid sina anhängares åsikter. Framför allt var han inte alls så pessimistisk som många fördragsvänliga bolsjeviker, som inte såg någon utsikt för revolutionen i väst och redan började lovprisa Rysslands revolutionära ledarskap. Mitt under de ömsesidiga anklagelserna accepterade i själva verket Lenin och Bucharin ”en och samma grundläggande förutsättning: Utan en världsrevolution kommer vi inte att hålla ut”.[24] Det som verkligen delade dem låg annorstädes.

Historiker brukar beteckna förordandet av det revolutionära kriget som Bucharins dårskap, ett ”vansinnigt självmordsförslag”, som mer byggde på känslor och ideologisk tro än på sansat omdöme. Men Bucharin hävdade upprepade gånger, att hans slutsatser, till skillnad från Lenins, var en följd av ”kyligt beräknande”.[25] I själva verket återfanns båda elementen i Bucharins ställningstagande– ett känslomässigt engagemang för hyllade ideal och en logik, som byggde på ryska förutsättningar. De lidelsefulla inslagen i hans opposition mot fredsfördraget härstammade från hans tro på att den europeiska revolutionen var nära förestående och att den bolsjevikiska revolutionen inte kunde överleva länge utan den. De flesta bolsjeviker delade den uppfattningen, men Bucharin framförde den med en desperat ihärdighet: ”Den ryska revolutionen kommer antingen att räddas av det internationella proletariatet eller den kommer att gå under av slagen från det internationella kapitalet.” Han såg inget alternativ: ”Allting beror på om den internationella revolutionen är segerrik eller inte ... den internationella revolutionen – och den ensam – är vår räddning.” [26]

I ljuset av senare konflikter är det betecknande att Bucharin förklarade detta ohyggliga perspektiv inte som en följd av Rysslands ekonomiska efterblivenhet utan av ett militärt hot utifrån. Han tecknade en ännu mer hotfull bild av det yttre hotet än vad Lenin gjorde och hävdade helt enkelt att den gemensamma fiendskapen mot bolsjevismen oundvikligen skulle ena de krigförande västmakterna i ett fälttåg för att avsätta bolsjevikerna och ”omvandla Ryssland till sin koloni”. ”Många fakta tyder på”, hävdade han, ”att denna överenskommelse redan har träffats mellan de båda fientliga koalitionerna.” Medan Lenin betonade det omedelbara hotet från den framryckande tyska armén, oroade sig Bucharin för ett ”förbund” av imperialistiska makter, som skulle göra varje unilateralt fördrag meningslöst. Bara en internationell revolutionär front, vidhöll han, kunde motstå den ofrånkomliga förenade imperialistiska fronten mot Sovjetryssland.[27]

Förtvivlan över bolsjevikernas möjligheter att överleva – och den var allmän i partiet i början av 1918[28] – och tron på en förestående europeisk revolution fick Bucharin att se det ryska proletariatet som bara ”en av avdelningarna” i den internationella rörelsen. Det var återigen en

---

[22] Citerat i Voline, *Nineteen Seventeen: The Russian Revolution Betrayed* (New York 1954) s. 97f.
[23] Se t ex Osinskijs invändningar mot Bucharin i *Sjätte kongressen*, s. 107f. Dessutom delade Bucharin helt klart inte Lomovs villighet att utesluta Lenin från makten liksom heller inte Uritskijs önskan att sammankoppla konflikten med tidigare motsättningar. Se deras anmärkningar i *Sjunde extra kongressen*, s. 243, 249, 267. Se slutligen Bucharins och Zinovjevs anmärkningar i ibid, s. 44f, 248.
[24] Trotsky, *Russian Revolution*, III, s. 392f. Se också Bucharin i *Sjunde extra kongressen*, s. 31.
[25] Ibid, s. 32; även s. 25f, 104.
[26] Ibid, s. 24, 31.
[27] Ibid, s. 27ff; även 258f, 261, 263.
[28] Trotsky, *Russian Revolution*, III, s. 392; Liberman, a.a., s. 24, 69; Reed, a.a., s. 125.

uppfattning, som de flesta bolsjevikerna förklarade sig dela. Men Bucharin lät förstå, att den större rörelsen skulle ha företräde framför den ryska ”avdelningen”. Uppmuntrad av strejker och oroligheter i Berlin, Wien och Budapest krävde han att Sovjetryssland skulle understödja revolutionen i Europa genom en djärv och utmanande handling, ”ett heligt krig mot militarism och imperialism”. Att däremot förhandla med det imperialistiska Tyskland innebar att ”bevara vår socialistiska republik” genom att ”äventyra den internationella rörelsen”. Det var inte Rysslands obetydliga militära styrka som stod på spel utan den ryska revolutionen som symbol. Att befläcka dess fana skulle vara detsamma som att undergräva revolutionen utomlands; att upphöra med revolutionär propaganda utomlands, som de tyska villkoren krävde, vore detsamma som att tysta den ”klocka som ljuder över hela världen”, ”att skära av vår tunga”.[29]

Bucharins övertygelse att Sovjetrysslands förmåga att påverka händelserna i Europa berodde på dess ideal och inte på dess armé gav upphov till hans mest överspända gest. I februari tycktes det finnas en liten möjlighet att de allierade skulle utrusta Ryssland för att kämpa vidare mot Tyskland. Lenin och Trotskij yrkade på att man skulle anta det erbjudandet, när frågan kom upp inför centralkommittén. Bucharin avvisade det som ”oantagligt”. Han önskade ett revolutionärt krig men inte med ”imperialisternas stöd”. När förslaget gick igenom (med sex röster mot fem), skall han ha ropat: ”Vad är det vi håller på med? Vi förvandlar partiet till en gödselhög.”[30] Lenins beredvillighet att ta itu med de kapitalistiska länderna var för sig antydde möjligheten av en tillfällig samexistens med dem. Bucharin, däremot, betraktade ”fredlig samexistens ... mellan Sovjetrepubliken och det internationella kapitalet” som både omöjlig och olämplig. En slutgiltig uppgörelse kunde inte och borde inte undvikas: ”Vi har alltid sagt ... att förr eller senare skulle den ryska revolutionen komma att stöta samman med det internationella kapitalet. Den stunden har kommit nu.”[31]

Två outtalade överväganden påverkade förmodligen också Bucharins vilja att satsa allt på revolutionen i väst. Det första var hans uppfattning om den moderna kapitalismen, som innebar att en revolution var osannolik i utvecklade kapitalistiska länder utan de yttre påfrestningarna av ett krig. Dessa påfrestningar förelåg nu och Bucharin kan ha fruktat att om fientligheterna upphörde skulle de ”statskapitalistiska” regimerna kunna stabilisera sig. För det andra hade Bucharin i likhet med många av sina ickemarxistiska samtida kommit att se ett hot mot själva civilisationen i det pågående europeiska krigets blodbad. Därför var den socialistiska revolutionen, som ensam och för all framtid kunde göra slut på imperialism och militarism, det enda hoppet för att ”rädda mänsklighetens kultur”.[32] Att internationalisera revolutionen betydde för Bucharin inte bara Sovjetrysslands räddning utan hela mänsklighetens. Om det kunde se ut som en självmotsägelse att föreslå ett revolutionärt krig för att göra slut på ett imperialistiskt krig, så påminde det om den känsla som uttrycktes av poeten Kenneth Patchen: ”Låt oss ha galenskap öppet/O människor av min generation/Låt oss följa i denna slaktade tidsålders fotsteg...”

När Bucharins linje byggde på föreställningen om en världsrevolution, övervägde retoriken. Men innerst inne i hans argumentering fanns det en hård kärna av logik, som utgick från ryska förutsättningar och den ryska revolutionens karaktär. Den innefattade hans uppfattning om hur ett revolutionärt krig skilde sig från föreställningen om en ”andningspaus”, något som i februari hade blivit det centrala i Lenins fredsförslag. Lenin vidhöll att resterna av den ryska armén inte var i stånd till att bekämpa den tyska krigsmaskinen; landet måste först återfå sin

[29] *Sjunde extra kongressen*, s. 26, 31f, 35, 106, 243, 248, 292, 321.
[30] Ibid, s. 263f; Trotsky, *My Life*, s. 389f.
[31] *Sjunde extra kongressen*, s. 24, 29.
[32] *Novyj mir*, 17/8 1917. Detta hade varit och skulle förbli ett regelbundet inslag i Bucharins författarskap. Se t ex *Pravda*, 7/11 1922.

motståndskraft och bygga upp sin styrka. Han hoppades att fördraget skulle ge den nödvändiga tiden: ”Jag vill avstå rum ... för att vinna tid”.[33]

Men Lenin och Bucharin talade inte om samma slags krigföring. Lenin utgick från konventionella militära operationer, välorganiserade arméer som möttes i traditionella slag. Bucharin föreställde sig något helt annorlunda, i själva verket ett guerillakrig:

> ”Kamrat Lenin har valt att definiera revolutionärt krig endast och uteslutande som ett krig mellan stora arméer med nederlag enligt den militära vetenskapens alla regler. Vi utgår från att kriget från vår sida — åtminstone i början — ofrånkomligen kommer att anta karaktären av ett partisankrig med rörliga avdelningar.” [34]

Lenin eftersträvade en respit på veckor, till och med dagar. Bucharin hävdade, att Ryssland under så kort tid varken kunde återställa sitt transportsystem, upprätta förbindelselinjer eller bygga upp sin armé på nytt och att därför de militära vinsterna av en ”andhämtningspaus” var ”illusioner”.[35]

Om det var omöjligt för Sovjetryssland att bygga upp en konventionell armé, så var det inte omöjligt att utveckla ett nytt slags armé, hävdade Bucharin. Det skulle bli en partisanstyrka, som skulle uppstå ”under själva denna kamp, då massorna mer och mer dras över på vår sida, medan det däremot i det imperialistiska lägret kommer att bli ännu fler tecken på ytterligare upplösning”. I början var det sannolikt att man drabbades av svåra nederlag; men inte ens om de stora städerna föll, skulle revolutionen gå under. Sovjetmakten byggde inte bara på folkkommissariernas råd utan på de otaliga lokala arbetare- och bondeorganisationerna: ”Om vår makt verkligen är av det slaget, då måste imperialisterna rycka upp den med rötterna från varje fabrik och by. Om vår sovjetmakt är en sådan makt, kommer den inte att gå under om Petrograd och Moskva kapitulerar...” Bucharin ifrågasatte inte Lenins påstående att de ryska bönderna, den dominerande klassen, inte ville slåss. Däremot menade han att bönderna skulle slåss, när de såg att deras nyförvärvade jord hotades: ”Dessa bönder kommer att dras in i kampen, när de hör, ser och förstår att deras jord, stövlar och säd tas ifrån dem – det är det enda verkliga perspektivet.” Andra menade att böndernas fredliga sinnelag omöjliggjorde ett revolutionärt krig. Bucharin svarade: ”Men det är just denne muzjik, som kommer att rädda oss...”[36]

Bucharins uppfattning om irreguljära partisanstyrkor som omringar och besegrar en konventionell militär angripare, återspeglade hans tro på den bolsjevikiska revolutionens folkliga bas. Den föregrep också det sovjetiska motståndet mot en annan tysk armé två årtionden senare liksom också det slags guerillakrig, som skulle bli vanligt i andra bondesamhällen. Till och med 1918, när Bucharins linje förlorade, blev det klart att det fanns sådant som talade för hans bedömning. Vid det tillfället kämpade ukrainska bönder mot den tyska armén på ett liknande sätt. Inte heller medförde fördraget i Brest det slags respit som Lenin hade hoppats på; till slut måste man ändå improvisera fram en sovjetisk armé mitt under striderna.[37] Bolsjevikernas seger i inbördeskriget kunde slutligen sägas ha bekräftat Bucharins grundläggande antagande: bönderna kom att försvara den revolutionära regeringen, så länge som den garanterade deras jordinnehav.

---

[33] *Sjunde extra kongressen*, s. 109; se också hans tal till denna kongress, s. 7-24.
[34] Citerad i V. Sorin, *Parti och opposition: ur oppositionsrörelsernas historia (vänsterkommunisternas fraktion)* (Moskva 1925) s. 72.
[35] *Sjunde extra kongressen*, s. 26, 29ff, 34f, 104f, 266.
[36] Ibid, s. 26, 33ff, 105, 107ff, 261.
[37] Båda påståendena förekommer i John Erickson, *The Soviet High Command* (New York 1962) s. 27, 676 n. 11. Se också Deutscher, *Den väpnade profeten*, s. 317. Förmodligen av politiska skäl sade Bucharin senare att Lenin haft rätt om vinsterna av en ”andhämtningspaus”. *Pravda* 11/11 1918.

Förespråkandet av ett partisankrig – som leddes av proletariatet men främst utkämpades av bönder – utgjorde ett nytt inslag i Bucharins tänkande. Tidigare hade han på traditionellt marxistiskt sätt betraktat bönderna som en socialt efterbliven klass, vars stöd skulle upphöra, när revolutionen övergick till en proletär eller socialistisk fas. Nu tycktes han ta fasta på ett centralt (och kätterskt) faktum under 1917 – att revolutionen på landsbygden var lika omfattande som, om inte större, än den i städerna. Då han 1918 riktade blicken mot bönderna för att ”rädda oss”, visade Bucharin att han varken glömt bort eller förringat deras betydelse, även om det skulle dröja flera år innan han omtolkade deras roll och då skedde det som en del av en omprövning av själva den bolsjevikiska revolutionen.

I och med ratificeringen av fördraget i Brest tidigt i mars upphörde den första fasen av vänsterkommunismen. Under de följande två månaderna inriktades konflikten på inhemska frågor, då den förbittrade oppositionen vände sig mot Lenins förslag att moderera den bolsjevikiska regeringens ursprungliga ekonomiska politik. Denna politik hade redan i sig själv varit relativt moderat. Förutom begränsade nationaliseringar hade man vidtagit åtgärder för att avskaffa ojämlikheter i fråga om boende och fördelningen av mat; man hade infört åtta timmars arbetsdag och man hade upphävt den privata äganderätten till jorden, även om böndernas rätt att inneha och bruka sina nya ägor hade bekräftats. I början hade inte den bolsjevikiska politiska radikalismen någon ytterligare inverkan på ekonomin, där partiet fortfarande var försiktigt och i vissa avseenden reformistiskt.[38]

Till en början innebar två av dessa tidiga politiska åtgärder – arbetarkontrollen över fabrikerna och en begränsad nationalisering – en lycklig kombination av lämplighet och ideologi, sett utifrån partiets synvinkel. De legaliserade omedelbart övertagandet av fabrikerna 1917, uppfyllde partiets löfte att ”expropriera expropriatörerna” och riktade ett slag mot det politiska och ekonomiska motståndet mot den bolsjevikiska regeringen. I mars 1918 hade de dock allvarligt förvärrat det ekonomiska kaos och den förstörelse, som orsakats av fyra års krig och revolution, och ytterligare lamslagit Rysslands industriproduktion.

Lenin reagerade på den förvärrade situationen med typisk beslutsamhet och tidigt i april 1918 tillkännagav han sitt beslut att andra kurs. Hans plan förutsatte ett slut på nationaliseringar och exproprieringar och ett *modus vivendi* med det privata storkapitalet. Den nya ekonomiska ordningen skulle vila på ett begränsat statligt ägande, samtidigt som man bibehöll privat (eller delat) ägande och ledning av de flesta företag. Sovjetstaten skulle styra den privata sektorn genom ekonomisk och politisk övertalning. För att sovjetregeringen skulle överleva menade Lenin, att man måste få till stånd teknisk samverkan med storbourgeoisien, ett slut på revolutionens destruktiva fas och återinförande av direktörsstyre. Man skulle upprätta centraliserad kontroll över de lokala sovjeterna; arbetsdisciplin skulle ersätta arbetarkontroll. Lenins satsning på ekonomisk återhämtning var fullständig; löneincitament skulle återinföras. Sammanfattningsvis innebar det, som han uppriktigt erkände, ett ”avbrott i offensiven mot kapitalet”.[39]

Då Lenin sökte efter ett begrepp för sina förslag, beskrev han den föreslagna blandekonomin som ”statskapitalism”, med Tysklands krigsekonomi som modell. Statskapitalismen skulle, menade han, innebära ett väldigt framsteg för det efterblivna, småborgerliga Ryssland, ett gigantiskt steg framåt mot socialism:

> Jag sade att statskapitalism skulle bli vår räddning; om vi hade det i Ryssland, så skulle övergången till fullständig socialism bli enkel ... eftersom statskapitalism är något centraliserat, beräknat, kontrollerat och socialiserat och vi saknar det. Vi hotas av det småborgerliga elementet, som mer

[38] Carr, a.a., II, s. 44, 67-103; Maurice Dobb, *Russian Economic Development Since the Revolution* (London 1928) kap. 2.
[39] Se hans artikel i *Sotj*, XXII, s. 435-68, som utvecklade förslag som ursprungligen gjorts den 4 april och för hans svar till sina kritiker, s. 469-98, 505-528.

> än något annat har förberetts av Rysslands historia och ekonomi och som hindrar oss från att ta just det steg på vilket socialismens framgång beror.

För Lenin innebar statskapitalism en modern, effektiv och centraliserad industri; om Sovjetryssland kunde uppnå det, skulle man ha nått ”socialism till tre fjärdedelar”.[40]

Vänsterkommunisterna svarade på hans förslag med en serie teser, som fördömde dem både i stort och i smått. Bakom den nya politiken såg de den fega hållningen hos ”partiets högerflygel” och ”fredspsykologin”. Samtliga Lenins förslag – hans arbets- och lönepolitik, slutet på nationaliseringen, överenskommelserna med företagsledarna och den underliggande tanken på ett närmande till privatkapitalet och den gamla förvaltningen – fördömdes som inledningen till ”finanskapitalets totala herravälde”. De förutspådde att Lenins plan skulle leda till ”byråkratisk centralisering, kommissarievälde, de lokala sovjeternas förlust av sitt oberoende och övergivande av ... styrning underifrån – av 'kommunstaten'.” Med sitt förakt för kompromisser krävde vänsterns teser en helt annan kurs: oförsonlig fientlighet mot bourgeoisin; en attack mot kapitalistiska ekonomiska förhållanden; nationalisering och ”socialisering” av industrin; arbetarkontroll och fortsatt makt för lokala ekonomiska sovjeter; stöd åt fattiga bönder mot rika så väl som utveckling av storskaligt kollektivjordbruk. I sin kritik och politik föregrep vänsterkommunisterna kommande vänsteroppositioners program. Deras varning mot att följa ”den fördärvliga småborgerligt politiska vägen” skulle komma att höras många gånger än inom partiet.[41]

Även om Lenins ”statskapitalism” från april–maj 1918 blev kortlivad, blev den betydelsefull i efterhand; den påminde nämligen om det som efter 1921 blev officiellt känt som den nya ekonomiska politiken, eller NEP rätt och slätt. Båda uppfattades som en blandekonomi, som kombinerade en begränsad offentlig sektor med en stor privat. Även om det var stor skillnad mellan landet och ekonomin 1918 och 1921, kunde de bolsjeviker som senare försökte legitimera NEP med fog framhålla dess likheter med Lenins ”statskapitalism”.[42] Eftersom Bucharin kom att bli den främste försvararen av NEP, är hans hållning i denna andra fas av vänsterkommunismen särskilt betydelsefull.

Den kluvenhet som präglade Bucharins politiska roll och hans åsikter under hela den ekonomiska konflikten visar att han inte hade samma fanatiska säkerhet som i fråga om oppositionen mot fredsfördraget i Brest. Under de nära tre månader som de ekonomiska debatterna pågick, publicerade han bara en artikel, som hade direkt anknytning till diskussionen, och den kom med en teoretisk men ingen praktisk invändning mot Lenins politik.[43] Med tanke på att konflikten snarare var av teoretisk än organisatorisk natur är hans relativa tystnad betecknande. Dessutom avslutade han under denna kontrovers en utförlig pamflett med titeln Det kommunistiska programmet, som uppenbarligen avsågs att vara den första populära framställningen av bolsjevismen vid makten. Samtidigt som den presenterade den militanta kommunismens radikala strävanden, var den påfallande moderat, när den tog ställning till den omedelbara ekonomiska politiken. Framgången med pamfletten – den spreds vida omkring som ett officiellt dokument och kom ut på de flesta västliga språk – tyder på att dess åsikter motsvarade huvudströmningen inom partiet och även Lenins uppfattningar.[44]

---

[40] Ibid, s. 482f.
[41] Vänsterns teser utformades den 4 april och publicerades i *Kommunist* 1918:1. De är omtryckta i *Sotj*, XXII, s. 561ff.
[42] Se t ex Bucharin, *I den proletära diktaturens försvar* (Moskva och Leningrad 1928) s. 133f samt hans anmärkningar i *Inprecor* 1928 s. 988.
[43] *Kommunist* 1918:3. Detta nummer har inte varit tillgängligt, men Bucharins artikel citerades allmänt och kommer att diskuteras nedan.
[44] *Kommunisternas (bolsjevikernas) program* (Petrograd 1918) samt Sidney Heitman i *Revisionism*, s. 80.

Bucharin hade således upphört att vara den ledande talesmannen och inspiratören för vänsterkommunismen. I och med ratificeringen av fredsfördraget förlorade rörelsen mycket av sin landsomfattande bas och blev ännu mer en moskvaföreteelse. Samtidigt drog sig Bucharin tillbaka och framförde bara sporadiska invändningar mot Lenins förslag, medan Osinskij tog över ledningen av vänsterkommunisterna i fråga om den ekonomiska konflikten. Han hade alltid varit radikalare än Bucharin i inrikespolitiska frågor och blev nu Lenins mest oförsonlige och långtgående motståndare.[45] Det är uppenbart att man vid den här tidpunkten kunde se början till slutet på alliansen Bucharin–Osinskij–Smirnov; Osinskij och Smirnov kom att bli stöttepelare i partioppositionerna under större delen av nästa årtionde.

Med sin kritik av de ekonomiska kompromissåtgärder, som vidtagits efter december 1917, framträdde nu Osinskij som radikalismens främste förespråkare. Han författade vänsterkommunisternas programmatiska teser, deras mest omfattande och kompromisslösa fördömande av Lenins förslag. Det dokumentet förkroppsligade hans åsikter och han upprepade dem under april och maj och till och med långt efter det att konflikten hade upphört. Han stod för det passionerade innehållet i vänsterns anklagelser och krav; han fördömde varje anpassning till den gamla ordningen, varje centraliserad maktutövning, arbetsdisciplin och anställning av borgerliga specialister och krävde största möjliga nationalisering och ”socialisering” av produktionen. Som Osinskij själv såg det, ”intog han den position som var mest till vänster”.[46]

Bucharin fann det nu nödvändigt ”att skilja mig från dem som omfamnar mig”. Klart medveten som han var om de svåra problem som skapats av den ekonomiska oordningen, ville han inte stämma in i de andra vänsterkommunisternas extremism. Problemet att anställa borgerliga specialister till exempel såg han inte som någon principfråga och han förklarade att han ”stod längre till höger än Lenin”. De oppositionella, som förespråkade en arbetarkontroll gränsande till syndikalism, talade inte för Bucharin; han hade bestämt varnat för den tendensen i januari. Inte heller sympatiserade han med det halvanarkistiska motståndet mot en stark sovjetisk stat, utan hävdade i stället: ”Under perioden mellan kapitalism och kommunism ... måste arbetarklassen uthärda en våldsam kamp med dess inre och yttre fiender. Och för en sådan kamp krävs det en stark, omfattande, väluppbyggd organisation ... den *proletära staten*...”[47] I fråga om jordbruket stödde Bucharin i likhet med de flesta bolsjeviker (inklusive Lenin) den revolutionära jordomfördelningen 1917; men han hävdade att en framtida utveckling krävde storskalig kollektiv odling; han antydde inte hur man skulle förena dessa båda positioner. Det är inte förvånande att Lenin mitt under den ekonomiska debatten meddelade Bucharin, att han ”till nio tiondelar var överens med honom”.[48]

Trots allt fortsatte Bucharin att stödja vänstern och, även om det skedde ansträngt, att tala för den; han stannade kvar som redaktör för Kommunist och undertecknade deras teser.[49] Delvis var det förmodligen en följd av hans vänskap med de unga moskvakommunisterna liksom också den bitterhet, som framkallats av motsättningen kring Brest. Men det återspeglade också hans oro för att den politiska inställning som låg bakom beslutet om fördraget skulle

---

[45] Denna tolkning går emot de flesta sovjetiska och västliga historiker, som framställer Bucharin som ledaren av den ekonomiska oppositionen. Den bekräftas emellertid, om än bara indirekt, av de centrala sovjetiska källorna. Se A. Sidorov i *PR* 1929:6 och 1929:11.

[46] Se ibid, 1929:6, s. 57f. Osinskijs självbiografi i *Gestalter*, II, s. 96; *Case of the Anti-Soviet Bloc*, s. 465f. Se också N. Osinskij, *Byggandet av socialismen* (Moskva 1918); hans tal i *Handlingar från den första allryska sovjetkongressen för folkhushåll* (Moskva 1918) s. 56ff samt hans ”Klara svar” i *Kommunist* 1918:2.

[47] Set ex N. Bucharin, *The Communist Program* (New York 1920) s. 20f, 50f; ”Anarkism och vetenskaplig kommunism”, *Kommunist* 1918:2; På vägen, s. 145; ”Syndikalism och kommunism”, *Pravda* 25/1 1918 samt Bucharin citerad i *Sotj.*, XXII, s. 494, 519.

[48] *Sotj.*, XXII, s. 492.

[49] Teserna publicerades under signaturen *Kommunists* ”redaktionella styrelse”, det vill säga Bucharin, Osinskij, Smirnov och Radek.

äventyra ”det ekonomiska programmet för Oktober”, att de bolsjeviker, som förklarade sig lojala med den proletära revolutionen, men som ”i stället för att höja fanan 'framåt mot kommunismen' höjer fanan 'tillbaka till kapitalismen' ”, höll på att få överhanden.[50] Även om Bucharin i sin retorik och förmodligen också till sin läggning fortfarande var radikalare än Lenin, så förelåg inte längre den atmosfär med ömsesidiga anklagelser, som hade rått under fredskonflikten, och man kunde kompromissa om sekundära frågor.[51] Bucharin hade dock praktiska invändningar mot Lenins ekonomiska förslag. Den viktigaste var en följd av hans syn på Rysslands efterblivenhet och hur den skulle avhjälpas:

> Rysslands efterblivenhet ligger inte i det lilla antalet stora företag — vi har tvärtom ett stort antal... Dess efterblivenhet består i att hela vår industri är för obetydlig i jämförelse med de väldiga landsbygdsområdena. Men ... vi får inte förringa betydelsen av vår industri...

Om partiet skulle organisera någonting, borde man därför omedelbart nationalisera de stora ekonomiska sammanslutningarna, i synnerhet industri- och finanssyndikaten. Dessa ”kapitalets ekonomiska huvudfästningar” skulle tjäna som den ”grundläggande ekonomiska nervtråden” – ”den grundläggande bastionen” – i det nya sovjetiska ekonomiska systemet. Eftersom de var de enda moderna och centralt organiserade delarna i den ryska ekonomin, måste de överföras till en statlig eller socialistisk sektor.[52]

Även om Bucharin var kritisk mot Lenins plan att styra det privata storkapitalet, så förordade han inte en urskiljningslös nationalisering. Han föreslog att man skulle börja med det ”som det inte bara är lättare att ta men enklare att organisera ... och som kan ordnas på det smidigaste sättet”. I jämförelse med Lenins förslag kan Bucharins resonemang ha låtit radikalt, speciellt i slagord som ”en socialistisk revolution, d v s en revolution som exproprierar kapitalet”, eller ”via socialisering av produktionen mot socialism”.[53] I själva verket föreställde han sig uppenbarligen någonting som liknade det kommande NEP, där den statliga kontrollen bara skulle omfatta nyckelsektorerna, eller det som senare kom att kallas ”kommandopunkterna”. Han undantog uttryckligen små och underordnade företag från nationalisering och framhöll att de ”ekonomiska fästningarna” var tillräckliga, eftersom ”mindre viktiga industrier också kommer att i större eller mindre utsträckning bli beroende av de större även innan någon nationalisering äger rum”.[54] Tanken att statlig industri som en isolerad ö kunde påverka hela ekonomin, kom att bli grundföreställningen i NEP. I det avseendet var det Bucharins förslag från 1918 som mer än Lenins föregrep partiets ekonomiska politik under 1920-talet.

Hans inställning till arbetarkontroll, arbetsdisciplin och direktörsstyre var mindre klar. Dessa känsloladdade frågor komplicerades av två faktorer. För det första var tonfallet i den ursprungliga förordning som upphävde arbetarnas kontroll och gav ”diktatoriska befogenheter” till respektive kommissarie så extremt utformat att det kunde provocera även den mildaste kritiker av centraliserad makt.[55] Den andra faktorn var dubbeltydigheten i själva begreppet ”arbetarkontroll”: innebar det ledning genom fabrikskommittéer, lokala sovjeter, fackföreningar, Högsta ekonomiska rådet eller bara av en ”arbetarstat”? Det fanns nästan lika många bolsjevikiska uppfattningar som det fanns möjligheter och Bucharin själv tycks ha haft olika uppfattningar vid olika tillfällen. Sålunda hade han själv så tidigt som i oktober 1917, medvetet eller ej, antytt den slutliga etatistiska lösningen, då han definierade arbetarkontroll

---

[50] *Leninskij sbornik*, XI, s. 54.
[51] Deras konflikt om ett nytt partiprogram flammade sålunda upp igen men löstes genom en ömsesidig kompromiss. Se *Sjunde extra kongressen*, s. 148ff, 160f, 163.
[52] *The Communist Program*, s. 36f; 40ff; På vägen, s. 145f. *Protokoll från allryska centrala exekutivkommitténs sammanträde. 4:e sessionen* (Moskva 1920) s. 233.
[53] *The Communist Program*, s. 43; *Kommunist* 1918:1 samt Bucharin citerad i Osinskij, a.a., s. 25.
[54] *The Communist Program*, s. 43.
[55] Carr, a.a., II, s. 111.

som att ”statsmakten är i händerna på en annan klass”, proletariatet. Han godtog heller inte vänsterns tveklösa förkastande av arbetsdisciplin och i maj 1918 krävde han till och med någon form av ”obligatorisk arbetstjänst”.[56]

Men också här gick Bucharin emot Lenins nya kurs. Han förnekade att ansvaret för det ekonomiska kaoset uteslutande låg hos fabrikskommittéerna och arbetarnas kontroll; i stället lade han tonvikten vid det allmänna sammanbrottet inom transportsystemet och försörjningen. Han motsatte sig den ursprungliga förordningen, men eftersom han inte hade någon alternativ lösning, kunde han bara föreslå ”arbetarklassens självverksamhet” och göra halt framför dilemmat: ”Det måste finnas en dirigentstav, men den måste skötas av arbetarna själva”.[57] Det är uppenbart att det var något annat än pragmatism, som låg bakom hans fortsatta opposition.

Sedan fredsfördraget undertecknats, var Bucharins vänsterkommunism mindre ett ställningstagande för aktuell politik än en vision om en ny ordning som antitesen av den gamla. I synnerhet utlovade revolutionen att förstöra den ohyggliga Leviathanstaten och allt den stod för i det moderna samhället. Vad de andra bolsjevikerna än hade för uppfattning, tog Bucharin tanken på en revolutionär ”kommunstat” på allvar – en stat ”utan polis, utan stående armé, utan byråkrati”, som Lenin (till Bucharins entusiastiska bifall) hade skisserat det i *Staten och revolutionen*. Den avgörande egenskapen hos ”kommunstaten” skulle komma att bli dess förkastande av byråkratisk politisk och ekonomisk makt. Den skulle bli en stat utan byråkrater, ”det vill säga privilegierade människor, som är avskärmade från massorna och står över dessa massor”. Kortfattat skulle den bli en stat utan eliter, massorna själva skulle bli samhällets förvaltare, så att ”alla kommer att bli 'byråkrater' för en tid för att ingen skall kunna bli 'byråkrat'...” [58]

I den visionen skulle sovjeterna tjäna som ”kommunstatens” politiska struktur, samtidigt som arbetarkontrollen som ett slags industriell gräsrotsdemokrati skulle fungera på ett liknande sätt i det ekonomiska livet.[59] Sedan byråkratin avlägsnats, skulle arbetarklassen ha frihet och självstyre på den mest grundläggande nivån – på arbetsplatsen. När därför Lenin ingrep för att minska fabrikskommittéernas makt och återinföra byråkratiskt styre ovanifrån, frammanade Bucharin tanken på lekmannaadministratören, den centrala föreställningen i *Staten och revolutionen*. ”Det är bra”, sade han, ”att kocken kommer att lära sig att styra staten; men vad kommer att ske, om en kommissarie placeras ovanför kocken? Då kommer han aldrig att lära sig styra staten.” Här låg dilemmat: en apparat av lekmän eller byråkratiska eliter. Det låg[60] bakom två ständiga farhågor för idealistiska bolsjeviker: möjligheten att det skulle uppstå en ny härskande klass och att sovjetsystemet skulle genomgå en ”byråkratisk degenerering”.

”Kommunstaten” som mål återspeglade bolsjevismens utopiska strävanden. Enligt mångas förmenande var det redan från början dömt, eftersom det förutsatte att ett modernt industrisamhälle (som bolsjevikerna i egenskap av marxistiska socialister hade bundit sig för) var förenligt med en enkel och okomplicerad administrativ ordning, som lätt kunde skötas av ickespecialister. Emellertid har den ekonomiska moderniseringen i Sovjetunionen som annorstädes påskyndat den helt motsatta utvecklingen genom att befrämja specialisering och uppkomsten av direktörseliter. 1918 hade den motsättningen inte blivit synlig för många bolsjeviker, bland dem Bucharin. Drömmen om en ”kommunstat” fortsatte att fånga dem som drömde om den; man kan om dem säga detsamma som Goethe yttrade om en annan

---

[56] Ibid, s. 72f; *På vägen*, s. 145f., s. 145f samt *The Communist Program*, s.49ff.
[57] *Protokoll från allryska centrala exekutivkommittén*, s. 49ff. samt *Sotj*, XXII, s. 494.
[58] Se Bucharins recension av *Staten och revolutionen* i *Kommunist* 1918:1 samt *Sotj*, XXI, s. 446, 451. Se också Lenins förnyade bekräftelse av den visionen i *Sjunde extra kongressen*, s. 143f.
[59] *The Communist Program*, s. 26 och Daniels, *Conscience*, s. 86.
[60] *Protokoll från allryska centrala exekutivkommittén*, s. 234.

korsfarare: ”Napoleon gick ut för att finna dygden, men eftersom hon inte kunde påträffas, fick han makten.”

En kombination av realism och idealism hade placerat Bucharin någonstans mellan Lenin och de extrema vänsterkommunisterna i konflikten kring den ekonomiska politiken. Till slut var det dock inte den aktuella politiken utan en teoretisk fråga som framkallade hans hårdaste utfall mot Lenin. Resonemanget kretsade kring Lenins beskrivning av den sovjetiska ekonomin som ”statskapitalistisk”, en semantisk motsättning, som än en gång visade att de båda männen hade skilda uppfattningar om den moderna kapitalismen. Då Lenin använde detta begrepp för sin politik, använde han ”statskapitalism” som en synonym för statlig styrning av privatkapital och modern ekonomisk ledning. Han gav således ”statskapitalism” en neutral innebörd, fri från klassmässigt eller historiskt innehåll, och såg ingen motsägelse i påståendet att en proletär stat kunde leda en statskapitalistisk ekonomi.

Vilka förtjänster som Lenins begrepp än hade, så bröt det mot en teoretisk uppfattning, som var central för Bucharins marxism. För honom var statskapitalism modern kapitalism; detta hade sedan 1915 bestämt hans uppfattning om imperialismen och, framför allt, om den moderna Leviathanstaten och dess ”straffarbetskapitalism”.[61] Som Bucharin såg det, var därför Lenins användning av begreppet på Sovjetryssland något oerhört. Hans enda skriftliga polemik efter fördragsdebatterna – med den pedagogiska titeln 'Några grundläggande uppfattningar om den samtida ekonomin” – angrep partiledaren på den punkten. Statskapitalism, förklarade han, var inte någon teknik utan ”en helt specifik och rent historisk kategori”; den var ”en av kapitalismens skilda former ... en bestämd form av kapitalvälde”. Lenins användning saknade mening:

> Statskapitalism under proletariatets diktatur – det är en absurditet, löskokta stövlar. Ty statskapitalism förutsätter finanskapitalets diktatur; det är överförandet av produktionen till den diktatoriskt organiserade imperialistiska staten. Statskapitalism utan kapitalister är precis samma slags nonsens. ”Icke-kapitalistisk kapitalism” – det är höjden av förvirring...[62]

Bucharins uppfattning om statskapitalism hade inte förändrats sedan 1915 och det skulle den heller inte göra. Eftersom den utgjorde själva grunden för hans tänkande om den samtida världen, om kapitalism och socialism, kunde han inte kompromissa om den: ”Eftersom statskapitalism är det samma som sammansmältningen av den borgerliga staten med de kapitalistiska trusterna, är det uppenbart att man inte kan tala om något slags 'statskapitalism' under proletariatets diktatur, som i princip utesluter en sådan möjlighet.”[63]

Det här tycks ha varit Bucharins viktigaste oenighet med Lenin efter ratificeringen av fredsfördraget och huvudanledningen till att han fortfarande återfanns bland vänsterkommunisterna. En teoretisk fråga förstorade deras faktiska politiska åsiktsskillnader och gjorde det svårare för Bucharin att förstå de praktiska politiska frågor, som det rörde sig om. För samtidigt som han avvisade Lenins användning av begreppet ”statskapitalism” på Sovjetryssland, så motsatte han sig uppenbarligen inte hela den moderata politik som Lenin hade sammanfört under den rubriken.

Oenigheten om definitionerna vidrörde också ett problem, som gång på gång kom att uppta Bucharin. Bucharin och många andra såg socialismen som ”antitesen till statskapitalism”.[64] Hur skulle man då beskriva den nya ordningen i Sovjet? Inte ens den mest fantasifulle menade, att man redan hade socialism. Lenins förslag, statskapitalism, var oacceptabelt för

---

[61] Se t ex hans anmärkningar i *Allryska nationalförsamlingen*, s. 234.
[62] Citerat i Bucharins *ÖPE*, s. 106 och *PR* 1929:11. Jfr också not 43.
[63] *ÖPE*, s. 107. Som Bucharin anmärkte senare kunde han och Lenin aldrig komma överens om begreppet statskapitalism. Se *Krasnaja nov*, 1925:4.
[64] *PR* 1929:11. Se också Leman/Pokrovskij, a.a., s. 62f.

många. Andra möjligheter innefattade ett ”övergångssamhälle” och helt enkelt ”proletariatets diktatur”. Det första var dock för oprecist och det andra oriktigt (inte bara för att det förbisåg avantgardpartiets tilltagande roll). Det rörde sig om mer än en semantisk fråga. Bakom orden låg en verklig osäkerhet om karaktären av den sociala ordning, som framgått ur oktober-revolutionen – en obehaglig och ibland smärtsam fråga, som bolsjevikerna skulle debattera för åratal framåt. Men 1918 bidrog, precis som senare, den semantiska frågan mest till att röra ihop saker och ting. Vad gällde Bucharin fick den hans åsikter om inrikespolitik att se radikalare ut än vad de i verkligheten var och lämnade honom öppen för anklagelsen att han förbisåg ”mångfalden av social-ekonomiska strukturer, som nu existerar i Ryssland”.[65] Även om anklagelsen i det stora hela var orättvis, så klargjorde den en viktig sanning: Bucharins marxism hade fortfarande litet att säga om problemet att ”bygga socialism” i det efterblivna bonderyssland.

Ett framträdande drag i hans opposition, och för övrigt i hela vänsterkommunismens, var dess marginella samband med partiets många inre problem. Det revolutionära kriget och oppositionen mot fredsfördraget i Brest var det som verkligen upptog Bucharin. Vad det gällde var om en revolutionär socialistisk regering kunde förhandla med en kapitalistisk makt. Denna princip, erinrade han sig senare, ”skakade vårt internationella samvete i djupet av våra själar...”[66] Men när konflikten gick över till ekonomisk politik, som partiet hade tänkt mycket mindre på, så fanns det färre entydiga programmatiska självklarheter, som stod på spel. De flesta bolsjeviker hade just börjat fundera på en praktisk ekonomisk politik.[67] Lenins ”statskapitalism” försökte fylla det tomrummet, men hans förslag innebar inte mycket mer än nödlösningar för att stoppa sönderfallet av ekonomin. De hade litet att säga om partiets långsiktiga problem med industrialisering och utveckling av jordbruket och ännu mindre om att ”bygga socialismen”.

Bortsett från kortfattade kommentarer om nationalisering bidrog Bucharin knappast med någonting i sökandet efter en fungerande ekonomisk politik. Han talade obestämt om att göra slut på marknadsrelationerna och införa planering, samtidigt som han nära nog glömde bort jordbruket. Båda inslagen i Bucharins vänsterkommunism – ett glödande försvar för det revolutionära kriget och halvhjärtad opposition mot Lenins ekonomiska förslag – avspeglade hans egen osäkerhet och besvikelse över partiets inhemska mål och problem. Han antydde precis det tio år senare: ”De yttre bördorna, alla svårigheterna inne i landet – allt detta, föreföll det oss, måste lösas med det revolutionära krigets svärd”.[68]

Tidigt på sommaren 1918 upphörde plötsligt konflikten kring den ekonomiska politiken – och den vänsterkommunistiska rörelsen. Lenins moderata politik övergavs och man slog in på en radikalt annorlunda kurs, som senare blev känd som ”krigskommunism”. Den försonliga ”statskapitalismen” från början av 1918 gick till historien, en nästan bortglömd ”fredlig andhämtningspaus”.[69]

Partiets nya ekonomiska radikalism uppstod inte, som ibland hävdas, som en eftergift för vänstern utan som ett svar på tvingande och farliga omständigheter. Av fruktan för att stora företag i de ockuperade områdena skulle överföras i tysk ägo beslöt den sovjetiska regeringen sent i juni att nationalisera ”varje viktig industrikategori”. På samma sätt framdrevs dess nya jordbrukspolitik i maj och juni, som gick ut på att understödja klasskampen och tvångsrekvi-

[65] *Sotj*, XXII, s.513.
[66] *Attack*, s. 259f.
[67] Se t ex Lenins anmärkningar i *Sotj*, XXII, s. 40.
[68] *Pravda* 25/10, s. 40.
[69] *VIKPSS*, 1967:1, s. 60.

sition av spannmål, av det tilltagande hotet om hunger i städerna.[70] Viktigast av allt var inbördeskriget och den utländska militära interventionen, som tog sin början i juni och juli. Under följande två och ett halvt år var bolsjevikerna omringade av vita arméer och trupper från Japan och västmakterna och kontrollerade bara delar av Ryssland; de kämpade för att överleva genom att utsträcka partiets och statens kontroll över alla tillgängliga resurser.

Resultatet var krigskommunismen, ett extremt exempel på det totala krigets ekonomi. Partiet och staten upphävde eller underordnade självständiga mellanliggande institutioner i sin strävan att styra alla resurser till militär seger: fackföreningar användes således för att påskynda produktionen, det utbredda nätet av konsumentkooperativer för att kontrollera distributionen. Ransonering, rekvisition och en primitiv byteshandel ersatte normal handel; marknaden upphörde, med undantag för den svarta marknaden, att existera. Pådriven av staten skenade inflationen iväg och gjorde Sovjetryssland till ett ”land av fattiga miljonärer”: pengar hade inte längre något värde eller någon funktion. Krigskommunismen, som den beskrevs av en före detta bolsjevik, var först och främst den militära belägringens och det politiska överlevandets ekonomi: ”för det första, rekvisition på landsbygden; för det andra, ransonering för stadsbefolkningen, som delades upp i tre kategorier; för det tredje, fullständig 'socialisering' av produktion och arbete; för det fjärde, ett ytterst komplicerat och tillkrånglat distributionssystem...”[71]

Det mest utmärkande draget för perioden 1918-21 var den omfattande ”etatiseringen” av det ekonomiska livet, ett allmänt och exakt använt begrepp för att beskriva vad som pågick. Staten grep tag i varje ekonomisk hävstång inom räckhåll och en omfattande och tungrodd byråkrati växte upp. Kooperativer, fackföreningar och nätverket av lokala ekonomiska sovjeter omvandlades till byråkratiska bihang till statsapparaten. Högsta ekonomiska rådet, som nu var ansvarigt för nästan all industriproduktion, skapade byrå på byrå. 1920 fanns det två gånger så många byråkrater på varje produktiv arbetare som det funnits 1913.[72] Drömmen om en ”kommunstat” gick under i inbördeskrigets lågor; den enda kvardröjande likheten mellan Sovjetrepubliken och Pariskommunen var deras belägrade tillstånd.

Erfarenheten från inbördeskriget och krigskommunismen förändrade i grunden både partiet och det framväxande politiska systemet. Partiets demokratiska normer från 1917 liksom dess nästan libertära och reformistiska profil 1918 gav vika för en skoningslös fanatism, en sträng maktutövning och en omfattande ”militarisering” av livet på alla nivåer. Det var inte bara den inre partidemokratin, som blev offer för detta, utan också de decentraliserade formerna av folklig kontroll, som skapats över hela landet under 1917 – från lokala sovjeter till fabriks-kommittéer. Bolsjevikerna förklarade att de inte såg någon skillnad, ty, som Bucharin sade, ”republiken är ett beväpnat läger”.[73] Som en del av den processen ändrades partiets inställning till alla politiska konkurrenter, från en motvillig tolerans i början till uteslutning av andra socialistiska partier från sovjeterna i juni 1918 och slutligen till ett utbrott av terror, sedan flera bolsjeviker mördats och efter ett mordförsök på Lenin den 30 augusti 1918. Repression från säkerhetspolisen, Tjekan, tillförde det sovjetiska politiska livet en ny dimension. Då Bucharin flera år senare citerade St. Just gjorde han den passande analogin: ”Man måste styra med järn, när man inte kan styra med lag”.[74]

---

[70] Carr, a.a., II, s. 64f, 113; Dobb, a.a., s. 58f; Leonard Schapiro, T*he Communist Party of the Soviet Union* (New York 1960) s. 188.
[71] Serge, *Memoirs*, s. 117. Se också Carr, a.a., II, s. 268-300.
[72] Schapiro, a.a., s. 191.
[73] N. Bucharin and E. Preobrazhensky, *The ABC of Communism* (London 1922) s. 196f. Se också hans tal i *RKP(b):s åttonde konferens* (Moskva 1961) s. 165 samt Nionde kongressen, s. 137f.
[74] ”The International Bourgeoisie and Karl Kautsky, Its Apostle”, *Inprecor* 1925, s. 921.

Dessa traumatiska år skapade också nya referenspunkter för kommande politiska debatter. Alla bolsjeviker, också de som kom att ta avstånd från krigskommunismens åtgärder, var stolta över denna period, när ett till synes säkert nederlag vändes till seger. Bucharin fångade stämningen från den tiden, då han skrev: 'Proletariatet befinner sig i förnäm avskildhet; allas händer är resta mot det". I fortsättningen skulle 1918-21 bli den "heroiska perioden", som skapade en tradition av martialisk tapperhet inför det påstått omöjliga, och av mobiliserade "massuppbåd och revolutionär entusiasm".[75] Ett årtionde senare skulle Stalin komma att åkalla den traditionen för att storma andra fästningar.

Det kommande inbördeskriget och upplösningen av vänsterkommunisterna markerade en vändpunkt i Bucharins partibana. Det gjorde slut på hans långa politiska allians med den unga moskvavänstern. Oppositionsrörelserna under 1918-20 skiftade allt efter bolsjevikernas militära läge. (Benjamin Franklins råd till amerikanska revolutionärer följdes för det mesta: "Vi måste alla hänga ihop, annars kommer vi med säkerhet att hänga var för sig.") Två viktiga oppositioner framträdde, när de militära förhållandena syntes mindre hopplösa. I mars 1919 angrep en grupp, som kallades den militära oppositionen, återinförandet av traditionell militär disciplin, privilegier och grader i Röda armén. Och i början av 1919 protesterade de demokratiska centralisterna mot återinrättandet av enmansdirektörsstyre och den allmänna byråkratiseringen och centraliseringen inom parti och stat. Båda fraktionerna leddes av tidigare vänsterkommunister, i synnerhet Osinskij och Smirnov, och hade sin organisatoriska bas i Moskva.[76] Bucharin var emellertid på ett iögonfallande sätt frånvarande från båda oppositioner och på den nionde partikongressen 1920 talade han mot Osinskij i centralkommitténs namn.[77]

I februari 1918 hade Bucharin och vänsterkommunisterna avsagt sig sina poster i parti och stat för att gå i öppen opposition mot Brestfördraget.[78] Bucharin återfick sin ställning i centralkommittén i maj eller juni och redaktörskapet för *Pravda* omedelbart efter ett misslyckat uppror av vänstersocialistrevolutionärerna i början av juli. Senare påstod han sig ha varit den förste vänsterkommunist, som erkände sina fel, även om ett uttalande med det innehållet inte publicerades förrän oktober.[79] Då tycktes en revolution vara förestående i Tyskland och kanske även i Wien och Brestfördraget var inte lika besvärande. Med det i tanken talade Bucharin med den blandning av förhoppningsfull förväntan och försiktighet som i åratal skulle komma att kännetecknа den sovjetiska utrikespolitiken:

> Jag måste ärligt och öppet tillstå att vi ... hade fel, att Lenin hade rätt, eftersom andhämtningspausen gav oss tillfälle att koncentrera våra styrkor, att organisera en mäktig Röd armé. Nu måste varje god strateg förstå, att vi inte får splittra våra styrkor utan rikta dem mot den starkaste fienden. Tyskland och Österrike är inte längre farliga. Faran kommer från ... de tidigare allierade — framför allt England och Amerika.

Det tyska proletariatet skulle stödjas med "det som är oss kärast – vårt blod och vårt bröd". Men Sovjetryssland fick inte äventyras; det centrala slagfältet var nu det ryska inbördeskriget.[80] Från sommaren 1918 till slutet av 1920 fanns det ingen viktig fråga som skilde Bucharin och Lenin. Två underordnade frågor från det förflutna återupplivades kortvarigt; den ena rörde en teoretisk beskrivning av den moderna kapitalismen och den andra Lenins paroll

---

[75] *DMH*, s. 452f samt *Pravda* 23/3 1929. Den bästa sovjetiska studien om dessa år, utgiven strax efteråt, är Kritsmans *The Heroic Period of the Great Russian Revolution*.
[76] Se Daniels, *Conscience*, s. 93, 1041f Schapiro, *Autocracy* och *Ur historien om det leninska partiets kamp mot opportunismen* (Moskva 1966) s. 388-420.
[77] *Nionde kongressen*, s. 135ff.
[78] För Bucharins avsägelse se *Sjunde extra kongressen*, s. 265, 269.
[79] *Pravda* 11/11 1918. Se också A*llsovjetiska kommunistiska partiets XV konferens 26/10-3/11 1926* (Moskva och Leningrad 1927) s. 594f.
[80] *Pravda* 11/11 1918.

om självbestämmanderätt. Den första kunde inte lösas och övergavs helt enkelt, den andra löstes med en kompromiss, om än i Lenins favör. Ingen av dessa en gång så bittra frågor uppväckte emellertid någon särskild lidelse, eftersom båda två var eniga om alla de större avgöranden, som partiet stod inför.[81]

Förmåga att läka sår efter långvariga och bittra konflikter avspeglade en viktig del av förhållandet dem emellan. Ingen ledande bolsjevik ifrågasatte Lenins uppfattningar oftare än Bucharin; ändå blev han Lenins favorit. Tillgivenhet, till och med kärlek, och ömsesidig respekt band dem samman.[82] Slutet på vänsterkommunismen var inget undantag, även om Lenin inte återfick sitt fullständiga förtroende för Bucharins politiska omdöme omedelbart. Den 2 juni 1918, innan Bucharin for till Tyskland för att ta kontakt med radikala kommunister, varnade Lenin den sovjetiske representanten i Berlin: ”Bucharin är lojal, men han gick till motbjudande överdrifter i 'vänsterdumhet' ... Prenez garde!”[83] Trots det hade han en anmärkningsvärt hög uppskattning av den yngste i ledningen. Det framgick av ett yttrande han fällde till Trotskij i början av inbördeskriget: ”Om vitgardisterna dödar dig och mig, kommer Bucharin och Sverdlov att kunna sköta det?” Lenin kan ha varit bekymrad, men han såg uppenbarligen Bucharin som sin ersättare och Sverdlov, partiets dåvarande ledande organisatör, som Trotskijs.[84]

Bucharins kortvariga opposition försämrade heller inte hans ställning i partiets ledning. Till skillnad från senare kunde en förlorad son återvända. På den sjätte partikongressen 1917 hade han hamnat på tionde plats vid valet till centralkommittén; på den sjunde kongressen, då han talade för vänsterkommunisterna mot fredsfördraget, kom han på femte plats, ett tecken på hans prestige även då han var i opposition. Ett år senare, på den åttonde kongressen i mars 1919, fanns det bara sex namn på varje delegats röstsedel: Lenin, Zinovjev, Trotskij, Bucharin, Kamenev och Stalin, vilket åtminstone avspeglade partiledningens uppfattning om vilka som hörde hemma i den högsta ledningen. Den åttonde partikongressen inrättade också den första fungerande politbyrån. Den bestod av fem fullvärdiga medlemmar – Lenin, Trotskij, Stalin, Kamenev och Krestinskij – och tre kandidatmedlemmar – Bucharin, Zinovjev och Michail Kalinin.[85] Dessa åtta utgjorde Sovjetrysslands verkliga regering.

Till skillnad från Trotskij (för att ta ett exempel) som i egenskap av krigskommissarie alltid stod i centrum, är det svårt att få en exakt bild av Bucharins officiella verksamhet under inbördeskrigets år, delvis därför att han innehade flera roller. Hans viktigaste åliggande var redaktörskapet för *Pravda*, en ytterst betydelsefull ställning. Förutom att vara det styrande partiets officiella stämma hemma och utomlands fungerade *Pravda* som det auktoritativa organet för kontakterna inom partiet, en daglig krönika (utom på måndagar), som publicerade officiella men också avvikande synpunkter. Bucharin skrev de flesta ledarna och angav tidningens allmänna ton. Eftersom *Pravdas* redaktion så småningom kom att härbärgera en

---

[81] De diskuterades på partikongressen i mars 1919. Se *RKP(b):s sjunde kongress, protokoll* (Moskva 1959), i synnerhet s. 45ff, 107ff. För de kompromisser, som gällde förberedandet av partiprogrammet, se *Leninskij sbornik*, III, s. 548f, 481ff samt XIII, s. 56ff.

[82] Se Adam Ulam, *The Bolsheviks* (New York 1965) s. 360 samt Fischer, *Lenin*, s. 222. Det finns visst belägg för att Bucharin var den bolsjevikiska ledare, som stod Lenins familj närmast vid denna tid. Se M. L. Uljanova, *Om Lenin* (Moskva 1964) s. 86. Han stod speciellt nära Lenins syster Maria. Deras förhållande kommer att diskuteras i kapitel 7.

[83] *PSS*, L, s. 87f.

[84] L. D. Trotskij, *Om Lenin* (Moskva 1924) s. 106. Enligt Trotskij orsakade hans citat senare en storm inom den efterleninska ledningen: ”Stalin, Zinovjev och Kamenev ... kände sig oerhört sårade av det... Men det är obestridligt att Lenin bara nämnde Sverdlov och Bucharin”. *My Life*, s. 338.

[85] Schapiro, *Communist Autocracy*, s. 367; *Åttonde kongressen*, s. 341; *Åttonde konferensen*, s. 221; *Sotj*, XXV, s. 604, n.63.

mångfald parti- och partibundna publikationer, fick han ett faktiskt ansvar för den sovjetiska pressen i allmänhet lika väl som för den allmänna bolsjevikiska propagandan.[86]

Mot slutet av 1918 blev Bucharin också djupt inblandad i internationella kommunistiska angelägenheter. Hans ryktbarhet som internationalist gjorde honom till en ledande representant för det ryska partiet, när utländska marxister inledde sina förhoppningsfulla vallfärder till platsen för den framgångsrika revolutionen. I oktober 1918, just före den misslyckade tyska resningen, for han återigen till Berlin för att överlägga med Karl Liebknecht och andra tyska kommunister. (Uppdragets natur har förblivit oklar.)[87] Det tyska misslyckandet satte emellertid inte stopp för Lenins strävan från 1915 att bilda en ny, Tredje international. Efter hans föreskrifter utarbetade Bucharin ett dokument, som skisserade ”bolsjevismens teori och taktik”; det blev det grundläggande manifestet vid den Kommunistiska internationalens, eller Komintern, första kongress i Moskva den 4 mars 1919.[88] I fortsättningen kom en stor del av Bucharins tid att ägnas åt kominternangelägenheter. Som medlem av dess exekutivkommitté och vice ordförande i den ”lilla byrån”, som ledde organisationen, delade han och Zinovjev, dess förste ordförande, på ansvaret för den dagliga verksamheten.[89]

Det faktum att han förenade dessa uppgifter tillsammans med en mängd andra officiella och halvofficiella uppdrag visar att Bucharin spelade en särskild roll inom politbyrån. Ett yttrande, som tillskrivs Lenin, låter förstå vilken den rollen var. När han en gång tillfrågades om varför Bucharin inte innehade en formell statlig ställning, skall Lenin ha förklarat, att partiet åtminstone behövde en person ”med begåvning och utan byråkratiska avarter”.[90] Bucharins rykte att vara hederlig, ärlig och omutlig var en värdefull tillgång i dessa tider av okontrollerad makt och ibland urskiljningslös terror. Han intog uppenbarligen, eller tilldelades, rollen som politbyråns fredsstiftare och medlare. Han dök ständigt upp som representant för ledningen i besvärliga situationer: i en kommitté för att bekämpa antisemitismen, i tjekan för att undersöka tvivelaktiga arresteringar av ”borgerliga intellektuella” och i fackföreningarna, när partiets förhållanden till arbetarna var ansträngda.[91] Det var inte alla som menade att Bucharin klarade av den uppgiften bra; en bolsjevik klagade över att han skapat mer och inte mindre förvirring i fackföreningsfrågan. Hur det än var så fullgjorde han sin uppgift med entusiasm och var på språng överallt i Moskva: ”Det finns ett talesätt om honom. 'Man kan aldrig veta, var han skall dyka upp nästa gång'.”[92]

Ingen av dessa funktioner kunde emellertid jämföras med Bucharins mest inflytelserika – den som bolsjevismens ledande och till slut officielle teoretiker. Då och under ytterligare några år framåt var det en viktig och meningsfull sysselsättning att ägna sig åt teoretiskt arbete och ideologi i allmänhet. Samtidigt som partiets sammansättning snabbt förändrades, betraktade sig partiets ledare fortfarande som intellektuella. Politiska argument bedömdes delvis efter deras teoretiska konsekvens och övertygande kraft och bolsjevikerna var stolta över sina skriftliga arbeten. Lenin uppgav således ”litteratör” som sitt yrke och Bucharin beskrev sig

---

[86] Se t ex *Pravda* 5/5 1927 samt Lenins korrespondens i *PSS* L, s. 291, LI, s. 203, 225, 251, 272 samt LIV, s. 291.
[87] *Till minnet av Karl Liebknecht och Rosa Luxemburg en samling artiklar* (Petrograd 1919) s. 26; Maretskij, a.a., s. 274.
[88] *PSS*, L, s. 229; se också Bucharins diskussion av dokumentet i Kominterns första kongress Mars 1919 (Moskva 1933) s. 75ff.
[89] *Sotsialistitjeskij vestnik sbornik* No 1 (April 1964) s. 132, 141, n.16. *Kommunistiska internationalen: en kort historik* (Moskva 1969) s. 98. Franz Borkenau, *World Communism* (Ann Arbor, Mich. 1962) s. 163ff.
[90] Juri P. Denike, Intervju nr 17 (opubl. Manuskript), *The Menshevik Project*, Columbia Univ. 25/10 1963).
[91] Se t ex *Soviet Russia* II (1920) s. 46; *PSS*, LI, s. 47, 385. Nicolaevsky, *Power and the Soviet Elite*, s. 18 samt *Nionde kongressen*, s. 70, 223, 247, 558ff.
[92] *Tionde kongressen*, s. 293f; intervju med Denike; Isaac McBride, ”Barbarous *Soviet Russia*” (New York 1920) s. 108.

och Lenin som ”kommunistiska ideologer”.[93] Den omtalade enheten mellan teori och praktik hade ännu inte blivit en klyscha. Bolsjevikerna respekterade teori och idéer lika lidelsefullt som sanningen, eftersom de trodde att de båda var synonyma och såg däri sin förmåga att leda. Som Marx trodde de ”att vara radikal innebär att gå till rötterna av sakerna”.[94]

De teoretiska arbeten som förskaffade Bucharin Lenins lovord som partiets ”störste teoretiker” var i huvudsak fullbordade 1920. (*Den materialistiska historieuppfattningen* publicerades 1921.) Hans två böcker som skrivits under emigrationen, *Världsekonomin och imperialismen* och *Rentierens politiska ekonomi* kom till slut ut i sin helhet 1918 och 1919 och presenterade hans arbeten för en större publik. Tillsammans med hans övriga arbeten gav de honom en ställning som partiets ledande forskare om neokapitalismen, en ställning som Lenin erkände 1919, då han beklagade sig över omöjligheten att utforma en ”sammanhängande framställning av kapitalismens sammanbrott” och tillade: ”Jag är helt säker på att om någon kunde göra det, så är det först och främst kamrat Bucharin...”[95] I *Övergångsperiodens ekonomi* från 1920 utsträckte Bucharin sitt teoretiska fält till det samtida Sovjetryssland; samtidigt som boken var ytterst kontroversiell grundlade den hans anspråk på att vara den främste (och djärvaste) teoretikern också om den efterkapitalistiska eran.

Bucharin skilde alltid mellan sitt ”teoretiska” och sitt ”populära” författarskap, och det var ett av de senare, som gav honom den största berömmelsen. Sedan partiet antagit ett nytt program i mars 1919, tog Bucharin och Evgenij Preobrazjenskij, en annan ung teoretiker och tidigare vänsterkommunist, itu med ”En populär förklaring av Rysslands kommunistiska partis program”. Den blev klar i oktober och kallades *Kommunismens ABC*, den mest kända och spridda av alla förstalinistiska framställningar av bolsjevismen. Preobrazjenskijs medförfattarskap kom nästan att glömmas bort och ABC blev oupplösligen förbunden med Bucharin, gjorde honom ryktbar och byggde upp hans anseende (i kommunistiska kretsar) som ”revolutionens favorit”.[96]

ABC utmärktes mindre av sin teoretiska originalitet än av sin encyklopediska omfattning, läsbarhet och utomordentliga popularitet. Dess författare hade lagt märke till att ”äldre marxistisk litteratur ... till stor del var oanvändbar för aktuella behov” och de försökte komma med ”en elementär lärobok i kommunism” för partiskolor och för ”självständiga studier av varje arbetare och bonde”. Deras text följde programmet, förklarade varje punkt och utelämnade ingen utländsk eller inhemsk aktuell fråga. Bortsett från dess behandling av imperialism och statskapitalism var det inte något särskilt typiskt bucharinskt dokument.[97] Åsikterna återspeglade hela partiets och det nya med det låg i redogörelsen för nästan alla bolsjevikiska antaganden under 1919.

Av den anledningen hade och har boken fortfarande en avsevärd kraft. Dess stämning präglades av krigskommunismen, en militant optimism, som stärktes av tron att ”det som Marx förutsåg fullbordas nu mitt framför våra ögon”.[98] Det var en framställning av bolsjevikiska strävanden och utopiska förhoppningar 1919, av partiets oskuldsfullhet, men inte av den sovjetiska verkligheten. Även om mycket var föråldrat 1921, eftersom ABC talade med den ”heroiska periodens” stämma, blev den en omedelbar och varaktig framgång – ”en kanon för partiet”. Fram till början av trettiotalet hade den kommit ut i inte mindre än aderton ryska upplagor och i tjugo utländska översättningar. För ryska och utländska kommunister blev *ABC* tillsammans med *Den materialistiska historieuppfattningen* ”den kommunistiska

[93] *Leninskij sbornik*, XIII, s. 31; *Attack*, s. 203.
[94] Bucharin i *RKSM:s tredje allryska kongress 2-10/11 1920* (Moskva och Leningrad 1926) s. 126.
[95] *Åttonde kongressen*, s. 49.
[96] *SV* 1925:9, s. 10 samt *The Militant* 15/10 1929, s. 6.
[97] *The ABC*, s. 13 samt kap. 14.
[98] Ibid, s. 23.

propagandans standardarbeten" och de spred Bucharins namn till alla jordens hörn, överallt där man och kvinnor drogs till den revolutionära rörelsen.[99] Efter ABC närmade sig hans ryktbarhet Lenins och Trotskijs.

Samtidigt gav denna berömmelse Bucharin en olycklig sorts erkännande. Oerhört populära arbeten som *ABC* gjorde honom förtjänt av lovordet att vara "en av vår tids skickligaste propagandister".[100] Men ju längre bolsjevikerna styrde och ju oftare det uppstod motsättningar inom partiet desto mer kände sig ledarna tvingade att systematisera och institutionalisera sin ideologi. Under tjugotalet föreskrev partiets politik att man skulle upprätta en väldefinierad fundamentalism; Bucharins teoretiska ryktbarhet och den bibliska utstrålningen kring ABC gjorde att han då mot sin vilja påtvingades rollen som den "ortodoxa bolsjevismens" överstepräst.[101]

Det mönstret framträdde redan under inbördeskriget. Som medlem av den nyligen grundade socialistiska akademin fick han ett växande ansvar för och inflytande på partimedlemmarnas ideologiska skolning och utbildningen av en partiintelligentsia. Hans arbeten blev obligatoriska läroböcker i partiskolor och från och med 1919 ledde han personligen seminarier i ekonomi och historisk materialism vid Sverdlovuniversitetet. Även om dessa pedagogiska åtaganden passade Bucharins läggning fick de alltmer karaktären av officiella funktioner.[102] Han var bara något över trettio år, men fann sig redan omgiven av ett växande antal lärjungar av vilka många skulle avancera i partiet och bidra till att han hyllades som ortodoxins bevarare, en mantel som Bucharin varken eftersträvade eller bar med glädje.

Det är möjligt att en medvetenhet om att han höll på att bli ansvarig för bolsjevismens teoretiska integritet kan ha påverkat hans beslut att efter två år av revolution företa en analys av den pågående övergången från kapitalism till socialism. Hittills hade man inte gjort något sådant försök, delvis på grund av den allmänna osäkerheten inom partiet om krigskommunismens improviserade åtgärder och delvis på grund av att bolsjevikernas uppmärksamhet fortfarande riktades mot Europa, där man väntade fler revolutioner "bokstavligen från dag till dag".[103] Det var först 1919 som Bucharins oerhörda optimism om de europeiska möjligheterna började avta; han började då varna för att den internationella revolutionen borde ses som en långvarig historisk process bestående av många delar, däribland antikoloniala uppror i Asien, och att kommunister inte borde sträva efter att "påskynda den historiska utvecklingen".[104] Även om han skulle bli hoppfull igen, i synnerhet under vintern 1920-21, hade Bucharins euforiska övertygelse om en förestående revolution i väst passerat. Som en följd därav började han och andra bolsjeviker att mer allvarligt tänka på ett isolerat Sovjetrysslands ekonomiska läge.

Under de ekonomiska debatterna i april–maj 1918 hade Bucharin stått till vänster om Lenin, men ingen hade vare sig förutsett eller förordat en politik som krigskommunismens. I stället stod en del av denna politik i motsättning till vad Bucharin hade krävt – till exempel att bara

---

[99] Se Bucharin i *Pravda* 25/1 1923; Sidney Heitmans inledning till ett omtryck av *ABC* (Ann Arbor Mich. 1966); Isaac Deutscher, *Stalin: En politisk biografi* (Stockholm 1973) s. 236f [på marxistarkivet: Stalin] samt Löwy, a.a., s. 115.

[100] Maretskij, a.a., 282; F. A. Mackenzie, *Russia Before the Dawn* (London 1923) s. 35.

[101] Se Olminskijs anmärkningar om ABCs "obligatoriska karaktär", *Krasnaja nov* 1921:1, s. 247 samt den skämtteckning, som vittnar om dess bibliska ställning, *Prozjektor* 1923:8.

[102] Se Zev Katz, "Party-Political Education in *Soviet Russia*" (opubl. dokt. avh. Univ. of London) s. 94, 232, 347, 440, 448, 568; intervju med Denike samt Bucharins förord till I. Podvolotskij, *Marxistisk rättsteori* (Moskva 1923). Se också hans rapport om utbildningen av nya partikadrer i *Åttonde konferensen*, s. 156ff.

[103] Se B. Nikolajevskij i *Novyj Zjurnal* 1942:1 och Bucharins anmärkningar i *Pravda* 23/3 1929.

[104] Se t ex Stanley W. Page, *Lenin and World Revolution* (New York 1959) s. 128; *Attack*, s. 99; *Första kominternkongressen*, s. 84 samt Bucharins tal omtryckt i *The Second Congress of the Communist International as Reported and Interpreted by the Official Newspapers of Soviet Russia* (Washington 1920) s. 133f.

stora och lättskötta företag skulle nationaliseras. Ändå kom han inom ett år att i dessa extrema åtgärder se en giltighet, som gick långt utöver det som framtvingades av den militära nödvändigheten. I den långtgående ”etatiseringen” av ekonomin och i bortdöendet av mellanliggande institutioner mellan stat och samhälle såg han en väg längs vilken Ryssland skyndade från kapitalism till socialism. I mars 1919 satte han socialismen ”på dagordningen” och oroade sig för att det hastiga tempot snart skulle göra delar av det nya partiprogrammet föråldrat.[105]

Denna förväntansfulla syn medförde en viktig förändring i Bucharins uppfattning om den nya sovjetstaten. Dess ”grundläggande innebörd”, fastslog han nu, ”är inget annat än att vara hävstången för ekonomisk revolution”.[106] Även om det var typiskt för en moderniserare att acceptera staten som ett instrument för att omvandla ett efterblivet samhälle, så ifrågasattes därigenom Marx' berömda yttrande att företeelserna i överbyggnaden (inklusive staten) var underordnade samhällets ekonomiska bas. Bucharins svar byggde på hans uppfattning av de statskapitalistiska samhällena och utgjorde en viktig revidering av marxismen:

> Om proletariatets statsmakt är hävstången för den ekonomiska revolutionen, då är det uppenbart att ”ekonomi” och politik måste smälta samman till en helhet. En sådan sammansmältning råder under finanskapitalets diktatur ... i form av statskapitalism. Men proletariatets diktatur kastar om alla förhållanden i den gamla ordningen — med andra ord, arbetarklassens politiska diktatur måste oundvikligen bli dess ekonomiska diktatur.[107]

Under 1919-20 var detta påstående en rationalisering av krigskommunismen; senare skulle det leda Bucharin till en mycket annorlunda uppfattning om ”vägen till socialism”. I båda fallen innebar det emellertid att man sköt upp statens ”bortdöende” till förmån för ett ”stärkande av sovjetstaten”, ett acceptabelt perspektiv om det var en ”arbetarstat”. Och däri var Bucharins övertygelse orubblig.[108]

Hans entusiasm för ”etatisering” och krigskommunism när det gällde att skapa en organiserad socialistisk ekonomi vilade uppenbarligen enbart på statens framgångar att utvidga sin kontroll över industriproduktionen, hur liten den än var, och över distributionen av fabriksvaror.[109] Att det var en ensidig uppfattning om ett övervägande agrart samhälle framgick av Bucharins egna mindre overkliga anmärkningar om bondejordbruket. Gång på gång upprepade han, att småbönder inte fick exproprieras eller tvångskollektiviseras; det var nödvändigt ”med många mellanformer av jordbruksproduktionen”. Han erkände, att ”småbondejordbruket för lång tid framöver kommer att vara den dominerande formen” och varnade för den bolsjevikiska tendensen att ”spotta på *muzjiken*”, även om det i själva verket var det centrala (tvångsrekvisitionerna) i krigskommunismen. Redan från början hävdade således Bucharin, att landets miljontals privata bondelotter inte skulle tvingas in i den nya, organiserade ekonomin, utan ”dras in” genom ”en långsam process, med fredliga medel...” Frågan hur det skulle gå till lämnade han för tillfället obesvarad och manade bara till tålamod och pedagogik.[110]

Om det är oklart vilka ekonomiska argument, som låg bakom Bucharins accepterande av krigskommunismen som en möjlig väg till socialismen, tycks de historiska omständigheter, som påverkade hans tänkande, klara nog. Eftersom de kommit till makten utan något förberett ekonomiskt program, omfattade Bucharin och bolsjevikerna i allmänhet det första, som tycktes uppstå ur och svara mot de aktuella händelserna. En inre logik – vad marxister kallade lagbundenhet – tycktes kunna urskiljas i de kalejdoskopiska händelserna mellan 1918-20 och

---

[105] *Åttonde kongressen*, s. 36, 40.
[106] *Attack*, s. 95, 111; på samma sätt *ABC*, s. 81.
[107] *Attack*, s. 111 och på samma sätt *Nionde kongressen*, s. 217, 418.
[108] *Nionde kongressen*, s. 215f, 260f; *Attack*, s. 89-114.
[109] Se t ex *Pravda* 19/12 1918; *Attack*, s. 112 samt *Pravda* 22/1 1920.
[110] *Åttonde kongressen*, s. 44, 114; *Kominterns första kongress*, s. 82; *Pravda* 20/12 1918; *ABC* s.323; *Pravda* 22/12 1918 samt *Nionde kongressen*, s. 215.

de åtgärder som vidtogs för att ta itu med dem. Klasskrig, inbördeskrig, utländsk intervention, det ekonomiska och politiska monopolet för ”proletariatets diktatur” – vart och ett av dem kunde på sitt sätt förenas med partiets förväntningar före 1917. Om krigskommunismen var en följd av improvisering, innebar den bara att verkligheten bekräftade den ”gråa teorin”.[111]

Bucharin var inte ensam om att anse det. Den uppfattningen (som bolsjevikerna själva framförde efter 1921) att bara några drömmare och fanatiker accepterade krigskommunismen som en varaktig politik och som en direkt väg till socialism, är felaktig. Det var stämningen inom partiets majoritet; det var få som motstod den allmänna euforin. Inte ens Lenin utgjorde något undantag trots hans omtalade pragmatism och senare ogillande av krigskommunismens dårskap. ”Nu har organiserandet av proletariatets kommunistiska verksamhet och kommunisternas hela politik till fullo fått en slutgiltig och stabil form”, sade han 1919; ”och jag är övertygad om att vi befinner oss på den rätta vägen...”[112] Vad som särskilde Bucharin från de andra och som gjorde att han syntes vara den mest övertygade var hans skriftliga monument över den kollektiva galenskapen, *Övergångsperiodens ekonomi*, en skrift som byggde på ett av periodens värsta misstag, tron att ”inbördeskriget blottlägger samhällets sanna fysionomi...”[113]

Övergångsperiodens ekonomi utkom i maj 1920, precis när krigskommunismen närmade sig sin höjdpunkt. Bucharin avsåg den som den teoretiska delen i en studie på tre volymer av ”det kapitalistiska samhällets övergångsprocess till det kommunistiska samhället”. Den andra volymen var planerad som ett ”konkret, deskriptivt arbete om den samtida ryska ekonomin”, men kom aldrig ut. Ursprungligen hade han planerat att skriva boken tillsammans med Pjatakov; men ”praktiska uppgifter” (Pjatakov var vid fronten under större delen av inbördeskriget) gjorde det omöjligt och denne deltog själv bara med ett kapitel. Boken skrevs i all hast och på ett extremt abstrakt språk – ”nästan med algebraiska formler”, som Bucharin anmärkte urskuldande. Centrala föreställningar och begrepp var ofta ofullständigt förklarade och ibland inkonsekventa.[114] Men som ett första och djärvt försök att gå utöver det rådande marxistiska tänkandet blev boken en omedelbar och bestående framgång. Och även om dess inrikespolitiska slutsatser till stor del var föråldrade i mars 1921, fortsatte den att vara ett ytterst inflytelserikt (och kontroversiellt) arbete. 1928 åberopades det av nestorn bland sovjethistoriker, Pokrovskij, som en av de tre stora bolsjevikiska samhällsvetenskapliga prestationerna efter revolutionen.[115]

Historiker i väst har brukat avfärda *Övergångsperiodens ekonomi* som ett teoretiskt försvar för krigskommunismen, vilket det också var, även om Bucharins uppfattning att det var en marxistisk plikt att analysera den samtida verkligheten förvisso är en förmildrande faktor. Men det var något därutöver som förklarade den höga uppskattningen av boken och gjorde att flera av dess argument överlevde krigskommunismen. Allmänt sett behandlade Bucharin tre breda ämnesområden eller teman: den moderna kapitalismens struktur strax före den proletära revolutionen; samhället mitt under ett revolutionärt sönderfall, eller det revolutionära samhället med ”störd jämvikt”; och processen att återställa en ny samhällelig jämvikt ur kaoset som en fas i övergången till socialismen. Det var mycket sällan som han nämnde Ryssland, men av det sätt på vilket han behandlade det andra och det tredje ämnesområdet

---

[111] Se Dobb, a.a., s.61.
[112] *Sotj.*, XXIV, s. 536. Se också hans senare medgivande att ledningen i sin helhet hade trott på att denna politik var verkningsfull. Ibid, XXVII, s. 29. För en sammanställning av partiets åsikter under krigskommunismen se *Oktoberupproret och proletariatets diktatur* (Moskva 1919).
[113] *Attack*, s. 104.
[114] *ÖPE*, s. 5f, 123 n.1 samt Bucharins och Pjatakovs gemensamma svar till sina kritiker, ”Kavalleriråd och tungt artilleri”, *Krasnaja nov* 1921:1.
[115] *VKA*, XXVI (1928) s. 12ff. De båda andra var Lenins *Staten och revolutionen* och Kritsmans *Den stora ryska revolutionens heroiska period* För inflytandet från *ÖPE* se Adam Kaufman, ”The Origin of 'The Political Economy of Socialism': An Essay on Soviet Economic Thought”, *Soviet Studies* 1953:3.

framgår det klart, att han hade den bolsjevikiska erfarenheten främst i tankarna. Precis som Marx hade uppställt sina forskningsresultat om den engelska kapitalismen som generella lagar, så trodde Bucharin han formulerade allmänna lagar om den proletära revolutionen.

Bucharins behandling av neokapitalismen i *Övergångsperiodens ekonomi* var till stor del en upprepning av hans uppfattning om statskapitalism och imperialism. Den upptog en stor del av boken och följde i allmänhet det han skrivit 1915-17.[116] Som tidigare framställde han den statskapitalistiska ekonomin som en imponerande anhopning av produktiva, teknologiska och organisatoriska resultat. Men med det ifrågasatte han det önskvärda med en revolution, som i Ryssland hade reducerat den ekonomiska produktionen till en bråkdel av 1913 års nivå. Utöver de direkta offren för inbördeskriget dog tusentals av de mest primitiva av alla orsaker, av hunger och kyla. Som en följd av detta angreps bolsjevikerna av europeiska socialdemokrater, i synnerhet Karl Kautsky, för att ha förstört och inte ha byggt upp. Marxister såg som sin uppgift att skapa ett socialt rättvist fördelat överflöd och denna anklagelse var smärtsam. Flera bolsjevikiska polemiker skrevs som svar,[117] men anklagelsen krävde ett mer grundligt och genomarbetat svar. *Övergångsperiodens ekonomi* försökte lämna det svaret genom att formulera ”revolutionens kostnader” som en lag för revolutionen.

Bucharin hade tidigare lagt märke till att anklagelsen påminde om den som girondisterna riktade mot jakobinerna och som hade drivit Charlotte Corday till att mörda Marat. Hans poäng var att stora revolutioner alltid åtföljdes av ett nedbrytande inbördeskrig; hans favoritillustration till det var att barrikader ofta byggs upp med järnvägsvagnar och telegrafstolpar med åtföljande ekonomisk förstörelse.[118] Men han var mer upptagen av att bevisa att en proletär revolution oundvikligen ledde till en ännu större tillfällig nedgång i produktionen än dess borgerliga motsvarighet. Lenins *Staten och revolutionen* (och Bucharins egna arbeten före 1917) hade utarbetat teorin att den borgerliga statsapparaten måste krossas under den revolutionära processen. Bucharin hävdade nu, att sammansmältningen mellan politiska och ekonomiska funktioner under kapitalismen tillsammans med proletariatets önskan att omdana produktionsförhållandena innebar att angreppet mot staten måste bli ett angrepp mot kapitalismens ekonomiska apparat. ”Det kapitalistiska samhällets hierarkiska relationer” förstörs; på det följer ”upplösningen av 'hela apparaten'.”[119] Bucharin angav flera ”reella kostnader för revolutionen”, däribland den fysiska förstörelsen eller försämringen av produktionens materiella och mänskliga element, atomiseringen av dessa element och delar av ekonomin samt behovet av improduktiv konsumtion (material för inbördeskriget etc.). Dessa kostnader hängde ihop och följde på varandra. Sammantagna ledde de till ”*en nedskärning av reproduktionsprocessen*” (och ”negativ utvidgad reproduktion”); Bucharins huvudslutsats gick ut på att ”produktionsanarkin ... 'det revolutionära sönderfallet av industrin' är ett historiskt oundvikligt stadium, som inga beklaganden kan förhindra”.[120]

Det kan se ut som om det här var en självklar poäng, men för många bolsjeviker kom den tydligen som en uppenbarelse. Den stod i direkt motsättning till den förhärskande socialdemokratiska uppfattningen att övergången till socialism skulle bli relativt smärtfri. Kautsky och Hilferding hade betytt mycket för den tron, framför allt den senare med sitt påstående att om proletariatet tog hand om de sex största bankerna, skulle det automatiskt kontrollera ekonomin.[121] Det fanns också en del ”äldre” bolsjeviker, som bara godtog Bucharins lag för

---

[116] Se kap. 1-3, 7 och 11.
[117] Se t ex Lenins *Den proletära revolutionen och renegaten Kautsky* och Trotskijs *Terrorism och kommunism*.
[118] *KI* 1919:4, s. 487f samt *DMH*, s. 462.
[119] *ÖPE*, kap. 3, 6 samt s. 63f.
[120] Ibid, s.48, 97f.
[121] För Hilferding, se ibid, s. 47 samt *VKA*, XXVI, s. 13. Bucharin beskrev de rådande socialdemokratiska uppfattningarna på följande sätt: ”Proletariatet avlägsnar de i produktionsprocessen kommenderande 'spetsarna'

Rysslands del och menade, att det till exempel i England inte skulle inträffa någon allvarlig nedgång i produktionen.[122] Bucharin var av annan uppfattning och vidhöll att lagen hade universell giltighet. Sedan NEP introducerades 1921, hävdade han att den utgjorde huvudtanken i *Övergångsperiodens ekonomi*: ”Den centrala tanken i hela boken är att den sociala organiseringen av arbetet oundvikligen sönderfaller under övergångsperioden, att omorganisering förutsätter desorganisation och att därför produktivkrafternas tillfälliga sammanbrott är en inneboende lag i revolutionen”. Han hade bevisat, sade han sammanfattningsvis, ”att det var nödvändigt att krossa ett ägg för att laga en omelett”. Vare sig ”lagen” var insiktsfull eller inte, kom bolsjeviker i allmänhet att acceptera den och se den som en betydande upptäckt av Bucharin.[123]

Bucharins lag löste också ett annat problem. Marxister hade vant sig att tro att socialismens ”objektiva förutsättningar” ”mognar” inom det kapitalistiska samhället och att revolutionen bara inträffar efter en avsevärd mognadsprocess. Mognaden mättes i termer av ”kapitalets grad av koncentration och centralisation” i den kapitalistiska ekonomin som helhet. Genom att påstå att denna apparat alltid förstördes under revolutionsprocessen och att den därför ”i sin helhet inte kan tjäna som grundval för det nya samhället”, avfärdade Bucharin på ett utstuderat sätt den besvärliga frågan om Rysslands relativa efterblivenhet (omognad). Han framhävde den ”mänskliga” snarare än den ”materiella” apparaten som det väsentliga kännetecknet på mognad; den avgörande förutsättningen var en särskild nivå av ”arbetets socialisering” (existensen av ett proletariat) och den revolutionära klassens förmåga att utföra ”socio-organisatoriska” uppgifter.[124]

Denna slutsats fick Bucharin att ta upp det centrala dilemmat för den bolsjevikiska makten i ett underutvecklat samhälle; det rörde sig om en tidigare outvecklad tes, som skulle stå i centrum för partimotsättningarna under tjugotalet – ”att bygga socialismen”. Han avvisade den traditionella marxistiska uppfattningen, att socialismen nästan når sin fulla mognad i den gamla ordningens sköte, och anpassade på så sätt marxismen till det efterblivna Ryssland. Han jämförde socialismens tillväxt med kapitalismens:

> Den (bourgeoisin) byggde inte kapitalismen, den byggde sig själv. Proletariatet kommer att bygga socialismen som ett organiserat system, som ett organiserat kollektivt subjekt. Medan kapitalismens tillkomst var spontan, är byggandet av kommunismen till en väsentlig del en medveten, d v s organiserad process... Det kommunistiska uppbyggets epok kommer därför oundvikligen att bli det planerade och organiserade arbetets epok proletariatet kommer att lösa sin uppgift som en socio-ekonomisk uppgift att bygga ett nytt samhälle... [125]

Hittills hade Bucharin beskrivit ett samhälle i ”ojämvikt” och gett en sofistikerad och ofta skarpsinnig redogörelse för den komplicerade nedbrytningen av samhällsmaskineriet. Nu blev han tvungen att ta upp frågan hur en ny jämvikt skulle uppstå. Begreppet jämvikt går igenom det mesta av Bucharins teoretiska arbeten, från *Övergångsperiodens ekonomi* till *Den materialistiska historieuppfattningen*, där han förklarade den marxistiska dialektiken och sociala förändringar i termer av att upprätta eller störa jämvikten och till hans berömda angrepp 1928 på Stalins femårsplan i ”Anteckningar av en ekonom”. Här är det viktigt att lägga märke till, att han avsåg en ”dynamisk” eller ”rörlig” jämvikt, inte ett statiskt system,

---

... och ... övertar den i den kapitalistiske Abrahams sköte färdigmognade samhälleliga produktionsapparaten. I ledningen för denna sätter proletariatet sina 'spetsar' – och därmed basta.” *DMH*, s. 451f.

[122] Se den icke namngivne personen omnämnd i Ne revizionist, *Krasnaja nov* 1921:1, s. 254f.

[123] Se Bucharins och Pjatakovs anmärkningar i *Krasnaja nov* 1921:1, s. 257, 272. Pokrovskijs kommentar att det innebar en vändpunkt inom den politiska ekonomin, *VKA*, XXVI, s. 13f; Kritsman, a.a., s. 19 n.2, 167, n.144; *Krasnaja nov* 1921:1 samt Maretskij, a.a., s. 280, 282.

[124] *ÖPE*, s.52ff.

[125] Ibid, s. 60.

och att vanan att se samhället (eller åtminstone ekonomiska system) som varande i ett tillstånd av jämvikt hade en genealogi i det marxistiska tänkandet, om än något underjordisk.[126]

Bucharins tillit till dessa föregångare och hans uppfattning av jämvikten som ett tillstånd av ”utveckling och växande” klargjordes i *Övergångsperiodens ekonomi*n:

> Då Marx teoretiskt förklarade systemet med kapitalistiska produktionsförhållanden utgick han från dess faktiska existens. Sedan det systemet väl en gång existerar, innebär det ... att sociala behov tillfredsställs, åtminstone till den grad att människorna inte bara dör bort, utan lever, handlar och förökar sig. I ett samhälle med en social arbetsdelning ... betyder det att det måste finnas en viss jämvikt i hela systemet. Man producerar de nödvändiga mängderna kol, järn, maskiner, bomull, linne, bröd, socker, stövlar m m, m m. Levande mänskligt arbete förbrukas i enlighet med allt detta i nödvändiga mängder i förhållande till produktionen, med användning av de nödvändiga produktionsmedlen. Det kan uppstå alla slags avvikelser och fluktuationer, hela systemet kan utvidgas, kompliceras och utvecklas; det befinner sig i ständig rörelse och fluktuation, men för det mesta, och i sin helhet, är det i ett tillstånd av jämvikt.

Att finna lagen om denna jämvikt är huvudproblemet för den teoretiska ekonomin.[127]

Att analysera en rådande jämvikt (eller ojämvikt) var emellertid inte samma sak som att förklara hur en ny kunde skapas ur ruinerna av den gamla.

Bucharins svar gick ut på att tillstyrka krigskommunismens tvångsåtgärder och ge dem ett teoretiskt uttryck. Den nya jämvikten upprättades genom att man ersatte de förstörda länkarna mellan produktionsdelarna med nya genom en omorganisering av ”de raserade sociala strukturerna i en ny kombination...” Denna operation utfördes av den proletära staten, som ”etatiserar”, militariserar och mobiliserar samhällets produktivkrafter. ”Socialiseringsprocessen i alla dess former” var ”den proletära statens funktion”.[128] Bucharin var noga med att framhålla, att samtidigt som det fanns en ”formell” likhet mellan det proletära systemet och statskapitalismen, eftersom kapitalistisk egendom överfördes till ”kollektiv proletär 'egendom' ”, så var de ”diametralt motsatta i det väsentliga”. Eftersom det inte längre var mervärde utan en merprodukt som skapades, var det ”otänkbart” med någon form av exploatering under proletariatets diktatur. Arbetsplikt, för att ta ett exempel, som under kapitalismen innebar ”de arbetande massornas förslavande”, var nu ”ingenting annat än ... massornas självorganisering.”[129]

Under denna sinnrika konstruktion låg det problematiska i Bucharins argumentering: våld och tvång var de medel med vilka jämvikten skulle skapas ur ojämvikten. Han undvek inte den brutala slutsatsen; ett helt kapitel om ”'utomekonomiskt' tvång under övergångsperioden” försvarade den tesen:

> I övergångsperioden, när ett produktionssätt ger vika för ett annat, är det revolutionära våldet barnmorskan. Detta revolutionära våld måste krossa fjättrarna för samhällets utveckling, det vill säga å ena sidan de gamla formerna av ”koncentrerat våld”, som har blivit en kontrarevolutionär faktor – den gamla staten och den gamla typen av produktionsförhållanden. Det revolutionära våldet, å andra sidan, måste hjälpa till aktivt i utformandet av produktionsförhållandena, eftersom det är en ny form av ”koncentrerat våld”, den nya klassens stat, som fungerar som en hävstång för den ekonomiska revolutionen och förändrar samhällets ekonomiska struktur. Å ena sidan spelar således våldet rollen av en nedbrytande faktor; å andra sidan är det ett medel för sammanhållning, organisering och uppbyggnad. Ju större denna ”utomekonomiska” makt är ... desto mindre kommer

---

[126] Begreppet jämvikt var underförstått i *Kapitalet* Band 2, där Marx hade använt statiska och dynamiska modeller för att förklara kapitalistisk ackumulation och uttalat i kapitel 16 i Hilferdings *Finanskapitalet*. Betydelsen av detta begrepp i Bucharins ekonomiska tänkande diskuteras i Knirsch, a.a.

[127] *ÖPE*, s. 127f; också s. 129f. n. 1.

[128] Ibid, s. 56, 113; for processen av etatisering och militarisering se särskilt kap. 6-8.

[129] Ibid, s. 108f. Detta argument återkommer genomgående.

> övergångsperiodens kostnader att bli (under i övrigt lika förhållanden, naturligtvis), desto kortare kommer denna övergångsperiod att bli, desto snabbare kommer en social jämvikt att upprättas på en ny grundval och desto snabbare kommer produktionskurvan att stiga.

Också här skilde sig det revolutionära våldet från det tidigare ”'rena' våldet av Dührings slag”, eftersom det ledde fram mot ”allmän ekonomisk utveckling”.[130]

Det är lätt att framhäva de obehagliga möjligheterna i Bucharins slutsats att ”proletärt tvång i alla sina former, från avrättningar till arbetsplikt, är ... en metod för att skapa en kommunistisk människa av den kapitalistiska epokens mänskliga material...”[131] Alla slags missbruk kunde och blev försvarade med det argumentet, till exempel att exploatering av arbetarklassen var omöjlig under proletariatets diktatur. Att hävda att en arbetarstat definitionsmässigt inte kunde exploatera en arbetare var det samma som att urskulda en serie missförhållanden, därför att de var ”progressiva”. Mindre uppenbar är kanske själva hållbarheten och den historiska giltigheten i hans påstående om tvångets roll för att lägga grundvalen till en ny social ordning. Historien lämnar få exempel på ett samhälle i revolutionär omvälvning, som uppnår fred eller återförs till ordning utan användning av betydande våld. Tyvärr fördunklades och försvagades Bucharins slutsats av en kompletterande teoretisk utvikning och dessutom av en försummelse.

Utvikningen hade att göra med hans övertygelse att den politiska ekonomin och dess traditionella kategorier inte kunde tillämpas på ett efterkapitalistiskt samhälle, ett antagande som gjorde att hans behandling av övergångsperiodens ekonomi fick en ultraradikal framtoning. Marxismen använde med andra ord ”en dialektisk-historisk” metodologi: de kategorier och ekonomiska lagar, som Marx tog upp, gällde bara för den kapitalistiska varuproduktionen. Bucharin förklarade:

> så snart vi har en organiserad samhällsekonomi försvinner alla de grundläggande ”problemen” i den politiska ekonomin: problem som värde, pris, profit och liknande. Här uttrycks inte ”förhållanden mellan människor” som ”förhållanden mellan ting” och samhällsekonomin styrs inte av marknadens och konkurrensens blinda krafter, utan medvetet av en plan. Därför kan man här ha ett visst deskriptivt system å ena sidan och ett system av normer å den andra. Men det kan inte finnas någon plats för en vetenskap som studerar ”marknadens blinda lagar”, eftersom det inte kommer att finnas någon marknad. Det kapitalistiska varusamhällets slut kommer också att bli slutet på den politiska ekonomin.[132]

Denna syn på den politiska ekonomin delades av många marxister och vid mitten av tjugotalet av flertalet bolsjevikiska ekonomer. Den förblev något av en ”dogm”, men också en livligt debatterad fråga ända fram till trettiotalet, då den förkastades officiellt i sökandet efter ”socialismens politiska ekonomi”.[133] Men trots att tesen var så spridd, var det många som blev tveksamma inför Bucharins försök att tillämpa den 1920. I det kapitel som han skrev tillsammans med Pjatakov framhöll han, att ”de gamla uppfattningarna om teoretisk ekonomi upphör genast att fungera” då det gäller att analysera övergångsperioden; de börjar till och med att ”slå fel”. Eftersom han vid sin undersökning fann varje kategori (vara, värde, pris, löner) föråldrad, föreslog han nya begrepp (i stället för löner ”en samhällelig arbetsranson”; i stället för vara ”produkt”; och så vidare).[134]

---

[130] Ibid, s. 84, 138f.
[131] Vilket hans kritiker inom partiet gjorde. Se Olminskijs attack i *Krasnaja nov* 1921:1.
[132] *ÖPE*, s. 7f.
[133] Se Oscar Lange, *Political Economy* I (New York 1963) s. 84, n.46 och Kaufman, a.a., s. 248. För en bekräftelse att detta var den bolsjevikiska majoritetsuppfattningen se *PR* 1929:12, s. 178. Se också debatten om frågan i *VKA*, XI (1925) s. 257-346.
[134] *ÖPE*, s. 124f, 1341.

Som en följd därav lät *Övergångsperiodens ekonomi* radikalare än vad den var. Ty samtidigt som Bucharin var noga med att understryka, att föremålet för den politiska ekonomin – varuproduktionen – fortfarande existerade under övergångsperioden och att därför de gamla kategorierna fortfarande hade praktiskt värde, oroades en del läsare av hans teoretiska blick in i framtiden. Det rörde sig om två problem: genom att avfärda den politiska ekonomin tycktes Bucharin säga att människan inte längre var bunden av objektiva ekonomiska lagar. Även om han inte hävdade just detta, så medförde hans försummelse att fastställa objektiva styrmekanismer att han utsattes för anklagelsen om ”voluntarism”. Det andra och besläktade problemet var hans besvärande vana att tala om framtiden i presens.[135] I båda avseenden återspeglade hans framställning de idéer om ”språnget in i socialismen”, som förknippades med krigskommunismen.

Men den allvarligaste svagheten vad gällde bokens programmatiska konsekvenser var att Bucharin inte skilde klart mellan perioden av ojämvikt och den period som följde på upprättandet av jämvikt. Han talade om övergångsperioden som övergången till socialism och även som övergången till en ny social jämvikt, varifrån samhället skulle fortsätta mot socialism. Det förblev oklart om de extrema åtgärder, som använts för att skapa en ny jämvikt, skulle fortsätta att bli det normala, sedan jämvikten hade upprättats. Ibland antydde han att så skulle bli fallet.[136] Men hans uppdelning av övergångsprocessen skilde mellan en inledande period med mobilisering av spillrorna från den sammanstörtade ordningen, en period som han kallade ”den ekonomiska revolutionen” eller ”primitiv socialistisk ackumulation” (ett begrepp som han lånade av Vladimir Smirnov och som senare Preobrazjenskij gjorde berömt i ett annat sammanhang); därpå följde en period av ”teknisk revolution”, som skulle bevittna en evolutionär och harmonisk produktionsutveckling.[137]

Om man uttrycker det på ett annat sätt, så tycktes Bucharins uppfattning om jämvikt stå i motsats till hans analys av övergångsperioden.

Om ett tillstånd av jämvikt, vare sig det var kapitalistiskt eller något annat, förutsatte proportionalitet mellan produktionens sektorer och branscher, så måste åtgärderna under krigskommunismen bli föråldrade vid något stadium under övergångsperioden. Bucharins förklaring, i vilken han försökte behålla båda möjligheterna, belyser oklarheten:

> *Antagandet om jämvikt* är ogiltigt... Det råder varken proportionalitet mellan produktion och konsumtion eller mellan olika grenar av produktionen ... eller mellan de mänskliga elementen i systemet. Därför är det i grunden fel att till övergångsperioden överföra kategorier, begrepp och lagar, som är avpassade efter ett tillstånd av jämvikt. Man kan invända att så länge samhället inte har gått under, råder det jämvikt. Men en sådan argumentering skulle vara korrekt, om den period vi undersöker, sågs som mycket långvarig. Ett samhälle kan inte *leva länge* utanför jämvikt, det dör. Men detta sociala system kan under en viss tid befinna sig i ett ”onormalt” tillstånd, d v s utanför ett tillstånd av jämvikt.

Detta kunde tolkas på två sätt. Antingen skulle övergången till socialism bli relativt kortvarig; eller också avsåg Bucharin bara övergången till en stabiliserad stat, ur vilken socialismen skulle växa fram. Det är rimligt att anta att han 1920 trodde på det första. Men efter 1921 förde han fram den andra tolkningen.[138]

---

[135] Bägge anklagelserna framfördes av Olminskij i *Krasnaja nov* 1921:1 och delvis även av Lenins äldre syster A. I. Jelizarova. Se diskussionen om ett arkivexemplar av hennes recension från 1921, *VIKPSS* 1972:1.

[136] Se t ex *ÖPE*, s. 138f och hans kommentar om tvångets roll vid skapandet av en kommunistisk människa, s. 146.

[137] Ibid, s. 62f, 101ff, 132f samt kap. 8 passim.

[138] Ibid, s. 132f. När Bucharin senare ändrat uppfattning skulle hans kritiker citera detta stycke som bevis för att han en gång hade förstått att jämvikten inte gällde for övergångsperioden. Se A. Leontjev, *Högeravvikelsens ekonomiska teori* (Moskva och Leningrad 1929) s. 41.

Det dilemma som låg i Bucharins resonemang uppenbarade sig återigen i hans kommentarer om jordbruket. Han hade nu blivit klar över hur väldigt det agrara problemet var. Behovet att återupprätta jämvikt mellan stad och land var, förklarade han, ”avgörande för mänsklighetens öde ... den mest betydelsefulla och invecklade frågan”. Hans lösning var knappast förenlig med hans beskrivning av problemet. Även här framhöll han den nyckelroll, som tvånget spelade, i synnerhet i fråga om tvångsrekvisitionerna av spannmål. Det var emellertid mest avgörande på ett tidigt stadium av revolutionen, när övergångsperioden i sin helhet kännetecknades av ”*en dold eller mer eller mindre öppen kamp mellan proletariatets organiserande tendenser och böndernas varuanarkiska tendenser*”. Han klargjorde inte formen eller platsen för denna kamp. Men det är betecknande att han uteslöt kollektiva former för jordbruksproduktion som det främsta medlet för att föra in bönderna i den ”organiserande processen”; i stället hävdade han, att ”det främst genom *bytessfären* var möjligt att dra in huvuddelen av *småproducenterna* i det organiserade systemet...”[139]

Yttrandet var ett märkligt föregripande av Bucharins senare teori om att ”växa in i socialismen” genom marknaden – men utan dess centrala mekanism. Ty samtidigt som han uteslöt en betydande kollektivisering, uteslöt han också förbindelser mellan stad och land via marknad och penningkredit. 1920 godtog han fortfarande de statliga ”distributions- och försörjningsorganen” som det grundläggande mellanledet mellan den industriella staden och den småbondedominerade landsbygden.[140] Problemet borde ha varit enkelt: vad var det som skulle uppmuntra bonden att producera och leverera ett överskott, om det inte fanns en varumarknad? Bucharin talade om den normale bondens ”två själar” – den ena vette mot kapitalism, den andra mot socialism – och hoppades förmodligen att den goda frivilligt skulle avstå överskottsspannmålen. Alternativet till denna tvivelaktiga sannolikhet var ett system med ständiga rekvisitioner. Ett av bokens sällsynta pessimistiska tonfall antyder att Bucharin var klar över dilemmat: ”Revolutionen /i Ryssland/ segrade lätt, eftersom proletariatet i sin strävan mot kommunism understöddes av bönderna, som gick till angrepp på godsherren. Men samma bönder visar sig vara det största hindret under perioden, då det gäller att bygga upp kommunistiska produktionsförhållanden.”[141] Detta var naturligtvis det bolsjevikinka dilemmat och krigskommunismens återvändsgränd.

Ett slutomdöme om en bok som *Övergångsperiodens ekonomi* – i så mycket en produkt av sin tid – bör ta hänsyn till hur den togs emot av samtiden. Att dess rykte överlevde krigskommunismen berodde på Bucharins nydanande behandling av frågor som svarade mot uppfattningen efter 1921 att krigskommunismen var en beklaglig men nödvändig episod: neokapitalismens struktur, ”revolutionens kostnader”, begreppet att ”bygga socialismen” och den politiska ekonomins historiska begränsningar. Även om några bolsjeviker såg delar av boken som ”tvivelaktiga ur marxistisk synvinkel”, fanns det ingen som ifrågasatte dess avsevärda inflytande.[142]

På ett håll i partiet bemöttes den till och med med oförtäckt fientlighet, eftersom den verkligen såg ut att bli inflytelserik. Ett rasande angrepp från Michail Olminskij, en av de äldre kommittémännen i Moskva, som trängdes undan av den unga vänstern 1917, publicerades strax efter införandet av NEP. Olminskij anklagade Bucharin för att ha övergivit den marxistiska politiska ekonomin för ”den bucharinska metoden med straffarbete och skjutande” och för att ha ”reviderat marxismen från vänster”. Bakom strävandena att ge boken samma ställning som ABC såg han de fortsatta intrigerna från ”den del avpartiet”, vilken var

---

[139] *ÖPE*, s. 82ff, 146 samt kap. 5.
[140] Ibid, s. 85ff.
[141] Ibid, s. 151.
[142] L. Trotskij, *Sotj* XII (Moskva och Leningrad 1925) s. 413, n.19. För belägg för att boken också påverkade ickebolsjeviker, se A. V. Chayanov, *The Theory of Peasant Economy* (Homewood, Ill. 1966) s. xliii-iv samt Tjajanov citerad av Bucharin och Pjatakov i *Krasnaja nov* 1921:1 s. 272f.

berusad av ”maktentusiasm” och för vilken ”ingenting var omöjligt”. Bucharin svarade i en lättsam stämning och läxade upp Olminskij för dennes anklagelser om ”revisionism”.[143]

Eftersom krigskommunismen höll på att avvecklas då och var i vanrykte, kunde Olminskij vinna några enkla poänger. Men han hade fel, då han sammankopplade bokens inställning till krigskommunismen med den som Bucharins generation hade, vilket tydligt illustreras av Lenins privata anteckningar om boken och hans ”*recensio academica*”, som skrevs den 31 maj 1920 för den Socialistiska (senare Kommunistiska) akademin, som hade publicerat boken. Lenins i allmänhet positiva bedömning förvanskades senare till följd av omständligheterna kring publiceringen av hans anteckningar, som vilade i ett arkiv till Stalins seger över Bucharin 1929, då de uppdagades som led i en kampanj för att krossa Bucharins teoretiska ryktbarhet.[144] Stalinistiska kommentatorer dröjde naturligtvis vid de negativa kommentarerna, som det fanns många av, men som sade mer om olikheterna mellan Bucharin och Lenin som intellektuella än om själva boken.

Huvuddelen av Lenins invändningar kretsade kring Bucharins terminologi. I synnerhet ogillade han det som han kallade ”bogdanovistiskt bludder” i stället för ”mänskligt språk” och vilket i Lenins fall hängde nära samman med Bucharins förkärlek för orden ”sociologisk” och ”sociologi”. Om och om igen bemötte han dem med ”usch!”, ”ha, ha”, ”eklekticism” och vid ett tillfälle: ”det är bra att 'sociologen' Bucharin äntligen sätter ordet 'sociolog' inom ironiska citationstecken! Bravo!”[145] Lenins kritik avspeglade deras helt skilda intellektuella inriktning. Bucharin var djupt intresserad av samtida sociologi (vilket skulle framgå av *Den materialistiska historieuppfattningen*) och tyckte att Bogdanovs senaste arbete om ”organisationsvetenskapen” var intressant; Lenin misstrodde instinktivt moderna samhällsteoretiska skolor och hade en ständig motvilja mot allt som sammankopplades med Bogdanov.[146] När Bucharin sade, att någonting var ”teoretiskt intressant” svarade Lenin hånfullt. Lenins andra invänd-77ningar var mer väsentliga. En del hade att göra med sådant som de tidigare varit oense om, som den moderna kapitalismens struktur; och en del tog med rätta upp avsnitt i Bucharins argumentering, som var alltför abstrakta och i behov av förtydligande eller empiriskt belägg. De var träffande kommentarer från en vänlig och förstående kritiker.

Men Lenins alla reservationer bleknade gentemot hans hänförda lovord för de mest ”krigskommunistiska” delarna av boken. Nästan varje stycke om den nya statens roll, om ”etatisering” i allmänhet och om militarisering och mobilisering möttes med ”mycket bra”, ofta på tre språk, liksom också Bucharins framställning av ojämvikt och ”byggandet av socialismen”. Det mest slående är att Lenin visade den största entusiasmen för kapitlet om tvångets roll. Han fyllde marginalerna med superlativ och skrev i slutet: ”Det här kapitlet är verkligen utmärkt!”, ett omdöme som var mer representativt för hans allmänna värdering. Han avslutade sin kortfattade recension med förhoppningen att de ”små” bristerna ”skulle försvinna från kommande utgåvor, vilka är så nödvändiga för vår läsande allmänhet och vilka

---

[143] För Olminskijs angrepp och försvar av Bucharin och en pseudonym författare se *Krasnaja nov* 1921:1 s. 247ff, 252ff. Olminskij tycks först ha planerat att framföra sina invändningar i ett brev till centralkommittén men beslöt sig i stället för en offentlig recension. Den var daterad april 1921 och skriven precis efter införandet av NEP. Han var speciellt oroad for bokens inflytande på de unga. Han stöddes av Lenins äldre syster. Se VI 1964:5 och not 135 ovan.

[144] *Leninskij sbornik*, XI, s. 347-403.

[145] Ibid, s. 355f, 359ff, 369, 371f, 385, 387, 400f.

[146] Tidigt under sin bana hade också Lenin använt ”sociologiskt” språk, *Sotj*, s. 55-115. Men hans bittra filosofiska (och politiska) konflikt med Bogdanov 1909 och därefter tycks ha gjort honom misstrogen mot samtida västligt socialt tänkande och i synnerhet mot varje försök att berika marxismen med det. Lenins och Bucharins skilda intellektuella inriktningar låg bakom de återkommande sammandrabbningarna mellan dem om Bogdanovs verk. I september 1920 protesterade t ex Bucharin mot en ilsken artikel om Bogdanov av V. Nevskij, som Lenin gillade och stödde. Bucharin klagade över att frågan inte gällde om Bogdanovs åsikter var korrekta utan snarare att förstå dem och ”detta minimum uppnår inte Nevskij”. *Leninskij sbornik*, XII, s. 384f.

kommer att vara till ännu större ära för Akademin; vi gratulerar Akademin för detta utsökta arbete av en av dess medlemmar".[147] Olminskij var rädd för bokens inflytande; Lenin såg fram emot kommande utgåvor. Det blev inga fler sovjetiska utgåvor och Lenins recension förblev opublicerad.

Bucharin sade en gång om Pokrovskijs historiska arbeten: "den som inte gör några misstag, han gör inte någonting".[148] Det var ett passande epigram över *Övergångsperiodens ekonomi*. Dess avgörande brister avspeglade bristerna i krigskommunismen. Bucharins analys sade ingenting om det som kom att bli Sovjetrysslands långsiktiga problem: investering och ackumulation, förhållandet mellan industri och jordbruk och hela ekonomins kvantitativa och kvalitativa expansion. Som Olminskij formulerade det, saknades "den ekonomiska utvecklingens prosa". Lovsånger till ankomsten av en "medveten styrmekanism" utgjorde inte något ekonomiskt program. Bucharins bok handlade egentligen om ojämvikt och revolutionens kostnader. Som Bucharin snart skulle inse, bestod hans fel däri att han generaliserat den erfarenheten på hela övergångsperioden. Hans anklagelse mot socialdemokraterna gällde också honom själv; ty även om han tillfogade en nedbrytande fas i omvandlingsprocessen, så gav också han intrycket att socialismen skulle komma som en *deus ex machina*. Det var verkligen "som om jungfrur med murgrönor och ungdomar med lagerkransar skulle förebåda apokalypsens fyra ryttare".[149]

Alla som tror att bolsjevikerna, till skillnad från traditionella politiker, kunde handla med politisk beräkning och kollektiv beslutsamhet, så snart det var nödvändigt, bör betrakta avvecklingen av krigskommunismen. Det dröjde åtminstone sex månader, om inte mer, mellan den uppenbara bankrutten för den politiken och mars 1921, när den till slut övergavs.[150] Krigskommunismen slutade på samma sätt som den hade börjat – som svar på en kris och mitt under en uppslitande partikonflikt, den här gången om de sovjetiska fackföreningarnas roll.

Oron för den "ekonomiska återuppbyggnaden" började i själva verket tidigt 1920, när segern i inbördeskriget tycktes säker, bara för att under sommaren och hösten avbrytas av ett kort och oväntat krig med Polen och ett sista fälttåg mot de vita arméerna. Omfattningen av den sovjetiska ekonomins ödeläggelse hade emellertid officiellt erkänts som en katastrof i januari 1920.[151] Till hösten hade de svåra bristerna inom industrin och jordbruket övergått till en landsomfattande social kris. De större städerna hemsöktes av hunger och var till hälften övergivna; oron på landsbygden övergick till öppen fientlighet mot regeringen, allteftersom böndernas angrepp på dem som utförde rekvisitionerna blev allt vanligare och plundrande band av bönder drog omkring på landsbygden. Ett nytt slags inbördeskrig hotade partiet, som kände sig alltmer isolerat från sina tidigare anhängare, de arbetande massorna.[152]

De bolsjevikiska ledarna reagerade med en blandning av djärvhet och partiell förlamning. Oväntade människor kom med oväntade förslag. I februari 1920 föreslog Trotskij att den godtyckliga spannmålsrekvisitionen – krigskommunismens kännetecken – skulle ersättas med en bestämd naturaskatt. (Även om han inte förordade att man skulle återupprätta det marknadsmässiga utbytet, så föregrep hans förslag de första stegen mot NEP med ett år.) Sedan Lenin och centralkommittén avvisat hans förslag, "störtade han tillbaka in i den accepterade

---

[147] Ibid, XI, s. 396, 402.
[148] *Pravda* 25/110 1928.
[149] Eric Hoffer, *The True Believer* (New York 1960) s. 20.
[150] Något som åtminstone underförstått erkändes i senare officiella framställningar. Set ex A. Aichenvald, *Sovjetisk ekonomi* (Moskva och Leningrad 1927) s. 31 samt A. Slepkov, *Myteriet i Kronstadt* (Moskva och Leningrad 1927) s. 15.
[151] Bucharin i *Pravda* 22/1 1922.
[152] För denna period se Paul Avrich, *Kronstadt 1921* (Princeton NJ. 1970) kap. 1.

galenskapen” och kom att förorda arbetskraftens ”militarisering” som ett sätt att komma ut ur återvändsgränden.[153] Osinskij, som nu var den store kritikern av de odemokratiska normerna inom parti och stat, förordade förstärkta tvångsåtgärder på landsbygden och krävde obligatoriska statskontrollerade uppodlingsområden. Lenin mottog rapporter från lokala tjänstemän om det försämrade läget i byarna och om följden av byråkratiskt vanstyre, men hans enda svar var att stödja Osinskijs plan. Senare tillsatte han en kommission inom politbyrån, som skulle undersöka 'bondekrisen”, men gjorde i övrigt ingenting alls. Det var först i början av februari 1921 som man började diskutera att upphöra med tvångsrekvisitionerna till förmån för en bestämd skatt, där bonden behöll sitt överskott.[154] Partiledarna såg fortfarande krigskommunismen ”som det segrande proletariatets allmänna och ... 'normala' ekonomiska politik”.[155] Som om det vore för att bekräfta sin tro genom att göra misstaget än värre, nationaliserade de sent i november 1920 alla utom de allra minsta företagen.

I likhet med de flesta styresmän föredrog bolsjevikerna status quo framför det okända. Även om de blev allt tveksammare, förblev de det system trogna, som mot alla odds hade lett fram till militär seger. Nu hoppades de att det även skulle klara av ”den fredliga återuppbyggnaden”. Trots allt dominerade optimismen och det fanns uppenbarligen ingen som var mer fångad av den än Bucharin. *Övergångsperiodens ekonomi*, hans ode till krigskommunismen, sammanföll med den fördjupade krisen och fick honom att framstå som en ojämförlig optimist med oförminskad tro. En närmare granskning visar att det inte var hela sanningen.

Även om Bucharin för det mesta uppvisade en sorglös tillförsikt under hela sin officiella karriär, kommer vi gång på gång att stöta på vittnesbörd om hans privata tvivel och politiska oro. Han var ofta en man av offentlig optimism och privat rädsla. I likhet med poeten Heine, som själv drogs till sin tids apokalyptiska radikalism och som Bucharin beundrade, var han ”ett offer för den hemliga rädsla som hemsöker konstnären och vetenskapsmannen”.[156] Efter att ha gett en glödande föreläsning för en engelsk bekant 1919 om världsrevolutionens visshet, erkände han plötsligt: ”Ibland fruktar jag att kampen kommer att bli så bitter och så utdragen att hela den europeiska kulturen kan gå under”.[157] Utan tillgång till hans privata handlingar är det aldrig lätt att bedöma Bucharins privata tankar om utvecklingen i Sovjetunionen. Men det är uppenbart, att han under en lång tid hade oroats av inslag i krigskommunismen.

Under dessa år kom Bucharin med några av de allra obehagligaste uttalanden när det gällde att legitimera det bolsjevikiska våldet. Bland dem följande: ”I en revolution kommer den att segra som slår in skallen på den andra”; och då han avfärdade dem som inte skilde mellan kapitalistiska handlingar och den proletära diktaturens – ”puckelryggiga kan bara botas med döden.”[158] Men personligen hade han ingen smak för att slå in skallar och vid ett tillfälle vägrade han typiskt nog godkänna avrättningen av en desertör från armén. Än mer betecknande är hur han skrämdes av den sovjetiska polisterrorns omfattning och 1919 krävde att Tjekans befogenhet att utföra avrättningar skulle begränsas. Som en följd därav utsåg Lenin honom att sitta i Tjekans ledning med ”vetorätt”. Oroad över de ständiga övergreppen mot icke-bolsjevikiska politiker och intellektuella tog han sig ofta an deras sak och blev känd som

---

[153] Se Leon Trotsky, *The New Course* (London 1956) s. 60f [svensk översättning: Den nya kursen] samt Deutscher, *Den väpnade profeten*, s. 365ff.
[154] För Osinskijs förslag, se hans *Statsreglerad jordbruksekonomi* (Moskva 1920) samt *Gestalter*, II, s. 93. För diskussionen inom politbyrån och Lenin, se Carr, a.a., II, s. 314f. samt *Sovjetunionens kommunistiska partis historia* (Moskva 1970) Bok 1, s. 47, 49.
[155] *Bolsjevik* 1924:2, s. 4.
[156] Se Bucharins anmärkningar om Heine i *Inprecor* 1928, s. 158.
[157] Arthur Ransome, *Russia in 1919* (London 1920) s. 82f.
[158] B. Dvinov, *De arbetardeputerades Moskvasovjet 1917-1922: minnen* (New York 1961) s. 181 samt Bucharin i *The Communist Review* 1921:6, s. 73.

en ”liberal” bland bolsjevikerna, en ”medlare”.[159] Ironiskt nog var det om detta allmänna ämne han talade på ett möte i Moskva den 25 september 1919, då anarkister och oliktänkande vänstersocialistrevolutionärer sprängde en bomb, som dödade tolv närvarande och sårade femtiofem, däribland Bucharin.[160] Trots sin rationalisering av revolutionärt tvång och våld hade Bucharin anmärkningsvärt litet att säga om ”klasskampen”, den rubrik under vilken de flesta sovjetiska åtgärderna av massrepression senare kom att utföras. Bortsett från hans anmärkningar om den Röda armén mot den Vita och de proletära staterna mot de kapitalistiska förekom knappast begreppet klasskamp, då han diskuterade övergången till socialism. Även om han räknade med en inledande ”återbildning av klasserna”, så föreställde han sig inte en permanent klassfiende i landet och inte heller oavbrutet inhemskt krig.[161] Hans politiska motståndare skulle senare hävda att det ”misstaget” härstammade från hans uppfattning av klasserna, vilken betonade deras ”allmänna roll i produktionsprocessen” snarare än deras givna, ömsesidiga fientlighet. Vilka orsakerna än var, så delade Bucharin aldrig den senare stalinistiska uppfattningen om ”klasskampens oundvikliga intensifiering”, när man närmade sig socialismen.[162]

En liknande kluvenhet låg bakom hans inställning till den framväxande sovjetiska staten. Även om han var ”etatiseringens” apostel, förstod han farorna med en ohämmad byråkratisering i ett efterblivet och i huvudsak illiterat samhälle. I ABC, detta oerhört optimistiska dokument, skrev han: ”Proletariatet står inför en allvarlig fara. Arbetarna har inte förstört den gamla ämbetsmannastyrda staten för att låta den växa upp igen från nya rötter”.[163] Han var redan bekymrad över vad som skulle bli en bestående oro, att en ny byråkratisk elit, en ”kast”, kunde växa fram ur arbetsdelningen mellan de arbetande massorna och en privilegierad ”arbetararistokrati”. Han var uppmärksam på Michels och Paretos elitteorier och protesterade snabbt mot åtgärder, som befrämjade en skiktning inom arbetarklassen. Mot ett sådant förslag riktade han anklagelsen att det inte skulle leda till socialism utan till Jack Londons *Järnhälen*.[164]

Men optimismen överröstade alla tvivel under inbördeskriget, eftersom faran då inte tillät någon förtvivlan och eftersom Bucharin hade utrustat proletariatet som klass med idealiserad förmåga till politiskt medvetande och skaparkraft. Hans egen varning från mars 1918 om att proletariatet höll på att ”desintegreras” glömdes snabbt bort.[165] En central beståndsdel i hans uppfattning om ”transformeringsprocessen” var tron att samtidigt som andra sociala grupper föll samman, så bevarade proletariatet sina inre ”förbindelselänkar”, blev allt enhetligare och därigenom ”en outtömlig reservoar av organisatorisk energi”. Eftersom Bucharin trodde på massorna snarare än på eliterna fick detta antagande (eller förhoppning) honom att hävda, att det mellan ”avantgardet” (partiet) och klassen ”inte finns en hårsmån”.[166] Under tiden hade det ryska proletariatet minskat med hälften, eftersom arbetarna återvände till byarna och till ett ”småborgerligt” levnadssätt för att kunna existera. Hans besvikelse i det avseendet blev tydlig först i mars 1921, då han erkände att ”det småborgerliga elementet slår inte bara mot

[159] För dessa händelser se intervjun med Denike; Nicolaevsky, a.a., s. 18; Liberman, a.a., s. 70. För Bucharin vid Tjekan se också Lenin, *PSS*, LI, s. 47.
[160] Explosionen den 25 september 1918 (Moskva 1920) s. 19f.
[161] *ÖPE*, s. 147; se t ex hans diskussion i kap. 4 om hur den tekniska intelligentsian dras in i det socialistiska uppbygget.
[162] Ibid, s. 42.
[163] *The ABC* s. 195.
[164] ”Arbetararistokrati eller de arbetande massornas enhet”, *Pravda* 14/9 1919. För andra exempel på hans yttranden om sovjetisk byråkrati se *Pravda* 19/12 1918 och 21/11 1919.
[165] *Sjunde extra kongressen*, s. 25.
[166] *ÖPE*, s. 52, 58, 64, 142f; se också *Åttonde kongressen*, s.43.

proletariatet ..., detta småborgerliga element genomströmmar proletariatet". Arbetarklassen hade "förbondigats".[167]

I början av 1920 hade Bucharins tro på krigskommunismen börjat avta. Nu betonade han "socialistiskt uppbygge" på ett sätt som han inte hade gjort tidigare; han föreföll utmattad och trött på inbördeskriget. Det var en sak att teoretisera om "revolutionens kostnader", en helt annan sak att uppleva dem. Kriget mot Polen tog bolsjevikerna med överraskning och även om Bucharin ville ha medel för att driva kriget bortom Warszawa "ända bort till London och Paris", var han glad när det slutade, så att regeringen blev fri att ta itu "med vår inhemska situation, med hunger och kyla". För första gången undrade han var man kunde finna kommande källor till ekonomisk utveckling och han framhöll att uppbyggnadens era var "den sociala revolutionens verkliga period" och "den största epoken".[168] Hans missnöje fördjupades. Han menade att det var en "skandal" att tjänstemän framställde optimistiska rapporter mitt i ett läge som förvärrades; han var pessimistisk om utsikterna för en meningsfull ekonomisk plan. Mest av allt förfasades han över den allt mer växande byråkratiska apparaten. Kontroll lades på kontroll, sade han, men det tjänade endast till att skapa en "kolossal barlast för hela den sovjetiska organismen". Han föreslog en ny paroll: "Det är bättre att inte kontrollera en dålig institution utan att förbättra den dåliga så att den blir bra", en intressant förelöpare till Lenins berömda "hellre mindre men bättre".[169] Men den grundläggande krisen berörde jordbruket, vilket Bucharin började understryka under den andra hälften av 1920. För första gången fick båda aspekterna på bondeproblemet en framträdande plats i hans viktigaste uttalanden: hur skulle man upprätta stabila ekonomiska förhållanden mellan städerna och landsbygden; och hur skulle man vända på den drastiska nedgången av jordbruksproduktionen. Han visste fortfarande inte svaret. Visserligen rådde han partifunktionärerna att inte längre vända sig till bönderna med slagord om världsrevolution utan att i stället vädja till deras "förnuft", men han fortsatte att tala mot "frihandel" i likhet med alla ledande bolsjeviker.[170] Men i januari 1921 var han lika klart medveten om situationen som någon annan och var förmodligen beredd att acceptera nästan vilken lösning som helst: "Vårt läge är mycket svårare än vad vi tror. Vi har bondeuppror, som måste slås ned med vapen och som kommer att skärpas i fortsättningen... Jag menar att det ögonblick som republiken nu upplever är det farligaste som sovjetmakten någonsin har upplevt".[171]

Men i detta kritiska ögonblick hade partiledningen sin uppmärksamhet på annat håll. Under vintern 1920-21, då centralkommittén stod inför en förödande katastrof, var den splittrad i förbittrade motstridiga fraktioner kring den roll som fackföreningarna skulle spela efter inbördeskriget. Motsättningen var ett mönster av förvirring, som bara obetydligt hängde samman med den verkliga krisen i landet och tjänade i huvudsak till att avslöja den förvirring, obeslutsamhet och oenighet, som präglade partiet strax före NEP. Vi behöver inte bry oss om dess fullständiga historia, bara att den hade sina rötter i det allmänna missnöjet med byråkratiska och auktoritära metoder. Debatten hade flera inslag, bland annat oro över kommande ekonomisk politik, önskan hos några fackföreningsledare att förverkliga löftet i partiets program från 1919 att fackföreningarna skulle få inflytande över den ekonomiska administrationen och bakom scenen fanns de personliga motsättningarna mellan Zinovjev, Stalin och Trotskij.[172]

---

[167] *Tionde kongressen*, s. 221, 224f.
[168] *Pravda* 22/1 1920, 18/2 1920: *Tredje allryska lärarförbundets kongress* (Moskva 1921) 5f; *Pravda* 30/5 1920; *RKSM:s tredje allryska kongress*, s. 38ff, 50ff, 57.
[169] *Industriell propaganda* (Moskva 1920), s. 7, 11f samt Michael Farbman, *Bolshevism Retreat* (London 1923) s. 266.
[170] *RKSM:s tredje altryska kongress*, s. 52; *Industriell propaganda*, s. 7, 11f.
[171] Citerat i *PR* 1929:12, s. 16.
[172] Se Schapiro, *Communist Autocracy*, kap. 14-16 och Daniels, *Conscience*, kap. 5.

Den öppna konflikten inleddes av Trotskij, vars plan att militarisera arbetskraften och omvandla fackföreningarna till fogliga statliga produktionsenheter åtnjöt Lenins stöd fram till hösten 1920. De bolsjevikiska fackföreningsmännens motvilja mot militariseringen hade varit uppenbar tidigare men bröt ut i öppen opposition i november, då Trotskij, som aldrig varit någon diplomat, krävde en omorganisering av den motsträviga fackliga ledningen. Lenin bröt nu med Trotskij och intog en mer moderat position, som tillerkände fackföreningarna en roll som förbindelselänkar mellan staten och massorna (”skolor för kommunism”) och som erkände att arbetarna behövde fackligt skydd mot sovjetstaten. I det läget var centralkommittén så svårt splittrad kring frågan, att åtta olika plattformar hade framförts. När luften hade klarnat fanns det tre huvudmotståndare, Lenin och dennes anhängare, Trotskij och en grupp känd som arbetaroppositionen, som hade en stark syndikalistisk uppfattning. Den vände sig mot stats- och partiherravälde över fackföreningarna och krävde självständig facklig kontroll över industrin.[173] Men det uppseendeväckande inslaget i konflikten var den djupa splittringen inom politbyrån och mest påfallande mellan Lenin och Trotskij.

Bucharins tvetydiga ställning i konflikten återspeglade hans oro och osäkerhet strax före NEP. Han upprepade en del gamla tankar men sökte också efter nya. Hans ställning markerade också hans debut som politisk ensamvarg i de inre partistriderna, sedan han brutit politiskt med sina tidigare bundsförvanter i Moskva. De Demokratiska centralisterna under ledning av Osinskij och Smirnov, och vilkas kritik av partibyråkratin påminde om Arbetaroppositionens, var fortfarande förskansade i moskvaorganisationen. I november 1920 fullbordade Bucharin brytningen genom att offentligt kräva ”friska krafter” utanför Moskva för att göra stadsorganisationen ”sund” och upprätta en ”affärsmässig” kommitté, som kunde genomdriva partiets linje ”under nuvarande svåra villkor”.[174] Han talade nu som företrädare för den högsta partiledningen. Samtidigt var han varken okänslig för vänsterns krav på intern partidemokrati eller helt överens med Lenin eller Trotskij i fackföreningsfrågan. Han framstod därför som en kompromissman, eller som han karakteriserades, när han prövade den rollen med lika förödande resultat 1923, som en ”fredsmäklare”.[175]

Ända fram till hösten 1920 hade Bucharin förordat arbetsarméer och ”etatisering” av fackföreningarna; med det avsåg han att staten och fackföreningarna tillsammans skulle sköta ekonomin. Han gav fackföreningarna en viktig roll men inte oberoende av staten. Det hade varit partiets officiella inställning och i likhet med Lenin hade han stött Trotskijs ursprungliga förslag. När konflikten bröt ut, slutade han att tala om militarisering och intog en ställning mellan Lenin och Trotskij och övertog delar av bådas program. Han beskrev sin uppfattning av ”etatisering” som en gradvis process för att skilja den från Trotskijs ”omskakning” via påbud. Dessutom tog han på allvar partiets löfte från september 1919 att understödja demokratiska tillvägagångssätt. När därför Lenin protesterade mot att man skulle offentliggöra fackföreningskonflikten inför en bredare publik, svarade Bucharin: ”Vi har fört fram ett heligt slagord – arbetardemokrati, som innebär att ingen fråga längre ska diskuteras i slutna församlingar eller på små möten och i någon sorts korporationer, utan att alla frågor ska föras ut till breda möten”. Den öppna diskussionen var, vidhöll han, ”ett steg framåt”.[176]

Bucharin försökte först medla i konflikten inom centralkommittén genom att föra fram en kompromissresolution. När det misslyckades, utarbetade han egna teser i fackföreningsfrågan, vilka blev kända som ”buffertplattformen”. Han kom med förklaringen att ”när ett tåg visar en viss benägenhet för att krocka, är det inte så dåligt med en buffert”. Lenins program

---

[173] De viktigaste plattformarna är omtryckta i *Sotj*, XXVI, s. 540-78.
[174] *Pravda* 15/11 1920.
[175] *14:e allsovjetiska kommunistpartiets kongress 18-31/12 1925* (Moskva och Leningrad 1926) s. 398.
[176] Diskussion om fackföreningarna: material och dokument 1920-1921 (Moskva och Leningrad 1927) s. 78ff; *Sotj*, XXVI, s. 132.

(understött av Zinovjev) och Trotskijs gick att förena, hävdade han, och de borde slås ihop. Både produktionen och demokratin kunde tillfredsställas; fackföreningarna kunde bli en del av den ”tekniskt administrativa apparaten” lika väl som ”skolor för kommunism”. Samtidigt var hans plattform ett högljutt stöd för ”arbetardemokrati” och ett krav på en gradvis ”sammansmältning” mellan fackföreningar och statsorgan på ett sätt som inte skulle förringa fackföreningarna:

> Om den allmänna progressiva utvecklingen ligger i en sammansmältning med fackföreningarna, så kan denna process ses från den andra sidan som ett ”förfackligande” av staten. Dess logiska och historiska slut kommer inte att bli den proletära statens uppslukande av fackföreningarna utan båda begreppens försvinnande och skapandet av ett tredje — det kommunistiskt organiserade samhället.

För att garantera lika ställning för fackliga funktionärer föreslog Bucharin, att det skulle bli obligatoriskt med fackliga utnämningar till ekonomiska poster i staten, men att de sedan de väl tillträtt sina tjänster skulle vara bundna av statliga förordningar.[177]

Kompromisser betraktas vanligtvis som en värdefull del i politik, men Bucharin kom med fel program vid fel tidpunkt. En ilsken Lenin utpekade snabbt honom som den ledande skurken: ”Tills nu har Trotskij varit 'ledaren' i kampen. Nu har Bucharin vida 'överträffat' honom ... och har begått ett misstag hundra gånger större än alla Trotskijs misstag tagna tillsammans”. Han anklagade Bucharin för ”syndikalism”, för att förorda arbetardemokrati på bekostnad av ”revolutionär nödvändighet” och för att ha ”glidit in i eklekticism”. Den sista försyndelsen gjorde ett så starkt intryck på Lenin att han ägnade större delen av en artikel till undervisa Bucharin om innebörden av dialektik. Efter en längre utläggning, som innefattade referenser till Hegel och Plechanov slutade han med att Bucharin genom att ta bitar från olika platt-formar hade ersatt ”dialektik med eklekticism”.[178] Bucharin blev förmodligen överraskad av att få veta att en kompromiss var något ”odialektiskt”, ett nedsättande begrepp, som för det mesta begränsades till filosofiska eller åtminstone teoretiska diskussioner. Men Lenin menade allvar. I sitt ”testamente” tre år senare framhöll han att Bucharin ”har aldrig lärt sig och som jag tror aldrig fullt förstått dialektiken”, vilket antagligen var en förtäckt anspelning på fackföreningskonflikten.[179]

Sällan, om ens någonsin, hade Lenin reagerat med en sådan bitterhet mot Bucharin. Före november 1920 hade de samarbetat nära i avgörande politiska frågor, däribland fackliga problem. Nu trodde uppenbarligen Lenin, att Bucharin hade svikit som lojal, orubblig anhängare (en roll som för tillfället fylldes mer än väl av Zinovjev) och, vad som var ännu värre, att han var partisk till förmån för Trotskij. För att förklara Bucharins ”brytning med kommunismen” sade han:

> Vi känner alla till kamrat Bucharins mjukhet; det är en av de egenskaper för vilken han är så älskad och måste bli det. Vi vet att han mer än en gång på skämt kallades ”mjukt vax”. Det visar sig nu, att varje ”principlös” person, varje ”demagog” kan skriva vad han vill på detta ”mjuka vax”.[180]

Bucharin försökte förhindra en splittring i partiledningen, en handling som Lenin såg som illojalitet. Då det inte längre var möjligt med en kompromiss, publicerade Bucharin en sårad replik och förenade sig kort därpå med Trotskij kring en gemensam plattform till den före-stående tionde partikongressen, som skulle avgöra frågan.[181] Sedan Trotskij i januari 1921 hade övergett militariseringen och tonat ned sina andra krav, påminde hans reviderade

---

[177] *Sotj*, XXVI, s. 114, 569-73; *Diskussion om fackföreningarna*, s. 78ff. och Bucharin citerad i Jaroslavskij, a.a., s. 438 samt i *PR* 1929:12, s. 14.
[178] *Sotj.*, XXVI, s.63-81, 92f, 113-45.
[179] *Selected Works* III, s. 793.
[180] *Sotj*, XXVI, s. 93. Se också *Nionde kongressen*, s. 380.
[181] Bucharin i *Pravda* 25/1 1921. För deras gemensamma plattform, se Lenin, *Sotj*, XXVI, s. 551ff Den undertecknades av många, däribland åtta centralkommittémedlemmar.

position om Bucharins. Deras gemensamma plattform stödde ”arbetardemokrati” och facklig ledning av industrin, förordade ”etatisering” men beskrev den som en ”långvarig process” och enades om att fackföreningarna skulle vara såväl ”skolor för kommunism” som produktionsenheter. Bucharin övergav för sin del tanken på bindande utnämningar och fastslog på nytt att partiet skulle kontrollera fackföreningspersonalen. En del såg däri en kapitulation för Trotskij, men Bucharin var övertygad om att ”vi inte anslöt oss till Trotskij utan att Trotskij anslöt sig till oss”.[182]

Så var läget i februari 1921 – på ett surrealistiskt sätt främmande för den verkliga situationen i landet. Vad gällde den rådande krisen var skillnaden obetydlig mellan Lenin å ena sidan och Bucharin och Trotskij å andra sidan. Lenins påstående att fackföreningarna måste skydda sina medlemmar från staten, något som Bucharin och Trotskij inte godtog som det formulerades, stod mer i överensstämmelse med det nära förestående slutet på krigskommunismen och pånyttfödelsen av privata företag. Men båda sidor höll sig fortfarande inom ramen för det rådande systemet; i det sammanhanget försökte åtminstone Bucharin och Trotskij ta itu med den ekonomiska krisen genom en omstrukturering av den administrativa ramen. Men den 15 februari var Bucharin så uppretad av det ovidkommande i diskussionen att han skrev en ledare i *Pravda* om att partiet skulle uppmärksamma det verkliga problemet, ”krisen inom jordbruket” och ”vår ekonomis öde”.[183]

Som vore den fångad av ”tröghetens mäktiga kraft” fortsatte emellertid ledningen att dra ut på tiden; det var som om den väntade på att krafter utifrån skulle tvinga den till handling.[184] I slutet av februari spred sig vilda strejker över Petrograd, samtidigt som socialistrevolutionärerna och mensjevikerna i den nya huvudstaden Moskva började få intresserade åhörare. I takt med att bondeuppror på landsbygden gav eko i städerna ställdes bolsjevikerna inför mardrömmen om en allians mellan bönder och arbetare mot partiet. Upplösningen kom den 2 mars, då öppet uppror bröt ut mot regeringen vid flottbasen i Kronstadt nära Petrograd, en gång ett bolsjevikiskt fäste. De upproriska sade sig tala för Rysslands arbetare och återupplivade de berömda slagorden från 1917 mot ”det kommunistiska enväldets polisbatong” och anklagade partiet för att ha förrått revolutionen.[185]

Den tionde partikongressen sammanträdde i andra veckan av mars, samtidigt som upproret i Kronstadt slogs ned av regeringstrupper. På den åttonde dagen tillkännagav Lenin, att spannmålsrekvisitionerna skulle ersättas med en rättvis naturaskatt och att den enskilde bonden skulle få behålla sin överskottsproduktion.[186] Det förekom nästan ingen debatt kring denna betydelsefulla förändring, som genom att avskaffa rekvisitionerna och nödvändiggöra någon form av reglerad handel mellan stad och land gjorde slut på krigskommunismen. Även om beslutet hade debatterats livligt i politbyrån under en månad,[187] var det uppenbarligen ingen som förstod att det snabbt skulle leda till ett radikalt annorlunda ekonomiskt system – till återupprättandet av privatkapital, marknad och penningutbyte, avnationalisering av många företag och därmed till en minskning av den socialistiska eller statliga sektorn.

Det system som skulle bli känt som NEP kom utan att någon märkte det och det var få på kongressen, som insåg vidden av det som hände. Lenins fackliga plattform segrade lätt, även den med liten debatt. (En ny resolution som stämde överens med de ändrade sociala omständigheterna blev man tvingad att utforma på nästa partikongress.) Delegaterna hade sin uppmärksamhet inriktad på de chockartade händelserna vid Kronstadt. Det som skulle ha

---

[182] *Sotj.*, XXVI, s. 558 och Bucharin citerad i *PR* 1929:12, s. 34.
[183] *Pravda* 15/2 1921.
[184] Slepkov, a.a., s. 15.
[185] För dessa händelser och upproret, se Avrich, a.a.
[186] *Tionde kongressen*, s. 403-15.
[187] Elizaveta Drabkina i *Novyj mir* 1968:10, s. 39.

blivit en triumferande kongress för segrarna i inbördeskriget fick höra från en av sina ledare, Bucharin, att ”republiken nu hänger på ett hårstrå”.[188]

[188] *Tionde kongressen*, s.328.

4. Marxistisk teori och bolsjevikisk politik: Bucharins *Den materialistiska historieuppfattningen*

Det vore märkvärdigt om den marxistiska teorin i evighet skulle stå stilla.

Bucharin

Händelserna i början av 1921 innebär en vändpunkt för Sovjetrysslands historia, för revolutionen och för Bucharins uppfattning om bolsjevismen. Efter det som han senare kallade ”våra illusioners sammanbrott”[1] inledde han och andra bolsjeviker den smärtsamma processen att revidera sina grundantaganden om revolutionen. De nya sociala förhållandena gav snart upphov till nya sätt att tänka, som under de följande åtta åren blandades och konkurrerade med det ideologiska arvet från 1917-20. Den ytliga enigheten inom partiet, som inbördeskriget frambringat, upplöstes snart i djup oenighet och utdragen splittring. Fram till 1929, då avvikande uppfattningar blev farliga och en hårdare enhet påtvingades, var exemplen på verklig samstämmighet sällsynta och flyktiga. Den underliggande splittringen inom den bolsjevikiska ledningen framträdde nu återigen, sedan den delvis hållits nere under tre år. En gång, klagade Bucharin, (myten om en ursprunglig bolsjevikisk samstämmighet hade redan slagit rot) hade det funnits ”ett enda parti, med en enda psykologi och en enda ideologi”; nu var partiet uppdelat i ”olika delar, med olika psykologier, med olika avvikelser”.[2]

Delvis beroende på partiets stora ideologiska och programmatiska oenighet kom det sovjetiska tjugotalet – åren mellan NEP:s införande och Stalins ”revolution ovanifrån” 1929 – att bli ett årtionde av påfallande rik och mångsidig intellektuell jäsning. Inom filosofi, juridik, litteratur, ekonomi och andra områden, gjorde omfattande teoretiska diskussioner, både i och utan samband med de pågående politiska debatterna inom partiledningen, denna period till den mest vitala i det bolsjevikiska tänkandets historia och till den mest intressanta i marxismens.

De som studerat perioden har naturligt nog letat efter mönster i mångfalden, men för det mesta genom att utgå från tvivelaktiga sammankopplingar mellan rivaliserande uppfattningar inom olika intellektuella debattområden och de politiska fraktionerna i partiet. Minst övertygande har denna metod varit, då den försökt fastslå motsvarigheten till en vänster och en höger i varje diskussion, hur opolitisk frågan än har varit. I samma anda har man försökt upprätta ett orubbligt samband mellan en enskild bolsjeviks tolkning av marxismen – hans politiska och filosofiska teori – och hans politik. Ett sådant försök är alltid svårt, men i Bucharins fall har det varit särskilt missvisande.

En vida spridd uppfattning hävdar, att den försiktiga evolutionära politik, som Bucharin kom att förespråka under tjugotalet, och som först ställde honom mot den bolsjevikiska vänstern och sedan mot Stalin, till stor del kan förklaras av hans mekaniska uppfattning av den marxistiska dialektiken och den åtföljande teorin om jämvikt. Hans marxism, har man hävdat, var strängt deterministisk och betonade de objektiva villkorens överhöghet över människans möjligheter att ingripa. Denna inställning har man jämfört med den voluntarism, som omgav vänsterns program på tjugotalet och senare Stalins ”stora omkastning” 1929-33. Man har sett politisk och ekonomisk voluntarism som intimt förknippad med den antimekanistiska skolan i sovjetisk filosofi, med Abram Deborin som mittpunkt, vilken till skillnad från mekanisterna (som ogillade Deborins formulering av tesen och dess överskridande konsekvenser) hävdade att dialektiken innebar materiens självrörelse och språng från kvantitet till kvalitet. Vad Bucharin beträffar, innebär den här uppfattningen ett ovanligt exempel på överensstämmelse mellan västforskare och sovjetiska författare. De senare menade också – med början efter

[1] *Bolsjevik* 1924:2, s. 3f.
[2] *Tionde kongressen*, s. 230.

Bucharins fall 1929, då man startade en officiell kampanj post facto för att sammankoppla Stalins besegrade motståndare med illa ansedda filosofiska skolor – att Bucharins ”höger-program” var den logiska följden av hans mekanism. I själva verket hämtade den västliga tolkningen huvudsakligen sina källor och sin inspiration från stalinistiska kritiker av Bucharin.[3]

Det är åtskilliga problem med det påståendet och det mest besvärliga är det mest uppenbara: Bucharins berömda *Den materialistiska historieuppfattningen*, den systematiska framställningen av hans samhällsteori, utkom på hösten 1921, bara några månader efter slutet på den extremistiska krigskommunistiska politik han så entusiastiskt hade stött.[4] Dessutom sammanföll dess tillkomst med *Övergångsperiodens ekonomi*, ett teoretiskt försvar för voluntarism och sociala språng. Man har förbisett det faktum att båda böckerna innehöll Bucharins berömda mekanism och jämviktsteori, även om den senare utstrålade en omstörtande anda och den förra en evolutionär.

Som framgår av det här, har påståendet mindre byggt på det faktiska innehållet i Bucharins samhällsteori än på två falska antaganden. Det första är att det fanns ”medvetet utformade förbindelser” mellan de mekanistiska filosoferna och högerflygeln i partiet. Denna ”legend” har sedan vederlagts och man har visat att motsatsen var fallet: det förekom ”en omfattande, medveten ansträngning att hålla de filosofiska diskussionerna åtskilda från motsättningarna mellan partifraktionerna”, och framför allt ”att hålla Bucharin utanför den filosofiska uppgörelsen”.[5] Det andra antagandet är att bolsjeviker (eller marxister i allmänhet) som delade en teoretisk ståndpunkt sannolikt skulle vara överens i andra frågor, en missuppfattning som förbiser mångfalden i det marxistiska tänkandet, den intellektuella oenhetligheten i den förstalinistiska bolsjevismen samt i det här fallet den självständiga och utmanande karaktären i Bucharins *Den materialistiska historieuppfattningen*. Boken innehöll något som kunde tilltala eller misshaga nästan var och en. Både sovjetiska och västliga marxister gav den ett ytterst blandat mottagande; men Bucharins minst vänliga bolsjevikiska kritiker var en annan mekanist, som fann mycket i boken, som var ”omarxistiskt” och ”odialektiskt”. För att ytterligare försvåra saken anklagade Bucharin och hans kritiker varandra för ”determinism”.[6]

Före den enhet, som Stalin påtvingade under trettiotalet, fanns det ingen garanti för att bolsjeviker som var överens i en teoretisk fråga också var det i övrigt, teoretiskt eller politiskt. Man kan ge många exempel, men det räcker med att peka på Trotskij, inkarnationen av partiets vänster; även om han sällan yttrade sig i filosofiska frågor, så var det som mekanist när han gjorde det; vidare att Preobrazjenskij, senare vänsterns främste ekonom, använde jämviktsmodellen, när han analyserade den kapitalistiska och sovjetiska ekonomin.[7] Sammanfattningsvis är det bäst att tänka på den partiledare, som 1909 beklagade sig över att det inte fanns två bolsjevikiska filosofer med samma uppfattning.[8]

Detta innebär inte att Bucharins samhällsteori helt saknade samband med hans politiska och ekonomiska inställning. Snarare är det för att påpeka hur en enkelspårig framställning av förhållandet mellan hans samhällsteori och politik – förutom att förvränga ursprunget och

---

[3] Den centrala framställningen i väst är Raymond A. Bauer, *The New Man in Soviet Psychology* (Cambridge Mass. 1952) kap. 2. För en likadan framställning se Gustav A Wetter, *Dialectical Materialism* (New York 1958) s. 143ff För exempel på den sovjetiska argumenteringen, se I. Lupol i *Bolsjevik* 1929:18 samt B. Gessen och I. Podvolotskij i *PZM* 1929:9.

[4] *Teorin om den historiska materialismen: populär lärobok i marxistisk sociologi* (Moskva 1921). Alla referenser i fortsättningen gäller den svenska utgåvan *Den materialistiska historie-uppfattningen*, förk *DMH* (Stockholm 1923, omtryck Lund 1980).

[5] David Joraysky, *Soviet Marxism and Natural Science: 1917-1932* (New York 1961) s. 48, 54, 56 och kap. 3.

[6] Se Sarabjanovs recension i PZM 1922:3 och Bucharins svar i *Krasnaja nov* 1923:1.

[7] För Trotskij, se Joravsky, a.a., s. 97ff. För Preobrazjenskij se *VKA*, XVII, s. 35f och XVIII, s. 63-84.

[8] Rykov citerad i Joravsky, a.a., s. 40.

karaktären av hans kommande gradualism – skyler över det som var verkligt intressant i hans *Den materialistiska historieuppfattningen*, en bok som en generation bolsjevikiska intellektuella skolades i och som i översättning lästes vida omkring utanför Sovjetunionen.

Även om *Den materialistiska historieuppfattningen* kom till som en lärobok, eftersom det inte fanns någon ”systematisk framställning av *Den materialistiska historieuppfattningen*”, så var den avsedd att bryta ny teoretisk mark. Bucharin var medveten om att det återigen kunde uppväcka partikritikernas ”konservatism” om han presenterade nya tankar i form av en halvofficiell pedagogik; därför försäkrade han inledningsvis att samtidigt som han ”i några tämligen väsentliga punkter avviker ... från den gängse framställningen av frågan”, förblev han trogen ”Marx' mest ortodoxa, materialistiska och revolutionära uppfattning”.

Han ville systematisera och förtydliga en mängd marxistiska grundsatser men också införa ”nyheter”.[9] De flesta av hans omformuleringar och nyheter var svar på samtida samhällsteoretiker, som var kritiska mot Marx. *Den materialistiska historieuppfattningen* var en omfattande intellektuell motattack och som sådan ett viktigt avsnitt i Bucharins livslånga föresats att bemöta Marx' kritiker. Som var brukligt för honom lånade han från utmanarna, när han svarade dem.

Det är märkligt, att man tillskrivit *Den materialistiska historieuppfattningen* en sträng ekonomisk determinism, eftersom Bucharin ansträngde sig mycket för att frigöra marxismen från den anklagelsen och föreställningen om en monistisk kausalitet. En skarpsinnig icke-marxistisk recensent lade med rätta märke till att Bucharin strävade mot monism men kom fram till pluralism.[10] Han förkastar indeterminism, historisk teleologi och oförklarliga tillfälligheter. Men boken är fylld med exempel på ”om” i historien, med exempel där det är möjligt med olika historiska utvecklingar beroende på en mängd faktorer och av förändringens mångkausala natur i allmänhet. ”Social determinism” är inte detsamma som fatalism; den är ”läran att alla samhällsföreteelser är bestämda, har orsaker från vilka de med nödvändighet härstammar...” Bucharins marxism förnekar inte den mänskliga viljan eller överbyggnaden; ”den *förklarar* dem”.[11]

Hans pluralistiska inställning är tydligast i avsnittet om överbyggnaden, vilken Bucharin ser som ”den vidast möjliga” kategorin – ”som avser varje slags samhällsföreteelse upprättad på den ekonomiska basen”. Det är ett sammansatt och differentierat begrepp, som omfattar – förutom den ”sociala politiska ordningen med alla dess materiella delar” – socialpsykologi och ideologi. Basen bestämmer och förklarar dessa företeelser; men, framhöll Bucharin (som Engels hade gjort tidigare) de har också ett eget liv och en egen dynamik, framför allt under den långa övergången från en samhällsstruktur till en annan, då det råder ”en process av överbyggnadens omvända påverkan...”[12] Det gick knappast att argumentera annorlunda med tanke på de sovjetiska erfarenheterna sedan 1917.

Men Bucharin var lika medveten om att överbyggnaden hade en viktig funktion i de existerande samhällena och då det gällde att åstadkomma social förändring. Han ville bemöta utmaningen från psykologiskt inriktade ekonomiska och sociologiska skolor för att visa att marxismen tar hänsyn också till de mindre påtagliga faktorerna. Samtidigt som han avvisade de Robinson Cruse-begrepp, som då var populära i väst, erkände, han den stora betydelsen av psykologi, ideologier, moral och seder. De höll samman samhället: de ”samordnar människornas handlingar och håller dem inom vissa gränser och förhindrar därigenom samhället att falla samman”. Och på samma sätt som de vid en tidpunkt är en sammanhållande kraft,

---

[9] *DMH*, s. 10.
[10] Se Pitirim Sorokins recension i *Ekonomist* 1922:3.
[11] *DMH*, kap. 1-3, 6 och s. 124ff, 389.
[12] Ibid, s. 353ff, 459; se också *Krasnaja nov* 1923:1, s. 287f.

innebär undanträngandet av den förhärskande psykologin och ideologin (den ”andliga revolutionen”) det första stadiet av den gamla samhällsordningens sönderfall. Sammanfattningsvis presenterade Bucharin ett mångsidigt orsaksbegrepp: ”*mellan de olika leden av de samhälleliga företeelserna äger en ständig process av växelverkan rum. Orsak och verkan byter plats*.”[13]

Bucharins behandling av de olika beståndsdelarna i överbyggnaden visade sig bli ett av hans mest inflytelserika bidrag. Hans formuleringar om vetenskap, filosofi, psykologi och ”ackumulation” och ”materialisering” av kulturen ansågs synnerligen lyckade, förutom att de ökade överbyggnadens roll i förhållande till basen, en tes som naturligtvis många bolsjeviker välkomnade. Av uppenbara skäl uppskattades också hans behandling av klass, parti och ledare, vilken gav ett positivt teoretiskt uttryck för de båda senares viktiga roll.[14] Mer än något annat enskilt arbete grundlade *Den materialistiska historieuppfattningen* Bucharins ställning som partiets ledande teoretiker och förmodligen främste systematiker av marxismen i Sovjet på tjugotalet.[15] Men hans mest originella bidrag låg inom ett annat område.

Sedan 1890-talet hade den farligaste intellektuella utmaningen mot marxismen kommit från den framväxande moderna sociologiska skolan. Dåtidens sociologi var – till skillnad från den mer inskränkta och empiriska varianten senare, inriktad på ett brett samhällsteoretiserande. I likhet med marxismen var det en storslagen teori, ofta historisk, och även den såg sig som en vetenskap. De ledande företrädarna för den nya vetenskapen – Durkheim, Pareto, Croce, Weber, Michels, för att bara nämna några – skiftade i sin kritik av marxismen; men var och en var tvungen att på sitt sätt bemöta denna imponerande tankebyggnad. Marx hade formulerat centrala frågor om samhället och han hade utvecklat viktiga analytiska begrepp. Hans slutsatser kunde avfärdas tillsammans med resterna av den tyska filosofi, som omgav hans tänkande, men han kunde inte förbigås. Pareto sade: ”Det finns hos Marx en sociologisk del, som är överlägsen de andra delarna och som ofta stämmer överens med verkligheten.”[16] Marx' bidrag till sociologin är nu erkänt och hans ryktbarhet som sociolog är i en del kretsar större än den som ekonom eller profet.[17] Men det är nödvändigt att understryka hans betydelse för de första teoretikerna. Som H. Stuart Hughes har skrivit: ”Studiet av marxismen ... gav dem ett slags försöksfält...” Marx' arbete var ”barnmorskan för 1900-talets samhällsvetenskap”.[18]

Den nya sociologin gjorde ett djupt intryck på Bucharin, som till skillnad från många bolsjevikiska ledare i alla avseenden var en 1900-talsintellektuell. Man kunde se det i hans emigrantarbeten före 1917 och i mycket av hans följande teoretiska verk. Han erkände att de samtida samhällsvetenskapliga teorierna, av vilka många var formulerade som kritik av marxismen, hotade att revidera marxismen som samhällsvetenskap och förmodligen att stympa den som världsåskådning. Men han insåg också deras resultat. Till skillnad från senare sovjetisk praxis avfärdade han inte bara det sociologiska tänkandet; i stället försökte han möta det på dess egen mark. För honom var den historiska materialismen sociologi. I sin bok – den ryska

[13] *DMH*, 329f; se också *ÖPE*, s. 62.
[14] *DMH*, kap. 8. Bucharin räknade upp sina som han såg som framgångsrika nydaningar i *Attack*, s. 115-27.
[15] Se t ex behandlingen av Bucharin som teoretiker i Polonskij, *Studier kring den litterära rörelsen under revolutionsepoken* (Moskva och Leningrad 1929) kap. 8.
[16] Citerad i Hughes, a.a., s. 79. Utöver Hughes (kap. 3, 8) om marxismens påverkan på tidig sociologi, se T. B. Bottomore och Maximilien Rubel, *Karl Marx: Selected Writings in Sociology and Social Philosophy* (New York 1964) s. 29-48.
[17] Utöver not 16 se Bottomore, ”Karl Marx, Sociologist or Marxist?” *Science and Society* XXX (1966) s. 11-24; Ralf Dahrendorf, *Class and Class Conflict in Industrial Society* (Stanford Calif. 1966) och Raymond Aron, *Main Current in Sociological Thought* I (Garden City N.Y. 1968) s. 145-236.
[18] I Hughes, a.a., s. 74.

utgåvan hade underrubriken ”En populär lärobok i marxistisk sociologi”[19] – presenterade han sin uppfattning av tesen:

> Bland samhällsvetenskaperna finns det två viktiga vetenskaper, som icke betraktar ett enskilt område av det samhälleliga livet utan samhällslivet i stort i hela dess komplicerade mångfald... Sådana vetenskaper är å ena sidan historien, å andra sidan sociologin... Historien följer och beskriver, hur det samhälleliga livets ström vid den eller den tiden rann fram på den eller den platsen... Sociologin däremot uppställer allmänna frågor: Vad är samhälle? Varav beror ett samhälles vidare utveckling eller dess undergång? I vilket växelförhållande står de olika samhälleliga företeelserna (ekonomi, rätt, vetenskap o.s.v.)? Varmed ska deras utveckling förklaras? Vilka är samhällets historiska former? ... Sociologin är den mest allmänna (abstrakta) bland samhällsvetenskaperna... Historien lämnar materialet för de sociologiska slutsatserna och generaliseringarna... Sociologin uppvisar å sin sida ... metoden för historien.

Den historiska materialismen är således ”icke politisk ekonomi eller historia. Den är den allmänna läran om samhället och lagarna för dess utveckling, dvs. sociologi”.[20]

Bucharin trodde (eller sade sig tro) att alla samhällsvetenskaper hade en klasskaraktär och att därför den ”proletära sociologin” definitionsmässigt skulle vara överlägsen. Borgerliga tänkare begränsades av sitt klassintresse. Även om de såg sociala förhållanden, förmådde de inte framhäva samhällets motsättningar. Ändå såg han hela skolan av ”borgerlig sociologi” som ”mycket intressant”. *Den materialistiska historieuppfattningen* var i mycket ett bevis för dess inflytande på honom och boken visade honom inbegripen i kamp med dess kritik i hans strävan att uttrycka ortodoxa marxistiska grundsatser i sociologiska termer.[21]

Han var naturligtvis inte den förste marxist som framhöll det sociologiska inslaget i marxismen. En uttalad rörelse i den riktningen och bort från Marx' kvardröjande metafysik hade varit på väg i Europa under mer än två årtionden och då Bucharins bok kom ut, fanns det redan flera marxistiska sociologiska skolor. Den traditionen var särskilt stark i Wien, representerad av Max Adlers och Karl Renners arbeten, där ”man upptäckt att Marx i första hand hade varit en sociolog – i själva verket grundaren av den moderna vetenskapliga sociologin”.[22] Dessutom kunde 1800-talets ryska radikalism i sina populistiska och marxistiska yttringar uppvisa en lång och rik historia av sociologisk teori. Även om den sociologi, som var förbunden med politiska rörelser, dominerade bilden, hade den akademiska sociologin 1917 etablerat sig vid det tsaristiska Rysslands större universitet.[23]

Trots denna ställning bemöttes den inte väl av Lenins bolsjeviker. Intressant nog var Lenins tidiga studie Kapitalismens utveckling i Ryssland inte utan sociologiskt värde och själv hade han 1894 hävdat, att först marxismen ”gjorde en 'vetenskaplig' sociologi möjlig”.[24] Men den bittra filosofiska kampen 1908-09 mot Bogdanov, som i hans ögon hade reviderat marxismen just genom att blanda upp den med borgerliga uppfattningar, tycks för alltid ha gjort honom negativt inställd till all västlig samhällsteori. Därefter hade han bara förakt till övers för sociologi (som nu alltid sattes inom citationstecken). Då han tog avstånd från Bucharins artikel 1916 om staten, valde han ut föreställningen om en ”'sociologisk' (???)” teori för kritik[25] och som framgick av hans kommentarer till Bucharins *Övergångsperiodens ekonomi*

---

[19] I den engelska översättningen, *Historical Materialism: A System of Marxist Sociology*.
[20] *DMH*, s. 23.
[21] Se t ex hans försök att bemöta Michels och Paretos elitteorier, ibid, s. 537ff.
[22] Bottomore/Rubel, a.a., s. 39ff; Lichtheim, a.a., s. 305.
[23] Den ryska och den sovjetiska sociologins historia är ännu oskriven. Bland de befintliga, till stor del ofullständiga studierna finns Sorokin, ”Russian Sociology in the Twentieth Century”, *Americ Sociol. Soc Proceedings* XXI, s. 57-69 samt *Soviet Sociology: Historical Antecedents and Current Appraisals*, red. Alex Smirenko (Chicago 1966).
[24] *Sotj*., s. 62.
[25] *PSS*, XLIX, s. 294.

hade han blivit ännu mer fientlig mot sociologisk terminologi kring 1920. Även om det inte finns någon referens till *Den materialistiska historieuppfattningen* i Lenins publicerade arbeten, kan vi vara ganska säkra på att hans invändningar började med underrubriken.

Det var inte alla bolsjeviker som delade Lenins förakt för sociologi, även om de inte höll med Bucharin om dess betydelse. Många föredrog den framför påståendet att den dialektiska materialismen i grund och botten var detsamma som filosofi, en uppfattning som framfördes av deborinisterna och som bemöttes av mekanisterna, som trodde att den positiva vetenskapen i det närmaste hade gjort slut på behovet av filosofi. Och samtidigt som den ickemarxistiska sociologin förbjöds vid de sovjetiska universiteten 1922, fortsatte bolsjevikiska sociologer att publicera viktiga teoretiska och empiriska arbeten fram till början av trettiotalet, då de drabbades av samma öde som de flesta samhällsvetenskaper under Stalin.[26] Men även under tjugotalet tycks misstänksamhet om än inte direkt fientlighet mot den samtida sociologin ha dominerat bland partiintellektuella. Bucharins beskrivning av den historiska materialismen som sociologi var i sig själv tillräckligt för att förolämpa hans gamla bolsjevikiska kritiker,[27] av vilka många utan tvivel instämde i den dom som utfärdades under kampanjen mot Bucharin 1930:

> Marx hade naturligtvis inte någon speciell ”sociologisk metod” ... Marx' metod var den dialektiska materialismens metod... Framställningen av Marx som förespråkare för en ”sociologisk metod” kan bara leda till ett närmande av hans lära till de borgerliga ”sociologernas” lära, som inte har något gemensamt med marxismen.[28]

Detta återkom ständigt i den stalinistiska ideologin och först efter diktatorns död kunde sovjetiska forskare återigen utveckla en sociologi. Mot den bakgrunden framstår Bucharins försök att utveckla en marxistisk sociologi som en enastående djärvhet i fråga om tanke och inriktning. Under tjugotalet hänvisade en sovjetisk författare till honom som den ”proletära sociologins teoretiker”. Och det är betecknande att en förhållandevis välvillig recension av *Den materialistiska historieuppfattningen* kom från Pitirim Sorokin, som då levde i Ryssland; i jämförelse med andra bolsjevikiska arbeten, skrev han, var den ”mycket mer kunnig, intressant och vetenskaplig”.[29] En amerikansk sociolog har nyligen bekräftat Sorokins bedömning: 'Den utgör det enda avancerade försöket av en ledande marxist att ta itu med den framväxande sociologiska teorin och forskningen”.[30]

Av de olika sätt på vilka den samtida sociologin utmanade marxismen som vetenskap var frågan om dialektiken för det mesta den besvärligaste för marxister. Den dialektiska föreställningen om naturen och den samhälleliga förändringens riktning hade djupa rötter i den marxistiska läran, som metod eller som antagen existens i verkligheten. Den kvardröjande hegelianismen gjorde marxismen sårbar. Dessutom var fortfarande innebörden av den marxistiska dialektiken oklar. Marx var övertygad om att han hade gjort dialektiken konsekvent materialistisk och skrev litet om frågan och inskränkte sig till dess tilllämpning på historien. Det blev Engels' uppgift att senare i Marx' liv och efter hans död utveckla och systematisera en förståelse av dialektiken i historien, naturen och det mänskliga tänkandet. Därvid lade han grunden till en ortodox och universalistisk doktrin om den dialektiska materialismen. Även om många forskare har hävdat att Engels' slutgiltiga system innebar en skarp brytning med Marx' egen filosofiska materialism, är man i allmänhet överens om att Engels' verk i sista hand tjänade till att återupprätta Hegels idealistiska dialektik i reviderad

---

[26] *Soviet Sociology*, s. 19.
[27] Se t ex PZM 1922:3, s. 62f och 1922:11-12, s. 172f. Bucharin klagade över folk, som ”föreställer sig att den historiska materialismens teori under inga förhållanden fick ses som en marxistisk sociologi”, *DMH*, s. 22.
[28] *Kommunistitjeskaja revoljutsija* 1930:2, s. 30.
[29] Polonskij, a.a., s. 178. För Sorokin, se *Ekonomist* 1922:3, s. 148.
[30] Se Seymour Martin Lipsets inledning till Robert Michels, *Political Parties* (New York 1962) s. 27, n.22.

form och belasta marxismen med en obestämt metafysisk förklaring av rörelse – en halv-mystisk uppenbarelse av dialektiken i historien och i naturen. Den återfödda hegelianismen påverkade starkt Lenins uppfattning om dialektik (vilket blev klart när hans *Filosofiska anteckningsböcker* publicerades 1933) och blev en central beståndsdel i deborinisternas dialektiska materialism.[31]

Bucharin bröt med den inriktningen och framförde sina invändningar med stor uppriktighet: ”Marx och Engels befriade dialektiken från dess mystiska skal i *handling*...” men den behåller ”den teleologiska anstrykning oundvikligen förbunden med det Hegelska uttryckssättet, som bygger på 'Andens' självrörelse.” Bucharins strävan efter en vetenskapligt (radikalt materialistisk) sociologi, hans önskan att bemöta anklagelsen om att marxismen ytterst var uttryck för en idealism, ledde honom i stället till mekanism. Tidigare, förklarade han, hade marxister vänt sig mot mekanistiska förklaringar i samhällsvetenskaperna; men det hade kommit sig av den gamla och vanryktade uppfattningen om atomen som ”en avskild isolerad partikel”. Elektron-teorin med dess nya upptäckter om materiens struktur och rörelse vederlade detta och bekräftade att mekanikens språk kunde uttrycka organiska förbindelser. Det är mindre viktigt om Bucharin helt förstod den moderna fysiken eller inte än att han trodde, att de ”mest avancerade riktningarna inom all vetenskap accepterar den uppfattningen”.[32]

För honom klargjorde mekaniken den marxistiska materialismens vetenskapliga grund och den mekanistiska materialismen vederlade de tänkare, som envisades med att ”förandliga” och ”psykologisera” samhälleliga begrepp. Bucharin definierade varje social kategori utifrån sitt bildspråk: samhället betraktas som ”en väldig arbetsmekanism med olika delar hos det fördelade samhälleliga totalarbetet”; produktionsförhållanden är ”arbetssamordningen av människor (betraktade som 'levande maskiner') i rum och i tid”, och så vidare. Det enda som återstod var att ge en ”systematisk teoretisk framställning” av den dialektiska metoden i mekanistiska termer. ”Detta”, trodde Bucharin, ”åstadkoms av teorin om jämvikten”:[33]

Det centrala i *Den materialistiska historieuppfattningen* är hans påstående att dialektiken och följaktligen den sociala förändringen förklaras av jämviktsteorin. I detta sammanhang intresserar vi oss för hans övergripande uppfattning och inte den mängd underargument, som han presenterar i förbigående.[34] Enligt Bucharin innebär den dialektiska (eller dynamiska) uppfattningen att alla materiella och sociala föremål är i rörelse och att rörelsen härleds från konflikten eller motsättningen inom ett givet system. Lika sant är att varje materiellt eller socialt system strävar mot ett tillstånd av jämvikt (i analogi med anpassningen inom biologin):

> Detta kan man med andra ord också uttrycka så: I världen verkar olika, mot varandra riktade krafter. Endast i undantagsfall upphäver de för ett ögonblick varandra. Då har vi ett tillstånd av ”lugn”, d.v.s. deras verkliga ”kamp” är förborgad. Men det behövs bara, att en av dessa krafter förändrar sig, så uppenbarar sig genast deras ”inre motsättningar”, det inträder en jämviktsstörning och om en ny jämvikt återigen upprättas, så sker det på grundval av en annan kombination av krafter, o.s.v. Vad följer härav? Härav följer just, att det är ”kampen”, ”motsättningarna” d.v.s. antagonismen i de olika riktade krafterna, som är förutsättningen för rörelsen.

Genom att förlägga källan till rörelse i kampen mellan krafterna och inte i ”självutvecklingen” trodde Bucharin att han hade rensat Hegels berömda treenighet (tes, antites, syntes) på dess

---

[31] För skillnaderna mellan Marx och Engels, se Z. A. Jordon, *The Evolution of Dialectical Materialism* (New York 1967); for Lenin, se hans *Filosofiska anteckningsböcker* (Moskva 1933) samt för Deborin, se Rene Ahlberg, ”The Forgotten Philosopher: Abram Deborin”, i *Revisionism*.
[32] *Attack*, s. 116, 118; *DMH*, s. 123.
[33] *DMH*, s.373; *Attack*, s. 118, 121.
[34] Den allmänna argumenteringen förekommer i flera kapitel, särskilt i kap. 3, 5, 6 och 7.

idealistiska beståndsdelar. Hans motsvarande begrepp är jämviktstillstånd, störning av denna jämvikt och jämviktens återställande på ny grundval.[35]

Varje system, fortsatte han, är indraget i två jämviktstillstånd: ett inre och ett yttre. Det första avser förhållandet mellan olika delar inom ett system och det andra hela systemet i dess förhållande till omgivningen. I inget fall rör det sig någonsin om en ”absolut, oföränderlig jämvikt”; det är alltid ”i rörelse” – en dynamisk eller rörlig jämvikt. Nyckeln till Bucharins teori ligger i förhållandet mellan inre och yttre jämvikt:

> systemets inre struktur ... måste andra sig allt efter det förhållande som råder mellan systemet och omgivningen. Förhållandet mellan systemet och omgivningen är den avgörande faktorn ... *den inre (strukturella) jämvikten är en faktor, som är beroende av den yttre jämvikten (r en funktion” av denna yttre jämvikt)*[36]

Om Bucharins teori tillämpas på samhället, får den följande innebörd: Ett existerande samhälle förutsätter en viss jämvikt mellan sina tre viktigaste sociala beståndsdelar – ting, människor och idéer. Det är den inre jämvikten. Men samhället ”kan inte tänkas utan sin omgivning”, d.v.s. naturen. Samhället anpassar sig till naturen och strävar mot jämvikt med den genom att utvinna energi från den genom en process av samhällelig produktion. Under processen av anpassning utvecklar samhället ”ett konstgjort system av organ”, som Bucharin kallar teknologi och som utgör ”en noggrann materiell mätare av växelförhållandet mellan natur och samhälle”. Det är genom att likställa social teknologi med produktivkrafter (”kombinationerna av arbetsredskapen”) och genom att göra den inre strukturen till en funktion av den yttre jämvikten som Bucharin, trots sin pluralistiska analys av den sociala utvecklingen, kan bevara monistisk kausalitet i den ekonomiska bestämningen. Eller som han erkänner:

> produktivkrafterna bestämmer samhällets utveckling, eftersom de uttrycker växelförhållandet mellan samhället ... och dess omgivning ... *Och växelförhållandet mellan omgivning och system är den storhet, som i sista hand bestämmer utge systems rörelse.*[37]

Denna teoretiska modell uttrycker Bucharins historiska materialism i dess systematisering av social utveckling. Den samhälleliga jämvikten rubbas ständigt. Den kan återställas på två sätt: antingen genom att ”de olika beståndsdelarna i den sociala helheten gradvis anpassar sig (evolution)”, eller genom ”våldsam omvälvning (revolution).” Så länge som höljet kring den samhälleliga jämvikten, i första hand produktionsförhållandena, som de uttrycks i de klasser som direkt deltar i produktionen, är tillräckligt omfattande och varaktigt, inträffar evolution. På det sättet genomgick till exempel kapitalismen sina många faser. Men när produktivkrafterna utvecklas så att de kommer i konflikt med ”den grundläggande väven kring dessa produktivkrafter, d.v.s. ägandeförhållandena”, sker det en revolution. ”Då 'sprängs' detta hölje”. En ny samhällelig jämvikt upprättas, ”d.v.s. ett nytt hållbart hölje för produktionsförhållandena ... i stånd att tjäna som en evolutionär form för produktivkrafterna...”[38]

Även om denna abstrakta teori är fylld med logiska programmatiska konsekvenser, vilket Bucharins politiska motståndare plötsligt upptäckte 1929, inser man inte det omedelbart. En klassisk anklagelse mot mekanismen var att dess uppfattning av rörelse uteslöt övergången från kvantitet till kvalitet och ”språng” i allmänhet. Häri låg den filosofiska grunden för en politisk gradualism, påstod man. Men Bucharin hade en annan uppfattning: ”Övergången från kvantitet till kvalitet är en av grundlagarna för materiens rörelse; man kan följa den bokstavligen överallt i naturen och i samhället”. Han drog också samma politiska slutsats som sina

---

[35] *DMH*, s. 118ff; *Attack*, s. 117f.
[36] *DMH*, s. 129f.
[37] *Attack*, s. 119.
[38] *DMH*, s. 454, 421, 430.

kritiker: ”Tron att naturen inte tillåter sådana våldsamma förändringar avspeglar bara rädslan för sådana förändringar i samhället...”[39] Inte mer övertygande är påståendet att Bucharins ”naturalistiska” materialism – så kallad på grund av dess betoning av samhällets växelverkan med naturen – bara kunde leda till en passiv kapitulation inför de objektiva villkoren. Samma ”naturalism” förekom i *Övergångsperiodens ekonomi*, där han hävdade att inre och yttre jämvikt kunde återställas med överlagt våld.[40]

När logiken svek, försökte de stalinistiska kritikerna stötta upp sin tes genom att peka på det faktum att Bogdanov, som nu var ett officiellt exempel på notorisk politisk avvikelse, tidigare också hade förkastat den hegelska dialektiska traditionen till förmån för en mekanistisk jämviktsmodell. De förbisåg emellertid de bestämda olikheterna mellan Bucharins och Bogdanovs teorier liksom också Bucharins långvariga teoretiska och politiska motstånd mot Bogdanov, före och efter 1917.[41] Den intressanta intellektuella likheten mellan de två är en särskild fråga, men den allmänna uppfattningen att Bucharin var hans elev bör inte få stå oemotsagd. Det var inte bara det att det fanns litet av den äldre tänkarens inflytande i *Den materialistiska historieuppfattningen*, utan bokens långa argumentering mot ”psykologiserad marxism” som ”en klar avvikelse från den *materialism* i sociologin, som Marx betonade *con amore*” riktades speciellt mot Bogdanov.[42]

Det är mer fruktbart att komma ihåg, att mekanistiska jämviktsmodeller (i synnerhet dynamiska) vid början av 1900-talet hade spritt sig från fysik och biologi till samhällsvetenskaperna, där de var vida accepterade och använda. De tycktes vara vetenskapens sista ord, och då som idag var jämviktsteorin en viktig del av det västerländska sociologiska och ekonomiska tänkandet. Sorokin anförde ett relevant exempel 1922: Bucharins behandling av samhällelig jämvikt påminde i många avseenden om Paretos framställning i den andra delen av *Trattato di Sociologia generale*.[43] Den ”bogdanovitiska terminologin” som så upprörde Bucharins kritiker var i mycket den samtida samhällsteorins språk, ett förhållande som antyder det verkliga underliggande släktskapet mellan Bucharin och Bogdanov. Båda betraktade marxismen som ett öppet tankesystem, sårbart och mottagligt för nya intellektuella strömningar. Båda ansåg det legitimt att hänvisa sina marxistiska kritiker till arbeten av ickemarxister. Bogdanovs deklaration från 1908, ”Traditionen från Marx-Engels måste vara oss dyrbar, inte bara i ord utan i andan” upprepades av Bucharin i hans förord till *Den materialistiska historieuppfattningen*: ”Det vore märkvärdigt om den marxistiska teorin i evighet skulle stå stilla”.[44]

Inte desto mindre kan *Den materialistiska historieuppfattningen* till en del förklara Bucharins kommande tänkande om det sovjetiska samhället. Hans sociologi – intresset för den samhälleliga evolutionens dynamik och hur existerande samhällen fungerar – skilde sig från hans tidigare tankeinriktning, som fram till 1921 syntes främst ha präglats av revolutionär oro och

---

[39] Ibid, s. 81, 132f.
[40] *ÖPE*, s. 36, 44, 87ff och kap. 10.
[41] Se t ex M. Z. Selektor, *Den dialektiska materialismen och teorin om jämvikten* (Moskva och Leningrad 1934). Efter 1917 angrep Bucharin ständigt Bogdanovs teorier och politik, som han såg som en helhet. I en berömd teoretisk debatt, som rörde möjligheten av en proletär kultur, höll han med Bogdanov och gick emot Lenin. Inte desto mindre stödde han att Bodganovs motsträviga Proletkult-organisation underordnades partiet. Och när några avvikande unga bolsjeviker, som inspirerats av Bogdanovs idéer, framträdde 1921, satte Lenin Bucharin i ledningen for den ideologiska motattacken. Se Bucharin i *Pravda* 22/11 1921 samt Lenin, *PSS*, XLIV, s. 266. Samtidigt som Bucharin beundrade Bogdanov hade han kommit att se honom som en ”halvmarxist”, vars ”avvikelse från den ortodoxa marxismen och bolsjevismen ... hade blivit en personlig tragedi för Bogdanov”, *Pravda*, 8/4 1928.
[42] *Attack*, s. 120.
[43] *Ekonomist*, 1922:3, s. 146.
[44] Bogdanov citerad i Kendall E. Bailes, *Philosophy and Politics in Russian Social Democracy: Bogdanov, Lunacharsky and the Crisis of Bolshevism, 1908-1909* (opubl. uppsats Columbia Univ. 1966) s. 86.

omstörtande förändring. Uttryckt på ett annat sätt kan man säga att olikheten i temperament mellan *Övergångsperiodens ekonomi* och *Den materialistiska historieuppfattningen* – den senare i jämförelse närmast en kvietistisk betraktelse – kom sig delvis av att de behandlade skilda perioder i samhällets liv: den första boken skildrade ett övergångstillstånd av revolutionär ojämvikt, den andra boken det mer normala tillståndet hos ett samhälle i jämvikt. Och det är här, i diskussionen om samhället i jämvikt, som Bucharin visade en medvetenhet om att varje stabilt, växande samhälle måste vara en sammanhängande integrerad helhet med åtminstone ett minimum av harmoni mellan sina beståndsdelar.

Många radikala marxister, som ägnat sig åt den apokalyptiska visionen i marxismen, hade en tendens att se det förutopiska samhället som föga mer än ett slagfält för oförsonliga krafter och krigförande klasser. Ständigt på jakt efter kriser och förebud om sammanbrott såg de bara en dysfunktionell missbildning. Som en sociolog lade märke till, ”undvek de och till och med förlöjligade” borgerliga uppfattningar om social växelverkan och samarbete.[45] Även om den föreställningen upprätthöll den revolutionära glöden, så befrämjade den inte samhälleligt uppbygge. Som marxist framhävde naturligtvis Bucharin fall, då samhällskonflikter stod i förgrunden, men han förstod också att inslag av harmoni och ”tidpunkter av samverkan” normalt övervägde. Han såg samhället som en verklig totalitet och förundrades över ”vilket verkligt gigantiskt, babyloniskt virrvarr av inflytanden och växelverkningar samhällslivet utgör”. Själva det faktum att samhället var en sammanfogning av stridande krafter antydde för honom hur viktigt det var med sammanhållande element, ”sociala band” och ”fogar” som upprätthåller samhället. Ingenstans framträdde det klarare än i hans bild av samhällets kollektiva konfrontation med naturen: ”Det har tagit människorna århundraden av bitter kamp för att placera sitt järnstycke i naturens mun.”[46]

Bucharins medvetenhet om de förutsättningar som krävdes för ett fungerande samhälle avspeglades i hans inrikespolitiska tänkande under hela tjugotalet. Han trodde att bolsjevikernas första uppgift var att bygga upp själva samhället, sedan det slitits i bitar och splittrats av revolution och inbördeskrig. Social integration innebar att ”normalisera” sovjetmakten och få så många delar av befolkningen som möjligt att acceptera den. Man måste bygga ”broar” och ”länkar” i form av frivilliga institutioner mellan partiet–staten och massorna och också bland de atomiserade delarna av själva befolkningen. Bakom denna betoning av integration låg Bucharins grundläggande antagande i de programmatiska strider som följde: verklig ekonomisk eller annan tillväxt förutsätter samhällsfred, samverkan och harmoni; ett samhälle i krig mot sig självt kan inte vara produktivt eller blomstrande. Därav kom det krav, som var så typiskt för hans politik under tjugotalet, nämligen att alla klasser och skikt i det sovjetiska samhället, medvetet eller omedvetet, skulle bidraga till att bygga socialismen; och därav också hans obevekliga opposition mot de bolsjeviker, vilkas program utlovade ny splittring och nya inbördes stridigheter.

Det är svårare att bedöma hur jämviktsteorin själv påverkade Bucharins sätt att betrakta verkliga sociala problem. Den makrosociologiska användningen av jämvikten i *Den materialistiska historieuppfattningen* måste skiljas från hans förordande av ”dynamisk ekonomisk jämvikt” under det sena tjugotalets planmotsättningar. Detta mer begränsade argument (om än besläktade) var bara ett uttryck för hans tro på en balanserad eller proportionell ekonomisk utveckling i motsats till de selektiva ”språng” och brist på proportioner, som ingick i Stalins första femårsplan.[47] Det var ingen ovanlig uppfattning att man kunde härleda en tillväxtmodell under villkor av ekonomisk jämvikt från Kapitalets band

[45] Sorokin i *Ekonomist* 1922:3, s. 146.
[46] *DMH*, s. 144, 176.
[47] Se hans ”Anteckningar av en ekonom”, *Pravda* 30/9 1928.

II och ibland erkändes det även indirekt av Bucharins motståndare.[48] Vad som lättare kunde fördömas som omarxistiskt var Bucharins extrapolering av detta ofullständiga begrepp till en makrosociologisk modell och hans påstående att ”vi finner hos Marx fingervisningar för en sådan problemställning (läran om jämvikt mellan de olika grenarna i produktionen, arbetsvärdeteorin som bygger därpå, o.s.v.)”[49]

Detta gjorde hans ortodoxi misstänkt utifrån flera perspektiv. Genom att ge en universell definition av samhället och genom att tillämpa jämviktsmodellen på alla samhällsformationer stod han öppen för anklagelsen att ha övergett Marx' omhuldade historicism, som framhävde de olika historiska samhällenas unika egenskaper och specifika lagar.

Även om Bucharin krävde att man skulle studera ”*varje samhällsfarm efter sin egenart*” hade han fått den sociologiska vana, som, med hans egna ord ”inte utforskar de enskilda samhällsformerna utan samhället överhuvud”.[50] Om jämviktsmodellen kunde generaliseras, innebar då inte det dessutom att det fanns en universell styrmekanism eller lag, som verkade i alla samhällen? Bucharin bara antydde svaret i *Den materialistiska historieuppfattningen*, då han talade om ”förbrukningen av arbete” som den lag, som styrde samhällets förhållande till naturen; senare skulle han emellertid formalisera ”lagen om arbetsförbrukning” som ”det nödvändiga villkoret för samhällelig jämvikt i varje slag av samhällshistorisk formation”.[51]

Men den centrala kritiken av Bucharins sociologiska teori och dess politiska konsekvenser var att jämvikten förutsätter social harmoni, medan den ortodoxa marxismen bevisar förekomsten av social konflikt. Sovjetiska författare är inte ensamma om att ha ställt en marxistisk konfliktmodell mot en social jämviktsmodell. Man kan finna en parallell i den senaste kritiken av den aktuella struktur-funktionalistiska sociologiska skolan. Avvikande västsociologer har hävdat att funktionalismen (till skillnad från marxismen) med dess jämviktsbegrepp inte kan förklara verklig social förändring inifrån och därför premierar harmonisk stabilitet. Man har vidare antytt, att jämvikt innebär en normativ (konservativ) inriktning, som misstror sociala konflikter och som betraktar jämviktsrubbande element som onormala och patologiska. En historiker har till och med dragit slutsatsen, att ”valet av en jämviktsmodell utesluter logiskt en revolutionär moral....”[52] Sammankopplingen av politisk konservatism med jämviktsteori (även idag ett genomgående inslag i det sovjetiska tänkandet),[53] är således inte begränsad till sovjetiska marxister.

Även om Bucharin aldrig på allvar tog itu med den paradoxen, tycks han ha varit medveten om den. Han gjorde ett medvetet försök att avvisa varje föreställning om en ”perfekt harmoni” och man kunde urskilja något av obehag i hans svar till tänkbara kritiker: ”Att undersöka ett socialt system och ett irrationellt och blint dessutom utifrån jämviktssynpunkten har naturligtvis ingenting gemensamt med *harmonia praestabilitata*, ty det följer från det *faktum* att detta system existerar och också från det *faktum* att det utvecklas”. Utveckling innebär att det är en ”rörlig jämvikt och inte en statisk”.[54] Att se jämvikten som ett dynamiskt begrepp tycktes vara helt förenligt med antagandet att det alltid forns konflikt och förändring i ett samhälle. I själva verket trodde Bucharin, att om marxismen sammansmältes med mekanismen skulle det ge en kraftfull vederläggning av den biologiska organismmodellen av

---

[48] Se t ex Hilferding, a.a., kap. 16 och Selektor, a.a., kap. 9, i sht s. 169f.
[49] *DMH*, s. 123; se också *ÖPE*, s. 129f, n.1.
[50] *DMH*, s. 111ff; på s. 401 hävdar han emellertid, att ”'samhället överhuvud' icke existerar”.
[51] Ibid, s. 194; *Pravda* 3/7 1926.
[52] Se t ex Dahrendorf, ”Out of Utopia: Towards a Reorientation of Sociological Analysis”, *American Journal of Sociology* LXIV (1958), s. 115-27; Bottomore, ”Karl Marx” samt Lewis A. Coser, *The Functions of Social Conflict* (Glencoe, Ill. 1956) kap. 1. Sammanfattningen kommer från Cynthia Eagle Russett, *The Concept of Equilibrium in American Social Thought* (New Haven, Conn. 1966) s. 53.
[53] Se t ex V. Brujikov, *Marxism och jämviktsteorin* (Moskva 1965).
[54] *ÖPE*, s. 130; *DMH*, s. 413ff.

samhället, vilken framställde de ojämviktsskapande beståndsdelarna som patologiska.[55] Han såg slutligen ingen motsättning mellan den revolutionära marxismen och uppfattningen att social harmoni kommer att överväga under vissa historiska perioder, eftersom återupprättandet av jämvikt i försocialistiska samhällen alltid skulle bli tillfälliga och allt mindre stabila. Allt allvarligare fall av ojämvikt skulle följa, tills revolutionen inträffade. Med andra ord var förekomsten av harmoni och jämvikt historiskt begränsad; endast kommunismen kunde skapa villkoren för en varaktig social jämvikt.

Ändå är det tveksamt om Bucharins abstrakta teori verkligen kunde förklara en djupgående social förändring, som korn inifrån. Som det framgick av hans behandling av teknologi gjorde han den inre jämvikten i sista hand beroende av växelverkan mellan samhälle och natur. Kraften bakom en genomgripande förändring låg utanför det sociala systemet. I detta och i andra avseenden var hans ”marxistiska sociologi” ofta inkonsekvent och ibland onyanserad, även om sociologer fortfarande är oense om giltigheten av den mekaniska jämvikten.

Allt detta säger inte mycket om Bucharins politik. Hans orubbliga övertygelse, att utan harmoni ”kan samhället inte utvecklas och måste gå utför”[56] präglade både *Övergångsperiodens ekonomi* och *Den materialistiska historieuppfattningen*, på samma sätt som hans övertygelse att den socialistdiska revolutionen till slut skulle leda till en harmonisk, produktiv och varaktig jämvikt. Fram till 1921 såg han det löftet växa fram ur krigskommunismens politik. Kort därefter kom han att tro det motsatta.

Vad *Den materialistiska historieuppfattningen* verkligen belyser är att Bucharin i likhet med andra ”sökande marxister” i Sovjet under tjugotalet inte bara såg marxismen som en ideologi för partiet och staten utan som ett system av levande idéer, som konkurrerade med och uppmärksammade det samtida västerländska tänkandets resultat. I takt med att dessa ”sökande marxister” till slut försvann, politiskt i slutet av tjugotalet och fysiskt under Stalins utrensningar på trettiotalet, kom den spänning mellan ideologi och samhällsvetenskap, som från början hade kännetecknat marxismen, att i Ryssland upplösas till förmån för den förra och den sökande andan försvann från den sovjetiska marxismen för många år framöver.

[55] *DMH*, s. 144f; *Attack*, s. 150.
[56] *DMH*, s. 376.

5. Bolsjevismen under omprövning

> När jag var ett barn, talade jag såsom ett barn, mitt sinne var såsom ett barns, jag hade barnsliga tankar; men sedan jag blev man, har jag lagt bort vad barnsligt var.
>
> Första korintierbrevet (13:11)

> Övergången till den nya ekonomiska politiken innebar sammanbrottet för våra illusioner.
>
> Bucharin

1921 kunde bolsjevikerna överblicka segerns bittra frukter. Inbördeskriget, sade en av dem, hade medfört ett ekonomiskt sammanbrott ”utan motstycke i mänsklighetens historia”.[1] Landet låg i ruiner, nationalinkomsten var en tredjedel av 1913 års nivå, industriproduktionen en femtedel (i några grenar var produktionen i det närmaste noll), transportsystemet förstört och jordbruksproduktionen så obetydlig att befolkningens flertal knappast kunde livnära sig och miljontals misslyckades också med det. Förebyggande åtgärder kom alldeles för sent för att avvärja slutkatastrofen. Till våren drabbades de en gång rika spannmålsområdena av hungersnöd, som ledde till ännu mer döda, sjukdomar och till och med fall av kannibalism. Ännu hade inte apokalypsens andre ryttare lämnat landet. Kriget fortsatte, men nu mot bönderna, som reste sig i stora mängder mot regeringen. I jämförelse därmed bleknade upproret i Kronstadt. Det var bara genom eftergifterna med NEP och Röda arméns militära styrka, som man 1922 till slut kunde kuva upproren på landsbygden.

Det var under dessa tragiska omständigheter som partiet började överge krigskommunismens ekonomiska politik och ofrivilligt utveckla en ny kurs under de följande två och ett halvt åren. Den nya ekonomiska politiken, allmänt känd som NEP, och det samhälle den ledde till, ”NEP-Ryssland” som Lenin kallade det, varade i sju år fram till början på Stalins ”stora förändring” 1928-29. Även om NEP-åren framstår som blott ett fredligt och för större delen av befolkningen mer och mer fördelaktigt mellanspel mellan omvälvningar, omfattade de bestämda perioder med skilda officiella målsättningar, resultat och utvecklingar. Framför allt var NEP den stora diskussionsperioden i partiets historia, när den bolsjevikiska revolutionens och sovjetsamhällets riktning avgjordes liksom också de enskilda bolsjevikledarnas öde.

NEP utgjorde en avgörande vändning i partiets politik men i likhet med krigskommunismen utvecklades den inte enligt en i förväg uppgjord plan. Dess spontana utveckling enligt sin egen inre logik fick i själva verket många bolsjeviker att frukta att man oavsiktligt öppnat en pandoraask. När man i mars 1921 först införde en bestämd naturaskatt i stället för spannmåls-rekvisitioner, såg man det som ett begränsat steg för att förmå bönderna att producera och leverera ett överskott, som var nödvändigt för att återuppliva industrin och städerna. Lenins ursprungliga avsikt var att inskränka de normala marknadsrelationerna till särskilda platser, där man skulle byta varor direkt med staten. Det misslyckades omedelbart; till hösten hade ett ”normalt köpande och säljande” spritt sig över hela landet. Som en följd därav tog man snart bort alla inskränkningar i den fria handeln och NEP kunde sägas ha fötts i egentlig mening.[2] Den mängd nya åtgärder som vidtogs under 1923 var en logisk följd därav, eftersom en landsomfattande fri handel och marknadsrelationer blev utmärkande för NEP.

Så småningom sänktes naturaskatten och ersattes sedan helt av en penningskatt. För att ytterligare uppmuntra bönderna garanterades deras besittningsrätt till jorden, även om man i princip upprätthöll den statliga äganderätten. Att anställa arbetskraft och arrendera jord blev tillåtet med några undantag. Men böndernas villighet att sälja sitt överskott berodde på om det fanns industrivaror och deras relativa kostnad. Det förutsatte således att industriproduktionen kom igång, framför allt att det fanns konsumtionsvaror samt en stabil valuta. NEP:s principer

[1] Kritsman citerad i Avrich, a.a., s. 8.
[2] Se Carr, a.a., kap. 18-19 och Bucharins anmärkningar i *Bolsjevik* 1925:8, s. 4f.

kom därför att genomsyra hela ekonomin. Små företag privatiserades eller utarrenderades i en del fall. De återstående statliga företagen genomgick en decentralisering, trustifiering och kommersialisering; kostnadsberäkningar infördes för att göra dem mogna att ge sig in på marknaden på grundval av konkurrens. Återgången till ekonomisk ortodoxi började i november 1921, då man återinförde statsbanken (den hade avskaffats 1920) och fortsatte med utvecklingen av traditionella skatte-, kredit- och sparinstitutioner. En politik med stabil valuta blev nu det normala, framför allt sedan rubeln stabiliserats 1923-24. NEP hade blivit antitesen till krigskommunismen.

Mot slutet av 1923 hade således Sovjetryssland utvecklat ett av de första moderna blandekonomiska systemen. Den statliga sektorn kontrollerade, för att använda den tidens terminologi ”kommandopunkterna” – de flesta storföretagen, inklusive all tung industri, transportsystemet, det centrala bankväsendet och, i den mån landet nu handlade med omvärlden, ett monopol på utrikeshandeln. Den statliga sektorns dominans inom industriproduktionen var säkrad: de privata företagen utgjorde 88,5 procent av det totala antalet, men de var ytterst små och sysselsatte bara 12,4 procent av den industriella arbetskraften mot 84,1 procent för de statliga industrierna.[3] Det privata kapitalet var emellertid förskansat i detalj- och grossisthandeln i form av den så kallade nep-mannen eller privathandlaren, även om de statliga och kooperativa organen alltmer kom att dominera den förra sektorn under tjugotalet. Den stora reservoaren för fri företagsamhet, privatkapital och antisocialistiska tendenser var landsbygden, där 100 miljoner bönder skördade frukterna av den agrara revolutionen på det som kom att bli 25 miljoner småbruk.[4]

Partiets ofta återkommande hänvisning till den statliga eller socialistiska sektorn som en ö i ett hav av småkapitalism – en bild som avspeglade oron att fortsättningen av NEP kunde leda till att den socialistiska sektorn helt gick under – härrörde ur den situationen. I takt med att industri- och jordbruksproduktionen stadigt närmade sig förkrigsnivån, varierade omfattningen av NEP något med ändringar i den officiella politiken, från den mer oinskränkta 1924-26 till den mer restriktiva under slutet av 1926 samt 1927; men den allmänna ekonomiska struktur, som upprättats 1923, fanns kvar till slutet av årtiondet.

Samtidigt som partiet och staten började avstå från sin kontroll över mycket av landets ekonomiska liv, tog de itu med att stärka sitt politiska monopol. De faror som var förknippade med de ekonomiska eftergifterna skulle uppvägas av politiska garantier. Tjekan och NEP:s dragningskraft gjorde slut på mensjevikernas och socialistrevolutionärernas sporadiska verksamhet; några emigrerade, en del arbetade för regeringen som specialister och några få satt fängslade. Det gick inte längre att föra en öppen diskussion om lagligheten i den enpartidiktatur, som inbördeskriget lett till och gjort ännu mer auktoritär. Men bortsett från ren kontrarevolutionär verksamhet (antibolsjevism) fanns det kvar en avsevärd grad av ickepolitisk frihet. I ekonomiskt, intellektuellt och kulturellt avseende blev NEP-Ryssland ett relativt pluralistiskt samhälle. Om man bortser från undertryckandet av uppror och av de andra socialistiska partierna, var det faktiskt så att de strängaste åtgärder, som vidtogs 1921, riktades mot kommande och samtida bolsjevikiska avvikare.

Den tionde partikongressen i mars 1921 innebar inledningen till en omfattande förändring i partiets inrikespolitik. På initiativ från Lenin och andra partiledare – själva bittert och öppet splittrade fram till upproret i Kronstadt – röstade kongressen för två resolutioner, som i praktiken förbjöd avvikelse underifrån: den ena fördömde Arbetaroppositionen som en ”småborgerlig anarkistisk avvikelse” och ”objektivt” ett kontrarevolutionärt element; den

[3] Vilket var fallet 1923. Se Alexander Baykov, *The Development of the Soviet Economic System* (New York 1947) s. 107.
[4] Det slutgiltiga arbetet om bondesamhället under NEP-åren är M. Lewin, *Russian Peasants and the Soviet Power. A Study of Collectivization* (Evanston, Ill. 1968).

andra krävde, i partienighetens namn, ett slut på alla fraktioner och hotade med disciplinära åtgärder, inklusive uteslutning.[5] Även om förbudet mot fraktioner inte efterlevdes under åratal framåt, gjorde partiledningens försök att hävda sin kontroll att den växande centrala parti-apparaten, vars chef Stalin blev 1922, fick långtgående disciplinära befogenheter över enskilda medlemmar. Den atmosfär av avspänning som NEP befrämjade i landet framkallade en motsatt kurs inom partiet.

Dessa två företeelser – framväxten av en oviss ekonomisk politik och ett allt mer auktoritärt och byråkratiskt mönster för oligarkiskt beslutsfattande – utgjorde bakgrunden till tjugotalets stora partikonflikter. Båda hade framkallat opposition 1923. Efter Lenins första slaganfall i maj 1923 och hans död i januari 1924 blev de de dominerande inslagen i kampen om successionen, ett drama i fyra akter med den ena sammandrabbningen efter den andra mellan skiftande officiella majoriteter och avvikande oppositioner ledda av Lenins efterföljare: triumviratet Zinovjev, Kamenev och Stalin mot Trotskij 1923-24; Stalin och Bucharin mot Zinovjev och Kamenev 1925 och sedan mot Trotskijs, Zinovjevs och Kamenevs Förenade opposition 1926-27; och slutligen Stalins majoritet mot Bucharin, Rykov och Michail Tomskij 1928-29. Varje opposition fann det nödvändigt att kombinera sin kritik av partiets politik med ett angrepp på partiapparatens arbetssätt: var och en föll offer för apparaten. Men historien om den utdragna kampen inom partiet för att efterträda Lenin och om den politiska makten får inte skymma den underliggande frågan. Vilken väg skulle den bolsjevikiska revolutionen och Sovjetryssland gå, frågade Trotskij och de andra. Vad ledde NEP till, kapitalism eller socialism?[6] Kunde man verkligen bygga socialism i Sovjetryssland; och om det var möjligt, hur skulle det ske? Dessa frågor var delar av ett och samma problem, som bestämde debatterna, och som hela tiden formulerades som ett sökande efter den ”ortodoxa bolsjevismen”.

Bolsjevikerna utmärktes av sin tro på en revolution, som ”inte når sitt slut efter en eller annan politisk seger” utan vars ”enda gräns är det socialistiska samhället”.[7] Efter fyra år av omvälvning och inbördeskrig kunde de nu tänka igenom och planera för detta mål. Stora men i huvudsak oplanerade förändringar hade format det sovjetiska samhället efter 1917. I städerna hade de gamla härskande eliterna och storbourgeoisin krossats eller fördrivits från landet. Godsägarna hade sopats bort från landsbygden, jorden hade delats och det hade skett en betydande utjämning mellan bönderna – kulakerna (den mest välbärgade bonden och byns utsugare enligt den officiella uppfattningen) hade minskat i betydelse och fattigbönderna ökat och mellanbönderna (de som varken var fattiga, rika, utsugna eller utsugare) hade blivit den dominerande kategorin. Partiet hade gått i spetsen för många av dessa förändringar, men det hade inte kontrollerat dem. Några kunde man bara se på med blandade känslor: hur kunde man förena den revolutionära jorduppdelningen med den marxistiska tron på storskalig jord-bruksproduktion; och skulle detta hav av små privata ägor oundvikligen skapa ett nytt krets-lopp av kapitalistiska förhållanden? Alla dessa företeelser ändrade i grunden ägandeför-hållandena, men de påverkade inte på samma sätt ekonomins karaktär. Även i jämförelse med förkrigsnivån, som man på de flesta områden hade uppnått 1926, förblev Sovjetunionen ett underutvecklat jordbrukssamhälle. Partiets engagemang för socialism måste därför i första hand bli en satsning på industrialisering och modernisering.

Efter årtionden av nationella revolutioner, som uppstått ur och riktats mot social efterbliven-het, har det blivit vanligt att se den bolsjevikiska revolutionen som inledningskapitlet till denna fortfarande pågående process i den underutvecklade världen. I några avseenden var inte det tsaristiska Ryssland ett typiskt förmodernt samhälle med sin europeiska kultur och

[5] För resolutionen se *Tionde kongressen*, s. 571ff och Daniels, *Conscience*, s. 146ff.
[6] Leon Trotsky, *Whither Russia: Towards Capitalism or Socialism?* (New York 1926).
[7] Trotsky, *The New Course*, s. 53.

diplomatiska historia, sitt imperialistiska förflutna och sin betydande industriella utveckling. Men det var heller inte helt otypiskt – ett halvasiatiskt land, övervägande agrart och till stor del illiterat, där det utländska kapitalet hade spelat en avgörande roll och som nu styrdes av ett parti, vars ledare kom från intelligentsian och såg på det industriella väst med en blandning av hat och avund.[8] Den situationen har sedan blivit välkänd: det revolutionära partiet strävade efter modernisering, det ville ”hinna ifatt”; landet var drabbat av ”fattigdomens förbannelse”. Då Bucharin fick höra om en plan för landets elektrifiering, hade han samma dröm som framtida moderniserare överallt:

> Det fattiga, svältande och fårskinnsklädda gamla Ryssland, Ryssland med sitt primitiva lyse och bitar av svart bröd som mat, kommer att täckas av ett nät av elektriska stationer ... det kommer att omvandla Ryssland till en enastående ekonomi och den sönderslitna nationen till en förnuftig och organiserad del av mänskligheten. Horisonten är oändlig och vacker.[9]

Bolsjevismens övergång från en rörelse för uppror och revolutionär internationalism till en rörelse för social omvandling skedde inte omedelbart. Bolsjevikerna förstod den roll som Rysslands efterblivenhet hade spelat för deras framgång, men de förstod inte genast vad det innebar för framtiden. Inbördeskriget och hoppet om en europeisk revolution skymde deras blick för en tid. Utsikten att genomföra den borgerliga revolutionens moderniseringsarbete gick dessutom emot deras marxistiska läggning; i likhet med Bucharin såg många i början den tillfälliga segern för ett socialistiskt parti i ett efterblivet bondeland bara som ”tragisk”.[10] Men revolutionens misslyckande i Tyskland 1921 (och återigen 1923) gjorde att de ännu mer riktade uppmärksamheten inåt och efter 1921, då den ”ekonomiska utvecklingens prosa” började dominera partidiskussionen, satte moderniseringstemat sin prägel på bolsjevismen. Med införandet av NEP blev det det överskuggande motivet i Lenins uttalanden. Till partiet sade han: vi har gjort en politisk revolution, nu måste vi göra en ekonomisk och kulturell revolution, som kommer att leda Ryssland från dess ”patriarkalism, oblomovism och halv-barbari” till modernitet.[11]

Alla bolsjeviker var inte överens om denna nationella uppgift. En del såg däri slutet på den revolutionära internationalismen. Andra trodde helt enkelt inte, att ett isolerat land kunde övervinna en sådan efterblivenhet. Men många klarade av att förena sin kommunistiska tro med rollen som moderniserare, vilket framgick av en ledarartikel 1924 (förmodligen skriven av Bucharin):

> Det är som om historien sade till kommunisterna: här är ett land, efterblivet, illiterat, utarmat, ruinerat med en enorm övervikt av ickeproletära element — här skall ni bygga socialismen, här skall ni bevisa, att ni även under svårigheter utan motstycke kan lägga den fasta grunden för en ny värld. Om framtiden tillhör er — gå framåt mot ert mål, trots allt.[12]

Men sedan man väl insett uppgiften, uppstod frågan hur man skulle lösa den. Man önskade inte bara industrialism utan också ett socialistiskt samhälle, något som komplicerade tjugo-talets debatter genom att det gjorde programmets karaktär lika viktigt som dess ekonomiska möjlighet. Det måste vara ”ortodoxt”, det vill säga i överensstämmelse med andan i partiets historia. Bolsjevikerna ville inte ha, som Stalin påstås ha sagt, ”en moderniserande bolsjevism utan leninism”.[13]

---

[8] E. H. Carr, *Socialism in One Country* (New York 1958-64) I, s. 9.
[9] Bucharin, Om arbetar- och bondekorrespondenter artiklar och tal (Moskva 1926) s. 77 samt hans ”The Epoch of Great Tasks” *Soviet Russia* IV (1921) s. 190.
[10] *Tionde kongressen*, s. 324.
[11] *Selected Works* III, s. 653.
[12] *Bolsjevik* 1924:1; för de mer skeptiska, se Bucharins skildring av Kamenevs och Zinovjevs åsikter 1925. *Fjortonde kongressen*, s. 135f.
[13] Citerad i N. Valentinov, ”Från NEP till den stalinska kollektiviseringen”, *Novyj Zjurnal* 1963:72, s. 242.

Men när man började leta efter ett inrikespolitiskt program, upptäckte partiet snart att det inte fanns någon ortodox bolsjevism för byggandet av socialism och att dess ideologi här befann sig i total oordning. Frånvaron av en grundläggande överensstämmelse berodde delvis på partiets ursprungliga oenhetlighet, på en oerhörd ökning av medlemsantalet och (som Bucharin dystert lade märke till) på en specialisering inom det styrande partiet, som hade skapat en mängd yrkesgrupper och tendenser, som alla betraktade frågorna från sina speciella utgångspunkter.[14] Lenins skarpa resolution om partiets enhet vid den tionde kongressen var både ett erkännande av denna splittring och ett fåfängt försök att bekämpa den. Själva upprinnelsen till denna programmatiska kris gick tillbaka till 1917, då bolsjevikerna hade tagit makten utan ett egentligt inrikespolitiskt program. Sedan hade man hastigt improviserat fram två program, som misslyckats: Lenins statskapitalism från början av 1918 föddes till hälften och blev sedan till hälften bortglömd; krigskommunismen hamnade helt och hållet i vanrykte (om än av olika skäl för olika människor). Till och med det officiella partiprogrammet från 1919 var föråldrat och ovidkommande, som Bucharin rakt på sak upplyste de trogna i *Pravdas* ledarspalter.[15] Inte heller hade man mycket hjälp av de förbolsjevikiska klassikerna; nu såg man det i stället som den högsta formen av realism att påpeka att Marx och Engels inte gav mycket råd om övergångsperioden.[16]

Bolsjevismen efter 1921 var en rörelse, som tudelades till följd av två motstridande ideologiska (och känslomässiga) traditioner, som båda var förankrade i den ”historiska bolsjevismen”. Den första, som kan kallas den ”revolutionärheroiska” traditionen, fick sin legitimitet och inspiration från partiets djärva kupp i oktober 1917 och det tappra försvaret av revolutionen under inbördeskriget. Dessa framgångar tycktes bekräfta ”stormangreppet” som den grundläggande bolsjevikiska aktionsformen. Konsekvent revolutionär och kompromisslöst radikal som den heroiska strömningen var, utstrålade den, vad en samtida iakttagare kallade ”revolutionär romantik”.[17] Den andra traditionen, som var försiktigare och moderatare, hade bara kommit till svagt uttryck före 1921, även om den fann historisk legitimitet och föredöme i Lenins försiktiga ekonomiska politik tidigt 1918 och i de strategiska eftergifterna i fredsavtalet i Brest. Den växte till sig och blev helt enkelt evolutionär och reformistisk i och med införandet av NEP, vars försiktiga pragmatism var antitesen till den revolutionära heroismen. I viss mån avspeglade bolsjevismens delning en dubbelhet inom själva marxismen, där voluntarism och determinism på ett svårgripbart sätt hade vävts samman. I det sovjetiska tjugotalet kom de båda traditionerna att återspeglas i partiets höger- och vänsterflyglar.[18]

Motiven från den heroiska traditionen framfördes för det mesta av vänsteroppositionens anhängare. Trotskij, skaparen av Röda armén och upphovsmannen till segern i inbördeskriget, var dess levande symbol; hans överlägsna uppträdande och dragning åt administrativa lösningar avspeglade revolutionens erövringsanda. Även om han var något av en reformist i fråga om inrikespolitiken, gav han mer än någon annan litterärt uttryck åt mystiken kring Oktober. I sin uppsats från 1924 ”Lärdomar av oktober” upphöjde han 1917 till sanningens timma för bolsjevismen och hävdade att den revolutionära djärvheten från den tiden fortfarande var giltig. I den officiella framställningen av NEP såg han de första tecknen på bolsjevismens ”degenerering”. Han hade en känsla av, och det med rätta, att den bolsjevikiska läran höll på att avradikaliseras och varnade för att en tidigare avradikalisering av marxismen hade frambringat den avskydda socialdemokratiska reformismen. Även om Trotskijs förslag

[14] *Tionde kongressen*, s. 230f; se också hans anmärkningar i *Pravda* 28/8 1921.
[15] *Pravda* 25/1 1923.
[16] Se t ex Lenin, *Selected Works* III, s. 703f och Bucharin, *Attack*, s. 254, 263.
[17] De båda första begreppen kommer från Lenin, *Sotj*, XXVII, s. 58, 137; för det andra, se N. Ustrjalov, *Under revolutionens tecken* (Harbin 1927) s. 107.
[18] Se Bauer, a.a., s. 14f.

om en enda ekonomisk plan och ”industrins diktatur” var milt i jämförelse med det som en dag skulle komma, förevigade han den heroiska traditionen genom sin uppmaning till arbetarklassen att offra ”blod och senor” i hemlandet och genom att oupplösligt koppla den ryska bolsjevismens öde till en internationell revolution. Även om hans begrepp ”den permanenta revolutionen” förvrängdes demagogiskt av hans motståndare, var det den bild som bäst fångade hans politiska personlighet. ”Vi är bara soldater i ett fälttåg. Vi har slagit läger för en dag”, skrev han 1923. Heroiska drabbningar väntade. När inbördeskriget var över, förnam Trotskij en ”antiklimax i sin framgång” och han hade rätt.[19]

Andra inom partiets vänster överförde arvet från Oktober på ett tydligare sätt till den ekonomiska politiken. Ekonomer som Preobrazjenskij och Pjatakov uttryckte snart sin misstro mot NEP; de protesterade mot det totala nedsvärtandet av krigskommunismen, de varnade för en oundviklig sammanstötning med småborgerligheten och uppmanade till nya revolutionära offensiver. Preobrazjenskijs teori om ”primitiv socialistisk ackumulation” var, trots sin insiktsfulla ekonomiska analys och föregivna överensstämmelse med de politiska grundsatserna för NEP, en stridssignal till en herkulisk kraftansträngning för att hoppa över den farliga ”andhämtningspausen mellan två drabbningar”. Han var föraktfull för den reformistiska politik, som försvagade proletariatets vilja, ”när det behöver föra vidare den heroiska kampen från Oktober, fast nu på den ekonomiska fronten, mot hela världsekonomin, under parollen om att industrialisera landet”.[20] För Pjatakov var eftergifterna i NEP närmast ett förräderi mot Oktober, då ”bolsjevismens sanna anda” hade visat sig. Hans bolsjevism godtog inte begränsande objektiva villkor; däri såg han skillnaden mellan bolsjeviker och icke-bolsjeviker: ”Det som är omöjligt för dem är möjligt för oss.”[21] Den heroiska traditionen brukade leda till ett militärt synsätt – direkta angrepp och stora fälttåg; många vänsteroppositionella hade tjänstgjort vid fronten under inbördeskriget. Men arvet från Oktober visste inte av några politiska gränser och inspirerade olika män och skiftande program. De som förordade teleologisk planering avväpnade sina försiktigare kamrater i slutet av tjugotalet med argumentet att teleologins primat hade upprättats i Oktober, när man hade kringgått lagarna för den kapitalistiska utvecklingen. Och 1929 kom Stalins kollektiviseringskampanj att officiellt betecknas som ”en plan för att förverkliga programmet från Oktober på landsbygden”.[22]

Nära sammankopplade med den heroiska traditionen var två föreställningar, som under hela tjugotalet levde kvar i utkanten av partiets tänkande: drömmen om en ”tredje revolution”[22a] och spöket från Thermidor. Revolutionära rörelser har vanligtvis innehållit grupper, som efter en skenbar seger krävt ”den slutgiltiga revolutionen” för att klara av de återstående uppgifterna. Babeuf företrädde den ”andra revolutionen” i Frankrike och den tyska fascismen hade sina anhängare av ”den andra revolutionen” i Ernst Röhm och dennes SA.[23] Efter Oktober hade anarkister i Ukraina, kronstadtsrebellerna och Arbetarnas sanning (en underjordisk kommunistisk opposition) höjt den ”tredje revolutionens” fana mot bolsjevikerna. Men bara

---

[19] För Trotskij som revolutionär hjälte, se Isaac Deutschers biografi i tre volymer och skissen i Carrs *Socialism* I, s. 139-52. För citaten här se Deutscher, *Den avväpnade profeten*, s. 28, 40 och Leon Trotsky, *Literature and Revolution* (New York 1970) s. 190f. Se också hans *För leninismen: en samling artiklar* (Moskva och Leningrad 1925) s. 433-86 samt *The New Course*.

[20] Se hans teser i Lenin, *Sotj*., XXVII, s. 440ff E. Preobrazjenskij, *The New Economics* (London 1965) och Alexander Erlich, *The Soviet Industrialization Debate, 1924-1928* (Cambridge Mass. 1960) s. 37.

[21] N. Valentinov i *Novyj Zjurnal* 1958, s. 140-61. Jag citerar här från en längre version av dessa memoarer i N. N. Volskij (Valentinov), *Memoirs* (opubl. manuskript, Russian and East European Archive, Columbia Univ. 1956).

[22] A. Yugow, *Russia's Economic Front for War and Peace* (New York 1942) s. 5f samt *KR* 1929:10-11, s.96.

[22a] Februari 1917 räknades som den första och Oktober som den andra. Ibland åberopade man den som en ”andra revolution”, varvid man inledde räkningen med Oktober.

[23] David Thomson, *Democracy in France* (London 1960) s. 19; Alan Bullock, *Hitler* (New York 1964) s. 28ff

under NEP, när problemet att få nytt kapital var överhängande, kunde man inom själva partiet höra talas om en tredje revolution – en omfattande expropriering av den agrara borgerligheten och nep-mannen, en slutgiltig lösning på de politiska och ekonomiska problemen. Fram till dess att Stalin införde den 1929, förblev den utanför huvudfåran i partiets tänkande, en fantasi som man påträffade bland folk vanligen betraktade som partiets excentriker.[24] Ledande trotskister undvek att tala om den, även om deras kluvna hållning gentemot Stalins revolution ger vid handen, att tanken inte var helt främmande för dem. Det viktigaste var att de förföljde partiet med profetior om en thermidorsk degenerering, skräckbilden för dem som förespråkade en tredje revolution.

Analogin med den franska revolutionen gjorde intryck på nästan alla, som var inblandade i den ryska erfarenheten. Bolsjevikerna framställde sig själva som proletära jakobiner; en socialistrevolutionär frågade sig: ”Vilka är vi, om inte ryska girondister?”; och Albert Mathiez, skildraren av den franska motsvarigheten skänkte sin auktoritet åt analogin 1920.[25] Den franska historiens grepp över det bolsjevikiska sättet att tänka är lätt att visa: Trotskij avgick som krigskommissarie 1925 för att bemöta anklagelserna att han hyste bonapartistiska ambitioner.[26] Därför var det naturligt att en del iakttagare i NEP såg ett förklätt thermidor. En brittisk journalist såg gillande på NEP, Smenovechovsty-gruppen (prosovjetiska men icke-bolsjevikiska specialister) hoppfullt och mensjevikerna skadeglatt.[27] Men för en bolsjevik var möjligheten av ett thermidor ett fasansfullt perspektiv, det första steget mot revolutionens slut. En zinovjevist tycks 1925 ha varit den förste bolsjevik, som framförde thermidorspöket mot den styrande partimajoriteten, men återigen var det Trotskij som upphöjde det till en heuristisk princip. Efter 1926 stod det i centrum för hans förståelse av det sovjetiska samhället och för hans opposition. Han mätte varje tecken på avradikalisering, hela in- och utrikespolitiken med en thermidormåttstock. ”Doften av det 'andra kapitlet' angriper ens näsborrar” utropade han 1926.[28] Analogin kom att hemsöka honom och till slut leda honom vilse, så att den avtrubbade hans uppfattning om vad som höll på att hända i Sovjetunionen. Men om den permanenta revolutionen fångade optimismen från den heroiska traditionen, symboliserade Thermidor dess förtvivlan, när reformismen tycktes ha erövrat partiet.

Under 1921 dominerades partiet av det revolutionärheroiska perspektivet. Andan från Oktober och inbördeskriget liksom också den gamla bilden av bolsjevismen som liktydig med maximalism var fortfarande starka. NEP, som skulle ge innehåll åt den evolutionärreformistiska hållningen, fick dessutom en olycklig början. Den påtvingades partiet av resningarna i landet och av de misslyckade revolutionerna utomlands och beskrevs konsekvent av ledningen som en ”reträtt” och började i en atmosfär av uppgivenhet. Trots Lenins påstående att den nya politiken inte hade föregåtts av någon oenighet på högre nivå, så gav den upphov till omfattande ”förtvivlan”, ”demoralisering”, ”upprördhet” och opposition inom parti och Komsomol.[29] En framträdande bolsjevik klagade bittert 1921, att det inte fanns ”några inslag

---

[24] Det sammankopplades i huvudsak med Larin. För hans och andra versioner, se Bucharins anmärkningar i *Attack*, s. 276; *Bolsjevik* 1925:9-10 och *RKP:s fjortonde konferens* (Moskva 1925) s. 185f.

[25] Bucharin, *En proletär jakobin: till minnet av F. E. Djerzjinskij* (Moskva 1926); Pitirim Sorokin, *Leaves from a Russian Diary* (New York 1924) s. 93 och Mathiez' artikel 1920 översatt i *Dissent* (Winter 1955).

[26] Schapiro, *Communist Party*, s. 290.

[27] Michael Farbman, *After Lenin* (London 1924) s. 3; Ustrjalov, a.a., s. 41ff samt Bucharins anmärkningar om mensjeviken Martov i *Världsrevolutionens vägar, Kominterns exekutivkommittés utvidgade sjunde plenum* (Moskva och Leningrad 1927) I, s. 80f och II, s. 118.

[28] Leon Trotsky, *The Stalin School of Falsification* (New York 1962) s. 146 [svensk översättning: Stalins förfalskarskola], se också *My Life* s. 513. Zinovjeviten var Petr Zalutskij. Se *Fjortonde kongressen*, s. 358 samt *Den nya oppositionen* (Leningrad 1926) s. 45.

[29] Se t ex Lenin, *Selected Works* IX (New York 1937) s. 149, 212ff, 221, 286. Bucharin, ”Ny kurs i den ekonomiska politiken” omtryckt i *Kommunismens ABC* (Charkov 1925). Bucharins anmärkningar i *RKSM:s femte allryska kongress*, (Moskva och Leningrad 1927) s. 109f, 112ff samt Liberman, ca, s. 94f.

av socialism” kvar i ekonomin.[30] I början kunde man i bästa fall i NEP se en taktisk manöver, som knappast förmådde väcka entusiasm eller inspirera till ett långsiktigt program. Två omständigheter bidrog emellertid till att göra reformism och NEP mer acceptabla. I första hand var det den fredliga stämningen inom partileden och landet, vilkas längtan efter samhällsfred var uppenbart efter åratal av omvälvningar. I andra hand berodde det på att Lenin under de sista åren av sitt liv gav sin oerhörda auktoritet åt den reformistiska riktningen; Bucharin, som då var partiets ledande teoretiker, utvecklade den till ett program och gjorde det till sitt eget.

Lenin presenterade den nya politiken för sina anhängare helt uppriktigt som en reträtt till följd av krigskommunismens misslyckande. Men han försökte legitimera den genom att framhålla att den antagits ”på allvar och för lång tid”; han beskrev den som ett återvändande till hans korrekta men misslyckade politik från början av 1918 och, som om för att övertyga partiet att det inte längre var på flykt, tillkännagav han att reträtten var slut (trots att tillkännagivandet inte åtföljdes av någon ändring i politiken). Under tiden började han kritisera krigskommunismens metoder: tiden för ”stormangrepp” var förbi; uppfattningen att ”alla uppgifter ... kan lösas med kommunistiska påbud” var detsamma som ”kommunistiskt självbedrägeri”.[31] Och på revolutionens fyraårsdag rehabiliterade Lenin begreppet reformism – tjugofem år efter det att Eduard Bernstein, den avradikaliserade europeiska marxismens fader, hade gjort det till ett anatema för radikala marxister. Han fördömde ”överdriven revolutionism” som den största faran i inrikespolitiken och skrev: ”Det nya för vår revolution för tillfället är behovet att återgå till en 'reformistisk', stegvis, försiktigt indirekt metod för vårt arbete i de avgörande frågorna i det ekonomiska uppbygget”. Han jämförde den nya metoden med den gamla bolsjevikiska traditionen: ”I jämförelse med den tidigare revolutionära metoden är denna en reformistisk (revolution är en omvandling som i grunden och radikalt bryter med det gamla och som inte omskapar det försiktigt, långsamt, gradvis och försöker förstöra så litet som möjligt).” Lenin förklarade innebörden av denna reformpolitik ända fram till sin död. 1922 skickade han en kort hälsning till *Pravda* i form av en önskan: ”Min önskan är att vi under de kommande fem åren med fredliga medel skall erövra inte mindre än vad vi tidigare erövrade med vapen”.[32]

Varken Lenin eller Bucharin, som snart följde i hans spår och gick utöver hans initiativ, framställde sin evolutionism som en avvikelse från Oktobers revolutionära påbud eller ideal. Båda drog till exempel en bestående lärdom av Oktober: nödvändigheten att i en konstruktiv form bevara den historiska *smytjka* (alliansen eller förbundet) mellan arbetarklassen och bönderna, vilken 1917 segrat med sin ”kombination av proletär revolution och bondekrig”.[33] Målet var fortfarande en radikal samhällsomdaning. ”Vår revolution har inte upphört”, lovade Bucharin. Evolutionism var det samma som ekonomisk revolution inte ”genom ett hugg av det revolutionära svärdet” utan genom en organisk utveckling via NEP:s ”spår”.[34] Lenin och Bucharin hade till stor del tillsammans varit ansvariga för att ha radikaliserat den ryska marxismen under världskriget; deras arbeten om imperialismen och den borgerliga staten hade givit bolsjevismen en militant ideologisk hållning skild från den socialdemokratiska och ingen av dem tog någonsin avstånd från den radikala traditionen. Men samtidigt som Bucharin fick som huvuduppgift att teoretiskt förena denna reformpolitik med radikalismen,

[30] Det var Beso Lominadze. Se *Den nya oppositionen*, s. 163.
[31] *Sotj*, XXVI, s. 305f, 321-52, 408 och XXVII, s. 50f, 65, 342ff, 525; *RKP(b):s elfte kongress*. Mars-april 1922 (Moskva 1961) s. 23ff.
[32] *Sotj*, XXVII, s. 79f, 323. För Lenins reformistiska arv, se också Valentinov, a.a., s. 14f.
[33] *Sotj*, XXVII, s. 308, 400; Bucharin, *Lenins politiska testamente* (Moskva 1929) s. 7f. Begreppet hade faktiskt sitt ursprung hos Marx. Se Karl Marx/Friedrich Engels, *Selected Works* (Moskva 1955) II, s. 454.
[34] Bucharin i *För leninismen*, s. 373 och hans *Några frågor om den ekonomiska politiken* (Moskva 1925) s. 48.

var det bara Lenin som kunde ha tagit initiativet till det som måste ha sett ut som en omfattande revidering. Ty förutom thermidorerna kom bolsjevikerna ihåg Eduard Bernstein.

Efter Bucharins nederlag 1929 började stalinistiska kritiker omnämna honom som den sovjetiske Bernstein,[35] en intressant analogi som dock borde ha väckt obehag hos dess anhängare. Strax före sin död avslutade Engels en kort essä, som tycktes revidera den ortodoxa läran genom att hävda att proletariatet i vissa länder kunde komma till makten på legal väg, utan revolution. Bernstein använde detta ”sista testamente” för att försvara sin genomgripande revidering och avradikalisering av marxismen.[36] Mellan den 2 januari och 9 februari 1923, sedan han drabbats av ett andra slaganfall i slutet av december 1922, dikterade Lenin fem korta, tematiskt sammanhängande artiklar: ”Dagboksblad”, ”Om kooperationen”, ”Om vår revolution”, ”Hur vi bör reorganisera arbetar- och bondeinspektionen” och ”Hellre mindre men bättre”. De blev hans sista. Bucharin hävdade strax att de utgjorde ett ”politiskt testamente”, en uppsättning ”direktiv” och att de innebar en viktig förändring i Lenins tänkande om NEP-Ryssland och byggandet av socialismen: ”Ilitj ... såg det oundvikliga slutet ... han började diktera sitt politiska testamente och på gravkanten skapade han sådant som för årtionden kommer att bestämma vårt partis politik”.[37] Bucharin menade, att hans egen politik byggde på detta ”testamente”. De fem artiklarnas innebörd debatterades under hela årtiondet och en del bolsjeviker delade Bucharins åsikt, medan andra förnekade att Lenin hade ändrat uppfattning i de avgörande frågorna och föredrog att citera från en tidigare Lenin. Andra hävdade, att hans reformism var en deprimerad och sjuk mans verk och inte borde tas på allvar.[38] Bolsjevismens splittring berodde till inte liten del på det tvetydiga arvet från Lenin.

Lenin utformade sin ursprungliga uppfattning om NEP i maj 1921 i en artikel med namnet ”Om naturaskatten”. Han definierade den nya kursen som ett återvändande till statskapitalismen och underströk dess ursprung genom att citera ett längre utdrag från sitt försvar i maj 1918 av statskapitalismen mot vänsterkommunisterna. Ännu en gång skulle storkapitalet, det allmänna och det privata, ställas upp mot de mindre progressiva småborgerliga elementen. Det var den enda möjliga övergången till socialism i ett bondeland. Han räknade upp fyra former av statskapitalism, som förekom i ekonomin 1921: utländska koncessioner (Lenin var optimistisk om att västkapitalister skulle investera rikligt i Sovjetryssland), kooperativen, privatpersoner som handlade med statliga produkter och arrenderandet av statliga egendomar. Genom att inte omnämna det lät han förstå, att statligt ägda och drivna företag var socialistiska och beskrev dem senare som varande ”av ett helt igenom socialistiskt slag”.[39]

Lenins jämförelse mellan 1921 och 1918, då han hade föreställt sig ett närmande mellan den nya sovjetstaten och den privata industriföretagsamheten, var ytlig och tveksam. Till skillnad från då kontrollerade staten de flesta industrier, samtidigt som det stora privatkapitalet var ickeexisterande. 1918 hade Lenin dessutom inte tänkt i termer av frihandel, därför hade hans ursprungliga version av statskapitalism inte sagt något om marknadsrelationer.[40] När han skrev ”Om naturaskatten” var handeln fortfarande begränsad; men när den 1922 hade blivit en nationell företeelse tvingades han beteckna vanlig handel som kapitalism och inordna den i det allmänna statskapitalistiska systemet. Bortsett från att hans teoretiska uppfattning blev

---

[35] Se t ex *Pravda* 24/8 1929. Stalinistiska kritiker kom senare i själva verket att jämställa bucharinism med socialdemokratisk reformism. Se t ex D. Petrovskij, *Kommunistpartiets kamp mot reformismen* (Leningrad 1929).

[36] Christian Gneuss, ”The Precursor: Eduard Bernstein” i *Revisionism*.

[37] *Pravda* 21/1 1925. Bucharin beskrev dem ständigt som sådana, bl a i ett berömt tal med titeln ”Lenins politiska testamente”. För Lenins artiklar, se *Sotj*, XXVII, s. 387-418.

[38] Se t ex Preobrazhensky, *New Economics*, s. 230f, 234; Leon Trotsky, *The Third International After Lenin* (New York 1957) s. 31f; Valentinovs vittnesmål i *Novyj Zjurnal* 1958, s. 149 samt Bucharin i *Pravda* 5/11 1927.

[39] *Sotj*, XXVI, s. 321-52 och XXVII, s. 395.

[40] Vilket han medgav, ibid, XXVII, s. 62. Se också *VIKPSS* 1967:1, s. 61f.

inkonsekvent och närmast obegriplig, tecknades en mörk bild av Ryssland efter fyra år av revolution. Som Bucharin senare sade, tycktes Lenin bara se ”en liten ö av socialism och allt det övriga var statskapitalism. . .”[41]

Detta förblev Lenins allmänna syn på NEP-Ryssland under de följande ett och ett halvt åren. Bucharin (bland andra) framförde genast sin tidigare invändning att statskapitalism var teoretiskt omöjligt under den proletära diktaturen och upplyste återigen Lenin, både offentligt och privat, att ”du missbrukar ordet 'kapitalism'.” Men eftersom båda var överens om den berörda politiken och eftersom ingen förmådde övertyga den andre, avfärdade de den terminologiska oenigheten som abstrakt och oviktig.[42] Med sin starkt pragmatiska inställning var Lenin 1921 och 1922 mindre angelägen om teoretiska definitioner än att inskärpa hos partiet NEP:s betydelse och mål: att vädja till böndernas privata initiativ för att få igång industrin, den större såväl som den mindre; att med hjälp av handeln skapa en bestående ekonomisk och politisk *smytjka* eller förbund mellan proletariatet och bönderna, mellan industri och jordbruk; och göra de statliga ekonomiska institutionerna effektiva, så att de kunde konkurrera med sina privatägda motsvarigheter. De bolsjeviker, som oroade sig för vart allt detta skulle leda, lovade Lenin vagt ”att bygga pålitliga landgångar ... över till socialismen via statskapitalismen” och ”att bygga kommunismen med ickekommunistiska händer”.[43] Han förklarade inte hur det skulle gå till och det är tvivelaktigt om han visste hur före slutet av 1922, då han började andra uppfattning.

Tre företeelser efter maj 1921 tvingade Lenin att revidera sina åsikter om NEP och statskapitalism. Krigets och hungersnödens härjningar hade avhjälpts påtagligt och ekonomin, inklusive den statliga sektorn, visade en stadig uppgång, även om den tunga industrin släpade efter allvarligt. Regeringens ställning hade förbättrats avsevärt. För det andra hoppades Lenin på nytt kapital från utländska lån och koncessioner; det var hans recept för återhämtning och industrialisering. Den planen blev ett nästan totalt misslyckande. I september 1922 erkände han, att man inte kunde vänta tillräckligt utländskt kapital och drog slutsatsen att landet måste utvecklas av egna krafter genom besparingsåtgärder och ökad beskattning. Bortsett från att den utvecklingen riktade hans uppmärksamhet inåt, undanröjde den det avgörande inslaget av statskapitalism i hans ursprungliga analys.

Den tredje företeelsen berörde kooperativen, som före Oktober varit talrika och betydelsefulla, men som under krigskommunismen hade omvandlats till statliga distributionsorgan. I takt med att det utvecklades normala marknadsförhållanden, återfick de nu gradvis sin självständiga ställning och började lägga beslag på en allt större del av detalj- och grosshandeln. Bolsjevikerna brukade håna dessa produktions- och konsumtionsföreningar som halvkapitalistiska, bondestyrda, reformistiska institutioner, tidigare dominerade av socialistrevolutionärer och mensjeviker. I sin uppsats ”Om naturaskatten” betecknade Lenin dem som ”ett slags statskapitalism”.[44]

1922 tycktes således kooperativen vara det viktigaste inslaget av statskapitalism i Ryssland, helt annorlunda än det stora industrikapital som Lenin ursprungligen hade föreställt sig. Eftersom man från officiellt håll ihärdigt uppmuntrade den fria handeln, skulle det säkert utvecklas ännu fler försäljningskooperativ. Förmodligen började Lenin ändra uppfattning just före sitt andra slaganfall sent i december 1922.

Den 20 november höll han det som kom att bli hans sista offentliga tal. Efter att ha gett en saklig värdering av landets belägenhet, slutade han med ett överraskande optimistiskt tonfall:

---

[41] *Elfte kongressen*, s. 139ff; *Krasnaja nov* 1925:4, s. 265.
[42] Se *Leninskij sbornik* IV, s. 384f och III, s. 21.
[43] *Sotj*, XXVI, s. 388, 391, 393f och XXVII, s. 29f, 44ff, 83 samt *Elfte kongressen*, s. 13ff, 32.
[44] *Sotj*, XXVI, s. 336 och XXVII, s. 303f, 348f. För kooperativen, se Carr, a.a., II, s. 138ff.

”Socialismen är nu inte längre en fråga om en avlägsen framtid ...”; han var säker på att ”NEP-Ryssland kommer att bli det socialistiska Ryssland ... inte i morgon men om några år”. Inom en månad började han förbereda sina sista fem artiklar, vilka (kom många att hävda) överförde det löftet till ett program.[45]

Artiklarna vilade i sin helhet på ett enda grundläggande sociopolitiskt antagande – ”i vår Sovjetrepublik bygger samhällssystemet på samverkan mellan två klasser, arbetarna och bönderna”. En ”brytning” mellan dessa klasser, sammanfattade Lenin, ”skulle bli ödesdiger för Sovjetrepubliken”. Denna ortodoxa klassallians kom sig av att den första socialistiska revolutionen hade ägt rum i ett efterblivet bondeland. Men, hävdade Lenin, avvikelsen från det väntade historiska mönstret (”den tyska modellen”) hindrade inte, som mensjevikerna trodde, att man kunde bygga upp socialismen i Ryssland. Först skall vi ”skapa förutsättningarna för civilisationen” och sedan ”börja utvecklingen mot socialism”. Var står det skrivet, frågade han retoriskt, ”att en sådan omändring av den vanliga historiska gången är otillåten eller omöjlig?” Han citerade statistik som angav läskunnigheten till under 35 procent och uppmanade partiet att sätta igång en ”kulturrevolution” för att undanröja denna ”halvasiatiska okunnighet” och att utsätta lantbefolkningen för städernas uppfostrande inflytande men utan ”det förutfattade målet att införa kommunism på landsbygden”. Det skulle också bli ”ödesdigert för kommunismen”.[46] Bönderna måste närmas försiktigt och tålmodigt, utifrån deras egna intressen. Och den uppmaningen förde över Lenin på frågan om kooperativen.

Artikeln ”Om kooperationen” innehöll ett självkritiskt påstående: ”vi glömde bort att tänka på kooperativen”. Sedan han nu reparerat det och insett att dessa sammanslutningar utgjorde en idealisk kombination av privata intressen och statlig styrning, kom Lenin till slutsatsen, att de var byggstenarna till den sovjetiska socialismen, de institutioner som skulle göra det möjligt för ”varje småbonde ... att delta i detta uppbygge”:

> I själva verket — statens herravälde över alla stora produktionsmedel, statsmakten i proletariatets händer, detta proletariats förbund med många miljoner mindre och mycket små bönder, tryggandet av detta proletariats ledande roll i förhållande till bönderna o.s.v. — är det inte allt som behövs för att av kooperationen ... uppbygga det fullständiga socialistiska samhället. Det är ännu inte uppbyggandet av det socialistiska samhället, men det är allt som är nödvändigt och tillräckligt ...

Han föreställde sig i bästa fall ”ett eller två årtionden” innan hela befolkningen deltog i kooperativen och innan bonden kunde kulturellt omvandlas till en ”klok och kunnig affärsman”. Men under sovjetiska förhållanden vore det socialism: ”ett system av civiliserade kooperatörer ... det är socialismens system”.[47]

Lenin hade gjort en märklig helomvändning i sitt tänkande, också i ett marxistiskt sammanhang. Han talade genomgående om varu- eller försäljningskooperativ och inte (som stalinister senare skulle påstå) om produktionskooperativer. Han byggde på en gammal, förmarxistisk, ”utopisk” socialistisk tradition. Han var medveten om avsteget och tillfogade att revolutionen hade medfört en förändring av kooperativens karaktär. Robert Owens och andras kooperativa socialism hade varit ett ”fantasteri ... något romantiskt”, eftersom den inte förmådde se den politiska revolutionens förberedande uppgift; i Sovjetryssland höll det fantasteriet på att ”bli den mest osminkade verklighet”. Detta stod naturligtvis helt i motsättning till hans ställningstagande i ”Om naturaskatten, där han hade skrivit: ”Under rådande ryska förhållanden innebär frihet och rättigheter för kooperativen frihet och rättigheter för kapitalismen. Att blunda för denna uppenbara sanning skulle vara en dumhet eller ett brott”. Nu hävdade han (med koncessionerna som ”det 'obetydliga' undantaget”) att ”en enkel tillväxt av kooperationen ... är för

[45] *Sotj*, XXVII, s. 366; L. A. Fotjeva, *Från minnena om Lenin* (Moskva 1964) s. 18.
[46] *Sotj*, XXVII, s. 387 ff 398, 401, 405.
[47] Ibid, s. 392ff.

oss liktydig med socialismens tillväxt".[48] Han hade förvandlat den socialistiska ön till ett hav och det fanns litet, om ens någonting alls, kvar av statskapitalismen.

Man behöver inte tolka dessa sista artiklar som ett "testamente" för att till fullo inse vilken djupgående förändring de innebar. Visserligen var de positiva inslagen uppblandade med Lenins växande missnöje med stats- och partibyråkratierna; hans sista två artiklar var främst en allvarlig varning för "den motbjudande *tjinovnik*-verkligheten".[48a] Men det som framträdde var hans optimistiska värdering av NEP som ett steg framåt mot socialismen. Återigen uttryckte han sin tillförsikt att Rysslands egna tillgångar genom ett energiskt sparande skulle kunna utgöra basen för industrialisering. Av lika stor betydelse var det att Lenin antydde möjligheten av socialism i ett isolerat Sovjetryssland; om än skissartat tecknade han ett slags inhemsk kooperativ socialism och behandlade den frågan skilt från frågan om internationell revolution. Hans sista direktiv till partiet föreföll varken internationalistiska eller radikala och den heroiska traditionen avfärdades i det närmaste genom hans öppna erkännande av den nya reformpolitiken:

> vi /är/ nödgade att erkänna en genomgripande förändring i hela vår uppfattning av socialismen. Denna genomgripande förändring består däri, att vi tidigare lade och måste lägga tyngdpunkten på den politiska kampen, på revolutionen, på erövrandet av makten o.s.v. I dag andras tyngdpunkten därhän, att den förskjutes till det fredliga organisatoriska "kulturarbetet" .[49]

Även Bucharin omprövade sin bolsjevism under de första åren av NEP. Han publicerade avsevärt mindre under 1921 och 1922 (i sig själv ett tecken på hans funderingar i det tysta); till största delen var hans tonfall begrundande och prövande. Offentligt grubblade han över de stora problem, som mötte ett revolutionärt parti vid makten och jämförde dem längtansfullt med de enkla och entydiga besluten från en tidigare period.[50] Snart kunde man se tecken på hans nytänkande och 1923 hade han utvecklat de flesta av de centrala teman som kom att förbindas med hans inrikespolitik för resten av årtiondet. Ett år senare, i ett slags kollektiv skuldbekännelse, förklarade han hur den nya visdomen hade gett sig till känna. Han erinrade om Marx' påstående att proletära revolutioner skulle finna den riktiga politiken genom ständig självkritik och fortsatte:

> I självkritikens eld förtärs och försvinner illusionerna från barndomsåren spårlöst, verkliga förhållanden uppträder i all sin nyktra nakenhet och den proletära politiken får synbarligen ibland en mindre känslosam men därför en pålitligare karaktär – en helgjuten karaktär som nära ansluter till verkligheten och därför på ett mycket sannare sätt förändrar denna verklighet. Utifrån den synpunkten innebar övergången till den nya ekonomiska politiken sammanbrottet för våra *illusioner*.[51]

Bucharins egna illusioner om krigskommunismen hade börjat bryta samman under 1920 och i februari 1921 hade han accepterat behovet av en drastisk ändring. Upphörandet med spannmålsrekvisitionerna hade uppenbarligen hans fulla gillande; hans enda invändning under de förberedande diskussionerna inom politbyrån om den nya kursen gällde Lenins fasthållande vid begreppet "statskapitalism". I det avseendet hade uppenbarligen Bucharin lättare än Lenin att i sitt tänkande införliva den kommande utvecklingen med den fria handeln. Kapitalismens

---

[48] Ibid, XXVI, s. 336 och XXVII, s. 391, 396. För ett intressant försök att sammanjämka Lenins två uppfattningar, se *VIKPSS* 1966:12, s. 44ff.

[48a] En bokstavlig översättning av *tjinovnik*, ett begrepp som härstammar från det tsaristiska systemet med dess byråkratiska hierarki, skulle enklast bli "byråkrat" eller "funktionär". Men för bolsjevikerna hade det en oerhört nedsättande innebörd och avsåg en statlig byråkrat i den mest motbjudande bemärkelsen. För att bibehålla denna viktiga politiska innebörd kommer jag att lämna begreppet oöversatt.

[49] *Sotj*, XXVII, s. 396f, 414, 417f. För den sista månaden av Lenins liv, se Moshe Lewin, *Lenin's Last Struggle* (New York 1968).

[50] Se t ex *Pravda* 28/8 1921. Också Sidney Heitmans inledning till N I. Bucharin, *Vägen till socialismen i Ryssland* (New York 1967) s. 36f [ryska].

[51] *Bolsjevik* 1924:2, s. 3.

väsen, hävdade han, var ”kapitalistisk äganderätt” och inte enbart marknadsförhållanden.[52] Han föreföll mindre entusiastisk för utländska koncessioner (det är inte klart om det var för att han ogillade tanken eller fann den omöjlig) och kom därför snabbare att betona vikten av in- och utländsk handel. Men det var uppenbart att han gav den nya politiken sitt fulla stöd; det officiella material, som spreds inom partiet för att popularisera den, innehöll hans artikel ”Den nya kursen i den ekonomiska politiken”.[53]

Även om Bucharin inte omnämnde det, så påminde det framväxande ekonomiska systemet om det som han hade förordat tidigt 1918. Men i början omfattade han inte NEP med en känsla av att det hade en bestående rationalitet eller riktighet. I likhet med andra partiledare försvarade han den apologetiskt i flera månader och underströk för-ändringens strategiska nödvändighet och hävdade att även om NEP innebar riskfyllda eftergifter, så var den ett svar på ett ännu större hot. Kronstadt och bondeupproren var förebud om ”ett böndernas Vendée”; man hade gjort ekonomiska eftergifter för att undvika politiska – för att återställa en gynnsam social jämvikt och åter få fart på ekonomin. Han uppmuntrade sina åhörare att se åtgärden som ”ett Brest med bönderna”.[54] Men samtidigt som Bucharin var undvikande i fråga om NEP:s legitimitet och varaktighet uteslöt han helt och hållet en återgång till rekvisitionerna och krigskommunismen. Han kommenterade indirekt sitt eget försvar för våld i *Övergångs-periodens ekonomi* och fastslog nu att ”utomekonomiskt tvång” bara gällde för revolutionens destruktiva fas; sedan det gamla systemet väl slagits i spillror, förlorade det ”nio tiondelar av sin mening”. Den konstruktiva fasen skulle bli fredlig.[55]

Bucharins entusiasm för NEP började framträda i takt med att hans kritik av krigs-kommunismen utvidgades. I augusti 1921 erkände han, att den gamla politiken visserligen hade varit militärt nödvändig men att den var oförenlig med ekonomisk utveckling.[56] I december sammankopplade han krigskommunismens ekonomiska irrationalitet med byråkratisk övercentralisering. En ”allomfattande” apparat hade upprättats för att kontrollera ett bondelands hela ekonomi, men ekonomiskt hade den visat sig vara ”mindre rationell än den anarkistiska varustrukturen”. Bucharin trodde nu att det fanns allvarliga gränser för vad proletariatet kunde och borde försöka organisera:

> Eftersom det har tagit på sig alltför mycket, måste det skapa en ofantlig administrativ apparat. Att fullgöra småproducenternas och småböndernas ekonomiska funktioner kräver allt för många tjänstemän och administratörer. Försöket att ersätta alla dessa små människor med statliga tjinovniki — ni kan kalla dem vad ni vill, faktum är att de är statliga tjinovniki — ger upphov till en sådan ofantlig apparat att kostnaderna för dess upprätthållande visar sig vara ojämförligt större än de improduktiva kostnader, som följer på småproduktionens anarkistiska förhållanden; som en följd därav gör hela denna form för ledning; hela den proletära statens ekonomiska apparat, att utvecklingen av produktivkrafterna inte underlättas utan bara hindras. Utvecklingen går i stället i rakt motsatt riktning mot den som vi avsåg och en järnhård nödvändighet tvingar oss att bryta den... Om inte proletariatet självt gör det, så kommer andra krafter att kasta det över ända.

Detta skulle komma att bli Bucharins position under hela tjugotalet, ursprunget till hans övertygelse att marknaden på vissa områden fungerade effektivare än staten, och till hans opposition mot en Djingiskhan-plan.[57]

Påståendet stod i direkt strid med *Övergångsperiodens ekonomi*, där han hade förhärligat proletariatets organisatoriska förmåga. Den statliga kontrollens begränsade effektivitet kunde

---

[52] Se *Leninskij sbornik* IV, s. 380ff samt RKP(b):s allryska konferens. *Bulletin* 2 (20/12 1921) s. 50.
[53] *RKP(b):s tionde allryska konferens* (Moskva 1933) s. 100. Artikeln publicerades i *Pravda* 6/8 1921.
[54] *Tionde kongressen*, s. 224f; *The New Policies of Soviet Russia* (Chicago 1921?) s. 43-61; *Kominterns tredje kongress*, 264ff, 379ff. *Kommunismens ABC* (1925) s. 301ff.
[55] *Krasnaja nov* 1921:1, s. 269.
[56] *ABC* (1925) s.301, 307.
[57] *Kominterns fjärde kongress 5/11-3/12 1922* (Moskva och Leningrad 1923) s. 192.

delvis förklaras av Rysslands atomiserade bondeekonomi; men problemet gick djupare än så. Det tog upp frågan om det ryska proletariatets mognad och därför en ännu större fråga: Hade i själva verket Ryssland varit ”moget” för en socialistisk revolution? Möjligheten att de hade handlat för tidigt 1917, att deras sociala revolution var dömd, detta var något som förföljde bolsjevikerna; det var på det området som marxistiska kritiker, från Bogdanov till mensjevikerna, ifrågasatte deras rätt att tala och handla i den marxistiska socialismens namn. I *Övergångsperiodens ekonomi* hade Bucharin avfärdat påståendet om Rysslands relativa efterblivenhet: eftersom den gamla ekonomiska strukturen förstördes under revolutionsprocessen, bestämdes ”mognaden” främst av existensen av ett utvecklat proletariat som en ”samhällsorganiserande” klass. Det argumentet var inte längre användbart. Alla medgav att proletariatet hade ”förbondigats”, en avsevärd del hade återförenats med bönderna ifråga om åskådningssätt och ofta ifråga om sysselsättning. Bucharin måste därför tänka över hela frågan om ”mognad”. Resultatet blev en lång artikel, ”Den borgerliga revolutionen och den proletära revolutionen”. Den skrevs i slutet av 1921 och publicerades sommaren 1922; än en gång reviderades den centrala marxistiska läran.[58]

De marxistiska förväntningarna på en socialistisk revolution hade formats efter kapitalismens framväxande ur feodalismen som historiskt exempel. På samma sätt som kapitalismen hade mognat i det feodala samhällets sköte, förväntades socialismen mogna inom det gamla kapitalistiska systemet. Bucharin förklarade att den analogin var helt felaktig. Kärnan i hans argumentering var enkel. I det feodala samhället hade den framväxande borgerligheten en självständig bas i de nya städerna, där den kunde växa oberoende av och i opposition till den feodala godsägarklassen, skapa sina egna materiella, tekniska och kulturella grundvalar och utveckla sina egna administrativa eliter. Bourgeoisin var ingen exploaterad eller plundrad klass och blev därför i alla avseenden en kompetent styrande och organiserande klass före sin politiska revolution. Proletariatets ställning i det kapitalistiska samhället, fortsatte Bucharin, var helt och hållet annorlunda. Det saknade en självständig ekonomisk bas och större delen av det förblev en ekonomiskt och kulturellt förtryckt och utsugen klass, trots att det representerade en potentiellt högre kulturell princip. Bourgeoisin monopoliserade inte bara produktionsmedlen, utan också utbildning (något som Bucharin ansåg att man hade förbisett). Under sin förrevolutionära historia förblev proletariatet med nödvändighet en efterbliven klass inom ett utvecklat samhälle. Därför var det, till skillnad från bourgeoisin, oförmöget ”*att förbereda sig för att organisera hela samhället*. Det är framgångsrikt när det gäller att förbereda sig för att 'förstöra den gamla världen"; men ”*det mognar som organisatörer av samhället bara under perioden av sin diktatur*”.[59] Klassens omognad var således inte något speciellt för det ryska proletariatet utan ett kännetecken för proletära revolutioner i allmänhet.

I ett enda slag har Bucharin övervunnit en mängd ideologiska problem, som bolsjevikerna ställts inför. Tillsammans med hans tidigare behandling av frågan om ekonomisk efterblivenhet bemötte resonemanget de marxistiska motståndarna och gav ännu en förklaring till den ryska revolutionens höga ”kostnader” (det oerfarna proletariatet som begick ”en oerhörd mängd misstag”) och framställde ekonomisk och kulturell modernisering som en legitim uppgift för ett marxistiskt parti. Det rättfärdigade användningen av den gamla ”tekniska intelligentsian” som en övergångsåtgärd i väntan på utbildningen av proletära specialister. Och framför allt rationaliserade det på en högre nivå något som bolsjevikerna inte längre brydde sig om att bestrida – att proletariatets diktatur var ”partiets diktatur”. Det till stor del okvalificerade proletariatet måste härska via sin mest framskridna del, partiet, som för klassen var detsamma som huvudet för kroppen. Men också förtruppen var oenhetlig och behövde

[58] *Attack*, s. 216-41; Maretskij, a.a., s. 283.
[59] *Attack*, s. 219-32. Se också hans *Proletär revolution och kultur* (Petrograd 1923) s. 17ff samt *Izvestija* 15/10 1922.

därför ledare ”genom vilka partiet uttrycker sin vilja”. Bucharin hade kommit en lång väg från myten om den proletära hegemonin och han drog sig inte för en sista slutkläm: eftersom arbetarklassen inte kunde fostra sin egen intellektuella elit i kapitalismens sköte, måste dess främsta ledare med nödvändighet hämtas '*från en fientlig klass ... från den borgerliga intelligentsian*'.[60] Den sovjetiska verkligheten hade fått ett teoretiskt uttryck.

Bucharins resonemang kunde avfärdas som ett skarpsinnigt stycke ideologisk spetsfundighet, om det inte var för två saker. För det första var hans behandling av ”mognaden” och analogin feodalism-kapitalism mer övertygande än den ortodoxa teorin, som bara var ett outforskat antagande. För det andra tog han sin upptäckt på allvar och förbigick inte den risk, som den pekade på. Om det var så att ett långsamt mognande men till stor del outvecklat proletariat under övergångsperioden förblev politiskt, kulturellt och administrativt underordnat en mängd högre auktoriteter, i så fall fanns det en mycket stor fara för att det socialistiska idealet skulle förvanskas. Många bolsjeviker talade under NEP om faran för degenerering. För det mesta tänkte de då på Rysslands småborgerliga ekonomiska bas och återupprättandet av kapitalismen genom kulaken och nep-mannen. Det blev vänsteroppositionens och Trotskijs favoritspådom; något inkonsekvent blandade de den med varningar om thermidor och ”byråkratisk degenerering”. Bucharin var en av de första (om inte den första) bolsjevikiska partiledarna som tog upp frågan;[61] och även om han då och då åberopade den ”småborgerliga frågan”, var hans verkliga oro mer relevant och mindre ortodox.

Han fruktade att de arbetande massornas ”kulturella efterblivenhet” kunde göra det möjligt för en ny klass att uppstå. Om de framskridna skikten inom proletariatet (dess ledande kadrer) kom att ”skiljas från massorna” och ”sammansmältas” med de styrande administrativa eliterna, kunde de växa samman till en privilegierad och ”monopolistisk kast” och tillsammans kunde de ”bli embryot till en ny härskande klass”. Bucharin tröstades inte av den vanliga marxistiska uppbyggelsen: ”Att hänvisa till arbetarklassursprung och proletär dygd kan inte i sig självt tjäna som argument mot möjligheten av en sådan fara”. Han räknade med två faktorer, som kunde upphäva denna ”tendens att degenerera”; produktivkrafternas tillväxt och slutet på utbildningsmonopolet. En ”oerhörd överproduktion av organisatörer” från arbetarklassens led skulle ”omintetgöra de styrande gruppernas stabilitet” och kasta över ända ”denna möjliga nya klassformering”.[62]

Bortsett från rättframheten i Bucharins analys var den märklig genom sin underförstådda avvikelse från den ortodoxa marxistiska klassdefinitionen. Den nära sammankopplingen av klassdominans med juridisk äganderätt skulle senare under årtionden ställa till svårigheter för anti-stalinistiska kommunister. Även Trotskij förnekade i sin bittert pessimistiska Den förrådda revolutionen, att den stalinistiska byråkratin utgjorde en samhällsklass. Men trettio år innan Milovan Djilas' *Den nya klassen* reviderade begreppet och tillämpade det på det sovjetiska samhället, varnade Bucharin för ”en ny härskande klass” som inte baserades på privat ägande utan på ”monopolistisk” makt och privilegium. Det var det problemet – senare uttryckt i västteorier som ”direktörsklassen” och ”makt utan ägande” – som han hade försummat i sina studier 1915-16 av den moderna kapitalismen och som han nu lade märke till: en exploaterande organiserande klass kunde växa fram på grundval av nationaliserad egendom. Hur mycket denna ”enorma fara” skrämde honom framgår av att hans behandling av frågan föranleddes av Bogdanovs och Robert Michels olika elitteorier.

Bogdanov hade länge hävdat, att den härskande klassen i varje samhälle var den grupp som organiserade ekonomin, vare sig den faktiskt ägde produktionsmedlen eller inte. För honom

---

[60] *Attack*, s. 222, 227, 232ff *Proletär revolution*, s. 33; *DMH*, s. 533ff; *Pravda* 28/8 1921.
[61] Som han senare framhöll. Se hans *Tre tal (till frågan om våra meningsmotsättningar)* (Moskva och Leningrad 1926) s. 35.
[62] *Attack*, s. 237ff; *Proletär revolution*, s. 46f; *DMH*, s. 538ff.

låg den väsentliga källan till exploatering i förhållandet mellan organisatörer och organiserade.[63] Bucharins påstående att ”skillnaden mellan tekniker och arbetare” inte kunde avskaffas inom ett kapitalistiskt samhälle var riktat mot Bogdanovs slutsats, att socialistiska revolutioner var förhastade, innan proletariatet hade mognat till en klass som var i stånd att organisera.[64] Han ifrågasatte emellertid inte den äldre tänkarens omdefiniering av klass. Inte heller bestred han slutsatserna i Michels' ”mycket intressanta bok” (*Zur Soziologie des Parteiwesens in der modern en Demokratie*), som visade att ”förvaltningen av ett omätligt kapital ... ger administratörerna åtminstone lika mycket makt som om de skulle ha ägt sin egen privata egendom”. I stället försökte han bemöta Michels' slutsats, att ”socialisterna kan segra men inte socialismen” genom att hävda, att i det framtida samhället skulle det försvinna, ”som utgör en evig kategori i Michels' framställning, nämligen 'massornas inkompetens' ...” Det var hans förhoppning, men han var långt ifrån övertygad om utgången. Det var möjligt med klassexploatering utan privat ägande och han varnade partiet: ”Det är vår uppgift att inte tillåta en sådan 'evolutionär' återgång till exploaterande förhållanden”.[65]

Att beteckna Bucharins ofullständiga yttranden om en ny klass som en teori vore att överdriva deras substans. Det var som om han var rädd för att driva logiken längre och han bara antydde den potentiellt ”tragiska utgången” av revolutionen. Men i olika former blev den hans kanske allvarligaste privata fruktan och som i viss man uppvägde hans officiella övertygelse att exploatering av arbetarklassen var omöjlig i en ”arbetarstat”. Den revolutionära regimens utveckling till ett nytt slags exploaterande stat blev hans personliga skräckbild under tjugotalet, på samma sätt som ”småborgerlig degenerering” blev det för den bolsjevikiska vänstern.[66] I vänsterns ekonomiska program sade han sig se en institutionalisering av krigskommunismens officiella ”godtycklighet” och uppkomsten av ”privilegierade kommunistiska grupper” – en ”ny tjinovnikstat” – okänslig för massornas behov och i innehav av ”absolut immunitet” mot avsättbarhet. En pånyttfödelse av exploatering kom att oroa honom mer än bara ödet för städernas massor: program som skulle ”plundra” landsbygden skulle leda till, förutsade han, inte ett klasslöst socialistiskt samhälle utan till ”proletariatets eviga styre” och dess ”degenerering till en verklig utsugarklass” i förhållande till bönderna. Medan andra letade i horisonten efter den franska revolutionens spöken och lyssnade efter ”historiens fotsteg”, oroade sig Bucharin för en form av degenerering, som inte hade någon historisk föregångare.[67]

Det var ingen tillfällighet att han valde NEP:s första år för att fundera över denna dystra möjlighet. Kronstadt och resningarna på landsbygden hade hos honom skapat en djup insikt om partiets isolering, en medvetenhet om att bolsjevikerna nu styrde som en liten minoritet, stödda av de väpnade styrkorna och inte ens med helhjärtat stöd från den klass de påstod sig representera.[68] Partiet, som en gång lett och företrätt de revolutionära arbetarna och bönderna, var nu ”avskilt från massorna”. ”Det finns inget bröd och inget kol och det är kommunist-

---

[63] Se t ex hans *A Short Course of Economic Science* (London 1927) s. 35ff, 70, 179, 452, 463ff Också N. Karev i *Bolsjevik* 1924:7-8.
[64] *Attack*, s. 227; *Proletär revolution*, s. 23; *Pravda* 23/11 1921.
[65] *DMH*, s. 536ff *Attack*, s. 239f. Se också *Izvestija* 15/10 1922.
[66] Se t ex hans anmärkningar i *Världsrevolutionens vägar* II, s. 117f.
[67] Se t ex *Om arbetar- och bondekorrespondenter*, s. 75ff; *För leninismen*, s. 292; *Fjortonde kongressen*, s. 824 och hans *Vägen till socialism och förbundet arbetare-bönder* (Moskva och Leningrad 1925) s. 71. För hans tveksamhet om thermidoranalogin, se *Pravda* 7/1 1926.
[68] Samtidigt som Bucharin fördömde de politiska krafter han hävdade var inblandade, avspeglade hans fåtaliga yttranden om Kronstadtrevolten mer bedrövelse än illvilja. Se *Tionde kongressen*, s. 224f och de osignerade ledarna i *Pravda* 25/3 och 22/5 1921. (Bucharin identifieras som författaren i *Sotj*., XXVI, s. 661, 671). Han skall ha sagt till delegaterna vid Kominterns tredje kongress senare 1921: ”Vem säger att de vita låg bakom Kronstadtupproret? Nej. För vår idés skull, för vår uppgifts skull tvingades vi slå ned våra vilseledda bröders revolt. Vi kan inte se på Kronstadtsjömännen som våra fiender. Vi håller av dem som våra sanna bröder, vårt kött och blod...” Raphael Abramovitch, *The Soviet Revolution 1917-1939* (New York 1962) s. 203.

partiets fel", det var vad folket ansåg, sade Bucharin till den tionde partikongressen. I juli 1921 uttryckte han tvivel på om regimen skulle överleva, ett läge som helt skilde sig från 1917, då "alla soldater och alla arbetare var på vår sida" och "det var en fröjd att leva..."[69] Även om han fortsatte att förhärliga partiets diktatur och ibland helt ogenerat, var elitism inget som han tog lätt på; i fortsättningen inriktades hans tänkande på nödvändigheten att övervinna den isolering, som var ett arv från inbördeskriget – att återvinna folkligt stöd och säkra flesta möjliga bundsförvanter för partiets program.

Från 1921 och framåt intresserade sig Bucharin i synnerhet för de "partilösa massorna" och hans tidigare entusiasm för revolutionärt tvång övergick nu till en betoning av övertalning och utbildning.[70] I den "enorma" byråkrati, som upprättades under krigskommunismen, började han nu se allt som var symptomatiskt för partiets isolering och han sammankopplade dess tillväxt med det "tomrum" som hade uppstått mellan den bolsjevikiska regeringen och folket. Den slutsatsen ledde fram till en av hans grundläggande tankar. Botemedlet mot byråkratin bestod av att fylla detta tomrum med "*hundratals och tusentals små och stora snabbt växande frivilliga föreningar, cirklar och sammanslutningar*"; vilka skulle skapa en "länk med massorna". De skulle främja "decentraliserade initiativ" och kollektivt utgöra en "transmissionsmekanism" genom vilken partiet kunde påverka men också påverkas av den allmänna opinionen. Deras spridning skulle bli ett uttryck för det som Bucharin kallade "utvecklingen ... av den sovjetiska samhällsstrukturen" (sovjetskaja obsjtjestvennost) och skulle återställa den söndersplittrade samhällsstrukturen.[71] Tron på frivilliga organisationer och "massinitiativ på lägre nivåer" i motsats till "etatisering" var ett utmärkande inslag i Bucharins nytänkande.

"Massorna" var naturligtvis detsamma som bönderna. Bucharin hade aldrig varit någon extremist bland bolsjevikerna när det gällde "bondefrågan" och nu accepterade han det faktum att partiets stabilitet var beroende av ett varaktigt närmande till landsbygdsbefolkningen. De andra problem, som upptog honom mellan 1921 och 1923 – Rysslands efterblivenhet, byråkratisk övercentralisering och bolsjevikernas isolering – var alla en del av detta större problem. Tanken på en historisk *smytjka* mellan proletariatet och bönderna (en eufemism för partiets förhållande till bönderna) uppfattade han genast som "den grundläggande frågan för vår revolution", "parollernas paroll", ett "*conditio sine qua non* för den proletära revolutionen". Efter 1921 var det den grundläggande faktorn i hans politiska tänkande; och i april 1923 kunde han identifieras som den i den bolsjevikiska ledningen som mest övertygat och konsekvent försvarade okränkbarheten av *smytjkan*.[72]

Det var i och för sig inte ovanligt att man underströk behovet av att vinna bönderna. I början av tjugotalet var det åtminstone en läpparnas bekännelse för de flesta bolsjeviker. Vad som var utmärkande för Bucharins yttranden om *smytjkan* var den allt tydligare tendensen att tala om bönderna som en helhet, som en odifferentierad klass och att gå utöver den ortodoxa bolsjevikiska åtskillnaden mellan bondeskikt och mellan fiender och vänner på landsbygden. I ett anförande han höll på Sverdlovuniversitetet i början av 1923, erkände han att partiet inte visste mycket om det samtida bylivet och krävde att man skulle ta itu med nya studier och undvika "klichéer". Han menade att en sådan kliché rörde frågan om agrar skiktning och

---

[69] *Tionde kongressen*, s. 322f; *Kominterns tredje kongress*, s. 382; *PR* 1922:10, s. 321f.
[70] För ett tidigt exempel, se *Pravda* 28/8 1921.
[71] *Anteckningar från det kommunistiska Sverdlovuniversitetet* II (Moskva 1924) s. 255ff.
[72] *Pravda* 25/3 1923; *The Communist International* 1923:25 samt *Pravda* 28/9 1923. Detta omdöme bygger på Bucharins tal till den tolfte partikongressen i april 1923, där han tog upp dagens stora frågor – industripolitiken, nationalitetspolitiken och den internationella rörelsen. Hans ställningstagande till var och en avspeglade vad som höll på att bli känt som hans "bondevänliga inriktning". Se *Femtonde kongressen* (Moskva 1923) s. 169-76, 561ff och hans *Kapitalismens kris och den kommunistiska rörelsen* (Moskva 1923).

”graden av böndernas stratifiering”; på den frågan fanns det inte, tillade han, ”ett enda svar”.[73] Det är oklart hur långt hans tänkande hade utvecklat sig vid det här laget. Men hans redan utpräglade vana att tala om proletariatet och bönderna som ”två arbetande klasser” var början på hans livligt omdiskuterade teori om Sovjetryssland som ett ”samhälle av två klasser” och hans uppfattning att ”ett block mellan arbetare och bönder” hade ersatt det gamla ”härskande blocket mellan godsägare och borgare”.[74] Båda uppfattningarna skulle bli viktiga för hans inrikespolitiska program.

Precis som Lenin hade således Bucharin kommit att se i NEP den riktiga ramen för bolsjevikernas ekonomiska politik och förutsättningarna för en samhällelig jämvikt i vilken landet kunde gå mot socialism. Han presenterade sina åsikter vid den fjärde kominternkongressen i november 1922, där Lenin och Trotskij hade understrukit de taktiska skälen för NEP. Bucharin trodde att det var nödvändigt med ett annat perspektiv. NEP, sade han:

> är inte bara en strategisk reträtt utan lösningen på ett stort socialt organisatoriskt problem, nämligen förhållandet mellan produktionssfärer, som vi måste rationalisera, och dem som vi inte kan rationalisera. Vi kan uppriktigt säga: vi försökte ta på oss organiserandet av allt — även organiserandet av bönderna och miljonerna småproducenter ... sett utifrån den ekonomiska rationaliteten var detta vansinne.[75]

Några veckor senare jämförde han underförstått sina nya åsikter med de ännu rådande stämningarna inom partiet; han krävde ett nytt partiprogram med motiveringen att programmet från 1919 liksom också hans egen ABC, ”som blev en partikanon”, hade föråldrats av NEP. Och kort därefter förklarade han: ”vi ser nu hur vi skall nå socialismen

> ... inte som vi trodde tidigare utan på en mycket säkrare och stabilare väg..[76]

Under sin revidering framförde han också tre andra principer för en ny reformistisk bolsjevism. Den första och mest övergripande var att ”samhällsfred *under proletariatets ledning*” skulle ersätta samhällskrig som partiets politik. Därav följde slutsatsen att klasskampen i Ryssland nu inte skulle utkämpas med våldsamma medel utan med fredlig marknadskonkurrens mellan de socialistiska och privata ekonomierna och på de ideologiska och kulturella fronterna. 1922 kom slutligen det mest centrala uttrycket för Bucharins gradualism, teorin om ”inväxandet i socialismen”. Han framförde den på försök på Kominterns kongress och skilde den från ”den revisionistiska uppfattningen att kapitalismen växer in i socialismen”:

> Vi kommer inte att kunna fullgöra våra uppgifter endast genom dekret, endast genom tvångsåtgärder ... en långvarig organisk process ... en process av verkligt inväxande i socialismen kommer att behövas. Men skillnaden mellan dem och oss är att fastställa när inväxandet börjar. Revisionisterna, som inte vill ha något slags revolution, påstår att den processen ... redan pågår i kapitalismens sköte. Vi påstår att den börjar först tillsammans med proletariatets diktatur. Proletariatet måste krossa den gamla borgerliga staten, gripa makten och med hjälp av denna hävstång ändra de ekonomiska förhållandena. Vi har här en långvarig utvecklingsprocess, under vilken de socialistiska produktions- och utbytesformerna får en allt större spridning och på det sättet gradvis ersätter alla rester från det kapitalistiska samhället...[77]

1923 hade han uttryckligen inberäknat bondehushållen i den utvecklingen ”via cirkulationsprocessen” och utvecklade energiskt den ”evolutionära vägen” som en verklighet för det sovjetiska samhället. ”Under många årtionden kommer vi långsamt att växa in i socialismen:

---

[73] *Anteckningar*, II, s. 254f.
[74] *Pravda*, 28/9 1923; *Attack*, s. 279. Se också *Pravda* 25/1 och 25/3 1923.
[75] *Kominterns fjärde kongress*, s. 192f.
[76] *Pravda* 25/1 1922; *Anteckningar*, II, s. 264.
[77] Se *Pravda* 3/12 1922; *Attack*, s. 240 samt *Kominterns fjärde kongress*, s. 190.

genom vår statliga industris tillväxt, genom kooperationen, genom det ökade inflytandet för vårt bankväsen, genom tusen och en mellanliggande former."[78]

Att denna teori framträdde så tidigt som i november 1923 gör att man måste ifrågasätta uppfattningen att tanken på "socialism i ett land" var en följd av det tyska fiaskot i oktober 1923. Även om det är sant att den tyska motgången slutgiltigt krossade bolsjevikernas förhoppningar om en snar europeisk revolution och att tanken på att bygga socialism i isolering först uttrycktes formellt av Stalin i december 1924,[79] så visar Bucharins tes om "inväxandet" att den nödvändiga slutsatsen hade framförts tidigare. Även om hans teori inte behandlade de svåra problemen kring industrialiseringen (som började 1924) så tog den upp frågan om övergången till socialism i Ryssland och var på intet sätt beroende av att internationalisera revolutionen. (Detsamma gällde för Lenins "Om kooperationen", där han fann "allt som är nödvändigt och tillräckligt.") Bucharin kan ha anat den kätterska innebörden i sin slutsats; han skyndade sig att försäkra åhörarna på kongressen att "den ryska socialismen kommer i jämförelse med andra att se asiatisk ut", och att Rysslands ekonomiska efterblivenhet "kommer att ta sig uttryck i efterblivna former hos vår socialism".[80]

Han satte inte socialismen i Ryssland i motsatsställning till internationell revolution; men han gjorde heller inte den förra beroende av den senare. I likhet med Lenin letade han efter en vision om bolsjevismens framtid i det agrara Ryssland. Vare sig det blev en europeisk revolution eller inte, hade partiet makten och en av två slutsatser var möjlig: antingen höll partiet på att bygga ett socialistiskt samhälle eller så stod det i spetsen för en kapitalistisk utveckling. Som Bucharin utropade 1926, om det första inte var sant, "då gick vi till barrikaderna i oktober för ingenting".[81] I det avseendet var Stalins kommande slagord om "socialism i ett land" betydligt mindre nydanande än vad man brukar anta. I april 1924, åtta månader före Stalins tes, hade i själva verket Bucharin förklarat sin teori om den "fredligt-ekonomiskt-organiska" klasskampen på följande sätt: "En seger i detta slags klasskamp (vi abstraherar här från problemet med den yttre ordningen) är socialismens slutliga seger".[82] Mycket av konflikterna under tjugotalet handlade om huruvida man fick göra just en sådan abstrahering.

Bucharins åsikter om yttervärlden ändrades också under 1921-3, men mindre plötsligt än i de inrikespolitiska frågorna. Han ville inte gärna dra slutsatsen att det direkta angreppet på den europeiska kapitalismen var förbi och tillsammans med Zinovjev och Radek motsatte han sig kortvarigt i förberedande möten Lenins förslag att införa en enhetsfrontstaktik vid Kominterns tredje kongress. Även om han inte kom med någon ytterligare opposition, bekämpade han ännu i december påståenden om att den europeiska kapitalismen höll på att övervinna sin kris. 1922 och i början av 1923 erkände han att det "avtagande tempot" för den europeiska revolutionen innebar att den var "många år" avlägsen, men han fortsatte att framställa kapitalismen som om den var i ett tillstånd av "ekonomiskt kaos, socialt kaos, ideologiskt kaos".[83] Den uppfattningen var inte en följd av någon medfödd vänsterism (det var Bucharin

---

[78] *Pravda* 30/6, 28/9 1923.
[79] J. V. Stalin, *Leninismens frågor* (Moskva och Leningrad 1928) s. 169-203.
[80] *Kominterns fjärde kongress*, s. 191.
[81] *Föredrag vid leningradprovinsens 23:e extraordinarie konferens* (Moskva och Leningrad 1926) s.37.
[82] *Bolsjevik* 1924:2. Hela konflikten om nyskapelsen "socialism i ett land" var i en del avseenden missvisande. Bucharin och partiledningen hade föreställt sig att krigskommunismen skulle leda till socialism helt oberoende av utsikterna till en europeisk revolution. Redan fore Stalin hade en viss Petrov åberopat Lenin mot Bogdanovs påstående att socialismen inte kunde börja i ett enskilt land. *Bolsjevik* 1924:5-6. Slutligen hade Preobrazjenskij, vänsterns ekonom som motsatte sig tanken, framställt sin "lag om den primitiva socialistiska ackumulationen" underförstått som en väg att bygga socialismen i ett isolerat, efterblivet land.
[83] Ju. L. Moltjanov, *Komintern om den proletära enhetsfrontens ursprung* (Moskva 1969) s. 155ff; Bucharins anmärkningar i *Kominterns femte kongress* 17/6-8/7 1924 (Moskva och Leningrad 1925) I, 257; *Pravda* 7/11 1922 samt *Proletär revolution och kultur*, s. 3.

som upplyste – och skandaliserade – den fjärde kominternkongressen att Sovjetunionen var tillräckligt moget ”för att sluta en militärallians med ett borgerligt land i syfte att med dess hjälp krossa ett annat borgerligt land”).[84] Snarare hade det förmodligen att göra med vad stabiliseringen innebar för hans uppfattning av statskapitalismen – en mäktigare europeisk kapitalism, som bara var sårbar för ett världskrig.

Det nya inslaget i hans tänkande var ”världens bönder”. Sedan han övergivit sin ”dåraktiga” inställning i den nationella frågan och anslutit sig till tesen att Sovjetryssland försvarade ”alla förtryckta och koloniala folk, bondeklassen, småborgerligheten o.s.v.”, upptäckte Bucharin, att förhållandet mellan arbetare och bönder i Ryssland återspeglade en global företeelse.[85] På den tolfte partikongressen i april 1923 framträdde han som den bolsjevikiske partiledare som var mest intresserad av de nationalistiska rörelserna i öst. Lenin hade pekat i den riktningen tidigare och Bucharin följde efter entusiastiskt. Hans kongressrapport om den internationella revolutionen innefattade en detaljerad analys land för land av ”hela den östliga världen ... i en period av den djupaste revolutionära jäsning” och framställde de uppvaknande bönderna i kolonierna som ”en gigantisk reservoar av revolutionärt infanteri” som tillsammans med proletariatet i väst marscherade mot världskapitalismen. Lärdomarna från den ryska *smytjkan* var internationella, som hans bildspråk sökte fånga: ”Om förhållandena undersöks på en universellt historisk nivå, kan man säga att de stora industristaterna är världsekonomins städer och kolonierna och halvkolonierna dess landsbygd”. Slutsatsen var uppenbar: ”*en bred enhetsfront mellan det revolutionära proletariatet i världens 'städer' och bönderna på världens 'landsbygd'*. Historien har oåterkalleligen slagit in på den vägen”.[86] Strax därefter, då han hade accepterat den europeiska stabiliseringens verklighet, blev den bilden kärnpunkten i hans reviderade teori om den internationella revolutionen.

Bucharin anmärkte 1923, att han tänkte annorlunda nu när han ”hade trampat ut barnskorna” och antydde därmed att hans nytänkande höll på att fullbordas och att han blivit av med sina illusioner.[87] (En del skulle snart hävda att han utbytt en uppsättning illusioner mot en annan.) Anmärkningen påminner oss också om att han bara var trettiotvå år, när krigskommunismen upphörde och NEP började; han var inte anmärkningsvärt ung i en revolutionärernas epok, men tillräckligt ung för att inte hans åsikter ännu skulle ha stelnat och blivit orubbliga. Varken vad gällde de inhemska eller utländska frågorna hade Bucharin till fullo utvecklat sina nya teorier och program, som hans motståndare i partiet skulle fördöma som nypopulism. Men när dessa frågor 1923 blandades in i maktkampen, hade han redan utformat en bestämd uppfattning. Han skulle välja sina allierade i enlighet därmed.

Politbyrån i början på tjugotalet var en form av koalitionsregering och som de flesta sådana överenskommelser fungerade det i krislägen men var instabilt, när faran var över. Lenins unika maktställning gav dess olika fraktioner en tillstymmelse till enighet fram till hans första slaganfall i maj 1922, då en kamp i det tysta inleddes om majoriteten i politbyrån och oundvikligen om rollen som *primus inter pares*.

Ett triumvirat bestående av Zinovjev, Kamenev och Stalin bildades sent 1922 mot den mer namnkunnige Trotskij. Personliga motsättningar och ”biografiska undersökningar” men inga politiska frågor låg till en början bakom konflikten.[88] Zinovjev och Stalin föraktade och fruktade Trotskij och blåste liv i ”viskningskampanjer” för att påminna partiet om hans tidigare mensjevism och potentiella bonapartism. Trotskij, som själv inte stod främmande för

[84] *Kominterns fjärde kongress*, s. 196.
[85] *Tolfte kongressen*, s. 169; *Pravda* 13/5 1923; *EKKI:s utvidgade plenum* (Moskva 1923) s. 246; *Kapitalismens kris*, s. 24.
[86] *Kapitalismens kris*, s. 25; se också *The Communist International* 1923:25 och *Pravda* 28/9 1923.
[87] *The Communist International* 1923:25.
[88] Se Petrovskijs anmärkningar i Fjortonde kongressen, s. 168 och Trotsky, *New Course*, s. 51.

”biografipolitik”, förhalade, kompromissade och bevakade sitt politiska öde med otrolig oskicklighet. Vid början av 1923 hade han isolerats från de faktiska maktkällorna. Senare under året gick han slutligen till angrepp och blev förespråkaren för inre partidemokrati och ledande kritiker av systemet med sekreterareutnämningar och den partibyråkrati, som nu leddes av Stalin. (Partiets, ursprungliga teori om ”demokratisk centralism” varigenom centraliserad makt inom partiet skulle kombineras med val av lägre och högre instanser hade blivit ett stelt auktoritärt system till stor del som en följd av inbördeskriget.) Han besegrades grundligt i december och i januari 1924 minskade hans auktoritet ytterligare. Även om Trotskij senare åter gick i opposition, hade han försuttit sitt verkliga politiska tillfälle.[89]

Bucharin deltog inte i denna öppningsrond av successionskampen. Fram till december 1923, då han gav triumviratet sitt villkorliga stöd, hade han stått utanför båda fraktionerna, en ”fredsmäklarkandidat”. Hans ställning i den bolsjevikiska ledningen var onormal. De äldre medlemmarna såg honom som sin underordnade i fråga om ålder och erfarenhet. ”Vår Benjamin”, sade Zinovjev; ”de mest framstående krafterna (av de yngre)”, sade Lenin, då han beskrev Bucharin och Pjatakov.[90] Men även om Bucharin formellt bara var kandidatmedlem av politbyrån mellan 1919 och 1924 räknades han både av insatta och utanförstående tillsammans med Lenin, Trotskij och triumviratet som en av partiets sex ”stora” ledare. En utländsk kommunistisk besökare rapporterade 1922, att man talade om honom ”som en möjlig efterträdare till Lenin”.[91] Ryktet var felaktigt, men det vittnade om Bucharins ställning på samma sätt som det faktum att han efter Lenins slaganfall fungerade som fullvärdig politbyråmedlem och sedan övertog Lenins plats. Hans prestige byggde mindre på betydelsefulla poster (även om redaktörsskapet för *Pravda* var viktigt) än på hans ryktbarhet som teoretisk talesman för bolsjevismen, hans stora personliga popularitet inom partiet och Komintern och hans ”väldiga auktoritet” bland de unga i partiet.[92] Samtidigt som han inte var något omedelbart hot för någon av de stridande grupperna, var han en värdefull potentiell bundsförvant.

I ett upprört ögonblick under fackföreningsdebatterna hade Lenin beskrivit Bucharin som ”mjukt vax” i vilket ”vilken demagog som helst kan skriva vad han vill”. Trotskij, som var demagogen i fråga, upprepade yttrandet flera år senare för att förklara Bucharins kommande allians med Stalin. Det har sedan blivit en känd karakteristik, trots att den var malplacerad. Under sin politiska bana fram till 1923 hade Bucharin varit ovanligt och oerhört självständig, en politisk vilde under emigrationen, ledare för den unga vänstern 1917 och för vänsterkommunisterna 1918 samt en meningslös ”buffert” mellan Lenin och Trotskij 1920-21. Ingen betydande partiledare hade så ofta motsatt sig Lenin. I de olika fraktionsstriderna hade han bara en gång lierat sig med en annan politbyråmedlem (Trotskij under den andra fasen av fackföreningskonflikten) och hans ställningstagande hade varje gång bestämts av frågan och inte av personligheterna. Bucharins försök att hålla en egen kurs oberoende av triumviratet var därför betecknande. Han stod återigen ensam men denna gång utan högt uppsatta anhängare. Hans personliga vänner och tidigare politiska allierade, bland dem Osinskij,

---

[89] För historien om duumviratet, se Daniels, *Conscience*, kap. 8-9 och Deutscher, *Den avväpnade profeten*, kap. 2.

[90] G. Zinovjev, *Sotjinenija*, XI (Moskva och Leningrad 1929) s. 390; Lenin, *PSS*, XLV, s. 345.

[91] André Morizet, *Chez Lénine et Trotski: Moscou 1921* (Paris 1922), s. 63. Se också *SV* 8/9 1922, s. 4. Fram till Lenins död var de fullvärdiga politbyråmedlemmarna han själv, Trotskij, Zinovjev, Kamenev, Stalin, Rykov och Tomskij, med de två sista som andrarangsfigurer. I sitt ”testamente” nämnde Lenin bara Trotskij, Stalin, Zinovjev, Kamenev, Bucharin och Pjatakov, som blev en regelrätt oppositionsman. *PSS*, XLV, s. 344f.

[92] Se Max Eastman, *Since Lenin Died* (New York 1925) s. 30; Lenin, *PSS*, XLV, s. 345; Sarabjanovs anmärkningar i PZM 1922:3; V. Astrov, *Sluttningen* (roman) (Moskva 1969) samt Roy A. Medvedev, *Let History Judge: The Origins and Consequences of Stalinism* (New York 1971) s. 64.

Smirnov, Pjatakov och Preobrazjenskij blev på olika sätt kritiker av den nya politiken och gick över till oppositionen, vilken Moskva återigen kom att förse med organisatorisk styrka.[93]

Om det var någon äldre bolsjevik, som Bucharin vid den tiden stod personligt nära, så var det den slaganfallsdrabbade Lenin. Det finns spridda men betecknande belägg för att det 1922 rådde en ovanligt varm vänskap mellan dem. De fortsatte naturligtvis att vara oeniga i andrahandsfrågor, som i innebörden av statskapitalism och proletär kultur och även i två frågor av större betydelse. Den första uppstod i april 1922, då Bucharin och Radek ledde en kommunistisk delegation till en konferens i Berlin mellan de tre socialistiska internationalerna för att undersöka möjligheterna av enhetliga arbetaraktioner i Europa. På mötet framförde socialdemokraterna som villkor att den bolsjevikiska regeringen skulle lova att inte avrätta socialistrevolutionära fångar, som skulle ställas inför rätta i juni för ”terrorism” och ”kontrarevolution”. Bucharin och Radek gick med på det. Lenin protesterade genast mot eftergiften som en kapitulation för ”utpressning”, även om han medgav att löftet måste infrias. I den våldsamt splittrade politbyrån kom man fram till en kompromisslösning: dödsstraffet skulle uppskjutas, så länge som de underjordiska socialistrevolutionärerna avstod från ”terroristisk” verksamhet.[94] En annan och skarpare motsättning mellan Bucharin och Lenin uppstod i oktober 1922, då Bucharin, Stalin och andra politbyråmedlemmar stödde ett förslag att mildra det statliga utrikeshandelsmonopolet. Lenin ingrep förbittrat, tillrättavisade Bucharin och stoppade förslaget.[95]

Politisk oenighet var emellertid en central beståndsdel i deras förhållande. Den hade inte förstört deras vänskap tidigare och gjorde det inte nu heller. I sin självbiografi skrev Bucharin om sitt förhållande till Lenin efter 1918: ”Jag hade den stora turen ... att i allmänhet stå honom nära, som kamrat och som person”. Detta personliga tonfall var ovanligt i bolsjevikernas formella uppträdande, men det framträdde också i Lenins ”testamente”, skrivet den 24 december 1922:

> Bucharin är inte endast en av partiets mest värdefulla och betydande teoretiker, han anses också med rätta som hela partiets favorit, men hans teoretiska uppfattningar kan endast med mycket stor tvekan betecknas som fullt marxistiska, ty det finns hos honom ett visst skolastiskt drag (han har aldrig lärt sig och som jag tror aldrig fullt förstått dialektiken).[96]

Partiledarens till synes motsägelsefulla värdering av Bucharin som partiets värdefullaste teoretiker, men en som inte förstod dialektiken, kan tolkas på olika sätt. Det kan ha syftat på det som Lenin hade sett som Bucharins opålitliga roll i fackföreningsstriden 1920-21. Det kan också helt enkelt ha återspeglat Lenins lidelsefulla intresse för hegeliansk och marxistisk dialektisk filosofi (som han hade studerat intensivt), ett ämne som Bucharin hade försmått till förmån för ”sociologi”. Men det viktigaste var Lenins ovanliga bedömning av Bucharin som person, den enda positiva värdering av det slaget som fanns i hans ”testamente”. Det sade mindre om Bucharins allmänna popularitet i partiet än om hans ställning som Lenins ”favorit”.

Det skänker ytterligare trovärdighet åt inofficiella skildringar av ett brev som Lenin skall ha skrivit tidigt 1922 om förhållandet mellan dem. Bucharin var sjuk 1921 och under året dikterade Lenin flera bekymrade korta brev till olika personer angående honom. Ett av dem löd: ”Skicka den bästa läkaren för att undersöka N.I. Bucharins hälsa ... och meddela mig resultaten”. Läkarna rekommenderade medicinsk behandling i Tyskland men Bucharin

---

[93] A. Ja. Vjatkin, *Det kommunistiska partiets förintande av trotskismen och andra anti-leninistiska grupper* (Leningrad 1966) s. 115.
[94] *Sotj*, XXVII, s. 277ff, 537f samt Nicolaevsky, a.a., s. 50.
[95] *Sotj*, XXVII, s. 379ff, *Allunionella konferensen om åtgärder for att förbättra utbildningen av de vetenskapligt pedagogiska kadrerna i de historiska vetenskaperna* (Moskva 1964) s. 290.
[96] *PSS*, XLV, s. 345.

lyckades inte få visum. Vid det tillfället skall Lenin ha skrivit till Krestinskij, den sovjetiske ambassadören i Tyskland, och bett denne vända sig till kanslern Wirth med ett budskap av ungefär följande lydelse: ”Jag är en gammal man och jag har inga barn. Bucharin är som en son för mig. Jag ber som en personlig ynnest ... att Bucharin skall få visum och möjlighet att behandlas i Tyskland.”[97] Visumet blev utfärdat.

Brevet kan inte bekräftas, även om man kan finna indicier för dess existens i officiella källor.[98] Men det är tydligt, att någonting som på-minde om kärlek mellan far och son förenade de båda männen och att det var särskilt framträdande mot slutet av Lenins liv. Mot slutet av 1922 då den sjuke partiledaren hade dragit sig tillbaka till sitt viloställe i Gorkij, var Bucharin den ende politbyråmedlemmen som besökte honom ofta. Han erinrade sig senare hur ”Lenin brukade tillkalla mig för att hälsa på honom ... ta mig i handen och leda ut mig i trädgården” för att diskutera politiska frågor, något som läkarna hade förbjudit. De talade om ledarskapets problem och om Lenins sista artiklar, vilka Bucharin snart kom att tolka som ett testamente. Deras åsikter om NEP överensstämde nu och dessa förtroenden ”på gravens kant” stärkte klart Bucharin i hans tro att han talade för Lenin efter 1924.[99] Mötena hade ingen stor politisk betydelse utan var snarare en rörande personlig episod, som förmodligen fick honom att se med avsmak på den frånstötande kampen mellan de äldre ledarna för att ersätta en partiledare, som fortfarande var vid liv.

Hans reserverade hållning gentemot triumviratet, som skenheligt draperade sig i leninismens och ”gammalbolsjevismens” mantel, fick en dramatisk belysning på den tolfte partikongressen i april 1923. Alltsedan sommaren 1922 hade det pågått en bitter kamp mellan Stalin och en avvikande grupp georgiska bolsjevikledare, som protesterade mot den mekanism genom vilken den georgiska republiken skulle förenas med det nya Sovjetunionen. Lenin stödde Stalins plan fram till slutet av december 1922, då han upptäckte att generalsekreterarens utsända hade gått fram hänsynslöst mot de avvikande. Lenin ändrade plötsligt sin position. I en efterskrift till sitt ”testamente” daterad 4 januari 1923 förklarade han att Stalin var ”alltför grov” för att kunna anförtros stor makt och krävde att han skulle avsättas som generalsekreterare. Han meddelade georgierna, att ”jag står på er sida ... av hela min själ” och förberedde en serie utkast som fördömde denna ”storryska chauvinism”. Han avsände dem till Trotskij och bad honom försvara de georgiska oppositionella. Trotskij hade plötsligt fått ett vapen med vilket han kunde slå tillbaka mot triumviratet genom att krossa den man, som det var beroende av för den organiserade makten. I stället kompromissade han. I utbyte mot tomma ångergester gick han med på att slå följe med Stalin, Zinovjev och Kamenev i en tystnadens konspiration på den tolfte kongressen.[100]

---

[97] *Leninskij sbornik*, XX, s. 353; se också XXIII, s. 33 samt *PSS*, XLV, s. 524. Det sista citatet är från intervjun med Denike. Historien berättades också för mig av Boris I. Nicolaevsky, som sade sig ha hört den från Krestinskij.

[98] Se t ex Lenin, *PSS*, XLV, s. 145f och LIV, s. 141, 524.

[99] Se Bucharins skildring av dessa möten återgiven i Nicolaevsky, a.a., s. 12f. Belägg som stöder att Bucharin regelbundet besökte Lenin under det sista året av dennes levnad kan påträffas i intervjun med Denike; Serge, a.a., s. 176; Bucharin i *Pravda* 24/9 1922; Fotjeva, a.a., s. 42 samt Lenin, *PSS*, XLV, s. 682, 686, 688, 693, 716. Enligt den sovjetiske historikern Roy Medvedev kände Lenin ”stor tillgivenhet” för Bucharin vid den tiden. Se hans *Till historiens dom* (samizdat Moskva 1968) s. 153. Se också M. N. Roy, *Memoirs* (Bombay 1964) s. 498, som säger att Lenin såg Bucharin ”som sin andlige son”. Bucharin trodde utan tvivel att Lenin ansåg att han ”var den som bäst kunde föra hans tankar vidare. Han talade med honom så att Bucharin skulle skriva vad han själv lämnat osagt”. Se Nicolaevsky, a.a., s. 13. Å andra sidan var en del av Lenins sista artiklar också ett stöd för Trotskijs krav på mer industriell planering.

[100] För den georgiska affären, se Lewin, a.a.; S. V. Charmandarjan, *Lenin och upprättandet av den transkaukasiska federationen, 1921-1923* (Erevan 1969) samt Lenin, *PSS*, XLV, s. 346, 356ff och LIV, s. 329f. För Trotskij, se också Deutscher, *Den avväpnade profeten*, s. 74ff.

Bara en politbyråmedlem, Bucharin, vägrade att förbli tyst och steg upp på kongressen för att försvara de dömda georgierna, som blev offer för ett välregisserat fördömande för ”lokal-chauvinism”. Hans förståelse för deras sak och inskridande för deras räkning hade blivit känt så tidigt som oktober 1922;[101] nu var det han och inte Trotskij, som talade enligt Lenins önskan. Han kritiserade Stalin och Zinovjev vid namn och anspelade på Lenins hemlighållna anteckningar samt avslöjade den officiella kampanjen mot ”lokala avvikare” som ett bedrägeri. Varför, frågade han, var det bara mot rysk chauvinism, som Lenin ”slog larm”? Därför att den är ”huvudfaran... Om kamrat Lenin vore här, skulle han ge de ryska chauvinisterna en omgång, som de skulle komma ihåg i tio år”. Bucharin vädjade till den döva församlingen på två grunder: för det första var de sovjetiska nationaliteterna i huvudsak bonderegioner och ett centralistiskt förtryck skulle hota *smytjkan*, – för det andra var det ett problem av internationell vikt, som måste lösas på ett rättvist sätt, för att Sovjetunionen med framgång skulle kunna vädja till de koloniala folken.[102] Några dagar efter det att kongressen hade ställt georgierna vid skampålen, utropade han:

> Det är bara pålitligt närsynta människor som inte vill se hela det väldiga nationalitetsproblemet... Hur kan det ryska proletariatet ... vinna fullt förtroende från de nationella sektionerna och i första hand bondesektionerna?
>
> … Först och främst genom att hänsynslöst bekämpa alla kvarlevor eller återupplivanden av den storryska chauvinismen.

Under hela tjugotalet hade de ickeryska nationaliteterna få större beskyddare än Bucharin, som i dem såg en ”bro till de förtryckta folken i öst...” [103]

Hans självständiga politiska hållning demonstrerades återigen 1923. På hösten reste Trotskij sent omsider den inre partidemokratins banér mot Stalins manipulering av partiapparaten. Också i det fallet tycktes inte Bucharin ha någon sympati för triumviratet. Han hade gjort arbetardemokrati till en ”helig paroll” 1920-1 och hade, förmodligen därför att han sågs som en ”liberal”, valts av ledningen för att blidka oppositionen på den tionde partikongressen. Det var han som sarkastiskt och respektlöst på den tionde partikongressen hade sagt: ”mänsklighetens historia är uppdelad i tre perioder: matriarkatet, patriarkatet och sekretariatet”.[104] Det var därför inte överraskande att Bucharin framträdde på ett partimöte i Moskva för att leverera en långtgående kritik av den omfattande byråkratiseringen av partilivet. Han hade förståelse för ”missnöjet” i de lägre partiorganen och förklarade det med systemet med sekreterareutnämningar ovanifrån. Medlemmarna i en partiorganisation samlas och tillfrågas, förklarade han, ” 'vem är emot?' och eftersom de är mer eller mindre rädda för att tala emot, så blir den utsedda personen utnämnd till sekreterare ... i majoriteten av fallen blir valen inom parti-organisationerna till val inom citationstecken ... eftersom det är olämpligt att tala mot överheten...” Detsamma gällde den ”så kallade diskussionen” om politiken: ”Ordföranden frågar: 'Vem är emot?', ingen är emot. Resolutionen antas enhälligt. Så går det för det mesta till i våra partiorganisationer”.[105]

Ytligt sett kunde Bucharin tyckas vara Trotskijs mest sannolike allierade. Om man bortser från de frågor, det rörde sig om, var de partiets mest intellektuella och kosmopolitiska ledare och var goda vänner, då kampen började.[106] Till skillnad från andra, som länge varit med-

---

[101] Se Charmandarjan, a.a., s. 348, 351ff, 369. På kongressen anspelade man skämtsamt på honom som ”hedersgeorgier”. *Tolfte kongressen*, s. 564.
[102] *Tolfte kongressen*, s. 561ff *Kapitalismens kris*, s. 33, 63.
[103] *The Communist International* 1923:25. För ett senare exempel, se *Pravda* 2/2 1927.
[104] Citerad i Trotsky, *Stalin School*, s. xiv. Se också Bucharins anmärkningar om partinormer i *Tionde kongressen*, s. 217-33 och hans teser s. 644ff.
[105] Citerat av Trotskij i *RKP(b):s trettonde kongress Maj 1924* (Moskva 1963) s. 147f.
[106] Trotskijs skildring av Bucharins snyftande beroende av honom är emellertid klart apokryfisk. *My Life*, s. 470ff. Se också Deutscher, *Den avväpnade profeten*, s. 69f.

lemmar i bolsjevikpartiet, visade Bucharin ingen avundsjuka inför Trotskijs snabba avancemang; han hade uppmanat Lenin att samarbeta med honom 1915, välkomnade honom till partiet 1917 och försvarade honom sedan mot hans belackare. Dessutom tycks Bucharin ha ogillat den äldste i triumviratet, Zinovjev, vars ambitioner bara överträffades av hans legendariska fåfänga. I början vägrade emellertid Bucharin att sluta upp bakom någon fraktion och försökte i stället ena dem. Han trodde uppenbarligen, att det var möjligt med enhet mellan alla efterträdare och trodde i sin naivitet att personliga fientligheter och ambitioner kunde åsidosättas.[107] Under sommaren eller tidigt på hösten 1923, när Zinovjev blev misstänksam mot Stalins växande makt, spelade sålunda Bucharin ”rollen av fredsmäklare” vid ett bisarrt möte mellan semestrande bolsjeviker i en grotta i Kaukasus. Där utformade man en plan för att ”politisera” sekretariatet genom att ombilda det med tre av de främsta ledarna som medlemmar – Trotskij, Stalin och antingen Bucharin, Zinovjev eller Kamenev. I likhet med Bucharins andra ”buffertförsök” misslyckades också det här; men det avslöjade än en gång den neutralitet han vinnlade sig om i den förvärrade konflikten.[108]

Varför anslöt han sig då till kampanjen mot Trotskij, när den offentliga konfrontationen kom i december? Redaktörsskapet för *Pravda* gjorde det naturligtvis svårt med fortsatt neutralitet; hur opartiskt han än försökte sköta centralkommitténs officiella organ, förekom det allt större påtryckningar från triumviratet för en styrd redigering i deras favör.[109] Men hans beslut att ställa sig på triumviratets sida kräver en mer sammansatt förklaring. För det första var inte Trotskijs egna motiv och ambitioner höjda över varje misstanke; hans plötsliga engagemang för demokratiska metoder var misstänkt om inte annat för att han tidigare hade varit bland de mest auktoritära av de bolsjevikiska partiledarna. Dessutom hade Lenin flera gånger bett honom att bli en av hans vice premiärministrar 1922 och Trotskij hade flera gånger vägrat. (Inte heller kunde Trotskijs uppträdande i den georgiska frågan ha imponerat på Bucharin med tanke på hans engagemang för principer och hans känsla för lojalitet.) För många var det ett tecken på den högmodige krigskommissariens förakt för kollektiv ledning och bevis på att han endast eftersträvade den högsta ledningen – ”allt eller intet”.[110]

I Bucharins ögon kompromitterades Trotskij ytterligare i oktober 1923, då fyrtiosex framträdande bolsjeviker, många av dem tidigare vänsterkommunister och demokratiska centralister, tillställde centralkommittén ett hemligt memorandum starkt kritiskt gentemot den officiella politiken. Undertecknarna innefattade flera av Trotskijs vänner och anhängare och vare sig han önskade det eller inte, så gav omständigheterna kring dokumentet (det krävde en ny ledning) det en ”trotskistisk” prägel.[111] Det förebådade framväxten av en ny vänsteropposition och en annan större splittring i partiet. Vid det här laget hade Bucharin med kraft tagit avstånd från sin egen tidigare fraktionsverksamhet och var nu konsekvent fientlig mot nya steg i den riktningen; han likställde organiserad opposition inom partiet med ett hot mot partiets säkerhet i landet. Då motståndarna till triumviratet ironiskt jämförde rådande normer med den fria diskussionen under konflikten kring Brest, försökte Bucharin misskreditera den tidigare perioden genom att avslöja att vänsterkommunister och socialistrevolutionärer 1918 hade diskuterat att arrestera Lenin; det hade varit, försäkrade han, ”en period då partiet stod en

[107] Intervjun med Denike.
[108] *Fjortonde kongressen*, s. 398f, 455f.
[109] Se t ex Moskvabolsjevikerna i kamp mot höger- och ”vänster”-opportunismen 1921-1929 (Moskva 1969) s. 67.
[110] Deutscher, *Den avväpnade profeten*, s. 34f samt Stalin citerad i V. M. Ivanov och A. N. Sjmelev, *Leninismen och trotskismens idépolitiska krossande* (Leningrad 1970) s. 349.
[111] Känt som ”De fyrtiosex' plattform”; finns återgivet i Carr, *The Interregnum 1923-1924* (New York 1954) s.367ff.

hårsmån från sprängning och hela landet en hårsmån från undergång".[112] Fraktionsverksamhet var, sade han, ett ont i sig själv.

Denna nya intolerans stod i samband med den avgörande orsaken till Bucharins beslut att stödja triumviratet: personliga motsättningar inom ledningen betydde nu mindre än långtgående politiska frågor. Trots den allmänna förbättringen i landet hade en ekonomisk kris fördjupats sedan 1923. Dess mest utmärkande drag var den växande skillnaden mellan höga industripriser, delvis beroende på den statliga industrins monopolställning, och låga jordbrukspriser (den så kallade saxkrisen). Böndernas efterfrågan på verkstadsprodukter avtog, industrivaror samlades på lager, arbetslösheten ökade och på sommaren och hösten förekom det en serie hotfulla strejker i de större städerna. Reaktionen från den framväxande vänstern, i synnerhet Preobrazjenskij och Pjatakov, var att anklaga ledningen för att sakna en långsiktig industripolitik; själva krävde de en energisk och planerad utveckling av industrin mer eller mindre oberoende av den existerande agrara marknaden. Även om positionerna ännu inte var klart utformade, sammankopplades redan Preobrazjenskij och Pjatakov med uppfattningen att man bara kunde ackumulera investeringskapital genom central planering och ett system av monopolistiskt uppdrivna priser. I det avseendet påminde deras åsikter om Trotskijs, som alltsedan mars konsekvent hade krävt att man skulle utforma en enda plan och genomföra en industriell "offensiv".[113]

Vänsterns ekonomiska förslag fick Bucharin att ansluta sig till kampanjen mot Trotskij. Triumviratet stödde visserligen Trotskijs betoning av planering och industrialisering på den tolfte kongressen, men dess politik gick ut på att höja jordbrukspriserna och sänka industripriserna för att återigen bekräfta att de ekonomiska eftergifterna för bönderna var en ovillkorlig del av NEP. Så länge som Zinovjev och Kamenev befann sig i den "bondevänliga" fasen i sina växlande banor (den tog slut ett år senare) var majoritetens officiella ståndpunkt att en blomstrande bondeekonomi och en expanderande jordbruksmarknad var förutsättningarna för industriell utveckling. Detta motsvarade helt Bucharins uppfattning om NEP och *smytjkan*.[114] I hans enda viktiga skriftliga bidrag till kampanjen mot Trotskij framställde han den ekonomiska politiken som den avgörande frågan och avfärdade oppositionens övriga anklagelser som taktiska svepskäl. I verkligheten sökte oppositionen införa ett ekonomiskt program, som byggde på en "pappersplan" och på "industrins diktatur". Trotskijs och hans anhängares "avvikelse", hävdade Bucharin, berodde på deras oförmåga att tillägna sig Lenins "nya" lära om blocket mellan arbetare och bönder: "att vi ännu en lång tid måste rida på en mager bondehäst och bara på det sättet rädda vår industri och säkra en stabil grund för proletariatets diktatur. Det är grunden till de nuvarande meningsskiljaktigheterna".[115]

Sedan Bucharin bestämt sig för att det "bakom denna kamp mellan människor står en kamp mellan politiska tendenser" handlade han i enlighet med det som han såg som den överordnade frågan, samtidigt som han i praktiken kom att blunda för det som han visste var berättigade klagomål från oppositionen om partilivets byråkratisering. Med tanke på hans uppfattning om NEP och vänsterns ekonomiska förslag hade han förmodligen inget annat val. Men när Stalins apparat fem år senare vändes mot honom kunde han, precis som Zinovjev och Kamenev före honom, bara upprepa Trotskijs anklagelser från 1923. En del av gammalbolsjevikernas tragedi låg i detta: under sju år kämpade de inbördes om principer, samtidigt som en intrigör skaffade sig makten att förgöra dem alla.

---

[112] *Pravda* 3/1 1924.
[113] Carr, *Interregnum*, kap. 3-4 och Deutscher, *Den avväpnade profeten*, s. 78ff.
[114] I månader hade han försökt bemöta den "psykologiska demoralisering" och "pessimism" som skapats av NEP, känslor som oppositionen reagerade på och vädjade till. Se *RKSM:s femte allryska kongress*, s. 112. Anteckningar II, s. 263; *Pravda* 25/3, 30/6 1923.
[115] *Till frågan om trotskismen*, s. 10f, 20, 31, 43.

Bucharins stöd åt triumviratet var emellertid inte ovillkorligt. Det är betecknande att hans enda större polemik mot oppositionen, en gigantisk artikel som började den 28 december 1923 och gick i fem nummer av *Pravda*, inte publicerades i hans namn utan som ”svar från redaktionskommittén på centralorganet till kamrat Trotskij”. Även om det var lätt att känna igen honom som författaren, visade det att han ville ingripa i kampen på ett opersonligt sätt.[116] Han bestred då, liksom också under den andra kampanjen mot Trotskij i oktober–december 1924 och senare mot den förenade oppositionen, att han hade ”några som helst personliga värderingar eller personliga sympatier eller antipatier”. Även om själva artikeln inte var utan våldsamt demagogiska passager (han redogjorde noga för Trotskijs fraktionssynder av vilka han själv hade begått varenda en) stod den i skarp kontrast till vad han kallade zinovjeviternas ”vidriga” angrepp.[117] Viktigare än det var att han upprepade gånger motsatte sig kravet från Zinovjev och Kamenev att Trotskij skulle uteslutas från ledningen och till och med arresteras.[118] Hans återhållsamhet gjorde att hans förhållande till Trotskij inte avbröts helt och tidigt 1926 upprättade de igen en kortvarig och vänskaplig ”privat kontakt”.[119] Men som 1923 ledde det inte till något, delvis beroende på att Bucharins politiska inställning nu påverkades av hans nya syn på bolsjevismens ”historiska roll”.

Den 21 januari 1924 dog Lenin och den officiella kulten av hans person och skrifter började på allvar. Den sovjetiska politiken ändrade för alltid karaktär. ”Leninism” blev inte bara en undervisningskurs i utbildningsväsendet utan en till stor del odefinierad helig skrift, som varje politiskt beslut måste svära lydnad och åberopa. Alla bolsjevikiska ledare befrämjade den framväxande kulten på ett eller annat sätt, även om en del protesterade mot dess mer avguda-dyrkande och prästerliga uttryck. (Bucharin förkunnade med entusiasm den ”ortodoxa leninismen”, men protesterade mot planen att balsamera Lenin och ställa ut hans sarkofag till ständig beskådan och anmärkte om ett liknande förslag att gräva upp resterna av Marx för jordfästning i Ryssland: ”det kommer en underlig lukt någonstans inifrån ... i partiet.”)[120] Som en del av den politiska ritualen grep varje efterträdare tillfället att under de följande månaderna formellt och utförligt hugfästa minnet av Lenin och leninismen för att på så sätt fastställa sin egen trovärdighet och övertygelse. Bucharin framförde sina minnesreflexioner, som det anstod hans ställning som partiteoretiker, vid den kommunistiska akademin den 17 februari. Talet hade titeln ”Lenin som marxist” och innehöll hans första uttalade försök att sammankoppla sin evolutionära teori med Lenins sista artiklar.[121]

Hans påstådda avsikt var att korrigera den ”otillräckliga uppskattningen av kamrat Lenin som teoretiker”. För det syftet delade han in marxismens historia i tre perioder: Marx' och Engels' radikalism; ”epigonernas marxism”, det vill säga den Andra internationalens marxism, inom vilken de ”marxistiska symbolerna bevarades” men från vilken den ”revolutionära själen flydde”; och slutligen den ”leninistiska marxismens” period, som innebar ett berikande av den ursprungliga läran, eftersom den tog upp frågor, som Marx inte kunde ha förutsett, men som i sin radikala ”metodologi” var ett ”fullständigt återvändande” till Marx. Bucharin åberopade (och förringade delvis sin egen insats) som Lenins viktigaste teoretiska bidrag dem som tog

---

[116] Ibid, s. 7-43. Den publicerades ursprungligen i *Pravda* 28-30/12 1923 och 1/1, 4/1 1924.
[117] *För leninismen*, s. 333; *Till frågan om trotskismen*, s. 9; Rykov och Bucharin, *Partiet och oppositionsblocket* (Moskva och Leningrad 1926) s. 85.
[118] Bucharin, *Till frågorna på den 14:e kongressen* (Moskva 1926) s. 4f; hans tal finns i *Leningradorganisationen och fjortonde kongressen* (Moskva och Leningrad 1926) s. 86ff; Trotskijs brev till Bucharin, 9/1 1926 (T2976) samt Astrov, a.a., s. 294f. Stalin tycks också ha motsatt sig deras krav.
[119] För en något missvisande skildring, se Deutscher, *Den avväpnade profeten*, s. 187f. Detta kommer att diskuteras i kap. 7.
[120] N. Valentinov (Volskij), *Den nya ekonomiska politiken och partiets kris efter Lenins död: hågkomster* (Stanford 1971) s. 91.
[121] *Attack*, s. 242-84. Det mest berömda exemplet är Stalins *Leninismens grunder*, som hade sitt ursprung som föreläsningar vid Sverdlovuniversitetet tidigt i april 1924.

upp imperialismen, de nationella och koloniala frågorna, den borgerliga och proletära staten och alliansen mellan arbetare och bönder. Så långt kunde ingen komma med några invändningar, även om kanske några höjde på ögonbryna inför hans påstående att de ”bästa sidorna” i Lenins arbeten var de som handlade om bondefrågor.[122]

Men det var i slutavsnittet, som hans motståndare senare upptäckte leninismens slut och bucharinismens början, ”de fundamentala teoretiska problem, som V.I. drog upp och som vi måste utveckla”. Infogade mellan oemotsägbara anmärkningar fanns här de två centrala teoretiska innovationerna i Bucharins nytänkande: Sovjetryssland var ett ”*samhälle med två klasser*” (detta var första gången han offentligt förde fram den tanken, som han tillskrev en av sina seminariestuderande). För det andra skulle NEP-Ryssland ”växa in i socialism” genom ”en organisk utvecklingsperiod” och genom ”evolutionär kamp mellan ekonomiska former”. Ingendera tanke hade ”formulerats exakt” av Lenin, men båda, hävdade Bucharin, var underförstådda i hans arbeten, ”speciellt i hans sista artiklar”. Här återvände Bucharin till en tanke han hade framfört 1922: man kunde vänta sig ”olika typer” av socialistiska samhällen, eftersom ”socialismen byggs på det material som finns”, ett förspel till hans påstående flera månader senare att Lenin hade efterlämnat en ”originell teori om 'agrarkooperativ' socialism”.[123]

Strax före de stora programmatiska debatterna hade således Bucharin tagit ställning för förslaget att landets vidare utveckling mot socialism ”fortsätter längs en evolutionär väg” och ”inte kan fortsätta annorlunda”. Hans accepterande av NEP och motstånd mot revolutionära (”katastrofartade”) program var nu otvetydigt: ”Här kan det inte bli något slags tredje revolution”.[124] Hans reformistiska gradualism var än så länge bara ett utkast till teori, men under de följande två åren skulle han omvandla den till en omfattande bolsjevikisk doktrin och till ett program för att modernisera Sovjetryssland.

[122] Jämför t ex ibid, s. 27f med Stalin, *Leninismens frågor*, s. 115.
[123] *Attack*, s. 274f, 278f; *För leninismen*, s. 287.
[124] *Attack*, s. 275f.

6. Bucharinismen och vägen till socialism

> Ackumulera, ackumulera! Det är Moses och profeterna! … spara, spara, det vill säga omvandla största möjliga del av mervärdet eller merprodukten till kapital! Ackumulation för ackumulationens skull: med detta recept uttryckte den klassiska ekonomin bourgeoisins historiska mission och bedrog sig inte ett ögonblick över rikedomens födslovåndor. Men till vad .tjänar det att klaga inför den historiska nödvändigheten?
>
> Karl Marx, *Kapitalet*

Den ekonomiska krisen 1923 visade att partiet återigen var djupt splittrat i centrala frågor om ekonomisk politik och som en följd därav i frågan om den bolsjevikiska revolutionens fortsatta kurs. Till en början överskuggades de motstridiga reaktionerna och tendenserna av det nya i en öppen maktkamp mellan högt uppsatta bolsjevikiska ledare. Men hösten 1924 hade händelseutvecklingen bekräftat och utvidgat denna splittring mellan en försiktig majoritet i centralkommittén och en vänsteropposition: politiska skiljelinjer mellan ledarna och motsägelsefulla krafter inom revolutionen, internationellt och nationellt, i städerna och på landsbygden, framträdde öppet. Tjugotalets stora debatter, och framför allt industrialiseringsdebatten, började på allvar.

Vänsterns ideologiska och programmatiska kännetecken, verkliga och påstådda, tog form först. Trotskijs predikande om ”lärdomarna av Oktober” riktade majoritetens vrede mot hans tjugoett år gamla teori om den permanenta revolutionen, som nu officiellt sades vara skillnaden mellan ”trotskism” och leninism. Trotskij stod anklagad för att ”underskatta bönderna” och sakna tro på Rysslands inhemska socialistiska potential, en pessimism som 1925 bemöttes med den officiellt framförda tron på möjligheten (om nödvändigt) av att bygga ”socialism i ett land”.[1] Under tiden lade Preobrazjenskij fram sin nya ”lag om den primitiva socialistiska ackumulationen”; i huvudsak rörde det sig om nödvändigheten att snabbt utvidga det statliga industrikapitalet på bekostnad av den agrara sektorn. På ett kanske orimligt sätt kom hans teori att framställas som ”trotskismens ekonomiska grundval”.[2] (Det var få som slogs av motsättningen mellan Preobrazjenskijs resonemang om socialistisk industrialisering i ett isolerat Ryssland och Trotskijs betoning av en europeisk revolutions avgörande roll.) Ingen av dem vände sig egentligen mot sammankopplingen och i fortsättningen stod Preobrazjenskijs analys i centrum för vänsterns ekonomiska program.

Klyftan mellan vänsterns så kallade superindustrialism och den ledande majoritetens ståndpunkt dramatiserades 1924-25, då den nya ekonomiska politiken utvidgades avsevärt. En misslyckad skörd och allvarlig oro bland bönderna tvingade partiledningen att (enligt parollen för dagen) vända ”ansiktet mot landsbygden”. Fyra ekonomiska eftergifter för bönderna genomdrevs våren 1925, framför allt för mellan- och överskikten: statens fastställande av priser för spannmålsköp inskränktes och jordbruksskatten sänktes; tiden för tillåten arrendering av jord förlängdes; man legaliserade lönearbetet som tidigare begränsats till skördesäsongen; och olika administrativa hinder för fri handel avlägsnades.[3] Åtgärderna var i lika hög grad avsedda att lugna bönderna som att ytterligare stimulera det nya ekonomiska uppsving, som NEP medfört. Upphovsmännen såg åtgärderna som en förnuftig utvidgning av NEP:s toleranta hållning gentemot bönderna. För vänstern var de tecken på att partiet styrdes av ”bondevänlighet” och även av ”kulakavvikelse”.

---

[1] Se t ex *För leninismen* och *KPSS i resolutioner*, II, s. 163ff.
[2] *För leninismen*, s. 285. Preobrazjenskijs lag publicerades för första gången i hans ”Den socialistiska ackumulationens grundläggande lag” i *VKA* 1924, s. 47-116 och sedan som andra kapitlet i hans *The New Economics*.
[3] *KPSS i resolutioner*, II, s. 1168 Carr, *Socialism*, I, s. 249-75.

Denna grundläggande oenighet om industri- och jordbrukspolitiken förvärrades snart av häftiga motsättningar även kring utrikespolitiken och bestämde partidebatterna under tjugotalet. Personliga konflikter, maktkamp och verkliga motsättningar kring revolutionens natur och riktning vävdes nu samman till en helhet. Så sent som 1926-27 var det kanske fortfarande möjligt med en försoning mellan vänsteroppositionen och den officiella ledningen, när båda modifierade sina ståndpunkter, men något allvarligt försök kom aldrig till stånd. Allt eftersom konflikten utvidgades, skärpte båda sidor sin polemik och avvisade kompromissvägar; båda framställde konflikten som ett historiskt val mellan alternativa uppfattningar av revolutionen. Som en följd därav blev vardera riktning allt mindre tolerant och allt mer säker på den andras svek.

Denna avvisande hållning gällde lika mycket för Bucharin, vars roll i de interna partistriderna förändrades radikalt av händelserna 1924-25. Från att ha spelat en understödjande roll i kampanjerna mot Trotskij, hamnade han i händelsernas mitt, när triumviratet plötsligt föll ihop. Zinovjev och Kamenev, som tidigare inte hade stått någon efter då det gällde att vilja få till stånd försoning med bönderna, stödde i början den nya jordbrukspolitiken. Men de blev betänksamma över sin delaktighet och misstänksamma mot Stalins växande makt och på hösten 1925 gick de över till opposition. I likhet med den trotskistiska vänstern, som de gick samman med följande år, angrep de Stalins ledning av partiapparaten, majoritetens ekonomiska politik och den officiella tolkningen av NEP samt föreställningen om socialism i ett land.[4]

Slutet på triumviratet tvingade Bucharin att dela ledningen över majoriteten med Stalin, en naturlig utveckling eftersom Bucharin var den som i huvudsak utformat den kontroversiella politiken. Kring sommaren 1925 hade den smält samman med hans egen reviderade uppfattning om revolutionen och hur man skulle bygga socialism i Sovjetryssland. Hans ekonomiska program och i viss mån hans mer allmänna programmatiska teorier hade blivit officiell partidoktrin. Han hade nu hamnat i en utsatt politisk ställning; han framställdes som arkitekten bakom majoritetens politik och dubbelt uppmärksammad som den officielle uttolkaren av den rådande ortodoxin, blev han den främsta måltavlan för oppositionens attacker. Från 1925 och framåt befann han sig ständigt i strid, en ledande deltagare i fraktionsstriderna, där bucharinismen – ”Bucharinskolan”, som den kallades – var en central fråga.[5]

Dessa spända politiska förhållanden påverkade uppenbarligen både framställningen av och innehållet i Bucharins åsikter om de stora frågor, som debatterades. Mellan 1924 och mitten av 1926 utvecklade han ett särskilt industrialiseringsprogram och en teoretisk förklaring av hur det skulle leda till socialism i Sovjet. Han var den ende av de huvudinblandade som eftersträvade en allmän teori om ekonomisk, politisk och social utveckling. Det var emellertid sällan som hans idéer framställdes systematiskt och lidelsefritt, i stället spreds de i dussintals hetlevrade polemiska tal och artiklar.[6] Som en följd därav fanns det betydande brister i den första versionen av hans ekonomiska program, från 1924-26, vilket han underförstått erkände, då han 1926-27 kom med väsentliga revideringar. En del av bristerna berodde på felberäkningar, andra, däremot, på debatternas våldsamhet. Fast besluten som han var att fastslå och försvara vad han nu trodde vara några elementära sanningar överdrev han sina argument och avfärdade motargument. Fångad i den revolutionära visionens och rättfärdighetens lidelse reagerade han, som de andra, ofta hellre på utmaningarna från sina motståndare än på landets

[4] Daniels, *Conscience*, kap. 2.
[5] Bucharins politik under mitten av 20-talet kommer att diskuteras i kap. 7.
[6] Den utförligaste framställningen av hans tänkande förekom i hans *Vägen till socialism och förbundet mellan arbetare och bönder* (Moskva och Leningrad 1925). Det var emellertid en populariserad framställning, som saknade det teoretiska djupet i hans större arbeten. Senare påbörjade han en teoretisk behandling, som aldrig fullbordades. Se *Pravda* 1/7, 3/7, 7/7 1926.

verkliga ekonomiska förhållanden. Av dessa rivaliserande utmaningar var Preobrazjenskijs ”lag om den socialistiska ackumulationen” den viktigaste.

Preobrazjenskijs ”lag” var en ambitiös blandning av framsynt analys, storslagen historisk analogi, teoretiskt nyskapande och ekonomisk politik. Det första inslaget gjorde den till ett betydelsefullt bidrag till industrialiseringsdebatterna. Sedan 1921 hade man från officiellt håll försökt återställa den förstörda ekonomin, framför allt industrin, till förkrigsnivån från 1913, det vill säga återuppliva skadade och oanvända produktionsmedel. Preobrazjenskij såg längre än till detta kortsiktiga mål, till den tid då de befintliga industrierna skulle verka med full kapacitet. Han hävdade, att socialismens öde i Sovjetunionen var beroende av snabb industrialisering och tog upp problemet hur man skulle få resurser till omfattande investeringar, i synnerhet inom produktionsmedelssektorn. Det var nödvändigt med ett stort investeringsprogram inte bara för att motverka den improduktiva konsumtionen och den normala förslitningen av det fasta kapitalet sedan 1913 utan för att garantera expansionen och den teknologiska rekonstruktionen av den industriella bas, som ärvts från den gamla regimen.[7]

Preobrazjenskij var framför allt intresserad av Sovjetrysslands grundläggande efterblivenhet snarare än den tillfälliga förödelsen, av ytterligare industrialisering än av bara återhämtning. Av den anledningen formulerade han de långsiktiga industrialiseringsproblemen klarare än vad man hade gjort tidigare, och framtvingade en gradvis omorientering i diskussionerna om den ekonomiska politiken. Han tolkade det officiella ekonomiska tänkandet som en illusorisk tro – befrämjad av att återhämtningsperioden varit relativt smärtfri och föga kostsam – att det inom själva den statliga industrisektorn gick att skapa ett överskott, som var tillräckligt för en omfattande industrialisering. Han hävdade motsatsen: innan man kunde få en självfinansierad, inom-industriell ackumulation, var det nödvändigt med en inledningsfas under vilken stora kapitalmängder, huvudsakligen ”från källor utanför den statliga ekonomin”, måste koncentreras i statens händer. Då Preobrazjenskij överblickade de fåtaliga alternativ, som var tillgängliga för ett isolerat Sovjetryssland, drog han slutsatsen att den väsentliga källan till investeringsresurser bara kunde vara bondeekonomin. Hans lösning på en snabb industrialisering var en massiv överföring av böndernas merprodukt till den statsindustriella sektorn.[8]

För att dramatisera sin tes och ge den teoretiskt sammanhang gjorde han en analogi mellan denna period av ”primitiv socialistisk ackumulation” och den första fasen av kapitalismens utveckling, som Marx hade betecknat som ”primitiv kapitalistisk ackumulation”. Han erinrade samvetsgrant om Marx' skildring av hur den framväxande kapitalismen parasitiskt hade närt sig på ”systematiskt plundrande” (kolonialt röveri, exproprieringar, förkrossande beskattning) av ickekapitalistiska ekonomiska former och skaffat sig överskottskapital genom ”alla tvångets och plundringens metoder”. Preobrazjenskij förordade inte samma metoder för den socialistiska ackumulationen; en del var ”principiellt” uteslutna.[9] Men han behöll begreppen ”exploatering” och ”expropriering” för att beteckna utvinnandet av ett överskott från bönderna och menade att den ena sektorn, den socialistiska eller den privata, måste ”sluka” den andra. Ännu mindre taktfullt var det att hans tes förutsatte att förhållandet mellan statsindustri och bondeekonomi kunde jämföras med förhållandet mellan en imperialistisk metropol och dess kolonier. Preobrazjenskijs motståndare anklagade honom för att se bönderna som en inre koloni för arbetarstaten. Senare tonade han ned de suggestiva begreppen och bilderna; men de varken förläts eller glömdes bort.

I själva verket var Preobrazjenskijs verkliga plan mindre brutal än vad hans analogi antydde. Han förkastade våld och konfiskation som oacceptabla metoder och föreslog att det nya

[7] *New Economics*, s. 77-146. Den fullständigaste behandlingen av Preobrazjenskijs idéer finns i Erlich, a.a., som jag har byggt mycket på.
[8] *New Economics*, s. 84, 88f, 124.
[9] Ibid, s. 85ff. Se också *Kapitalet* I, del 3.

kapitalet skulle ackumuleras genom ”ojämnt utbyte” i marknadsförhållanden mellan de båda sektorerna, en metod som han såg som effektivare och mindre frånstötande än direkt beskattning. Den statliga industrin borde använda sin unika supermonopolistiska ställning till att eftersträva ”en prissättning som medvetet inriktades på att exploatera den privata ekonomin i alla dess former”.[10] Industriprodukternas priser skulle på konstgjord väg pressas upp, samtidigt som jordbrukspriserna skulle pressas ned relativt, varigenom staten skulle köpa billigt och sälja dyrt. Detta förslag, som i praktiken blev vänsterns plattform efter 1923, riktade sig direkt mot den officiella politiken. Preobrazjenskij förhånade ledningens försök att upphäva diskrepansen mellan industri- och jordbrukspriser. Han stödde tvärtom den prisstruktur som ”saxkrisen” skapat 1923 och såg däri ett viktigt system för samhällelig ackumulation.

Oberoende av hans rekommendationer och olyckliga analogi innehöll Preobrazjenskijs analys av behovet av och källorna till nytt fast kapital en viktig insikt i problemen med industrialiseringen. Frågan hade nästan helt försummats, innan han kom med sitt bidrag kring slutet av 1924. Hans diagnos föreföll ännu mer klarsynt efter 1925, då ledningen långsamt kom till insikt om att den kroniska sjukdomen i sovjetekonomin inte var den underkonsumtion, som framträdde 1923, utan en återkommande ”varuhunger” – den statliga industrins oförmåga att effektivt möta konsumentefterfrågan. Ur det perspektivet var analogin inte avgörande för hans grundläggande tes. Även om Preobrazjenskij förmodligen trodde att den uttryckte hans sakliga syn på problemet, tjänade den i verkligheten hans teoretiska strävan att formulera ”den primitiva socialistiska ackumulationen” som den ”grundläggande lagen” eller styrmekanismen för den socialistiska sektorn i motsats till värdelagen, som styrde den privata sektorn.[11] Detta var en annan och teoretisk fråga, vilken – som vi skall se – hängde ihop med den diskussion om politisk ekonomi, som Bucharin hade inlett 1920. Men Preobrazjenskij valde att presentera sin modell som ett stycke och som sådant var den en överväldigande prestation, som försåg vänstern med slagkraftiga idéer och med en ekonomisk talesman av första klass. Begripligt nog bekämpade Bucharin Preobrazjenskijs ”lag” under resten av sin bana som politiker, också 1928-29 då han trodde att Stalin hade accepterat den.

Även om det redan före hösten 1924 varit uppenbart att Bucharin trodde på en annan metod och ett annat mönster för ekonomisk utveckling, så tvingade publiceringen av Preobrazjenskijs tes honom att säga det rent ut. Bucharin var den som fick uppgiften att försvara majoritetens improviserade politik och ge den en innebörd av mening och sammanhang, eftersom han var den ende kunnige ekonomen i ledningen. Under debatten med Preobrazjenskij och vänstern i allmänhet växte hans eget program fram.[12] Eftersom han till stor del framförde det som en kritik, kom han att formulera det som invändningar mot Preobrazjenskijs förslag. I det stora hela framförde han tre invändningar, som alla hängde ihop: en ekonomisk, en politisk och en, som man skulle kunna kalla moralisk eller etisk invändning. Även om de ekonomiska argumenten naturligt nog dominerade diskussionerna, påverkade de två senare Bucharins ekonomiska resonemang kraftigt och de kommer att diskuteras först.

Hans politiska invändning fastslogs i en sats: ”En proletär diktatur som befinner sig i krig med bönderna ... kan absolut inte vara stark”.[13] Preobrazjenskijs program, hävdade han, skulle driva bort bönderna, underminera *smytjkan* och äventyra regimens överlevande. 1924 accepterade alla, att bönderna inte frivilligt skulle producera eller leverera överskottsspannmål utan tillräckliga incitament. Införandet av NEP var ett påtagligt erkännande av detta faktum i den sovjetiska verkligheten. Men Preobrazjenskijs ”ojämna utbyte” tycktes avskaffa marknadsin-

[10] *VKA* 1924, s. 79; *New Economics* 110f.
[11] *New Economics*, s. 136ff samt kap. 1 och 3.
[12] Mellan november 1924 och januari 1925 publicerade Bucharin tre av sina större ställningstaganden till ekonomisk politik. De finns omtryckta i *För leninismen* och *Några frågor*. Alla var angrepp på Preobrazjenskij, även om han inte nämndes vid namn i det första.
[13] *Partiet och oppositionsblocket*, s. 52.

citament och lämnade inget svar på frågan vad som skulle hända när bönderna, ställda inför uppenbart ogynnsamma priser, vägrade att sälja sitt överskott. Bucharin trodde att det skulle framtvinga en återgång till rekvisioner och än en gång föra partiet på kollisionskurs med jordbruksbefolkningen. Det var dit, hävdade han, som vänsterns 'grymma' logik" ledde– "de desperata gesternas psykologi, övermänskliga ansträngningar och självrådiga infall". Preobrazjenskijs historiska analogi gjorde honom bara än mer övertygad om att vänsterns program förebådade inbördeskrig och katastrof.[14]

Varje politik som riskerade en konflikt med bönderna var oacceptabel för Bucharin, hur tvingande än den ekonomiska bevekelsegrunden var. Han var säker på att partiet skulle bli förloraren i en sådan sammandrabbning. Nödvändigheten av böndernas stöd – *smytjkan*s okränkbarhet – såg han nu som den främsta lärdomen av Rysslands revolutionära historia: "Revolutionen 1905 misslyckades på grund av att det inte förekom någon *smytjka* mellan rörelsen i städerna och på landsbygden". Detta var den "främsta lärdomen för oss alla" och som underströk "hela betydelsen av förbundet mellan arbetare och bönder". Händelserna 1917 hade bekräftat denna historiska sanning, eftersom framgången hade berott på en lycklig kombination av "ett bondekrig mot godsherren och en proletär revolution". Denna "helt säregna och originella situation utgjorde grunden för vår revolutions utveckling". Från att i början ha varit en nedbrytande *smytjka*, hade NEP omvandlat den till en konstruktiv allians förutan vilken partiets diktatur var dömd: "Om vi förlorar denna speciellt gynnsamma kombination av klasskrafter, då störtar hela basen samman för utvecklingen av den socialistiska revolutionen i vårt land".[15]

Bucharins syn på revolutionen 1917 som bondekrig och proletär revolution utvecklades ur något som Lenin sagt i förbigående och tjänade tre gemensamma syften. Den framställde den "stora agrarrevolutionen" från det året som en värdefull beståndsdel av "vår revolution" och inte som en främmande strömning, som bolsjevikerna hade brukat göra tidigare. För det andra gick den sålunda emot den tolkning av 1917, som förknippades med Trotskijs teori om den permanenta revolutionen. Och slutligen gjorde den det möjligt för Bucharin att hävda att förhållandet mellan proletariatet och bönderna var analogt med den tidigare samverkande alliansen mellan den industriella borgerligheten och godsägarna och inte, som Preobrazjenskij antydde, mellan en exploaterande och en exploaterad klass.[16] Men den viktigaste lärdomen av den tolkningen var försiktighet och försoning – bucharinismens paroller. Den lärde att en politik riktad mot bönderna var detsamma som självmord och låg bakom Bucharins upprepade varning om att partiet måste "balansera på en rakknivsegg".[17]

Det kan synas märkligt att Bucharin, som 1915-16 hade framställt den moderna kapitalistiska staten som en allsmäktig Leviathan, nu såg den sovjetiska staten som osäkert vilande på böndernas fortsatta stöd. Han hade tagit intryck av de privata jordbrukarnas våldsamma oberoende under resningarna på landsbygden 1920-21 och insåg inte att just deras utspridning och individuella självständighet var deras kollektiva svaghet. Mellan 1929 och 1933 kom den sovjetiska staten att föra och vinna ett beslutsamt inbördeskrig mot landsbygdens massor och bevisade därmed att en brytning med dem inte var ödesdiger för regimen. Men han hade bara delvis fel. Han förstod, eller kände åtminstone på sig, vad en sammandrabbning med bönderna skulle leda till och det var ett perspektiv som gjorde honom skräckslagen och blev till ännu en av hans bestående farhågor. Som till och med en ovänligt inställd författare har

[14] *15:e konferensen*, s. 593; *Några frågor*, s. 53; *För leninismen*, s. 311.
[15] *För leninismen*, s. 347f, 359; *Vestnik truda* 1925:12; *Bolsjevik* 1925:3-4, s. 5, 16.
[16] Se t ex *Tre tal*, s. 26; *Till frågorna på den 14:e kongressen*, s. 47; *För leninismen*, s. 298f och *Vägen till socialism*, s. 18f.
[17] Se t ex *För leninismen*, s. 298; *Vägen till socialism*, s. 28 och *Krasnaja nov* 1925:4, s. 263, 267.

sagt: ”han hade en stark föraning om den furie, som skulle gå över landet”[18] om ”självrådiga infall” kom att styra.

Bucharins analys av partiets politiska läge var emellertid bara en del av hans opposition mot den bondefientliga politiken och han byggde aldrig bara på det. Mellan 1924 och 1929 gav han också uttryck för en, förvisso inte konsekvent eller alltid klar, moralisk invändning mot varje systematiskt politiskt eller ekonomiskt missgynnande av bönderna. Det inslaget i hans tänkande måste man närma sig försiktigt, om inte annat för att Bucharin förmodligen skulle ha förnekat dess betydelse och eftersom det i den ursprungliga marxismen och i bolsjevismen fanns en stark tradition mot att införa moraliska värden i samhällsanalyser.

Traditionen kom från Marx själv. Trots den omisskännliga moralism som genomsyrade många av hans arbeten vidhöll Marx formellt en strikt icke-etisk metod vid studiet av samhället och historien i allmänhet. Hans bestämda vägran att resonera i annat än i termer av en given epoks lagar kom till uttryck i hans berömda påstående: ”Rätten kan aldrig vara högre än samhällets ekonomiska utveckling och därav betingade kulturella utveckling”. Detta, trodde han, skilde hans vetenskapliga socialism från de utopiska socialisternas fantasier. Äldre marxister, som kände till Marx' hånfulla förlöjligande av Gothaprogrammet från 1875 – vars krav på ”lika rätt” och ”rättvis fördelning” han avfärdade som ”fraser” och ”ideologiska floskler om rättighet och annat strunt så vanligt bland demokrater och franska socialister” – hade påverkats starkt av hans motvilja mot moraliska omdömen.[19] Bernsteins senare revisionistiska försök att förena en marxistisk socialism rensad från ”vetenskaplig” visshet med en kantiansk etik visade det nära sambandet mellan de antietiska och vetenskapliga antagandena i den ursprungliga marxismen och gjorde ytterligare försök i den riktningen dubbelt misstänkta.

I det avseendet var Bucharins inställning före Oktober helt ortodox. Han påminde sina läsare 1914: ”Det finns ingenting löjligare ... än att försöka göra Marx' teori till en 'etisk' teori. Marx' teori känner inte till någon annan naturlag än den om orsak och verkan och kan inte acceptera någon annan sådan lag”. ”Etisk retorik”, tillfogade han, var något ”som vi inte behöver ta på allvar”.[20] Efter 1917 blev den anti-etiska traditionen en del av det bolsjevikiska beslutsfattandet och uttrycktes ofta som ett förakt för moraliska hämningar inför ”objektiva villkor”. Sådana resonemang var vanliga under inbördeskriget, då partiets överdrifter tröstebringande rationaliserades som en historisk nödvändighet eller ett medel rättfärdigat av socialistiska mål (ett sätt att rationalisera som i inte så liten grad uppmuntrades av Bucharins *Övergångsperiodens ekonomi*). Den inställningen upphörde inte med inbördeskriget. Då Bucharin talade för försvaret vid socialistrevolutionä-rernas rättegång 1922, vägrade han att stödja sin vädjan om frikännande på ”moraliska skäl” och byggde i stället sin argumentering på den enda tillåtna bedömningsgrunden, ”politisk lämplighet”. Och då han 1924 svarade på antibolsjevikiska uttalanden av Ivan Pavlov, tillkännagav han sin trohet ”inte till Kants kategoriska imperativ eller till ett kristet moralbud utan till revolutionär lämplighet”. Ett år senare klagade han över att en del ”mycket ofta ersätter förnuftigt resonerande med moraliskt, vilket inte har något att göra med politik”.[21]

Samma klagomål kom att riktas mot Bucharin själv under tjugotalet. Ty tvärtemot den gamla traditionen och hans egna påståenden började en etisk bedömningsgrund inta en framträdande roll i hans inrikespolitiska ställningstagande. Från det ögonblick i december 1924, då han

[18] Deutscher, *Den avväpnade profeten*, s. 173ff.
[19] Marx/Engels, *Selected Works* II, s. 24f. För en diskussion, se Robert Tucker, *Philosophy and Myth in Karl Marx* (Cambridge 1961) i sht s. 11-27.
[20] *Economic Theory of the Leisure Class*, s. 158, 168; se också *Attack*, s. 69.
[21] *Processen mot socialistrevolutionärerna; försvararnas och de åtalades tal* (Moskva 1922) s. 139, 144. *Attack*, s. 215; *Vägen till socialism*, s. 92.

först fördömde Preobrazjenskijs lag som en ”ohygglig analogi” och ”fasansfull dröm” till hans anklagelse 1929 att Stalins program gick ut på en ”militär-feodal exploatering av bönderna”, utgjorde den ”etiska retoriken” en del av hans opposition mot bondefientlig politik. Det var till det som Preobrazjenskij hänvisade, då han kritiserade Bucharin för ”ett utbrott av moralisk indignation”.[22] Marx sade en gång om arbetarklassen: ”de har inga ideal att förverkliga...” För Bucharin hade ett ideal blivit avgörande för bolsjevismens historiska uppgift.

Det nya inslaget i hans tänkande hängde ihop med hans medvetenhet, uppenbar redan 1923, att det sovjetiska proletariatets minoritetsställning inte var något nationellt särdrag. Med entusiasmen hos en man som sent omsider har upptäckt en förbisedd sanning och fått stöd av statistiken, grep Bucharin varje tillfälle 1924 och 1925 att inskärpa hos sina åhörare att globalt ”utgör proletariatet en obetydlig minoritet”, medan bönderna, för det mesta i jordbruksländerna i öst, ”är den stora majoriteten på vår planet”. Hans reviderade uppfattning om den internationella revolutionen byggde på en extrapolering av den ryska erfarenheten; därifrån kom hans upprepade bild av ”en världsstad och en världslandsbygd” och föreställningen om en global ”*smytjka* mellan det västeuropeiska och amerikanska industriproletariatet ... och bönderna i kolonierna” och om en global vision av ”proletär revolution och bondekrig”.[23] Under förutsättning av proletariatets ledarskap, förutsade han 1924, ”kommer bönderna att bli — håller de på att bli — vår tids stora frigörande kraft”. Men som i Sovjetunionen, så skulle ”det avgörande problemet” finnas kvar: ett segerrikt världsproletariat skulle fortfarande vara en minoritet, och ”efter sin seger måste det *komma överens* med bönderna till varje pris, för de utgör befolkningsmajoriteten och har stor ekonomisk och social betydelse”.[24]

På ett plan innebar Bucharins formuleringar ett försök att anpassa den marxistiska teorin, som av tradition hade sett bönderna som en reaktionär kvarleva från feodalismen, till den revolutionära bonderörelse, som började med första världskriget. De var också riktade mot förnyade bondefientliga stämningar inom partiet. Han vände sig mot den övertygelse, som 1917 varit hans egen, och som nu officiellt tillskrevs Trotskij, nämligen att bönderna tjänade revolutionen ”bara som kanonföda i kampen mot kapitalisten och de stora jordägarna”. I stället behövde proletariatet stöd från bönderna under hela övergångsperioden: ”för att bygga socialismen måste det ha bönderna med sig”.[25] Även om Bucharins ståndpunkt inte var ”bondevänlig” i den populistiska innebörden att förhärliga *muzjiken* och bylivet utan snarare en pragmatisk värdering av klasskrafterna, önskade han verkligen att städernas bolsjeviker skulle se på sin bundsförvant med sympati och inse att den sociala efterblivenheten ”inte är bondens 'skuld' utan hans olycka”. Bemöt bonden inte med ”avsky och förakt” utan ”med verklig kärlek”, uppmanade han. Bondefientligheten var oförenlig med den ”proletära plikten”, särskilt under en tid då proletariatet och bourgeoisin kämpade om ”bondens själ”.[26]

Synen på Sovjetryssland som en mikrokosm av världens klasser fick Bucharin att tänka i en annan och viktigare riktning. Hans åsikter om ”världslandsbygden” sammanföll med bolsjevikernas tilltagande uppfattning av sig själva som moderniserare. 1924-25 hade den ”kapitalistiska stabiliseringen” krossat deras förhoppningar om en snabb europeisk revolution och då de ekonomiska debatterna tog sin början, avspeglade de partiets insikt om att Sovjetryssland åtminstone för tillfället måste industrialisera av egen kraft. Bucharin band samman dessa båda frågor och kom fram till en mer omfattande slutsats: ekonomisk efterblivenhet var

---

[22] *För leninismen*, s. 292, 297; Bucharin citerad i *KPSS i resolutioner*, s. 558 samt Preobrazjenskij, *New Economics*, s. 228f.
[23] *För leninismen*, s. 351f; Bucharin, *Imperialism och kapitalackumulation* (en teoretisk studie) (Moskva och Leningrad 1929), s. 121, 131; *Bolsjevik* 1925:3-4; *EKKI.s utvidgade plenum 1925*, s. 305f, 528.
[24] *Bolsjevik* 1925:3-4; *För leninismen*, s. 351, 353; *Building up Socialism* (London 1926) s. 64f.
[25] *För leninismen*, s. 287, 351; *Bolsjevik* 1925:3-4.
[26] *Vägen till socialism*, s. 13f; *Pravda* 26/3 1925.

en internationell företeelse och stora delar av världen var liksom Sovjetryssland i huvudsak förindustriella. Det bolsjevikiska experimentet fick således för honom ännu en innebörd. Det var inte bara den första proletära revolutionen utan för första gången i historien hade ett land slagit in på en ”icke-kapitalistisk väg” till industrialisering. Frågan om Rysslands bondemassor och deras förkapitalistiska ekonomier kunde ”undvika den kapitalistiska vägen” gällde därför för alla efterblivna länder. Däri och i det ”oerhörda och exempellösa” faktum att experimentet genomfördes ”utan dem som härskat i tiotals och hundratals år”, såg Bucharin ”den mest ofantliga betydelse, inte bara för oss utan för de arbetande i hela världen”.[27]

Hans etiska invändningar mot en bondefientlig politik utformades i det sammanhanget. Den bolsjevikiska revolutionen hade gjort rent hus med det gamla marxistiska antagandet att industrialiseringen var kapitalismens exklusiva uppgift. I stället för det framförde Bucharin tanken på en historisk jämförelse mellan ”socialistisk industrialisering” (eller ”socialistisk ackumulation”) och tidigare ”kapitalistisk industrialisering”. Den förra skulle visa sig vara av en radikalt annan karaktär. Hans uppfattning av det ohyggliga kapitalistiska exemplet var lånad från Marx. Det hade sitt ursprung i perioden av ”primitiv kapitalistisk ackumulation” och den obarmhärtiga exproprieringen av icke-kapitalistiska producenter, då ”erövring, förslavande, röveri, mord, i korthet våld, spelar den ledande rollen”. Detta, kapitalismens motsvarighet till ”arvsynden”, var ”den historiska process, då producenterna skildes från sina produktionsmedel”, ”omvandlingen av feodal exploatering till kapitalistisk exploatering”, från vilken, med Marx' ord ”kapitalismen kommer drypande från huvud till fot, från varje por med blod och smuts”. Den kapitalistiska ackumuleringens senare historia följde enligt Bucharin ett liknande mönster: dess ”drivande motiv” var ”allt högre profiter – exploatering, förstörelse och ödeläggelse, det är den verkliga mekanismen i förhållandet mellan den kapitalistiska och den icke-kapitalistiska miljön”; imperialismen byggd på ”kolonial exploatering är bara denna företeelse i *världsmåttstock*”.[28]

För Bucharin var det grundläggande draget i den kapitalistiska industrialiseringen dess ”parasitära” effekt på jordbruket och bönderna. Städerna hade berikat sig genom att ”sluka” och utarma byarna:

> Den kapitalistiska industrialiseringen – det vill säga städernas parasitism i förhållande till landsbygden, metropolens parasitism i förhållande till kolonierna, en hypertrofisk och uppsvullen utveckling av industrin, som tjänar de härskande klasserna, tillsammans med den extrema relativa efterblivenheten i jordbruksekonomierna, framför allt *böndernas* jordbruksekonomier.

Därifrån kom det ”fördömda arvet” från denna ”blodsugarprocess” – ”fattigdom, okunnighet, kulturell efterblivenhet och ojämlikhet”, det som Marx kallade ”lantlivets idoti”.[29] Det var i det avseendet som det skulle bli en grundläggande skillnad ”i *vår* typ av industrialisering”. Som Bucharin upprepade gånger underströk mellan 1924 och 1929:

> vi måste ständigt komma ihåg att vår socialistiska industrialisering måste skilja sig från den kapitalistiska industrialiseringen genom att den utförs *av proletariatet*, med *socialismen* som mål, genom att dess inverkan på bondeekonomin är annorlunda och väsensskild, genom att dess ”attityd” till jordbruket på det hela taget är annorlunda och väsensskild. Kapitalismen orsakade jordbrukets *förnedring*. Den socialistiska industrialiseringen är ingen parasitär process i förhållande till landsbygden ... utan metoden för dess största *omvandling och upphöjelse*.[30]

Det var denna vision han försökte förmedla, då han ständigt åberopade bolsjevismens ”historiska uppgift”. Den sovjetiska industrialiseringen var till skillnad från sin kapitalistiska föregångare tvingad att utveckla jordbrukssektorn ekonomiskt och kulturellt, att ”*öppna en ny*

---

[27] *För leninismen*, s. 296; *Inprecor* 1928, s. 1270f.
[28] Bucharin, *Imperialism*, s. 106; *Pravda* 27/5 1928, även 7/7 1926.
[29] *Pravda* 27/5 1928; *Vägen till socialism*, s. 12, 89; *Pravda* 4/2 1925.
[30] ”Anteckningar av en ekonom”, *Pravda* 30/9 1928.

epok i förhållandet mellan staden och byn, en som gör slut på byns efterblivenhet ... som vänder industrins 'ansikte mot landsbygden' ... och som leder den från historiens bakgator till den ekonomiska historiens förgrund". Det var ett historiskt försök, eftersom det saknade motstycke, ett tema som Bucharin i rapsodisk form utvecklade för ett Komsomolmöte i januari 1925:

> Det sker för första gången i mänsklig historia ... ty inte under någon enda period, inte någon enda gång i mänsklig historia – inte under den orientaliska despotismens epok, inte under den så kallade klassiska världens period, inte under medeltiden eller under de kapitalistiska regimerna – aldrig fanns det exempel på att den härskande klassen ställde som sin fundamentala uppgift att övervinna och göra slut på skillnaden mellan den rovgiriga staden och den by som den plundrar – mellan staden, som skördar alla kulturens förmåner och byn som offras åt okunnigheten.[31]

Bucharin sökte efter en etik för den socialistiska industrialiseringen, en bindande bedömningsgrund, som drog upp linjerna för det tillåtna och det otillåtna. Eftersom han trodde att den sovjetiska erfarenheten skulle betraktas i ljuset av den kapitalistiska historien och önskade att återspeglingen skulle bli såväl mänskligare och gynnsammare som produktivare, förväntade han sig en bedömning i världsmåttstock. Kunde Sovjetryssland industrialiseras utan att man behövde ta efter grymheterna i den kapitalistiska modellen? Om det var omöjligt, tycktes han mena, skulle resultatet inte bli socialism. Medlen skulle forma målet. "Vi vill inte driva mellanbönderna in i kommunismen med en järnkvast eller driva på dem med krigskommunismens sparkar", förklarade han i januari 1926. Det hade varit och var nu "osant, oriktigt och olämpligt utifrån socialismens synvinkel". Bolsjevikerna var "pionjärer, men vi utför inga experiment, vi är inga vivisektörer, som ... opererar en levande organism med kniv; vi är medvetna om vårt historiska ansvar..." [32]

Denna speciella uppfattning om bolsjevismens roll förklarar i betydande grad våldsamheten i Bucharins opposition mot den bondefientliga politiken (och, som vi skall se, hans till en början ekonomiska liknöjdhet). Känslomässigt fördömde han "den tredje revolutionens anhängare" som förespråkare för en "pogrom" – "galningar som skulle föreslå att man förklarar 'en S:t Bartholomeinatt' för bondebourgeoisin".[33] Det förklarar också hans upprörda reaktion på Preobrazjenskijs tankar, i vilkas åkallan av tidigare plundringar och expropriering han såg inte ett mellanspel av "primitiv socialistisk ackumulation" utan ett permanent system för exploatering "på en expanderande grundval". Bucharin hävdade, att Preobrazjenskijs formulering bara skulle gälla i ett fall:

> om diskussionen inte handlade om att gå mot ett klasslöst kommunistiskt samhälle utan mot ett stärkande för alltid av den proletära diktaturen, mot ett bevarande av proletariatets överhöghet och dess degenerering till en verklig exploaterande klass. Då skulle begreppet exploatering helt riktigt vara tillämpligt på ett sådant system. På samma sätt skulle det också vara riktigt att beteckna den småborgerliga bondeekonomin ... som en "proletär" koloni.

Men, frågade han retoriskt, "kan man ... kalla proletariatet för en *exploaterande klass*...? Nej! Och tusen gånger nej! Och inte alls därför att det 'låter illa'... Men därför att ett sådant 'namn' inte svarar mot ... den objektiva verkligheten och vår historiska uppgift". Det var detsamma som att "förlora ur sikte själva *originaliteten*" i den socialistiska industrialiseringen; "det innebär att inte förstå dess *historiska väsen*".[34]

Bortsett från dess etiska underbyggnad, så dolde Bucharins jämförelse mellan kapitalistisk och socialistisk ackumulering en viktig inkonsistens. Trots den dystra skildringen av den kapitalistiska modellen var han medveten om att i åtminstone ett land, Förenta staterna, hade

---

[31] Ibid; *Pravda* 4/2 1925.
[32] *Föreläsning* s. 23; *Pressen och revolutionen* 1925:3. Se också *Tre tal*, s. 26.
[33] *Proletär revolution*, s. 47; *Krasnaja nov* 1925:4; *Bolsjevik* 1925:9-10.
[34] *För leninismen*, s. 290ff, 315ff.

industrialiseringen åtföljts av ett blomstrande jordbruk.[35] Vad som i själva verket tycks ha drivit fram hans generalisering om tidigare exploatering av landsbygden var de ryska böndernas olyckliga historia. Bilden av en rovgirig autokrati, som plundrade *muzjiken* hade varit ett slagkraftigt tema i den förmarxistiska ryska radikalismen och Bucharin anslöt sig till det. Före februarirevolutionen, erinrade han om, hade ”utblottade bönder” underkastade ”*medeltida* exploateringsformer” lidit ”under godsherrens järnhäl” och en autokrati ”som inte var något annat än en enorm parasit på nationens kropp”. Tsarismen snarare än kapitalismen själv tycks ha varit det verkliga upphovet till Bucharins ”parasitära” modell. Som han varnade i en upprörd och avslöjande polemik, skulle de superindustrialistiska programmen ”ställa Sovjetunionen i linje med ... det *gamla Ryssland*” med dess ”efterblivna, halvlivegna jordbruk, fattigbönder ... och obarmhärtig exploatering av *muzjiken*...”[36]

Även om Bucharin av uppenbara skäl aldrig isolerade detta etiska övervägande från sina övriga argument eller försåg det med ett egentligt namn,[37] så påverkade det hans ekonomiska tänkande under konflikterna på tjugotalet. Hans övertygelse att den socialistiska industrialiseringen måste gynna bondemassorna avspeglades i hans centrala ekonomiska tes att ”masskonsumtionen” – ”massornas behov” – var den ”verkliga hävstången för utveckling, att den skapar det snabbaste tillväxttempot”. Eller, som han uttryckte det programmatiskt: ”Vår ekonomi existerar för konsumenten, inte konsumenten för ekonomin. Det är en sak som vi aldrig får glömma. Den 'nya ekonomin' skiljer sig från den gamla däri att den utgår från massornas behov...”[38] Den tesen förenade på ett skarpsinnigt sätt ett etiskt och ett ekonomiskt argument. Men som bolsjevik var Bucharin tvungen att övertyga partiet om att den var ekonomiskt hållbar och inte att den var att föredraga etiskt.

Ekonomin upptog naturligtvis huvuddelen av debatterna. Här måste vi för det första inse att Bucharin i två viktiga avseenden var överens med Preobrazjenskij och vänstern. För det första accepterade han, som alla ledande bolsjeviker, industrialiseringen som partiets främsta mål. Det berodde på en mängd skäl, däribland nationell stolthet och säkerhet, den marxistiska sammankopplingen av industrialism och socialism och den åtföljande oron att en proletär regim för alltid skulle vara osäker i ett övervägande agrart samhälle. I likhet med vänstern eftersträvade han i synnerhet en industrialiseringsprocess, som skulle ge en stor produktionsmedelssektor: ”metallindustri ... det är vår industris ryggrad”.[39]

För det andra var Bucharin och Preobrazjenskij överens om att den sovjetiska industrialiseringen i huvudsak måste bygga på inhemska tillgångar.[40] Dessutom höll Bucharin med om att industrialisering krävde en överföring av resurser från den agrara till den statsindustriella sektorn, eller vad Preobrazjenskij kallade ”överpumpning” från bondeekonomin. Den verkliga oenigheten, hävdade Bucharin, gällde metoder och begränsningar:

> Det skulle vara fel att hävda att industrin bara borde växa på det som produceras inom själva industrin. Men hela frågan berör *hur mycket* vi kan ta från bönderna ... *i vilken utsträckning* vi kan fortsätta med denna överpumpning, *genom vilka metoder*, vilka gränserna är för denna överpumpning, hur man skall få de mest gynnsamma resultaten... Här är skillnaden mellan oss och oppositionen... Kamraterna i oppositionen står för en överdriven överpumpning, för en sådan

[35] *Pravda* 30/9 1928; *Några frågor*, s. 6.
[36] *Vestnik truda* 1925:12; *Inprecor* 1927, s.423, 431.
[37] Indirekt anspelade han dock på det som en fråga om ”principer”, *Några frågor*, s. 8.
[38] *Pravda* 30/9 1928; ”Organiserad kapitalism”; s. 184, 197; *Inprecor*, 1927, s. 199. Han utvecklade det argumentet utförligare i *Några frågor*, s. 3ff och 45-85.
[39] Bucharin, *Det aktuella läget och huvuduppgifterna för vår politik* (Moskva 1925) s. 17.
[40] I likhet med Preobrazjenskij välkomnade Bucharin utländska krediter, även om han betvivlade att man skulle få mer än ”en droppe i havet”, *Pravda* 28/5 1926.

> kraftig press på bönderna, som är ekonomiskt irrationell och politiskt otillåtlig. Vår position avstår på intet sätt från denna överpumpning; men vi beräknar mycket mer sansat...” [41]

Problemet med Bucharins ekonomiska invändning mot Preobrazjenskijs förslag och grundvalen för hans eget program var tron att industriell tillväxt var beroende av en expanderande konsumtionsmarknad. Han tog först upp argumentet på ett indirekt sätt våren 1924 i en serie teoretiska artiklar, som skenbart inte hade något att göra med de framväxande partidebatterna. Bland hans måltavlor fanns ekonomen Michail Tuganbaranovskij, vars tidigare ekonomiska kristeori var giltig för partidiskussionerna. Då Tuganbaranovskij förfäktade sin krisförklaring i termer av ”disproportionalitet”, hade han förnekat att det fanns ett nödvändigt beroende mellan produktion och masskonsumtion; i stället hade han hävdat, att kapitalackumulationen kunde växa oberoende av den samhälleliga konsumtionens nivå, under förutsättning att man planerat riktiga proportioner mellan olika produktionsgrenar. I själva verket menade han, att industrin kunde skapa den effektiva efterfrågan för sin egen produktion. Bucharin avvisade helt och hållet Tuganbaranovskijs ”vanvettiga utopi”, i vilken produktionen isolerades från konsumtionen. Produktionskedjan, hävdade han, måste alltid ”sluta med produktionen av konsumtionsmedel ... som går in i den personliga konsumtionen...” [42]

Vid första ögonkastet ser hans avvisande hållning till Tuganbaranovskijs argument underlig ut. När allt kommer omkring hade Bucharin själv ofta betonat de statskapitalistiska systemens styrförmåga och senare även teoretiserat om att produktionen under ”ren” statskapitalism (utan en fri marknad) kunde fortgå krisfri samtidigt som konsumtionen släpade efter.[43] Man kan kanske urskilja ett hoppfullt ”borde” i hans krav på att produktionen till slut måste inriktas på att tillfredsställa sociala behov. Hur det än förhöll sig med det, blev det uppenbart några månader senare att Bucharin inte så mycket tog upp gamla konflikter som nya, när han presenterade sitt centrala ekonomiska axiom: ”om det forns ett sådant system av ekonomiska förhållanden, där industrin *redan* har arbetat för bondemarknaden, där den inte kan existera utan en förbindelse med den marknaden, då kan industrins läge, ackumulationens tempo, etcetera, inte vara oberoende av tillväxten av jordbrukets produktivkrafter”. Han syftade naturligtvis på Ryssland och antydde i fortsättningen att Preobrazjenskijs ”lag” utgjorde ett program baserat på ”tillämpad Tuganism”, en anklagelse han upprepade under hela tjugotalet.[44]

Bucharin ansåg, att vänsterns krav på ”en industrins diktatur” förbisåg det avgörande problemet med böndernas efterfrågan. (Det problemet, tillade han, hade bidragit till att störta tsarismen.)[45] Härav kom hans ekonomiska huvudargument, som han upprepade outtröttligt mellan 1924 och 1926: ”Ackumulationen i den socialistiska industrin kan inte äga rum länge *utan ackumulation i bondeekonomin*”. Således är ”den inre marknadens kapacitet ... den centrala frågan för vår ekonomi”. Om problemet löstes på ett riktigt sätt, var framtidsutsikterna hoppfulla: ”ju större köpkraft bönderna har, desto snabbare utvecklas vår industri”. Eller som Bucharin kortfattat uttryckte det: ”kopekackumulation i bondeekonomin är grunden för rubelackumulation i den socialistiska industrin”.[46]

Vänsterns ”superindustrialism” framstod för Bucharin som ett bevis för oppositionens oförmåga att se de urbana och agrara sektorerna som ”en enda organism”. Om man hindrade jordbruket och industrin att samverka, ”kommer ni att fa tysta fabriker ... ni kommer att få

---

[41] *Partiet och oppositionsblocket*, s. 61f. Se också *För leninismen*, s. 280 och *Pravda* 7/7 1926.
[42] *Imperialism*, s. 66, 78 och kap. 3 passim. De artiklar som bildade boken publicerades ursprungligen i slutet av 1924 och början av 1925. Den främsta måltavlan for dem var Rosa Luxemburgs kritik av kapitalistiska kriser. För Tugan-Baranovskij, se Paul M. Sweezy, *The Theory of Capitalist Development* (New York 1942) s. 158ff.
[43] *KI* 1928:31-2; för en kritisk diskussion av Bucharins behandling av Tugan-Baranovskij, se Erlich, a.a., s. 18ff.
[44] *Några frågor*, s. 5f Se också *Pravda* 7/7 1926 och 30/9 1928.
[45] *Vägen till socialism*, s.41; *Några frågor*, s. 5.
[46] *Några frågor*, s. 52.

fallande bondeekonomier; ni kommer att få en allmän tillbakagång". Därför hävdade han, att det inte bara var industriinvesteringar, som var den verkliga mätaren av tillväxt, "utan summan av nationalinkomsterna, på grundval av vilka allt växer, alltifrån produktionen till armén och skolorna".[47] NEP hade löst det avgörande problemet att sammanfoga de båda sektorerna genom att skapa "en ekonomisk smytj- ka mellan den socialistiska statsindustrin och miljonerna av bondehushåll." Den ekonomiska *smytjkan* utgjordes av handeln, varigenom "en bro upprättades mellan staden och landsbygden".[48]

Sambandet mellan de båda sektorerna såg Bucharin i ömsesidig efterfrågan och tillgång. Jordbrukets efterfrågan var av två slag: först och främst ville bönderna ha konsumtionsvaror och enkla jordbruksredskap; men i och med att ackumulationen inom bondeekonomin ökade, skulle de också komma att behöva mer invecklade produktionsredskap som till exempel traktorer. Böndernas efterfrågan tjänade således till att stimulera alla grenar inom industrin, såväl den lätta som den tunga. Samtidigt var bondejordbrukets teknologiska fram-åtskridande beroende av att det fanns industriprodukter, i synnerhet gödningsämnen och maskiner.[49] Om man såg denna process från städernas synpunkt, fortsatte Bucharin, så fick statsindustrin i gengäld sina viktigaste förnödenheter: spannmål och råvaror till industrin. De förra skulle livnära städernas arbetare och exporteras utomlands i utbyte mot nödvändig utrustning och de senare skulle ge underlag för fortsatt industriell produktion.[50] Det ömsesidiga beroendet mellan de båda sektorerna skulle således bidra till att lösa det som han såg som huvudproblemet för den sovjetiska ekonomiska tillväxten – spannmålsuppsamling och den inhemska marknadens svaga kapacitet.

Detta var Bucharins motivering för de omstridda jordbruksreformerna 1925, som utvidgade NEP på landsbygden genom att man tog bort de flesta kvarvarande lagliga hinder för bondejordbruket.[51] I centrum för hans program stod ett uppmuntrande av den privata bondeackumulationen, varigenom man ökade jordbrukets efterfrågan på industriprodukter och det överskott från bondejordbruket, som marknadsfördes. Han hoppades att bondesektorn kunde omvandlas från "en självhushållsekonomi till varuproducerande ekonomi". Det innebar att man stimulerade välståndet för alla skikt på landsbygden, men i synnerhet de mer välbärgade mellanbönderna, ett perspektiv som vänstern, vars sympatier bara låg hos fattigbönderna, fann politiskt farligt och ideologiskt motbjudande. Bucharins försvar för reformerna avspeglade hans etiska uppfattning om bolsjevismens "historiska uppgift". Partiets mål, vidhöll han, var inte "jämlikhet i fattigdom", inte att "pressa ned de mer välbärgade övre skikten ... utan att föra upp de lägre skikten till denna höga nivå". Han tillade, med siktet inställt på vänstern: "fattig bondesocialism är en eländig socialism... Bara idioter kan påstå, att det alltid måste finnas fattiga".[52]

Hans huvudargument var emellertid pragmatiskt. En meningsfull ökning av jordbrukets efterfrågan och den marknadsförda produkten skulle, åtminstone i början, med nödvändighet vila på de starkare bönder, som var i stånd till monetär ackumulation och utvidgad produktion. Men dessa var de bondehushåll, vilkas ekonomiska utveckling var särskilt hämmad av juridiska inskränkningar och godtyckliga administrativa åtgärder, som man övertagit från krigskommunismen. Som Bucharin förklarade:

> böndernas välbärgade övre skikt och mellanbönderna, som också strävar efter att bli välbärgade *är för närvarande rädda att ackumulera*. Vi har en situation där bönderna är rädda att sätta in ett

[47] Ibid, s. 6.
[48] Ibid, s. 51ff, 76.
[49] *Bolsjevik* 1925:09-10.
[50] *Leningradorganisationen*, s. 98; *Tre tal*, s. 16ff, 20.
[51] Se t ex *Bolsjevik* 1925:8 och 9-10.
[52] *Några frågor*, s. 4, 6, 12, 76.

> järntak på grund av risken att bli förklarad som kulak om de köper en maskin, gör de det så att kommunisterna inte lägger märke till det. Högre teknik blir till en sammansvärjning.

Reformerna skulle avhjälpa den situationen. De skulle gälla för alla delar av landsbygdsbefolkningen, som Bucharin gjorde klart i ett uttalande, som blev till 1925 års politiska skandal: ”Vi måste säga till hela bondeklassen, till alla dess skikt: berika er, ackumulera, utveckla er ekonomi”.[53] Av politiska skäl tvingades han dra tillbaka parollen ”berika er”, men inte dess innebörd. Den var, sade han, ”en felaktig formulering av en helt riktig ståndpunkt”. Och ståndpunkten var denna: ”vi hindrar inte kulakerna att ackumulera och vi strävar inte efter att organisera fattigbönderna för en andra *expropriering* av kulaken”.[54]

Reformernas mer omfattande mål var att ”frisläppa varuomsättningen”, ett mål som Bucharin betecknade som den ”allmänna linjen för vår ekonomiska politik”. Han trodde att en blomstrande handel skulle leda till den snabbaste och säkraste ekonomiska tillväxten. Att utvidga marknadens absorptionsförmåga, öka den samlade varumängden och påskynda dess cirkulation mellan industri och jordbruk och inom industrin och jordbruket ”är den främsta metoden för att påskynda tempot i vårt ekonomiska liv”. Det skulle ”skapa utrymme för den fullständigaste utvecklingen av produktivkrafterna”.[55] Av den anledningen borde man välkomna verkstadsprodukter, som producerades utanför den statliga sektorn. Reformerna gällde inte bara bondejordbruket utan även det omfattande nätverket av små hantverksindustrier, som tillverkade en stor mängd varor och vilkas utveckling skulle bidra till den samlade nationalinkomsten. Likaledes krävde Bucharin, att man, om det var nödvändigt, skulle importera industriprodukter för att möta den inhemska efterfrågan, eftersom en importerad traktor, för att ta hans exempel, skulle öka hemmamarknadens kapacitet och i sista hand skapa ytterligare efterfrågan på sovjetiska industriprodukter.[56]

Bucharin lade med rätta märke till att hans program skilde sig från vänsterns, som främst betonade produktionen, däri att det innebar att man gick ”från cirkulation (pengar, priser, handel) till produktion”. Det var kärnpunkten i hans livligt omdiskuterade teori (som kommer att behandlas utförligare längre fram) om ”att växa in i socialismen via utbyte”. Som han förklarade 1925: ”Att påskynda omsättningen, utvidga *marknaden* och på den grundvalen utvidga produktionen – det gör det möjligt att ytterligare sänka priserna, att ytterligare utvidga marknaden, o.s.v. Det är vägen för vår produktion”.[57] Ett sådant program krävde att partiet följde tre centrala politiska linjer: att föra ut och genomdriva jordbruksreformerna; att återställa normala förhållanden och minimera statlig inblandning vid försäljningsställen, alltifrån centrala marknader till lokala basarer; och att ständigt pressa ned industripriserna.

Motsättningarna 1924-26 kring revolutionens stora frågor kretsade ofta kring den omedelbara och praktiska frågan om den officiella prispolitiken. Förhållandet mellan industri- och jordbruksvaror hängde inte bara ihop med risken för oro på landsbygden utan också med frågan om vilken klass som skulle bära bördan för industrialiseringen och nivån på ”överpumpandet” från bondesektorn. Medan Preobrazjenskij och vänstern sålunda krävde relativt höga industripriser, lämnade Bucharin två argument för den motsatta politiken.

För det första antog han (skenbart i motsats till Preobrazjenskij) att böndernas efterfrågan på industrivaror var ytterst elastisk. Lägre priser skulle leda till en större säljvolym och större totala vinster. Dessutom skulle de möjliggöra snabbare kapitalomslag och en mängd kostnads-

---

[53] *Bolsjevik* 1925:9-10.
[54] Bucharin, *I försvar för den proletära diktaturen* (Moskva och Leningrad 1928) s. 147. Han tvingades också ta tillbaka slagordet vid två tillfällen 1925. Se *Den nya oppositionen* (Leningrad 1926) s. 47 samt *Pravda* 13/12 1925.
[55] *Det aktuella läget*, s. 13, 16; *Vägen till socialism*, s. 45.
[56] *Bolsjevik* 1925:9-10. Se också Erlich, a.a., s. 13f.
[57] *Några frågor*, s. 54, 66.

sänkningar till följd av att produktionen maximerades och rationaliserades. En konstgjort hög prispolitik skulle, varnade Bucharin, i motsatt fall få förödande effekter; den skulle försvaga bondemarknadens kapacitet och leda till en upprepning av ”säljkrisen” från 1923 – och till ”industriell stagnation”, eftersom industrin berövats sina marknader och råvaror. Preobrazjenskijs förslag innebar ”att man dödade gåsen som lägger guldägget”.[58] Även om Bucharin en gång förklarade ”att det skulle vara vansinnigt för oss att *avstå från att använda* vår monopolställning”, så krävde han under mitten av 20-talet uteslutande ”lägre priser i varje successiv produktionscykel” och försäkrade att det snabbaste industriella tillväxttempot inte kom från ”kartellsuperprofiter” utan från ”minimumprofit per varuenhet”.[59]

Till argumentet mot höga industripriser fogade han ännu ett: ”Varje monopol bär inom sig ... *risken av förfall*, att vila på sina lagrar”. Det kapitalistiska företaget hade ”sporrats av konkurrens” till att producera billigare och rationellare. Sovjetindustrin saknade denna inre dynamik:

> om vi, som i grund och botten ... har ett stadigt supermonopol inte driver på, pressar och piskar våra kadrer och sporrar dem att förbilliga produktionen, att producera bättre har vi framför oss alla förutsättningarna för ett monopolistiskt förfall. Den roll som konkurrensen spelar i det kapitalistiska samhället ... måste hos oss spelas av det ständiga tryck, som uppstår från massornas behov.[60]

Bucharins yttranden om denna fara, som han ibland omnämnde som ”monopolistisk parasitism” och ”byråkratisk degenerering”, framkallades av mer än de ekonomiska kostnaderna för ”byråkratisk vanskötsel”. De avspeglade, som vi har sett, hans ständiga rädsla för en ny klass – ”våra direktörer är proletära kämpar, men de har också mänskliga svagheter”, sade han till Preobrazjenskij. En monopolistisk prispolitik var en ”falsk filosofi”, delvis för att den gav upphov till en annan norm, som han senare beskrev som ”folket för *tjinovniken* och inte *tjinovniken* för folket”.[61]

Som svar på den avgörande frågan var man skulle finna kapitalet till den sovjetiska industrialiseringen pekade således Bucharin på tre källor. Den första var den tilltagande lönsamheten inom den statliga industrin själv till följd av ökad försäljning och minskade kostnader. Den andra var de nya statsintäkterna som man fick från den progressiva inkomstskatten som lades på de framgångsrika kapitalistiska elementen, en vinst som motiverade den toleranta politiken mot dessa delar av befolkningen. Den tredje var det frivilliga sparandet i sovjetiska bank- och kreditinrättningar, till en början från kulak-kapitalistiska insättare och senare, hoppades Bucharin, från småbönder. Han såg de första två som ”huvudkällorna” och nämnde det frivilliga sparandet bara i förbigående 1924 och 1925.[62] Men i början av 1926 betonade han den tredje källan lika mycket: ”Jag hävdar att ett av de främsta sätten att dra till oss ytterligare kapital för vårt socialistiska uppbygge är en politik, som går ut på att koncentrera böndernas lilla ackumulation till våra banker, kooperativer och liknande inrättningar”. Han framhöll att bourgeoisin i de kapitalistiska länderna utnyttjade småspararnas medel och frågade: ”varför kan inte vi göra detsamma, men för vårt socialistiska uppbygges skull?”[63]

Hans intresse för det frivilliga sparandet illustrerade en viktig skillnad mellan Bucharins program och vänsterns, som sökte efter metoder för tvångssparande. Medan vänstern underströk det överhängande behovet av statsingripande i industrialiseringsprocessen, räknade Bucharin, särskilt under mitten av tjugotalet, med spontana, automatiska och frivilliga bidrag

---

[58] Ibid, s. 63ff, 77ff.
[59] *För leninismen*, s. 308f.
[60] *Partiet och oppositionsblocket*, s. 57f.
[61] *För leninismen*, s. 307; *Inprecor* 1927, s. 199.
[62] Se t ex *För leninismen*, s. 305.
[63] *Komsomols sjunde kongress 11-12 mars 1926* (Moskva och Leningrad 1926) s. 255.

från ekonomierna utanför den statliga sektorn. Bortsett från frågan om denna metod var ekonomiskt möjlig, hade den fördelen att vara känd, eftersom den delvis byggde på konventionella ekonomiska föreställningar och åtgärder. (Bucharins motståndare brännmärkte hans idéer som ”vår Sovjet–Manchesterskola”.)[64] Den var därför lätt att framställa och förstå, vilket inte var någon obetydlig fördel, när den fördes ut i provinserna. Ett bra exempel därpå är Bucharins sammanfattning av sin ståndpunkt (som nu var den officiella ledningens) inför en lokal partiorganisation i februari 1926:

> För det första, om varuomsättningen i landet växer, så betyder det att mer produceras, att mer köps och säljs, att mer ackumuleras: det betyder att vår socialistiska ackumulation påskyndas, d v s utvecklingen av vår industri... Om den allmänna varuomsättningen ... påskyndas, strömmar blodet hastigare genom vår ekonomiska organism; det betyder att omsättningen inom vår industri påskyndas. Om jag sålde en gång i månaden men nu säljer fyra gånger, betyder det att jag får inte en utan fyra vinster i min ficka; det betyder att vi ackumulerar mer i vår industri, att vi påskyndar tempot ... i utvecklingen av vår socialistiska industri. För det andra, från de kapitalistiska element som växer på vår jord, får vi ytterligare inkomster i form av växande skatteintäkter... Och dessa båda huvudkällor, som vi redan har, ger oss ytterligare medel med vilka vi kan ge materiellt stöd åt alla socialistiska former, inklusive de fattiga i byarna, mot de kapitalistiska.[65]

Detta var således Bucharins ekonomiska program mellan 1924 och senare hälften av 1926. Det byggde på ett otvetydigt accepterande av NEP:s blandekonomi som den riktiga övergångsformen, ur vilken socialismen kunde växa fram. Han såg NEP som ett system med två sektorer, en offentlig (statlig, socialistisk eller socialiserad – han använde begreppen utan urskillnad) och en privat. Den offentliga sektorn innefattade de delar, som man allmänt betecknade som ”kommandohöjderna” – storindustrin, bankerna, kommunikationer och utrikeshandel – och två som Bucharin ibland innefattade, kooperativer och inrikeshandel.[66] Att han räknade in kooperativen i den socialistiska sektorn var (som vi skall se) ett teoretiskt motiverat och omtvistat beslut, medan hans infogande av inrikeshandeln skiftade med hans optimism om de statliga och kooperativa inrättningarnas möjligheter att konkurrera på marknaden. Den privata sektorn innefattade bondejordbruket, de inhemska industrierna, den privata handeln och andra utrymmen för privat kapital. Som framgår av detta, var Bucharins tendens att likställa de två sektorerna med statlig industri och bondejordbruk inte riktig, med tanke på att, som han en gång noterade, ekonomin mer påminde om ”en enorm socioekonomisk sallad”.[67] Men ekvationen avspeglade verkligen systemets grundläggande dikotomi.

Bucharin var noga med att framhålla att det dubbla systemet började fungera fullständigt först 1924-25, när restriktionerna för den privata sektorn lättades. Han förklarade att den krigshärjade statliga sektorn mellan 1921 och 1923 inte hade kunnat hävda sig i konkurrensen, och att en fri utveckling av den privata sektorn skulle ha kvävt den ekonomiskt. Men 1924-25 var inte längre den statliga sektorn en sårbar ”oas” utan hade framträtt som ”den avgörande faktorn i vårt ekonomiska liv”, ett faktum som Bucharin hävdade blev sannare och entydigare för varje år som gick. Samtidigt som han såg blandekonomin som en övergångsföreteelse, vidhöll han att det rörde sig om en långsiktig företeelse, som skulle fungera i ”årtionden”.[68] Under övergången till socialism skulle förhållandena mellan de privata och offentliga sektorerna bestå och styras av den halvfria marknaden, vars verksamhet skiftade med statens utövande av sin reglerande makt.

Marknaden hade inte bara till uppgift att sammanföra de två sektorerna, distribuera varor och hjälpa till att anvisa tillgångarna, den gjorde det dessutom möjligt för den sovjetiska staten att

---

[64] Preobrazjenskij citerad i Deutscher, *Den avväpnade profeten*, s. 298.
[65] *Leningradorganisationen*, s. 103.
[66] Se t ex ibid, s. 102.
[67] Ibid, s. 91.
[68] Se t ex *Inprecor* 1925, s. 987, 1025.

dra nytta av de privata strävandena hos ”alla sina halvvänner och halvfiender och öppna fiender inom ekonomin”.[69] Som Bucharin såg det, hade NEP-ekonomin lagt grunden till ”den riktiga kombinationen av små-producentens privata intressen och det socialistiska uppbyggets allmänna intressen”. Genom att stimulera de privata motiven hos bönder, hantverkare, arbetare ”och även bourgeoisin ... ställer vi dem objektivt i tjänst hos den socialistiska statsindustrin och ekonomin i sin helhet”. Hans inställning till kulakbonden (”vi hjälper honom, men han hjälper oss”) var betecknande för hans inställning till privatkapital i allmänhet. Dess utveckling tjänade ofrivilligt – ”oberoende av sin vilja” – socialismens intressen.[70] Till slut skulle den statliga sektorn dra den största nyttan; genom sin större marknadsmässiga konkurrenskraft, genom sin effektivitet och sina tillgångar skulle den gradvis tränga undan det privata kapitalet från handel och produktion. Hur Bucharin tänkte sig man ”skulle övervinna marknaden genom marknaden” kommer att diskuteras längre fram; det som är viktigt här är att hans accepterande av blandekonomin och marknaden bestämde hans inställning till tre nyckelfrågor, som stod under debatt: planering, tillväxtproportionerna mellan industrins grenar och själva den ekonomiska tillväxttakten.

Tanken på planering, med dess löfte om ”ekonomisk rationalitet”, satte varje bolsjeviks fantasi i rörelse. Alla var överens om dess förtjänster och önskvärdhet, men få om dess innebörd eller förverkligande.[71] En enda industriplan var vänsterns stora tanke, så nödvändig att den förenade flera olika tendenser inom oppositionen. Delvis av den anledningen och delvis som en reaktion på den överdrivna centralisering, som under krigskommunismen hade fått gälla som planering, var Bucharins yttranden i den frågan ofta negativa mellan 1924 och 1926. Han förlöjligade föreställningen om en omedelbar allmän plan införd ovanifrån – som framträdde ”som en *deus ex machina*” – som en kvarleva av de krigskommunistiska illusioner, som borde ha upphört, ”då den proletära armén tog Perekop”. Mer relevant var hans kritik av en industriplan, fastställd oberoende av marknadskrafterna och av bondesektorns tillgång och efterfrågan som ”otänkbar”: *'förhållandena* ... inom den statliga industrin *bestäms av förhållandena till bondemarknaden*. Den 'plan' som försummar detta samband är ingen plan, eftersom detta *samband* är grunden för hela planen”.[72]

Hans positiva anmärkningar, å andra sidan, byggde på de nya erfarenheterna av NEP. En ”verklig” eller ”exakt” plan kunde bara utformas gradvis, i takt med att de statliga ekonomierna trängde undan de privata genom marknadskonkurrens och att den socialistiska storproduktionen växte. Vägen till en planekonomi var ”en långvarig process”. Men under tiden såg Bucharin ”början till en plan” i statens reglering av ekonomin genom styrningen av dess ”kommandohöjder” och genom planeringen av priserna i grossist- och detaljhandeln. Samtidigt som hans fientlighet mot ”ekonomisk futurism” tenderade att ge hans uppfattning i frågan en negativ prägel, så föregrep han filosofin bakom sina mer ambitiösa planeringsförslag efter 1926. I april 1925 förklarade han den verkliga planeringens inriktning: ”Att å ena sidan fastställa proportionerna mellan de olika produktionsgrenarna inom industrin och å den andra sidan de korrekta förhållandena mellan industrin och jordbruket”. De två var oskiljaktiga: ”En proportionalitet mellan produktionens skilda delar utan att man upprättar en viss proportionalitet mellan industri och jordbruk är en fullständig abstraktion, bara prat”. Planering var detsamma som att upprätthålla en proportionalitet och inte det som han ansåg att vänstern förespråkade, ”att systematiskt bryta ned socialt nödvändiga proportioner”.[73]

---

[69] *Det aktuella läget*, s. 16.
[70] *Vägen till socialism*, s. 54, 66.
[71] Se Bucharins anmärkningar i *Några frågor*, s. 57, Carr, a.a., kap. 20 samt hans *Socialism*, I, kap. 10.
[72] *Bolsjevik* 1924:2; *EKKI:s utvidgade plenum 1925*, s. 372ff.
[73] *Bolsjevik* 1925:2 och 8. N. Bucharin och A. Thalheimer, *Report on the Program Question* (Moskva 1924) s. 24.

Vänstern såg planeringen som ett sätt att främja omedelbara och omfattande investeringar i den tunga industrin. Bucharins program tänkte sig ett annat mönster för den industriella tillväxten. Eftersom han betraktade masskonsumtionen som drivkraften och den inre marknadens förmåga som avgörande för proportionerna inom industrin, blev det nödvändigt att ”anpassa industrin till bondemarknaden”.[74] Det innebar att man måste börja med att utveckla industrier, som producerade för personlig konsumtion (textilindustrin var ett exempel) och låta den tunga industrin växa som en följd av kedjeprocessen. Bucharin hävdade att det mönstret, som han också jämförde med krigskommunismens dårskaper, hade visat sig livskraftigt genom den industriella återhämtningen efter 1921: ”Vi började med att utveckla de lättaste industrigrenarna, med dem som fick till stånd en varus*mytjka* med bondeekonomin; därigenom började den lätta industrin återhämta sig, därefter den mellersta och slutet på den processen nådde den grundläggande produktionslänken, metallproduktionen”. Han projicerade detta balanserade tillväxtmönster på framtiden och förutsåg en jämn utveckling av den lätta industrin och den tunga industrins fortsatta beroende av en ”fullständig *smytjka* med bondeekonomin”.[75]

Slutligen var det frågan om tempot. Dess betydelse i debatterna skiftade med partiets uppfattning om Sovjetrysslands säkerhet i världen och den diskuterades för det mesta i den spekulativa filosofins termer. Alla ville naturligtvis ha snabbast möjliga industriella tillväxttakt. Vänstern uppvisade en alldeles särskild känsla för frågans överhängande karaktär, samtidigt som den var lika oklar i sina uttalanden som ledningens majoritet. Bucharins offentliga uttalanden bidrog till förvirringen. Under hela 1924 och 1925 vidhöll han, att det var hans program och inte vänsterns, som skulle ”uppnå en mycket snabb utvecklingstakt” och jämförde den sovjetiska utvecklingen med den ekonomiska situationen i de europeiska kapitalistiska länderna. Tidigt 1924 förklarade han således: ”om fem eller sex år kommer Sovjetunionen att vara den mäktigaste europeiska staten”.[76] Den europeiska kapitalismens ”stabilisering” vid mitten av 1925 ledde till en ny och mer nykter insikt: ”vi växer och *de* växer, det är någonting nytt ...; därför måste vi växa snabbare, avsevärt snabbare, än flera av våra grannar”. Det skulle säkerställas genom att ”släppa loss varuomsättningen”.[77]

Men under samma period använde Bucharin upprepade gånger ett bildspråk, som tycktes förutsätta en mycket långsammare tillväxttakt. I sin strävan att betona nödvändigheten av att den industriella tillväxten skedde i samklang med bondesektorn uttryckte han det ibland som att ”gå långsamt framåt ... och dra den tunga bondekärran bakom oss”, eller ”att släpa efter oss ... hela bondeklassens oerhörda tunga pråm”.[78] Hur kunde denna föreställning om ”små steg”, som han uttryckte det i andra sammanhang, förenas med hans samtidiga löfte om en ”mycket snabb takt”? Delvis berodde det på att bildspråket avsåg den utdragna processen (”årtionden”) att ekonomiskt och psykologiskt förbereda bönderna för socialismen, medan ”den snabba takten” bara syftade på ekonomisk tillväxt. Men skillnaden var varken klar eller tillfredsställande. Vänsterns polemik inriktade sig, som man kunde förutse, på följderna av de ”små stegen”, särskilt sedan Bucharin hade sagt till en partikongress i december 1925 (två veckor efter det att han än en gång hade upprepat att ”vi kommer att växa mycket snabbt”): ”vi kan bygga socialismen också på denna ynkliga tekniska bas ... vi skall krypa i snigel-

[74] *För leninismen*, s. 310; *Pravda* 7/7 1926.
[75] *Det aktuella läget*, s.4, 17f. Se också *Pravda* 24/10 1924.
[76] *Bolsjevik* 1925:8.
[77] Ibid
[78] *Till frågan om trotskismen*, s. 20.

takt...”[79] Om det innebar att industrialiseringen skulle ske i ”snigeltakt”, så tillfredsställde det ingen, inte heller Bucharin.

Han stod på säkrare mark, när han, som han ofta gjorde, valde att förena frågorna om takten och ”överpumpandet” och att inta ett mer långsiktigt perspektiv. Preobrazjenskijs plan innebar ett ”omåttligt överpumpande”, hävdade Bucharin; till en början kunde den leda till ett uppsving för investeringarna, men med all säkerhet skulle det följa en ”häftig” nedgång. I stället ”måste vår politik utformas inte på grundval av ett år utan på ett antal år”, för att ”varje år säkerställa en större breddning av hela ekonomin”. Han sammanfattade detta mer hållbara argument i juli 1926:

> Den snabbaste industriella utvecklingstakten garanteras på intet sätt av att ta så mycket som möjligt från jordbruket. Det är inte alls så enkelt. Om vi tar mindre i dag, befrämjar vi därigenom en större ackumulation i jordbruket och tillförsäkrar oss därigenom i morgon en större efterfrågan på vår industris produkter. Genom att garantera jordbruket en större inkomst, kommer vi att kunna ta mer av denna inkomst nästa år än vad vi tog förra året och under kommande år tillförsäkra oss en ännu större tillväxt, ännu större intäkter till vår statsindustri. Om vi det första året ... rör oss i något mindre hastig takt, kommer i gengäld vår tillväxtkurva *sedan* att stiga mycket snabbare.[80]

Diskussionen om takten underströk en betydelsefull omständighet i de ekonomiska debatterna i allmänhet. De hängde nära samman med och påverkades av icke-ekonomiska överväganden, däribland inrikespolitiska och utrikespolitiska och, lika viktigt, av den bolsjevikiska ideologin. Det gällde i synnerhet för den teoretiskt lagde Bucharin. Ty även om han förde fram politiska, etiska och ekonomiska argument mot vänstern, var hans eget program bara en del av en större teori om den sociala förändringen i Sovjetunionen.

Den offentliga bolsjevikiska ideologin, som hade fungerat så väl från 1917 till 1920, låg i ruiner 1924. Den brutala avvecklingen av krigskommunismen, framväxten av NEP med dess ”ovanliga sammanblandning av ... socioekonomiska relationer”, den ”psykologiska depressionen” till följd av den europeiska revolutionens misslyckande, Lenins död och anblicken av hans efterträdare som krävde lojalitet gentemot olika leninismer – allt detta krossade eller undergrävde allvarligt tidigare övertygelser.[81] ”Sammanbrottet för våra illusioner” var sammanbrottet för tidigare antaganden och gamla teorier. Besvikelse och pessimism kom i släptåget. Man kunde se många tecken därpå, en del obetydliga, andra olycksbådande: arbetare upprördes över elegansen hos nepmannens fru; kommunister på landsbygden förvirrades av den toleranta jordbrukspolitiken; allvarligast av allt var att NEP bland de partitrogna, i synnerhet ungdomen, medförde ”en sorts demoralisering, en idéernas kris”,[82]

På sätt och vis gjorde denna serie besvikelser slut på bolsjevikernas oskuldsfulla tro på teorins allmakt. Även Bucharin citerade nu gärna: ”Teori, min vän, är grå men grönt är livets eviga träd”.[83] Men trots allt kände partiledarna ett starkt behov att återupprätta och hävda bolsjevismen som en sammanhängande ideologi. 1924 varnade Bucharin för att den läskunniga allmänheten ställde allt fler ”krav ... och frågor på ideologins område”; om inte partiet kunde ge svar, skulle andra göra det.[84]

---

[79] *14:e kongressen.* I annat sammanhang hävdade Bucharin att tanken på att bygga socialismen ”med långsam snigelfart” kunde återfinnas i Lenins sista artiklar från 1923, *Till frågorna på den 14:e kongressen*, s. 22. För en annan tolkning av hans användning av metaforen, se Erlich, a.a., s. 78f.
[80] *Partiet och oppositionsblocket*, s. 64.
[81] Se Bucharins anmärkningar i *Attack*, s. 128 och 13:e kongressen, s. 316.
[82] Exemplen är Bucharins. Se *Pravda* 28/5 1926.
[83] *Lenins politiska testamente*, s. 10.
[84] *13:e kongressen*, s. 526; Se också *Attack*, s. 128-70.

Det var särskilt viktigt med svar i samband med partidebatterna, där de stridande fraktionerna sökte vädja till alla partiets vanliga medlemmar och dess arbetarbas. Både den officiella ledningen och oppositionen blev tvingade att föra en ideologisk debatt, där var och en hävdade att just deras program inspirerades av och överensstämde med den ”ortodoxa bolsjevismen” (leninismen), eller det som Bucharin fyndigt kallade den ”historiska bolsjevismen”. Vänstern lät sig nöjas med att drapera sina förslag i den revolutionärheroiska traditionens förhärskande ideologiska banér och vädjade i stor utsträckning till tidigare värden och uppfattningar. Den såg inget behov av omfattande teoretisk förnyelse och föredrog i stället att håna majoritetens ”illvilliga misstro mot djärva ekonomiska initiativ” som opportunism i praktiken och revisionism i teorin.[85]

Å andra sidan gav ”idéernas kris” Bucharin ett särskilt ansvar. Som officiell teoretiker och främste försvarare av den nya ekonomiska politiken bar han ett dubbelt ansvar för att återupprätta den bolsjevikiska ideologin, åtminstone där stora omtvistade frågor var berörda. Efter 1923 bidrog han föga till de intellektuella diskussioner, som inte direkt hade att göra med partikonflikten utan ägnade i stället hela sin uppmärksamhet åt att förklara den nya politiken och sitt program teoretiskt, varvid han försökte bevisa att de var förenliga med den ”historiska bolsjevismen”. Här stötte han åter igen på ett särskilt problem. Medan vänstern effektivt kunde åberopa etablerade (om än skamfilade) uppfattningar, var Bucharin upptagen med att avfärda många av dess uppfattningar som förgångna illusioner. Så avfärdade han till exempel tre år av bolsjevikisk glödande övertygelse med omdömet att vad gällde den ekonomiska praktiken, hade krigskommunismen varit ”en karikatyr på socialism”.[86] Hans ständiga förakt för uppfattningar, som erhållits från ”gamla böcker”, innebar att han måste bygga nytt. Ty om det stämde att partiets grundinställningar radikalt hade förändrats, var det nödvändigt med nya teorier. Och även om också Bucharin eftertryckligt kunde hänvisa till Lenins arbeten, i synnerhet till reformismen i hans sista artiklar, erkände han skyndsamt att det inte räckte med att stämma upp något *magister dixit*.[87]

Inte heller var statsmannaliknande ord någon lösning. I linje med sin nya pragmatism vände sig nu Bucharin ständigt mot ”hysteriska” politiska linjer och lovordade en kurs, som ”varken var höger eller vänster utan ... korrekt”. Problemet med detta slags centrumparoll och förklaringar som 'jag vidhåller 20 000 gånger att vi absolut inte får avvika från NEP:s principer”[88] var att de hade en anstrykning av konservatism och därför födde misstanken att majoritetens politik var ett förräderi mot de revolutionära idealen. En del icke-bolsjevikers förhoppningsfulla förutsägelse att ”revolutionens ängel tyst flyger bort från landet” måste bemötas, eftersom det också var oppositionens åsikt.[89] Bucharin själv hade 1922 gjort följande reflexion: ”Historien är full med exempel på revolutionspartier som omvandlats till ordningens partier. Ibland är det endast slagorden på de offentliga byggnaderna som påminner om det revolutionära partiet”.[90] Oppositionen kallade detta för ”thermidorsk reaktion”.

Kort sagt behövde man inte fler utan också optimistiska teorier. Bucharin förstod att NEP hade gett upphov till pessimism, till en del på grund av att den utåt inte var heroisk.[91] Blandekonomins yttre grannlåt gjorde honom sårbar för anklagelsen att hans uppfattningar var ”en idealisering av NEP”, att han inte var den revolutionära socialismens teoretiker utan, som en

[85] Leon Trotsky, *The Revolution Betrayed* (New York 1945) s. 29.
[86] *Bolsjevik* 1925:8.
[87] *Föreläsning*, s. 21; *Pravda* 7/7 1926.
[88] *EKKI:s utvidgade plenum 1925*, s. 364.
[89] Ustrjalov citerad i Bucharin, I försvar, s. 148. Bucharin hade i själva verket den bolsjevikiska vänstern i åtanke. Se *Inprecor* 1927, s. 1603.
[90] Citerat i Farbman, a.a., s. 304.
[91] *RKSM:s femte allryska kongress*, s. 113f.

slagfärdig oppositionsman uttryckte det, ”NEP:s Pusjkin”.[92] Eftersom den nya politiken en gång hade uppstått som en reträtt, förblev den bara en sådan för många. Det var nödvändigt att övertyga partimedlemmar, att den i själva verket stod för vägen fram mot socialism och inte en ”rörelse bakåt”. Alla dessa ”dolda skeptiker”, som ”ser det som ett tecken på dålig smak att tala om vår marsch framåt” måste vederläggas.[93] Till partiets tjugofemårsdag 1923 hade Bucharin skrivit: ”Vi gav oss ut på en resa, vars like inte ens Columbus drömde om”.[94] Nu var han tvungen att visa att resan fortsatte, att den reformpolitik han gav uttryck för, hans ”nya ekonomi”, ledde till socialism.

Innan man kunde börja diskutera detaljerna i den socialistiska utvecklingen, var det fortfarande nödvändigt att fastställa om det ens var möjligt att sträva efter socialism i ett isolerat agrarland. Som vi har sett hävdade den tidigare marxistbolsjevikiska teorin klart motsatsen, med sin centrala förhoppning om en internationell proletär revolution, som skulle uppstå ur den utvecklade kapitalismens motsättningar. Partivänstern försvarade den gamla uppfattningen – inte alltid konsekvent eller gärna – även om dess talesmän var noga med att framhålla att processen att bygga socialism i Sovjetryssland var möjlig. Men de förkastade lidelsefullt påståendet att denna process kunde fullbordas i ett ensamt och ekonomiskt efterblivet land. Deras ståndpunkt var, hävdade de, ortodox, realistisk och osvikligt internationalistisk.[95] Men logiken i händelserna efter 1917 – bolsjevikernas nationella framgång i oktober och i inbördeskriget, det allmänna accepterandet av föreställningarna om ”språnget in i socialismen” under krigskommunismen och den positiva omvärdering av NEP som Lenin inledde 1922-23 – pekade mot en annan slutsats.[96] Den drogs av Stalin–Bucharinmajoriteten med läran om ”socialism i ett land”.

Stalin var den förste att föra fram doktrinen explicit, i sin kampanj mot den ”permanenta revolutionens” teoretiker; men det var Bucharin som gjorde den till en teori och sålunda fastställde den officiella uppfattningen om ”socialism i ett land” under tjugotalet.[97] Som vi har sett, hade han närmat sig en sådan uppfattning sedan november 1922; den var sålunda underförstådd i antagandet om ”inväxandet i socialismen”. Men det var först i april 1925, tre månader efter Stalins uttalande, som Bucharin började ta itu med frågan öppet och klart.[98] Ibland förnekade han att doktrinen var en revidering av tidigare uppfattningar, även om hans protester var halvhjärtade, och det med rätta: från 1917 till 1921 fanns det belägg för att han, som alla andra, ansåg att det var omöjligt med socialism i enbart Ryssland.[99] Även om logiken i ”socialism i ett land” kunde spåras till oktoberkuppen och faderskapet till Lenins artiklar 1922-23, innebar den formella utformningen av doktrinen en radikal avvikelse i det officiella bolsjevikiska tänkandet, vilket Bucharin i tysthet erkände: ”det visade sig att frågan inte var så enkel, som det hade tyckts tidigare, när vi tänkte mindre på den”.[100]

Han framförde nu en lösning i två delar som svar på frågan: Kan socialismen byggas i Sovjetryssland utan en europeisk revolution? Den första delen tog upp landets inre för-

---

[92] Zinovjev i *14:e kongressen*, s. 101, 103 samt Bucharin i *Leningradorganisationen*, s. 110.
[93] *Tre tal*, s. 34; *Bolsjevik* 1924:2.
[94] ”Vem skall vi besegra” i *Tjugofem år med RKP (bolsjevikerna). 1893-1923* (Moskva 1923) s. 137.
[95] Se Zinovjev och Kamenev citerade i *VIKPSS* 1967:8, s. 78 samt Bucharins skildring av deras åsikter i *14:e kongressen*, s. 135f.
[96] Se t ex Bucharins anmärkningar i *Föreläsning*, s. 36.
[97] Se Valentinov, *Doktrinen*, s. 52f, 60 och Deutscher, *Stalin*, s. 236f. Vem som var formell upphovsman till tanken var inte alltid klart för deltagarna i debatterna. Oppositionen tillskrev den ibland Stalin och ibland Bucharin eller dem båda. Se t ex Carr, *Socialism* II, s. 43 samt A *Documentary History of Communism*, red: Robert V. Daniels (New York 1962) II, s. 13.
[98] *Det aktuella läget*, s. 4ff.
[99] Som Trotskij dokumenterade grundligt. Se hans *Russian Revolution* III, s. 398f och *The Third International After Lenin* (New York 1957) s. 37ff.
[100] *Det aktuella läget*, s. 9.

hållanden, dess tillgångar och klasser. Här var Bucharins slutsats otvetydigt jakande. Han tillbakavisade påståendet att ”vi måste gå under på grund av vår *tekniska efterblivenhet*” och förde fram sin berömda försäkran: ”vi kan bygga socialism också på denna ynkliga tekniska bas ... vi kommer att krypa i snigeltakt ... men ändå bygger vi socialismen och vi kommer att bygga den”.[101] Detta, hävdade han, var Lenins ståndpunkt i hans ”testamente”, där han hade funnit ”allt som är nödvändigt och tillräckligt” för socialismen. Om det stämde, innebar det att ”det inte kan finnas någon ... punkt där detta uppbygge kan bli omöjligt”. Ett tänkbart hinder fanns dock, och Bucharin tog upp det i den andra delen av sin lösning: Sovjetunionen skulle vara skyddat mot utländsk kapitalistisk intervention och krig först när revolutionen blev internationell. Vad gällde garantin mot yttre hot, var således *”socialismens slutgiltiga faktiska seger inte möjlig utan hjälpen från andra länder och världsrevolutionen”*.[102]

Denna lösning var Bucharins sätt att återigen bekräfta sin internationalism och samtidigt ge ett optimistiskt svar på den omedelbara frågan: Vart går vi? Genom att skilja mellan en inre möjlighet och ett yttre hot koncentrerade han sig på den ekonomiska moderniseringens utsikter, ett hållbart synsätt. Ty under retoriken om att ”bygga socialismen” fanns de grundläggande och obestämbara frågorna om industrialisering och modernisering. Det krävdes ingen speciell vision av socialismen för att som Bucharin hävda, att ”vi kan stå stadigt på våra egna ben”, att ”vi dag för dag, månad för månad och år för år skall övervinna denna tekniskt-ekonomiska efterblivenhet”.[103] ”Socialism i ett land” var med andra ord till stor del en debatt om möjligheten av industrialisering utan utländskt bistånd, vare sig det kom från ett segerrikt europeiskt proletariat eller, för att ta en aktuell företeelse, från en rik vänligt sinnad nation.

Även om Bucharin försvarade sin lösning under hela konflikten, kände han sig helt tydligt obehaglig till mods av dess oundvikliga nationalistiska anstrykning. Han trodde sig uppenbarligen ha förenat ”socialism i ett land” med sitt eget bestående engagemang (”inte platoniskt ... utan verkligt”) för den internationella revolutionen;[104] men han insåg också att vänsterns anklagelse för ”nationell trångsynthet” pekade på en verklig och växande fara. Även om han personligen var fri från nationalistisk yra, talade han inte för den genomsnittlige partimedlemmen; många av dem såg i doktrinen främst ett löfte om Rysslands nationella bestämmelse. Han var medveten om det och försökte motverka den nationalistiska tendensen på tre sätt. För det första betonade han, att socialismen var ”flera årtionden” avlägsen ”som minst”.

För det andra upprepade han, att även då skulle den sovjetiska socialismen vara en ”efterbliven socialism”. Slutligen gick han till angrepp mot uppfattningen att den sovjetiska uppgiften ”är något som kan kallas en 'nationell' uppgift” och varnade för den fara, som fanns i hans egen uppfattning om att bygga socialism:

> om vi överdriver våra möjligheter, då kan det uppstå en tendens att ”spotta” på den internationella revolutionen; en sådan tendens kunde ge upphov till en egen speciell ideologi: en särskild ”nationalbolsjevism” eller någonting annat av det slaget. Härifrån är det bara några små steg till flera ännu skadligare åsikter.[105]

Vare sig doktrinen var besvärande eller inte, så beredde den vägen för en teoretisk förklaring av hur NEP-Ryssland skulle utvecklas till ett socialistiskt Ryssland. Bucharin hävdade alltid, att debatten om ”socialism i ett land” egentligen handlade om ”vår revolutions karaktär”, det vill säga karaktären av och de ömsesidiga förhållandena mellan de klasser, som var inbegrip-

---

[101] *14:e kongressen*, s. 135f. För hans andra viktiga uttalanden om ”socialism i ett land” 1925-6 se *Det aktuella läget*, s. 4ff; *Vägen till socialism*, s. 100ff; *Till frågorna på den 14:e kongressen*, s. 161f. *Building Up Socialism*, s. 49-63 och *Världsrevolutionens vägar* II, s. 110ff.
[102] *Till frågorna*, s. 22.
[103] *EKKI:s utvidgade plenum 1925*, s. 378.
[104] *Det aktuella läget*, s. 5f.
[105] *Föreläsning*, s. 16f, 46; *Inprecor* 1927, s. 1423.

na i det revolutionära dramat. Detta marxistiska perspektiv innebar att Bucharins teori måste börja med en klassanalys av Sovjetryssland. Sedan godsägarna och de stora kapitalisterna avskaffats som krafter under inbördeskriget, sade man officiellt, att det fanns tre klasser i NEP-samhället: proletariat, bönder och den ”nya bourgeoisin”.[106] Stadsbefolkningen orsakade inget teoretiskt problem eller allvarlig oenighet, eftersom alla bolsjeviker var överens om att industriproletariatet var den progressiva klassen, bä-raren av socialismen. Inte heller var det någon svårighet att definiera städernas reaktionära, nep-mannen, som bedrev handel och spekulerade för ”osocial vinning” inom officiellt föreskrivna gränser: han var, tillsammans med sin motsvarighet på landsbygden, kulaken, del av den ”nya bourgeoisin”. Enigheten tog emellertid slut vid stadsgränsen.

Oenigheten kretsade kring hur man skulle differentiera bönderna och hur man skulle tillämpa det gamla treklass-schemat med fattigbönder, mellanbönder och kulaker på en landsbygd, som hade omvandlats drastiskt och utjämnats av de revolutionära händelserna från 1917 till 1920. Beteckningarna var inte bara vaga (kulak hade till exempel blivit mer ett skällsord än en exakt sociologisk beteckning) utan det statistiska underlaget var otillförlitligt, motstridigt och ständigt utsatt för politisk manipulering. En officiell beräkning 1925 uppskattade fattig-bönderna till 45 procent av de samlade hushållen, mellanbönderna till 51 procent och kulakerna till 4 procent. Varje siffra ifrågasattes och blev kraftigt reviderad under tjugotalet, i synnerhet den sista. Uppfattningen om procentandelen kulaker skiftade från noll (en del hävdade nämligen att den hatade byutsugare, som fanns före 1917, hade upphört att existera) till 14. Eftersom mellan 20 och 25 miljoner hushåll var berörda, ledde även obetydliga skift-ningar i de framförda uppskattningarna, som fastställde kulakerna till mellan ungefär 3 och 5 procent av bybefolkningen, till viktiga följder för politiken och eko nomin.[107]

Vänstern accepterade för det mesta den högre kulaksiffran och utformade sin polemik på den grundvalen. Det gällde både för de fåtal extremister, som såg fram mot en expropriering av kulakerna, och för huvuddelen av oppositionen, som trodde att NEP hade utlöst en ny differentieringsprocess på landsbygden, som liknade den under kapitalismen. De förutsåg en tilltagande polarisering mellan rika och fattiga bönder, uppkomsten av en exploaterande kulak som den dominerande kraften i byn och utbredningen av kapitalistiska förhållanden, som skulle äventyra inte bara de revolutionära landvinningarna på landsbygden utan även i städerna. Det var kärnpunkten i vänsterns upprepade påstående att NEP, i synnerhet dess utvidgning 1924-25, hotade att leda till ett återupprättande av kapitalismen.[108]

Bucharin avvisade inte helt alla påståenden från oppositionen. Han höll med om att det efter 1923-24 hade ägt rum en differentiering i byarna. Men han vidhöll att nationaliseringen av jorden hade satt en strukturell gräns för, differentieringsprocessen och att de hinder, som följde av statens ”kommandohöjder”, utgjorde en garanti för att processen inte skulle ta sig allvarliga former.[109] I likhet med vänstern, om än med några modifieringar, accepterade han i teorin den centrala tesen att de fattiga och jordlösa bönderna, som man såg som ett jordbruks-proletariat, var partiets naturliga ”stöd” på landsbygden och att kulaken var ”vår fiende”.[110] Men hans sätt att behandla kulaken och, lika viktigt, mellanbönderna, en kategori som nästan

---

[106] *Sotj.*, XXVII, s. 405 och Carr, *Socialism* I, kap. 3.

[107] För problemen att beräkna bondeskikten och dess konsekvenser för politiken, se M. Lewin, ”Who Was the Soviet Kulak” *Soviet Studies* (oktober 1966); densamme, *Russian Peasants*, kap. 2-3 och Carr, *Socialism* I, kap. 3, 5. För uppfattningen att den gamle kulaken hade försvunnit, se V. Bogusjevskij i *Bolsjevik* 1925:9-10. Uppgiften om 14 % kom från Kamenev. Se Popov, a.a., II, s. 244.

[108] Se t ex Majzlin (V. Smirnov) i *Bolsjevik* 1926:18 och *The Platform of the Left Opposition* (1927) (London 1963), s. 25-34.

[109] Se t ex *Anteckningar* II, s. 245f.

[110] *Till frågorna*, s. 53.

försvann i vänsterns analys av polariseringen, visade att han hade en betydligt annorlunda uppfattning om stratifieringen i byarna och dess konsekvenser.

Begreppet ”kulak” symboliserade ett större problem, som Bucharin tog itu med, då han försökte anpassa den rådande bolsjevikiska teorin till ett reformistiskt program. De ideologiska begreppen – ”proletariatets diktatur” och ”klasskrig” för att ta några exempel – var utmanande krigiska. Bolsjevismens paroller hade uppstått före och under ett inbördeskrig och var inte lätta att anpassa till en fredlig politik. Större delen av den radikala terminologin kom från den ursprungliga marxismen, eller för att vara mer exakt, den franska revolutionshistorien; en del, som i fallet ”kulak” härstammade från den ryska traditionen. Under den korta tid 1918, då partiet förde ett agrart klasskrig, hade Lenin förklarat ett ”obarmhärtigt krig” mot kulakerna och framställt dem som ”blodsugare, vampyrer, plundrare av folket”. I sitt ”testamente” från 1922-23 hade han emellertid inte ens nämnt kulaken; förmodligen ansåg han att inbördeskriget hade förvandlat landsbygdsbefolkningen till en i stort sett odifferentierad massa av utarmade bönder.[111] Men den avskyvärda innebörden i begreppet kulak levde vidare och frambesvärjdes av vänstern för att dunkelt antyda att Bucharin föreslog ett svekfullt ekonomiskt samarbete med ”blodsugare” och ”plundrare av folket”.[112]

Bucharin var medveten om problemet. Från 1924 och framåt inledde han metodiskt sina politiska uttalanden med dystra varningar om en potentiell ”kulakfara” i partiet; han hävdade (med rätta, som det skulle visa sig) att han var den förste som framhöll den faran och varnade för att omvandla den nya politiken till en ”satsning på kulaken”; han försäkrade att han kände kulaken ”mycket väl”.[113] Men bakom dessa anmärkningar fanns ett försök att omorientera partiets tänkande i den frågan. Han tycks för en kort tid ha lekt med tanken att hävda att den sovjetiska kulaken var olik den ”gamla typen”. I stället valde han det säkraste argumentet, att kulakerna och de välbärgade bönderna bara utgjorde ”omkring 3, inte mer än mellan 3 och 4 procent” av det totala antalet bönder. Samtidigt skilde han mellan den rovgirige ”välbärgade värdshusvärden, byockraren, kulaken” och den ”kraftfulle självägande bonden, som anställer några jordbruksarbetare...” Åtskillnaden avspeglade hans ovilja att beteckna varje företagsam bonde som kulak.[114]

Hans viktigaste argument var dock att kulaken ensam inte företrädde något allvarligt ekonomiskt eller politiskt hot. Även om agrarkapitalister tillfälligtvis kanske blomstrade upp, kunde de bara göra det jämsides med den expanderande statliga sektorn, vars ”kommandohöjder” styrde och ledde deras ekonomiska utveckling. Av den anledningen, hävdade Bucharin, var den nyttiga politiken att uppmuntra kulakproduktionen inte farlig i sig själv. ”Till slut kommer förmodligen kulakens sonson att tacka oss för att vi behandlat hans farfar på det sättet.”[115] Det politiska hotet var allvarligare, om man inte insåg det, eftersom det gällde om kulaken skulle kunna påverka eller ta ledningen över bondemassorna, i synnerhet mellanbönderna. Den faran, förklarade Bucharin, stod i direkt förhållande till landsbygdens tillfredsställelse eller otillfredsställelse med sovjetmakten. När officiella missbruk skapade omfattande missnöje, ”ser mellanbonden i kulaken, för att uttrycka det patriarkaliskt, en faderlig välgörare...” Tillfälliga framgångar för kulakerna i val till lokala sovjeter och kooperativ kunde tillskrivas detta slags missnöje från mellanbönderna, vilket – om det fick utvecklas till

[111] Som Bucharin påpekade i *Lenins politiska testamente*, s. 22. För Lenins anmärkningar 1918, se *Sotj*.., XXIII, s. 207f.
[112] Se t ex *14:e kongressen*, s. 151.
[113] Se t ex *Bolsjevik* 1925:9-10.
[114] *Vägen till socialism*, s. 13 och Bucharin citerad i Fischer, *Stalin and German Communism*, s. 543f.
[115] *Bolsjevik* 1925:8.

ett massfenomen – skulle ge kulaken hegemoni över en ”överväldigande majoritet av befolkningen.”[116]

Bucharin hävdade, som han kom att göra under hela tjugotalet, att det inte var kulakfaran som skulle vara partiets huvudintresse utan mellanböndernas osäkra sympatier. Det gamla militanta bolsjevikiska slagordet *Kto kogo* (Vem skall förgöra vem?) gällde inte längre, sade han; nu var det *Kto s kem* (Vem tillsammans med vem?).[117] Partiets strategiska behov att försona de bönder, som varken var rika eller fattiga, hade man understrukit sedan 1918. Men ankomsten av NEP gav frågan en ny angelägenhet, som framgick av Lenins förklaring att mellanbonden hade blivit ”huvudpersonen i vårt jordbruk”. Detta sociologiska perspektiv var a och o för Bucharins tänkande. Hans jordbruksprogram, sade han en gång, var delvis en ”satsning på mellanbonden”. Oppositionens genmälde, inte utan fog, att bucharinism var det samma som ”mellanbondebolsjevism”.[118]

Då Bucharin beskrev mellanbönderna som det ”viktigaste skiktet” och ”huvudmassan”, ville han förmedla tre sammanhängande idéer till partiet. Den första var sociologisk: krossandet av godsägarna och kulakerna och omfördelningen av jorden under ”vår stora jordrevolution” hade lett till att ”landsbygden präglades av mellanbönderna” – mellanbonden hade blivit den dominerande gestalten inom jordbruket. Den andra var ekonomisk: mellanböndernas hushåll utgjorde ryggraden i det sovjetiska jordbruket. Och slutligen en politisk: mellanböndernas lojalitet var den avgörande faktorn i kampen om hegemoni på landsbygden. Dessa, menade Bucharin, var empiriska iakttagelser, som pekade mot en obestridlig slutsats: ”huvudlinjen för vår politik består i att vinna dessa skikt över på sovjetmaktens sida”.[119] Som han såg det, innebar bondepolitik en politik som inriktades på mellanbönderna. Det var på den ekvationen, som han byggde sin teori om socialismen och bönderna.

Enligt Bucharin stod mellanbönderna vid en historisk ”korsväg”. En ledde till kapitalism (kulakekonomi) och den andra till socialism. Företrädare för oppositionen hade antytt att mellanbondehushållen var kapitalistiska, en antydan som Bucharin ifrågasatte kraftigt. Enligt den marxistiska analysen, förklarade han, var mellanbonden en ”enkel varuproducent”: ”han deltar i handel, men han utsuger inte lönearbetare”. Därför var han i klasstermer inte kapitalist utan småborgare. Under kapitalismen tenderade den småborgerliga ekonomin att övergå till kapitalistisk och den enkle varuproducenten att bli en småkapitalist eller, om han miss-lyckades med det, en proletär. Men i det sovjetiska samhället var hans kommande utveckling öppen, eftersom det fanns möjligheten av en ”icke-kapitalistisk väg”.[120] Denna tidigare okända valfrihet var möjlig, därför att, som Bucharin framställde det, bonden hade ”två själar”: en ”arbetande själ”, som identifierade sig med de socialistiska strävandena och en ”ickearbetande själ”, som fanns hos småägaren ”som har en viss respekt för den stora ägaren”. Vilken själ som skulle komma att ta överhanden berodde på det ”socioekonomiska sammanhanget”.[121]

Det är uppenbart att mellanbönderna för Bucharin hade blivit inte bara det ”viktigaste skiktet” utan en symbol för själva bondeklassen. Kluvenheten i mellanbondens ”själ” var betecknande för bönderna i allmänhet, ”även den arbetande bonden”.[122] Denna oortodoxa sammankoppling återspeglades i Bucharins vana att utelämna ”mellan” och att tala om ”bönderna”, som till exempel när han utvecklade tankarna om den världsomfattande ”kampen om böndernas själ”.

---

[116] *Några frågor*, s. 11.
[117] *Vägen till socialism*, s. 27.
[118] Ibid, s. 48. För oppositionens anklagelser, se *Leningradorganisationen*, s. 111 samt *Till frågorna*, s.47.
[119] Se t ex *Om arbetare- och bondekorrespondenter*, s. 61.
[120] *Till frågorna*, s. 43ff; *Pravda* 6-7/11 1927.
[121] *Vägen till socialism*, s.99.
[122] Ibid, s. 70, 99.

Hans analogi med ”blocket mellan godsägare och kapitalist” och påståendet att den sovjetiska *smytjkan* mellan arbetare och bönder hade sitt ursprung i en ”förening av proletär revolution och bondekrig” lämnade likaledes inget utrymme för den traditionella bolsjevikiska differentieringen mellan bondeskikt.

Men det tydligaste tecknet på hans tendens att tänka i termer av en odifferentierad bybefolkning var hans uppfattning av NEP-Ryssland som ett ”i huvudsak tvåklass-samhälle”. Trots formella hänvisningar till tre klasser avslöjade teorin om ”tvåklass-samhället” – en samhällsformation som byggde på ”samarbetet mellan två arbetande klasser” – hans djupare uppfattning om övergångsperioden och dess huvudproblem: ”problemet med staden och landsbygden, industrin och jordbruket, stor och liten produktion, den rationella planen och den anarkistiska marknaden samt ... förhållandet mellan arbetarklassen och bönderna”.[123] Vad som saknades i var och en av dessa dualismer, vilket hans motståndare snabbt påpekade, var någon som helst insikt om de kapitalistiska ekonomierna och den ”nya bourgeoisin”, i synnerhet kulakerna. För Bucharin var det emellertid teoretiskt nödvändigt att likställa mellanbönderna med åtminstone ”bondemassorna”. Det förklarar till exempel varför han vände sig mot de bolsjeviker, som krävde, att man snarare skulle ”neutralisera” mellanbönderna än att upprätta en ”fast allians” med dem. Det stred också emot bolsjevismens ”historiska uppgift” som gick ut på att ”göra det möjligt för varje småbonde att delta i uppbygget av socialismen”.[124]

Den motsatta sidan av klassteorin var ekonomisk. I det marxistiska tänkandet utvecklades och uppträdde de sociala klasserna som företrädare för olika former av ekonomisk verksamhet, som var och en dominerade i skilda historiska samhällen. Kollektivt arbete, som det kom till uttryck i den industriella fabriken, innehöll embryot till ett socialistiskt, medan privat ägande och enskilt arbete sågs som oförenliga med socialismen. Proletariatet skulle därför inte ha utgjort något teoretiskt eller organisatoriskt problem i Bucharins två ”huvudklasser”, eftersom det representerade socialismens ekonomiska framtid. Men 1925 drog plötsligt zinovjeviterna slutsatsen, att den sovjetiska statsindustrin inte var socialistisk utan statskapitalistisk, i sin föresats att bekämpa vad de såg som majoritetens idealisering av NEP.[125]

Varför de valde denna självförintande taktik är något av ett mysterium. Som Bucharin framhöll, hade den tidigare konflikten om statskapitalism varit en ”*helt* annorlunda fråga”. Den hade rört förekomsten av privat storkapital i den sovjetiska ekonomin och inte karaktären av den nationaliserade industrin, som Lenin beskrev som varande av ”ett helt och hållet socialistiskt slag”. Oppositionen förmådde uppenbarligen inte uppfatta följderna av sin egen kritik, för, som Bucharin frågade, om de statliga industriföretagen var statskapitalistiska, ”var finns då vårt hopp”. Det skulle innebära att det bolsjevikiska styret var ett ”exploaterande system och inte alls en proletär diktatur”. Om det vore sant, tillade han dramatiskt, ”skulle jag lämna partiet, börja bygga ett nytt parti och börja propagera för en tredje revolution mot den nuvarande sovjetmakten...”[126] Från bolsjevikisk synpunkt var hans argumentering oantastlig, eftersom den vilade på ett antagande, som var av central vikt både för ledning och opposition: ”för att tala med hegelianskt språk så 'existerar' inte socialismen här, men den 'blir', är im Werden och den har redan en stark grund, vår socialistiska statliga industri”.[127] Bucharin vann det meningsutbytet lätt.

Bondejordbruket var en besvärligare fråga. Bolsjevikerna hade kommit till makten med tron på den teoretiska renlärigheten och ekonomiska överlägsenheten hos storskalig, kollektiv jordbruksproduktion. Revolutionen 1917 fick emellertid motsatt verkan, genom att den bröt

---

[123] *Attack*, s. 279. Se också *Några frågor*, där han hävdar att teorin föregreps av Lenin.
[124] För ett senare angrepp på teorin om två klasser, se Solts i *Pravda* 28/11 1929.
[125] Se *Den nya oppositionen*, s. 144-93.
[126] Se *Tre tal*, s. 28ff.
[127] *I försvaret*, s. 129.

upp de stora egendomarna och skapade miljontals nya småjordbruk. Under krigskommunismen förekom en kortvarig och misslyckad kampanj för olika slags kollektivjordbruk; men i och med NEP:s ankomst avfärdade man den omedelbara lämpligheten av sådana storskaliga försök som ännu en illusion, även om det verbala engagemanget för ett kommande kollektiviserat jordbruk fanns kvar, mest uttalat bland vänsterbolsjeviker. Efter 1921 samverkade den officiella bristen på intresse med böndernas fientlighet till att reducera den jord som var kollektivt brukad till omkring 2 procent 1925. Men i samband med debatterna om att ”bygga socialismen” och med önskan att motverka agrarkapitalismens tillväxt med hjälp av socialistiska ”kommandohöjder” på landsbygden började man emellertid samma år återigen diskutera kollektivjordbruk och det fick en liten grupp entusiastiska anhängare i partiet.[128]

Förespråkarna för kollektivjordbruk drabbades av en ordentlig (om än tillfällig) motgång och det var ingen som bidrog mer till detta nederlag och denna stämning av ”anti-kollektivjordbruk” i partiet[129] än Bucharin. Alla hans inlägg var inte helt och hållet negativa. Så till exempel underströk han att bolsjevikerna fortfarande ansåg att stordrift var rationellare både inom jordbruk och industri. Samtidigt som han medgav att ”kollektivjordbruket är något storslaget” framhöll han det möjliga i att en del fattiga och jordlösa bönder till följd av sin fattigdom spontant skulle ”gravitera” mot kollektivjordbruk. Men, tillade han, även för dessa lägsta skikt skulle bondens traditionella ägarsjäl – ”gamla vanor som ärvts från farfäder och fäder” motverka ett accepterande av kollektivjordbruk. Därför var det ”knappast möjligt att tänka sig att kollektivjordbruksrörelsen kommer att fånga hela den stora massan fattigbönder”.[130]

Det var otänkbart att rörelsen skulle få någon som helst framgång inom den närmaste framtiden bland Sovjetrysslands ”avgörande bondemassor” – mellanbönderna. För Bucharin var det ”en aritmetisk sanning”. Kollektivjordbruket var i bästa fall en avlägsen framtidsutsikt, vars möjlighet berodde på de frivilliga, mekaniserade och självförsörjande kollektivjordbrukens förmåga att visa sin ekonomiska överlägsenhet i konkurrens med det privata jordbruket på den öppna marknaden. Han varnade för att det skulle vara fel att skapa kollektivjordbruk på ett konstgjort sätt; sådana skulle bli ”parasitära kommunistiska institutioner”, som levde på statliga fonder och skulle bara tjäna till att stärka bönderna i övertygelsen att ”den privata ekonomin är något mycket bra”.[131] Efter att ha framlagt de uppenbara argumenten mot kollektivjordbruk fortsatte han med att överge ett etablerat bolsjevikiskt antagande: ”Den kollektiva ekonomin är inte den huvudväg på vilken bönderna skall nå socialismen”. För att understryka betydelse av detta upprepade han sitt uttalande nästan ordagrant vid fyra lämpliga officiella möten i mars och april 1925, ett av dem en invigningskongress för kollektivjordbrukare.[132]

Eftersom statliga jordbruk tilltalade bönderna ännu mindre, innebar Bucharins förklaring att socialismen i byarna ”inte skulle börja ... utifrån produktionens synvinkel”.[133] Med tanke på den marxistiska uppfattningen om produktionssättets avgörande roll för utformandet av samhälleliga relationer var detta ett ovanligt påstående. Hur skulle bönderna i så fall nå socialismen? Bucharins svar var: genom ”vanliga kooperativ – försäljnings-, inköps- och kreditkooperativer”. För att få teoretisk legitimering för detta var han starkt beroende av Lenins ”originella teori om 'agrarkooperativ' socialism”, av den ”leninska planen, som

[128] Carr, *Socialism* I, s. 216-22 samt Bucharins yttranden i *14:e konferensen*, s. 181ff.
[129] *Pravda* 28/8 1929.
[130] *EKKI:s utvidgade plenum 1925*, s. 319.
[131] *Pravda* 6/3 1925.
[132] *Marxismen och kooperationen* (Moskva 1928) s. 222. För upprepningen av hans ställningstagande, se *Bolsjevik* 1925:9-10.
[133] *Marxismen och kooperationen*, s. 220f.

efterlämnades till oss som direktiv, som en väg, som en kungsväg...”[134] Ty även om det hade förekommit en officiell rehabilitering av kooperativen sedan 1921, förblev de för många bolsjeviker i huvudsak kapitalistiska inrättningar. För Bucharin var de emellertid själva nyckeln till böndernas ”icke-kapitalistiska utveckling” och ”kungsvägen till socialismen” på landsbygden. Som han ständigt framhöll från 1924 och framåt var hans program också ”en satsning på kooperativen”.[135]

Den allmänna lärdomen av NEP hade visat att man måste anpassa sig efter böndernas ägarintressen. Detta var, enligt Bucharin, den stora förtjänsten med kooperativen. De tilltalade bonden som ”småägare” och gav honom ”omedelbara fördelar”:

> Om det rör sig om ett kreditkooperativ, bör han få billigare kredit; om det rör sig om ett försäljningskooperativ, bör han sälja sin produkt förmånligare och vinna på det. Om han vill köpa någonting, bör han göra det via sitt kooperativ och ... få en bättre och billigare vara.

Då bönderna sökte ta tillvara sina privata intressen, skulle de upptäcka, att ”det är förmånligare att vara organiserade i kooperativ ... än att förbli utanför kooperativen” och de skulle därför kunna påverkas av andra kollektiva satsningar, bland annat kollektivjordbruk.[136]

Men jordbrukskooperativen hade också en viktigare uppgift i Bucharins planering. Med deras ”otaliga trådar, som ledde till de enskilda bondehushållen”, tjänade de som ”den organiserade bro ... som förbinder statsindustrin med bondeekonomin”. Med andra ord:

> *länken mellan den proletära staden och den arbetande byn utgörs av kooperativet*, som befinner sig precis vid den knutpunkt, där staden och byn möts och som förkroppsligar först av allt den ekonomiska *smytjkan* mellan arbetarklassen och bönderna...

Genom sin nära förbindelse med de statliga ekonomiska organen skapade kooperativen ett sätt att via marknaden ”sammanlänka” den centraliserade statsindustrin och miljontals utspridda bondehushåll och föra in de senare på en socialistisk kurs. Med användning av ännu en metafor förklarade Bucharin: ”Vår proletära ångbåt, d v s vår statliga industri, kommer först att dra kooperativen bakom sig; och kooperativet, som kommer att vara en pråm, som är tyngre än ångbåten, kommer att med miljontals trådar dra med sig hela bondeklassens oerhörda tunga pråm”.[137]

Det var få bolsjevikiska känslor som egentligen förnärmades av tanken på att sälj- och kreditkooperativer, till skillnad från kollektivjordbruk, skulle kunna tilltala bönderna. Så hade skett i mycket stor omfattning före revolutionen. Nyare och chockerande för många var Bucharins påstående att hela ”stegen” av dessa tidigare borgerliga (i bästa fall småborgerliga) inrättningar skulle ”växa in i socialismen”, att deras tillväxt innebar ”den fortsatta och systematiska tillväxten av cellerna i det kommande socialistiska samhället”.[138] Samtidigt som han fortfarande sade sig vara optimistisk om att de ”vanliga kooperativen” en dag skulle leda bönderna till kollektiv odling, så var hans huvudpoäng följande: ”vi kommer att nå socialismen här genom cirkulationsprocessen och inte direkt via produktionsprocessen; vi kommer att nå dit genom kooperativen”. Detta var, som en stalinistisk kritiker senare sade, ”A och O i Bucharins kooperativplan”.[139] Den var kontroversiell inte bara för att den till synes struntade i produktionens upphöjda roll i det marxistiska tänkandet utan på grund av kooperativens

---

[134] Tre tal, s. 33. För hans anmärkningar om Lenins ”kooperativa plan”, se också *För leninismen*, s. 287, 293, 371.
[135] *Det aktuella läget*, s. 36. För en fullständig framställning av hans åsikter om kooperationen, se *Vägen till socialism*, kap. 6-9.
[136] *Bolsjevik* 1925:9-10.
[137] *Inprecor* 1925, s. 1025.
[138] *14:e konferensen*, s. 187.
[139] *För leninismen*, s. 294, 299 samt I. Vermenitjev i *Pravda* 12/10 1929.

långvariga sammankoppling med den ryska populismen och de marxistiska revisionisterna i väst.

Bucharin försökte vända kooperativens misstänkta förflutna till sin fördel med följande argument: de populister och marxister som hade utvecklat en icke-kapitalistisk väg för jordbruket genom teorin om ”den så kallade 'agrarkooperativa socialismen' ” hade kommit med ”ett ömkligt reformistiskt Utopia” eftersom de hade tänkt sig en socialistisk utveckling av kooperativen inom det kapitalistiska systemet. I själva verket var det så, att kooperativ som fanns vid sidan av och var beroende av kapitalistiska banker, industrin och den borgerliga staten oundvikligen ”hamnar under den kapitalistiska ekonomins inflytande”; ”gradvis sammansmälts de med de kapitalistiska ekonomiska organisationerna”, och slutligen blir de själva ”omvandlade till kapitalistiska företag”. Kort sagt ”växer de in i kapitalismen”. Men genom samma process skulle de sovjetiska kooperativen, eftersom de verkade inom den proletära diktaturen och stödde sig på och var förenade med den socialistiska industrin och bankerna, oundvikligen ”bli en central beståndsdel i den proletära ekonomiska organisationen”. ”Oberoende av sin vilja” måste de ”växa in i socialismen”: ”Kooperativen kommer att växa in i systemet av våra institutioner på samma sätt som de i det kapitalistiska samhället växte in i systemet av *kapitalistiska* förhållanden”. På det sättet skulle den agrarkooperativa socialismen bli ”verklighet under proletariatets diktatur”.[140]

Bucharins teori om NEP som vägen till socialism vilade mycket på detta analogiresonemang. Genom att han utgick från kooperativet som medlet för övergången kunde han hävda att, återigen med en parallell från utvecklingen i det kapitalistiska samhället, ”den lilla ägaren oundvikligen kommer att växa in i vårt statliga socialistiska system..,”[141] Denna teori om ”inväxande” härstammade tydligt från hans tio år gamla uppfattning om den moderna statskapitalismen; en dominerande statlig sektor absorberar och underordnar mindre och tidigare självständiga ekonomiska enheter genom en centraliserad sammanslagning av bank- och finanskapital. I själva verket var det hans tidigare underförstådda revidering av den marxistiska tesen att samhällets produktiva bas styr dess överbyggnad, som nu gjordes explicit i hans diskussion av det sovjetiska fallet. Den proletära staten, hävdade han, var ”inte bara en politisk överbyggnad” utan eftersom den innefattade de ”ekonomiska kommandohöjderna” en ”*beståndsdel av produktionsförhållandena* i det sovjetiska samhället, d v s en del av 'basen'.” Därav kom ”*originaliteten* i förhållandet mellan bas och överbyggnad” i det sovjetiska samhället: ”det 'sekundära' (överbyggnaden) styr det 'primära' (basen)...”[142] Den logiken låg bakom Bucharins påstående att den statliga socialistiska sektorn genom naturlig utveckling skulle föra in ”den sjudande och oorganiserade ekonomin under socialistiskt inflytande”. Om det fanns ”socialistiska kommandohöjder”, kunde de sovjetiska småborgerliga och kooperativa ekonomierna utveckla sig i socialistisk riktning. Närmare bestämt var det en rationalisering av hans påstående att man inte behövde någon särskild ”kommandohöjd” (kollektivjordbruket till exempel) inom jordbruket: ”*kommandohöjden på landsbygden* ... är staden”.[143]

Den centrala mekanismen i denna process av ”inväxande” var det sovjetiska bank- och kreditväsendet. ”Trådarna” från finansierings- och kreditberoendet tillförsäkrade den statliga sektorn den ekonomiska hegemonin, ”knöt ihop” de ickesocialistiska organisationerna med den socialistiska sektorn och skapade ett ”gemensamt intresse” mellan kooperativen och ”den proletära statens kreditorgan”.[144] Tilltron till den ekonomiska allmakten hos den statliga

---

[140] Se t ex *För leninismen*, s. 293ff
[141] Citerat i Selektor, a.a., s. 265.
[142] *Pravda* 1/7 1926; *Inprecor* 1928, s.986.
[143] *Det aktuella läget*, s. 23.
[144] *Inprecor* 1925, s. 998.

bankkreditens ”kommandohöjd” låg bakom Bucharins mest kontroversiella slutsats: ”även kulakkooperativen (kreditkooperativen) kommer att växa in i vårt system”. Första gången framförde han den tanken mer på försök våren 1925 med en föraning om de invändningar den skulle framkalla. Men då han några veckor senare sammanfattade sin kooperativa teori, skrev han med större säkerhet:

> det grundläggande nätverket av våra kooperativa bondeorganisationer kommer att bestå av kooperativa celler inte av kulaktyp utan av en ”arbetande” typ, celler som växer in i systemet av våra statliga organ och som på så sätt blir *länkar i den socialistiska ekonomins enhetliga kedja*. Å andra sidan kommer de kooperativa kulaknästena på exakt samma sätt, genom bankerna o s y, att växa in i detta samma system; men i viss mån kommer de att vara en främmande kropp... Vad kommer att hända med detta slags kulakkooperativ i framtiden?... Om det vill blomstra, måste det oundvikligen sammanlänkas ... med de statliga ekonomiska organen; det ... kommer att sätta in sina sparade tillgångar i våra banker mot en bestämd ränta. Även om de skulle bygga upp sina egna bankorganisationer ... måste de oundvikligen sammanlänkas med den proletära statens mäktiga kreditinstitutioner, som har landets huvudsakliga kredittillgångar till sitt förfogande. Hur som helst kan inte kulakerna och kulakkooperativen gå någon annanstans, ty det allmänna utvecklingsmönstret i vårt land är *på förhand* bestämt av den proletära diktaturens system...[145]

Fyra år senare skulle denna passage komma att citeras som det främsta beviset för Bucharins kätteri.

Det återstod att integrera ett viktigt marxistiskt begrepp, klasskampen, i denna teori om den evolutionära vägen till den sovjetiska socialismen. Från att ha varit en obestämd och oklar föreställning om den exploaterande karaktären i ickesocialistiska ekonomier, hade det av händelserna mellan 1917 och 1920 omvandlats till en förskönande omskrivning för inbördeskrig. Som den mest Sorelska föreställningen i den bolsjevikiska ideologin framställde den samhället som ett slagfält för krigförande och oförsonliga klasser, en splittrad och kampfylld arena, där det bara kunde finnas en segrare. I det sovjetiska tjugotalet var klasskampen en potentiellt explosiv *idée fixe*, antitesen till samhällsfred. Ofta och naturligt omnämnde den bolsjevikiska vänstern och särskilt dess anti-kulakflygel dess fortsatta närvaro och oundvikliga intensifiering. Å den andra sidan försökte Bucharin oskadliggöra läran genom att göra två revideringar i sättet att uppfatta den.

För det första hävdade han, att uppkomsten av det sovjetiska samhället hade möjliggjort ett nytt förhållande mellan antagonistiska klasser: ”proletariatets diktatur tjänar som ett hölje för ett visst 'klassamarbete', som uttrycker enheten i den sociala helheten...”[146] Denna tes förenade två av Bucharins huvudtankar. Det sovjetiska samhället (och dess ekonomi) var en enda enhet eller en ”enhet av motsatser”, en sanning som han tyckte att vänstern inte insåg: ”Preobrazjenskij ser motsatserna men ser inte *enheten* i den nationella ekonomin, han ser kampen men han ser inte *samarbetet*...” Social ”enhet” innebar en avsevärd grad av harmoni eller samverkan mellan klasserna, vilket för Bucharin betydde att proletariatet och bönderna var förenade i en maximal ekonomisk samverkan i vilken den nya bourgeoisin ”inom vissa gränser” kunde delta och utföra en ”samhälleligt nyttig funktion”.[147] På så sätt tog det ekonomiska klassamarbetet överhanden över eller dämpade åtminstone de sönderslitande aspekterna av klasskampen.

Samarbetet innebar inte, förklarade Bucharin i sin andra revidering, att klasskampen hade upphört i Sovjetryssland. Det innebar snarare att dess tidigare våldsamma former – ”att mekaniskt 'slå ut' tänderna” – inte längre gick att tillämpa och att klasskampen nu kom till uttryck som ”ekonomisk tävlan” mellan de socialistiska (statliga och kooperativa) företagen

---

[145] *Vägen till socialism*en, s. 49. För hans tidigare uttalanden se *14:e konferensen*, s. 187.
[146] *Några frågor*, s. 47.
[147] *Pravda* 7/7 1926.

och de kapitalistiska. I denna ”tidigare okända och ytterst originella” process framträdde den socialistiska segern i många former: i bortträngandet av privathandel via marknadskonkurrens; genom att man försåg bönderna med billigare kredit än byockraren; och över huvud taget därigenom att man erövrade bondens ”själ”. I varje fall skilde sig den nya klasskampen från den gamla genom att vara ”fredlig” och ”oblodig”; den fördes ”utan att man skramlade med metallvapen”. Att bekriga den private köpmannen, tog Bucharin som ett exempel, var inte att ”undertrycka honom och stänga hans affär, utan ... producera och sälja billigare och bättre ... än han”. Billigare och bättre varor, billigare och större kredit var ”de vapen vi skall använda i vår kamp med de exploterande elementen på landsbygden”.[148]

Båda revideringarna framfördes som upprörda invändningar mot tanken att den socialistiska utvecklingen förutsatte en fördjupning av klasskonflikten, i synnerhet på landsbygden. Bucharin medgav att klasskampen tillfälligtvis kunde intensifieras i en nära framtid, men hävdade att framsteg innebar att ”klasskampen skulle börja avta” och börja ”dö ut”. De våldsamma sammandrabbningarna skulle inte tillta utan ”bli allt sällsyntare och till slut försvinna utan ett spår”.[149] Framför allt fördömde han påståendet att partiet ”skulle underblåsa klasskampen” snarare än att söka ”dämpa den”. Som han förklarade vid en partikonferens 1925: ”Kan man säga att vår generallinje, den bolsjevikiska linjen ... består av ett medvetet framtvingande av klasskampen? Jag tror inte det...” Eller som han sade vid ett annat tillfälle: ”Jag är inte alls för att vi skärper klasskriget på landsbygden”.[150] Som han såg det, förutsatte utvecklingen mot socialism att klasskonflikten mildrades.

Att framställa klasskampen som en avpersonaliserad tävlan mellan ekonomiska former fullbordade Bucharins evolutionära teori och löste vad som föreföll vara dess inre motsägelse. Den marxistiska socialismen förutsåg en marknadsfri ekonomi, men Bucharins program krävde ”ekonomisk tillväxt *på grundval av marknadsförhållanden”*.[151] För att förena de båda teserna gjorde han än en gång en analogi med de kapitalistiska samhällena, där via marknadskonkurrensen ”*storproduktionen till slut tränger undan småproduktionen, det mellanstora kapitalet retirerar inför det större* ... och antalet konkurrenter avtar”, och ”marknaden besegrar sig själv, fri konkurrens övergår till monopol...” Den processen skulle upprepas inom ramen för NEP. I takt med att större och effektivare socialistiska enheter undanträngde privatkapitalister från deras fästen inom detalj- och grossisthandeln, ”kommer man att växa ut ur marknaden” och närma sig en planekonomi: ”Genom kampen på marknaden ... genom konkurrensen kommer statliga och kooperativa företag att tränga ut sina medtävlare, dvs privatkapitalet. Det kommer att sluta med att utvecklandet av marknadsförhållandena förintar sig självt ... och förr eller senare kommer själva marknaden att dö bort...” Ironin var dialektisk: ”Det visar sig att vi kommer att nå socialismen just genom marknadsförhållanden...” [152]

Vad man än kan säga så var Bucharins teori optimistisk. I den nedslående ekonomiska pluralismen i NEP-samhället fann den en ”organisk evolutionär väg” till socialismen. ”Spåren” var utlagda, ingen omstörtande omvälvning, ingen ”tredje revolution” var nödvändig; till och med kulakernas öde var glatt förutbestämt. Den centrala förutsättningen för denna optimism var att de ”vanliga” bondekooperativen var socialistiska ”celler”. Genom att Bucharin likställde försäljningskooperativen med den socialistiska sektorn kunde han åberopa den årliga proportionella ökningen i den statliga och kooperativa handeln över den privata som ett bevis på socialismens framsteg, ett belägg för att ”trots det privata, kapitalets absoluta

[148] Se *Några frågor*, s. 48f och *Bolsjevik* 1924:2 och 8.
[149] *Föreläsning* s. 11f.
[150] *Krasnaja nov* 1925:4, *14:e konferensen*, s. 187 och Bucharin citerad i Carr, *Socialism* I s. 261.
[151] Citerat i Leontjev, a.a., s. 68.
[152] *Vägen till socialism*, s. 64f.

tillväxt ... de socialistiska inslagen i vår ekonomi hela tiden växer sig relativt starkare".[153] Med samma argument utlovade han en spontan framväxt av ekonomisk planering allt eftersom den socialistiska sektorn "blir starkare och gradvis absorberar de efterblivna ekonomiska enheterna..." Sammantagna innebar dessa antaganden, att själva "tillväxten av produktivkrafterna ... under våra förhållanden är en rörelse i riktning mot socialismen..."[154]

I det bolsjevikiska sammanhanget var hans teori ny också därför att den, samtidigt som den omfattade de revolutionära idealen, förkastade den rådande revolutionär–heroiska traditionen och uttalade sig öppenhjärtigt för stegvis utveckling och reformpolitik. Med dessa metoder snarare än med de tidigare, sade Bucharin, "kommer vi steg för steg att övervinna det onda som fortfarande finns här." Det var nödvändigt med en grundläggande förändring av bolsjevikiskt tänkande och handlande. Som han framställde det 1925: "Vi ser nu tydligt vår väg till socialismen, som löper inte där, eller snarare inte riktigt där vi sökte den tidigare".[155] Man behövde inte bara en "ny ekonomi" och en ny teori utan också en ny politik.

Då Bucharin anmodade partiet att slå in på en evolutionär väg i den ekonomiska politiken, krävde han också en långtgående förändring av det bolsjevikiska tänkandet och handlandet. En ekonomisk politik som byggde på samhällelig harmoni, klassamverkan, frivilliga insatser och reformistiska åtgärder var definitionsmässigt oförenlig med politiken före 1921 med dess "mekaniska repression" och "blodsutgjutelse". Han sammanfattade de önskade förändringarna i inrikespolitiken med förklaringen att bolsjevikerna inte längre var "inbördeskrigets parti utan samhällsfredens".[156] I den mån Bucharin utformade ett politiskt program mellan 1924 och 1926, var samhällsfred dess grundstomme och ständiga paroll. Han förordade emellertid inga grundläggande strukturella förändringar i det sovjetiska politiska system, som hade vuxit fram omkring 1921. Framför allt ifrågasatte han inte det bolsjevikiska enpartistyret. Till och med ett andra prosovjetiskt parti var otänkbart. Förekomsten av två partier, sade han med en känd kvickhet, förutsatte att "det ena partiet var vid makten och det andra i fängelset".[157] En förändring av regimens föregivna klassnatur var också otänkbar. Sovjetmakten "stöddes av *muzjiken* men den är en proletär makt". *Smytjkan* – "samverkan i samhället" – innebar inte "samverkan i maktutövningen". Den politiska förutsättningen för Bucharin gick i korthet ut på att den bolsjevikiska diktaturen var befogad och legitim: "för det första en nödvändig allians mellan arbetare och bönder ... för det andra, den ledande rollen i denna allians måste tillkomma arbetarklassen; för det tredje, den ledande rollen inom arbetarklassen ... måste tillkomma det kommunistiska partiet".[158]

I likhet med andra bolsjeviker och de flesta moderniserare som följde Bucharin, var han ingen demokrat i västlig mening. Trots hans önskan att gradvis utvidga rösträtten och (om man kan sätta tilltro till obekräftade uppgifter) införa något slags rättighetsförklaring för att skydda sovjetmedborgarna mot statliga övergrepp, accepterade han de rådande profylaktiska bestämmelserna i sovjetkonstitutionen från 1922 som, bortsett från att den uteslöt de "borgerliga" delarna ur det politiska livet, gynnade minoriteten stadsarbetare på böndernas bekostnad.[159] I likhet med andra 1900-talsmoderniserare var demokrati för honom först och främst ett ekonomiskt begrepp; demokratisering innebar att "dra in massorna i det socialistiska uppbygget".

---

[153] *Partiet och det oppositionella blocket*, s. 49ff.
[154] *Bolsjevik* 1925:8.
[155] *Molodaja Guardija* 1926:2.
[156] *Föreläsning* s. 8. För hans tema om samhällsfred, se också *Några frågor*, s. 47f.
[157] *Pravda* 28/5 1926.
[158] *Krasnaja nov* 1925:4.
[159] *Det aktuella läget*, s. 38; William Reswick, *I Dreamt Revolution* (Chicago 1952) s. 77, 96.

Han ifrågasatte aldrig offentligt den bolsjevikiska tesen att ”proletariatets diktatur är på samma gång den mest omfattande demokratin”.[160]

Med parollen om samhällsfred förordade ändå Bucharin omfattande förändringar i det sovjetiska politiska livet. Den viktigaste var att staten inte längre i huvudsak skulle vara ”ett instrument för förtryck”. I stället skulle den främja fredliga villkor, som var nödvändiga för ”samverkan” och ”social enhet” och finna utrymme och tolerans för de många motvilliga men fredliga anhängarna till revolutionen, ”dess halvvänner och halvfiender”. Bara oförbätterliga förkämpar för den gamla ordningen (och Bucharin tycktes inte se många) skulle stöta på statens bepansrade näve. För resten av befolkningen skulle staten ägna sig åt ”fredligt organisatoriskt arbete”. Vad gällde terrorn, ”var dess tid förbi”.[161]

Denna framställning av statens nya ”funktion” vilade delvis på Bucharins värdering av den politiska situationen i Sovjetunionen efter 1924. Hans prognos skilde sig avsevärt från den bolsjevikiska vänsterns och, i efterhand, dramatiskt från den som officiellt framfördes under Stalintiden, då man påstod att klasskampen och sammansvärjningar intensifierades på ett förödande sätt. Bucharin var övertygad om att partiet brutit sig ut ur sin farliga isolering från 1921-22 och återvunnit folkligt förtroende och. 1925 påstod han blygsamt, att ”majoriteten av befolkningen är i allmänhet inte emot oss” och i mer positiv anda: ”bönderna har aldrig varit så välvilligt inställda ... som de är idag”. Men hans politiska huvudargument var att revolutionens inre fiender hade försvunnit eller avväpnats: ”Allt är 'fredligt'; det förekommer inga resningar, inga kontrarevolutionära handlingar, inga sammansvärjningar i landet”.[162] Dessutom, hävdade han, berodde tillfälliga våldshandlingar mot sovjetämbetsmän inte på någon egentlig antibolsjevikisk inställning utan på brister i själva den sovjetiska tjänstemannakåren. Fall av bondevåld hade således framkallats av ”lägre maktutövare” – ”små Sjtjedrinhjältar” – som missbrukade makten på ett sätt som påminde om de tsaristiska satraperna.[163]

Under hela tjugotalet vacklade aldrig Bucharin i sin övertygelse att kontrarevolutionens organiserade huvudkrafter i Sovjetryssland var döda. Vad han sade var i själva verket att de objektiva villkoren förelåg för en bestående samhällsfred och att partiet och staten skulle anpassa sin praktik i enlighet därmed. Han kallade denna anpassning för ”Sovjetstyrets nödvändiga 'normalisering'” [164] med vilket han menade att ”revolutionär legalitet” inte längre skulle vara en förskönande omskrivning för ”administrativt godtycke” och officiell ”laglöshet”. Dessa kvarvarande ”rester från krigskommunism” skulle ge vika för ”fasta lagliga normer”: lokala parti- och Komsomolorgan skulle sluta med att utfärda dekret – att stifta lagar tillkom enbart sovjeterna; kommunister skulle gå miste om sin faktiska ”immunitet” från åtal och skulle handla lagligt och inte ”utanför lagen”. *Revolutionär legalitet* innebar att ”införa revolutionär ordning, där det tidigare rått kaos”. Substantivet och inte adjektivet skulle tillämpas: ”Revolutionär legalitet bör ersätta alla kvarlevor av administrativ godtycklighet, även om den senare skulle vara revolutionär”.[165] Bucharin tänkte främst på landsbygden: ”Bonden måste ha framför sig sovjet*ordningen*, sovjet*rätten*, sovjet*lagen* och inte sovjetgodtycket mildrat av en 'klagobyrå' med okänd adress”.[166]

---

[160] Se t ex hans *Om arbetare- och bondekorrespondenter* och ”The Russian Revolution and Social Democracy”, *Inprecor* 1927, s. 1528.
[161] *Några frågor*, s. 48.
[162] *Pressen och revolutionen* 1925:3; *Inprecor* 1925, s. 923; *SSSR:s fackförbunds sjunde kongress* (Moskva 1927), s. 21. Hans sista påstående tycks ha varit sant. Se Merle Fainsod, *Smolensk Under Soviet Rule* (Cambridge 1958) s. 177.
[163] *Vägen till socialism*, s. 53f.
[164] *Några frågor*, s. 12.
[165] *Pravda* 24/10 1924.
[166] *Några frågor*, s. 12.

Förutom utvecklingen från en ”militär proletär diktatur” präglad av befallning, tvång och officiellt godtycke till ett ”normaliserat” enpartisystem grundat på lag och ordning krävde Bucharin en ”avgörande, fullständig och ovillkorlig övergång till övertalningsmetoder”. Partiet måste överge tvånget som modus operandi och hädanefter ”gå in för övertalning och bara övertalning” i sina kontakter med massorna.[167] Det fanns inget tema som bättre avspeglade Bucharins politiska tänkande och hans reformism. Utöver industrialisering innebar social revolution utbildning och omdaning av människorna, insatser som krävde ett nytt slags politisk ledning, som enligt Bucharin var pedagogisk. Då han vände sig till partiaktivister och i synnerhet Komsomolaktivister, som på landsbygden var talrikare än de äldre kamraterna och därför ofta representerade partiet i byarna, förklarade han att ”uppgiften för den politiska ledningen i ordets mest vidsträckta betydelse är ... en social pedagogisk uppgift”.[168] Om den nya ekonomin var evolutionär, så var den nya politiken pedagogisk – paternalistisk, välvillig och mild.

Detta var ett verkligt uttryck för Bucharins uppfattning om hela den sovjetiska konstitutionella ordningen. Han såg den landsomfattande sovjetpyramiden som ett ”laboratorium” för att skola gräsrötter; de högre planen skulle domineras av partimedlemmar, varigenom man skulle garantera ”säker proletär ledning ovanifrån”; de lägre planen (i huvudsak bysovjeterna) skulle emellertid alltmer befolkas av de ”partilösa massorna”, eftersom de lokala sovjeterna utgjorde ”laboratoriet i vilket vi skall omvända bönderna, övervinna deras individualistiska psykologi, vinna över dem, lära dem att arbeta i harmoni med oss, utbilda och leda dem längs den ... socialistiska vägen”.[169]

Men för att bli effektiva måste de lokala sovjeterna, vilka (beklagade Bucharin) hade ”dött bort” under partiets militärstyre från 1918 till 1921, återuppväckas, åter bli folkligt valda och fungerande inrättningar – ”små arbetande 'parlament'”, där de uppvaknande bönderna kunde få politisk tillfredsställelse och vägledning.[170] Bucharin var därför en entusiastisk förespråkare för partiets kampanj 1924-26 för att ”på nytt vitalisera sovjeterna” genom nya och friare val. Att det var färre partimedlemmar som valdes oroade honom inte. Han tolkade resultaten som en bekräftelse på överlägsenheten i ”ideologisk övertalning” gentemot ”administrativa påtryckningar”; han menade att en ärligt vald bolsjevik åtnjöt verkligt stöd, medan tio ”skenvalda ... inte hade någon auktoritet bland befolkningen”.[171]

Bucharins tilltro till politisk och ideologisk övertalning hängde nära samman med hans betoning av tävlan på den ekonomiska arenan. Båda vittnade om hans övertygelse att inom NEP-samhällets pluralism skulle de bolsjevikiska målen – ekonomiska, politiska och ideologiska – bäst främjas genom den ”oblodiga kampens” fredliga ickeadministrativa metoder. I själva verket hade han kommit att se principen om tävlan mellan socialistiska och ickesocialistiska tendenser som en värdefull ”molekylärprocess”, som garanterade att de bolsjevikiska landvinningarna inte var konstgjorda och falska segrar för ett monopol. Man kan se hur djupt och omfattande hans engagemang var för konkurrensprincipen av hans ställningstagande i konflikten 1924-25 om partiets litterära politik, en fråga som föreföll vara långt avlägsen från kampen mot det privata kapitalet och för att vinna de lokala valen.

Partiet hade undvikit att lagstifta i litterära frågor i sju år. Men i samband med uppsvinget för olika populära ”icke-revolutionära” skönlitterära arbeten efter 1921 började bolsjevikiska förkämpar för proletärlitteratur kräva en ”partidiktatur inom litteraturen” med sin författar-

---

[167] *Vägen till socialism*, s. 80f. Betoningen av övertygelse blev ett av hans återkommande teman. För hans beskrivning av partiets krigskommunistiska styre, se ibid, s. 78.
[168] *Pravda* 4/2 1925.
[169] *Partiet och det oppositionella blocket*, s. 71f.
[170] *Vägen till socialism*, s. 78; *Några frågor*, s. 13; *EKKI:s utvidgade plenum 1925*, s. 370.
[171] *Partiet och det oppositionella blocket*, s. 75. För ”vitaliseringskampanjen”, se Carr, *Socialism* II, kap. 22.

organisation, VAPP, som ”instrument”. De eftersträvade officiellt stöd för sig själva och krig mot litterära medlöpare. Efter månadslånga diskussioner avvisades deras krav av ledningen i en resolution från centralkommittén den 1 juli 1925. Resolutionen, som hade skrivits av Bucharin och uttryckte hans uppfattningar, förkastade en systematisk partiinblandning inom litteraturen och stödde principen om litterär mångfald samt garanterade skydd och uppmuntran för partilösa författare.[172] Det som gjorde Bucharins position intressant var att han sedan länge umgåtts med tanken på en särskild ”proletärkultur”, vars ende förespråkare han var i politbyrån. Även om det var allmänt känt hur mångsidig hans egen kulturella smak och inriktning var, intog han en radikal hållning i frågan om ”proletärkultur” och välkomnade ivrigt varje ”proletär” roman eller teaterföreställning som ”en första svala”.[173]

Trots sina teoretiska sympatier för proletärkulturen motsatte sig emellertid Bucharin energiskt tanken på att en ny litteratur kunde uppnås med ”mekaniska tvångsmetoder” och officiellt favoriserande. ”Om vi går in för en litteratur, som skall styras av staten, kommer vi därigenom att förstöra den proletära litteraturen”. Proletärförfattarna måste ”vinna sin egen litterära auktoritet” genom att lita till ”principen om fri anarkistisk konkurrens” med andra rörelser. På samma gång som partiet erbjöd vägledning, var dess roll inte att förkväva konkurrensen utan att uppmuntra ”största möjliga konkurrens”; att främja ”mångsidiga grupper och ju fler desto bättre”. Bucharin förklarade: ”Låt det finnas 1 000 organisationer, 2 000 organisationer; låt det vid sidan av MAPP och VAPP finnas så många cirklar och organisationer som ni vill”.[174]

Även om den litterära debatten inte hade något samband med eller motsvarighet till uppdelningarna inom partiet, ansåg Bucharin att det var samma principer som stod på spel. De som företrädde VAPP, sade han, stod för ”den monopolistiska principen” och intog således ”i den litterära politiken samma plats som Preobrazjenskij intog i den ekonomiska politiken”. Och på samma sätt som den ”supermonopolistiska” principen inom ekonomin var en inbjudan till ruin inom jordbruk och industri, så var monopolismen ”det bästa sättet att förstöra den proletära litteraturen”. Samtidigt som han förordade en väldefinierad partiståndpunkt ”inom alla det ideologiska och vetenskapliga livets områden, även inom matematiken”, var han aldrig för att ”ta till vapen” eller att ”förkväva” rivaliserande tendenser. Precis som med motsträviga bönder skulle bolsjevikerna söka vinna ickeproletära författare och inte ”slå dem medvetslösa” eller ”hålla fast dem i ett skruvstäd”.[175] Här som på andra områden inom inrikespolitiken predikade han framsteg genom mångfald, övertalning och fredlig konkurrens mot det politiska förtryckets bedrägliga vinster.

Denna tonvikt på samhällsfred, legalitet, officiell återhållsamhet och tolerans samt övertalning (Bucharin samlade hela sin kritik under rubriken ”normalisering”) innebar en dramatisk omvändning från hans lovtal 1920 för ”det proletära tvånget i alla dess former”. Hans nya politiska tänkande var uppenbarligen kraftigt påverkat av hans ekonomiska program. En tillväxt byggd på marknadsförhållanden, på att omvandla bönderna till effektiva producenter för marknaden och konsumenterna var oförenlig med regeringsgodtycke, vilket, hävdade han

---

[172] Se Carr, ibid, kap. 14; Edward J. Brown, *The Proletarian Episode in Russian Literature 1928-1932* (New York 1953) kap. 3 och för resolutionen, s. 235ff. Bucharins roll diskuteras också i Polonskij, a.a., kap. 8. Resolutionens språk och argumentering påminde mycket om Bucharins i debatten. Se *Till frågan om RKP(b):s politik inom skönlitteraturen* (Moskva 1924) s. 35ff samt *Krasnaja nov* 1925:4, s. 263ff.

[173] Se t ex *Pravda* 12/1 1923, 2/2 1926 och hans anmärkningar i *Till frågan*, s. 36. Han hade varit mindre tolerant under inbördeskriget, då han i sitt krav på en proletär kultur utropade: ”Den gamla teatern måste krossas. Den som inte förstår det förstår ingenting”, *Pravda* 16/12 1929. Kring 20-talet citerade han emellertid talesättet De gustibus non est disputandum. Se hans inledning till Ehrenburgs mycket oproletära roman *Julio Jurenitos märkliga äventyr* (Moskva och Leningrad 1927; 3:e uppl.) s. 5. Som vi skall se stödde han också missgynnade poeter och författare som Osip Mandelstam och Boris Pasternak.

[174] *Till frågan*, s. 36ff.

[175] *Krasnaja nov* 1925:4, s. 263, 269, 272.

flera gånger, ”stod i total motsättning till behovet av ekonomisk utveckling och bondeekonomins utveckling”. Bonden som ombads att sköta sitt jordbruk rationellt kunde inte längre utsättas för de gamla åtgärderna, ”när vi tog en skatt idag och en annan i morgon, när vi utfärdade ett dekret i dag och ett annat i morgon”; ”det är först möjligt att utveckla varuutbytet om vi utplånar resterna av krigskommunismen i det administrativa och politiska arbetet”. Bolsjevikerna måste lära sig förstå, hävdade Bucharin, att ”godtycklig ... inblandning i det ekonomiska livet kan få en utomordentligt tråkig effekt på det ekonomiska livet”.[176]

Men någonting mer låg bakom hans nya politiska tänkande. Det var återigen hans oro för det potentiella tyranni, som fanns dolt i det bolsjevikaska enpartisystemet. Hans ständiga varningar mot officiellt godtycke (*proizvol*) ger förklaringen. *Proizvol*, som bilden av den tsaristiska ämbetsmannakåren, som avsiktligt plågade de ryska bönderna, hade varit ett ständigt tema i 1800-talets ryska radikala tänkande. För Bucharin fungerade det både som en påminnelse och en varning.[177] Han likställde *proizvol* med ”kvarlevorna av krigskommunismen”; med partifunktionärer som uppträdde som om de hade ”något slags absolut immunitet”; med inställningen att 'jag kan göra vad jag vill”; med den arroganta ”kommunistiska självbelåtenheten” hos de bolsjeviker, ”som säger att vi är jordens salt”; och med inställningen att partiets styre innebar ”att man skall vara ohövlig mot alla som inte är medlemmar av Sovjetunionens kommunistiska parti eller det Kommunistiska ungdomsförbundet”.[178] Inom de gränser, som sattes av hans engagemang för partiets diktatur, uppfattade Bucharin de faror, som fanns inneboende i det politiska monopolet och fruktade en ny despotism i form av en institutionaliserad *proizvol*.

Som vi har sett hängde denna rädsla samman med hans etiska uppfattning av bolsjevismen men också med hans åtskillnad mellan skadlig ”byråkratism” och byråkrati som en organisatorisk nödvändighet. *Proizvol* eller officiellt godtycke var för honom byråkratisk psykologi och uppträdande av det slag, som Lenin hade fördömt i *Staten och revolutionen*, en ämbetsmannakår, ”som var skild från massorna”. Under tjugotalet var det hotet från det som han kallade ”en ny tjinovnikstat”, som styrde med ”falska mandat”. Det var spökbilden av en ”ny klass”. När vänstern talade om bolsjevismens möjliga degenerering, pekade den på ”småborgerliga inflytanden” eller på regimenteringen av partilivet. Bucharin var också oroad för det senare; men för honom var det den bolsjevikiska förvaltningens *proizvol*, som utgjorde det verkliga förebudet om rörelsens degenerering:

> För hela vårt parti och för hela landet utgör kvarlevorna av godtycklighet vad gäller varje kommunistisk grupp en av de främsta riskerna för verklig degenerering. När det inte finns någon skriven lag för en grupp kommunister, när en kommunist kan ... ”ordna saker och ting”, när ingen kan arrestera eller åtala honom om han begår något brott, när han fortfarande kan komma undan från den revolutionära legaliteten genom olika kanaler, så är detta en av de främsta grunderna för risken av vår degenerering.[179]

Bucharin förstod att det inte räckte med att varna för maktmissbruk. I den mån han kunde erbjuda något skydd var det fortfarande att uppmuntra ”frivilliga organisationer” att fylla ”tomrummet” mellan partiet–staten och folket. Från kooperativ och litterära föreningar till schackklubbar och nykterhetsloger skulle dessa ”hjälporganisationer” kollektivt skapa ”direkta förbindelser med massorna”, stimulera massinitiativ på lägre nivåer”, öppna ”kanaler” genom vilka den folkliga opinionen kunde påverka regeringen och genom vilken,

---

[176] *Leningradorganisationen*, s. 101ff; *14:e kongressen*, s. 824; Bucharin citerad i Valentinov, a.a., s. 23.
[177] Bucharin protesterade ständigt mot officiellt sovjetiskt proizvol. Se t ex *Vägen till socialism*, s. 78ff *Några frågor*, s. 12f. För dess närvaro i ryskt 1800-talstänkande, se t ex diskussionen om officiell laglöshet i Alexander Herzen, *From the Other Shore, and the Russian People and Socialism* (New York 1956) s. 181ff och G. A. Dzjansjev, *De stora reformernas epok* (St. Petersburg 1907) s. 328.
[178] *Komsomols åttonde kongress*, s. 256f; se också *Pravda* 4/2 1925.
[179] *14:e kongressen*, s. 824.

om nödvändigt, hela befolkningen kunde mobiliseras kring regeringen.[180] Bucharin hoppades uppenbarligen att tusentals sådana ”folkliga sammanslutningar” inte bara skulle vara ett skydd mot ett nytt byråkratiskt tyranni utan också återställa den ”förstörda samhällsbyggnaden”, som man upplevt 1917-21, binda samman den splittrade nationen till ett enat samhälle samt bredda och stärka den folkliga basen för den bolsjevikiska diktaturen.[181]

Eftersom han trodde på de ”frivilliga organisationerna” som den sovjetiska demokratins ”små beståndsdelar”, var han särskilt angelägen om – och det också av ekonomiska skäl – att kooperativen verkligen skulle vara frivilliga och valda sammanslutningar och inte bara kopior av statliga institutioner.[182] Hans personliga käpphäst var emellertid den framväxande organisationen av arbetare- och bondekorrespondenter, amatörjournalister som bidrog med reportage om sina arbetsplatser till lokala och centrala tidningar och som 1925 uppgick till över 189 000. Rörelsen arbetade under *Pravdas* beskydd och kunde räkna med Bucharins speciella intresse och inflytande. Under fem år förde han en mödosam kamp mot försök att förvandla arbetarkorrespondenterna till ett ”skikt av *tjinovniker*”. Trots att han medgav att de borde vara mer än blott ”en grammofon, som återger vad som händer där nere”, hävdade han att man genom en ”byråkratisering” av dem skulle undergräva deras ”huvuduppgift” som ”antenner”, som överförde folkliga stämningar och missnöjen till regeringen, och deras nödvändiga frihet att kritisera förvaltningen.[183] Stalinistiska motståndare skulle senare hävda, att detta var utmärkande för Bucharins ”opportunistiska” filosofi att ge efter för massornas ”efterblivenhet och missnöje”. På detta och på den då pågående byråkratiseringen av det sovjetiska samhället svarade Bucharin återigen med parollen: ”så många arbetar- föreningar som möjligt, undvik med alla medel deras byråkratisering”.[184]

I många avseenden avspeglade Bucharins politiska tänkande den sociala verkligheten i NEP-samhället. Han trodde på enpartisystemet och hoppades på bolsjevikisk ”hegemoni” i det ekonomiska, kulturella och ideologiska livet; men han tolererade också, och applåderade till och med, den pluralism som utmärkte dessa områden under NEP-åren. Han var känslig för förebuden om en ”Ny Leviathan” och skakad i efterhand av krigskommunismens övergrepp; han motsatte sig att diktaturens ”huvudorganisationer” blev allestädes närvarande och allsmäktiga och omvandlade alla andra sociala institutioner till ”organisatoriska knytnävar”.[185] Han var inte längre en förespråkare för ”etatisering” utan en synnerligen o-”totalitär” bolsjevik. Hans tro på en ledning, som byggde på samtycke och som var pedagogisk snarare än befallande, på ”kamratlig övertalning” snarare än våld och på social harmoni vittnade om ett samhälle, som både var trött på de inbördes stridigheterna och till övervägande del illiterat. Bucharins mer sympatiskt inställda motståndare antydde ibland, att han hade fel eftersom han kom med behagliga lösningar på industrialiseringens och moderniseringens svåra problem. Den anklagelsen skulle återigen framföras 1928-29, då han framträdde som ledare för höger-oppositionen.

Kring mitten av 1926 hade Bucharin utformat sin reviderade bolsjevism. Som det anstod en officiell marxistisk teoretiker var den allomfattande. Han hade utvecklat ett ekonomiskt och

---

[180] Se t ex *Anteckningar*, II, s. 256f.
[181] Eller som han uttryckte det: ”tillväxten av det som jag ... villkorligt kallar sovjetskaja obsjtjestvennost”. Uttrycket kan översättas som sovjetisk samhällsstruktur, sovjetsamfundet eller helt enkelt sovjetism. Anteckningar, II, s. 256ff. Se också *Bolsjevik* 1924:7-8.
[182] *Arbetare- och bondekorrespondenter*, s. 74ff Se t ex också *Det aktuella läget*, s. 38; *Pravda* 19/6 1925 och *Molodaja guardija* 1926:2.
[183] Se hans *Arbetare- och bondekorrespondenter*, i sht s. 8f, 18ff, 34ff, 51ff, 61ff; *Pravda* 28/5 1926. För arbetare- och bondekorrespondenterna se Carr, *Socialism* I, s. 195ff.
[184] För anklagelsen, se *För den marxist-leninistiska läran om pressen* (Moskva 1932) s. 81ff, 108ff och *Pravda* 11/12 1929. För Bucharins svar se *Lenins politiska testamente*, s. 25 och hans upprörda fördömande av byråkratisering, *Pravda* 2/12 1928.
[185] Se t ex *Om arbetare- och bondekorrespondenter*, s. 15f, 56.

politiskt program och sammankopplade båda med det ”breda, allmänna, strategiska syftet” att bygga socialism i NEP-Ryssland.[186] Om man förutsätter att partiet önskade följa en fredlig, evolutionär utveckling, var Bucharins teoretiska insatser betydande. På det allmännaste och viktigaste planet hade han i teorin förenat de båda revolutionerna från 1917. Genom att framställa den agrara revolutionen mot godsägarna som en del av ”vår revolution” och det dubbla upproret 1917 som det tillfälliga ursprunget till ”*smytjkan* mellan arbetare och bönder” hade han lagt den ideologiska spökbilden om en tredje revolution åt sidan, vare sig det gällde böndernas eller ”proletariatets nemesis”.[187] Hans uppfattning att bondefientlighet var politiskt, ekonomiskt och etiskt främmande för bolsjevismens ”historiska uppgift” – ”en sång från en helt annan opera”[188] – gav om ingenting annat bolsjevikerna ett sätt att förena sin oväntade roll som moderniserare med sina socialistiska ideal.

Kampanjen för att förankra hans nya teori som partiortodoxi kunde emellertid räkna med motstånd, även från icke-oppositionella. Den revolutionär–heroiska traditionen var fortfarande vid liv och dess anhängare var fler än den fåtaliga vänstern. Många funktionärer på landsbygden hade uppfostrats i krigskommunismens anda och en del var fortfarande fientliga mot den nya jordbrukspolitiken och tveksamma inför Bucharins påstående att NEP inte var ”en avvikelse från de ärorika revolutionära traditionerna”.[189] Dessutom påminde mycket av hans teoretiserande – alltifrån behandlingen av försäljningskooperativ till föreställningen om organisk evolutionism – om den socialdemokratiska reformismens kätterier; hans framställning av *smytjkan*, av arbetare och bönder som ”arbetande kamrater” upplevde många också som ett oheligt återfall i rysk populism (*narodism*). Även om Bucharin alltid varit kritisk mot populismen och aldrig upprepat dess idealisering av bylivet, försökte han anpassa den urbana marxismen till Rysslands bondeverklighet och kom därigenom oundvikligen in på förmarxistiska tankar. Att han hade insett böndernas roll som en revolutionär destruktiv kraft under 1900-talet undanröjde inte den ideologiska misstanke, som omgav hans idéer, eller anklagelsen att han stod för en ”kommunistisk populism”.[190]

I sista hand måste emellertid Bucharins program stå eller falla inte på sin ideologiska godtagbarhet utan på sin ekonomiska användbarhet. Hans program krävde industrialisering genom en utvidgning och intensifiering av varuutbytet mellan den statliga industrin och bondejordbruket. En jämn ökning av böndernas efterfrågan på industrivaror skulle garantera ett överskott på spannmål och stimulera fortsatt industriell tillväxt. Här, i båda andarna av den ”ekonomiska *smytjkan*”, kunde hans antaganden kraftigt ifrågasättas.

Under ledning av Preobrazjenskij slog vänstern snabbt fast den väsentliga svaga punkten i hans industriprogram och anklagade honom för en illusorisk ”restaurationsideologi”.[191] Ett program som stimulerar konsumentefterfrågan för att stimulera industriproduktionen kunde ha varit tillräckligt under den industriella återhämtningsperiod, som hade börjat 1921 och närmade sig sitt slut 1926; men, hävdade vänstern, det var totalt olämpligt för den efterföljande perioden, när de befintliga industrianläggningarna skulle vara i full drift och när expansion och teknologisk förnyelse av det fasta kapitalet (”rekonstruktion”) skulle bli huvudproblemet. När det var slut med de relativt låga kostnaderna för återhämtningen, kunde man inte längre undvika det svåra problemet med nya investeringar. Då Bucharin koncentrerade sig på efterfrågan, jagade han, hävdade kritikerna, en livsfarlig chimär. Förbrukningen och förslitningen av det fasta kapitalet 1914-21 tillsammans med att revolutionen hade befriat bönderna från deras tunga finansiella skyldigheter och gjort det möjligt för dem att ställa

---

[186] *Det aktuella läget*, s. 37.
[187] Uttrycket kommer från Demjan Bjednij och citeras i Carr, *Socialism*, II, s. 79.
[188] *För leninismen*, s. 294, 296, 317.
[189] Se Bucharins anmärkningar i *Bolsjevik* 1925:9-10 och *14:e kongressen*, s. 824.
[190] Preobrazjenskij, a.a., s. 303.
[191] Begreppet kommer från Ivan Smilga. Se *VKA* 1926, s. 199.

större krav på den sovjetiska industrin, detta innebar att den verkliga sjukdomen var industrins strukturella oförmåga att möta konsumentefterfrågan och inte en svag inhemsk marknad. Till dess att industrin hade återuppbyggts, var ingen jämvikt mellan tillgång och efterfrågan möjlig. I stället skulle det råda en kronisk industriell ”varubrist”.[192]

Vänsterns kritik var uppenbarligen välgrundad i viktiga avseenden. Bucharin hade utarbetat ett långsiktigt program på grundval av kortsiktiga industriella framgångar. Han hade bländats av den ”våldsamma ekonomiska tillväxten” 1923-26, då industriproduktionen ett år ökade med 60 procent och nästa med 40 och han förebådade ”väldiga möjligheter att släppa loss industrin”. Att hans strategi innefattade nyanvändning av befintliga tillgångar snarare än att skapa nya var uppenbart: ”Hela den ekonomiska politikens konst består av att sätta i rörelse ('mobilisera') de produktionsfaktorer som ligger dolda som 'outnyttjat kapital'.”[193] Även om 75 procent av industrins ”outnyttjade kapital” var ”i rörelse” 1925, var det först i mars 1926 som Bucharin offentligt började oroa sig för ”ytterligare kapital”. Fram till februari 1926 sade han nästan ingenting om den lindriga varubristen 1925; då avfärdade han den som ”en krampryckning i vår ekonomiska utveckling”.[194] Också på andra sätt framgick det att han inte ville tänka sig en radikal och omedelbar expansion av industrin. Bolsjevikerna insåg sålunda att källan till den stigande arbetslösheten i städerna var överbefolkningen på landsbygden. Preobrazjenskijs lösning var nya industrier för att suga upp invandringen till städerna; Bucharins var att skapa nya jordbruksarbeten på landsbygden.[195]

Hans uppfattning om jordbruket var också sårbar. Bucharins antagande att man genom att stimulera böndernas konsumtion och kommersialisera bondeekonomin skulle få fram tillräckligt med spannmål för att föda städerna och stödja industrialiseringen förbisåg det ryska jordbrukets inneboende efterblivenhet och låga produktivitet; dess primitiva och uppsplittrade natur hade också förvärrats av den revolutionära uppstyckningen av de stora överskottsproducerande godsen och kulakgårdarna 1917-18. Två lösningar var möjliga. Den ena var att tillåta privat konsolidering av jorden och uppkomsten av en kapitalistisk jordbruks-sektor med hög produktivitet. För Bucharin och för de flesta bolsjevikerna var denna ”kulaklösning” ideologiskt oacceptabel.[196] Samtidigt som han ville nagla fast kulakspöket, gick han inte så långt i sin tolerans för kulakjordbruket att han tillstyrkte jordkonsolidering och framväxten av en jordbruksbourgeosi. Då han uppmanade bönderna att ”berika sig” hoppades han på en landsbygd med enhetligt välmående mellanbönder, förmodligen en illusorisk tanke. En alternativ lösning var att skapa större produktionskollektiv eller statliga jordbruk. Men i linje med Bucharins negativa inställning 1924-26 uppvisade den period, då Bucharins inflytande var som störst, en officiell likgiltighet och nedgång för alla former av kollektivt brukande.[197]

Även om det sovjetiska jordbruket hade återvunnit sin förrevolutionära produktivitet, kvarstod fortfarande problemet med avsättningen av produkterna. Utjämningen på landsbygden hade stärkt bondehushållens självförsörjning och avskaffandet av böndernas tidigare skulder hade givit dem större frihet att besluta hur mycket och vad de skulle producera och sälja.[198]

---

[192] Denna skildring av vänsterns kritik bygger på Erlich, a.a., s. 30-59.
[193] *Föreläsning* s. 3. För industrisiffrorna, se Popov, a.a., s. 261.
[194] *Komsomols sjunde kongress*, s. 255. I december 1925 lade han märke till att industrin producerade ”en otillräcklig mängd varor” men såg det inte som något allvarligt. *Tre tal*, s. 19.
[195] Erlich, a.a., s. 38. För Bucharin, se *EKKI:s utvidgade plenum 1925*, s. 369f och *Bolsjevik* 1925:9-10.
[196] Under debatterna påminde bolsjevikerna om de tsaristiska agrarreformerna under Stolypin, som hade beskrivit dem som en ”satsning inte på den druckne och den svage utan på den nyktre – på den ihärdige enskilde ägaren”: Citerad i Richard Charques. *The Twilight of Imperial Russia* (London 1965) s. 177f. Därav Bucharin ständiga förnekande av att hans politik utgjorde en ”satsning på kulaken”.
[197] Detta är ett genomgående tema i Lewin, a.a.
[198] Se Lewins diskussion i *Soviet Studies* (oktober 1965) s. 163f och Erlich, a.a., s. 34ff Forskarna är oeniga om mängden marknadsförd överskottsspannmål på 20-talet. En del tenderar att stödja officiella siffror använda av

Bucharin hoppades att förmånliga priser och ett överflöd på billiga industrivaror skulle locka fram en jämn ökning av det försålda överskottet, en förväntan som regelbundet äventyrades av hotet om varubrist. Om brister i hans industriprogram satte hans jordbruksprogram i fara, var också det motsatta sant. De första förebuden uppenbarade sig 1925, då trots en god skörd spannmålsuppsamlingen föll avsevärt under de officiella förväntningarna och därigenom allvarligt skadade regeringens planering av export och import.[199]

Allt detta visar att Bucharin i sitt ekonomiska tänkande mellan 1924 och 1926 underskattade behovet av statlig intervention i både industri- och jordbruksproduktion.[200] I stället för planerade kapitalinvesteringar förordade han lägre industriella kostnader och priser; i stället för att inrikta sig på att en gång för alla skapa en kompletterande kollektiv spannmålssektor, var han helt och hållet beroende av de små böndernas ”samverkan”. I båda fallen förringade han de statliga ”kommandohöjdernas” interventionistiska förmåga, och satte i stället sin tillit till marknadens spontana sätt att verka. Under hela 1924-26 uppsatte han sådant som i allt väsentligt var marknadsmål, som att undanträng privata handlare och att skynda på varuutbytet. Dessa mål uppnåddes ofta, men landets produktionskapacitet påverkades inte.

Denna inriktning låg bakom andra svårigheter, som hängde samman med Bucharins politik. Hans uppfattning om den industriella tillväxtens takt och mönster var också en avspegling av återhämtningsperioden, när produktionen ökade dramatiskt och den lätta industrin fick stimulera den tunga. Men även om han talade om en utveckling i ”snigeltakt” fram mot socialismen och en gång hävdade att ”ett långsamt tempo” inte behövde vara ”en ödesdiger fara”, önskade Bucharin lika starkt som vänstern ”ett mycket snabbt tempo” och ett som inte skulle tillåta att den tunga industrin ”släpade efter”. För många bolsjeviker såg det slutligen ut som om hans politik berövade partiet dess industrialiseringsinitiativ och placerade det i böndernas eller den utländska marknadens misstänkta händer. Av den anledningen skapade en bitter känsla av maktlöshet tillsammans med ekonomiska invändningar opposition mot hans program.[201]

Hur kom det sig att Bucharin höll fast vid viktiga missuppfattningar och att han förblev envist likgiltig för vänsterns analyser? Otvivelaktigt missleddes han av regeringens dramatiska framgångar under perioden av ekonomisk återhämtning. Eftersom han dessutom var säker på att oppositionens politik innebar politisk katastrof och eftersom han själv var indragen i en bitter kamp inom partiet lyssnade han inte på befogad kritik och blev precis som sina motståndare ännu mer övertygad om att hans politik – och bara hans – var förnuftig. Mer än någonting annat tycks emellertid hans etiska uppfattning om bolsjevismens ”historiska uppgift” ha varit ansvarig. Den förenade honom med tesen att masskonsumtion skulle vara drivkraften bakom den sovjetiska industrialiseringen. Det perspektivet hade Bucharin ibland nytta av; det gjorde honom sålunda uppmärksam på de faror, som rymdes i det politiska och ekonomiska monopolet. Men det missledde honom också. Han blev upprörd av Preobrazjenskijs ”vansinniga Utopia”, som skulle föda industrin genom att utsuga bönderna; men när det var nödvändigt med praktiskt tänkande ägnade han sig åt att fabricera moraliska slagord. På vänsterns uppmaning om högre industripriser svarade han: ”vår industri måste ge byekonomin billigare produkter än vad kapitalisterna gjorde”.[202] Hur moraliskt tillfredsställande detta än

---

Stalin, som angav den marknadsförda produktionen 1926-7 till 13,3 % av skörden, jämfört med 26 % 1913. En del hävdar att dessa siffror är oriktiga och att skillnaden mellan 1913 och 1926-7 var avsevärt mindre. Se Jerzy F. Karcz, ”Thoughts on the Grain Problem” i *Soviet Studies* (april 1967) och R.W. Davies, ”A Note on Grain Statistics” *Soviet Studies* (januari 1970). Även om man godtar de mer gynnsamma siffrorna, förblev det ett mycket allvarligt problem.

[199] Carr, *Socialism*, I, s. 200ff

[200] Se Lewin diskussion i *Soviet Studies*

[201] *Det aktuella läget*, s. 11.

[202] *Partiet och det oppositionella blocket*, s. 58.

var, så var det inget svar till Preobrazjenskij. När den etiska uppfattningen var som sämst ledde den Bucharin till att föreställa sig det omöjliga: en industrialisering utan knapphet eller ohyggliga bördor – en smärtfri väg till modernitet.

Vilka skälen än var fick hans ursprungliga ekonomiska program problem redan 1926, det år då det industriella uppsvinget gick mot sitt slut. Inom några månader kom han att tänka om och revidera sin politik,[203] även om hans nya tänkande förblev troget de allmänna teoretiska, politiska och etiska argument som han hade framfört 1924-26. Då som tidigare skulle politiken lika väl som de ekonomiska villkoren påverka hans förslag, om inte för annat därför att Bucharin och hans idéer nu befann sig mitt i en politisk storm.

[203] Se Erlich, a.a., kap. 4.

7. Duumviratet: Bucharin och det delade ledarskapet

> Jag ser nu kamrater, att kamrat Stalin har blivit en fullständig fånge hos den politiska linje, vars skapare och verklige företrädare är kamrat Bucharin.
>
> Lev Kamenev 1925

> Vi stödjer och vi skall stödja Bucharin
>
> Josef Stalin 1925

Under första hälften av 1925, vid trettiotre års ålder, förenade sig Bucharin efter hand med Stalin och bildade en ny ledning för centralkommitténs majoritet; därmed inleddes den period, då han utövade sitt största inflytande över sovjetisk politik. Deras koalition hade sitt ursprung i upplösningen av triumviratet mot Trotskij, vilket började falla sönder mot slutet av 1924 och kollapsade 1925, när Zinovjev och Kamenev, först i skymundan och sedan öppet, ifrågasatte Stalins ledning av partiapparaten och Bucharins ideologiska och politiska ställningstaganden.[1]

Logiken bakom det nya duumviratet var aritmetisk. Politbyrån bestod av sju fullvärdiga medlemmar 1925: Trotskij, Zinovjev, Kamenev, Stalin, Rykov, Tomskij och Bucharin, som blivit fullvärdig medlem efter Lenins död. De tre första motsatte sig nu den officiella politiken, även om de inte gick samman förrän till våren 1926. Rykov och Tomskij var för det mesta införstådda med den politik, för vilken Bucharin var den främste talesmannen. Genom att förena sig med Bucharin

skapade Stalin en ny majoritet i politbyrån på fyra mot sina tidigare allierade Zinovjev och Kamenev (med Trotskij för tillfället i surmulen frånvaro). Bucharin säkrade i sin tur en officiell majoritet för den politik han intensivt trodde på. Återigen förnekade han all personlig antagonism och gjorde följande indirekta kommentar till duumviratets ursprung och natur: ”man måste kämpa för majoritet om man vill se till att den politik utförs, som man anser vara riktig”.[2]

Som framgår av detta, kan den av Stalin och Bucharin ledda politbyråmajoriteten bäst beskrivas som en koalition – eller med tjugotalets terminologi, ”block”. Det var ett villkorligt konvenansparti mellan skilda ”grupperingar” och inte en enhetlig grupp av likasinnade ledare.[3] I likhet med det tidigare triumviratet och senare den förenade vänsteroppositionen med Trotskij, Zinovjev och Kamenev förenades Stalins och Bucharins majoritet lika mycket av rädsla för gemensamma fiender som av gemensamma åsikter. På denna grundval och trots tecken på inre spänningar överlevde koalitionen sin inledande strid 1925 liksom också de bittra fraktionskamperna 1926-27, som till slut omfattade nästan alla in- och utrikespolitiska frågor. Efter vänsterns organisatoriska undergång på den femtonde partikongressen i december 1927 föll så koalitionen sönder.

Det som Stalin tillförde koalitionen var organisatorisk makt. Sedan han 1922 blivit ledare för partisekretariatet, eller generalsekreterare, hade han energiskt och skickligt dragit nytta av det centrala partimaskineriets omfattande maktbefogenheter. Han kontrollerade ännu inte hela partiet, som vid mitten av tjugotalet ofta påminde om en federation av ”furstendömen”

---

[1] För slutet på triumviratet, se Daniels, *Conscience*, s. 253ff och Carr, *Socialism*, II, kap. 13. För belägg far ett gradvis framväxande av alliansen mellan Stalin och Bucharin mot slutet av 1924 och början av 1925, se *14:e kongressen*, s. 136, 397f, 459f, 502 och Carr, ibid, s. 43ff. Även om det inte fanns några formella ledande poster, erkände man underförstått och officiellt Stalins och Bucharins ställning som gemensamma ledare på olika sätt. Se t ex deras placering i den officiella bilden av den centralkommitté, som valdes i december 1927. *Ogonjok* 1/1 1928.

[2] *Till frågorna på den 14:e kongressen*, s. 4.

[3] Begreppet ”gruppering” kommer från Bucharin, ibid Se också Lasjevitjs iakttagelse, att politbyrån i verkligheten inte var ett ledarkollektiv utan ett antal ”kombinationer”, ibid, s. 181.

dominerade av feodala ledare.[4] Men genom sin makt att utnämna och avsätta sekreterare hade Stalin redan lagt grunden till det som den ena besegrade oppositionen efter den andra kom att fördöma som ”sekretariatets diktatur”.[5] Den centrala partibyråkratin gav honom en mer överväldigande maktbas än någon annan stridande ledare hade; genom den byggde han upp och manipulerade en lojal röststyrka i de lägre partiorganisationerna, i centralkommittén, på partikongresserna och till slut i politbyrån själv.

Stalins maktapparat demonstrerades på den fjortonde partikongressen i december 1925. Zinovjev och Kamenev, med sin bas i det som den förre trodde var sin ”ogenomträngliga fästning” i Leningrad, framträdde på kongressen för att bekämpa duumviratets politik och ledning. De blev krossade, med 559 kongressröster mot 65. Inom en vecka trängde företrädare för den segrande ledningen in i Leningrad, avsatte Zinovjevs anhängare och såg till att partiet i Leningrad blev ”lojalt”.[6] Stalin hade slagit ned den första större utmaningen mot Bucharins politik. Under tiden hade han utvidgat sekretariatets inflytande över ännu ett ”furstendöme”. Det bildade mönster för de följande tre åren.

Bucharins roll i koalitionen var mer komplicerad men lika viktig, åtminstone i början. Det var först och främst han som utvecklade och framförde ledningens allmänna ekonomiska politik och ideologi mellan 1925 och 1927. Hans ledande roll bakom beslutet att utvidga NEP var ingen hemlighet; han talade öppet om det och sina ideologiska initiativ. Han låg inte bara bakom majoritetens industri- och jordbruksfilosofi, utan skrev även personligen ”de viktigaste delarna” av de kontroversiella resolutionerna 1925 om jordbrukspolitiken.[7] Hans teoretiska teser om dagens omdiskuterade frågor – bondeskikt och jordbrukets sociala utveckling, karaktären av statsindustrin och dess riktiga relation till jordbruket, försäljningskooperativ, NEP som ett övergångssystem och andra frågor som hade att göra med ”byggandet av socialismen” – utgjorde duumviratets erkända ideologi och följaktligen partiets. Den officiella bolsjevismen mellan 1925-27 var till stor del bucharinistisk; partiet följde Bucharins väg till socialismen.[8] Inte heller var hans inflytande begränsat till det sovjetiska partiet och till de inre frågorna. Systematiskt skrev han in sina teorier i Kominterns resolutioner som till exempel vid mötet med dess exekutivkommitté i april 1925, då han lade fram sextiotre nya ”teser om bondefrågan”.[9] Från 1926 och framåt var han nästan ensam om att utforma den officiella bolsjevikiska uppfattningen om världen utanför, om den internationella kapitalismen och revolutionen.

Grovt talat förekom det i allmänhet en arbetsdelning mellan Bucharin och Stalin, mellan å ena sidan formuleringen av politiken och teorin och å andra sidan den organisatoriska styrkan.[10] Stalin var naturligtvis varken okunnig om eller ointresserad av politik eller teori. Som den

---

[4] För Stalins växande organisatoriska makt, se Carr, a.a., s. 196ff och Daniels, a.a., s. 165ff, 193ff. Begreppet ”furstendöme” användes regelbundet och kritiskt i det sammanhanget under 20-talet. Se t ex Bucharin, *Föreläsning* s. 53 och *VKP(b):s 16:e konferens*, april 1929 (Moskva 1962) s. 749.

[5] Boris Souvarine, *Stalin: A Critical Study of Bolshevism* (New York 1939) s. 476. 1929 skulle Bucharin kalla det ”sekreterarvälde”. Citerat i Gajsinskij, a.a., s. 196.

[6] Serge, a.a., s. 211; *14:e kongressen*, s. 524; V. M. Ivanov, *Ur historien om partiets kamp mot ”vänsteropportunismen”* (Leningrad 1965) s. 155-200.

[7] Se *14:e kongressen*; *Pravda* 13/12 1925.

[8] Det var det som låg bakom Zinovjevs anklagelse på den 14:e partikongressen, ibid, i sht 101ff.

[9] *EKKI:s utvidgade plenum 1925*, s. 528-44. De publicerades ursprungligen under Bucharins namn i *Pravda* 1/4 1925 och innehöll nära nog alla hans teoretiska nyskapelser vad gällde att bygga socialism i ett bondesamhälle. De blev kontroversiella senare, när stalinister försökte förneka att bucharinismen någonsin hade varit officiell politik. Se t ex E. Jaroslavskij i *Pravda* 17/11 1929. Bucharins moderniserade åsikter om den internationella revolutionen och Kominterns politik kommer att diskuteras i kap. 8.

[10] Robert V. Daniels har skrivit om Stalins allians med bucharinisterna: ”I frågor om politik och teori vägleddes han av deras linje; i frågor om organisation var hans organisatoriska makt deras stöd”. ”Stalin's Rise to Dictatorship 1922-1929” i *Politics in the Soviet Union: Seven Cases*, red. Alexander Dallin/Alan F. Westin (New York 1966) s. 27.

försiktige politiker han var, distanserade han sig från sin allierades tillfälliga snedsprång, i synnerhet hans paroll ”berika er”. Eftersom han var medveten om hur sårbara en del av Bucharins teorier var, var han noga med att inte ansluta sig till honom i tolkningar, där arvet från Lenin var särskilt oklart.[11] Men medan Stalin ibland lovordade industrialiseringen (i synnerhet den tunga) och förtjänsterna med den sovjetiska autarkin mer än Bucharin, tycktes han inte ha ett eget industriellt eller agrart program. Alltifrån den första utformningen av Bucharins program 1924-26 och dess revidering 1926-27 var Stalin en bucharinist i den ekonomiska politiken.[12] När denna politik kom under våldsamt angrepp på den fjortonde kongressen 1925, förklarade han: ”vi stödjer och vi skall stödja Bucharin”. Om det hade oppositionen inget tvivel. På samma kongress sade Kamenev: ”Jag ser nu kamrater, att kamrat Stalin har blivit en fullständig fånge hos den politiska linje, vars skapare och verklige företrädare än kamrat Bucharin”.[13]

Bucharin bidrog också med mer praktiska politiska tillgångar till duumviratet. Den viktigaste var hans kontroll av partiets centrala publikationer. Till hans redaktörskap för den dagliga *Pravda* kom i april 1924 centralkommitténs nya fjortondagarstidskrift, *Boljsevik*, vars syfte var ”försvaret och stärkandet av den historiska bolsjevismen mot alla försök att förvränga och förvanska dess grundvalar”.[14] Kontrollen över centralkommitténs två viktigaste opinionsorgan gav Bucharin ett viktigt vapen i fraktionskampen, vilket visades av Zinovjevs fruktlösa kampanj för att upprätta rivaliserande publikationer i Leningrad 1925 och av Stalins väldiga ansträngning för att ta dem ifrån Bucharin 1928.[15] Genom *Pravda* och *Bolsjevik* härskade Bucharin över ett omfattande press- och propagandaimperium. I deras hägn publicerades en mängd andra vitt spridda tidskrifter, tidningar och småskrifter, samtidigt som Bucharin dessutom satt i redaktionerna för en mängd andra tidningar, uppslagsverk och förlag. Det politiskt viktigaste var att den lokala partipressen tog sina ledare och ofta sina artiklar direkt från *Pravda*.[16] Under 1920-talet var centralorganen mer än bara auktoritativa kanaler för kontakterna inom partiet. Deras ansvar för att tolka partiresolutionerna gav dem oundvikligen en betydelsefull roll, när det gällde politikens slutgiltiga utformning och förverkligande. Kamenev överdrev bara litet, när han klagade över att Bucharin och dennes anhängare (som tillsattes på publikationerna) utövade ett ”faktiskt monopol över partiets politiska och litterära organ” och över ”allt politiskt utbildningsarbete”.[17]

Bucharins andra institutionella post innebar ett annat slags politisk tillgång. Han och Zinovjev hade tillsammans utformat Kominterns verksamhet, politik och teori sedan 1923. Även om Zinovjev formellt stannade kvar som ordförande till oktober 1926, gjorde hans nederlag i december 1925 snabbt Bucharin till den internationella organisationens verklige ledare. Efter Zinovjevs formella avskedande blev Bucharin exekutivkommitténs generalsekreterare och sålunda även ledare *de jure* (ordförandeposten hade nämligen avskaffats).[18] Posten tillförde inte något till duumviratets organisatoriska makt inom det sovjetiska partiet; men eftersom

---

[11] Se t ex *14:e kongressen*, s. 494, 503f.
[12] För en diskussion, se Alexander Erlich, ”Stalin's View on Soviet Economic Development” i *Continuity and Change in Russian and Soviet Thought*, red. Ernest J. Simmons (Cambr. Mass. 1955) s. 81-99. För en annorlunda uppfattning se Rudolf Schlesinger, ”A Note on the Context of Early Soviet Planning”, *Soviet Studies* (juli 1964).
[13] *14:e kongressen*, s. 254, 494. För liknande uttalanden från oppositionen se Smilgas och Radeks anmärkningar i *VKA* 1926, s. 199, 247 samt Kamenevs i *14:e kongressen*, s. 255ff, 269f.
[14] *Bolsjevik* 1924:1.
[15] Se Carr, *Socialism* II, s. 55 och *Vestnik leningradskogo universiteta* 1971:2, s. 26.
[16] Parti- och sovjetpressen i kamp för uppbygget av socialismen och kommunismen I (Moskva 1961) s. 76; *Krasnaja pechat* 1926:4.
[17] *14:e kongressen*, s. 254. Se också Zinovjevs klagomål, s. 113ff.
[18] *Kommunistiska internationalen: kort historik*, s. 261f. *Tio års sovjetmakt- 1917-1927* (Leningrad 1927): s. xxxvii.

både majoriteten och oppositionen fortfarande satte värde på sympatierna från de utländska kommunistiska partierna, hade ledningen över Komintern sina fördelar. Det stärkte Bucharins personliga prestige liksom också duumviratets auktoritet. Det utvidgade också hans inflytelsesfär och gjorde det möjligt för honom att placera sina sovjetiska anhängare i Kominterns exekutivkommittés politiska sekretariat samt att gynna sina utländska sympatisörer.[19] Under alla partidebatterna och i synnerhet 1926-27 när diskussionen gick in på utrikespolitiken, gav Komintern Bucharin ytterligare en officiell plattform.

Dessa områden, de centrala organen och Komintern, var Bucharins ”furstendömen”. De svarade till hans allmänna roll i majoritetens kamp mot oppositionen: medan Stalin förde det organisatoriska kriget, förde Bucharin det ideologiska, där hans idéer och motargument utgjorde kärnan i ledningens anfall och försvar. Som ideologisk kämpe var han oumbärlig under duumviratets tidigare faser. Varken Stalin eller hans anhängare kunde mäta sig med oppositionens berömdheter, vilken i Trotskij, Kamenev, Preobrazjenskij, Pjatakov, Smirnov, Smilga och Radek hade skickliga teoretiker, kunniga ekonomer och vältaliga publicister. Alla var män av idéer och intelligens, de var begåvade och var hemma i offentlig debatt och ideologisk kamp.

Så snart debatterna fördes på ett något så när högt intellektuellt plan var Bucharin den ende bland majoritetens främste ledare som var dem jämbördig (även om Rykov var bra på praktisk ekonomi). Hans erkända teoretiska begåvning och bildning, hans ”talarkonst” och hans ibland missbrukade talanger som ”obarmhärtig polemiker”[20] gav majoriteten en framstående talesman, som kunde ta itu med oppositionen. Det var Bucharin som bemötte Preobrazjenskij; det var han som på den fjortonde partikongressen omintetgjorde Zinovjevs senkomna försök att vinna en ställning som bolsjevikisk teoretiker och närmast förintade den eventuella ideologiska auktoritet som denna avtynande gestalt kan ha haft; och det var han som reste till det proletära Leningrad i februari 1926 för att försvara ledningens bondepolitik.[21] I ett avseende var tjugotalets programmatiska debatter en utdragen politisk kampanj: viktiga slag, om än kanske inte de avgörande, vanns och förlorades på talartribunerna. Bucharin vann inte alltid dessa sammandrabbningar; men när majoriteten kunde göra anspråk på en anständig intellektuell seger, var resultatet till stor del hans.

Ideologisk krigföring kräver som all annan krigföring både legioner och fältmarskalker. Och det var i dessa legioner, bland de unga partiintellektuella från det som blev känt som ”Bucharinskolan” som Bucharin hade sitt mest unika och kontroversiella instrument. Skolan hamnade på den politiska scenens centrum 1925, mitt i en kaskad av fördömanden. Ibland beskrevs den som en uppstigande inkarnation av ”småborgerligt förfall”, en ”kulakavvikelse” och en ”narodnikanda”; tillsammans med Bucharin blev skolan huvudskurken för oppositionen vid den fjortonde kongressen.[22] Zinovjev och Kamenev beklagade sig över att dess

---

[19] Bland andra arbetade tidvis Aleksandr Slepkov, Valentin Astrov, Aleksandr Aichenvald och E. Goldenberg, alla framträdande unga bucharinister i det sovjetiska partiet, i kominternapparaten efter 1925. Bucharin tog t ex in Slepkov i dess politiska sekretariat och lovordade honom som en ”utmärkt organisatör”. Jules Humbert-Droz, *De Lénine à Staline*, 1921-1931 (Neuchâtel 1971) s. 285. Två mindre kända bucharinister, Grolman och Idelson, tycks ha lett den sovjetiska particellen i exekutivkommittén. Se *Pravda* 22/11 och 16/12 1929. Humbert-Droz, den schweiziska delegaten och en ledande gestalt i kominternapparaten, stod särskilt nära Bucharin. Han och andra kommer att diskuteras i kap. 9.

[20] Se Pokrovskijs anmärkningar i *VKA* 1925 och Volfsons i *Den litterära encyklopedin* I (Moskva 1929) s. 634. Se också Eastman, *Love and Revolution*, s. 353f och The *New York Times* 4/11 1926.

[21] För hans angrepp på Zinovjev, se *14:e kongressen*, s. 136-51; för hans leningradtal, se *Leningradorganisationen* och *Föreläsning*. Preobrazjenskij beskrev Bucharin som sin ”kunnigaste” och ”främste motståndare”, *New Economics*, s. 8, 295.

[22] Angreppen började i Leningrad tidigt 1925 och nådde sitt crescendo på kongressen i december. Se *Den nya oppositionen*, s. 11, 64f, 176 och *14:e kongressen*. Se också Safarov citerad i Ustrjalov, a.a., s. 225 och Preobrazjenskij, a.a., s. 280.

företrädare kontrollerade ”hela pressen” och försökte ”terrorisera var och en som påpekar deras förvrängning och förvanskning av ... leninismen” och de framförde följande anklagelse: ”kring Bucharin formeras nu en hel 'skola', som försöker dölja verkligheten och retirera från klasståndpunkten”. I själva verket, sammanfattade Kamenev, ”bygger skolan på avvikelser från Lenin”. Krupskaja, som tillfälligt stödde de två tidigare triumvirerna, såg en fara på lång sikt: ”det röda professoratet kring kamrat Bucharin är en tronföljd som förbereds, en utbildning av de teoretiker, som skall bestämma vår linje”.[23] Hädanefter saknades sällan liknande anklagelser mot ”den teoretiska skolan under Bucharins beskydd” i vänsterns skildringar av den officiella skändligheten. De skulle upprepas och utsmyckas av Stalin 1928-29.[24]

Föremålet för denna oro var en liten grupp unga partiideologer, de flesta av dem hade tagit examen vid Institutet för röda lärare, och de betraktade Bucharin som sin intellektuelle och politiske inspiratör och sig själva som hans lärjungar. Även om det var först 1925 som de blev politiskt kontroversiella, hade man lagt märke till Bucharins ”noviser” så tidigt som 1922.[25] Det var inte själva närvaron av unga bolsjeviker kring en politbyråmedlem som var ovanlig. De flesta mer betydande ledarna – Trotskij, Zinovjev och Stalin till exempel – använde en del unga partimedlemmar som medhjälpare i sina personliga sekretariat. (Jämförbara arrangemang finns i alla politiska system.) Dessa sekreterare, som de brukade kallas, rekryterades ofta från ledarens speciella ansvarsområde. Sålunda leddes Bucharins eget personliga sekretariat av Efim Tsejtlin, en av Komsomols grundare och en gång dess nationelle ledare.[26] Men det som skilde Bucharinskolan från den vanliga omgivningen av medhjälpare (förutom deras antal) var deras utbildning i högre partiinstitutioner, deras uppskattade intellektuella och litterära förmåga, deras gemensamma ideologiska identitet och den politiska roll de kom att spela. Den rollen kom sig av att även om de ibland fungerade som personliga medhjälpare till Bucharin, så innehade de framför allt och i stigande grad officiella positioner.[27]

Det tycks ha varit tre skäl till att så många dugliga unga bolsjeviker samlades kring Bucharin. Det första var hans ojämförliga rykte som marxistisk tänkare; för dem var han en ”teoretisk Herkules”, en idol.[28] För det andra och nära sammanhängande därmed var Bucharins ”oerhörda auktoritet” bland de unga i partiet, speciellt bland dem som utvalts till att bli kommande bolsjevikiska intellektuella. Under flera år hade han varit den medlem i politbyrån som hade de närmaste kontakterna med Komsomol och 1923 sade han på skämt: ”Jag ber er att inte tro att detta har blivit min specialitet eller mitt yrke”.[29] Dessutom skolades ”hundra tusentals människor” på grundval av hans arbeten, som till exempel *Den materialistiska historieuppfattningen*. Han var därför särskilt beundrad och inflytelserik i partiets utbildningsanstalter.[30]

---

[23] *14:e kongressen*, s. 109, 165, 254, 274.
[24] Se t ex Trotskij i *BO* 1929:12-13 och I. Smilga ”Högerkretsens plattform” (T2825). För den stalinistiska attacken, se *Pravda* 18/9 och 20/10 1929.
[25] *PZM* 1922:3. Som Bucharin senare framhöll hade de redan bildats 1919-20. *Case of the Anti-Soviet Bloc*, s. 385.
[26] Bucharins och Kamenevs memorandum (T1897) och *Case o*f, s. 387. För Tsejtlins (ibland stavad Tsetlin) karriär inom Komsomol, se hans memoarer i *Ungdomsrörelsen i Ryssland*, red. A. Kirov/ V. Dalin (Moskva, Leningrad 1925) s. 235f samt *VLKSM* i resolutioner från dess kongresser och konferenser. 1918-1928 (Moskva och Leningrad 1929) s. 7.
[27] Först Zinovjev och senare Stalin försökte t ex värva de bästa unga bucharinsterna till sina egna sekretariat. Se *Pravda* 24/7 1927; *Bolsjevik* 1927:11-12 och Astrov, a.a., s. 318. För Stalin, se *Memoirs of a Bolshevik-Leninist* (opubl.)
[28] Avtorchanov, *Stalin*, s. 24; se t ex Maretskij, a.a.
[29] *Anteckningar* II, s. 259.
[30] *För vändningen på den filosofiska fronten* (Moskva och Leningrad 1931) s. 101. Se också ovan not 92 kap. 5.

Ingenstans gällde det mer än på Institutet för röda lärare, ett av de ledande marxistiska intellektuella centra i tjugotalets Sovjetunionen. Det hade inrättats 1921, med syftet att utbilda ”röda lärare”, som till slut skulle ersätta de partilösa akademiker, som fortfarande dominerade de sovjetiska universiteten. Institutet erbjöd en treårig studiekurs bestående av ekonomi, historia och filosofi. I en miljö som kombinerade inslag av universitet, politisk salong och kloster möttes partiets bästa hjärnor i seminarier och föreläsningar och en utvald grupp studenter. I själva verket slutade ett avsevärt antal av Institutets studenter inte som akademiker utan hamnade i politiskt och litterärt arbete.[31] Många av dessa hamnade i kretsen kring Bucharin; de flesta av de ledande gestalterna i Bucharinskolan hade ingått i Institutets första kull 1921-24.

Slutligen kan man inte helt förstå Bucharinskolan frikopplat från dess upphovsmans personlighet. De som under åren träffade honom vittnar om att den mjuke, öppne och gladlynte Bucharin, som i sin traditionella ryska blus, läderjacka och höga stövlar förmedlade atmosfären av Bohemia vid makten, var den mest omtyckte av alla bolsjevikiska ledare. (Trotskij anmärkte, att ”Bucharin i grund och botten förblev en gammal student”.) Kring honom fanns det inget av Trotskijs skräckinjagande högdragenhet, Zinovjevs konstlade uppblåsthet eller de intriger och den misstro som omgav Stalin. Han var ”kärleksfullt mjuk i sitt förhållande till kamrater” och ”var älskad”. Han utstrålade en ”oemotståndlig hjärtlighet” och han tillförde informella sammankomster en smittsam glädje och i bästa fall politiken en upphöjd tjusning.[32] Lenin lade märke till att Bucharin var en av dessa ”människor med en så lycklig natur ... att de inte ens i de våldsammaste sammandrabbningarna kan förmå sig till att förgifta attackerna”. Som för att rituellt bekräfta Lenins omdöme på dödsbädden att Bucharin var ”hela partiets favorit” inledde hans bolsjevikiska motståndare sina angrepp på honom med att förklara sin personliga tillgivenhet för ”Buchartjik”.[33] Till och med Stalin, som 1929 var en illvillig fiende, fann det nödvändigt att imitera Brutus: ”Vi älskar Bucharin, men vi älskar sanningen, partiet och Komintern ännu mer”.[34]

Vittnesmålen om Bucharins omtyckthet är sådana att man för att parafrasera Ford Madox Ford kunde säga att här fanns den Gode bolsjeviken. En äldre partimedlem, varken lärjunge eller hagiograf, beskrev honom som ”en av de mest älskade gestalterna i den ryska revolutionen”, och förklarade att han också var en man med många och skiftande intressen: ”Han är livlig och upphetsad, som kvicksilver; han törstar efter alla livsyttringar, alltifrån en ny och djup abstrakt tanke till en fest i staden”.[35] Han hade ”alla egenskaper för att fånga och trollbinda de ungas fantasi”, sade en utländsk kommunistisk beundrare och unga bolsjeviker drogs naturligt till honom. En del av hans charm var den värme och generositet med vilken han tog emot unga och underordnade kamrater, som fann honom obesvärad och lättillgänglig. Där Bucharin presiderade över lovande ”noviser”, som på *Pravda* till exempel, rådde det ”en atmosfär av harmonisk och kamratlig samverkan, av tilltro till och respekt för varandra”.[36] Han var bara några få år äldre och han mötte och uppmuntrade ”mina unga kamrater” som jämbördiga och utan anspråksfullhet. I gengäld var de bundna till honom med både personliga

[31] För Institutet se Katz, ”Party-Political Education in *Soviet Russia*”; A. Alymov i *VKA* 1931:12; *Istoritjeskij archiv* 1958:6 samt A. I. Gukovskij, *Istorija SSSR* 1965:6.
[32] Se t ex Mesjtjerjakov, ”Bucharin”, *MSE* I (Moskva 1929) s. 914; Serge, a.a., s. 165; Futrell, a.a., s. 141 samt de memoarer som citeras genomgående i Löwy, a.a. För Trotskijs anmärkning se *Writings of Leon Trotsky (1937-38)* (New York 1970) s. 166.
[33] *Sotj.*; XVI, s. 121. Se t ex *10:e kongressen*, s. 293 och *14:e kongressen*, s. 223, 461.
[34] *Works*, XII, s. 25.
[35] Mesjtjerjakov, a.a.
[36] Bernhard Reichenbach, ”Moscow 1921”, *Survey* 53, s. 17; Margaret McCarthy, *Generation in Revolt* (London 1953) s. 112. För *Pravda*, se memoarerna i *M. I. Uljanova – Pravdas sekreterare* (Moskva 1965) s. 186.

och politiska band och såg på honom som sin ”käre lärare” och ”med kärlek”.[37] När hans fall blev säkert 1928-29, var det bara en, Aleksej Stetskij, som avföll till Stalin.

På höjden av sin berömdhet räknade Bucharinskolan kanske femton lätt igenkännbara medlemmar. Bland de mest kända var Aleksandr Slepkov, Valtentin Astrov, Stetskij, Dmitrij Maretskij, Petr Petrovskij, Aleksandr Aichenvald, D. P. Rozit, E. Goldenberg, Tsejtlin och Aleksander Zajtsev. Med undantag för Stetskij och Petrovskij, som blev kända under inbördeskriget, vet vi litet om dessa mäns biografier, eftersom deras karriärer avbröts av Bucharins fall och deras liv av Stalins utrensningar, som endast Astrov tycks ha överlevt.[38] De var mellan tjugofem och trettio år; de flesta hade gått in i partiet 1917 eller därefter och hade tjänstgjort på lägre poster, innan de började på Institutet för röda lärare 1921. Som de flesta andra studenter på Institutet kom de från medelklassen. Deras politiska bakgrunder skiftade. Petrovskij var son till den gamle bolsjeviken och ukrainske partiledaren Grigorij Petrovskij. Slepkov, viskade oppositionen, hade varit monarkist-kadett så sent som 1918.[39] Aichenvald var son till den berömde litteraturkritikern och konstitutionelle demokraten Jurij Aichenvald, som han besökte i Berlin i hopp om att försona ”min oförbätterlige far” med bolsjevikregimen. Goldenberg tycks ha varit den ende med ett oppositionellt förflutet, efter att en kort tid ha sympatiserat med Trotskij 1923.[40] Flera hade skaffat sig anseende som forskare, innan de i mitten på tjugotalet blev politiska personligheter, Slepkov och Astrov som historiker, Maretskij som ekonomisk historiker och Aichenvald och Goldenberg som ekonomer.[41]

Men det var som outtröttliga och ständigt närvarande publicister för bucharinismen som de vann ryktbarhet. I hundratals monografier, pamfletter, artiklar och tal – i pressen, i skolorna, på partimöten och på andra offentliga platser – spred de och försvarade (och utvecklade ibland) Bucharins idéer och politik.[42] De recenserade hans böcker, sammanställde hans biografi och lovsjöng honom.[43] Överallt, hånade en kritiker, ”sjöng de med i N. I. Bucharins röst”. I sina skilda verksamheter, muttrade en annan, fungerade de som Bucharins personliga ”agitprop”.[44] Framför allt utkämpade de Stalin–Bucharinledningens ideologiska krig mot oppositionen, naturligtvis inte i bucharinismens namn utan i den ”ortodoxa bolsjevismens”. Bucharin förnekade givetvis ”gnället om en 'ny skola' ” i likhet med sina stalinska allierade, som drog nytta av dess aktiviteter. En av Stalins man sade till skolans försvar:

---

[37] Se tillägnelsen till Bucharin i V. Astrov och A. Slepkov, *Socialdemokrati och revolution* (Moskva och Leningrad 1928).
[38] Se nedan, not 2 i epilogen.
[39] *SV* 18/7 1927. För Petrovskij, se nedan, not 86 kap. 10. För Stetskij, se *Oktobers hjältar* II (Leningrad 1967) s. 444f och *Sjätte kongressen*, s. 466. Astrov skrev senare två lätt maskerade romaner om sig själv och de unga bucharinisterna. Se hans *Ljusen där framme* (Moskva 1967) och *Sluttningen*.
[40] *Rul* 7/11 1929 och *Pravda* 18/11 1929. För Goldenberg, se *Pravda* 21/7 1929.
[41] Se Slepkovs *Klassmotsättningarna under den första Duman* (Moskva 1923) och Astrovs ”Ekonomisterna” som mensjevikernas förelöpare: ekonomismen och arbetarrörelsen i Ryssland vid övergången till 1900-talet (Moskva 1923) samt Maretskijs studie av den österrikiska marginalismen i *Handlingar från institutet för röda lärare*, red. M. N. Pokrovskij (Moskva 1923). Astrov och Goldenberg fortsatte att publicera sig som historiker under 20-talel Aichenvald och Goldenberg lämnade regelbundna bidrag till ekonomiska tidskrifter. Den förres huvudarbete var *Den sovjetiska ekonomin* (Moskva och Leningrad 1927).
[42] Zinovjev klagade över att de unga bucharinisterna ”fyller våra centralorgan med sina artiklar”, *14:e kongressen*, s. 117. En bibliografi över deras arbeten skulle fylla många sidor. Det kan räcka med att säga att det utkom få nummer av *Pravda* och *Izvestija* mellan 1925-27 utan artiklar av en eller flera av dem. Se t ex följande samlingar. *Den nya oppositionen*; *Om oppositionens ekonomiska plattform* (Moskva och Leningrad 1926) samt *Partiet mot oppositionen*, red. L. Robinskij/A. Slepkov (Moskva och Leningrad 1927). För exempel på deras bucharinistiska monografier, se Slepkovs, *Om propagandan for leninismen vid partiskolan* (Moskva 1925) och *Proletariat och bönder i revolutionen* (Charkov 1926); D. Maretskij, *Den så kallade ”termidor”* (Moskva 1927) och A. Zajtsev, *Om Ustrjalov, ”neonep” och de ustrjalovska offren* (Moskva och Leningrad 1928). För exempel på deras offentliga framträdande, se *VKA* 1925, 322ff, 332ff och 1926, s. 236ff, 246f, 249f, 261ff.
[43] Se t ex Zajtsev i PZM 1924:6-7, Maretskij i *Bolsjevik* 1925:5-6 samt Maretskijs ”Bucharin”.
[44] *Pravda* 18/9 och 20/10 1929.

> Bucharin har inte något slags speciell skola; Bucharins skola är den leninska skolan; Bucharins förtjänst är att han har utbildat ett stort antal unga kamrater i leninismens teori och anda, vilka nu utför propaganda, agitation och litterärt arbete i vårt parti.[45]

Oppositionen tog lidelsefullt avstånd från det första påståendet och beklagade bittert sanningen i det sista.

Det som gjorde de unga bucharinisterna till något mer än blott ett intellektuellt kotteri kring en partiledare var, som redan framhållits, att de avancerade till viktiga ställningar inom parti och stat. Den främsta var deras ”monopol” över partiets centrala publikationer. Astrov och Slepkov blev redaktörer för *Bolsjevik* i september 1924 och ledde tillsammans med Bucharin den auktoritativa centralkommittétidskriften fram till mitten av 1928. Alla publicerade sig anmärkningsvärt ofta i både *Bolsjevik* och *Pravda*, ty tillsammans med Bucharin kontrollerade de också den senare, först informellt och sedan formellt; tidigt 1928 hade Astrov, Slepkov, Maretskij, Tsejtlin och Zajtsev också blivit redaktörer för *Pravda*.[46] Dessa organ var skolans fästen. Dessutom förekom deras artiklar och ledare regelbundet i nästan alla större parti- och komsomolpublikationer, särskilt i dem som utgavs i huvudstaden. När *Komsomol Pravda*, i praktiken ett nytt centralorgan, tillkom i maj 1925, blev Stetskij dess förste chefredaktör. Även om oppositionen framtvingade hans avgång några veckor senare efter en serie politiskt oförsiktiga artiklar av honom själv och Slepkov, kvarstannade en bucharinist på redaktionen, Maretskijs bror.[47] Deras politiska betydelse utsträcktes även till Leningrad. Sedan zinovjeviterna fördrivits från *Leningrad Pravda* i januari 1926, representerade Astrov, Petrovskij och Goldenberg vid olika tillfällen Bucharin som dess redaktörer.[48]

Inte heller begränsades deras verksamhet till pressen. Förutom i Komintern och arbetar- och bondekorrespondentrörelsen,[49] två av Bucharins specialområden, var de särskilt inflytelserika inom det framväxande nätverket av kommunistiska universitet och utbildningsanstalter. En ung bucharinist var universitetsrektor; andra övervakade undervisningen, höll kurser och skrev allmänt använda läroböcker; andra dominerade particellerna på så viktiga institutioner som Moskvas Industriakademi, Institutet för röda lärare, den Kommunistiska akademin och Akademin för kommunistisk fostran.[50] De var också aktiva inom statliga institutioner, som ansvarade för planering och industriutveckling. Aichenvald och Goldenberg innehade till exempel höga poster i Gosplan, den statliga planeringskommissionen; den senare avancerade till vice ordförande för sektionen för ryska republiken.[51] Endast i Stalins centrala partiapparat var deras roll mindre betydelsefull. Två, Stetskij och Rozit, satt i disciplinkommittén, den Centrala kontrollkommissionen. Stetskij ledde dessutom Leningradpartiets agitprop-byrå och blev fullvärdig medlem av centralkommittén 1927. Slepkov var ”ansvarig instruktör” inom centralkommittén, en förskönande benämning på de mäktiga ideologiska nestorer, som reste runt i landet och övervakade de lägre partiorganisationernas och den lokala pressens trohet.[52]

På en mängd olika sätt hade Bucharinskolan kring 1925 blivit en viktig kraft i den sovjetiska politiken. Såväl det politiska ansvaret som förtjänsten därav tillföll emellertid skolans

---

[45] Jaroslavskij i *Pravda* 24/7 1927. För Bucharins bestridanden, se *Tre tal*, s. 3 och *14:e kongressen*, s. 823.
[46] F. M. Vaganov, *Högerflygeln i VKP(b) och dess krossande (1928-1930)* (Moskva 1970) s. 143.
[47] Se *14:e kongressen*, s. 504; *VIKPSS* 1967:6, s. 58 samt *Hela Moskva 1927* (Moskva 1927) II, s. 358.
[48] Se V. Dubrovin, *Historien om en glödande publicist (S M. Kirov och pressen)* (Leningrad 1969) s. 201, 204 och Astrov, a.a., s. 392f, 399, 419, 473.
[49] Se ovan not 19. Slepkov spelade en betydande roll i korrespondentrörelsen, se *Pravda* 15/5 1926.
[50] Se t ex *Pravda* 13/11 och 18/11 1929; Abramov, a.a., s. 252f; Vaganov, a.a., kap. 4-5. Aichenvalds *Den sovjetiska ekonomin*, en bucharinistisk lärobok, hade 1929 kommit ut i fem upplagor med över 100 000 ex i Ryssland och Ukraina. Se *Bolsjevik* 1928:18 och SV 8/3 1929.
[51] *Pravda* 21/7 1929.
[52] *14:e kongressen*, s. 1003; *Studier om KPSS:s leningradorganisations historia* (Leningrad 1968) s. 316ff, *15:e konferensen*, s. 838 och *15:e partikongressen i december 1927* (Moskva 1961-2) II, s. 1534.

inspiratör. Den självsäkra aggressiviteten hos hans lärjungar irriterade sålunda ofta äldre partiintellektuella; och i en del kretsar sades det att Röd lärare var ”ett fult ord”.[53] Av större politisk betydelse var att de ibland fullföljde hans idéer bortom det politiskt lämpliga (även om han själv föregått med gott exempel) och därför blev enkla måltavlor för oppositionen, som framställde deras överdrifter som bevis för majoritetens kätteri. Ett exempel var den kontrovers, som framkallades av Stetskij och Slepkov, när de i den officiella pressen vidareutvecklade Bucharins paroll från 1925 ”berika er”. Det fanns också ett annat problem. Oppositionen sammankopplade snabbt varje anstötlig publicist med Bucharinskolan, vilket inträffade med den berömda affären med Bogusjevskij 1925. Bogusjevskij, som fram till dess varit en okänd journalist, publicerade en artikel i *Bolsjevik*, där han hävdade att kulaken var ett ”spöke”.[54] Under de följande två åren åberopade vänstern hans felsteg som tecken på duumviratets ”kulakavvikelse”. I själva verket hade uppenbarligen Bogusjevskij ingen förbindelse med Bucharin och hans artikel kom in ocensurerad till följd av en serie redaktionella olyckshändelser.[55]

Trots allt gav dock skolan Bucharin en ovanlig politisk bas, som han för en tid hade stor nytta av. Ingen annan partiledare hade sin egen personliga ”agitprop” och allra minst av en sådan storlek och kvalitet. Denna samling begåvade män gjorde att han kunde placera hängivna anhängare i de organ, där politik, ideologi och kommande kadrer formades, för att popularisera och försvara sin egen politik med stor effektivitet. Han och hans lärjungar, som bemötte varje meningsmotståndare från oppositionen med ett dussin bucharinistiska genmälen, bar det främsta ansvaret för majoritetens ideologiska seger. Det var skolan som låg bakom Bucharins upphöjelse till den ortodoxa bolsjevismens uttolkare, vidmakthöll honom i den rollen och institutionaliserade bucharinismen som officiell partiideologi.

Bucharin tillförde koalitionen med Stalin 1925 alla dessa reella politiska tillgångar. Dessutom bidrog han med någonting mindre påtagligt men lika viktigt – betydelsen av sin personliga auktoritet, ett bidrag som bara kan förstås i samband med den ”successionsstrid” som följde på Lenins död. I ett avseende är detta en felaktig benämning. Ty samtidigt som de interna partistriderna 1923-29 var utdragna försök att återskapa den makt och auktoritet, som utövats av Lenin, var det en otillåten tanke att det kunde finnas en efterträdare – en ”Lenin av idag”. Lenins auktoritet inom ledningen och partiet i allmänhet hade varit unik. Bland annat kom den sig av att han var partiets skapare och drivande kraft, av att hans politiska omdöme hade visat sig riktigt så ofta och mot så mycket motstånd och av kraften hos hans personlighet, som förenade och övertygade fraktionskollegerna. På inget sätt härleddes den från någon officiell post. Som Sokolnikov framhöll: ”Lenin var varken politbyråns ordförande eller generalsekreterare; men trots allt hade kamrat Lenin ... det avgörande politiska inflytandet i partiet”. Det rörde sig om ett slags karismatisk auktoritet, oskiljaktig från Lenin som person och oberoende av konstitutionella och institutionella former.[56]

Några av hans efterföljare förstod detta intuitivt och kommenterade det på olika sätt. ”Lenin var diktator i ordets bästa bemärkelse”, sade Bucharin 1924. Fem år senare, då han beskrev

---

[53] *VKA* 1925, s. 326.
[54] *Bolsjevik* 1925:9-10.
[55] Se Bucharins anmärkningar i *Leningradorganisationen*, s. 89 och diskussionen i *14:e kongressen*, s. 187, 204, 408, 417 och *Bolsjevik* 1930:7-8. Trots skandalen kom Bogusjevskij att ha en enastående karriär; han blev en ledande gestalt bland stalinistiska industrialiserare och redaktör och författare av den officiella stalinistiska historien över den första femårsplanen. Se V. Bogusjevskij i *Det adertonde året: den åttonde almanackan*, red. av M. Gorkij (Moskva 1935). Det är oklart vem som stödde honom, även om det förmodligen var Valerian Kujbysjev. Se G. V. Kujbysjeva m. fl., *Valerian Vladimirovi j Kujbysjev: en biografi* (Moskva 1966) s. 313.
[56] *14:e kongressen*, s. 335. Se också Anastas Mikojan i *Dunost* 1970:4, s. 46. Att Lenin bäst förstås som ett slags karismatisk ledare hävdas övertygande i Robert C. Tuckers *Stalin as Revolutionary: A Study in History and Personality* (New York 1973).

Lenin som den unike ”ledaren, organisatören, kaptenen och järnhårde auktoriteten” och jämförde hans överlägsenhet med Stalins råa apparatmakt, försökte han förklara det ytterligare:

> Men han var *Ilitj* för oss alla, en nära, älskad person, en underbar kamrat och vän, bandet med honom var oupplösligt. Han var inte bara ”kamrat Lenin” utan något oändligt mer. Sådant var vårt band... Detta var inte alls något enkelt ”befallande”, ”administrativt påbud” etc.[57]

Denna blandning av känsla och verklig insikt i Lenins unika roll ledde till en naturlig motvilja inom och utanför ledningen att tänka i termer av ”succession”. En delegat på den fjortonde kongressen 1925 vände sig mot ”enskilda representanter ... som försöker pröva hans mantel. Den manteln passar inte någon...” Vilka hemliga aspirationer som kan ha funnits och hur opraktiskt det än kan ha varit, antog man allmänt att ledningen efter Lenin skulle bli verkligt oligarkisk, eller som Bucharin hävdade 1925, kollektiv:

> eftersom vi inte har Lenin, finns det ingen enda auktoritet. Nu kan vi bara ha en *kollektiv* auktoritet. Vi har ingen person som kan säga: jag är utan synd och kan tolka Lenins lära till hundra procent rätt. Var och en försöker men den som hävdar att han kan det till hundra procent tilldelar sin egen person en alltför stor roll.[58]

En grupp arvtagare skulle alltså ersätta den döde ledaren. I början var kollektiv ledning ett exklusivt begrepp, som inte nödvändigtvis innefattade alla ledande bolsjeviker eller ens medlemmar i politbyrån. I stället syftade det på den ”leninistiska kärna”,[59] fem av de sex män, som diskuterades av Lenin i hans ”testamente”; Trotskij, Stalin, Zinovjev, Kamenev och Bucharin. Även om det sällan framfördes offentligt var det ändå en spridd uppfattning att det var dessa män som företrädde en del av arvet från Lenin och som tillsammans förkroppsligade partiets legitima auktoritet och som därför, alla eller några, borde styra kollektivt. Rykov och Kalinin, för att ta två framstående exempel, var högt uppsatta personer men inte betydelsefulla i det avseendet. Ingen förmedlade i sin person *gestalten* av bolsjevik eller partiauktoritet. Att några politbyråmedlemmar var de främsta bland jämlikar, *primi inter pares*, var inte utsagt men underförstått. De utgjorde, som iakttagare ibland framställde det, den ”bolsjevikiska Olympen”.[60] Stalin, som ägde en grov men pålitlig känsla för sådana distinktioner, anspelade på den med en liknande metafor 1928. Han talade med Bucharin om den niomannapolitbyrå, som inte längre omfattade Trotskij, Zinovjev eller Kamenev: ”Du och jag är Himalaya; de andra är nollor”.[61]

1925 fanns det emellertid fem ”Himalaya” eller vad som kunde kallas ”auktoritativa” leninistiska arvtagare.[62] Var och en var kvalificerad genom något slags kombination av fyra legitimerande meriter: (1) medlemskap av Lenins inre krets före och efter 1917; (2) en revolutionärheroisk biografi med 1917 som den avgörande prövostenen; (3) ställning som revolutionär internationalist; (4) erkännande som ”framstående” marxist, det vill säga som teoretiker. Ingen ledares meriter var i perfekt ordning. Zinovjev och Kamenev (som betraktades som en sammansvetsad enhet) var starkast på den första punkten men svagast på den andra, eftersom de hade motsatt sig resningen 1917; Trotskij, å andra sidan, hade ingen like på den andra och tredje, kom närmast efter Bucharin på den fjärde, men var farligt sårbar på

---

[57] ”Kamrat” i Vladimir Ilitj Lenin (Ivanovo-Voznesensk 1924); *Pravda* 27/2 1929. Även om han inte nämnde Stalin vid namn, som Sokolnikov citerad ovan, kontrasterade Bucharin Lenins maktställning med generalsekreterarens.

[58] Delegat citerad i Carr, *Socialism*, II och Bucharin, *Tre tal*, s. 40.

[59] Uttrycket kommer från Zinovjev, *14:e kongressen*, s. 460.

[60] Se t ex *SV* 14/11 1928.

[61] Bucharins och Kamenevs memorandum (T1897). Av taktiska skäl hade Stalin framfört en annan uppfattning 1925, se *14:e kongressen*, s. 506.

[62] Begreppet ”auktoritativ ledare” eller ”auktoritativ representant för partiet” användes regelbundet på det sättet under 20-talet. Se t ex Mesjtjerjakovs biografi över Bucharin i *MSE* I (Moskva 1928) och *VKA* 1926, s. 247.

den första, eftersom han gick in i partiet sent. Ingen av Bucharins meriter var bristfällig: han överglänste alla i teori, hade en framträdande ställning i samband med 1917 och som internationalist men kunde inte uppvisa Zinovjevs ställning som Lenins följeslagare före 1917 och inte heller hans trohet därefter. Stalins var de minst imponerande: han hade ingen som helst ställning på den tredje eller fjärde och hamnade efter Trotskij och Bucharin på den andra.

Även om dessa överväganden blev alltmer illusoriska (eftersom den minst imponerande nu hade den största makten) togs de verkligen på allvar, vilket framgår av att politiken under tjugotalet så ofta kretsade kring politisk biografi, partihistoria och försök av olika ledare att försköna sina meriter. Zinovjev och Kamenev hade en desperat önskan att utplåna sin skam från 1917; deras motståndare tillät det inte. Zinovjev ansträngde sig för att framstå som teoretiker 1925, bara för att bli nedgjord av Bucharin. Trotskij försökte kompensera sitt mensjevikiska förflutna; hans motståndare använde det mot honom och ifrågasatte dessutom ortodoxin i hans åsikter före 1917. Stalin uppnådde långsamt ett slags erkännande i Komintern genom att han trängde undan sina rivaler; men han var helt okänd som teoretiker. Han var plågsamt medveten om detta, som Bucharin upptäckte 1928: ”Han förtärs av ett begär att bli en erkänd teoretiker. Han tror att det är det enda som han saknar.” [63]

Mot den bakgrunden är Bucharins viktiga roll i duumviratet klar. De ursprungliga triumvirerna hade gått samman i den infriade förhoppningen att deras kollektiva ställning skulle motverka Trotskijs väldiga auktoritet i partiet. De lyckades få honom att se ut som en falsk och arrogant pretendent. Nu hade emellertid Zinovjev och Kamenev övergett Stalin och skulle snart förena sig med Trotskij. Illusionen om deras kollektiva auktoritet fick Kamenev att försäkra Trotskij: ”Det räcker om du och Zinovjev ställer upp på samma plattform, för att partiet skall finna sin sanna centralkommitté”. Trotskij erinrade sig ha ”skrattat åt en sådan byråkratisk optimism”,[64] men Kamenevs förväntan var utan tvekan Stalins mardröm. Han var den minst namnkunnige och han bekämpades och fördömde nu av tre av de fem arvtagarna: det allvarliga hotet att framstå som en inkräktare hängde över hans huvud, ett perspektiv som blev än allvarligare till följd av Lenins fortfarande opublicerade men vitt kända ”testamente”.

Bucharins anslutning till det delade ledarskapet hjälpte Stalin att avvärja denna fara. Han fick åtminstone en tillstymmelse av leninistisk auktoritet och kunde därigenom bevara majoritetens ”kollektiva auktoritet”. Trots Bucharins relativa ungdom och misstanken att hans starka sida var idéer snarare än praktisk politik, vilket förmodligen försvagade hans ställning som politisk ledare, bör man inte undervärdera hans legitimerande roll i duumviratet. Till skillnad från Stalin kunde han yttra sig med auktoritet om utländska och inhemska frågor, alltifrån lämpligheten av sovjeter i det revolutionära Kina till frågan om kapitalinvesteringar och litteraturpolitik hemma.[65] På samma gång gick han i borgen för generalsekreteraren och förlänade sin popularitet åt en man, som bekämpades lika mycket av personlig motvilja som av politiska meningsskiljaktigheter samt, för att ge ett mer bestämt exempel ”skapade en atmosfär av tillit till honom i Komintern”.[66]

Frågan om den tidigare förbindelsen med Lenin blev särskilt känslig 1925. Krupskaja, mot vilken Stalin tre år tidigare hade riktat ”ett ovanligt våldsamt utbrott” och ”fräcka smädelser”, stödde öppet Zinovjev och Kamenev. Hennes närvaro vid deras sida symboliserade deras långvariga nära bekantskap med hennes döde make och påminde minnesgoda bolsjeviker om den nedgörande efterskriften till Lenins ”testamente”, som hade fördömt Stalin som ”alltför

[63] Bucharins och Kamenevs memorandum. Se också Deutscher, *Stalin*, s. 227.
[64] Trotsky, *My Life*, s. 521.
[65] Ingen skulle t ex ha övervägt att efterfråga Stalins åsikter under den litterära diskussionen 1924-5. Vad gällde utrikespolitiken, se L. Trotsky, *Problems of the Chinese Revolution* (Ann Arbor, Mich. 1967), s. 169.
[66] Ypsilon, a.a., s. 102.

grov" och rekommenderat hans avsättning från sekretariatet.[67] Också här kom Bucharin med en symbol, som verkade i motsatt riktning, Lenins yngsta syster Marija Uljanova. Mellan dem rådde ett varmt personligt såväl som yrkesmässigt förhållande. Uljanova var en gammal och nära vän till Bucharin och sedan 1917 var hon redaktionssekreterare på *Pravda*, Hans fall 1929 gjorde slut på hennes karriär och hon dog till hälften i onåd 1937, några månader efter hans arrestering. Men 1925 lånade Uljanova sitt namn till Bucharin och därmed till Stalin. Fotografier som visade henne och Bucharin i arbete sida vid sida på *Pravda* spreds på framträdande plats.[68] Sedan Krupskaja på fjortonde kongressen offentligt ifrågasatt Bucharins tolkning av Lenins sista artiklar, steg Uljanova upp och kom med ett skarpt genmäle:

> Kamrater, jag begär ordet inte för att jag är Lenins syster och därför hävdar att jag kan förstå och tolka leninismen bättre än alla andra medlemmar i vårt parti. Jag tror inte det existerar ett sådant monopol för Lenins anhöriga ... och tror inte att det kan existera.[69]

I sista hand vilade emellertid Bucharins auktoritet på hans ställning som den störste levande bolsjevikiske marxisten eller som det officiellt förkunnades 1926, den man som "nu erkänns som den Kommunistiska internationalens mest framstående teoretiker".[70] Han tilldelades den mycket tvivelaktiga ställningen att vara en "klassiker" i sin egen tid. Hans arbeten utgavs i officiella antologier över marxistisk ekonomi, filosofi, sociologi samt litteratur- och konstkritik. När en sovjetisk skribent ville ge belägg för de bolsjevikiska intellektuellas "internationella ryktbarhet", kunde han säga: "Det räcker med att bara framhålla N. I. Bucharins framstående sociologiska och ekonomiska arbeten..." [71] Han var grundarmedlem i den Kommunistiska akademin och dess presidium och partiets ledande kandidat och ende politiske ledare, som valdes till den sovjetiska vetenskapsakademin 1928-29, en sista hedersbetygelse åt hans framträdande ställning.[72]

På sådana hyllningar (hur inställsamma de än var) tillsammans med hans övriga meriter som arvtagare uppbyggdes Bucharins politiska auktoritet; och från 1925 till 1928 delade Stalin förtjänsten därav. Att det slagets auktoritet hade avsevärd politisk betydelse under tjugotalet var fortfarande uppenbart så sent som 1928, då generalsekreteraren inledde sin *smytjka*mpanj mot Bucharin genom att attackera hans rykte som partiteoretiker. Till skillnad från senare, då Stalin gjorde alla sådana meriter meningslösa genom att officiellt tillskriva sig dem alla själv (en företeelse som senare kallades "personkulten"), spelade partiteori en stor roll. De rivaliserande grupper som gjorde anspråk på bolsjevikisk ortodoxi såg den som den säkraste vägledningen till riktig politik och korrekt revolutionär politik i allmänhet. Politik och teori, erkände de, var av ett och samma stycke. Eller som stalinisten Lazar Kaganovitj utropade 1929: "Förräderi i politiken börjar alltid med revidering av teorin." [73]

Detta var den profil som Stalins och Bucharins duumvirat uppvisade. Som leninska arvtagare var Stalin och Bucharin majoritetens högst uppsatta partiledare men inte dess enda viktiga företrädare. Två andra politbyråmedlemmar hade nu fått speciell betydelse som lojala anhängare till majoritetens bucharinistiska politik och bestämda motståndare till vänstern.

---

[67] Nikita S. Khrushchev, *The Crimes of the Stalin Era* (New York 1956) s. 10f. Se också Lenin, *PSS, XLV* och *LIV*, s. 329f.

[68] För Uljanova, se *M.I. Uljanova – Pravdas sekreterare*. Hon och Bucharin tycks ha blivit vänner i Moskva före 1910. Att de stod varandra nära 1918 framgår i hennes *Om Lenin* (Moskva 1964) s. 86. 1929 avsattes hon tillsammans med Bucharin från *Pravda* av Stalin. Om hela denna fråga, se också Trotsky's *Diary in Exile*. 1935 (New York 1963) s. 33.

[69] *14:e kongressen*, s. 158ff, 299.

[70] *The Communist International* 1926:4, s. 14.

[71] I. P. Razumovskij, *Kurs i den historiska materialismens teori* (Moskva och Leningrad 1927), s. 511f.

[72] Loren R. Graham, *The Soviet Academy of Sciences and the Communist Party* (Princeton NJ. 1967) s.92, 95, 114.

[73] Stalin. *En samling artiklar till femtioårsdagen av hans födelse* (Moskva och Leningrad 1929) s. 48.

Den ene var Aleksej Ivanovitj Rykov, vilken som Lenins efterträdare var ordförande i folkkommissariernas råd (eller premiärminister) och, sedan han 1926 efterträtt Kamenev, ordförande i arbets- och försvarsrådet, förenade de båda viktigaste och mäktigaste regeringsposterna. Den andre var Michail Pavlovitj Tomskij (född Efremov) som, bortsett från en kort period 1921-22 då han var i onåd hos Lenin, hade varit ledare för de sovjetiska fackföreningarna sedan 1918.[74] Båda dessa viktiga (och förbisedda) revolutionsgestalter var gamla bolsjeviker, fullvärdiga medlemmar av politbyrån sedan 1922, och de slöt nu upp bakom NEP som den riktiga ramen för industrialisering. Tillsammans med Bucharin kom de att utgöra ledningen för högeroppositionen mot Stalin 1928-29.

Rykov var den mest namnkunnige företrädaren för den moderata strömningen i den ryska bolsjevismen. Då han blev premiärminister 1924, vid fyrtiotre års ålder, stod han för en obruten identifiering med partiets högerflygel alltifrån hans opposition mot Lenins aprilteser 1917 och hans förordande av en socialistisk koalitionsregering i oktober. Som duglig administratör – han ledde Högsta ekonomiska rådet under krigskommunismen och återigen för en kort tid 1923 och var vice premiärminister från 1921 till 1924 – identifierades han främst med de statliga och ekonomiska organisationerna. Han utförde partiets politik lojalt och skickligt under hela inbördeskriget men (erkände han en gång) hade aldrig övergett den politiska andan i Lenins paroll från 1905 om ”proletariatets och böndernas demokratiska diktatur”.[75] Han var ingen ovanlig typ bland tidiga bolsjeviker, en marxist vars verkliga politiska uppgift hade varit anti-tsarismen och vars socialism hade mer att göra med ”de arbetande” än bara proletariatet. Rykov hade själv ett bondeursprung och var känd för sin ”kärleksfulla och uppmärksamma hållning gentemot böndernas behov”.[76]

Införandet av NEP och dess utvidgning hade Rykovs fulla godkännande och fann i honom en naturlig och orubblig förespråkare. Han gick ständigt emot storslagna ekonomiska projekt och teleologiska planförslag och delade Bucharins fasa inför Preobrazjenskijs ”lag” som en ”skandalös teori”, som, om den genomfördes, ”skulle kompromettera socialismen på ett ödesdigert sätt”. Förutom sin programmatiska fientlighet mot vänstern tycks han ha hyst en speciell motvilja mot Trotskij och människorna kring denne.[77] Ingen ledande bolsjevik, inklusive Bucharin, förkroppsligade så otvetydigt den politiska och ekonomiska filosofin bakom NEP och *smytjkan*. Han var mycket mindre lagd för teoretiska generaliseringar och kring 1925 var hans jordbrukspolitik i det närmaste oskiljaktig från Bucharins; i och med uppkomsten av nya politiska linjer 1924-25 framträdde han som en av Bucharins främsta försvarare.[78]

Tomskij, en radikal fackföreningsman sedan 1905 och den ende politbyråmedlemmen med en verklig proletär bakgrund, företrädde en annan beståndsdel av bolsjevismen; hans engagemang för NEP är mindre lättförklarligt. Eftersom partiet såg städernas arbetarklass som sitt väsentligaste stöd, uppfattade det instinktivt fackföreningarna som ”ryggraden” hos sin sociala bas. De bolsjevikiska fackföreningsledarna fortsatte därför att utgöra en inflytelserik grupp, även om de inte längre förväntade sig den makt att styra företagen som de hade

---

[74] För officiella biografier av Rykov, se *Gestalter* II, s. 223ff; Ju. Veresjtjagin, *Ordföranden för folkkommissariernas råd* (Moskva och Leningrad 1925) och Boris Fradkin, *12 biografier* (Moskva 1924). För Tomskij, se *Gestalter* III och B. Kozelov, *Michail Pavlovitj Tomskij* (Moskva 1927).

[75] Privat upplysning från Boris Nicolayevsky, Rykovs svåger. För denna period, se A. I. Rykov, *Artiklar och ta*l (Moskva och Leningrad 1927-8).

[76] Veresjtjagin, a.a., s. 22f.

[77] Anfört i Valentinov, a.a., s. 21. Rykov är en centralgestalt i Valentinovs memoarer och Reswick, a.a. För hans motvilja mot Trotskij se också hans inledning till *För leninismen*.

[78] För hans åsikter se *RKP:s 13:e konferens* (Moskva 1924) s. 6-20 och hans *Landsbygden, den nya ekonomiska politiken och kooperativen* (Moskva och Leningrad 1925); *14:e konferensen*, s. 143f och *14:e kongressen*, s. 408ff.

förutsett under revolutionens första dagar. De hade en gemensam bakgrund och identitet och var det mest homogena inslaget inom partiets ledning, ett ”parti inom partiet”, som de själva såg det.[79] Tomskij – ordförande i det allsovjetiska fackföreningsrådet – var deras officielle ledare och högste politiske talesman. Kring honom samlades nästan hela toppskiktet av den sovjetiska fackföreningsrörelsen, som i sin helhet drevs bort av Stalin 1928-29: G. N. Melnitjanskij, A. I. Dogadov, Jakov Jaglom, V. M. Michajlov, Boris Kozelov, Fedor Ugarov och Vasilij Schmidt, arbetskommissarien, en befattning som kontrollerades och innehades av fackföreningsmän. Dessa män, anmärkte Tomskij senare, var ”kamrater som under årens lopp hade vant sig att betrakta mig som sin ledare”. I själva verket gjorde de honom till föremål för en mindre kult både som fackföreningsman och gammal bolsjevik och upphöjde honom till ”personifieringen av partiets ledarskap över fackföreningsrörelsen” – deras sändebud i politbyrån.[80]

Tomskijs åsikter avspeglade uppgången, nedgången och sammanjämkningen av deras strävanden. Tidigare hade han varit bestämd motståndare till att ”förstatliga” fackföreningarna och lika ihärdig försvarare av fackföreningarnas roll i ledningen av industrin.[81] I den första frågan avgick han med seger i och med sammanbrottet för krigskommunismen; i den andra hade han oåterkalleligen förlorat kring 1920. I takt med NEP:s utveckling försonade sig Tomskij med fackföreningarnas nya dubbelroll som på en gång partiets och statens ”transmissionsbälte” till arbetarklassen och beskyddare av arbetarnas intressen ibland ekonomin. Även om han var partiets politik trogen, fullföljde han nitiskt den andra och mer traditionella uppgiften. I en artikel 1925 klargjorde han, att fackföreningsmännen inom gränserna för denna strukturella tudelning tog det förnyade ansvaret för sina medlemmars välfärd på allvar:

> Fackföreningarna har alltid ... en grundläggande uppgift. Den uppgiften, som bestämmer fackföreningarnas själva roll och innebörd är att på alla sätt tjäna och ständigt arbeta för medlemmarnas materiella och andliga höjande och förbättring. Detta är den uppgift, som fackföreningsrörelsen under hela sin historia har stått och kommer att stå inför.[82]

Den inställningen låg bakom Tomskijs stöd för Bucharins och Rykovs ekonomiska politik. Han förutsåg uppenbarligen vad vänsterns (och senare Stalins) program med forcerad industrialisering och prioritering av investeringar i kapitalvaruproduktionen skulle innebära för fackföreningarna och deras medlemmar. Vilka reservationer han än kan ha haft mot den officiella politiken, föredrog han löftet om gradvis ökande konsumtion och reallöner och bevarandet av fackföreningarnas kvarvarande självständighet. Från 1923 och framåt röstade han med Bucharin och Rykov; delvis till följd av minnet av Trotskijs försök 1920 att militarisera arbetskraften och ”skaka om” den fackliga ledningen, utgjorde han och hans folk en solid bastion mot vänstern.[83]

Ytterligare ett övervägande påverkade Tomskijs lojalitet. Vad gällde frågan om internationell socialistisk eller arbetarklassenhet, var fackföreningsmännen den mest ekumeniskt inställda gruppen i partiet. De flesta hade förordat en socialistisk koalitionsregering 1917; på samma sätt ville de nu försonas, *de facto* eller *de jure*, med sina europeiska socialdemokratiska

---

[79] Jay Bertram Sorenson, ”The Dilemma of Soviet Trade Unions During the First Period of Industrial Transformation” (opubl. avh. Columbia Univ. 1962) s. 90. Se också *15:e konferensen*, s. 669 och *Platform of the Left Opposition*, s. 65.

[80] Tomskij i *Inprecor* 1930, s. 687 samt Gajnskij, a.a., s. 209f. För förbunden och Tomskijs ledarskap under 20-talet se Jay B. Sorenson, *The Life and Death of Soviet Trade Unionism* (New York 1969); Isaac Deutscher, *Soviet Trade Unions* (London 1950) och *Hela Moskva* II s. 201f.

[81] Carr, *Ryska revolutionen* II, s. 227, 235ff; Kozelev, a.a., s. 84.

[82] Citerat i Gajsinskij, a.a., s. 202.

[83] Se Deutscher, *Soviet Trade Unions*, s. 76ff och Kozelovs anmärkningar i *Vestnik truda* 1925:11, s. 35. Tomskijs åsikter kommer att diskuteras mer i kap. 9.

motsvarigheter samlade kring Amsterdaminternationalen.[84] Höjdpunkten för deras strävanden inträffade 1925, som medförde allt fler kontakter med Amsterdam och tillkomsten av det första viktiga organistoriska uttrycket för återförening, den engelsk-ryska fackliga enhetskommittén.

Kommittén kunde räkna med de bolsjevikiska fackföreningsmännens helhjärtade entusiasm, i synnerhet Tomskijs. Han besökte ofta europeiska fackliga sammankomster och framträdde som en internationell gestalt under kommitténs kortvariga levnad och var dess främste försvarare i det sovjetiska partiet.[85] Dessa aktiviteter, som bara var de mest framträdande av olika strävanden efter samarbete med den europeiska socialdemokratin, var (som vi skall se) förenliga med Bucharins nya åsikter om internationell politik. De var emellertid djupt motbjudande för Trotskij (och i mindre grad för Zinovjev), som i dem såg ytterligare tecken på majoritetens reformism. En kombination av inhemska och utländska ställningstaganden placerade sålunda Tomskij otvetydigt i majoritetens läger. Han gjorde det till en huvudsak att bekämpa dem som ville ”misskreditera Bucharin” som partiets ekonomiske talesman för att kort därefter ”helt och fullt instämma i” Bucharins åsikter om utrikespolitik.[86]

Det är osäkert när Bucharin, Rykov och Tomskij började betrakta sig själva som en särskild grupp inom den styrande politbyrån.[87] Men det är klart att omständigheterna snart fick dem att framstå som en tremannagrupp. För det första var alla tre resultatinriktade partiledare, som förenades av en bestående uppslutning bakom bestämda politiska linjer (vilket skulle framgå 1928). För det andra, i den niomannapolitbyrå som valdes i januari 1926 och som såg Kamenev degraderad till kandidatställning och Molotov, Vorosjilov och den ringaktade Kalinin upphöjda till fullvärdigt medlemskap, var de tre de enda som inte på något sätt hade Stalin att tacka för sina höga poster. (Molotov och Vorosjilov hade länge identifierats med generalsekreteraren.) Det är betecknande att Bucharin, Rykov och Tomskij var för sig på fjortonde kongressen eller strax därefter tog tillfället i akt att offentlig fördöma principen om en dominerande politbyråmedlem (”en enda auktoritet”), ett ogillande som bara kunde gälla Stalin, som redan framställdes av sina anhängare som primus inter pares.[88] För det tredje hade Rykov och Tomskij av personliga, politiska och institutionella skäl anledning att föredra Bucharin framför Stalin, om det blev nödvändigt med ett val mellan duumvirerna.

Ytligt sett kunde det tyckas att Stalin, Rykov och Tomskij som administratörer och praktiska politiker var naturliga allierade. Motsatsen tycks ha varit fallet. Den älskvärde och populäre Rykov liknade på inget sätt Stalin som personlighet; han misstrodde uppenbarligen generalsekreteraren och föraktades i sin tur av honom.[89] Viktigare var att de stod i spetsen för rivaliserande organisationer, staten och partiet, och därför stod i en naturlig fraktionsmotsättning. Tomskij och Stalin var också osannolika allierade; deras ömsesidiga ogillande härstammade förmodligen från 1921 och blev tydligt 1928.[90] Dessutom ville Tomskij stärka fackföreningarnas oberoende, medan Stalin sökte göra dem än mer underordnade partiet och utvidga

---

[84] Se B. Nikolajevskij i *SV* (febr-mars 1961) och i *Novyj Zjurnal* 1943, s. 241ff.
[85] Se Carr, *Socialism* III, kap. 36; M. Tomskij, *Artiklar och tal*, VI (Moskva 1928); B. Freidlin, *Sovjetunionens fackförbund i kamp för fackföreningsrörelsens enhet* (Moskva 1925) samt David E. Langsam, ”Pressure Group Politics in NEP Russia: The Case of the Trade Unions” (opubl. doktorsavh. Princeton Univ. 1973) kap. 4.
[86] *14:e kongressen*, s. 277ff; *15:e konferensen*, s. 294. Det officiella fackföreningsorganet, *Vestnik truda* började också plötsligt ge Bucharin en särskilt framträdande ställning. Se recensionen av hans bok i 1925:11 och hans artikel i 1925:12.
[87] Reswick, a.a., hävdar att de utgjorde en grupp så tidigt som 1924-5.
[88] *14:e kongressen*, s. 18, 289, 418. Deras anmärkningar var särskilt betydelsefulla på grund av Kamenevs varning till kongressen att Stalins upphöjelse innebar ”teorin om en 'ledare' … skapandet av en ledare”, ibid, s. 274f För Stalins förespråkare, se yttrandena av Vorosjilov och Kujbysjev, ibid, s. 397, 628.
[89] Reswick, a.a., s. 116f, 150. I ett brev från 1921 fnyste Stalin över ”Rykovs småborgerliga 'realism' ... /han/ som är begravd upp till örona i rutingöra”. *Works* V, s. 50f.
[90] Stalin, *Works* XI, s. 229; Gajsinskij, a.a., s. 209f.

sekretariatets utnämningsrätt till Tomskijs organisatoriska ”furstendöme”. Tomskijs tilltagande inblandning i utrikespolitiken förde honom också i konflikt med den stalinistiske ledaren för Röda fackföreningsinternationalen (Profintern), Solomon Lozovskij, som ogillade de sovjetiska fackföreningarnas egna aktiviteter utomlands.[91] Det är inte överraskande att varken Rykov eller Tomskij uppvisade någon offentlig entusiasm för Stalin och regelbundet berättades det, att de var i konflikt med honom.[92] Bucharin, å andra sidan, sades kraftigt förorda ett återupprättande och bevarande av den officiella uppdelningen mellan stat- och partifunktioner; och med början 1926 var han översvallande i sitt beröm för de fackliga verksamheterna hemma och utomlands.[93]

Omständigheter snarare än avsikter gjorde Bucharin, Rykov och Tomskij till en urskiljbar om än inte helt bestämd politisk trio omkring 1926. De kan bäst betecknas som politbyråhögern, vilket innebar att de – ”150-procentiga Nepister” med Pjatakovs hånfulla ord – stödde en politik, som antogs stå i motsats till vänsterns, och att Stalin, samtidigt som han försvarade den politiken, intog en centerställning, hade sina egna planer och skyddade båda sina politiska flyglar.[94] De tre kompletterade varandra som politiska ledare. Rykovs detaljerade och sakliga inställning till ekonomiska frågor var ett värdefullt korrelat till Bucharins förkärlek för filosofisk ekonomi, samtidigt som Tomskijs stöd hjälpte till att skingra den ”bondevänliga” atmosfären kring deras politik. Samtidigt hade de olika böjelser. Tomskij skulle utan tvekan ha föredragit en politik, som var mer omedelbart förmånlig för fackföreningarna och arbetarna och han var uppenbarligen mindre intresserad av bönderna. Varken han eller Rykov delade Bucharins revolutionära hänförelse i utrikespolitiken (premiärministern måste med nödvändighet tala i en annan ton än Kominterns ledare). I likhet med alla ”grupperingar” inom ledningen hade de en politisk tillhörighet som inte byggde på fullständig enighet utan på det som skilde dem från andra. Som Tomskij förklarade senare: ”Jag står trettio kilometer till höger om Bucharin i internationella frågor, men jag står ett hundra kilometer till vänster om Stalin...” [95]

Tre andra drag särskilde ytterligare politbyråhögern. Till skillnad från den övervägande judiska vänstern och den allt mer transkaukasiskt präglade Stalins grupp var alla dess främsta ledare ryssar. Även om detta inte gick oförbemärkt förbi, är den verkliga politiska betydelsen därav oklar. Det är tänkbart att det kan ha gjort dem mer mottagliga för bonderyssland. Men det till synes sannolika var inte alltid det verkliga: under politbyråhögerns dominans åtnjöt till exempel de ickeryska nationaliteterna sin största frihet under sovjetiskt styre.[96] Det andra draget var särskilt slående i motsats till Stalin: Bucharin, Rykov och Tomskij var kända som populära bolsjevikiska ledare. Tomskij, som uppenbarligen skötte de fackliga angelägenheterna med byråkratisk effektivitet, kan ha dragit nytta av att han var den ende inom politbyrån som var ledare för en massorganisation, som inte tillhörde partiet. Men Rykovs ”folkliga stöd” var äkta, precis som Bucharins. Alla tre (erinrar sig memoarförfattare) kunde gå om-

[91] Carr, *Socialism* III, s. 500, 585ff, 592f; SV 16/1 1925, s. 8ff, 15.
[92] *SV* 15/1, 8/7 1927.
[93] Se t ex *Sjunde fackföreningskongressen*, s. 19ff och *Pravda* 2/12 1928.
[94] Alla sidor gjorde naturligtvis anspråk på att företräda den äkta ”vänstern” och betraktade beteckningen ”höger” som ett anatema. Begreppen ”vänster”, ”höger” och ”center” har inte sina vanliga betydelser i samband med bolsjevismen och används här bara för att på ett relativt sätt beteckna respektive fält av den allmänna politiska åsiktsskalan inom bolsjevikpartiet som i sig utgjorde en vänsterflygel. För Stalins uppvaktning av centern, se Deutscher, *Stalin*, s. 234ff. Pjatakov är citerad i Valentinov, a.a., s. 164.
[95] Citerat i Bucharins och Kamenevs memorandum.
[96] Walter Kolarz, *Russia and Her Colonies* (New York 1955) s. 9f, 18. En del oroade sig å andra sidan för att en seger för högern skulle leda till en ”rysk överstatlig chauvinism”, Avtorchanov, a.a., s. 71. Enligt Boris Nicolaevsky i ett privat meddelande till författaren var Bucharin, Rykov och Tomskij kända som ”Ivanovitjarna”, en anspelning på deras ryska härkomst trots att Tomskijs fadersnamn var Pavlovitj.

kring obevakade i folkmassor.[97] Deras personliga popularitet, deras försonliga och bondetillvända politik tillsammans med det faktum att Rykov, Tomskij och den högerinriktade Kalinin (till namnet ledare för sovjeterna och sålunda Sovjetunionens president) företrädde de viktigaste organisationerna utanför partiet, allt detta gav högern en tillstymmelse till folkligt stöd, eller strävan därefter. En iakttagare anmärkte: ”De försökte uppträda som folkets ledare.” [98]

Hur osäkert det intrycket än kan vara pekar det på det tredje framträdande politiska draget hos högern inom politbyrån: det kraftiga stöd som de fick av kommissariaten (i synnerhet Jordbruks, Finans, Arbets och Handels) samt andra statliga organ (Högsta ekonomiska rådet, Statsbanken och Gosplan) som ansvarade för den ekonomiska politiken. Dessa institutioner var till sin natur sympatiskt inställda till att man återgick till den ortodoxa ekonomiska ordningen och allteftersom NEP återgav dem deras betydelse fylldes de i stor utsträckning av tidigare antibolsjevikiska intellektuella, så kallade partilösa specialister.[99] Både de tidigare mensjeviker, som arbetade inom Högsta ekonomiska rådet, och socialistrevolutionärer i Kommissariatet för jordbruk föredrog otvetydigt Bucharin och Rykov framför antingen Stalin eller vänstern. Att de föredrog dem berodde på två sammanhängande antaganden: högerns ekonomiska politik sågs som den mest lämpliga, medan en segrande Stalin eller Trotskij, var och en på sitt sätt, skulle innebära ett slut på samhällsfreden och ett återupplivande av krigskommunismens politiska stridigheter och intolerans. Även om de betraktade Bucharin med sympati, var Rykov deras portalfigur. Både som premiärminister och individ var han känd som beskyddare och värnare av de partilösa specialisterna.[100] Deras avsevärda insats och inflytande i den sovjetiska regeringen skulle ta slut med hans fall från makten.

Högsta ekonomiska rådet var särskilt betydelsefullt i detta sammanhang som ett centrum för högerflygelns industristrategi 1924-26. Som nominell ledare för den statliga sektorn hade Rådet huvudansvaret för den tunga industrin, dess tillväxt och planering. Då Rykov utnämndes till premiärminister i februari 1924 blev Felix Dzierzynski, hemliga polisens chef, dess ordförande. Han kom specialisternas farhågor på skam och visade sig vara en pålitlig vän till dem, men viktigast av allt, han var en lidelsefull förespråkare för en bucharinistisk ekonomisk politik. Han hade en brinnande tro på *smytjkan* och hans tilltro till det lämpliga i att basera den tunga industrins tillväxt på bondemarknaden och ackumulation inom den statliga sektorn genom att sänka kostnader och priser och öka omsättningen var ännu starkare än Bucharins. Han delade bucharinismens centrala trosartikel: ”Det är inte möjligt att industrialisera, om vi talar med fasa om byns välstånd.” [101]

Som en kraftfull ordförande för Rådet, kandidatmedlem till politbyrån och fortfarande chef för polisen gav Dzierzynski högern en organisatorisk styrka, som många av dess andra företrädare saknade. På flera sätt var han den mest upprörda och effektiva stämman i debatterna med vänsterns industrialiserare, men han dog den 20 juli 1926, några timmar efter ett förbittrat meningsutbyte med oppositionen. Man kan bara ana sig till om Dzierzynski skulle ha stött Bucharin, Rykov och Tomskij mot Stalin 1928. Men hans död berövade dem snart ett nyckelfäste. Hans efterträdare var Valerian Kujbysjev, en anhängare till Stalin och med en

---

[97] Valentinov i *Novyj Zjurnal* 75, s. 174; Michael Kitaeff, *Communist Party Officals* (New York 1954) s. 49; Reswick, a.a., s. 84-96.
[98] Kitaeff, a.a., s. 49.
[99] Se nedan kap. 9 not 3.
[100] För mensjevikerna, se Valentinov, as samt Naum Jasny, *Soviet Economists of the Twenties* (New York 1972). Båda författarna diskuterar också socialistrevolutionärerna, som drogs till Bucharins jordbrukspolitik, medan mensjevikerna attraherades av hans planeringsåsikter. För Rykov, se också Liberman, a.a., s. 64ff.
[101] F. E. Djerzjinskij, *Utvalda verk* (Moskva 1957) II, s. 349; se också s. 83f. Hans ordförandeskap för rådet upptar huvuddelen av Valentinovs memoarer.

glödande tro på stora investeringsprojekt och snabb industrialisering. Inom några veckor började Högsta ekonomiska rådets filosofi och personal genomgå omfattande förändringar.[102]

Som det har framgått, åtnjöt högern ett avsevärt stöd utanför partiapparaten. Med ett undantag kan ingen mer betydande partiorganisation sammankopplas speciellt med dess politik eller ledare. Undantaget var emellertid viktigt – Moskva, partiets största enskilda organisation. Moskvakommitténs politiska historia under denna period är något oklar. Även om dess ledning hade varit lojal mot triumvirerna 1923-24, hade Trotskijs opposition dragit till sig många sympatisörer på de lägre nivåerna, särskilt bland de studerande och kvarlevorna av 1917 års moskvavänster. Troligen på grund av denna pinsamma upproriskhet i huvudstaden ersattes Moskvakommitténs förstesekreterare i september 1924 av en partisekreterare från Leningrad, Nikolaj Uglanov.[103]

Uglanov, som snabbt avancerade till kandidatmedlem i politbyrån och en fullvärdig plats i sekretariatet och orgbyrån, såg till att Moskva under de följande tre åren var majoritetens (och duumviratets) högljudda förkämpar. 1928 intog han och andresekreteraren Vasilij Kotov och de flesta inom Moskvakommitténs ledning en orubblig hållning – E. F. Kulikov, Michail Riutin, Nikolaj Mandelsjtam, Nikolaj Penkov, G. S. Moroz, V. A. Jakovlev och V. M. Michajlov – och de gick under tillsammans med oppositionen mot Stalin under ledning av Bucharin, Rykov och Tomskij.[104] Historiker har antagit att Uglanov ursprungligen var Stalins agent i Moskva och att hans kommande opposition innebar en åsiktsförändring. I själva verket finns det mycket som tyder på att moskvapartiets ledning kring 1925 slöt upp bakom politbyråhögerns politik och bakom Bucharin i synnerhet.

De första tecknen på att Bucharins ekonomiska program fick ett ovanligt välvilligt bemötande i huvudstaden visade sig vid tiden för duumviratets tillkomst. Kring mitten av 1925 hade kampen mot zinovjeviterna fått ett drag av Moskva mot Leningrad; oppositionen antydde att det inte var någon tillfällighet att det uppstått en ”bondevänlighet” i det ”provinsiella” Moskva, medan dess egen verkligt proletära linje hängde ihop med Leningrads unika revolutionära traditioner – ”Leningrad, detta den proletära jordens salt”. En del av motsättningen mellan städerna var en repris på de två ryska huvudstädernas chauvinism före 1917; en del hade inspirerats av Zinovjev, som hade motsatt sig att Moskva blev huvudstad 1918 och som nu såg sig avskuren från den centrala parti- och statsapparaten.[105]

Det fanns också en sociologisk grund. Moskva och den omgivande provinsen hyste över en femtedel av hela den sovjetiska industrin; men den lätta industrin stod för 84 procent (1926) av områdets totala produktion, däribland nästan hälften av landets textilproduktion. Moskvas industri hade således återuppstått på ett dramatiskt sätt sedan 1921 och dess löner var de högsta i landet. Den situationen skilde sig markant från Leningrad, där metall var nyckelindustrin och där man känt av den fyraåriga betoningen av konsumtionsvaruproduktion på ett negativt sätt. Samtidigt som moskvakommunisterna kom med en läpparnas bekännelse när det gällde att ”omvandla kalikåmoskva till metallmoskva” är det uppenbart att Bucharins industriprogram gynnade deras stad.[106] Det är betecknande att Uglanov motsatte sig Dnjeprostojprojektet, som förebådade en slutgiltig massiv omdirigering av investeringsfonder till den

---

[102] Se Valentinov-Volskijs memoarer i *Novyj Zjurnal* nr 74, s. 197, 202 och nr 75, s. 170f samt A. F. Chavin, *Vid industrins roder*, (Moskva 1968) s. 48f.
[103] Se hans självbiografi i *Gestalter* III, hans biografi i *Izvestija* 30/11 1928 samt Vorosjilovs anmärkningar i *14:e kongressen*.
[104] För moskvaledningen, se *Pravda* 15/12 1925 och *Hela Moskva* II, s. 196ff. Det var något annorlunda 1928. Rjutin, Penkov, Kulikov och Jakovlev var distriktssekreterare, Moroz var sekreterare i Moskvas kontrollkommission och Mandelsjtam förestod kommitténs agitprop. Alla var medlemmar av den inre byrån, som leddes av Uglanov och Kotov. Deras roll kommer att diskuteras mer i kap. 9.
[105] Ivanov, a.a., s. 36, 75; Carr, *Socialism*, I, s. 154 och II, s. 52ff.
[106] Ibid, I, s. 344f, 376 samt *Studier kring moskvaorganisationens historia*, s. 395, 429f.

tunga industrin. Ett uppskattat klagomål om Moskvakommitténs ledare var deras ”idealisering av 'kalikåmoskva'”.[107]

På ett indirekt men betecknande sätt sammanföll Moskvakommitténs industriella inriktning med Tomskijs och hans fackföreningsmän och pekade på ännu en förbindelse mellan politbyråhögern och Moskva. Uglanov identifierades som sekreterare med partiapparaten efter 1921; tidigare hade han emellertid varit lika om inte mer framträdande som fackföreningsman.[108] Hans tidigare förbindelse med Tomskij är oklar, men vänskapen mellan dem påstods ha spelat en roll 1928 och han skall ha förklarat att Tomskij förtjänade leda fackföreningarna så länge han levde.[109] Även om flera av Tomskijs närmaste män i ledningen (som Tomskij själv och Uglanov) hade börjat sin bana i Leningrad, kom dessutom många fackliga ledare från Moskva. Michajlov var en av dem, ordförande för det viktiga fackliga provinsrådet i Moskva och dessutom fullvärdig medlem av Uglanovs Moskvakommittés byrå. En annan var Melnitjanskij, ordförande för Textilarbetareförbundet, vars medlemmar utgjorde 55 procent av partiets arbetarklassbas i Moskva.[110] Det är oklart om denna väv av personliga och organisatoriska kontakter var politiskt avgörande eller bara tillfällig: däremot är det helt klart att det kring 1925 hade utvecklats en gemensam hållning i Moskva – som motståndarna kallade ”kalikåståndpunkten”.

Men i ett politiskt läge som präglades av misstro och omstridd auktoritet och rivaliserande ”furstendömen” var det förbindelsen med en leninistisk arvtagare som betydde något. Att Bucharin och hans födelsestad, där han hade inlett sin bana och senare kommit till makten, fortsatte att hysa en speciell aktning för varandra kom till uttryck på flera avslöjande sätt: Bucharins reflektioner om den ena eller andra ”bragden som Moskva kan vara stolt över”; det stora antal offentliga platser i Moskva som omdöptes till hans ära, inklusive en huvudgata, ett spårvagnsgarage, en park, ett bibliotek, ett utbildningsinstitut för arbetare, ett tullhus och flera fabriker; och i hans personliga popularitet som ”hedersmedlem” i Moskvasovjeten.[111] Det rörde sig om mer än tillfälliga känslor: mellan december 1924 och november 1927 höll Bucharin åtminstone fjorton tal vid officiella sammankomster i Moskva, tolv av dem viktiga möten med partiet och Komsomol i Moskva; alla innehöll kontroversiella politiska uttalanden.

Det var ett ovanligt stort antal viktiga tal av en nationell ledare, som inte hade någon post i moskvapartiet och i en stad där den lokala ledningen kunde välja efter behag bland de bosatta politbyråmedlemmarna. (Under samma tid talade Stalin bara vid fyra möten i Moskva, en gång uppenbarligen utan officiell inbjudan.)[112] Ett exempel på det ovanliga politiska förhållandet mellan Moskvakommitténs ledare och Bucharin förekom vid kongressen för Moskvas provinsparti i december 1925, några dagar före den nationella partikongressen. Bucharin gjorde en högst individualistisk framställning av sina teorier om NEP och dess säkra utveckling mot socialism och kom också med en attack mot kommunisterna i Leningrad, vilka hade ifrågasatt hans ideologiska auktoritet under flera månader.[113] Moskvakonferensen antog sedan en utförlig resolution och ett öppet brev till organisationen i Leningrad. Tillsammantagna innebar dokumenten ett exempellöst försvar och stöd för Bucharin och bucharinismen, i allmänhet och i detalj. En passage innehöll även hans teoretiska varumärke: ”Lenin ... betonade klart möjligheten av den direkta socialistiska utvecklingen av kooperativen.” Det var det centrala i Bucharins agrarteori, en kontroversiell formulering, som ännu inte hade före-

[107] E. Jaroslavskij. *VPK:s historia* II (Moskva 1933) s. 296.
[108] *Gestalter* III, s. 165ff.
[109] Gajsinskij, a.a., s. 209.
[110] *11:e kongressen*, s.837; *Pravda* 15/12 1925; *Gestalter* II, s. 27ff.
[111] *PR* 1922:10, s. 320. För platser uppkallade efter Bucharin, se t ex *Hela Moskva* II och III. För moskvasovjeten se *Pravda* 13/5 1923 och 17/3 1929.
[112] Beräkningen grundas på talen samlade i Stalins *Works*. Se också vol. IX, s. 159.
[113] *Tre tal*, s. 15-40.

kommit i någon resolution från centralkommittén. Den otvetydiga uppslutningen från moskvapartiets ledning bakom den var ett tecken på att den intagit en klart bucharinistisk hållning i sin offentliga ideologi.[114]

Moskva hade inte på nytt blivit Bucharins fögderi eller ”furstendöme”. Stadens ledare betraktade sig uppenbarligen som en halvautonom kraft i partiet och inte (de hade Zinovjevs styre i Leningrad som exempel framför sig) som vasaller till en enskild ledare. Uglanov hade av egen kraft blivit en mäktig och betydelsefull gestalt och flera av hans närmaste män i ledningen satt i centralkommittén. I likhet med många partisekreterare på den tiden var de inga skapelser av Stalin utan självständiga män, som inom vissa gränser kunde följa en egen kurs.[115] Men om man håller Moskvas halvautonoma ställning i minnet (möjligen jämförbar med fackföreningsmännens) tycks deras förkärlek för Bucharin och högern vara tydlig. Deras uppslutning bestämdes också till stor del av sakfrågor snarare än en önskan om politiskt beskydd, något som dittills hade kännetecknat Stalingruppen. De avstod från att lovprisa generalsekreteraren och det vid en tidpunkt, då hans roll i partiet blev allt större, och omnämnde honom bara som ”en av dess arbetare, en av dess ledare”.[116] När det slutligen kom till en brytning mellan politbyråhögern och Stalin, skulle Uglanov bli en av de första, om inte den förste, som kastade handsken.

Bucharin upphöjdes således till en mäktig och inflytelserik ledarställning mellan 1925 och 1928 på grund av en sammanstrålning av allierade kring hans politik, en konvenanskoalition med Stalin och ett tomrum som skapades av de tre andra leninska arvtagarnas avfall (och senare uteslutning). Under dessa tre år utmärkte han sig som en styresman i några avseenden och betydligt mindre i andra. Även om han till slut lånade sin auktoritet till tarvliga och självförödande handlingar, var han varken en obehaglig politiker eller en ondskefull maktmissbrukare. När det gällde befolkningens breda massor fick honom hans uppfattning om bolsjevismens moderniserande roll och dess åtföljande ”storslagna ansvar” att förorda en mild form av partistyre. Han bönföll partimedlemmar att inskärpa ”denna anda av ansvar”, att förstå att ”en sann kommunist ... aldrig för ett ögonblick glömmer de hårda villkor under vilka det arbetande folket, som är vårt kött och blod, lever...” Han visste att medkänsla med folket inte alltid var den naturliga sinnesstämningen inom partiet. ”Vi måste utveckla hos oss själva, hög som låg, en känsla för massorna ... en känsla av ständig och oavbruten omsorg om dessa massor... Vi måste oupphörligen utveckla en känsla av ansvar.” [117]

På ett annat samhällsplan sammanföll Bucharins tid som ledare med ett anmärkningsvärt uppsving för sovjetiskt intellektuellt och konstnärligt skapande, inom och utanför partiet. Han var inte dess ende beskyddare, men hans höga position garanterade att det tolererades officiellt under tjugotalet. Han var den erkände beskyddaren av konst och vetenskap, en ovanlig partiledare som hade goda förbindelser med så olika män som Osip Mandelstam, Michail Pokrovskij, Maxim Gorkij och Ivan Pavlov. Partiintellektuella såg i honom en av sina egna, en politisk ledare, som inte var misstänksam mot mångsidighet och förnyelse. Som många äldre bolsjeviker trodde han på verklig lärdom och förlöjligade som en ”frånstötande ... 'talmudisk' avvikelse” de personer som ”pluggar i sig band ett av *Kapitalet* men på frågan

---

[114] Dokumenten finns i *Den nya oppositionen*, s. 36ff, 44ff De påminde om Bucharin på många andra sätt också. Unga bucharinister var förmodligen särskilt aktiva i moskvapartiets propaganda.a.vdelningar, antingen genom *Pravda* och *Bolsjevik* eller genom Institutet för röda lärare. För det senare förhållandet, se *Pravda* 1/12 1931 och Astrov, a.a., s. 77, 194, 220. Bandet mellan Bucharin och Moskva har också framhållits av Rudolf Schlesinger i *Soviet Studies* (april 1960).

[115] Se Uglanovs anmärkningar i *14:e kongressen*, s. 193. Utöver honom själv var Kotov, Kulikov, Michajlikov och K. V. Uglanov fullvärdiga medlemmar av centralkommittén vald i december 1925. I december 1927 var Rjutin och en annan moskvakommunist, V. I. Polonskij, också CK-medlemmar.

[116] Uglanov i *15:e konferensen*, s. 633. Se också Rjutins lovord för Bucharin i *14:e kongressen*, s. 154ff.

[117] *Molodaja gvardija* 1926:2, s. 86; *Inprecor* 1927, s. 200; *Pravda* 27/1 1928.

om var Sverige ligger mycket väl kan blanda ihop det med Nordafrika".[118] Det talar till Bucharins förtjänst att han varnade, förgäves som det skulle visa sig, för att låta de bittra och sterila tillmälena från den politiska striden flyta in i och urvattna partiets intellektuella liv.[119]

Inte heller hade den icke-bolsjevikiska intelligentian, specialister eller poeter, någon anledning att frukta honom. Förutom att skydda flera av dem, i synnerhet poeten Osip Mandelstam, var han tolerant gentemot deras verksamhet och om inte ideologiskt så uppskattade han åtminstone deras verk personligen.[120] Han ogillade intensivt (för att bara ta ännu ett litterärt exempel) Sergej Jesenins poetiska idealisering av "de mest negativa dragen av den ryska byn". Ändå förstod han att poeten var populär – att "det under en komsomolmedlems *Den kommunistiska handboken* ofta ligger en liten bok med Jesenins dikter" – delvis därför att "vi serverar en förbluffande monoton ideologisk föda ... som genast uttråkar den ovane". Partiets författare, framhöll han, "har inte vidrört de strängar hos ungdomen som Jesenin har vidrört..." Som en ständig motståndare till kulturell reglementering eftersträvade Bucharin en humanistisk kommunistisk konst, "för vilken inget mänskligt är främmande": "Vi behöver inga vandrande ikoner, inte ens av det proletariserade slaget, som känner sig tvingade att kyssa maskiner eller uppresa en fasansfull 'urbanism'..." [121]

Där han slutligen misslyckades, som sina rivaler, var i oviljan och oförmågan att visa samma förståelse och tolerans för motståndarna i partiet; bakom det låg antagandet att den ekonomiska och kulturella pluralismen i det sovjetiska samhället måste åtföljas av något slags fungerande enhetlighet inom partiet. Från början av duumviratet hade Bucharin onda aningar om att de inre partistriderna och den riktning de tog skulle straffa sig. På ett möte efter den fjortonde kongressen i december 1925, då han stödde Stalins organisatoriska vedergällning mot kommunisterna i Leningrad, yttrade Kamenev upprört att Bucharin hade motsatt sig liknande åtgärder mot Trotskij 1923-24, varpå Trotskij sade från sin plats: "han har börjat få smak för det". Bucharin svarade i ett brev några dagar senare: "Du tror att jag har 'börjat få smak för det', men denna 'smak' får mig att darra från huvud till fot." [122] Att han ändå stödde vedergällningarna, trots reservationer, är kanske förståeligt. I sex månader hade zinovjeviterna utvalt honom som speciell måltavla för grova smädelser; de hade, klagade han utan att överdriva, struntat i "elementär hederlighet" och "hetsat mot mig på ett sätt som saknar motstycke". Han "var fullständigt uttröttad", nedslagen och förbittrad. Han visste att om Zinovjev avgick med segern, så skulle inte han, som tidigare krävt ännu hårdare åtgärder mot Trotskij, vara försonligare.[123]

Men det verkliga provet på Bucharins kvarvarande måttfullhet – eftersom Zinovjev framkallade det sämsta hos alla – låg i hans förhållande till Trotskij. Han hade motvilligt anslutit sig till kampanjerna mot Trotskij 1923-24, utan något personligt agg och utan att söka efterlikna zinovjeviternas "vidriga" angrepp; privat hade han krävt att man skulle göra det möjligt för Trotskij att stanna kvar i ledningen och han hade upprepade gånger motsatt sig Zinovjevs och Kamenevs försök att utesluta honom från politbyrån eller något ännu värre.[124] De hade haft litet att göra med varandra sedan dess, eftersom Trotskij följde konflikterna 1925 från kulisserna. I början av 1926 höll han två tal, där han förmodligen hoppades kunna avråda

---

[118] *13:e kongressen*, s. 526.
[119] Se t ex *VKA* 1925, s. 292. Han vände sig mot sådana tendenser och skrev i ett brev 1927: "En diskussion kan och bör föras men inte med sådana metoder som dessa, som i verkligheten har föga att göra med verkligheten och är klart skadliga politiskt. Det är min personliga uppfattning". Citerat i *Pravda* 24/8 1930.
[120] Om hans fortsatta roll som beskyddare eller "ingripare", se nedan kap. 10, not 90.
[121] Bucharin, *Etyder* (Moskva och Leningrad 1932) s. 204, 207f. Det publicerades ursprungligen i *Pravda* 12/1 1927.
[122] Citerat i ett brev från Trotskij till Bucharin daterat 6/1 1926 (T2976).
[123] *14:e kongressen*, s. 149f; *Komsomols sjätte kongress*, s. 248.
[124] För hans privata minnesanteckningar om den frågan, se Astrov, a.a., s. 294f, 310ff, 317.

Trotskij att ansluta sig till Zinovjev och Kamenev; han påminde honom om sin tidigare återhållsamhet och om att ”jag alltid var emot... att man sade att Trotskij är mensjevik. Naturligtvis är inte Trotskij mensjevik ... partiet är skyldig honom mycket...” [125] Samtidigt uppstod det en privat korrespondens mellan dem. Bucharin inledde den i januari 1926 och den omfattade flera uppriktiga brev och kort, men varade bara i tre månader tills Trotskij förenade sig med sina båda tidigare belackare och fraktionskonflikterna fick sitt slutgiltiga förlopp.

Korrespondensen var avslöjande och patetisk; den visade två gamla kamrater som fortfarande var förmögna till ömsesidig värme och vänskap men som inte kunde finna ens den minsta verkliga politiska samstämmighet. De gamla bolsjevikledarnas olyckliga historia sammanfattades i dessa brev, Bucharin uppmanade Trotskij att ompröva revolutionens ”stora sociala frågor”, som man hade debatterat under 1925. Men Trotskij ville bara diskutera partiets byråkratisering. ”Tänk bara ett ögonblick”, framhöll han: ”Moskva och Leningrad, de två stora proletära centra, antar samtidigt och enhälligt (tänk bara – enhälligt) ... två resolutioner som riktas mot varandra.” Det var, menade han, bevis för att hans varningar om att ”systemet med apparatterror” helt hade bekräftats. Bucharin, å andra sidan, ville att Trotskij skulle ta ställning till vilken resolution som var den riktiga vad gällde de berörda politiska och ekonomiska frågorna.[126]

Ingen hade någon förståelse för den andres centrala problem. Korrespondensen slutade med att Trotskij bad Bucharin undersöka antisemitiska slagord, som hade smugit sig in i den officiella kampanjen mot vänstern. Bucharins svar (han var en frispråkig kritiker av antisemitismen i Sovjet) finns inte bevarat.[127] Svaga ekon av deras förnyade vänskap fanns kvar ytterligare några månader, då de avstod från att smutskasta varandra. Men snart uppslukades de av bitterheten mellan fraktionerna; 1927 återstod det inte mer än skrik om ”lögn ... förtal ... Thermidor”. I Trotskijs ögon, vilken nu såg alla politiska frågor som uttryck för partibyråkratins skändlighet, blev Bucharin den främste avfällingen: ”den lille Bucharin blåser upp sig tills han blir en gigantisk karikatyr av bolsjevism”. Bucharin själv tillät sig till slut att fråga, och sedan svara nekande, om Trotskij någonsin hade ”blivit en verklig bolsjevik”.[128]

Då Bucharin diskuterade oppositionen i allmänhet efter 1925 föll han offer för den inneboende logiken i enpartifilosofin. 1926 rådde han vänstern: ”håll fast vid era principer, försvara era åsikter, tala på partimöten... Diskutera, men våga er inte på att bilda en fraktion. Diskutera, men sedan besluten är fattade, underordna er!” Ty ”om vi legaliserar en sådan fraktion inom vårt parti ... då avlägsnar vi oss i praktiken från den proletära diktaturens linje...” Det var en omöjlig uppmaning, eftersom hans motståndare också ville ”slåss för ... sina politiska linjer”, och slöt sig samman; ”ingen”, hade Bucharin noterat, ”tycker om att vara i minoritet”.[129]

På det sättet uppstod den farliga slutsatsen att bestående avvikelser förebådade en fraktion, ett andra parti och slutligen kontrarevolution. Den framkallade mycket av den politiska obscenitet och ohederlighet, som tillintetgjorde de gamla bolsjevikerna efter 1925. Det fick Bucharin, i ett utbrott med våldsamma anspelningar på uteslutning, att andra ståndpunkt på en partikonferens i november 1926 och kräva botgörelse av oppositionen: ”kom inför partiet med

---

[125] *Leningradorganisationen*, s. 108 och *Till frågorna på den 14:e kongressen*, s. 4f.

[126] Den enda bevarade korrespondensen, som denna skildring bygger på, är kopior av tre av Trotskijs brev till Bucharin daterade 8/1, 4/3 och 19/3 1926, i Trotskijarkiven (T2976, 868, 869).

[127] Trotskijs senare antagande att ”Stalin mycket bestämt förbjöd honom att göra det” är helt oförenligt med beläggen. För Bucharins olika angepp på sovjetisk antisemitism, se *Pravda* 2/2 och 24/11 1927.

[128] Trotsky, *Problems of the Chinese Revolution*, s. 169. Bucharin, *Om frågorna på det 11:e plenumet* (Moskva och Leningrad 1927) s. 23. För ett exempel på deras dialog mot slutet av 1927, se *Partiet och oppositionen inför den 15:e kongressen* (Moskva och Leningrad 1928) s.67ff.

[129] *Partiet och det oppositionella blocket*, s. 79, 89; *15:e konferensen*, s. 42; *Till frågorna på den 14:e kongressen*, s. 63.

sänkt huvud och säg: förlåt oss att vi har syndat mot leninismens anda och bokstav och själva dess väsen". Bortglömd var hans eftergift för deras principer. "Säg det, säg det uppriktigt: Trotskij hade fel... Varför har ni inte vanligt mod att komma fram och säga att det är fel?" Till och med Stalin var imponerad: "Bra gjort, Bucharin, bra gjort. Han diskuterar inte med dem, han slaktar dem." Även om det inte var något typiskt ögonblick för Bucharin, var det kanske hans allra värsta.[130]

Den andra sidan av hans försämrade förhållande till motståndarna var naturligtvis hans samarbete med Stalin. Trots förvarningar om deras kommande motsättningar (däribland Stalins allt större prioritering av ekonomisk autarki och militär säkerhet och hans påfallande likgiltighet för bundsförvantens sökande efter nya kombinationer av revolutionärt masstöd i Europa och Asien) tillsammans med Bucharins kvardröjande motvilja så sent som 1927 att tro på Stalins värsta anklagelser mot oppositionen, trots detta bestod duumviratet. Det måste sägas tillhöra den minst sannolika av allianser i den politiska historien, en som förde samman ledare, vilka nästan var helt olika i temperament, värderingar, begåvning och ambition.[131]

En dag kommer förhoppningsvis arkiven att berätta den fullständiga historien, säkerligen komplicerad och snårig. (Det finns en fragmentarisk och ofullständig antydan om en plan 1925 eller 1926, där förmodligen Bucharin, Rykov och Tomskij var inblandade för att avsätta Stalin som generalsekreterare och ersätta honom med Dzierzynski.)[132] Men efter en osäker början i mitten av 1925, då Stalin tog avstånd från Bucharins paroll "berika er" och likartade överdrifter från två unga bucharinister,[133] uppvisade duumvirerna ett enat yttre, där var och en försvarade den andre. Hela tiden gällde också att oppositionen höll dem samman. Kring december 1926 hade Stalin avfärdat Bucharins oförsiktighet som "inte värd att bry sig om" och anslöt sig till hans centrala tes att det var en allvarligare avvikelse att överskatta kulakfaran än att underskatta den. Det övertygade zinovjeviterna, att han hade blivit en "fullständig fånge" hos Bucharins "politiska linje" och i fortsättningen behandlade de duumvirerna som lika ondskefulla. Stalin gjorde inget för att motarbeta denna sammankoppling: "Ni begär Bucharins blod. Vi kommer inte att ge er Bucharins blod..."[134] I själva verket var det aldrig klart vems blod oppositionen ville ha.

Även om man bortser från möjligheten av att man diskuterat att avsätta Stalin, kan man lugnt utgå ifrån att Bucharin inte stod vid hans sida ovillkorligen och utan betänkligheter. För det första fortsatte han att offentligt kritisera den utbredda auktoritära karaktären i partilivet och ansvariga partifunktionärers uppträdande. Hans upprepade fördömanden av "privilegierade kommunistiska gruppers godtycklighet och laglöshet" återföll ofrånkomligen på Stalins handhavande av apparaten. På samma sätt förhöll det sig med hans anklagelser i mars 1926 att

---

[130] *15:e konferensen*, s. 599ff. Elva månader tidigare hade han sagt: "Vi har aldrig krävt att Zinovjev skulle ta avstånd offentligt från sitt fel", *14:e kongressen*, s. 150. Deutscher har beskrivit detta som "Bucharins märkliga, nästan makabra föreställning", *Den avväpnade profeten*, s. 222.

[131] Se Bucharins anmärkningar i *Pravda* 15/1 1927. Det finns visst belägg for att Stalin försökte och misslyckades med att utesluta vänstern från partiet sommaren eller hösten 1927, eftersom han stötte på motstånd från politbyråhögern. Se Schapiro, *Communist Party*, s. 304 och Deutscher, *Den avväpnade profeten*, s. 254f. Se också Stalins märkliga brev den 8/10 1926, som kritiserar Slepkov för att ha varit for mild mot Trotskij i en aktuell polemik. *Works* VIII, s. 217ff.

[132] Upplysningar om en sådan plan erhöll jag av Boris Nicolaevsky 1965. Han hade fått dem från en utländsk kommunist, som bodde i Sovjetunionen på 20-talet. Lika elliptiska och inte mindre ofullständiga belägg har publicerats mer nyligen, se Astrov, a.a., s. 217 och Medvedev, a.a., s. 50. Astrov var en betydande bucharinist och hade en ställning som gjorde att han kunde veta; men hans vittnesmål förlorar i värde därigenom att det förekommer i en roman, som på många sätt är otillförlitlig vad gäller faktiska händelser. Medvedev är mycket tillförlitlig, men här citerar han bara "några rapporter". Ingendera nämner Bucharin i det sammanhanget; men om en sådan plan höll på att utarbetas, skulle han otvivelaktigt ha varit en central deltagare.

[133] Se *14:e kongressen*, s. 503f och *Works* VII, s. 155ff.

[134] *14:e kongressen*, s. 47f, 504f.

ledningen i partiet höll på att utformas ”längs militära ordervägar” och ”militär disciplin” och hans fördömande av denna ”tendens att omvandla vårt parti till ett sådant hierarkiskt system”.[135] Dessutom hade Bucharin så tidigt som under inbördeskriget lagt märke till ett centralt och vanligt personlighetsdrag hos Stalin: ”Stalin kan inte leva, om han inte har det som någon annan har. Han kommer aldrig att glömma det”; han känner en ”okuvlig avundsjuka mot någon som kan eller gör saker bättre än han”. Medan generalsekreterarens andra motståndare ständigt felbedömde honom som en ”småstadspolitiker vilken som helst” och den ”lysande medelmåttan i partiet”, lade Bucharin uppenbarligen märke till den inre demon, som närde Stalins privata ambition.[136] Det borde ha gjort honom uppmärksam på den fara han själv löpte som bolsjevismens ”mest framträdande teoretiker”. Det förblir oklart, om han blev medveten om det eller om han före 1928 insåg att hans allierade var ”en principlös intrigmakare, som underordnar allt för att bevara sin egen makt”.[137]

Men det kan inte gärna vara någon svårighet att förstå varför Bucharin höll fast vid alliansen. Han förnekade fortfarande alla ”personliga antipatier” men förblev orubblig i sin övertygelse att det som stod på spel i varje omgång i partistriderna ”ibland dolt, ibland öppet” var huvudfrågan om ”*förhållandet mellan arbetarklassen och bönderna*”. Han trodde – och det underordnade han allt annat – att det mellan honom och vänstern förelåg ”*en radikal programmatisk oenighet*” och att revolutionens öde låg i vågskålen.[138]

Oppositionen trodde inget mindre. I sin polemik hade den oupplösligen sammankopplat den anstötliga officiella politiken med Bucharins namn. Hans allians med Stalin var därför nödvändig för att få flertal för den politiken och utplåna ”intrycket att jag är en vit häst bland medlemmar i centralkommittén, politbyrån etc”.[139] Från 1926 och framåt spred sig förbittringar och motsättningar, centrala och marginella, i takt med att debatterna alltmer fördes i en ”pogromatmosfär” (styrd, sade en del, av Stalin för att förhindra ett närmande mellan högern och vänstern).[140] Möjligheten och viljan till en försoning avtog. När Bucharin hade modifierat sitt ekonomiska program 1926-27 och till synes minskat avståndet till vänstern, hade den redan flyttat över sin huvudsakliga opposition och upprördhet till utrikespolitiken, där möjligheterna till samförstånd var ännu mindre och där känslorna var ännu häftigare.

---

[135] *Komsomols sjunde kongress*, s. 257.
[136] Citerat i Trotsky, *My Life*, s. 433, 450. För de andra uppfattningarna, se ibid, s. 512 och Trotsky, *Stalin*, s. 393. Privat antydde Stalin redan, att han såg på sig själv som ”en man som står i spetsen för staten”. Citerat i Medvedev, a.a., s. 325.
[137] Bucharins och Kamenevs memorandum.
[138] *Till frågan om trotskismen*, s. 3; *14:e kongressen*, s. 133f; *I försvar*, s. 241.
[139] *14:e konferensen*, s. 181.
[140] *SV* (juli-augusti 1962) s. 119. Se också Souvarine, a.a., s. 426.

8. Moderationens kris

> Och om jag hade profetians gåva och visste alla hemligheter och ägde all kunskap, och om jag hade all tro, så att jag kunde förflytta berg, men icke hade kärlek, så vore jag intet.
>
> Första Korintiebrevet

Från 1924 till 1926 hade Bucharin diskuterat ekonomisk politik i mycket vida, ofta abstrakta termer. Teori var hans huvudinriktning, ett framställningsätt som passade honom. Det främsta skälet till hans abstrakta stil, var emellertid hans föresats att utveckla allmänna ekonomiska, politiska och (som tidigare har hävdats) etiska principer om karaktären av den sovjetiska industrialiseringen och om bolsjevismen vid makten. Hans behandling av ekonomi hade en dragning åt filosofi, eftersom han vägrade att särskilja den från sin allmänna filosofi om *smytjkan* mellan arbetare och bönder. Han övergav aldrig helt det sättet att ta itu med politiska frågor och han överlät ofta gärna åt Rykov att lägga fram detaljer och statistik. Men med början 1926 blev Bucharins diskussion om ekonomiska frågor betydligt mer pragmatisk, noggrann och probleminriktad.

Den ändrade stilen avspeglade ett ändrat innehåll, som sammanföll med en omprövning och viktig modifiering av hans politik. Det började på sommaren 1926, då Bucharin blev medveten om att några av hans ekonomiska antaganden inte höll eller höll på att bli föråldrade och det fortsatte under 1927, då han presenterade sina nya förslag i mer fullständig form. Det hela nådde sin höjdpunkt i december 1927 på den femtonde partikongressen, vars resolutioner förkroppsligade hans och hans allierades reviderade program och deras uppfattning om den nya perioden i den sovjetiska ekonomiska utvecklingen.

Bucharin underströk, och med rätta, att dessa modifieringar inte innebar något grundläggande avsteg från de principer som han hade utarbetat 1924-26. I själva verket betonade han dubbelt så mycket alla *smytjkan*s ”historiska sanningar” och sina olika invändningar mot vänsterns ekonomiska politik. Hans reviderade tankande låg helt kvar inom ramen för NEP och förutsatte som tidigare att det under obestämd tid skulle finnas en stor privat sektor, enskilda bondejordbruk, privat ackumulation och en övervikt för marknadsförhållanden. Men revideringarna utgjorde ändå en viktig förändring av hans ursprungliga program. De innebar en övergång bort från den fullständiga tilliten till marknadens automatiska fungerande mot större statligt ingripande i ekonomin i form av planerade investeringar, ökad styrning av det privata kapitalet och en omstrukturering av grundvalarna för jordbruksproduktionen.

Industrins tillstånd var anledningen till hans första offentliga omprövning. Kring april–maj 1926 hade Bucharin och den officiella ledningen kommit till insikt om två sammanhängande problem, som den statliga sektorn stod inför. De befintliga anläggningarna arbetade med nästan full kapacitet. Det omedelbara problemet var därför inte längre att mobilisera ”outnyttjat kapital” utan att få ”ytterligare kapital”; det var inte längre bara en fråga om att skynda på ”blodet ... genom vår ekonomiska organism” utan också och främst att utvidga själva ”organismen”.[1] För det andra instämde han gradvis i Preobrazjenskijs prognos att den kroniska ekonomiska sjukan snarare var en brist på industriprodukter än otillräcklig konsumentefterfrågan. Först framställde Bucharin varubristen som en övergående ”krampryckning”, som lätt kunde avhjälpas genom en tillfällig utspridning av inhemska varor och importerade fabriksvaror. Kort därefter började han emellertid, förnuftigt nog, behandla det som ett långsiktigt problem, även om han (till skillnad från Preobrazjenskij) inte trodde att det skulle skapa en ohjälplig eller katastrofal obalans. Han hävdade att det kunde lindras från år till år och tillfogade att det i själva verket var ett hälsotecken, eftersom det i motsats till de kapitalistiska samhällena, där tillgången översteg efterfrågan, återspeglade en växande inre

[1] Se t ex Bucharins anmärkningar i *Pravda* 28/5 1926 och resolutionen i *KPSS i resolutioner* II, s. 258ff.

marknad för industrivaror. Eftersom efterfrågan och konsumtion skulle bli drivkrafterna för industrialiseringen var för stor efterfrågan ett positivt om än besvärligt symptom.[2]

Även om båda dessa insikter åtföljdes av optimistiska värderingar av tidigare landvinningar och framtida utsikter, förstod Bucharin att de tillsammans hotade industrialiseringen i allmänhet och hans program för marknadsutbyte mellan den statliga industrin och bondejordbruket i synnerhet. Kring hösten 1926 och ständigt därefter talade han öppet om en ny period av ”rekonstruktion” i motsats till den slutförda perioden av ”återuppbyggnad” och om de ofrånkomliga vedermödor och svårigheter som skulle följa med den. Övergången innebar att det nya industriuppbygget inte längre kunde uppskjutas och att man måste ”utvidga produktionsbasen ... uppföra nya företag i stor utsträckning på en ny teknisk grundval”. Det var, varnade han i ett tonfall som var betydligt mindre självförnöjt än tidigare, ”en utomordentligt svår uppgift”. De enkla åren, då man satte igång stillastående fabriker, tillhörde det förflutna; partiet var förvarnat om att kommande ökningar av industriproduktionen inte skulle bli lika billiga, smärtfria eller snabba.[3]

Kort sagt accepterade Bucharin nu behovet av ett industriellt investeringsprogram, som i två viktiga avseenden skilde sig från det tidiga tjugotalets. Betydligt större utgifter var nödvändiga; och för det andra kunde fördelningen inte längre i huvudsak bestämmas av marknaden och med den tunga industrin släpande efter. Insikten om att ytterligare tillväxt var beroende av utvidgning och förnyelse av de befintliga fabrikernas utrustning, oron över metallurgins långsamma gensvar och, alltifrån början av 1927, en växande rädsla för krig förde Bucharin och ledningen mycket närmare vänsterns krav på betydande satsningar på den tunga industrin. Men Bucharin var noga med att framhålla att detta mer ambitiösa investeringsprogram skulle vara välavvägt och balanserat:

> Vi anser att den paroll som kräver maximal investering i den tunga industrin inte är helt riktig, eller snarare, helt oriktig. Om vi måste lägga tyngdpunkten på den tunga industrins utveckling, då måste vi kombinera den utvecklingen med en motsvarande utveckling av den lätta industrin, som har en snabbare omsättning, som realiserar vinsterna snabbare och som snabbare betalar tillbaka de belopp som lagts ut på den. Vi måste, upprepar jag, eftersträva den gynnsammaste kombinationen.

Dessa två riktlinjer – att man proportionellt främjade den lätta industrin och bestämt undvek att låsa alltför stora fonder i kostsamma och tidsslukande projekt – kom att styra investeringarna till befintliga anläggningar liksom också till nya.[4] Bucharin hoppades att en jämn tillväxt i den statliga konsumtionsvarusektorn tillsammans med produktionen inom den privata industrin och hantverket skulle lindra varubristen under rekonstruktionen; vänsterns ”nakna slagord” skulle bara förvärra den, påpekade han.[5]

Även om Bucharin hade ändrat på prioriteringarna i sitt program, krävde det fortfarande en evolutionär och balanserad industriell utveckling.[6] Tvetydigheten gällde som tidigare frågan om tempot, ett problem som ytterligare komplicerades i november 1926, när ledningen beslöt att ”hinna upp och gå förbi” den ”industriella utvecklingsnivån i de ledande kapitalistiska länderna under en relativt kort historisk period”. Enligt Bucharin var det ”möjligt att göra det”.[7] Oppositionen såg det som ett förkastande av hans yttrande från 1925 om ”snigeltakt”, trots att Bucharin alltid hade krävt en högre tillväxttakt än den som rådde i Europa. Hans

---

[2] Se t ex *Leningradsorganisationen*, s. 114 och *15:e konferensen*, s. 12, 19f. Han upprepade det argumentet mot Stalin 1928. Se *Pravda* 13/9 1928.
[3] *Building Up Socialism*, s. 2ff; *Inprecor* 1927, s. 195. I fortsättningen betonade han ständigt de förestående svårigheterna.
[4] *I försvaret*, s. 225. För hans varningar för att binda upp resurserna, se också *Pravda* 14/11 1927 och Erlich, a a, s. 80ff.
[5] För småmanufakturen, se Bucharin citerad i *15:e kongressen* II, s. 1370 och Erlich, a a, s. 84f.
[6] Se t ex *Pravda* 21/1 1927.
[7] *15:e konferensen*, s.471, 585, 775.

ändrade hållning 1926-27 berodde delvis på att han hade insett att ”vi går framåt alldeles för långsamt”.[8] Den nya parollen kom senare att skapa allvarliga påfrestningar inom hela ekonomin och en psykologisk atmosfär, som motverkade en försiktig och balanserad investering, delvis på grund av att den sammanföll med rädslan för ett imperialistiskt krig mot Sovjetunionen 1927, en skräckbild som sällan saknades i majoritetens eller oppositionens tal efter januari. Bucharins egen oro för ”krigsfaran” nådde sin höjdpunkt på sommaren och hösten, då han varnade att regimens andhämtningspaus plötsligt kunde vara över.[9] Eftersom han medgav att detta kunde göra det nödvändigt med tillfälliga omfördelningar och på så sätt påverka den lätta och den tunga industrins väntade tillväxttakt, var det aldrig helt klart vad han (eller någon annan) såg som ett allmänt acceptabelt tempo.

Men för det mesta förordade han nu en långsiktig politik, en som skulle leda till en ”stigande kurva” år från år.[10] Han föreställde sig inte en plötslig och radikal utvidgning av industrisektorn, vilket framgick av hans sätt att ta itu med arbetslöshetsproblemet i städerna. Kring 1927 hade arbetslösheten vuxit till oroväckande proportioner och blivit ett av de starkaste argumenten för ”super-industrialiserarna”. Bucharin varnade för deras ”ensidiga” lösning och vidhöll än en gång att en måttlig industriell tillväxt måste förenas med åtgärder för att minska invandringen från landsbygden till städerna, däribland en gradvis industrialisering av jordbruket och utvecklandet av ett arbetsintensivt jordbruk. De som krävde en industriell expansion, som var tillräckligt stor för att suga upp den outnyttjade arbetskraften i städerna, fick svaret att ”expansionen i fråga måste bli så stor att ingen förnuftig person kunde kräva det”.[11] När han i fortsättningen och fram till sin tystnad 1929 bemötte motståndarnas industriella förslag handlade det inte om nödvändigheten av betydande nya anläggningar utan om vad han såg som ”galningars” extrema målsättningar, vare sig de var trotskister eller stalinister.[12]

Sedan Bucharin accepterat att det var nödvändigt med avsevärda utgifter, tvingades han återvända till ”huvudproblemet: hur skall ett utarmat land skrapa ihop det överflöd på kapital som behövs för industrialisering…?”[13] Här gjorde han ingen egentlig revidering av sitt ursprungliga program, eftersom han menade att ingen av de tre inhemska investeringskällorna ännu hade gett ifrån sig hela sin potential. Den främsta källan förblev övervinster inom den statliga industrin och andra nationaliserade företag, liksom den ”centrala tanken, vår *centrala ekonomiska riktlinje* ... att påskynda varuomsättningen” genom att sänka detaljhandelns priser. I den mån Bucharin kom med nya tankar om den frågan, kretsade de kring ”ekonomins styre”, en kampanj som regeringen inledde 1926 för att minimera kostnaderna och maximera produktionen i den statliga sektorn. Kampanjen blev hans stora förhoppning om en tillräcklig ackumulering under rekonstruktionen. Han betonade gång på gång inslagen i den: ”rationalisering av ekonomin” genom en sänkning av onödiga kostnader för produktion, ledning och administration, ökad arbetsproduktivitet samt förbättrad teknik.[14] En motsvarande ansträngning skulle ske för att ”rationalisera cirkulationen”, för att undanröja improduktiva kostnader inom den statliga och kooperativa handeln för att sluta till ”saxen” mellan priserna inom detalj- och grosshandeln.[15]

De båda andra källorna var mer begränsade till följd av politiska hänsynstaganden, men Bucharin var övertygad om att de också skulle ge ökad avkastning. Från och med 1926

[8] *Building Up Socialism*, s. 63f.
[9] Se tex *Pravda* 15/1, 18/6 och 5/7 1927.
[10] *Building Up Socialism*, s. 62.
[11] *Inprecor* 1927, s. 1421.
[12] Som han betecknade Stalins politik 1928. *Pravda* 2/12 1928.
[13] *Pravda* 24/11 1927. Se också *Building Up Socialism*, s. 2, där han kallade det ”en hård nöt att knäcka”.
[14] Se tex *Pravda* 28/5 1926, 2/2 och 24/11 1927.
[15] Se *Pravda* 15/1 och 2/2 1927.

utsattes privatkapitalet för en hårdare och mer välberäknad beskattning. Samtidigt gjorde man energiska försök att locka över det privata sparandet till statliga och kooperativa banker genom att stärka tilltron till dessa institutioner och till rubeln.[16] Hans insikt om det enorma behovet av industrialiseringsfonder fick slutligen Bucharin att bli något mer intresserad av möjligheten att få utländsk hjälp, en utsikt som omedelbart avtog till följd av de försämrade förhållandena mellan Sovjetunionen och de kapitalistiska makterna.[17] I sista hand byggde han på landets inhemska tillgångar. Då han talade strax före den femtonde kongressen 1927, förutsåg han en period av drastisk åtstramning, men gav än en gång uttryck för sin tro, att framgångsrik industrialisering var möjlig utan utländska krediter och utan att kräva befolkningen på en brutal tribut, om man hushållade försiktigt med de befintliga tillgångarna och använde dem riktigt: ”vi föresätter oss och vi tror att vi skall övervinna dessa svårigheter, om vi rationaliserar, ekonomiserar, sänker kostnaderna och samlar det ökande sparandet i staden och byn”.[18]

Varje revidering av Bucharins industriprogram pekade fram mot behovet av ekonomisk planering. Endast den kunde garantera den önskade tillväxttakten liksom också det fullständigaste utnyttjandet av de befintliga tillgångarna. Det var också ideologiskt tilltalande, eftersom Bucharin aldrig hade upphört att jämställa socialism med planekonomi. Hans tidigare negativa hållning, till stor del en reaktion mot krigskommunismens överdrifter och vänsterns krav på en särskild industriplan, gav nu vika för en försiktig optimism om fördelarna av en mer omfattande planering. 1927 anslöt sig han och ledningen till tanken på en femårsplan för hela ekonomin. På den femtonde partikongressen i december framlade man och antog allmänna ”riktlinjer” men inte själva kontrollsiffrorna. Denna försummelse att fastställa bestämda siffror i kongressresolutionerna kom att få sin betydelse 1928-29, då bucharinister och stalinister ifrågasatte vilka mål, som kongressen verkligen hade satt upp. Bucharin insåg redan, att några bolsjeviker ”tror att tillkomsten av en planekonomi innebär att det är möjligt ... att göra som man vill”[19] och han försökte under perioden fram till kongressen skissera innebörden av ”verklig” planering.

Hans uppfattning innefattade tre sammanhängande centrala teser. För det första borde målsättningssiffrorna beräknas på grundval av vetenskaplig statistik och vara ”realistiska” snarare än bara en ”sammanställning av kalkyler som accepterades ... som ideal”. För det andra borde man ”hålla i minnet den ungefärliga karaktären av vår femårsplan”, både då man uppställde och då man förverkligade de planerade målen. Planmålen skulle ses som flexibla anvisningar och inte som obligatoriska dekret påtvingade ovanifrån vad som än hände. De skulle ta hänsyn till sådana ovissheter som storleken av de årliga skördarna och alla ”de korrigeringar, som kan föras in av livet”. För det tredje innebar utvecklingsfilosofin bakom planen ett strikt vidmakthållande av landets ”grundläggande ekonomiska proportioner”, nämligen de nödvändiga proportionerna mellan lätt och tung industri, mellan industri och jordbruk och mellan beräknad produktion och väntad konsument- och producentefterfrågan. För att garantera att utvecklingen blev ”mer eller mindre” krisfri och inte gav upphov till en ökande serie obalanser och flaskhalsar, borde kalkylerna för varje gren inom ekonomin förutsätta och eftersträva att man skapade reserver, både i pengar och i natura.[20]

Bucharin utvecklade sina planeringstankar fullständigt, vilket han till slut fick tillfälle att ångra, först efter den femtonde kongressen. Det skedde i samband med kampen 1928-29 mot

---

[16] För det första se *Pravda* 7/11 och 23/11 1927. För det andra se *Komsomols sjunde kongress*, s. 255.
[17] Se t ex *Pravda* 28/5 1926 och *Inprecor* 1927, s. 1421.
[18] *Pravda* 24/11 1927.
[19] Som han skulle beskriva stalinistiska planerare 1928. Se *Pravda* 30/9 1928.
[20] *Inprecor* 1927, s. 1369, 1421; I försvaret, s. 219ff *Pravda* 24/11 1927. Målet att uppnå en ”mer eller mindre krisfri utveckling” antogs av den 15:e partikongressen och försvarades av Bucharin 1928. Se t ex *Pravda* 30/9 1928, där han också går in på innebörden av ”grundläggande ekonomiska proportioner”.

olika ”galningar” då han försökte undervisa partiet om sin uppfattning om en plan som byggde på balanserad tillväxt och ”rörlig ekonomisk jämvikt”. Då han 1926 återigen började intressera sig för planering, framställde han under en debatt med Preobrazjenskij sin huvudtes i teoretisk form. Som vi erinrar oss, ansåg både han och Preobrazjenskij att den politiska ekonomins kategorier var historiskt begränsade; de var överens om att värdelagen gällde för kapitalistiska varuproducerande system. Vilken lag, om någon, som skulle efterträda den i en efterkapitalistisk ekonomi förblev obesvarat, ända tills Preobrazjenskij lade fram sin ”lag om den socialistiska ackumulationen”. Den principen, menade han, styrde redan den sovjetiska offentliga sektorn och var för tillfället invecklad i en kamp på liv och död med värdelagen, som dominerade i den privata sektorn.[21] Eftersom många uppfattade Preobrazjenskijs lag som en inbjudan till ekonomisk voluntarism snarare än ”objektiv regulator”, drabbades han av samma anklagelser, som tidigare hade framförts mot Bucharins *Övergångsperiodens ekonomi*.

Men Preobrazjenskij hade åtminstone formulerat en ny styrprincip, medan Bucharin, den bolsjevikiska teoretiska ekonomins nestor, hade lämnat frågan obesvarad 1920. I juli 1926 försökte Bucharin gottgöra försummelsen och vederlägga sin tidigare medarbetare. Med ett visst avlägset stöd hos Marx hävdade han att det i själva verket var samma styrprincip, som reglerar alla ekonomiska system: han kallade den ”lagen om proportionell arbetsförbrukning” och definierade den som ”den ekonomiska jämviktens allmänna och universella lag”. Han fick det påståendet att stämma överens med sin historiska uppfattning om politisk ekonomi genom att förklara att lagen antar olika former i olika samhällen. I en kapitalistisk varu-ekonomi ”ikläder den sig värdelagens fetischistiska kostym”. Endast i en socialistisk ekonomi, med utveckling av planeringsprincipen, framträder den som dess ”avfetischiserade” och rationaliserade jag. Därför, sammanfattade Bucharin, bestod Preobrazjenskijs fel i att han föreställde sig två antagonistiska styrprinciper i arbete, medan sanningen var att den sovjetiska ekonomin bevittnade *”processen då värdelagen omvandlades till lagen om arbetsförbrukning processen då den grundläggande samhälleliga styrprincipen avfetischeras”*.[22]

Det var mer än en teori som stod på spel här. Bucharin underströk den fortsatta existensen av objektiva ekonomiska villkor och vidhöll att den ”ekonomiska futurismen” hos dem som framställde planering som en möjlighet att ”göra vad man vill” var en farlig dårskap. Han utarbetade ”lagen om arbetsförbrukning” som ett teoretiskt genmäle till Preobrazjenskij; men gång på gång slog han åter fast det som han uppfattade som dess elementära sanningar, särskilt 1928, då Stalins planerare föreslog att man skulle föda industrin genom att låta jordbruket svälta:

> värdelagen kan bli till ... vad ni vill utom en ackumulationslag. Lagen om ackumulation förutsätter att det finns en annan lag på grundval av vilken den ”verkar”. Vilken den är — lagen om arbetsförbrukning eller någon annan — behöver inte bekymra oss här. Men en sak är klar: om någon gren av produktionen systematiskt inte rar tillbaka sina produktionskostnader plus ett visst extra tillägg, som motsvarar en del av merarbetet och som kan fungera som källa till utvidgad reproduktion, så stagnerar den antingen eller går tillbaka.[23]

Denna formulering – ”om någon produktionsgren inte får näring ... går den under”, som han framställde det på annat håll[24] — markerade gränserna för och karaktären av Bucharins reviderade program för planerad industriell utveckling.

---

[21] Se hans *New Economics*.
[22] *Pravda* 3/7 1926. För framväxten av denna föreställning i Bucharins tänkande, se ovan kap. 4 och *För leninismen*, s. 310. Den härstammade från ett ställe i ett brev från Marx. Se Marx/Engels, *Selected Works* II, 461. Dess vikt för bucharinismen framgår av hur den behandlades i Aichenwalds *Den sovjetiska ekonomin*, kap. 22.
[23] *Pravda* 30/9 1928.
[24] Tal till plenumet i juli 1928 (T1901).

Om det var nödvändigt med revideringar av Bucharins jordbruksprogram var mindre klart och i den frågan tog det betydligt längre tid för honom att fatta beslut och föreslå ändringar. En del av förklaringen därtill var att hans politik tycktes ge utdelning. Skördar, försäljning och statliga uppsamlingar motsvarade eller till och med överträffade förväntningarna 1925, 1926 och de tre första kvartalen 1927. Som Bucharin hade förutsagt, ”pressade” dessutom de statliga och kooperativa organen ut de privata handlarna från spannmålsmarknaden. Från 1926 till november 1927, då de första tecknen började strömma in, att uppsamlingarna hade fallit drastiskt, hade Bucharin bara självberöm att komma med, när han yttrade sig om spannmålsfrågan. Tillfälliga svårigheter i uppsamlingskampanjerna hade, sade han, berott på en felaktig prispolitik och liknande misstag av ansvariga myndigheter och inte (som oppositionen misstänkte 1926) på en ”spannmålsstrejk” från kulakerna. Hans uppståndelse över att statliga och kooperativa företag (den ”socialiserade sektorn”) hade uppnått ett faktiskt ”spannmålsmonopol” fördröjde uppenbarligen hans reaktion på det underliggande problemet:[25] den årliga tillväxten av jordbruksproduktionen släpade allvarligt efter industrin, en illavarslande ojämnhet just före en planerad industriell expansion.

I oktober 1927 tillkännagav Bucharin en viktig förändring i den officiella jordbrukspolitik, som varit i kraft sedan 1925. Han förklarade att under de två gångna åren hade statens ”kommandohöjder” stärkts, *smytjkan* med bönderna säkrats och kulaken ”isolerats” socialt; därför var det nu möjligt att inleda en ”kraftfull offensiv mot kulaken”, att börja inskränka hans ”exploaterande tendenser”.[26] Det resonemanget övertygade inte Trotskij: ”Idag 'bli rik'! och i morgon, 'bort med kulaken'! Det är lätt för Bucharin. Han tar upp sin penna och är beredd. Han har inget att förlora.” [27]

Bucharin menade emellertid något annat. Han betonade utomordentligt noga, att han inte avsåg en ”hysterisk” manöver – ”inte en kula ... skjuten från en revolver” – utan genomtänkta åtgärder förenliga med NEP:s principer. Bortsett från en enda politisk sanktion (förlust av rösträtt i lantbrukssällskapen) innebar ”offensiven” bara åtgärder för att sätta gränser för kulaken som välmående bonde, däribland en hårdare beskattning, ingripande mot olovligt köp och försäljning av jord och en striktare begränsning av lönearbetet inom jordbruket och tiden för jordarrendering. Ingen av åtgärderna skulle påverka fattig- eller mellanbönderna, vilka tvärt om skulle uppmuntras ännu mer energiskt.[28]

Tillkännagivandet innebar att man delvis upphävde jordbruksreformerna från 1925 och effektivt stängde dörren (om den faktiskt någonsin hade öppnats) för en ”kulaklösning” av Sovjetrysslands jordbruksproblem. Perioden av ”vi hindrar inte kulakackumulation” var förbi. Bucharins politik byggde fortfarande på enskilt jordbruk och privat ackumulation, på ”kommersialiseringen av jordbruket” och på en ”förening av den stora socialistiska industrin med miljonerna bondehushåll ... genom marknaden”;[29] men ”berika er” gällde inte längre ovillkorligen för det övre bondeskiktet. Med tanke på hans nya industriella ambitioner föreföll det vara en märklig tidpunkt för Bucharin att avråda de mest produktiva bönderna från utvidgad produktion. Han hoppades få kompensation för den förlorade produktionen och få ytterligare överskott genom två kompletterande åtgärder, som båda inriktade sig på att utvidga det sovjetiska jordbrukets produktionskapacitet.

---

[25] Se t ex *15:e konferensen*.

[26] Han framförde slagordet i ett tal den 12/10. *Inprecor* 1927, s. 1442. Han utvecklade de två veckor senare; se *I försvaret*, s. 202ff, 215, 228ff Även om Bucharins formulering uppenbarligen var följden av ett kollektiv beslut inom ledningen, tycks den ha varit hans egen och tagit en del ledare med överraskning. Se Kalinins anmärkningar i *15:e kongressen* II, s. 1229ff.

[27] Leon Trotsky, *The Real Situation in Russia* (New York 1928) s. 11.

[28] Se Bucharins förklaringar anförda ovan, not 26.

[29] Ibid Se också *Pravda* 6-7/11 1927 och Bucharin, *Lärdomarna av spannmålsuppsamlingen, Sjachtyjaffären och partiets uppgifter* (Leningrad 1928), s. 84, varifrån dessa citat är tagna.

Den första krävde en energisk statlig hjälp för att övervinna den enskilde bondens ”utomordentligt barbariska och primitiva brukning av jorden”. Förbättrade odlingsredskap, konstgödsel, bevattning, utvecklande av skiftande och arbetsintensiva odlingar, elementär jordbruksutbildning – var alla steg som hade försummats och som nu förordades av Bucharin för att ”rationalisera” och rycka upp det privata jordbruket till relativt låg kostnad: ”även inom ramen för denna budget borde det vara möjligt att uppnå mycket större produktivitet”.[30] Den andra åtgärden var en långsiktig, mer omfattande och dyrbarare satsning, och innebar en viktig förändring i Bucharins tänkande. Den krävde att man gradvis skapade en kollektiviserad jordbrukssektor, främst storskaliga, mekaniserade produktionskooperativ. Varken han eller andra ledare utvecklade offentligt beslutet att gå mot en måttfull kollektivisering förrän efter den femtonde kongressen. Men Bucharins uppfattning av projektet var klar. Han såg det inte som ett beslut riktat mot individuell brukning eller mot försäljningskooperativ, utan som ett försök att genom större investeringar och uppmuntring av frivilliga sammanslutningar bygga upp en kompletterande spannmålsproducerande sektor; det hela var ett sätt att öka jordbruksproduktionen under den förestående industrialiseringsfasen. Han vidhöll, att det privata jordbruket under ”flera årtionden” skulle förbli ryggraden i det sovjetiska jordbruket.[31]

Dessa var de viktigaste förändringarna, som Bucharin framlade i sitt ekonomiska program strax före den femtonde partikongressen. Hans reviderade politik var ambitiös men dämpades av realism och försiktighet.[32] Borta var den självbelåtenhet, som vänstern hade förhånat som en ”restaurationsideologi”. Ett kännetecknande inslag i hans nya insiktsfullhet var en ökad tonvikt på en ”kulturell revolution” som en integrerad del av den ekonomiska moderniseringen – den utdragna och smärtsamma uppgiften att övervinna de uråldriga efterblivna traditionerna, ”oblomovismen”, inom produktion och förvaltning, att utbilda nya arbetare, företagsledare och tekniker och vetenskapligt och teknologiskt framsteg i allmänhet.[33]

Utöver detta hade Bucharin sent omsider kommit till insikt om de djuprotade bristerna i den sovjetiska industrin och jordbruket och deras förgreningar. Han ansåg sig ha anpassat sin politik i enlighet därmed. Hans reviderade utvecklingsstrategi litade betydligt mer på statligt ingripande i hela ekonomin – på en noggrannare styrning av det privata kapitalet, långsiktig planering och rekonstruktion av NEP-samhällets produktionsbas. Det fanns kvar motsägelser och oklarheter, som till exempel i motsättningen mellan hårdare direkt beskattning och ökat privat sparande, mellan att införa begränsningar för kulakerna och att öka den totala jordbruksproduktionen samt mellan sänkning av industrins kostnader och den ökning av arbetarnas levnadsstandard, som Bucharin tycktes vänta sig. Inte heller var det säkert att ”rationalisering” snabbt kunde leda till de omfattande överskott, som behövdes för investeringar och inte heller att varubristen kunde avhjälpas så mycket att man fick en oavbruten ökning av försäljningen av jordbruksprodukter.

Men även om hans reviderade lösning kom sent och kanske inte helt följde hans analys, så dolde Bucharin inte längre de förestående problemen. För att möta dem föreslog han att man skulle använda blandekonomin och dess olika former till det yttersta: att maximera de billigare expansionsmöjligheterna och de befintliga produktionsanläggningarna och bygga nya; att utvidga den ”socialistiska sektorn” men att fortsätta att använda ”halv-vänner och halv-fiender och öppna fiender” i den privata sektorn; att planera och styra men också dra fördel av marknadsekonomin och dess rationalitet. Även om han var beredd att slå in på nya vägar, avvisade han antingen-eller lösningar utan föredrog, som vi har sett, att gå på så många

[30] *I försvar*, s. 224f.
[31] Se t ex *Inprecor* 1927, s. 1423 och *Pravda* 5/11, 6-7/11 och 23/11 1927.
[32] För en diskussion och värdering, se Erlich, a a, s. 87ff.
[33] Se t ex I försvaret, s. 226ff och *Revoljutsija i kultura* 1927:1 och hans artikel om ”leninismen och den kulturella revolutionens problem” i *Pravda* 27/1 1928.

ben som möjligt.[34] Till följd av sina evolutionära metoder, måttfulla mål och långsiktiga lösningar var Bucharins program beroende av en avsevärd period utan allvarliga inhemska eller utländska kriser. Båda var i vardande. Den inrikespolitiska krisen, vars allvar blev klart i november–december 1927, var delvis en följd av ledningens långsamma reaktion på underliggande ekonomiska problem. Den utrikespolitiska krisen, där rädslan för krig var en del, låg till stor del utanför dess kontroll.

”Vi är den världsrevolutionära rörelsens barn”, försäkrade Bucharin en kommunistisk publik 1926.[35] Sovjetunionens utdragna isolering kan ha övertygat några om att den första arbetarstaten fötts för tidigt eller att det såg ut som om den skulle bli föräldralös, men ingen bolsjevik skulle öppet ha bestridit Bucharins påstående. Det var en djupgående trosartikel, som starkt hade påverkat partiets tankande och handlande i sex år. Samtidigt som revolutionens internationella karaktär fortsatte att vara en vördad sanning, inträdde efter 1923 ett avbrott i partiets fixering vid förebud om revolution utomlands. Perspektiven i Europa bleknade och de bolsjevikiska ledarna riktade sin uppmärksamhet nästan helt och hållet på angelägna inhemska frågor. Kominterns politik spelade ingen avgörande roll för uppkomsten av partifraktionerna eller motsättningarna 1925-26; den kom i förgrunden sent och missvisande först 1927, då oppositionen utnyttjade Stalin–Bucharinledningens misslyckanden i England och Kina.

I jämförelse med sitt tidigare intresse för frågan om den internationella revolutionen, var därför Bucharin föga upptagen av sådana traditionella problem mellan 1924 och senare delen av 1926. Hans huvudansträngningar i det sammanhanget gick ut på att förtydliga och popularisera en uppfattning om den revolutionära processen, som vederlade tron att en utebliven revolution i Europa, de kommunistiska bakslagen i öst- och centraleuropa och början på ”stabiliseringen” i de större kapitalistiska länderna innebar en ”återvändsgränd” för världsrevolutionen. Denna ”naiva” missuppfattning, förklarade han, härstammade från den ”vanliga kammarlärda, skolastiska” tron att den stora branden skulle äga rum ”överallt samtidigt”, från en oförmåga att se processen som en ”gigantisk process som omfattar årtionden”. Även om man kunde vänta att den internationella proletära revolutionen skulle utvecklas under en kortare historisk period, borde man komma ihåg att dess borgerliga motsvarighet ägt rum på olika platser på olika tider och till och med i olika århundraden.[36]

Framför allt måste man förstå den revolutionära processen som ett globalt drama och inte ett specifikt europeiskt. Här utvidgade Bucharin helt enkelt det bildspråk, som han första gången använt 1923, om de europeiska och amerikanska ”industriella metropolerna” som företrädde en ”världsstad” och de ”agrara kolonierna” en ”världslandsbygd”. Världskapitalismens (imperialismens) slutgiltiga undergång skulle ske genom en global *smytjka* mellan proletära uppror i ”metropolerna” och den ”koloniala rörelsen, där bönderna spelar en stor roll”, i öst. De var lika viktiga ”beståndsdelar” av en enda, pågående världsrevolution. För tillfället gav de koloniala och nationalistiska upproren hopp om att de imperialistiska makterna skulle berövas sina marknader och råvaror; på så sätt var de betydelsefulla faktorer bakom kapitalismens världsomfattande kris, som hade inletts av kriget 1914-18. Stabiliseringen i Europa visade bara att den kapitalistiska utvecklingen fortsatte att ha sin ”ebb och flod”, inte att den revolutionära processen hade upphört. Just nu hade den snarare sitt centrum i Sovjetryssland, där man hade slagit en bräsch i den imperialistiska fronten och en konkurrerande civilisation

[34] En insikt av professor Alexander Erlich.
[35] *Världsrevolutionens vägar* I, s. 7.
[36] Se t ex *Attack*, s. 185ff.

höll på att byggas upp, och allt mer i kapitalismens östra ”koloniala periferi”, där ”en gigantisk låga flammar upp och reflekteras i Londons och Paris bankfönster”.[37]

Till en del var detta en tilltalande beskrivning av den pågående internationella revolutionen och motverkade i någon mån den kommunistiska misströstan till följd av samhällslugnet i väst. Bortsett från Bucharins högst personliga språk (inspirerat av hans uppfattning om den ryska revolutionen) och hans ovanligt starka framhävande av ”världens bönder” som ”en frigörande kraft” var det i huvudsak en extrapolering och förskönings av den östliga inriktning, som Lenin hade skisserat 1920-23. Bucharin stötte uppenbarligen inte på något betydande motstånd, då han skrev in det i Kominterns officiella resolutioner 1925. Men i bästa fall kunde det bara räcka som en allmän begreppsram. Det tog inte på allvar itu med en mängd problem, som hade blivit kontroversiella frågor kring 1926, i synnerhet det oroväckande ekonomiska uppsving, som pågick i de ledande kapitalistiska länderna. Den sjätte kominternkongressen hade preliminärt utlysts till början av 1927 (den sammanträdde till slut sommaren 1928), då man slutgiltigt skulle anta ett program för Komintern. Det gick inte längre att skjuta på ett definitivt bolsjevikiskt ställningstagande till frågan om stabiliseringen och dess långsiktiga konsekvenser. Uppgiften föll på den officielle teoretikern, Bucharin, som redan hade utarbetat två utkast till program 1922 och 1924 (båda föråldrade) och som nu blev ansvarig för ett tredje.[38] Från slutet av 1926 till sommaren 1928, mitt under hans omvärdering av den sovjetiska inrikespolitiken, upptogs mycket av hans tid av frågorna om ”kapitalistisk stabilisering och proletär revolution”.[39]

Av alla Bucharins teorier under 1920-talet var hans behandling av den samtida kapitalismen den som krävde den minsta förnyelsen. För att förklara dess stabilisering, återupplivade han sitt kontroversiella elva år gamla begrepp statskapitalism, eller för att kalla det vid dess förbjudna namn, organiserad kapitalism. I början tycktes han tveka om att återuppväcka begreppet ”statskapitalism” förmodligen på grund av dess dystra konsekvenser för den europeiska revolutionen, dess släktskap med Hilferdings och andra socialdemokraters åsikter och dess roll i hans förflutna meningsskiljaktigheter med Lenin. Men även om han inte uttryckligen talade om ”statskapitalism” förrän i december 1927 (och då bara om ”tendenser i riktning mot statskapitalism”) är det klart att det från 1926 och framåt utgjorde grunden för hans uppfattning om den nationella efterkrigskapitalismen.[40]

En ”andra statskapitalistisk omgång” var på väg, sammanfattade Bucharin motvilligt. Det innebar att stabiliseringen inte var, som en del kommunister trodde, en tillfällig företeelse, utan följden av ”djupa, inre strukturella förändringar” inom det kapitalistiska samhället. Med hjälp av statistik sammankopplade han den förnyade monopoliseringen av de kapitalistiska ekonomierna, den exempellösa koncentrationen och centraliseringen av kapitalet genom mer sofistikerade och omfattande former av gemensamt ägande och ledning samt den borgerliga statens framträdande som en mäktig styrande, organiserande och planerande kraft i ekonomin. Än en gång erkände Bucharin, att den nationella kapitalismen höll på att övervinna sin ”anarkiska natur” och snabbt ombildas på en annan och högre grundval och ännu mer ”ersätta problemet med de irrationella inslagen med den rationella organisationens problem”. Vi

---

[37] För hans viktigaste framställningar av denna uppfattning, se *Bolsjevik* 1925:3-4 och EKKI:s utvidgade plenum 1925, s. 304-38, 528-44. Se också *Pravda* 24/10 1924 och 19/6 1925 samt *Inprecor* 1925, s. 863, varifrån det sista citatet kommer.

[38] För hans tidigaste utkast, se *Attack*, s. 285-303 samt ”Program of the Communist International” (kopia från Bertram Wolfe, New York Public Library).

[39] Se i sht hans utförliga rapporter i *Världsrevolutionens vägar* I, s. 30-112 och *15:e kongressen* I, s. 623-93, 819-42.

[40] Hans första uttryckliga anmärkningar framkom i *15:e kongressen* I, s. 626ff, 823ff För hans tidigare, underförstådda uppfattning, se *15:e konferensen*, s. 16f, 93.

behöver inte upprepa hans fullständiga argumentering; den var nästan identisk med den som han fört fram 1915-16.[41]

Bucharin återupplivade sin teori om statskapitalismen, men med ett viktigt tillägg. Ursprungligen hade han framhävt det europeiska kriget som den främsta drivkraften vid ”etatiseringen” av det ekonomiska livet. Men den ”andra omgången” utvecklades som ett ”fredligt ekonomiskt system” och därför på en ”ny bas”, som i två väsentliga avseenden skilde sig från det gamla. Till skillnad från den omfattande direkta statliga kontroll, som påtvingades ovanifrån under kriget, så försiggick för det första den aktuella ”processen av sammansmältning mellan de största centraliserade företagen, koncernerna och trusterna med statsmaktens organ” i stor utsträckning ”underifrån”. Staten höll på att bli ”direkt beroende av stora och mäktiga koncerner eller sammanslutningar av dessa koncerner”, en utveckling som Bucharin kallade ”trustifiering av själva statsmakten”. Sammanslutningarna ovanifrån och underifrån skiftade i omfattning från land till land (Tyskland, Japan, Mussolinis Italien och Frankrike var hans huvudexempel) men riktningen var densamma: ”allt detta återspeglar en särskild form av *statskapitalism*, där statsmakten kontrollerar och utvecklar kapitalismen”.[42]

Det framväxande systemet skilde sig också från det föregående genom sin högre teknologiska bas. Bucharin häpnade över de ”i sanning märkliga nyheterna i den kapitalistiska produktionen och den ekonomiska organisationen”. Kapitalismen, utropade han, ”visar än en gång det häpnadsväckande undret av teknologiskt framsteg, den omvandlar vetenskaplig kunskap ... till en mäktig hävstång för teknologisk revolution”. Dess förmåga att ”genomtränga alla porer i sitt väsen med den 'vetenskapliga företagsledningens' anda” åstadkom en exempellös ”rationalisering” av det ekonomiska livet. Att Bucharin såg denna statskapitalism i fredstid som ett mer avancerat och överväldigande fenomen uttrycktes i en slående analogi: ”den nuvarande statskapitalismen ... förhåller sig till statskapitalismen 1914-18, som den nuvarande framväxande socialistiska punktvisa planekonomin i Sovjetunionen förhåller sig till den så kallade krigskommunismens ekonomi”. I den meningen ”växte den som ett 'normalt' kapitalistiskt system”.[43]

Poängen i hans analys var som 1915-16 de konsekvenser detta fick för revolutionen. Alltefter-som den organiserade kapitalismen utplånade fri konkurrens och andra inre ekonomiska inskränkningar, blev sannolikheten av en ”direkt revolutionär situation”, till följd av i huvudsak inre kriser alltmer avlägsen. Bucharin betonade kapitalismens fortsatta inre problem och var noga med att distansera sig från Hilferdings senaste påstående att den organiserande processen kunde komma att verka även internationellt; men han lämnade inget tvivel om att han ansåg att ”Hilferding 'före kriget' ” nu var dubbelt giltig.[44] Den moderna kapitalismen, sammanfattade Bucharin för andra gången på ett årtionde, hade blivit annorlunda än kapitalismen på Marx' tid. Dess fatala krisframkallande motsättningar verkade nu utanför landet snarare än innanför:

> Dess anarkiska natur går långsamt över till ... internationella ekonomiska förhållanden. Problemen med marknaden, priserna, konkurrensen och kriserna blir allt mer problem för *världs*ekonomin, och ersätts inne i landet av *organiserandets* problem. Kapitalismens mest smärtsamma och blödande sår, dess tydligaste motsättningar släpps lösa just här, på ”världsslagfältet”. Till och med problemens problem, den så kallade ”sociala frågan”, problemet med klassförhållandena och klass-

[41] Citaten kommer från Bucharins två artiklar, som publicerades sommaren 1929 och som sammanfattade hans åsikter om den moderna kapitalismen. De är omtryckta i ”Den organiserade kapitalismen”. Han hävdade detsamma 1926-8 om än mindre uttalat.
[42] Ibid, s. 183f.
[43] Ibid, s. 168, 183.
[44] *Inprecor* 1928, s. 1035.

> kampen, är ett problem ... som hänger ihop med det ena eller det andra kapitalistiska landets ställning på *världsmarknaden*.[45]

Vare sig han hade rätt eller fel i sina slutsatser, var det den här sortens intellektuella integritet, som försatte Bucharin i besvärliga politiska lägen. Hilferding och andra den fredliga eller ”ultra-imperialismens” socialdemokratiska teoretiker hade tagit fel, sade han, då de vägrade förstå att den organiserade kapitalismen bringar ”inte fred utan svärd”; konkurrensens utdöende inom de kapitalistiska länderna medförde ”en väldig intensifiering av konkurrensen *mellan* de kapitalistiska länderna” och gjorde därigenom krig och revolution oundvikliga.[46] Bucharin hävdade återigen att katastrofala yttre krafter skulle bli avgörande för att kasta de statskapitalistiska systemen över ända. Han antydde, även om han förnekade det och inte ville stå för det, att kommande proletära revolutioner var troliga bara i händelse av krig, en hypotes som hade varit akademisk 1915-16, men som nu utgjorde ett verkligt dilemma för den sovjetiska regimen, vars behov av fred i Europa var lika stort som (eller ännu större) än dess påstådda önskan om åtföljande revolutioner.

Bucharins motståndare skulle utnyttja dessa slutsatser 1928. Då han pressades, framhöll han att alltifrån Pariskommunen hade revolutioner kommit som följd av krig; men samtidigt tillfogade han genast att han inte uteslöt möjligheten av det förra utan det senare: ”Jag skulle vilja uttrycka det så här: direkta revolutionära situationer i till exempel Europa är möjliga och kanske också sannolika *utan krig* ... Men i händelse av krig är de absolut oundvikliga.” [47] Med tanke på hans uppfattning om statskapitalismen var det ett tamt och inget övertygande svar. Bortsett från hans motståndares politiska motiv, så trodde inte Bucharin att det höll på att utvecklas ”direkt revolutionära situationer” i ”metropolerna”.[48]

Det är lätt att förstå varför han fäste så stor vikt vid (böndernas) ställföreträdande krig mot kapitalismens ”koloniala periferi”. I avsaknad av världskrig riktade de ”ett hårt slag” mot ”metropolen” och motverkade förhoppningsvis dess förnyade inhemska organiseringskraft.[49] Bucharins sökande i öst efter krafter som kunde kasta omkull västkapitalismen gav honom samtidigt en viss inblick i de nationalistiska rörelser, som hade satts i rörelse av första världskriget. Han såg att en period av ”antiimperialistiska revolutioner” hade inletts; i dessa uppvaknande ”koloniala och halvkoloniala länder” (med Kina som det främsta exemplet under 20-talet) skilde sig de revolutionära klassernas grupperingar avsevärt från de traditionella marxistiska förväntningar, som byggde på europeisk eller till och med rysk historia. Eftersom den nationella revolutionen förenade en kamp mot ett delvis feodalt och agrart system med en kamp mot utländsk dominans, drogs den enorma bondeklassen, det lilla proletariatet och den inhemska bourgeoisin in i ”en enda nationell revolutionär ström”. Bucharin väntade sig att bourgeoisin till slut skulle dra sig ur, men han tvivlade aldrig på att den ”koloniala bondeklassen” med siktet inställt på jordrevolution för alltid hade inträtt i historien som en ”stor frigörande kraft” och att denna ”mänsklighetens majoritet” till slut skulle ”avgöra hela striden”.[50]

Han uttryckte naturligtvis även i fortsättningen sin tilltro till det inhemska proletariatets slutgiltiga revolutionära hegemoni. Men i takt med att den sociala oron spred sig i öst och stabiliseringen i väst tilltog, kom han, i likhet med Lenin före honom, att se den nationella revolutionen som en sak för sig och rätt oberoende av klassinnehållet se på de ”östliga-

---

[45] ”Den organiserade kapitalismen”; s. 185.
[46] Ibid, s. 176f.
[47] Citerat i Leontjev, a.a., s. 125. Se också Bucharins anmärkningar i *Lenins politiska testamente*, s. 12.
[48] Se t ex *15:e kongressen*, s. 832, 834.
[49] *15:e konferensen*, s. 29; *Världsrevolutionens vägar* I, s. 48.
[50] Se hans anmärkningar, till stor del om händelser i Kina, i N. Bukharin, *Problems of the Chinese Revolution* (London 1927); *Inprecor* 1927, s. 874ff, 897ff.

asiatiska folken" och deras "folkrevolution" som Sovjetrysslands allierade.[51] När därför Kuomintang marscherade från seger till seger 1926-27, drömde han om "en väldig revolutionär front, som sträcker sig från Archangelsk till Shanghai och som omfattar en befolkning på 800 miljoner". I likhet med Lenin började han föreställa sig en värld uppdelad i förtryckta och förtryckande nationer och Sovjetryssland med sin "unika position tvärs över den väldiga europeiska och asiatiska kontinenten" som samlingspunkten för de förra.[52]

När det blev allt mer sannolikt 1925-27 att en segrande "folkrevolution" i Kina skulle föregå en socialistisk i Europa, tog han till slut upp Lenins i förbigående formulerade tanke om en "icke-kapitalistisk" utveckling av de koloniala länderna. Möjligheten att andra bondesamhällen "undvek den kapitalistiska vägen" hängde för Bucharin nära samman med hans uppfattning om framtiden för de sovjetiska bönderna och deras förkapitalistiska ekonomi. Beträffande de koloniala länderna förblev det ett illa definierat begrepp, men ett som vittnade om en ny vision av en värld i revolutionär omdaning. I "koloniernas förtryckta och förnedrande massor" hade Bucharin funnit "garantin för vår slutliga seger" över den imperialistiska, statskapitalistiska "världsstaden".[53] Hans bildspråk och vision skulle återupplivas fyrtio år senare av kinesiska kommunister.[54]

Bättre än de flesta bolsjeviker uppfattade Bucharin, om än i ett speciellt perspektiv, två företeelser, som kom att forma mycket av 1900-talet. Trots en stor depression, som han inte förutsåg, ombildades västkapitalismen på ny bas och bestod; anti-kapitalistiska regimer framträdde i Europa bara i krigets släptåg och då inte enbart genom inhemska revolutionära omvälvningar. Folkliga massrevolutioner, å andra sidan, fortsatte att oemotståndligt svepa fram över "världens landsbygd", gamla samhällsformer sopades undan och nya rörelser kom till makten genom böndernas "nedbrytande kraft", ungefär som Bucharin hade föreställt sig. Det som saknades i hans analys var möjligheten att västkapitalismen skulle överleva förlusten av sina kolonier och att den organiserade kapitalismen från andra källor och med andra medel kunde erhålla de "merprofiter", som enligt bolsjevikerna avvärjde uppror hemma. Till och med denna fruktansvärda möjlighet började tydligen gå upp för Bucharin omkring 1928.[55] Många kommande företeelser skulle ha gjort honom besviken; få skulle ha gjort honom förvånad.

Insikt i långsiktiga tendenser hade emellertid begränsat politiskt värde för en bolsjevikisk politiker under den andra hälften av det sovjetiska tjugotalet. Striden rörde sig om Kominterns politik och de utländska kommunistpartiernas omedelbara taktik. I den frågan, öst och väst, vägleddes Bucharin av en enda tanke: kommunister borde undvika meningslösa politiska ställningstaganden, som skulle avlägsna dem från den sociala proteströrelsens huvudströmning och leda till att man återvände till isoleringen under det tidiga tjugotalet.[56] På samma sätt som bolsjevikerna nu sökte brett stöd i det sovjetiska samhället för sitt inrikesprogram, borde utländska kommunister söka samla flesta möjliga allierade för sina mål. I Kina innebar det att man skulle delta i och upprätthålla det "anti-imperialistiska blocket", som det företräddes av Kuomintang, en brett baserad rörelse ledd av den nationella bourgeoisin. Om man såg framåt, var det nödvändigt med en tålmodig och insiktsfull "kamp om inflytandet över den koloniala och halvkoloniala bondeklassen".[57]

---

[51] *Världsrevolutionens vägar*, s. 30. Nicolaevsky har framhållit att de nationalistiska revolutionerna för Bucharin blev inte bara ett slagträ mot imperialismen utan också "något i sig". *Novyj Zjurnal* 1942, s. 190.
[52] *Problems of the Chinese Revolution*, s. 6.
[53] *Inprecor* 1928, s. 1269.
[54] Lin Piao, *Leve segern i folkkriget* (Göteborg u.å.) s. 37f.
[55] Se hans anmärkningar om "superprofiter" på den sjätte kominternkongressen. *Kominterns VI kongress* (sex volymer, Moskva och Leningrad 1929) I, s. 41 och III, s. 139ff.
[56] Se t ex hans anmärkningar i ibid, I, s. 601ff.
[57] Se not 50 ovan och *Pravda* 26/3 1925.

I väst innebar det en oförminskad ansträngning att vinna anslutning från arbetarklassen, framför allt genom att delta i dess ”viktigaste och största massorganisationer”, fackföreningarna. De brittiska strejkerna 1925-26 (bland annat) övertygade Bucharin om att ”dessa socialdemokratins fästningar” var ryggraden i varje meningsfull proletär rörelse, kommunisternas livlina och direkta väg till att bygga ett massparti. Genom att arbeta i fackföreningar och ägna sig åt ”småsaker” erhöll de kommunistiska partierna de bästa möjligheterna att avslöja den socialdemokratiska reformismen och radikalisera och omvända de vanliga medlemmarna. (Dessutom tycktes han se starka, enhetliga fackföreningar som det enda möjliga bålverket mot arbetarklassens mäktiga nya motståndare, det ”trustifierade kapitalet”.) 1925-26 blev Bucharins entusiasm för fackföreningarnas revolutionära potential till grundvalen för hans kominternpolitik i väst.[58] Utöver hans tro att de var nyckeln till en massrörelse, avspeglade det hans önskan att se kommunistiska partier verkligen slå rot (som ledare) i den europeiska arbetarrörelsen och se ”arbetarklassens tragedi, dess inre splittring” övervunnen. Han blev och förblev en förespråkare för en politik, som byggde på arbetarklassens enighet. Som han förgäves talade för 1928, då den politiken höll på att förkastas, ”enhetsbaneret är inte bara en manöver... *Detta enhetsbaner underifrån, av enhet mot kapitalism, får aldrig för ett ögonblick sänkas av kommunisterna*.[59] Den praktiska sidan av detta allmänna synsätt var Bucharins engagemang för Kominterns enhetsfrontspolitik, som i en eller annan form varit i kraft sedan 1921. Officiellt framhöll man att det fanns två slags enhetsfrontspolitik: en ”ovanifrån”, som innebar samarbete mellan kommunistpartiet och europeiska socialdemokratiska ledare, som i fallet med den engelsk-ryska fackföreningskommittén eller valallianser i England och Frankrike; och den ”underifrån”, som innebar att man främst samarbetade med vanliga socialdemokratiska medlemmar, samtidigt som man tog avstånd från deras ledare. Under 1925-26 var Bucharins och Kominterns politik inriktad på den första typen, åtminstone i speciella fall som England. Vid mitten av 1927 stod emellertid Bucharin, som ledare för Komintern, i spetsen för en viss ”vänstersvängning” (som i vissa avseenden motsvarade den som ägde rum i hans inrikespolitik) i riktning mot en frontpolitik ”underifrån”. Den drevs fram av flera faktorer, bland annat kommunistiska bakslag, oro över den växande högerinriktningen i vissa kommunistpartier (särskilt det franska och det brittiska), påtryckningar från den bolsjevikiska vänstern och förmodligen hans egen fientlighet mot europeiska socialdemokratiska ledare; framför allt innebar den att kommunisterna upphörde med sitt valstöd åt de socialdemokratiska partierna i England och Frankrike.[60]

Enhetsfrontspolitiken var ett uttryck för Bucharins bestående övertygelse att enbart massrörelser var verkligt revolutionära och att kommunismens nödvändiga verksamhetsfält var där man fann ”arbetarklassens och det arbetande folkets stora massor av alla raser och på alla kontinenter”. Han kände en betydande optimism om att bolsjevismen skakade världen 1925-27, då det internationella kommunistiska inflytandet för en kort tid tycktes vara i stigande från England till Kina: ”Vår armé är majoriteten av mänskligheten och den armén är på marsch.”[61]

Till sin natur berodde emellertid en samarbetspolitik inte bara på de kommunistiska partiernas ihärdighet utan också på deras icke-kommunistiska allierades strategi. Det var därför oundvikligt att den skulle ge upphov till såväl spektakulära och pinsamma misslyckanden som påtag-

---

[58] Se t ex hans anmärkningar om brittiska fackföreningar i *Inprecor* 1926, 830ff 850ff: hans *Om det internationella läget* (Leningrad 1926) s. 15ff; *EKKI.s sjätte utvidgade plenum* (17/2-15/3 1926) (Moskva och Leningrad 1927) s 203, 206, 208 samt *15:e konferensen*, s. 37 ff, 89 ff. Hans anmärkningar om deras europeiska motsvarigheter i *KI* 1926:3, s. 92f.

[59] *Inprecor* 1928, s. 1275. För denna ”tragedi för arbetarklassen /som/ Jack London ... helt och hållet förstod”, se *Kominterns fjärde kongress* (Moskva och Petrograd 1923) s. 181f.

[60] Denna fråga undersöks utförligt i Theodore Drapers ”The Strange Case of the Comintern”, *Survey* (sommaren 1972).

[61] *Inprecor* 1928 s. 1269; *Pravda* 12/6 1927.

liga framgångar. Allvarliga om än inte katastrofala sådana motgångar var till exempel sammanbrottet för den brittiska generalstrejken 1926, de brittiska fackföreningarnas kraftiga högervridning och deras följande utträde ur den engelsk-ryska kommittén i september 1927.

Den kalejdoskopiska skiftningen av händelseförloppet i Kina (ett samhälle som de bolsjevikiska ledarna, inklusive Bucharin, visste litet om) var å andra sidan förödande. Bucharin hade gett ett kraftigt stöd åt kommunisternas samarbete med Kuomintang sedan 1923. Det var, ansåg han, det organisatoriska uttrycket för det ”anti-imperialistiska block”, som gav näring åt den pågående kinesiska revolutionen. Dess segrar 1925-27 övertygade honom ännu mer om detta – han föreställde sig ”Kanton, det revolutionära Kinas huvudstad, som ett slags 'rött Moskva' för de uppvaknande massorna i Asiens kolonier” – och han motsatte sig bestämt (tills det var för sent) alla förslag att de kinesiska kommunisterna skulle bryta med Chiang Kai-sheks styrkor och slå in på en självständig kurs.[62] Övertygad som han var om att Kuomintang var det ”säregna” och oumbärliga redskapet för fortsatt social revolution och kommande kommunistiskt inflytande i Kina, lade han åt sidan all oro för att bourgeoisin kunde svika revolutionen.[63] Bucharin och den sovjetiska ledningen var helt oförberedda på Chiang Kai-sheks massaker på sina kommunistiska allierade i Shanghai i april 1927; strax före kuppen hade de rått det kinesiska partiet att gömma sina vapen. Fortfarande var de ovilliga att ”lämna över Kuomintangs flagga” och han och Stalin beordrade att man skulle stödja den vänster-separatistiska Kuomintangregeringen i Wuhan (Hankov). I juli vände sig också den mot kommunisterna. Sedan man förgäves försökt samla avvikande Kuomintang-element kring radikala kommunistiska åtgärder, drog Bucharin på hösten sent omsider slutsatsen att ”Kuomintang och alla dess grupperingar har upphört som revolutionär kraft”.[64]

Det kinesiska sammanbrottet var bland Bucharins värsta politiska erfarenheter som ledare. Av oppositionen anklagades han (tillsammans med Stalin) för att ha förhindrat den verkliga kinesiska revolutionen och han såg sig tvingad till taktiska improvisationer som händelse-utvecklingen omedelbart gjorde föråldrade; de kinesiska kommunisterna förebrådde han för att ha ”saboterat” instruktioner från Komintern och han ägnade sig i största allmänhet åt de trista undanflykter, som ingår i försvaret av all misslyckad politik, hur klok den än varit från början.

Alla hans efterhandsargument var emellertid inte rent sofisteri. Hans kinapolitik hade baserats på en övertygelse och han var förmodligen uppriktig då han sade, att han, bortsett från ”enstaka fel” (antagligen den fatala oförbereddhet, som ledde till förintandet av de kinesiska kadrerna) ”med all uppriktighet” fortfarande trodde, att Kominterns generallinje var den ”enda korrekta linjen”. Trots sin svekfullhet ”hade den kinesiska bourgeoisin bidragit till att frigöra de folkliga krafterna, den hjälpte till att leda in dem på ett självständigt stridsfält, och däri ligger det berättigade i vår taktik...” Ingenting, hävdade Bucharin, kunde förneka det historiska resultat, som garanterade ett kommande revolutionärt uppsving i Kina. Och även om han höll med om att den kinesiska taktiken inte kunde överföras mekaniskt på andra koloniala revolutioner, förnekade han att föreställningen om ett ”anti-imperialistiskt block” och samverkan med den nationella bourgeoisin hade misskrediterats. ”Om djävulen själv vände sig mot den imperialistiska guden, skulle vi tacka honom.” [65]

Även om det kinesiska fiaskot var av större betydelse, var det bakslagen för enhetsfronten i väst (i England och i mindre grad det som följde på Pilsudskis kupp i Polen 1926) som före-

---

[62] *Kapitalismens kris*; s. 29; *Världsrevolutionens vägar* I, s. 48; Om det internationella läget, s. 47f.
[63] *Pravda* 2/2 1927.
[64] *15:e kongressen* I, s. 670. För hans uttalanden under dessa händelser, se *Problems of the Chinese Revolution*, s. 45ff. För Kominterns politik i Kina, se Benjamin I. Schwartz, *Chinese Communism and the Rise of Mao* (New York 1967) samt Conrad Brandt, *Stalin”s Failure in China* (New York 1966).
[65] *Om frågorna på det elfte plenumet*, s. 47, 51.

föll många bolsjeviker särskilt lärorika. Också här vägrade Bucharin att helt och hållet ta avstånd från enhetsfrontspolitiken, även den ”ovanifrån”. Sammanbrottet för alliansen med de ”opportunistiska” brittiska fackföreningsmännen hade, hävdade han, bidragit till att radikalisera arbetarna och stärkt det lilla brittiska kommunistpartiets inflytande.[66] Och inte ens då han tog initiativet till vänstervridningen 1927 bort från enhetsfronterna ”uppifrån” och till dem ”nedifrån”, uteslöt han helt och hållet de förra utan lämnade möjligheten öppen för nya allianser med socialistiska partier och europeiska fackföreningar.[67] Man kunde därför förutsäga att Bucharin skulle vända sig mot stalinisterna, då de 1928 började stänga dörren för all form av enhetsfront eller samarbete med socialdemokrater, inte ens (eller i synnerhet) mot fascismen. Hans krav på arbetarklassenhet garanterade att han, trots personlig fientlighet mot socialdemokratiska ledare, skulle motsätta sig dårskapen i att jämställa socialdemokrati med ”socialfascism” och utpeka den förra som huvudfienden.

Bucharins påstående att nederlagen inte fick tolkas som ett sammanbrott för enhetsfrontspolitiken gick att försvara, även om det i sig själv gagnade hans förhållande till vänsteroppositionen. Definitionsmässigt utgick denna politik från att det kommunistiska maximimålet låg vid slutet av en lång och slingrande väg. Men det förtog inte det djupa intryck som misslyckandena utomlands gjorde på den sovjetiska inrikespolitiken. Bland annat fick de oppositionsledarna, som själva var djupt splittrade över taktiken i England och Kina men som förståeligt nog upprördes av slakten på kinesiska kommunister, att ta med kominternfrågorna i sitt fördömande av Stalin–Bucharinledningen.

Före katastrofen i Kina hade vänstern, nu under ledning av Trotskij, praktiskt taget hållit tyst offentligt om utrikespolitiken; nu anklagade de duumvirerna för att ha förrått både den internationella och den ryska revolutionen.[68] Hädanefter var förmodligen den vidgade klyftan mellan ledningen och vänsteroppositionen oöverbryggbar. Kominterns misslyckanden tillsammans med sovjetiska diplomatiska motgångar – bland andra uppmärksammade händelser avbrytandet av de diplomatiska förbindelserna med den konservativa brittiska regeringen i maj 1927 och mordet på den sovjetiske ambassadören i Polen i juni – allt detta bidrog till att skapa en rädsla för krig och en överhängande känsla av sovjetisk isolering. Från sommaren 1927 och framåt omgavs partiet av en atmosfär av allt djupare kris. Detta drog ledningens försiktiga in- och utrikespolitik i tvivelsmål, skärpte fraktionskampen och beredde vägen för vänsterns uteslutning och började skapa sprickor också inom Stalins och Bucharins majoritet.

För Bucharin och högern inom politbyrån började 1927 som ett år av optimistisk omprövning. Det slutade i en serie sammanhängande kriser, som undergrävde deras ekonomiska politik och inverkade negativt på deras politiska öde. I många avseende var det krigsrädslan som låg bakom alla deras problem. Dess omedelbara effekt på den ekonomiska politiken var att ännu mer dramatiskt än tidigare förstärka det behov man upplevde av en omfattande expansion av produktionsmedelsindustrin, i synnerhet den som man var beroende av för den nationella säkerheten, och att omvandla partiets slagord ”komma ifatt och gå förbi” (de kapitalistiska länderna) till ett tvingande och livsnödvändigt imperativ. Kort sagt ifrågasatte man det lämpliga i både den föreslagna modellen och tempot för industrialiseringen, vilket (som det snart skulle visa sig) framkallade ett djupt missnöje på nya håll. En kortsiktig militär beredskap hade intagit en obetydlig plats i Bucharins ekonomiska tänkande före 1927; trots allt hans tal om en ”epok av krig och revolutioner” hade han räknat med en långvarig ”andhämtningspaus”.[69] Även om han och hans allierade nu utformade sina förslag mot

[66] *Inprecor* 1926, s. 831ff; *Om det internationella läget*, s. 15ff och hans ”Den stora kampen”, *Pravda* 1/5 1927.
[67] *15:e kongressen* I, s. 656, 658.
[68] Se t ex Trotsky, *Problems of the Chinese Revolution*; hans *Stalin School of Falsification*, s. 161-77 samt *Platform of the Left Opposition*, s. 77-96.
[69] Jämför hans anmärkningar i *Vägen till socialism* s. 41 och *Om frågorna på elfte plenumet*, s. 5f.

bakgrunden av ett tänkbart krig, kunde den krisatmosfär, som överlevde de tillfälliga internationella spänningarna 1927, bara verka mot Bucharins politik.

Den andra ekonomiska konsekvensen av krigsrädslan gjorde sig inte till fullo påmind förrän mot slutet av året, då den förvärrade en kris, som hade ett annat ursprung. Varnande tal av partiledare, däribland Bucharin, hade satt igång en omfattande hamstring under sommaren och tidigt på hösten 1927. Det uppstod matköer i städerna och varubristen förvärrades allvarligt. Ledningen trodde vid den tidpunkten att varubristen var tillfällig och att de pågående framgångsrika spannmålsuppsamlingarna, som varade in i oktober, skulle avhjälpa matbristerna. Men i november–december utkrävde plötsligt bristerna i ledningens tidigare jordbrukspolitik sin hämnd. I avsaknad av billiga varor och ställda inför en ogynnsam prisstruktur minskade bönderna kraftigt försäljningen av sin skörd: de statliga spannmålsanskaffningarna sjönk drastiskt och uppgick bara till hälften av mängden från november–december året innan.[70]

De olycksbådande nyheterna – som snart kom att beskrivas som en ”spannmålskris” – nämndes knappast på den femtonde partikongressen i december, trots att det redan pågick hemliga diskussioner inom politbyrån om hur man skulle ta itu med situationen. Ledningen togs ”på sängen”[71] och hade inga reserver som kunnat förse byarna med tillräckligt med varor för att få ut böndernas lager på marknaden eller ens garantera ökad försäljning under den närmaste framtiden; ledningen var också ovillig att riva upp sina planer på industriinvesteringar genom att höja spannmålspriserna tillräckligt. Av dessa skäl tillgrep man ”extraordinära åtgärder” i januari 1928. Detta ödesdigra beslut ”på spannmålsfronten” kom att få många följder, bland annat en öppen brytning mellan politbyråhögern och Stalin samt inledningen till kollektivjordbruksrevolutionen 1929-33.

Effekten av krigsrädslan på den inre partipolitiken var inte mindre långtgående. Regeringar brukar reagera på en verklig eller inbillad kris genom att antingen söka samla oppositionen kring en enda enande linje eller undertrycka den. Stalin–Bucharinledningen valde den andra vägen; man ifrågasatte oppositionens lojalitet och försökte kväva dess kritik av misslyckandena utomlands. Med början sommaren 1927 utsattes vänstern för allt mer repressiva motåtgärder, hot om uteslutning och, för första gången, systematiska polisförföljelser. Trotskisterna och zinovjeviterna bar delvis ansvaret för den hårdare kontrollen, eftersom de inte ens lät antyda någon vilja att samlas kring duumviratet. Även om skillnaderna i den ekonomiska politiken hade minskat betydligt, var nu vänsters angrepp totalt; den fördömde med exempellös bitterhet majoritetens hela in- och utrikespolitik, den förflutna och den nuvarande, som thermidorskt förräderi. De ifrågasatte öppet duumvirernas förmåga att styra i krigstid och krävde inget mindre än ett ledarbyte (ett krav som underströks dramatiskt av Trotskijs uppskattande anspelning på Clemenceaus handlande under kriget).

Eftersom partikanalerna var stängda för deras protester, övergick oppositionen (inte utan viss revolutionär nostalgi)[72] till offentliga demonstrationer, hemlig flygbladsutdelning och andra illegala metoder. Detta ledde till en tragikomisk serie händelser, en blandning av provokationer från den hemliga polisen och fåfänga ”hjältedåd” från vänstern och som slutade med ett ultimatum från majoriteten om att göra avbön och upplösa sig eller gå ett värre öde till mötes. Trotskij och Zinovjev vägrade foga sig och den 15 december uteslöts de ur partiet, åtta dagar efter bolsjevikrevolutionens tioårsjubileum. Vänsterns upplösning fullbordades på den femtonde partikongressen i december, som godkände beslutet och uteslöt de återstående

[70] Bucharin, *Lärdomarna av spannmålsuppsamlingarna*, s. 24f samt Mikojan i *15:e kongressen* II, s. 1094. Se också Lewin, *Russian Peasants*, s. 178ff.
[71] Rykov citerad i Trotsky, *Third International After Lenin*, s. 282.
[72] William Henry Charmberlin, *Russia”s Iron Age* (Boston 1934) s. 355.

oppositionsledarna. Förkrossade kapitulerade slutligen zinovjeviterna. Några veckor senare förvisades Trotskij och hans obotfärdiga anhängare från huvudstaden.[73]

I efterhand är det klart att det bara var Stalin som vann på dessa händelser mellan april och december 1927. Om politbyrån, som det sägs, hade motsatt sig hans tidigare försök att utesluta oppositionen, kom krigsrädslan som en välsignelse. Den hjälpte till att skapa ”pogromatmosfären” och gjorde det möjligt för honom att rulla ut den ”torra giljotinen”.[74] Genom att så våldsamt angripa Kominterns politik i Kina och England hade vänstern förlorat de återstående sympatierna hos de båda politbyråmedlemmar, som var minst benägna att gå in för uteslutning, Bucharin och Tomskij. På hösten kände Bucharin inte längre några hämningar och han stämde in i den upprörda indignationen över oppositionens ”illegala” eskapader. Han var medveten om att oppositionsmännen ofta hade provocerats att ”säga saker, som de inte menar ... och gå längre än de skulle ha velat” och hoppades ”av hela vår själ” att de skulle ge efter för ledningens ultimatum; men trots det slutade han: ”det finns ingen plats i vårt parti för folk med sådana åsikter”.[75]

Politbyråhögern skulle snart komma att ångra att den samtyckt till det slutgiltiga krossandet av vänstern. Med högerns bistånd hade Stalin undanröjt den gemensamma motståndare, som band honom till sina tidigare allierade. Förmodligen gjorde de det övertygade om sin egen politiska styrka. Ytligt sett var den överväldigande. (Trotskij förutsade att de snart skulle ”få fast Stalin”.)[76] De främsta symbolerna för den revolutionära makten låg i deras händer: premiärministerposten, partiets teoretiska mantel och organ, Komintern och fackföreningarna. En sovjetisk Bagehot skulle emellertid ha förstått, att dessa var ”vördnadsbjudande”, skenbara maktkällor och att den verkliga, ”effektiva” makten allt mer låg hos Stalins partiapparat.

Åtskillnaden mellan verklig och skenbar makt – som hade utmärkt den sovjetiska politiken från början, men som hade tilltagit under tjugotalet i takt med att sekretariatets makt hade hämtat näring ur fraktionsstriderna – hade uppvisats på den femtonde partikonferensen i oktober 1926. Bucharin, Rykov och Tomskij – i den ordningen – avgav sina rapporter först; först därefter, vid den tionde sessionen, avlämnade Stalin rapporten om partiet, som av tradition var det viktigaste anförandet. Den ovanliga dagordningen tycktes visa högerns överlägsenhet. Men samma månad blev ytterligare två av Stalins anhängare fullvärdiga medlemmar av den niomannahövdade politbyrån, Jan Rudzutak och Kujbysjev. Även om högern fortfarande betraktade Kalinin och Vorosjilov som övertygande anhängare av sin politik, var det vid detta tillfälle som Stalin erhöll en potentiell majoritet, oberoende av Bucharin, Rykov och Tomskij.

Den förändrade maktbalansen var inte den enda faktor, som förberedde sammandrabbningen mellan Stalin och högern inom politbyrån. De inhemska och utländska problemen 1927 hade kastat tvivel över den fortsatta livskraften i Bucharins politik, även i dess reviderade och mer realistiska form. Svårigheterna rubbade förmodligen Stalins tilltro till den ekonomiska klokheten hos sina allierade, ”150-procentiga nepister” som de var, och gjorde honom ännu mer benägen att ta hänsyn till andras råd och välja sin egen väg. Kring 1927 hade kommande stalinistiska industrialiserare under ledning av Kujbysjev redan lagt beslag på strategiska ekonomiska poster, framför allt i Högsta ekonomiska rådet, och utvecklade en egen industrialiseringspolitik. Genom att ta initiativet till en omprövning av politiken i riktning mot planering, större kapitalinvesteringar och kollektivisering hade Bucharin och Rykov dessutom öppnat dörren för olika tolkningar av de planerade förändringarna. I de statliga planerings-

[73] För dessa händelser, se Daniels, *Conscience*, kap. 12 och Souvarine, a.a., s. 440-72.
[74] Uttrycket kommer från den vänsteroppositionelle Zorin. Se hans brev till Bucharin i SV 12/1 1928. För sådana rapporter, se ovan kap. 7, not 131.
[75] I försvar, s. 260; *Partiet och oppositionen inför 15:e kongressen*, s. 259.
[76] Citerat i Deutscher, *Den avväpnade profeten*, s. 306.

organen hade det redan uppstått olika uppfattningar om femårsplanen. Till och med före uteslutningen av vänstern hade en stalinistisk planerare, S. G. Strumilin, formulerat det filosofiska slagordet för Stalins industriella revolution: ”Vi är inte bundna av några lagar. Det finns inga fästningar, som inte bolsjevikerna kan storma.” [77]

Det är inte känt exakt när den ekonomiska politiken började splittra Stalin–Bucharin-majoriteten. Det tycks inte ha förekommit skarpa och systematiska meningsmotsättningar mellan politbyråhögern och dem som kom att utgöra Stalins nya majoritet förrän i slutet av januari eller februari 1928. Däremot tycks det vara klart att de motsatta uppfattningarna om kollektivisering, investeringspolitik och den industriella tillväxtens tempo tog form strax före den femtonde kongressen, till och med före nyheterna om spannmålskrisen. Kongressresolutionen om kollektiviseringen och kanske även andra resolutioner var uppenbarligen inofficiella kompromisser inom ledningen.[78] Vilken karaktär och omfattning de tidiga meningsskiljaktigheterna än hade, var de inte tillräckligt splittrande för att undergräva den enade politbyråfront, som uteslöt vänstern och ledde den femtonde kongressen. De ekonomiska resolutionerna, vare sig de var kompromisser eller inte, återspeglade Bucharins och Rykovs reviderade åsikter och presenterade de nya målen i ett språk som varnade för överdrifter och betonade försiktighet, balanserad utveckling och NEP:s okränkbarhet. (De var emellertid tillräckligt allmänt hållna för att ha olika innebörd för olika människor.)[79]

Ytterligare tecken på att det inte rådde full enighet i politbyrån framgick av ledarnas kongresstal. Stalin och Molotov yttrade sig betydligt fränare i kulakfrågan än Kalinin eller Rykov, som föredrog den ekonomiska huvudrapporten.[80] Dessutom markerade Stalin nödvändigheten av kollektivisering på ett betydligt mindre flexibelt sätt än vad Bucharin och Rykov hade gjort före kongressen, och hävdade att endast kollektivt brukande kunde lösa det sovjetiska jordbrukets problem. ”Det finns ingen annan lösning”, sammanfattade han. Han kom också med en värdering av den europeiska kapitalismen, som på ett slående sätt skilde sig från Bucharins; han förutsade nämligen ett omedelbart slut på stabiliseringen och ”ett nytt revolutionärt uppsving i både kolonierna och metropolerna”.[81] Men dessa och andra förbryllande nyanser avspeglade ännu inte skilda program. (Stalinisterna började just söka efter egna positioner.) I själva verket var de märkbara bara därför att alla ledare, inklusive Stalin, vände sig till kongressen i det försiktiga, måttfulla och pronepistiska tonfall, som var Bucharins. Inte heller var skiftningarna i betoning konsekventa. Bucharin hade, när allt kom omkring, varit den förste som formulerat och tillkännagett den ”nödvändiga offensiven mot kulakerna”. Och både han och Rykov tog också nu ställning för en allvarlig om än begränsad satsning på kollektivisering.[82]

De mer olycksbådande tecknen på oenighet på kongressen berörde inte politik utan personer. För första gången kritiserades Bucharin öppet, om än försiktigt, av talesmän förknippade med Stalin. Under den diskussion som följde på Bucharins rapport om Kominterns verksamhet, kom två yngre funktionärer, nära sammankopplade med Stalin, Lazar Sjatskin och Beso Lominadze liksom också ledaren för Profintern, Lozovskij, med skarpa invändningar mot Bucharins beskrivning av västkapitalismen som statskapitalistisk, och anklagade honom, mer

---

[77] Citerat i P. J. D. Wiles, *The Political Economy of Communism* (Cambridge 1962) s. 47. Se också E. H. Carr och R. W. Davies, *Foundations of a Planned Economy* (New York 1969-71) I, s. 865ff.
[78] Se också det elliptiska belägget i *VIKPSS* 1967:12, s. 75f och *KPSS:s historia* IV, s. 524f. Se också Popov, a.a., II, s. 354 och Vorosjilovs anmärkningar i *16:e partikongressen* (Moskva 1935) I, s.516.
[79] *15:e kongressen*, s. 1441-68.
[80] Se Lewin, a.a., kap. 8.
[81] *15:e kongressen* I, s.51, 63.
[82] Bucharin talade inte om inhemska problem på kongressen. Se Rykovs anmärkningar där, i sht *15:e kongressen* II, s. 870f, 1423.

träf fande, för att förbise en begynnande ”högerfara i Komintern”.[83] Deras kritik, från vilken Stalin uttryckligen tog avstånd, var olycksbådande. Den innebar inte bara att man ifrågasatte Bucharins ledning av Komintern; indirekt riktades kritik mot honom som partiets teoretiker. Teorin om statskapitalism var den svagaste länken i hans leninistiska rustning och senare en uppskattad måltavla för Stalins kampanj mot Bucharin. Utfallen från dessa underordnade ställföreträdare, innebar början på Stalins skickliga användning av Profintern och Komsomol för att undergräva högerns auktoritet och makt.[84]

I december 1927, just i det ögonblick då politbyråhögern tycktes ha segrat, sedan den fått sitt reviderade program antaget och sina ideologiska motståndare uteslutna, då fann den således sin politik ansatt av kriser och sin politiska position hotad. Bucharin bar en stor del av ansvaret för det som blev deras desperata situation. Att han väntade så länge med att ta hänsyn till vänsterns välgrundade ekonomiska kritik och sedan försummade att presentera hela sin reviderade politik i tid för den viktiga femtonde kongressen visade på dåligt omdöme. Att han hjälpte till med den ”civila avrättningen” av vänstern innebar ett annat slags misstag.[85] Det var inte bara ett oklokt beslut utan också en brist på den återhållsamhet och det minimum av anständighet, som han hade visat tidigare. Han deltog i den slutliga hämndeakten otvivelaktigt fortfarande utan att ”ha fått smak för det” och ”darrade från huvud till fot”. Han hade inte väntat sig att ”kampens logik skulle klargöra det så snabbt och på ett sådant tydligt sätt” och han var djupt lättad, då Zinovjev och Kamenev kapitulerade. Bucharin var inte utan en viss medkänsla i ”denna tragedi för oppositionens ledare”.[86] Icke desto mindre gav han sin auktoritet åt och understödde krossandet av dem.

Bucharin gjorde sig inte skyldig till dessa destruktiva handlingar med en gång. Ett oavbrutet inslag i den bolsjevikiska politiken efter 1921 hade varit den avtagande toleransen för oliktänkande i partiet; ledarna för partiet, inklusive Lenin, hade uteslutit obetydligare oppositionsmän tidigare.[87] Inte heller var det första gången Bucharin sanktionerade den ”torra giljotinen”. 1924 hade han stått i ledningen för uteslutningen (ur Komintern) av, bland andra, sin vän från kriget, Zeth Höglund. Nu tillgav han att man uteslöt, fängslade och sedan förvisade två av hans äldsta vänner, Vladimir Smirnov och Preobrazjenskij, en nära kamrat och vän i exilen, Michail Fisjelev, flera tidigare vänsterkommunister som han hade anfört 1918 och dussintals andra bolsjeviker, vilka, som han sade, han en gång hade ”dragit i fält med”. Som intellektuell och som en man känslig för godtyckligt maktmissbruk och långt ifrån den sämste av bolsjeviker, borde Bucharin ha förstått bättre. Makten hade inte avtrubbat hans kritiska förmåga. Han såg och fördömde kommunistiska privilegier, rysk chauvinism och byråkratiska missbruk i Sovjetunionen. Men han ställde sina gamla vänner utanför lagen som ”fiender” med vilka ”vi inte har något gemensamt”.[88]

Han tycks återigen ha handlat så därför att han fortfarande trodde att vänsterns idéer och program var främmande och förödande för allt det han hade kommit att identifiera med bolsjevismen. Trotskij hade varnat honom 1926: ”systemet med apparatterror kan inte stanna bara vid så kallade ideologiska avvikelser, verkliga eller inbillade, utan måste oundvikligen

---

[83] Ibid, I, s. 693ff, 722ff.
[84] Andra subtila drag av Stalin mot högern, i sht Rykov, kan ha förberetts. Se Trotsky, *Stalin School of Falsification*, s. 20f. Samtidigt försökte uppenbarligen politbyrå. högern ett eget trick på kongressen genom att Rykov motionerade om att Lenins sista antistalinartiklar skulle bifogas det stenografiska kongressprotokollet. Se *15:e kongressen* I, s. 623. Motionen bifölls, men artiklarna publicerades bara i veckobulletinerna. Se Medvedev, a.a., s. 29.
[85] Bucharin använde uttrycket för att beskriva sin egen behandling 1928-9. Citerat i Stalin, *Works* XII, s. 109.
[86] Se hans anmärkningar i *Inprecor* 1928 s. 218 samt Bucharin citerad i Serge, a.a., s. 232.
[87] I januari 1926 sade Bucharin: ”Var finns det skrivet att i det bolsjevikiska partiet munnar aldrig kan tystas?” *Till frågorna på den 14:e kongressen*, s. 62.
[88] *Partiet och oppositionen inför den 15:e kongressen*, s. 259.

spridas genom organisationens hela liv och verksamhet".[89] Bucharin svarade inte på det; varken "militariseringen" av partiet, som han offentligt beklagade, eller Stalins växande makt och ambition gjorde samma starka intryck på honom som hans "radikala programmatiska oenighet" med vänstern. Han var inte den ende bolsjevik som fångades i denna enögda dårskap. När Bucharin 1928 slutligen upptäckte, att "motsättningarna mellan oss och Stalin är många gånger allvarligare än alla motsättningar vi haft med er", förklarade Trotskij, övertygad om att Bucharin var den som förkroppsligade Thermidor: "Med Stalin mot Bucharin? – Ja. Med Bucharin mot Stalin? – Aldrig!" [90]

Trotskijs blindhet var kanske förståelig, förföljd, förtalad och förvisad som han var samt fixerad vid sitt speciella lyssnande efter "historiens fotsteg". Bucharin hade mindre att skylla på och var dessutom grundligt förvarnad. I november 1927 fick han ett brev från en tidigare kamrat, som fördömde honom som "fångvaktare över de bästa kommunisterna", en man som lät hjältarna från oktober dömas av män från den hemliga polisen som Jakov Agranov. Brevskrivaren slutade med en bara alltför profetisk sarkasm:

> Akta dig, kamrat Bucharin. Du har ofta debatterat i vårt parti. Du kommer förmodligen att behöva göra det igen. Dina nuvarande kamrater kommer då att ge dig kamrat Agranov som domare. Exemplen kan smitta av sig.[91]

---

[89] Brev till Bucharin daterat 8/1 1926 (T2976).

[90] Bucharins och Kamenevs memorandum och Trotskij citerad i Deutscher, *Den avväpnade profeten*, s. 228; Bucharins förslag var ställt till Zinovjev och Kamenev men avsåg uppenbarligen att även innefatta Trotskij och tolkades också på det sättet.

[*Anmärkning:* Det finns inget sådant uttalande om Bucharin/Stalin av Trotskij och det påstår faktiskt inte heller Deutscher. Det Deutscher faktiskt säger är följande:

"Under vissa omständigheter och på vissa villkor måste oppositionen t.o.m., enligt Trotskij, vara redo att bilda enhetsfront med Stalin mot Bucharin… Under de följande åren skulle oppositionens hela uppträdande styras av principen: 'Med Stalin mot Bucharin? – Ja. Med Bucharin mot Stalin? – Aldrig!'".

Det Deutscher här gör är inte att citera Trotskij, utan han formulerar en "princip" som han anser beskriver vänsteroppositionens ståndpunkt, inget annat. Se historikerns Pierre Broués Deutscher-kritiska redogörelse för denna historia i hans *Trotskij*-biografi kapitel 36.

Cohen går dock ett steg längre än Deutscher genom att förvandla dennes egenhändiga tolkning till ett Trotskij-citat. – *Red*]

[91] Brev från Zorin publicerat i *SV* 12/1 1928.

9. Bucharins fall och Stalins revolution

Man måste härska och vinna
eller tjäna och förlora
Fördraga eller triumfera
Man måste vara
antingen hammare eller städ

Goethe

1928-29, på det elfte året av bolsjevikiskt styre och för andra gången på bara ett årtionde stod Ryssland återigen inför en revolution. Utan att någon hade förutsett det befann sig landet och dess 150 miljoner invånare kring vintern 1929-30 i det vanvett som var Stalins ”revolution ovanifrån”, en process med lika ödesdigra konsekvenser som historiens stora omvälvningar ”underifrån”, inklusive den från 1917.[1] I likhet med andra stora sociala revolutioner kom Stalins att bryta ned och vräka undan den gamla ordningen och skapa ett nytt och radikalt annorlunda slag av samhälle. Men det nya därvidlag var att det system som krossades, NEP-samhället, hade självt nyligen skapats av en stor revolution. När vi tar upp de händelser, som föregick ”revolutionen ovanifrån”, är det därför lämpligt att kasta en sista blick på den ”gamla ordningen” på NEP-Ryssland just innan det gick under.

I jämförelse med det stalinistiska system som följde, utmärktes NEP och det sovjetiska tjugotalet av en betydande social pluralism inom enpartidiktaturens auktoritära ram. Ty även om partiet energiskt försvarade sitt politiska maktmonopol, tolererade man pluralism och oliktänkande inom andra områden och uppmuntrade det till och med. Det främsta exemplet var naturligtvis landets ekonomiska liv, där 25 miljoner bondehushåll svarade för nästan all jordbruksproduktion; där tusentals småhantverkare framställde omkring 28 procent av alla tillverkade produkter, och mellan hälften och tre fjärdedelar av de viktigaste konsumtionsvarorna; och där otaliga köpmän och handelsmän fortfarande spelade en avgörande roll för varuflödet (många av deras varor annonserades i den officiella kommunistiska pressen).[2] Trots den statliga sektorns växande betydelse fortsatte de privata företagen att bestämma riktningen för det sovjetiska ekonomiska livet vid slutet av tjugotalet. De flesta medborgarna, i synnerhet den väldiga bondemajoriteten, som fortfarande utgjorde över 80 procent av befolkningen, levde och arbetade fjärran från partiets eller statens kontroll.

Partiet hade inte heller monopol på samhällslivets alla övriga områden. Även inom det politiska systemet och på alla de lägre administrativa nivåerna uppmuntrade man partilösa att delta i stor skala. De centrala statliga byråkratierna, som anbefallde, administrerade och därigenom bidrog till att forma den officiella politiken, bestod sålunda till stor del av icke-bolsjeviker; många av dem hade tidigare varit motståndare till revolutionen. 1929 var mindre än 12 procent av alla statligt anställda kommunister och även om de formella cheferna för kommissariaten och de viktiga organen för det mesta var partimedlemmar, så utgjorde kommunisterna en liten andel av deras ledande personal.[3]

---

[1] Som den officiella stalinistiska historieskrivningen framhöll, *History of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks): Short Course* (New York 1939) s. 305.

[2] Siffrorna för hantverksproduktion avser den ryska republiken 1928-9. Se *VIKPSS* 1971:7, s. 83f samt Carr/Davies, a.a., 1, s. 390.

[3] *16:e konferensen*, s. 458. Som vi har sett dominerades jordbrukskommissariatet av tidigare socialistrevolutionärer och Högsta ekonomiska rådet av forna mensjeviker. Av Gosplans 527 anställda 1924 var bara 49 partimedlemmar. 88 procent av funktionärerna i de centrala kooperativa institutionerna och de flesta avdelningschefer var ickekommunister 1924. Se *VIKPSS* 1967:3, s. 55 och 1970:10, s. 81f. Ett liknande läge rådde i andra större ministerier mot slutet av NEP-åren. Se *15:e kongressen*, s. 446f.

Delvis var den omfattande användningen av ”borgerliga specialister”, som den partilösa intelligentian var känd som, en följd av bristen på kvalificerade partikadrer och en källa till officiell oro. Partiet var angeläget att utbilda och stödja sina egna, särskilt inom sådana områden som utbildning, där det bara företräddes av 3 procent av landets lärare.[4] Men i de partilösas antal och framträdande ställning liksom också i deras vilja att delta avspeglades den försonliga andan hos NEP, en motsvarighet till regimens ekonomiska samverkanspolitik. Icke-bolsjevikerna spelade sålunda en avgörande roll inom känsliga områden, som partiet kunde ha monopoliserat, om det så hade önskat. Av alla som var anställda inom den officiella pressen var, för att ta ett exempel, åtminstone en tredjedel icke-bolsjeviker 1925.[5] Och på den lokala nivån tillhörde, som en följd av beslutet 1924-25 att tillåta relativt fria val, bara 13 procent av medlemmarna i de lokala sovjeterna partiet eller Komsomol och bara 24 procent av deras ordföranden.[6]

Men det kanske sannaste uttrycket för pluralismen i NEP-samhället fann man i dess kulturella och intellektuella liv, ständigt en barometer för den verkliga mångsidigheten och statliga toleransen. Ty här var tjugotalet ett årtionde av outplånlig mångfald och skapande. Det var en period, som präglades inte av påtvingad och ofruktbar ortodoxi utan av motstridiga teorier och rivaliserande skolor; det var ett slags ”gyllene era för det marxistiska tänkandet i Sovjetunionen”.[7] Det gällde för partiets eget intellektuella liv, i dess akademiska institutioner, föreningar och vetenskapliga publikationer, och också för de intensiva samhällsdebatterna, alltifrån utbildning och vetenskap till juridik, filosofi och historieskrivning.

Trots en omfattande kulturell emigration till följd av revolutionen medförde det sovjetiska tjugotalet en enastående explosion av konstnärligt skapande inom nästan alla områden. I en miljö som fått ny kraft av revolutionen och som inte hämmades av någon officiell konstnärsdoktrin och fick statligt, kooperativt och privat stöd uttryckte en mängd olika konstnärer sina skiftande estetiska uppfattningar, teorier och visioner i en bländande uppsättning av former. Det var en period då partiorienterade artister och sympatisörer tävlade, när nationella och minoritetskulturer blomstrade, tjocka tidskrifter och salonger återuppstod, då det vimlade av kulturella föreningar, sällskap och manifest. Sovjetiska artister reste till och från huvudstäderna i väst och såg sig själva som en del av ett internationellt kulturellt uppsving. Framför allt var det en tid av experimenterande, när den kulturella avantgardemodernismen hade en enastående om än kortvarig uppblomstring under det politiska avantgardets toleranta styre.[8]

För det mesta kommer man ihåg NEPkulturen för dess prosa och poesi. Bland de många författare, som skrev flera av sina främsta arbeten på tjugotalet fanns Pasternak, Babel, Olesja, Katajev, Fedin, Jesenin, Achmatova, Vsevolod Ivanov, Sjolochov, Zamjatin, Leonov, Pilnjak, Bulgakov, Mandelstam, Zosjtjenko, och Majakovskij. Listan kan göras mycket längre, nära

---

[4] Samuel Nortrup Harper, *Civic Training in Soviet Russia* (Chicago 1929) s. 263. Av alla ingenjörer som arbetade i den stadiga industrin 1928 var på liknande sätt bara 139 partimedlemmar. *Leningradarbetarna i kamp för socialismen* (Leningrad 1965) s. 49.

[5] Av 152 medlemmar i personalen på Leningrads centrala partiorgan var t ex bara 28 partimedlemmar 1926. *Vestnik leningradskogo universiteta* 1971:2.

[6] Dessa siffror gäller för den ryska republiken 1926-7, *Bernstein Leadership and Mobilization*, s. 213. Den nationella andelen bolsjevikinka ordföranden steg till 27.7 % kring 1928-9. DJ. Male, *Russian Peasant Organization Before Collectivization: A Study of Commune and Gathering 1925-1930* (New York 1971) s. 128.

[7] Schapiro, *Communist Party*, s. 343. För synpunkter på partiets uppfattning under 20-talet, se Joraysky, a.a., Bauer, a.a., samt Fitzpatrick, as Bland partiets mest intressanta tidskrifter var *Vestnik kommunistitjeskoj akademii* och *Pod znamenem marksizma*.

[8] Anatolij Lunatjarskij var den kommissarie, som var ansvarig för kulturpolitiken och var berömd för sin liberala inställning och försiktiga ledning. Se Fitzpatrick, a.a. En stämning av NEP-kulturens spänning och jäsning förmedlas i de första kapitlen av Ehrenburgs *Memoirs*. För att ge ett exempel på konkurrensen i utgivningen av författare: 1927 svarade privata förlag för 6 % av det totala antalet böcker men för 25 % av titlarna. *The Soviet Union: Facts, Descriptions, Statistics* (Washington 1929) s. 196.

nog en förteckning över sovjetlitteraturens stora namn, av vilka många efter NEP skulle gå under, fysiskt eller konstnärligt.

Litteraturen var emellertid bara en del av bilden. För det var också under NEP-åren, som, bara för att påminna om några exempel, Eisenstein, Vertov, Pudovkin och Dovzjenko gick i spetsen för den moderna filmen, som Meyerholds och Tajrovs experimentuppsättningar revolutionerade teatern och som Tatlin, Rodtjenko, Malevitj, Lissitzkij, Ginzburg, bröderna Vesnin och Sternberg, Melnikov, Leonidov och många andra bidrog till att skapa det moderna måleriet och arkitekturen i Ryssland. Då man ser tillbaka är det tydligt att det sovjetiska tjugotalet inte bara var en ”gyllene era” i den ryska kulturen, utan att NEP-kulturen på samma sätt som Weimarkulturen var ett betydande kapitel i 1900-talets kulturella historia, ett som skapade lysande, dog tragiskt men efterlämnade ett bestående inflytande.[9]

Det är också sant att NEP:s sociala pluralism och statliga tolerans var relativ och ofta tvetydig. En del konstnärer förtalades offentligt och var till hälften svartlistade; partilösa specialister trakasserades ofta; självägande bönder blev ibland utsatta för övergrepp från lokala ämbetsmän; och plötsliga polisraider mot uppseendeväckande rika NEP-män var inte ovanliga.[10] Men i jämförelse med det som följde och om man ser till dess egna förutsättningar, var NEP ett förhållandevis pluralistiskt och liberalt system. Dess anda – som stalinister i korthet fördömde som ”rutten liberalism” – var försonlig och ekumenisk.[11] Partiet och staten förvägrade inte sina många ”halvvänner och halvfiender” beteckningen ”sovjetisk”, ett begrepp som på tjugotalet, till skillnad från senare, i huvudsak bestämdes av territoriet snarare än en okritisk trohet gentemot partidirektiv.[12] Det var denna tolerans av social mångfald liksom också den officiella betoningen av social harmoni och rättssäkerhet i motsats till officiell laglöshet, som trettio år senare fick NEP att framstå som en modell för ett liberalt kommunistiskt system för reformkommunister, som ett alternativ till stalinismen.

Men när tjugotalet närmade sig sitt slut och partiet ställdes inför allvarliga svårigheter bedömdes inte NEP utifrån den framtida uppskattningen utan utifrån den aktuella verkligheten. I viktiga avseenden hade den uppnått imponerande resultat. NEP hade åstadkommit samhällsfred, politisk stabilitet och ekonomisk återhämtning; och det hade skett samtidigt som bolsjevikernas politiska monopol bevarats och att döma av det minskade antalet ”kontrarevolutionära handlingar” under tjugotalet samtidigt som partiets auktoritet och inflytande bland befolkningen ökade.

Dessutom bevittnade tjugotalet en vidareutveckling av den progressiva sociallagstiftning som revolutionen inlett (och som till stor del upphävdes efter NEP) – inom socialvård, utbildning, kvinnornas rättigheter, skilsmässa och abort.[13] Samhällsfreden under NEP gjorde det också

---

[9] För olika aspekter på NEP-kulturen, se Robert A. Maguire, *Red Virgin Soil Soviet* Literature in the 1920's (Princeton 1968); Marc Slonim, *Russian Theatre from the Empire to the Soviets* (Cleveland 1961) kap. 8-9; Anatole Kopp, *Town and Revolution: Soviet Architecture and City Planning 1917-1935* (New York 1970); Dwight MacDonald, *On Movies (*New York 1971) del IV; Joseph Freeman, *Voices of October* (New York 1930) samt *Art in Revolution: Soviet Art and Design Since 1917* (London 1971).

[10] Sådana tilldragelser rapporterades ibland och fördömdes i den officiella pressen. En författare som hade en svår om än inte outhärdlig tid under 20-talet var den store poeten Osip Mandelstam. Se Nadezjda Mandelstam, a.a., s. 35, 138, 173.

[11] Med början 1929 riktade det stalinistiska styret ett våldsamt angrepp på ”rutten liberalism”, ibland kallad ”borgerlig liberalism”, som definierades som ”en försonlig hållning, en tolerans inte bara av opportunistiska utan också av direkt fientliga uppfattningar” och som ”följden av en uppluckrad eller förlorad känsla av partivaksamhet”. Popov, a.a. II, s. 433f. Se också *Pravda* 21/11 1929 samt *Mot den borgerliga liberalismen i skönlitteraturen: diskussion om ”Korsningen”* (Moskva 1931).

[12] Jag har lånat denna insikt från Max Haywards diskussion om sovjetiska litterära avvikare. Patricia Blake/Max Hayward red., *Dissonant Voices in Soviet Literature* (New York (1962) s. xvii. Den bekräftas av en anektot i Ehrenburg, *Memoirs*, s. 76.

[13] Se t ex Rudolf Schlesinger, *The Family in the USSR* (London 1949).

möjligt för regeringen att göra framsteg i kampen mot de sociala problem, som traditionellt drabbat dess huvudsakliga bas, de fattiga. Mot slutet av tjugotalet hade således läskunnigheten ökat avsevärt och inskrivningen till folkskolor och läroverk var dubbelt så stor som före kriget; dödligheten hade gått ned med 26 procent, barnadödligheten med omkring 30 procent och fallen av könssjukdomar hade nästan halverats.[14] Många av dessa resultat var, som inom utbildningen, bara de första små stegen i ett även i fortsättningen djupt efterblivet samhälle; många andra åtgärder inom socialvården var fortfarande mer ett löft än verklighet. Men om man tänker på bristen på tillgångar hade ändå den bolsjevikiska regeringen gjort betydande framsteg under de få åren efter inbördeskrigets slut.

I själva verket är det knappast någon tvekan om att Rysslands industriarbetare och bönder, som hade genomfört den sociala revolutionen 1917, nu levde bättre än vad de hade gjort under den gamla regimen. Om man ser till de kortsiktiga vinsterna framstår bönderna som de som dragit den största nyttan av omvälvningen. Även om genomsnittsbonden fortfarande hade ett hårt liv, bedrev ett jordbruk på existensminimum med primitiva redskap och få djur, hade revolutionen drivit undan godsägarna, givit honom jord, avskaffat de betungande arrendena och givit honom ställningen som självständig producent. Allt detta hade skett med få politiska skyldigheter. Kring början av tjugotalet, när röken från revolutionen hade skingrats, återvände bönderna till sitt traditionella liv och styrelseskick. Få partifunktionärer trängde in i byarna, vilka så sent som 1928-29 regerades effektivt inte av de lokala sovjeterna utan av den traditionella miren, som nu försiktigt nog kallades ”bysamfälligheten”.[15] Som en följd därav och av Sovjetregeringens välfärdsåtgärder för bönderna var den förmodligen accepterad om än inte älskad av majoriteten av landsbygdsbefolkningen och partiets prestige och inflytande var i stigande, särskilt bland den yngre bygenerationen. En utländsk iakttagare sade 1927: ”hur långsamt det än går så försvinner den gamla byn framför våra ögon”.[16]

Vinsterna för industriarbetarklassen, i vars namn partiet styrde, var mer oklara. Även om bolsjevikernas ursprungliga löfte om politisk och ekonomisk makt till arbetarna inte hade infriats, var deras allmänna läge betydligt bättre än före revolutionen, då de industriella förhållandena närmast hade varit som på Dickens tid. Mot slutet av tjugotalet, när städerna och proletariatet blev lika stora som före kriget, hade den genomsnittliga arbetsdagen minskat från tio timmar till sju och en halv; reallönerna var låga i jämförelse med västeuropa, men de hade stigit med omkring 11 procent över 1913 års nivå; och fabriksarbetarna liksom bönderna åt bättre än före revolutionen. Dessutom hade arbetarnas läge förbättrats av allmän (om än ofta otillräcklig) socialförsäkring, bidrag från fackföreningarna, och fri läkarvård och utbildning. Å andra sidan hade arbetslösheten i städerna stigit till en och en halv miljon 1927, dubbelt så många som 1924; förhållandena i fabrikerna var fortfarande mycket dåliga och olycksprocenten hög; mat och kläder var oerhört dyra; och boendeförhållandena hade försämrats allvarligt sedan revolutionen.[17]

---

[14] Nicholas DeWitt, *Education and Professional Employment in the USSR* (Washington 1961) s. 577; N. A. Semashko, *Health Protection in the USSR* (London 1934). Läskunnigheten bland dem över nio år uppgick till 24 % 1897 och till 51.1 % 1926. Det är omöjligt att avgöra vilken del av ökningen som hade att göra med de sovjetiska ansträngningarna.

[15] Male, a.a. och Yuzuru Taniuchi, *The Village Gathering in Russia in the Mid-1920's* (Birmingham 1968). För bylivet under NEP, se också Lewin, a.a., kap. 1. 1927 fanns det 319 partimedlemmar på varje tiotusental stadsbor och bara 25 för varje tiotusental bönder. Tre fjärdedelar av byarna var aldrig med om någon organiserad partiverksamhet. *The Communist International: Between the Fifth and Sixth Congresses* (London 1928) s. 499, 504.

[16] Karl Borders, *Village Life Under the Soviets* (New York 1929) s. 132f, 183, 191; Male, a.a., s. 129, 209, 212 samt Fainsod, a.a., s. 138ff.

[17] Schapiro, *Communist Party*, s. 332; *The Soviet Union*, s. 184f, Carr/Davies, a.a., I, kap. 9, 11. Dåliga fabriksförhållanden dokumenterades ständigt och beklagades i den officiella pressen. Förstörelsen under kriget, befolkningstillväxt och eftersläpande husbyggnation hade sänkt den genomsnittlige stadsbons bostadsyta från 7 kvadratmeter 1913 till 5,8 1928. Arvid Brodersen, *The Soviet Worker* (New York 1966) s. 113.

Det är naturligtvis omöjligt att exakt beräkna vad de sovjetiska arbetarna och bönderna hade vunnit och förlorat efter ett decennium av revolution. Man måste ta hänsyn till de miljoner som dog i inbördeskriget och hungersnöden liksom också den demoraliserande inverkan på dem som överlevde av bolsjevikernas oinfriade löften. Å andra sidan måste man också framhålla den ökade sociala rörligheten för arbetarna och i mindre grad för bönderna. Den psykologiska betydelsen av den upphöjda samhällsställning, som den bolsjevikiska ideologin gav industriarbetarna och de fattiga bönderna kan inte mätas men bör heller inte nedvärderas. Vare sig den tog formen av glorifiering i den officiella propagandan, att man fick utföra några mindre uppgifter som ”representant för arbetarstaten” eller helt enkelt fick tillträde till de privilegierade klassernas tidigare helgedomar (muséer, teatrar, berömda byggnader och liknande) så var förmodligen denna upphöjda ställning delyis en kompensation för den fortfarande låga materiella nivån.[18] Vilken exakt slutbedömning man gör, så levde de sovjetiska arbetarna och bönderna bättre under NEP:s sista år, strax före Stalins revolution, än vad de hade gjort före 1917 och skulle komma att göra under många år framåt.[19]

Inget av dessa resultat, ekonomiskt, kulturellt eller annat, förminskade emellertid de allvarliga problem, som NEP-Ryssland fortfarande stod inför. Två var särskilt viktiga. Det första var det primitiva efterblivna tillståndet hos bondejordbruket, som just hade passerat förkrigsproduktiviteten och vars marknadsförda överskott fortfarande låg olycksbådande under 1913 års nivå. Det andra problemet hade också att göra med den överbefolkade, underproduktiva landsbygden: utvandringen översvämmade städerna med outbildade, missnöjda arbetare, som ökade på de arbetslösas led och ytterligare förvärrade levnadsförhållandena i städerna.[20] Båda problemen, som framhävdes av partiets svaga administrativa och ideologiska inflytande på landsbygden, motverkade bolsjevikernas industriella ambitioner och hotade att upplösa marknadsförhållandena mellan stad och land, grunden för NEP. I december 1927 hade den femtonde partikongressen beslutat angripa dessa problem direkt genom mer ambitiös planering och industriinvestering förenat med en partiell frivillig kollektivisering och statligt bistånd till bondejordbrukare.[21] Partikongressen hölls i en bucharinistisk anda och i sina resolutioner bekräftade den återigen uppslutningen bakom 'NEP-metoder”. Men som händelserna 1928 kom att visa, fanns det en växande stämning på en del håll i partiet att den politik, som just antagits, var otillräcklig och kom alltför sent.

Om man betraktar NEP utifrån partiets strävanden, får man en sammansatt bild. Sovjetryssland under tjugotalet var ett land med dramatiska kontraster: det traditionella och det moderna, träplogen och maskinen, omfattande förfall och stora uppbyggnadsprojekt, kulturell briljans och kvarvarande analfabetism, arbetslöshet och uppseendeväckande överflöd, fri folkskoleutbildning och kringströvande band av kanske en miljon hemlösa barn, socialistiska förhoppningar och en oerhörd alkoholism.[22] De positiva inslagen skapade tilltro för NEP och ledningens bucharinistiska politik. De negativa gav upphov till tvivel och desillusionering, till

---

[18] Man kan tala om en ”statusrevolution” ett begrepp som präglats av David Schoenbaum, *Hitler's Social Revolution* (Garden City 1967) kap. 8-9.

[19] Sovjetiska avvikare, förmodligen en orepresentativ grupp, skulle senare erinra sig NEP som ”ett slags guldålder i den sovjetiska utvecklingen”. Se Raymond Bauer, Alex Inkeles och Clyde Kluckhohn, *How the Soviet System Works* (New York 1960) s. 138. Om inget annat så kom åtminstone konsumtionen per capita på landsbygden att falla drastiskt mellan 1928 och 1933. Se Ju. A. Mosjkov, *Spannmålsproblemet under aren för den fullständiga kollektiviseringen av jordbruket i SSSR (1929-1932)* (Moskva 1966) s. 136.

[20] Moskvas befolkning ökade t ex med 204 000 på två år. 156 000 av dem var nyinflyttade, *Inprecor* 1929, s. 153.

[21] Rykov hoppades att man som en följd därav skulle kunna lösa problemen med överbefolkning på landsbygden och arbetslösheten på fem år. *15:e kongressen* II, s. 874.

[22] För ett livfullt intryck av Sovjetryssland på 20-talet, se Dziga Vertovs berömda dokumentärfilm, *Mannen med en filmkamera* (1929) och hans tidigare journalfilmer Kino *Pravda*. Värdefull är också Stuart Chase, Robert Dunn och Rexford Tugwell, red., *Soviet Russia in the Second Decade* (New York 1928).

vilken också bidrog den fortfarande starka revolutionära militansen, särskilt i de lägre parti-organisationerna. För trots att vänstern besegrats och misskrediterats, levde partiets ”revolutionärheroiska” tradition vidare och hämtade inte bara sin näring ur nostalgin från 1917 och inbördeskriget utan också ur de mer trista sidorna av NEP-samhället.[23] Med den ekonomiska och urbana återhämtningen hade man fått en omfattande prostitution, spel, droghandel, korruption och spekulation. Dessa inslag, som var stötande för bolsjevismen, gav NEP ”ett motbjudande utseende” och upptände partiets ”fanatiska ivrare för proletär renhet” mot regimens ”halvvänner och halvfiender” – nepmän, välmående bönder, partilösa specialister och likaså konstnärer.[24]

Det oaktat är det viktigt att förstå att NEP kring mitten av tjugotalet trots sitt tvivelaktiga ursprung, sina brister och problem hade åstadkommit en allmän (om än stundtals motvillig) samstämmighet bland bolsjevikiska ledare om att den var den lämpliga övergången till socialismen. Bucharin och hans allierade var dess främsta försvarare – ”150-procentiga nepister” som Pjatakov kallade dem; men som framgår av det yttrandet accepterade alla partiledare och fraktioner under tjugotalet NEP och var ”nepister”. Den vanliga uppfattningen att vänstern var kraftig motståndare till NEP är felaktig. Preobrazjenskij, den hårdaste kritikern av ledningens ekonomiska politik, utformade sitt eget program som en fortsättning av NEP:s ekonomiska pluralism, med dess privata jordbruk och marknadsförhållanden. Och Trotskij, som för många förkroppsligade bolsjevikisk fanatism och intolerans, var samtidigt en ledande försvarare av NEP:s kulturella mångfald.[25] Det slutliga beviset på att NEP hade blivit hela partiets politik och en modell för kommunistiskt styre var det faktum att den som till slut skulle förstöra det, Stalin, aldrig öppet gick in för dess avskaffande.[26]

Åren 1928-29 var en vändpunkt i den sovjetiska ledningens politik. De markerade övergången från den övervägande öppna inre partipolitiken under tjugotalet och tidigare till den slutna politiken på trettiotalet och därefter. Fram till uteslutningen av vänstern 1927 var politiska konflikter inom partiet i allt väsentligt offentliga. Även om de bolsjevikiska ledarna (som politiker överallt) pliktskyldigast beklagade handlingar av uppenbar oenighet, så stred de rivaliserande fraktionerna och sökte stöd offentligt – i pressen, på stora partimöten och kongresser och även på gatorna. I det avseendet var ledningens öppna politik en del av den mer allmänna, om än begränsade, öppenheten i det sovjetiska politiska livet under NEP-åren; den sträckte sig från de olika åsikter som kom till uttryck i officiella och icke-officiella institutioner och publikationer till de respektlösa karikatyrerna av bolsjevikledare i vecko-tidningarna.[27] Men efter 1929 kom den atmosfären att försvinna, allteftersom den politiska konflikten inom partiledningen blev alltmer sluten och bortsett från hemlighetsfulla tecken undandrogs från offentlig insyn.

Sammandrabbningen mellan Bucharins och Stalins politbyråfraktioner 1928-29 var en övergående period i denna utveckling. Ty samtidigt som båda sidor fortsatte vanan att söka bredare partistöd, gjorde de det mer hemlighetsfullt än tidigare. Öppna konflikter begränsades

---

[23] Se Bucharins anmärkningar om denna fortfarande ”inflytelserika fördom” 1928 i *VLKSM*:s 8:e kongress, s. 31. Den andan kom ofta till uttryck i romaner från perioden. För ett berömt exempel, se Gladkov, *Cement* (New York 1929) s. 189, 251.

[24] För en förstahandsskildring, se Serge, a.a., s. 196ff; Ehrenburg, a.a., s. 66ff; Reswick, a.a., s. 53f, 56, 231 och Walter Duranty, *I Write as I Please* (New York 1935) s. 145ff. Författaren Jurij Libedinskij talade om de ”våldsamma fanatikerna” bland partiförfattare, som gav titeln till S. Sjesjkulov, De våldsamma fanatikerna: ur historien om den litterära kampen pa 20-talet (Moskva 1970) s. 3f.

[25] Se t ex Leon Trotsky, *On literature and Art* (New York 1970) s. 63-82.

[26] Två år efter NEP:s avskaffande hävdade i själva verket den stalinistiska regimen att den fortfarande fanns kvar. ”NEP har ännu inte upphört”, *Pravda* 21/3 1931.

[27] Karikatyrer av ledarna förekom regelbundet i tidskrifterna Prozjektor och Ogonek Se också som exempel Boris Jefimov, *Karikatyrer* (Moskva 1924) s. 153. Med Stalins seger 1929 blev sådana ”vänskapliga karikatyrer” inte längre tillåtna.

till exklusiva möten inom den högsta ledningen och blev till stor del aldrig offentliggjorda. Och även om den offentliga debatten var lång och intensiv, fördes den inte på ett uppriktigt politiskt språk utan med de försiktiga vändningar och indirekta angrepp, som var kända i partiet från den förrevolutionära tiden som ”esopiskt språk”,[28] då det använts för att kringgå den tsaristiska censuren. Under hela den bittra kampen förnekade i själva verket båda fraktionerna offentligt att det förekom någon kamp och det var inte förrän kring mitten av 1929, efter det att utgången var klar, som motståndarna identifierades officiellt.

Det betyder inte att den ödesdigra kampen om makten och politiken inom Stalin–Bucharin-ledningen var okänd i vidare partikretsar. Redogörelser för oenigheten inom politbyrån och centralkommittén trängde snabbt om än ofullständigt ned till de lägre funktionärerna; och varje ”läskunnig partimedlem” förstod den esopiska debatten.[29] Men den betydelsefullaste kampen i partiet sedan 1917-18 var den minst offentliga och mest hemlighetsfulla. Den utkämpades nära nog i smyg; viktiga programmatiska dokument, däribland flera från höger-oppositionen (som Bucharin och hans allierade kom att kallas) blev aldrig publicerade.[30] Som en följd därav var de politiska omständigheterna kring Stalins ”revolution ovanifrån” oklara i många avseenden och förblir så än i dag.

Det inte minst oklara är tidpunkten, då den koalition mellan Stalin och Bucharin, som lett partiet under tre år, bröt samman. Det hände inte med en gång. De dolda motsättningarna som följde på ledningens vänstersvängning inom den ekonomiska politiken och Komintern hade framgått av de skiftande betoningarna, de besvärliga kompromisserna och det politiska manövrerandet på den femtonde partikongressen i december. De tilltog i styrka och bröt ut under de första månaderna 1928. Om vänsterns slutgiltiga nederlag undanröjde den politiska grundvalen för alliansen mellan politbyråhögern och Stalin, så omintetgjorde den våldsamma nedgången i spannmålsuppsamlingen mot slutet av 1927 all kvarvarande enighet om inrikespolitiken.

Beslutet i början av januari 1928 att tillgripa ”extraordinära åtgärder” eller ”nödåtgärder” var den avgörande händelsen. Beslutet fattades enhälligt, men dess följder splittrade nästan omedelbart och ohjälpligt politbyrån. Bucharin, Rykov och Tomskij stödde beslutet som en beklaglig kortsiktig nödvändighet. De tycks ha föreställt sig en välordnad och begränsad kampanj – straffbeskattningar och i huvudsak rättsliga åtgärder, som uteslutande skulle riktas mot ”kulakspekulanter”. De brutalaste sidorna av dessa åtgärder skulle inskränkas till en begränsad konfiskering av hamstrad spannmål enligt artikel 107 i strafflagen.[31] Stalin fick som generalsekreterare ta hand om operationen och det som följde var något mycket annorlunda. Inom några veckor drabbades de större spannmålsområdena av en våg av administrativa ”övergrepp”, däribland beväpnade rekvisitionspatruller, godtyckliga och illegala beslagtaganden av spannmål och arresteringar, maktfullkomliga avsättningar av lokala myndigheter, stängning av marknader och även isolerade försök att driva in bönder i kommuner. För landsbygdsbefolkningen påminde angreppet om krigskommunism, något som förstärktes av

[28] För uttalade anspelningar på den esopiska debatten, se Leontjev, a.a., s. 52; *Pravda* 24/8 1929 och *KPSS i resolutioner*, II, s. 563. Ledarna hade naturligtvis diskuterat via ”symboler” tidigare på 20-talet, innan konflikterna blev offentliga. Se Bucharins medgivande, *14:e kongressen*, s. 133.

[29] Vilket Vorosjilov framhöll. Citerat i Vaganov, a.a., s. 175. För exempel på hur de vanliga medlemmarna såg på kampen vid mitten av 1928, se rapporterna i *Informatsionnaja spravka* 21/7 1928 (T2021).

[30] *16:e konferensen*, s. 523.

[31] Artikel 107 hade antagits 1926 men hade inte använts tidigare. G. Konjuchov, *KPSS i kamp mot spannmålsproblemen i landet (1928-1929)* (Moskva 1960) s. 98€ Uttalanden av Rykov och Josif Varejkis tyder på att det ursprungliga beslutet hade varit enhälligt och att högern inte hade förutsett dess konsekvenser. Se Rykovs anmärkningar på plenumet i juli 1928 (T1835) samt Vaganov, a.a., s. 149.

ankomsten av trettiotusen befullmäktigade från städerna på mindre än tre månader. Över hela landsbygden spreds panik och rykten om att NEP skulle avskaffas.[32]

En del av konsekvenserna av att inleda dåligt fastställda ”extraordinära åtgärder” hade kunnat förutsägas och för dem delade hela politbyrån ansvaret. Men Stalin spelade en central roll för kampanjens överdrivna brutalitet och omfattning. Så tidigt som den 6 januari hade den fått sin karaktär bestämd av de krigiska ”undantagsdirektiv”, som skickades från hans byrå till de lokala partifunktionärerna.[33] Hans närmaste medarbetare – däribland Mikojan, Lazar Kaganovitj, Andrej Zjdanov, Nikolaj Sjvernik och Andrej Andrejev – tog hand om de regionala operationerna.[34] Det mest anmärkningsvärda var att Stalin, som sällan reste omkring i landet, personligen for iväg på en tre veckors lång inspektionsresa genom Sibirien och Ural, där spannmålsuppsamlingarna var dåliga trots en god skörd. Hans resa påminde om en militär expedition. Vid varje uppehåll sammankallade han de lokala myndigheterna, avfärdade bryskt deras förklaringar av lokalförhållanden och lagliga tillvägagångssätt och angrep dem för att vara odugliga och fega; ibland anklagade han dem för att vara kulakagenter. Han lämnade de omskakade och utrensade partiorganisationerna med ett ultimatum att samla ihop stora spannmålsmängder; annars skulle de drabbas av värre repressalier.[35]

Den 6 februari återvände Stalin till Moskva och en upprörd sammandrabbning i politbyrån. Bucharin, Rykov och Tomskij tycks återigen ha bekräftat sitt stöd för det ursprungliga beslutet men angrep Stalins ”överdrifter” vid förverkligandet av det, i synnerhet övergreppen mot mellanbönderna, graden av tvång och upplösningen av lokala marknader. Förmodligen diskuterade man också de grundläggande orsakerna till spannmålskrisen. Båda sidorna var överens om att kulakerna höll tillbaka sina lager från marknaden för att pressa upp spannmålspriserna, även om Stalin framställde en mer dramatisk bild av hur stort och svekfullt detta hamstrande var. Men viktigare än det var att han i Sibirien plötsligt hade förkastat bondejordbrukets livskraft: ”vi kan inte längre göra några framsteg på grundval av de små enskilda bondehushållen”. Även om Bucharin och Rykov nu accepterade nödvändigheten av ett begränsat kollektiviseringsprogram, kunde de inte godta denna obehagliga formulering. Som de såg det var inte bondejordbrukets struktur den omedelbara källan till krisen utan statens felaktiga prispolitik och bedömningen av marknadssituationen.[36]

Vad diskussionen än handlade om vid detta tillfälle, blev resultaten en reträtt från Stalins sida och en kompromiss, som var mycket gynnsam för högern. I direktiven från ledningen fanns fortfarande den fräna retorik mot kulakerna, som funnits i det ursprungliga beslutet, men de innehöll nu skarpa fördömanden av ”överdrifter” och bestämda förnekanden av att de ”extraordinära åtgärderna” på något sätt var en del av en allmän linje, som antagits på den femtonde kongressen, eller ett förkastande av NEP. Mikojan, Stalins ledande exekutör av spannmålskampanjen, tvingades offentligt ta avstånd från de frånstötande inslagen som

---

[32] Lewin, a.a, kap. 10; Konjuchov, a.a., s. 119 samt V. P. Danilov i *Istoritjeskie zapiski* nr 79, s. 42. Stalins speciella roll i kampanjen hyllades senare som inledningen till ”en stor strategisk plan uttänkt av Stalin”. Bogusjevskij, a.a., s. 463.

[33] För ett urval av Stalins direkta anmärkningar till lokala tjänstemän, se *Works* XI, s. 3ff, 18. Se också Lewin, a.a., s. 217 och *Pravda* 15/2 1928, som diskuterar direktiven från den 6/1.

[34] Konjuchov, a.a., s. 119; L. Kaganovitj, *De politiska sektionernas mål och uppgifter på traktorstationerna och sovchozerna* (Moskva 1933) s. 13. Uglanov var uppenbarligen den ende från högerflygeln som deltog och endast för en kort tid. V. Molotov i *Bolsjevik* 1930:2.

[35] Brottstycken av Stalins yttranden publicerades tjugo år senare i hans *Works* XI, s. 3ff; för hans färdväg, se s. 380ff Se också N. 1. Nemakov, *Kommunistiska partiet – organisatören av masskolchozrörelsen (1929-1932)* (Moskva 1966) s. 25.

[36] För politbyråmötet, se Daniels *Conscience*, s. 325. Så tidigt som den 31/1 hade Uglanov anspelat på Stalins medansvar för överdrifterna. Se *Pravda* 4/2 1928. Jfr även A. I. Rykov, *SSSR:s ekonomiska läge* (Moskva Leningrad 1928) och Bucharin, *Lärdomarna* s. 5-41 med Stalins anmärkningar i *Works* XI, s. 3ff, 52f.

”skadliga, olagliga och otillåtna”.[37] Kompromisser förekom uppenbarligen också på andra håll på ”spannmålsfronten”, som den kom att kallas. Samtidigt i februari avsattes den högerorienterade kommissarien för jordbruksfrågor i ryska republiken, Aleksandr Smirnov; men han ersattes av en annan moderat och Smirnov själv invaldes i det nya partisekretariatet, förmodligen för att hjälpa till att tygla Stalin.[38]

Spannmålskampanjen fick, förutom att den splittrade politbyrån, andra oförutsedda och långtgående följder. För första gången sedan införandet av NEP hade staten ifrågasatt böndernas rätt att förfoga över sitt överskott som de ville. Detta kom att få två effekter. Det undergrävde böndernas tilltro till att regeringen skulle behandla dem rättvist och gjorde det således ännu svårare att återupprätta normala marknadsförhållanden och den fria spannmålsströmmen, som bucharinisterna räknade med. Eftersom åtgärderna för tillfället var framgångsrika — sedan de återupptagits till våren uppgick uppsamlingen vid halvårsskiftet till 1926-27 års nivå — uppmuntrade de till att se lösningen på spannmålsproblemet i avskaffandet av marknaden och införandet av tvångsåtgärder. Lika viktigt var att de ”extraordinära åtgärderna”, trots officiella fördömanden, aldrig verkligen upphörde. Allteftersom krisen fortsatte och fördjupades övergick de till slut ”månad för månad” till ett tillfälligt anskaffningssystem som retade upp landsbygden och ledde till slutuppgörelsen mellan staten och bönderna mot slutet av 1929.[39] Skillnaden mellan det ursprungliga beslutet i januari och den följande oordningen klargjorde Stalins stora övertag gentemot sina motståndare: politbyrån utformade politiken, men Stalin verkställde den genom sekretariatet och kunde därigenom förändra den.[40]

Även om spannmålskonflikten var av oerhörd betydelse, var den bara en del av en mer allmän oenighet som uppstod i början av 1928. Nyheterna om uppsamlingssvårigheterna avslöjade två mycket olika stämningar inom ledningen så tidigt som i januari. Kujbysjev, vars superindustrialism Stalin kom att dela, uppmanade partiet att inte bry sig om marknadsmotgångarna och ”simma mot strömmen ... som aldrig tidigare”. Uglanov, vars Moskvaparti kom att förse högern med dess huvudsakliga organisatoriska stöd, uppmanade till försoning i byarna och försiktighet i industrin. Man borde skära ned de stora byggnadsprojekt, som inletts 1927, framhöll han för Moskvakommittén, och öka investeringarna i konsumtionsindustrin, som var så avgörande för marknadsförhållandena till bönderna.[41] Försiktighet var också slagordet för Bucharin och hans ”skola”, som tog den fjärde årsdagen av Lenins död till förevändning för att fylla den centrala pressen med påminnelser om betydelsen av småbrukare och överlägsenheten av en ”kulturrevolution”.[42]

Därefter började Stalin försiktigt och i skymundan att tränga in i högerns politiska fästen. I februari försökte han gripa in i Moskva-kommitténs angelägenheter. Han drevs tillbaka och Uglanov skärpte sin kontroll. Strax därefter misslyckades en stalinistisk minoritet tills vidare med att avsätta den bucharinistiska partikommittén på Institutet för röda lärare. Bucharin själv drabbade återigen samman med Stalins följeslagare, däribland Lominadze, i Kominterns exekutivkommitté i februari, samtidigt som Tomskij och hans anhängare följande månad fick se sin försonliga politik mot de europeiska fackföreningarna ifrågasatt av stalinisten

[37] Lewin, a.a., s. 231; Stalin, *Works* XI, s. 12ff. Även den häftiga antikulakledaren i *Pravda* 15/1 1928 fördömde ”överdrifterna”.
[38] Carr/Davies, a.a., s. 58. Smirnovs ersättare, N. A. Kubjak, drabbade snart samman med Stalin om det privata jordbrukets framtid. Stalin, *Works* XI, s. 178.
[39] Danilov, a.a, s. 42; *16:e konferensen*, s. 387.
[40] Politbyrån sammanträdde för det mesta en gång i veckan, på torsdagar, under fem timmar. Ivanov/Sjmeljev, a.a., s. 362. ”De övriga sex dagarna”, sade en kommunist, ”har Stalin kontroll över partiet genom apparaten”. Reswick, a.a., s. 58.
[41] Kujbysjev citerad i V. I. Kuzmin, Den historiska erfarenheten av den sovjetiska industrialiseringen (Moskva 1969) s. 40. För Uglanov se *Studier om moskvaorganisationens historia*, s. 445. Andra moskvaledare talade på liknande sätt. Se Gajsinskij, a.a., s. 187f.
[42] Bucharin i *Pravda* 27/1 1928; Astrov 21/1 1928 och A. Slepkov, ibid

Lozovskij.[43] Inom politbyrån fortsatte emellertid ledningen att arbeta i fungerande om än ansträngd endräkt. Rykovs förslag i början av mars att begränsa anslagen till industrin och kollektivjordbruken bekämpades, men man uppnådde en kompromiss. Även om det nu spreds rykten om en konflikt, så visade partiledarna inga öppna tecken på oenighet.[44] Den enda offentliga kontrovers, som berörde Bucharin under första hälften av 1928 kom sig av att man publicerade ett gammalt fotografi, som visade honom med en cigarrett. Det ungkommunistiska förbundet, pionjärerna, krävde att få veta om han hade svikit sitt månadsgamla löfte att sluta röka.[45]

Denna sjudande konflikt och skugglika politiska scen tillfördes nu en annan explosiv fråga. Den 10 mars tillkännagav man att säkerhetspolisen hade uppdagat en kontrarevolutionär sammansvärjning, som omfattade tekniska specialister och främmande makter vid Sjachtygruvorna i industriområdet vid Donbäckenet. Femtiofem personer anklagades för sabotage och förräderi; många erkände. Stalins avsikt att upphöja en falsk beskyllning till en nationell politisk skandal är tydlig. På så sätt försökte han misskreditera Bucharins samarbetspolitik och betoning av samhällsfred, Rykovs ledning av statsapparaten, till vilken de flesta bolsjeviker var knutna, och Tomskijs ledning av fackföreningarna, vilka formellt var ansvariga för kontrollen av deras arbete. Sjachty-affären fick nästan lika stor social effekt som spannmålskrisen. Den gav den första anledningen till Stalins mordiska tes att i takt med att det sovjetiska samhället närmade sig socialismen, så skulle dess inre fiender allt mer och mer tillgripa öppet och konspiratoriskt motstånd, vilket gjorde det nödvändigt med allt större vaksamhet och statlig repression.[46] Vid sidan av de upptrappade tvångsmetoderna på landsbygden hamnade den partilösa intelligentian kring 1929 i en tilltagande häxjakt med massavskedanden och arresteringar.

I början framkallade inte Sjachty-affären en reaktion, som följde fraktionslinjerna. Några av Stalins anhängare skrämdes av hotet om en ohämmad ”specialistjakt”, vilket generalsekreteraren redan blivit känd för.[47] Men högern var mest hotad. Då den fick höra talas om nyheten i mars, sammankallade man ett brådskande politbyråmöte för att försvara de partilösa experternas väsentliga roll i landets moderniseringsansträngning. Alla var överens om nödvändigheten att påskynda utbildningen av kommunistiska specialister, en sak som Stalin nu kämpade ursinnigt för. Men Bucharin, Rykov och Tomskij hävdade, att det varken var en klassfråga eller förnuftigt att våldföra sig på den partilösa personalen.[48] De ifrågasatte inte faktauppgifterna i Sjachty-affären. Men till skillnad från Stalin vidhöll de offentligt att det rörde sig om ett isolerat fall, att de borgerliga specialisterna till övervägande del var lojala och oumbärliga och att ansvaret för Sjachty liksom andra fall av officiell korruption också låg hos Stalins lokala partisekreterare.[49]

Även om Stalins sätt att tolka innebörden av Sjachty fortfarande var i minoritet inom ledningen,[50] framgick det snabbt vilket värde affären hade för hans politiska ambitioner.

---

[43] För händelsen i Moskva, se Stalin, *Works* XI, s. 247. En förvanskad framställning av händelsen på institutet förekom i *Pravda* 1/12 1931. I februari kritiserade Bucharin skarpt det misslyckade upproret i Kanton som putschism, som Lominadze och Heinz Neumann hade anstiftat (på Stalins order, som en del trodde). Se *Kominterns sjätte kongress* IV, s. 319ff. Ifrågasättandet av Tomskijs västpolitik kom på Profinterns fjärde kongress, som öppnade den 17 mars. Se Trotskij, ”Käre vän”, juni 1928 (T1588) och *16:e kongressen* II, s.781ff, 1167.
[44] För Rykovs förslag, se Vaganov, a.a., s. 113f och *SUKP:s historia* IV (Moskva 1970) s.551. Det förekom rykten om en kamp mellan Rykov och Stalin. SV 21/3 1928.
[45] *Ogonek* 6/5 1928; *Pravda* 13/5 1928.
[46] För Stalins användning av Sjachty-affären, se *Works* XI, s. 57ff och XII, s. 11ff.
[47] En av dem var Kujbysjev. Se Kujbysjeva, a.a., s. 290f. För Stalins rykte, se Ju. N. Flakserman, *Gleb Maksimiljanovitj Krzjizjanavskij* (Moskva 1964) s. 171f.
[48] Vaganov, a.a., s. 102; *16:e kongressen* I, s. 568.
[49] Se t ex Bucharin, *Lärdomarna*, s. 42ff
[50] Bogusjevskij, a.a., s. 499f.

Under de följande veckorna anspelade han dunkelt på politiska förbrytelser i höga ställningar och klassfiender överallt och han skapade ett slagkraftigt vapen av partiets gamla slagord om ”självkritik”. Under dess banér inledde han ett större korståg mot ”byråkratism” och ”konservativa tendenser”, särskilt i de statliga och de fackliga apparaterna.[51] Det blev en oemotståndlig sprängkil i händerna på Stalins ombud; de utgjorde en minoritet i högerns olika fästen, men de hade nu ett legitimt skäl till att angripa och uppbåda stöd mot de etablerade högerledningarna. Eftersom ”självkritik” var ett traditionellt bolsjevikiskt slagord, tvingades bucharinisterna stödja kampanjen och fann sig snart hänvisade till att varna för ”missbruk” av den.[52]

Så var läget den 6 april, då centralkommittén sammanträdde i en plenarsession för första gången sedan koalitionen mellan Stalin och Bucharin hade börjat spricka. Även om enskilda ledare tycks ha yttrat sig i olika tonfall på det slutna mötet, ansträngde sig politbyrån för att uppvisa en enad front och komma fram till kompromissresolutioner. Många av delegaterna var provinsfunktionärer, som fortfarande var välvilligt inställda till högern, vilket också gällde för plenumets resolutioner. Nödfallsåtgärder med anledning av spannmålskrisen försvarades som en framgång och sades vara slut; men ”överdrifterna” fördömdes oförbehållsamt och all kommande politik, däribland ”offensiven mot kulakerna” utformades i NEP:s termer och till stor del i en bucharinistisk anda.[53] I en fråga led Stalin ett klart nederlag. Förmodligen i samband med Sjachty-affären och utan förvarning föreslog han att man skulle överföra utbildningen av nya specialister från Kommissariatet för utbildning, lett av den liberale Lunatjarskij och underställt Rykov, till Kujbysjevs Högsta ekonomiska råd. Förslaget skall ha röstats ned med två tredjedels majoritet.[54] Då centralkommittén ajournerade sig, såg det ut som om spannmålskrisen var förbi och som om högerns åsikter och politiska styrka hade bekräftats. Det var en illusion.

Hur föga ledningens föregivna enighet avspeglade dess inre splittring visades på ett dramatiskt sätt omedelbart efter plenumet. Politbyråns två mest framträdande ledare, Stalin och Bucharin, talade samma dag i Moskva respektive Leningrad, och lämnade radikalt olika redogörelser för partiets politik och läget i landet. Stalin återupplivade sin tidigare krigiska hållning i fråga om ”spannmålsfronten” och förklarade att Sjachty-affären inte var ”någonting tillfälligt” och avslöjade nu avsikten med sin självkritikkampanj; Stalins tema var fullständigt kompromisslöst: ”Vi har inre fiender. Vi har yttre fiender. Detta, kamrater, får vi inte glömma för ett enda ögonblick.” Hans måltavla var inte namngivna men igenkännbara partiledare, som ”tror att NEP innebär att vi inte skall skärpa kampen”, som önskade ”en politik på landsbygden som skall tillfredsställa ... både rika och fattiga”. En sådan politik hade ”ingenting gemensamt med leninismen”; och sådana ledare var ”inte marxister utan dårar”.[55] Samtidigt talade Bucharin om samma frågor i ett helt annat tonfall; för första gången uttryckte han offentligt sin oro över ”tendensen” hos ”vissa personer” att betrakta ”nödfallsåtgärderna” som ”nästan normala” och ”förneka betydelsen av de enskilda ekonomiernas tillväxt och i allmänhet överdriva användningen av administrativa metoder”.[56]

---

[51] Ibid, s. 507 och Stalin, *Works* XI, s. 31-42, 102f, 133-44.
[52] Se t ex Astrovs, Uglanovs och Slepkovs uttalanden i *Pravda* 20/4, 26/4 och 17/6 1928 samt *Komsomolskaja Pravda* 19/4 1929.
[53] *KPSS i resolutioner* II, s. 492-510; Lewin, a.a., s. 286f. För belägg för att talen på plenumet kan ha skilt sig åt markant, se Vaganov, a.a., s. 125, 139f.
[54] Trotskij, ”Käre vän”. Trotskijs rapport tycks bekräftas av Vaganov, a.a., s. 102; *Bolsjevik* 1930:21 och Stalin, *Works* XIII, s. 14.
[55] *Works* XI, s. 30-68. Vid ungefär samma tid försökte Stalin revidera jordlagen till det privata jordbrukets nackdel, men misslyckades. Schapiro, *Communist Party*, s. 363.
[56] Lärdomarna, s. 32f Att Bucharin anspelade på Stalin och personerna kring honom bekräftades senare av Astrov i *Pravda* 3/7 1929.

Vid denna tidpunkt utbröt en ny spannmålskris. Efter en sträng vinter och sedan reserverna i byarna tömts och bönderna hållit tillbaka spannmålen från marknaden, fick man ännu en plötslig nedgång i uppsamlingarna. Mot slutet av april återupptog man nödfallsåtgärderna i större intensitet och omfattning än tidigare. Det är okänt vilken roll Bucharin, Rykov och Tomskij hade i det beslutet; men om de stödde det, måste de ha gjort det med stora betänkligheter. Den första kampanjen hade gjort slut på kulakernas överskott; nu skulle åtgärderna direkt drabba mellanbönderna – majoriteten – som låg på de återstående lagren. Under de följande två månaderna framkallade de omfattande uppsamlingarna och de åtföljande ”överdrifterna” ett våldsamt missnöje och sporadiska upplopp på landsbygden. Rapporter om oroligheter på landet och matbrist skapade oro i städerna.[57] Påfrestningarna blev alltför stora för den bräckliga enigheten i politbyrån. I maj och juni blev brytningen total mellan bucharinister och stalinister.

Fram till våren 1928 tycks Bucharin, Rykov och Tomskij ha betraktat meningsskiljaktigheterna inom ledningen som förhandlingsbara och försökt lösa dem i politbyrån. Men nu skrämdes de (och i synnerhet Bucharin) av den allt radikalare och kompromisslösare hållningen hos Stalins grupp. Åsiktsskillnaderna blev omfattande och systematiska. I centrum för konflikterna stod motstridiga analyser av regimens aktuella problem, som de framgick av spannmålsbristerna och Sjachty-affären. Bucharinisterna hävdade att dessa var följden av sekundära faktorer: statens oförbereddhet, dålig planering, orörlig prispolitik och slarviga tjänstemän.[58] Å andra sidan framställde Stalin och personerna kring honom svårigheterna som en följd av strukturella eller organiska orsaker och följaktligen som en följd av själva NEP:s natur och brister. Stalinisterna hävdade att, utöver kulakernas hamstring, så var spannmålskrisen ett uttryck för den återvändsgränd som bondejordbruket hamnat i; både krisen och Sjachty-affären var inga tillfälliga biprodukter till följd av ”felaktig planering och oförutsedda misstag” utan bevis på en ofrånkomlig skärpning av klasskriget, en strid som måste utkämpas till slutet.[59]

Bucharins analys förordade måttfulla botemedel, däribland hjälp till privata bönder, rörlig prispolitik och mer förståelse från officiella myndigheter. Stalins analys syftade till mer radikala lösningar. Han hade ännu inget samlat alternativ till den rådande bucharinistiska politiken, men han gick i en annan riktning: mot att hävda och legitimera ”statsviljan”, däribland tvångsmässiga ”nödfallsåtgärder” på alla fronter. I det sammanhanget började han nedvärdera det privata jordbruket, samtidigt som han förkunnade att kollektiva och statliga jordbruk var ”enda utvägen”.[60] Även om konflikten fortfarande kretsade kring jordbruket, fick den lika stora konsekvenser för industripolitiken och den femårsplan, som just förbereddes. Kujbysjevs ombildade stab i Högsta ekonomiska rådet kritiserade redan Gosplans försiktiga planerare, vilkas åsikter om proportionell utveckling och marknadsbalans liknade Bucharins. Kring maj kunde man höra ekon av planeringsstriden i politbyrån.[61] Partiets hela ekonomiska politik stod således på spel liksom återigen den bolsjevikiska revolutionens framtida kurs.

I sin helhet hotade Stalins politik den rådande bucharnistiska uppfattningen om NEP som ett system byggt på samhällsfred och ömsesidiga marknadsförhållanden mellan stad och land. Den bröt drastiskt med högerns tro att problemen kunde och borde lösas ”på grundval av

[57] Carr/Davies, as I, s. 63ff.
[58] Detta var ett centralt tema i Bucharins rapport på aprilplenumet och ett som han upprepade under hela året. Se t ex ”Anteckningar av en ekonom” och Vaganov, a.a., s. 139f.
[59] Se t ex Stalin, *Works* XI, s. 85-101, 105-20 och Stalins senare framställning av sina tidiga meningsmotsättningar med bucharinister, *Works* XII, s. 11ff.
[60] Ibid Bogusjevskij, a.a., s. 479. Se också de bucharinistiska angreppen på det stalinistiska tänkandet, vilka återges nedan, not 66.
[61] Se kap. 7, not 173.

NEP:s förhållanden".[62] För ögonblicket, anmärkte Bucharin, förvrängde de den generallinje, som partiet hade bekräftat blott fyra månader tidigare på den femtonde kongressen. Kongressresolutionerna, som förkroppsligade högerns reviderade program, hade förebådat en vänstersvängning i riktning mot en "offensiv mot kulakerna", skapandet av en partiell och frivillig kollektiviserad sektor och planerad industriell utveckling med större tonvikt på framställning av produktionsmedel. Men varje målsättning hade fastställts på ett försiktigt, bucharinistiskt sätt, som uttryckligen uteslöt en extrem politik. Nu försökte emellertid Stalin legitimera sin nya militans genom att omtolka dessa resolutioner och framställde exempelvis de "extraordinära åtgärderna" som en "normal" konsekvens av kongressens resolution mot kulakema.[63]

Bucharin var övertygad om att Stalins förslag hade "förvirrat partiet ideologiskt" och att det utvecklades till "en ny politisk linje som skilde sig från den femtonde kongressens linje" och i maj och juni gick han till motangrepp. Han varnade politbyrån för att spannmålskampanjerna höll på att vända alla bönder och inte bara kulakerna mot regimen, en utveckling som äventyrade både partiets industrialiseringsprogram och dess politiska överlevnad. Det var farligt struntprat att se "all räddning i kollektivjordbruk"; han krävde slut på nödfallsåtgärderna, meningsfull hjälp till bondejordbrukarna och en normalisering av marknadsförhållandena.[64]

Bucharin och hans följeslagare inledde också ett esopiskt angrepp på Stalins idéer. Då Bucharin talade på Komsomols åttonde kongress den 6 maj, kritiserade han de urskiljningslösa parollerna om "klasskrig" och "något slags plötsligt språng" inom jordbruket; i en känsloladdad artikel tre veckor senare gick han till angrepp mot dem som förespråkade en "monstruös" industrialism, "parasitär" i sin effekt på landsbygden.[65] Unga bucharinister som Maretskij och Astrov var mindre taktfulla och angrep vid namn lägre stalinistiska funktionärer, som i sin iver att "driva partiet" till en uppgörelse med bönderna, hade avskrivit det privata jordbruket till förmån för en kollektivisering, som byggde på en "fullständig ruinering av bönderna" och som såg "extraordinära åtgärder" som ett "politiskt system", en väg "till socialismen via artikel 107".[66]

Förhållandena mellan Bucharin och Stalin försämrades också. Deras offentliga uppträdanden tillsammans blev svagt dolda sammandrabbningar, även om man upprätthöll den formella enigheten.[67] Konflikten accentuerades den 28 maj, då Stalin hade djärvheten att ge sig in på Bucharins ideologiska domäner, Institutet för röda lärare, för att tala om "På spannmålsfronten". Han gick till rätta med påståenden från icke namngivna motståndare som "liberalt svammel" och en "brytning med leninismen" och kom med sitt mest extrema offentliga uttalande dittills om bondejordbruket. Hans förbluffade åhörare var väl medvetna om vem som var hans måltavla. Ungefär samtidigt började Bucharin privat beskriva Stalin som en företrädare för nytrotskism.[68]

---

[62] Tomskij i *17:e partikongressen 26/1-10/2 1934* (Moskva 1934) s. 249.
[63] Se t ex Bucharin, *Lärdomarna*, s. 29ft V. Astrov i *Pravda* 1/7 1928 och redaktörens anteckning till Kritsmans artikel i *Pravda* 7/7 1928.
[64] Från Bucharins skrivelser till politbyrån och ett brev till Stalin i maj/juni 1928, citerat i Vaganov, a.a, s. 112, 140.
[65] *VLKSM:s 8 allunionella kongress*, s. 13f, 21ff, 30 samt *Pravda* 27/5 1928.
[66] D. Maretskij i *Pravda* 30/6 1928; Astrov i *Pravda* 1/7 1928.
[67] Jfr t ex deras tal i *Komsomols åttonde kongress*, s. 13ff, 18-41 och Stalin, *Works* XI, s. 70-82.
[68] En ofullständig redovisning av Stalins tal förekommer i *Works* XI, s. 85-101. För en förstahandsskildring, se Avtorchanov, a.a., kap. 1; se också Daniels, *Conscience*, a.a., s. 328. Dess programmatiska betydelse framgick av Stalins exempellösa omändring av partiets officiella program för jordbruket. I stället för att sätta förbättrandet av det privata jordbruket före skapandet av det kollektiva och statliga, vilket var det vanliga, gav han det den lägsta prioriteten. Under politiska påtryckningar återgick han sedan till det rådande programmet; men i april 1929, efter segern över Bucharin, kastade han åter om ordningen. Den 27 december 1929 övergav han slutligen

Under tiden försökte Bucharin hävda sitt inflytande i politbyrån. I skrivelser som tillställdes dess medlemmar mot slutet av maj och återigen i juni och som var undertecknade av Rykov, Tomskij och Uglanov, kritiserade han Stalins kurs och redogjorde för sina förslag. Som följd av splittringen, hävdade han, hade inte längre politbyrån ”en linje eller allmän uppfattning”; den improviserade politiken från dag till dag. Därför borde man ta upp en genomgripande diskussion på det förestående plenumet med centralkommittén, som bestämts till den 4 juli. Samtidigt som Stalin accepterade ”nio tiondelar” av Bucharins förslag, motsatte han sig detta och yrkade på att ledningen återigen skulle lägga fram enhälliga resolutioner, vilket slutligen blev fallet. Stalins taktik inom politbyrån, klagade Bucharin, var undvikande och svekfull; i sin kombination av tomma medgivanden och falsk kamratlighet avsåg den ”att få oss att framstå som splittrarna”.[69]

Mot slutet av juni fanns det trots den yttre fasaden varken förevändning eller skäl för enighet inom ledningen. Den 15 sände högerns Mosje Frumkin, vicekommissarie för ekonomin, ett bekymrat brev till politbyrån vari han bedömde läget på landsbygden i ännu mer pessimistiska termer än Bucharin. Han meddelade att hans åsikter stöddes ”av många kommunister”. Politbyrån beslöt att sprida hans brev bland centralkommitténs medlemmar tillsammans med ett kollektivt svar. Stalin bröt genast mot, beslutet och sände ett personligt svar genom sekretariatet. Upprörd anklagade Bucharin honom för att behandla politbyrån som ”ett rådgivande organ underställt generalsekreteraren”. Stalin försökte blidka Bucharin: ”Du och jag är Himalaya; de andra är ingenting alls”, en anmärkning som Bucharin citerade på ett ”våldsamt” politbyråmöte under Stalins protestrop. De tidigare duumvirerna talade inte längre med varandra och den personliga brytningen var total. Bucharin vägrade nu att skicka skriftliga förslag till politbyrån utan läste upp dem i stället: ”Man kan inte anförtro honom med en enda papperslapp.” Han talade om Stalin med det ”absoluta hat” som föds av plötslig klarsyn – ”Han är en principlös intrigmakare, som underordnar allt för att bevara sin makt. Han byter teorier beroende på vem han vill bli av med för tillfället”.[70]

Den politiska konflikten hade än en gång övergått till en kamp om makten i den bolsjevikiska ledningen. Strax före centralkommitténs plenum i juli hade båda fraktionerna i politbyrån mobiliserat sina anhängare utanför – sin ”periferi”, som Stalin uttryckte det[71] – och var invecklade i en våldsam kamp. Tio år tidigare hade Bucharin lett de moskvabaserade vänsterkommunisterna. Nu var moskvapartiet återigen centrumet för Bucharins verksamhet, men för ett annat ändamål och med andra allierade. Uglanov och hans närmaste män i Moskvakommitténs byrå, som helhjärtat stödde Bucharin, Rykov och Tomskij, utnyttjade sin position till att skapa den organisatoriska basen för attacken mot Stalins politik och ledning. De sammanträffade med allierade inom regering och parti, de bearbetade dem som inte tagit ställning och bekämpade Stalins apparaki med sina egna apparatmetoder.[72] På andra håll inom statliga ministerier, fackföreningar, centrala partiorgan och utbildningsanstalter gick Bucharin, Rykov och Tomskij in för att skärpa sin kontroll, samla sina anhängare och ta udden av ”självkritik-kampanjen”, som (klagade en av deras allierade) för Stalin hade blivit ”vad judepogromerna var för tsarismen”.[73] Den förtäckta kampen åtföljdes av ett ordkrig

---

helt och hållet det dubbla programmet och tillkännagav att kollektiviseringen var den enda ”utvägen”. *Works*, XI, s. 217f, 272 och XII, s.62, 151f.

[69] Vaganov, a.a., s. 112, 140f, 144f; Bucharins och Kamenevs memorandum; Stalin, *Works*, XI, s. 334 samt Instituto Feltrinelli, *Annali* (Milano 1966), s. 902.

[70] För dessa händelser, se Vaganov, a.a., s. 141ff; Stalin, *Works* XI, s. 121-32.

[71] Xenia Eudin/Robert Slusser, red, *Soviet Foreign Policy 1928-1934: Documents and Materials* (London 1966-7) I, s. 175.

[72] Uglanovledningen tycks ha inlett sin verksamhet för högern tidigt 1928. Se Penkovs vittnesmål, *16:e kongressen*, s. 644ff; Moskvabolsjevikerna i kamp mot höger- och ”vänster”-opportunismen 1921-1929 (Moskva 1969) s. 244-58; Vaganov, a.a., s. 153ff och Trotskij, ”Käre kamrat”, sept. 1928 (T2442).

[73] Fackföreningsmannen Kozelev citerad i G. K. Ordzjonikidze, *Artiklar och tal* II (Moskva 1957) s. 245.

allteftersom de tidningar som var lojala mot de rivaliserande fraktionerna trappade upp sin esopiska polemik och båda sidorna spred hemliga dokument.

Syftet med hela denna verksamhet var att få majoritet bland de sjuttioen fullvärdiga medlemmarna i centralkommittén. När dess plenum i juli kom närmare, blev kampanjen allt häftigare. Uglanov och moskvakommunisterna tycks ha stått för det mesta av påtryckningarna och sammanträffade regelbundet med delegater från provinserna.[74] Men Bucharin skickade också iväg personliga sändebud. I juni reste sålunda Slepkov till Leningrad, en central partiorganisation, där hans bucharinistiska kamrater Stetskij och Petrovskij, ledare för stadens agitpropavdelning och redaktör för *Leningrad Pravda*, redan hade inlett organisationsarbetet.[75]

Bucharinisterna vädjade till centralkommitténs medlemmar att otvetydigt upphöra med de ”extraordinära åtgärderna” och de tog också upp Stalins brutala roll vid deras utförande. De hävdade att åtgärderna gav allt mindre ekonomiska resultat samtidigt som de skapade en allt farligare situation på landsbygden; de hävdade vidare att Stalinsmisskötsel av uppsamlingskampanjerna, liksom hans andra initiativ, bröt mot besluten på den femtonde kongressen och följande plena och att de till stor del bar ansvaret för det besvärliga läget. Deras anklagelser mot hans ansvarslöshet och ”asiatiska politik” var kraftigt formulerade och tycks ha varit inriktade på att avsätta honom som generalsekreterare. (Tomskij eftersträvade uppenbarligen den posten, även om Uglanov, som drev kravet på Stalins avsättning hårt, också var en logisk kandidat.)[76] Trots att delegater, som inte tagit ställning, var ”fruktansvärt rädda för en splittring” och blev oroliga, då ”man började tala om möjligheten att ersätta Stalin”, fick bucharinisterna till en början uppmuntrande reaktioner från dem beträffande de politiska frågorna, en mottaglighet, som utan tvekan var påverkad av färska rapporter om bondeupplopp.[77]

I själva verket måste högerns politiska styrka ha sett överväldigande ut på våren och början av sommaren 1928 och vederlägger uppfattningen att Stalin redan var den allsmäktige generalsekreteraren från senare år. Förutom den prestige och makt som låg i deras officiella ställningar hade Bucharin, Rykov och Tomskij en avsevärd röststyrka i partiets exekutiva organ. Av politbyråns nio ledamöter räknade de med stöd från den högerorienterade Kalinin och med neutralitet eller vacklan från Vorosjilov, Kujbysjev och Rudzutak och förväntade sig en fungerande majoritet mot Stalin och Molotov.[78] En betydande representation av moskvakommunister och fackföreningar gav dem också en majoritet i Orgbyrån och en stark minoritet – två mot Stalins tre – i själva sekretariatet.[79] I händelse av en uppgörelse i central-

[74] Se ovan not 72. Att Bucharin bearbetade provinsdelegater framgår klart av det bisarra vittnesmålet i *Case of the Anti-Soviet Bloc*, s. 118, 128.
[75] Trotskij, ”Käre vän”, juni 1928 (T1588). För Stetskij och Petrovskij, se *Studier om leningradorganisationens historia* II, s. 316.
[76] Bucharins och Kamenevs memorandum; Kozelev i *Pravda* 6/7 1930; Uglanov i *16:e kongressen* II, s. 1299 samt Gajsinskij, a.a., s. 198. Uglanov skall ha sagt: ”Stalin sitter på partiets hals och vi måste bli av med honom”. Citerat i Daniels, *Conscience*, s. 333.
[77] Bucharins och Kamenevs memorandum.
[78] Att högern räknade med den bondevänlige Kalinin är begripligt. Den militäre ledaren, Vorosjilov, var sedan länge god vän till Stalin; men han sades vara orolig för den effekt Stalins jordbrukspolitik skulle få på Röda armén, som till överväldigande del bestod av bönder. Vad gäller Kujbysjev och Rudzutak, antydde Bucharins anspelning på ”septumviratet” att de av någon anledning antingen avstod från eller inte deltog regelbundet i omröstningarna vid den här tiden. Se ibid För Vorosjilov och Kalinin, se också Carr/Davies, a.a., I, s. 57, SV 10/10 1929 samt *Annali*, s. 903.
[79] Bucharin rapporterade i juli ”Orgbyrån är vår” – Bucharins och Kamenevs memorandum. Det bekräftas av Vaganov, a.a., s. 144. De fullvärdiga medlemmarna av sekretariatet var Stalin, Molotov, Kosior, Uglanov och Aleksandr Smirnov. De två senare stödde högern.

kommittén var bilden mindre klar: Bucharin väntade sig förmodligen att dela trettio av de sjuttioen rösterna jämt med Stalin och betraktade de övriga som obundna.[80]

Utanför de ledande partiorganen såg högerns styrka ännu mer imponerande ut. Tomskijs fackliga ”furstendöme”, som påstod sig företräda 11 miljoner arbetare, utgjorde ytterligare en organisatorisk bas och fungerade som en viktig opinionsgrupp. De centrala statliga ministerierna underställda Rykovs Folkkommissariernas råd (särskilt de för jordbruk, arbetsfrågor, ekonomi och utbildning samt Gosplan) och vilka partiet var beroende av för att förbereda och administrera socialpolitiken, var fortfarande till övervägande del bucharinistiska i sitt synsätt.[81] Högerns inflytande sträckte sig även till säkerhetspolisen, som nu hette OGPU. Stalin hade redan börjat skaffa sig personliga förbindelser inom polisen, som han skulle dra nytta av senare. (Bucharin klagade över att hans telefon var avlyssnad och att han skuggades 1928.) Men medan polischefen Vjatjeslav Menzjinskij stödde generalsekreteraren, sympatiserade hans båda ställföreträdare, Genrich Jagoda och Michail Trilisser, med högern.[82] Slutligen kontrollerade bucharinisterna fortfarande partiets opinionsbildande institutioner, vilket var av stor betydelse vid detta skede. Förutom utbildningsakademierna och centralkommitténs två officiella organ, *Pravda* och *Bolsjevik*, kontrollerade Bucharin och hans allierade nästan alla de större tidningar som publicerades i huvudstaden, liksom också den näst största stadens dagliga tidning, *Leningrad Pravda*. Bara en viktig moskvatidning kontrollerades av Stalin, *Komsomol Pravda*, ungkommunisternas organ.[83]

Som händelserna kom att visa var högerns politiska ställning betydligt mer sårbar än vad dess uppsättning poster och allierade gav vid handen. Bland annat blev det snart uppenbart att Stalin hade en avgörande fördel av att i sex år ha kunnat styra partisekretariatet; i vart och ett av högerns ”furstendömen” fanns det starka stalinistiska minoriteter; det framgick också av att nära nog alla de ledare, som till en början inte tog ställning, gick över till honom; dessutom av den överväldigande uppslutningen bakom honom bland ledarna på lägre nivåer, särskilt partisekreterare, som för tillfället satt som kandidatmedlemmar till högre organ, däribland politbyrån och centralkommittén.[84] Om Bucharin och hans vänner formellt dominerade de högsta posterna i parti och stat och monopoliserade dess maktsymboler, kontrollerade Stalin en mäktig skuggregering, ”ett parti i partiet”.[85] När balansen i ledningen skiftade till Stalins fördel, började hans styrkor överallt tränga undan och ersätta sittande ledare som var lojala eller sympatiserade med högern, en process som underlättades av att man under ett årtionde vant sig vid centralisering och respekt för order uppifrån.

Men för både deltagare och iakttagare såg det fortfarande ut som om maktbalansen vägde över till högerns fördel, då centralkommittén sammanträdde den 4 juli, något som hjälper till

---

[80] Det fasta block med ungefär 15 röster med vilket Bucharin inledde innefattade delegaterna från Moskva och fackföreningarna, de tre från politbyrån, samt Stetskij, Osinskij och Sokolnikov. Siffran innefattar inte Vorosjilov och Kalinin, som kort därefter gick över till Stalin, eller Krupskaja och Kubjak, som till slut stödde högern. Omröstningen i centralkommittén offentliggjordes aldrig.

[81] Vaganov, a.a., s. 144.

[82] Bucharins och Kamenevs memorandum. Dessutom avslöjade Bucharin på juliplenumet (T1901) att Jagoda hade försett honom med uppgifter om bonderesningar, som han inte hade kunnat få genom normala kanaler. Se också Menzjinskijs anmärkningar på plenumet (T1901) och Bucharins och Jagodas vittnesmål i *Case of the Anti-Soviet Bloc*, s. 385f, 568, 692. OGPU-tjänstemän, som hade att klara av oroligheterna, skall ha oroats av den stigande vågen av bondeoroligheter. Personlig vänskap med högern kan också ha spelat en roll. Se Simon Wolin/Robert Slusser, *The Soviet Secret Police* (New York 1957) s. 43ff. Medan Trilisser avsattes från OGPU 1929 (*Izvestija* 30/10 1929) fortsatte Jagoda att fungera som Stalins polischef för att sedan ställas inför rätta och gå under tillsammans med Bucharin och Rykov 1938.

[83] Vaganov, a.a., s. 144; SV juli/aug. 1962.

[84] Av de åtta politbyråmedlemmar som inte röstade stödde bara Uglanov högern.

[85] Se t ex Avtorchanov, a.a., s. 48, 54 samt Penkovs anspelningar på ”två moskvakommittéer” – Uglanovs officiella kommitté och en annan, lojal mot Stalin. *16:e kongressen* I, s. 646. Även Lewin, a.a., s. 278.

att förklara Stalins ovilja att riskera en öppen sammandrabbning och hans återkommande eftergifter i större frågor. Det förklarar också Bucharins upprörda reaktioner på händelserna under plenumet, vars offentliga beslut hade föga att göra med det som faktiskt hände under de veckolånga förhandlingarna. På ytan framstod bucharinisterna som segrarna. Ävenom huvudresolutionen var en kompromiss, talade den (för sista gången) med högerns stämma. Den garanterade bondejordbrukarnas säkerhet och väsentliga roll under NEP, utlovade ett definitivt slut på nödåtgärdskampanjerna och beslöt, mot Stalins opposition, att höja spannmålspriserna. Den var så försonlig att förvisade vänsteroppositionella beklagade sig över högerns triumf.[86] Trotskij förutsade att Bucharin och Rykov snart skulle ”få fast Stalin som trotskist, precis som Stalin jagat iväg Zinovjev”.[87]

I själva verket innebar plenumet en avgörande motgång för högern, vilket Bucharin insåg. Splittringen var nu delvis blottad för centralkommittén.[88] Samtidigt som politbyråns ledare fortsatte sin ansträngda diplomati och för det mesta bara kritiserade varandra indirekt, utväxlade deras anhängare skarpa och öppna angrepp. Molotov, Mikojan och Kaganovitj talade för Stalin; Stetskij, Sokolnikov och Osinskij för högern (efter att i åratal ha tillhört partivänstern hade Osinskij därmed återförenat sig med Bucharin i en politisk vänskap, som gick tillbaka till deras ungdom i Moskva). Allteftersom den upprörda debatten om bondepolitiken fortskred, försvann högerns förhoppning om en majoritet. Bucharin hade räknat med stöd från de viktiga delegationerna från Ukraina och Leningrad; men båda lät bli att ingripa och delegaterna från Leningrad tog öppet avstånd från Stetskij, som ingick i deras egen delegation.[89] Många delegater var uppriktigt oroade av den tilltagande bondeoron och yttrade sig tvetydigt; men de ville inte kritisera Stalin eller gå med på obegränsade eftergifter för bönderna på bekostnad av industrialiseringskampanjen. Deras inställning var inte stalinistisk, men den hade skiftat från högern; i bästa fall, menade Bucharin, ”förstår de fortfarande inte djupet av motsättningarna”. Ännu värre var att högern uppenbarligen hade förlorat sin majoritet i politbyrån. Som framgick av Kalinins och Vorosjilovs agerande och som Bucharin anförtrodde, ”förrådde de oss i sista ögonblicket ... Stalin har någon speciell hållhake på dem”.[90]

Delegaternas sinnesstämning gjorde Stalingruppen än mer oförvägen. Medan Molotov öppet kritiserade *Pravdas* ledare om anskaffningskampanjen och således indirekt Bucharin själv, försvarade Kaganovitj de ”extraordinära åtgärderna” så översvallande att han ville rättfärdiga dem ”i alla tider och alla omständigheter”.[91] När plenumet närmade sig sitt slut, steg Stalin och Bucharin upp för att hålla huvudanförandena. Den modfällde Bucharin försökte få med sig centralkommittén.

Han vidhöll att det inte var möjligt med någon varaktig industrialisering utan ett välmående jordbruk, vilket nu gick tillbaka till följd av rekvisitionerna. Dessutom stod man på randen av en fullständig brytning med bönderna till följd av en ”våg av missnöje” och en ”enad byfront mot oss”: ”två klockor har ringt, den tredje står på tur”.[92] Stalinisterna svarade med skrik om

---

[86] För Jagoda t ex ”var det klart att högern strävade efter makten”. *Case of the Anti-Soviet Bloc*, s. 692. Det var också Trotskijs intryck tidigt på sommaren 1928. Deutscher, *Den avväpnade profeten*, s. 296, 306.
[87] Deutscher, ibid. För resolutionerna, se *KPSS i resolutioner* II, s. 511-24.
[88] En ofullständig stenografisk uppteckning av förhandlingarna finns i Trotskij-arkivet under numren 1832-6, 1900-1. Kompletterande material finns i Trotskijs ”Käre kamrat”, sept. 1928 (T2442). Bara Stalins tal blev någonsin publicerade, *Works* XI, s. 147-205.
[89] Bucharins och Kamenevs memorandum.
[90] Ibid. Även de som till slut stödde Stalin var oroade över läget på landsbygden. Se t ex yttrandena av Andrejev och ukrainarna Kosior och Tjubar (T1835. 2442). Vorosjilov demonstrerade sin lojalitet genom att avbryta och häckla Bucharins tal (T1901).
[91] Enligt Rykov (T1835). Molotov (T1833) protesterade mot de bucharinistiska pressangreppen mot undantagsåtgärderna. Se ovan not 66.
[92] Bucharin tal (T1901).

”panikmakare”. Generalsekreteraren var likaledes oberörd. Han avfärdade högerns uppmaningar som en ”dyster filosofi” och ”kapitulationism” och talade i stället om klasskrig och kollektivisering och framlade plötsligt den teoretiska motiveringen för en ny och obestämd bondepolitik: eftersom Sovjetryssland inte hade några kolonier, skulle bönderna tvingas betala ”någonting i stil med en 'tribut'” för att finansiera industrialiseringen. Bucharin var slagen med häpnad. Hans tidigare allierade hade inte bara tillägnat sig Preobrazjenskijs resonemang utan också hans drakoniska retorik.[93]

Formellt hade inte plenumet beslutat någonting. Bucharin och hans allierade hade inte precis blivit besegrade; resolutionerna var till stor del deras egna och de flesta delegaterna var förbryllade snarare än låsta vid någon bestämd linje. Men Bucharin var medveten om högerns farliga situation. De var i minoritet i politbyrån och kunde inte samla centralkommittén kring sig och de ställdes inför en hänsynslös och skicklig motståndare, som var besluten att ”skära halsen av oss” och vars politik ”ledde till inbördeskrig. Han kommer att bli tvungen att dränka resningarna i blod”.[94] Uppskrämd av denna händelseutveckling tog Bucharin ett desperat steg, ett som skulle få motsatta återverkningar, då det blev känt. Han bröt med ”partidisciplinen” och tog personlig kontakt med den vanhedrade Zinovjev–Kamenevoppositionen. Den 11 juli, dagen innan plenumet avslutades, avlade han ett hemligt besök hos Kamenev.[95]

Vad som förekom mellan dem har vi från Kamenevs ofullständiga anteckningar, som trotskisterna tog hand om och publicerade sex månader senare. Bucharin trodde på ett rykte som inspirerats av Stalin om en förestående försoning mellan generalsekreteraren och vänstern och hade kommit för att omvända Zinovjev och Kamenev eller övertala dem om att hålla sig undan. Han, Rykov och Tomskij var ense om att ”det skulle vara bättre att ha Zinovjev och Kamenev i politbyrån nu än Stalin... Motsättningarna mellan oss och Stalin är många gånger allvarligare än våra motsättningar med er”. När den ”oerhört uppskakade” Bucharin redogjorde för historien om splittringen fick Kamenev ”intrycket av en man som vet att han är dömd”. Bucharin var besatt av Stalins falskhet – ”en Gjingis Khan” vars ”linje är förödande för hela revolutionen”. Bucharin var fångad i en Hamletliknande ställning; han ville men kunde inte föra ut striden i det öppna, eftersom en orolig centralkommitté skulle vända sig mot var och en som förorsakade en öppen brytning. ”Vi skulle säga, här är mannen som har fört landet till hungersnöd och ruin. Han skulle säga, de försvarar kulakerna och nepmännen.” Bucharin kunde bara hoppas på att hans försiktiga ansträngningar eller att yttre händelser skulle övertyga centralkommittén om Stalins ”ödesdigra roll”. I den stämningen lämnade han Kamenev, fick honom att svära på att hålla tyst och varnade honom för att de stod under övervakning. De skulle mötas ytterligare två gånger detta år till lika dystra och meningslösa sammankomster.[96]

Plenumet i juli var en avgörande episod i kampen. Även om det varken gav Stalin en avgörande politisk seger eller ett programmatiskt mandat, gjorde det honom djärvare och försatte högern i minoritet inom ledningen. Eftersom Stalin fortfarande sökte efter en alternativ politik och var osäker på sin egen politiska styrka och högern fann sig i att dölja splittringen fortsatte man med den föregivna enheten i politbyrån. Men nu hade Stalin övertaget. Han använde det först på en annan arena. Den 17 juli öppnades Kominterns sjätte världskongress i Moskva. Den sammanträdde i sex veckor och under den tiden var

[93] Stalin, *Works* XI, s. 165-205; Bucharins och Kamenevs memorandum.
[94] Bucharins och Kamenevs memorandum.
[95] Ibid Sokolnikov, som medföljde Bucharin, hade arrangerat mötet den 9 juli, den dag då Stalin höll sitt ”tributtal” till plenumet. Bucharin och hans sekreterare Tsejtlin, som själv hade informella förbindelser med vänstern, hävdade senare, att Kamenevs anteckningar var missvisande och ensidiga. Men de bestred inte deras grundläggande äkthet. *Annali*, s. 889, 893f, 897f.
[96] För deras följande möten, se *BO* 1929:1-2.

bucharinister och stalinister inbegripna i en våldsam kamp om kontrollen av den internationella organisationen och utformningen av den kommunistiska politiken utomlands.

När frågorna kristalliserades på sommaren 1928 blev det tydligt att det som stod på spel var Kominterns politik under de förflutna sju åren och i synnerhet Bucharins ledning av dess enhetsfrontsstrategi sedan 1925-26. Historien om den konflikten blev en parallell till konflikten om inrikespolitiken. En revidering hade också inletts av Kominterns linje på Bucharins initiativ 1927 efter motgångarna i Kina och i väst. Också här hade han tänkt sig vänstersvängningen inte som en radikal brytning utan som en försiktig revidering i riktning mot en mer självständig kommunistisk verksamhet och mindre av samarbete på hög nivå med de europeiska socialdemokraterna. Mot slutet av 1927 höjdes röster för en större militans, men det var inte förrän 1928 — med Stalins stöd och sedan aktiva ingripande — som Bucharins auktoritet och politik i Komintern direkt ifrågasattes. Inledande skärmytslingar ägde rum i det fördolda under februari och mars vid ett möte med Kominterns exekutivkommitté och på Profinterns fjärde kongress.[97] I juli, förmodligen på centralkommitténs plenum, hade Stalin öppet kritiserat Bucharins utkast till Kominterns program (hans tredje och mest ambitiösa sedan 1922), som skulle antas på den förestående kongressen. ”Stalin har fördärvat programmet för mig på många ställen”, sade han till Kamenev.[98]

Striden om den internationella politiken kretsade kring skiljaktiga bedömningar av västkapitalismens tillstånd och sannolikheten av nära förestående revolutionära situationer. Det blev på så sätt en konflikt om karaktären av den ”tredje perioden”, vars början officiellt hade proklamerats och definierats på olika sätt 1927. I korthet hävdade nu stalinisterna att de utvecklade kapitalistiska länderna, från Tyskland till Förenta staterna stod inför djupa inre kriser och revolutionära omvälvningar. Detta ledde dem till att ställa tre taktiska krav. För det första skulle de utländska kommunistiska partierna bereda sig på att skörda stormvinden genom att slå in på en radikalt självständig kurs och vägra varje samarbete med socialdemokraterna och i synnerhet genom att skapa rivaliserande fackföreningar överallt. De skulle i samband därmed krossa det reformistiska inflytandet över arbetarklassen genom att angripa de socialdemokratiska partierna, vilka enligt stalinisterna övergick från symbolisk reformism till ”socialfascism”, som arbetarrörelsens huvudfiende. För det tredje skulle alla kommunistiska partier rusta sig för den revolutionära kampen, rensa sina led från oliktänkande, i synnerhet ”högeravvikare”, som nu i det nya läget var huvudfaran i partierna.[99]

Detta innebar ett fullständigt förkastande av Bucharins komintern-politik. Som vi har sett var Bucharins uppfattning om de kapitalistiska systemen, moderniserad och upprepad 1926-27 och återigen på Kominterns sjätte kongress, härledd från hans teori före kriget om ”statskapitalismen”. För honom innebar kapitalismens ”tredje period” inga inre sammanbrott utan en ytterligare stabilisering på en högre teknologisk och organisatorisk nivå. Revolutionära omvälvningar var ofrånkomliga; men de skulle komma i väst från ”yttre motsättningar”, som en följd av imperialistiskt krig och inte från enstaka inre kriser. För Bucharin och hans anhängare var därför påståendet att västkapitalismen stod nära ett revolutionärt sammanbrott ”i grunden fel, taktiskt farligt och grovt felaktigt teoretiskt”; det innebar ”att man förlorade

[97] Se not 43 ovan. Exekutivkommitténs plenum hade tillkännagivit en ”klass mot klass”-politik och beordrat vänstersvängningar i de brittiska och franska partierna, men varnat för ytterligheter. Se Bucharins anförande i *Inprecor* 1928, s. 213ff Förde motstridiga och tvetydiga resolutionerna på Profinterns kongress, se *Resolutioner och beslut på Profinterns IV kongress* (Moskva 1928).

[98] Bucharins och Kamenevs memorandum.

[99] Stalin och hans följeslagare hade första gången föregripit sin nya linje i december 1927. De utvecklade den i slutna möten före och under kominternkongressen. Se Stalins senare skildring i *Works* XII, s. 21ff samt O. V. Kuusinen i *KI* 1930:2.

kontakten med de verkliga förhållandena".[100] Den fortsatta utvecklingen av de statskapitalistiska systemen manade till enhet inom arbetarklassen, och inte till några fåfänga sekteristiska äventyr, som utlovade isolering av de kommunistiska partierna och tragedi för arbetarklassen.[101]

Skräckbilden av socialdemokratin som "socialfascism", ett begrepp som utvecklats av Zinovjev i tjugotalets början men omvandlats till politik av Stalin, kom att få speciellt tragiska konsekvenser. 1928 var fascism för kommunister bara en oklar och obetydligt studerad reaktionär företeelse, som främst identifierades med Mussolinis Italien; hotet från hitlerismen var fortfarande mycket avlägset. Till skillnad från de flesta av Stalins kominterninitiativ tycks tanken på att socialdemokraterna på något sätt liknade och var ett större hot än fascisterna ha tilltalat Stalin mycket tidigare. 1924 hade han yttrat det som skulle bli den ritualistiska standardfrasen under kominternkatastrofen 1929-33: "Socialdemokratin är objektivt fascismens moderata flygel... De är inte motsatser, de är tvillingar." [102]

Även om den opublicerade debatten 1928 om socialfascism fortfarande är oklar, förefaller Bucharins opposition mot begreppet som politisk riktlinje vara otvetydig.[103] Han hade bidragit till mycket av den bolsjevikiska fientligheten mot de socialdemokratiska ledarna sedan 1914 och även nu avstod han inte från att kritisera dem som renegater och bålverk för kapitalismen. Däremot vägrade han att avfärda de socialdemokratiska partierna och fackföreningarna, som representerade den överväldigande majoriteten av de europeiska arbetarna, som "socialfascistiska och som arbetarrörelsens huvudfiende. En politisk kompromiss på den sjätte kominternkongressen tvingade honom uppenbarligen att gå med på att "socialdemokratin har socialfascistiska tendenser". Men han tillfogade snabbt: "det skulle vara vansinnigt att klumpa ihop socialdemokrati med fascism". Dessutom förutsåg han och motsatte sig möjligheten att kommunister kunde komma att gå samman med fascister mot socialdemokrater: "Vår taktik utesluter inte möjligheten av att vi vänder oss till socialdemokratiska arbetare och lägre socialdemokratiska organisationer; men vi kan aldrig vända oss till fascistiska organisationer".[104]

Var och en av dessa politiska frågor debatterades våldsamt på slutna möten under den sjätte kongressen, som i verkligheten var platsen för två kongresser. Som Kominterns politiske sekreterare och formelle ledare ledde Bucharin den officiella, offentliga kongressen. Han inledde och avslutade dess överläggningar, höll de tre huvudanförandena och mottog dess hyllningar och entusiastiska ovationer. Ytligt sett var det höjdpunkten på hans bana i den internationella rörelsen. Bakom ridån pågick emellertid en "korridorkongress" riktad mot hans auktoritet och politik och man kunde höra svaga ekon av denna i de offentliga talen. Den inleddes då Stalins majoritet i den ryska delegationen drog tillbaka och ändrade Bucharins centrala teser och den spred sig snabbt till de större utländska delegationerna, som (av

---

[100] E. Goldenberg i *Bolsjevik* 1928:5, s. 35. Författaren var en välkänd bucharinist. En redaktionell kommentar visade att hans artikel tog upp omdebatterade frågor.

[101] Vad gällde detta, ändrade aldrig Bucharin sina åsikter. Trots sin kompromiss framförde han dem återigen på Kominterns sjätte kongress. För hans huvudanföranden, se *Sjätte kominternkongressen* I, s. 26-64, 587-615; III, s. 7-32, 122-55.

[102] *Works* VI, s. 294. För begreppet socialfascisms ursprung och historia, se Theodor Draper, "The Ghost of Social-Fascism", *Commentary* (febr. 1969). Enligt Draper förde Zinovjev fram det men övergav det 1924. Stalin gjorde det senare till sitt eget.

[103] Hans tal på kominternkongressen visar att det pågick en upphetsad debatt vid slutna sammankomster. Se *Kominterns sjätte kongress* III, s. 30f, 137f, 143ff och V, s. 130.

[104] Ibid III, s. 144f. På liknande sätt hade han i december 1927 betonat, att vänstersvängningen "inte utesluter en enhetsfront och att man i speciella fall röstar för socialistiska kandidater, när en reaktionär kandidat kan vinna". *15:e kongressen* I, s. 656. Lika betydelsefull är den viktiga studie av socialdemokratin, som publicerades av två ledande bucharinister 1928. Även om boken var politiskt fientlig mot sitt föremål, innehöll den ingenting som påminde om föreställningen om socialfascism. Se Astrov/Slepkov, *Socialdemokratin och revolutionen*.

principskäl, karriärism eller vana att efterlikna det ryska partiet) splittrades i bucharinistiska och stalinistiska fraktioner. Rykten spreds på kongressen allt eftersom Stalins ombud viskade om Bucharins ”högeravvikelse” och ”politiska syfilis” och att han var dömd till Alma Ata, Trotskijs förvisningsställe. Efter två veckor hade ”korridorkongressen” blivit så högljudd att den sovjetiska politbyrån kände sig tvingad att utfärda ett kollektivt förnekande av en splittring i dess led. Ingen tycks ha trott på dementin och ”anti-Bucharinkampanjen” fortsatte oförminskat.[105]

Resultatet av den officiella kongressen har ofta misstolkats. Den fastställde inte någon ny ultravänsterkurs; den kom ett år senare under Stalins personliga överinseende. Sommaren 1928 bestod fortfarande ledningen för de större utländska partierna av starka grupper eller majoriteter, som var allierade med Bucharin eller som på annat sätt var kritiska mot Stalins radikala förslag. Däribland fann man de tyska kommunisterna kring Heinrich Brandler, August Thalheimer och Arthur Ewert; den officiella amerikanska ledningen under Jay Lovestone och den italienska under Palmiro Togliatti (Ercoli).[106] Kongressens enhälliga resolutioner i de omdebatterade frågorna (liksom också programmet) var därför en följd av häftigt framkämpade kompromisser och var, trots påfallande motsägelser, i huvudsak bucharinistiska.[107] Bucharinisterna skulle senare med rätta protestera mot den extrema kursen 1929-33 som en förvrängning av den sjätte kominternkongressen.[108]

Inte desto mindre var kongressen ännu en viktig seger för Stalin. Den vann tre saker åt honom. För det första var oklarheterna i resolutionerna allvarligt kompromitterande för Bucharins internationella politik och de gav en tillstymmelse till legitimitet åt Stalins redan utformade extrema linje. För det andra förde ”korridorkongressen” över många utländska kommunister på hans sida och mobiliserade starka stalinistiska fraktioner i de större partierna och gjorde i det närmaste slut på Bucharins kontroll över Komintern. Då kongressen avslutades den 1 september, fanns det bara tre betydande personer i dess permanenta moskva-apparat som var lojala mot honom: schweizaren Jules Humbert-Droz, tyskan Klara Zetkin och italienaren Angelo Tasca (Serra).[109] Det tredje och mest förödande var emellertid Bucharins viktigaste eftergifter på kongressen. Tvärtemot vad han sagt tidigare, stödde han Stalins axiom att ”högeravvikelsen utgör nu huvudfaran” inom Komintern. Han försökte förringa eftergiften genom att framställa högeravvikelsen som en abstrakt tendens, som skulle bekämpas med ideologiska snarare än med organisatoriska metoder och citerade från ett opublicerat brev, som Lenin hade skrivit till honom och Zinovjev i början av tjugotalet: ”Om ni jagar bort alla de inte särskilt medgörliga men förnuftiga personerna och bara kommer att ha kvar de medgörliga dumbommarna, så kommer ni med all säkerhet att fördärva partiet.” Hans modifieringar tjänade ingenting till. Det återstod bara för Stalin att överföra den förkrossande kategorin ”högeravvikelse” till det ryska partiet och angripa Bucharin själv.[110]

---

[105] För dessa händelser, se Stalin, *Works* XIII, s. 21f; Draper, a.a., kap. 14; *Annali*, s. 900; *Revolutionary Age* 1/11 1929 och *KPSS i resolutioner* II, s. 558f.

[106] Draper, a.a., kap. 11-14; Paolo Spriano, *Storia del Partito communista italiano* II (Turin 1969) s. 175. Även om det tyska partiets officielle ledare var Ernst Thälmann, stod en ”oerhörd majoritet” av dess centralkommitté närmare Bucharins position. Se 16.e kongressen II, s. 779. För ett annat exempel, se L. J. Macfarlane, *The British Communist Party* (London 1966) kap. 9-10.

[107] För huvudresolutionerna och programmet, se *Kominterns 6:e kongress* II, s. 7-161, 192f och i sht avsnittet om den ”tredje perioden”, fascismen och socialdemokratin, den fackliga taktiken och ”högeravvikelsen”. För omnämnanden av kompromisser bakom kulisserna, se *Annali* och indirekt Popov, as II, s. 366.

[108] Se t ex Bertram Wolfes anmärkningar i *Revolutionary Age*15/ 11 1929 samt *The Crisis in the Communist Party, USA: Statement of Principles of the Communist Party (Majority Group)* (New York 1930).

[109] Humbert-Droz, a.a., s. 348f. Enligt Humbert-Droz återvände aldrig Bucharin till Kominternbyggnaden efter kongressen.

[110] Daniels, *Conscience*, s. 336f. För Bucharins yttranden och den relevanta resolutionen, se *Kominterns sjätte kongress* I, s. 58ff, 610ff och II, s. 80.

Efter Kominterns kongress stod bucharinister och stalinister bittert splittrade över den internationella politiken och konflikten inriktades ånyo på inrikespolitiken. En viktig politisk fråga låg fortfarande utanför kontroversen, industrialiseringens tempo och karaktär. Den frågan kom i förgrunden den 19 september, då Kujbysjev på stalinfraktionens vägnar lade fram ett nytt industrialiseringsmanifest. Bucharins reviderade program, som antagits på den femtonde partikongressen, var ambitiöst men återhållsamt. I sin betoning av balanserad utveckling av industri och jordbruk samt framställning av konsumtionsvaror och produktionsmedel förkastade det uttryckligen ”den lösning som kräver maximal investering i den tunga industrin”.[111] Kujbysjev anslöt sig helhjärtat till den lösning, som dittills hade varit vänsterns paroll. Kriser och faror hemma och utomlands, sade han, krävde att man till varje pris radikalt påskyndade och koncentrerade investeringarna till den tunga industrin, även om det skulle medföra ekonomiska obalanser och ”missnöje och aktivt motstånd” bland befolkningen.[112] Stalin avslöjade sin egen inställning och satte den nya industrialiseringsfilosofin i ett historiskt perspektiv några veckor senare. Den absoluta nödvändigheten av ”maximal kapitalinvestering i industrin”, förklarade han, dikterades av Rysslands traditionella efterblivenhet. Han hänvisade sitt partiauditorium till Peter den store, en annan som genomförde en revolution ovanifrån; i en ansträngning att bryta sig ut ur denna efterblivenhet hade han ”i våldsamt tempo byggt fabriker för att utrusta armén och stärka landets försvar”.[113]

Bucharin svarade med en berömd artikel med titeln ”Anteckningar av en ekonom”.[114] Med Stalins uppmuntran och till högerns förfäran trappade Kujbysjevs Högsta ekonomiska råd redan upp de föreslagna målen i femårsplanen. ”Anteckningar av en ekonom” var ett uttryckligt politiskt genmäle. Bucharin upprepade högerns tro på en proportionell ”mer eller mindre krisfri utveckling” och en plan som specificerade och tog hänsyn till ”villkoren för en dynamisk ekonomisk jämvikt” mellan industri och jordbruk och inom själva den industriella sektorn. Han försvarade den rådande investeringsnivån och motsatte sig en ökning och övergick till en detaljerad anklagelse mot Stalins och Kujbysjevs ”äventyrspolitik”.

Det var särskilt två inslag som gjorde honom förbittrad. Att öka kapitalutgifterna utan en nödvändig förbättring av jordbruket, och dessutom mitt under en jordbrukskris var att bortse från industrins oundgängliga bas och inbjuda till en fullständig ”undergång”. Utöver brist på spannmål och råvaror låg industrin redan efter sitt eget behov, vilket orsakade akuta materialbrister och omfattande flaskhalsar. Än mer överdrivna kapitalutgifter kunde bara fördärva det uppbygge som redan pågick och åstadkomma negativa återverkningar inom hela industrisektorn och ”i sista hand minska tempot i utvecklingen”. I stället måste man sätta ”övre gränser” för den industriella expansionen och för den utgiftsstorlek som effektivt skulle användas för ”verkligt” uppbygge, om inte annat för ”att det inte är möjligt att bygga 'dagens' fabriker med 'framtidens tegelstenar' ”. Bucharin vände sig till de självsäkra stalinistiska industrialiserarna och tillade: ”Ni kan slå er för brösten, svära industrialiseringen trohet och avlägga ed för den och fördöma alla fiender och avfällingar, men det kommer inte att förbättra sakerna ett dugg.”

”Anteckningar av en ekonom” orsakade en större uppståndelse i partiet, när artikeln publicerades i *Pravda* den 30 september 1928. Även om dess måltavla var anonyma ”'superindustrialister' av det trotskistiska slaget”, var den långa och skarpt formulerade kritiken ett genomskinligt angrepp på Stalins grupp och så nära som Bucharin hade kommit att göra kampen offentlig. Hans anhängare spred och rekommenderade artikeln som ”en anvisning om den väg vi måste ta”, medan stalinisterna, som i hemlighet försökte förbjuda

[111] Se kap. 8 not 4.
[112] Daniels, *Conscience* I, s. 309ff.
[113] *Works* XI, s. 256ff.
[114] ”Anteckningar av en ekonom”, *Pravda* 30/9 1928.

den, inledde en presskampanj till försvar för sin industripolitik. Den 8 oktober riktade Stalins majoritet i politbyrån, mot Bucharins, Rykovs och Tomskijs invändningar, skarp kritik mot artikelns ”oauktoriserade” publicering.[115] Den politiska konflikten var nu fullständig och till synes bortom all möjlighet till kompromiss. Följden måste bli en politisk slutuppgörelse.

Med en politbyråmajoritet som gav sitt stöd åt Stalins offensiv, gick han obevekligt till angrepp mot högerns politiska ställningar mot slutet av sommaren och hösten 1928. Rykovs auktoritet i höga statliga organ ifrågasattes bryskt och ett antal tjänstemän i Moskva och i republikernas regeringar, som stödde högern, blev avsatta. Tomskij angreps privat av Stalin som en ”illvillig och inte alltid hederlig person” – förvisso ett klassiskt stycke fariseism – och hans ledning av fackföreningarna kritiserades i den stalinistiska pressen för en rad försyndelser, däribland att ha hindrat produktiviteten.[116] Ungefär detsamma ägde rum i Moskvas partiorganisation i augusti och september, där Uglanov och hans distriktssekreterare var utsatta för en ”självkritik-kampanj” mot ”högeropportunism”.[117] Under tiden avsatte slutligen stalinister den bucharinistiska partibyrån på Institutet för röda lärare. I Komintern var den krympande skaran Bucharinlojala invecklade i en hopplös kamp om kontrollen av exekutivkommitténs apparat, samtidigt som Bucharin själv såg sig oförmöget att stoppa kampanjen mot ”högeravvikare” inom Komintern, i synnerhet i det viktiga tyska partiet.[118]

Lika betydelsefullt var det att Stalin lade beslag på partiets ledande pressorgan. Sedan Petrovskij hade kritiserat generalsekreterarens tal om ”tributen”, blev han utan vidare överförd från redaktörsposten på *Leningrad Pravda* till en obemärkt landsortstidning.[119] Vid ungefär samma tid, förmodligen i augusti och september, avsattes de unga bucharinistiska redaktörerna för *Pravda* och *Bolsjevik*, Slepkov, Astrov, Maretskij, Zajtsev och Tsejtlin, och ersattes av stalinister. Bucharin fortsatte att vara chefredaktör för *Pravda* och Astrov var fortfarande en av de sju som utgjorde styrelsen för *Bolsjevik*; men han bestämde inte längre över ledarna och innehållet.[120] Detta var en viktig utveckling.

Fram till hösten hade dessa auktoritativa centralkommittéorgan tolkat den omdiskuterade politiken i en bucharinistisk anda och på så sätt modererat ledningens officiella åsikt och anvisningar till de lägre funktionärerna.[121] Även om det i fortsättningen förekom några enstaka avvikande artiklar och tal av bucharinister, blev nu partiets officiella stämma stalinistisk. Vändningen sammanföll i mitten av september med inledningen av en gäll presskampanj mot en fortfarande oidentifierad ”högerfara” i partiet. Ingen sådan tunn anonymitet kringgärdade den förtäckta antihögerkampanjen; kring oktober höll stalinister i hemlighet på att framställa Bucharin som ”panikmakare” och ”motståndare till industrialisering och kollektivjordbruk”.[122]

---

[115] Vaganov, a.a., s. 161ff, 174f.

[116] Se t ex Chavin, a.a., s. 65. *Studier om Turkmenistans kommunistiska partis historia* (Asjchabad 1965) s. 361ff; Stalin, *Sotj*. XI (Moskva 1949) s. 220 samt Carr/Davies, a.a. I, s. 544. Rykten om Stalins önskan att utesluta Tomskij spreds uppenbarligen redan. Se Kozeleves yttranden i *Pravda* 6/7 1930.

[117] Vilket framgår av de ensidiga skildringarna i Vaganov, a.a., s. 153-73 och *Moskvas kommunister i kamp*, s. 258-98.

[118] Trotskij, ”Käre kamrat”, sept. 1928 (T2442); Avtorchanov, a.a., kap. 4-6. För kominternhändelser, se *Pravda* 22/11 1929; Jules Humbert-Droz, *”L'oeil de Moscou” a Paris* (Paris 1964) s. 256ff samt Vaganov, a.a., s. 197f.

[119] *Annali*, s. 898.

[120] Vaganov, a.a., s. 143f samt T2442. Bolsjeviks nya redaktörer tillkännagavs i numret den 15/8 1928. Även om Bucharin sägs ha kunnat påverka eller författa en ledare i *Pravda* så sent som den 13/9 (se Tetjusjev, s. 10) var nu Jaroslavskij, Maksimiljan Savelev och Gerald Krumin de verkliga redaktörerna.

[121] Se t ex ledarartiklarna om juliplenumet i *Pravda* den 13 och 14 juli 1928, som sägs ha författats av Bucharin. Ibid, s. 10.

[122] Den öppna kampanjen mot högern inleddes med ledarna i *Pravda* 15/9 och 18/9 1928. För det dolda angreppet på Bucharin, se hans anmärkningar i *Annali*, s. 899ff och Vaganov, a.a. s. 175.

Även om denna utveckling var farlig, påverkade den inte direkt den osäkra maktbalansen i centralkommittén, där kampen till slut måste avgöras. Här var moskvapartiet den centrala organisationen, som fortsatte att ostraffat motsätta sig Stalin, något som utan tvekan noga observerades av partisekreterare på andra håll. Sedan juliplenumet hade moskvakommunisterna ihärdigt försvarat den bucharinistiska politiken, däribland sitt eget speciella intresse i den lätta industrin. Uglanov var en hårdför och beslutsam motståndare, som slog tillbaka. Han och hans anhängare satte igång sin egen presskampanj och uppmanade anti-stalinister att inte vara rädda för ordet ”avvikelse”; de fördömde allt tal om högerfara som ”smutsiga rykten” av 'intrigmakare” och antydde indirekt att Stalin var en vårdslös generalsekreterare.[123] Deras djärvhet bekymrade till och med Bucharin, som varnade Uglanov att inte ge Stalin en förevändning att ingripa i Moskva.[124]

Med tanke på hur effektiv Uglanovs apparat varit tidigare är det förvånansvärt hur snabbt Stalin kunde störta moskvapartiets ledning. Under de första veckorna i oktober såg sig Uglanov omgiven av en våldsam ohörsamhet på de lägre nivåerna och kunde inte ens genomföra personförändringar i sin egen organisation och tvingades avskeda två av sina mest frispråkiga distriktsekreterare, Riutin och Penkov. Hur hopplös hans situation var avslöjades vid ett plenarmöte med Moskvakommittén den 18-19 oktober. Uppmuntrade och stödda av direktiv från Stalins centrala apparat angrep oppositionella Uglanovs ledning av moskvapartiet och att han tolererat ”avvikelser från den korrekta leninistiska linjen”. Den 19 oktober riktade sig Stalin personligen, i en erövrares tonfall, till mötet. Hans ”budskap” gick ut på att det var nödvändigt att föra en oförsonlig kamp mot ”högern, den opportunistiska faran i vårt parti” liksom också mot kommunister som uppvisade ”en försonlig hållning mot högeravvikelsen”. Han medgav att avvikelsen fortfarande bara var ”en tendens” och han nämnde inga avvikare vid namn, men inte desto mindre förstorade han upp faran: ”en seger för högeravvikelsen i vårt parti skulle släppa loss kapitalismens krafter, undergräva proletariatets revolutionära position och öka riskerna för ett återupprättande av kapitalismen i vårt land”.[125]

Nergjorda och förödmjukade gjorde Uglanov och flera medhjälpare till hälften avbön men till ingen nytta. Ytterligare avskedanden på hög nivå gjorde slut på deras kontroll av moskvaorganisationen den 19 oktober. Uglanov och hans närmaste man Kotov stannade kvar på sina poster till den 27 november, då de formellt ersattes av Molotov och Karl Bauman. Därpå följde en omfattande utrensning av Bucharins anhängare och sympatisörer i Moskva, hög som låg.[126] Den gamla moskvaledningens nederlag var fullständigt; det symboliserades av att även Martyn Ljadov föll, rektorn för Sverdlovuniversitetet och en aktad medlem av Moskvakommittén, medlem sedan partiets tillkomst och en av moskvabolsjevismens grundare.[127]

Stalins bortjagande av moskvakommunisterna var ett förödande slag mot Bucharin, Rykov och Tomskij och förmodligen den avgörande händelsen i maktkampen. Förutom att det berövade dem deras viktigaste organisatoriska bas, tjänade det som exempel för neutrala eller vacklande ledamöter i centralkommittén på annat håll. Det inträffade en månad före plenumet i november och visade att inte ens landets största partiorganisation under ledning av en kandidatmedlem i politbyrån och sju fullvärdiga ledamöter i centralkommittén och lierade

---

[123] Se t ex Mandelsjtam i *Pravda* 11/8 1928; Uglanov i *Pravda* 21/9 1928 och Rjutins förtäckta kritik av Stalin i *Bolsjevik* 1928:15.
[124] *BO* 1929:1-2, s. 15.
[125] För dessa händelser, se Daniels, *Conscience*, s. 337ff; Moskvabolsjevikerna i kamp, s. 279-98; Vaganov, a.a., s. 160-73 samt Stalin, *Works* XI, s. 231-48.
[126] *Pravda* 28/9 1928; Kozelov, Moskvakommunistema i kamp för kolchossystemets seger (Moskva 1960) s. 46f. Uglanov förlorade sin majoritet inom byrån och kontrollen över Moskvas kontrollkommission och Agitpropavdelningen, då Moroz och Mandelsjtam avskedades den 19/10 1928.
[127] S. Krylov/A. Zykov, *Om högerfaran* (Moskva-Leningrad 1929) s. 53f, 159ff; E. Levi, red., *Moskvas bolsjeviker 1905* (Moskva-Leningrad 1925) s. 16f.

med de tre inflytelserika i politbyrån kunde motstå Stalins centrala apparat. Alla parti-organisationerna uppmanades att studera moskvadokumenten.[128] Ingen organisation var beredd att utsätta sig för samma risk, vilka reservationer de än hade mot Stalins politik.

Allt detta hade Bucharin iakttagit oberört från fjärran. Hans sedvanliga sommarsemester hade försenats av kominternkongressen och han reste från Moskva till Kislovodsk, en kurort i Kaukasus, tidigt i oktober. Han uppträdde närmast som Trotskij 1924 och stannade kvar där, medan hans allierade och vänner drevs bort och gjorde varken öppet motstånd eller (såvitt man kan se) någon symbolisk gest för att uppmuntra dem. Hans olympiska avskildhet bröts slutligen den första veckan i november, då han fick veta att Rykov retirerade i politbyrå-debatten om industriplanen för 1928-29. Bucharin avreste omedelbart till Moskva bara för att få flygresan avbruten två gånger på vägen av Stalins ombud, som uppgav sig vara oroade för hans hälsa. Han anlände till slut omkring den 7 november med återställd stridslystnad.[129]

Det följde en vecka med stormiga politbyråmöten som en förberedelse till centralkommitténs plenum den 16 november. De förorsakade ännu en serie upprörda sammandrabbningar mellan Bucharin och Stalin. Bucharin krävde en radikal ändring av politiken, bland annat en minskning av Stalins föreslagna investeringar och en lindring av den kraftiga straffbeskattningen av mer välbärgade bönder. Han fortsatte med ett politiskt ”ultimatum” och krävde ett bestämt slut på kampanjen och de organisatoriska repressalierna mot honom själv och hans anhängare. När Stalin vägrade gå in på en formell diskussion om kraven, fördömde Bucharin honom som en ”orientalisk smådespot” och gick ut ur rummet. Några ögonblick senare lämnade han, Rykov och Tomskij in sina i förväg utskrivna utträdesansökningar. Stalin skall ha tagit emot dem ”blek och med darrande händer”. Han var inte beredd på att ta risken av en öppen opposition från bucharinisterna, innan hans politiska linje var fullt utvecklad och han gick med på en kompromiss.[130]

Än en gång visade sig Stalins eftergifter och Bucharins vinster vara innehållslösa. I gengäld för de tres nominella stöd åt politbyråns resolutioner på plenumet och Rykovs formella presentation av industriteserna tycktes Stalin gå med på att minska investeringarna något och upphöra med den antibucharinistiska förföljelsen. Hans första eftergift var så obetydlig att den utgjorde en betydande motgång för högern; den andra brydde han sig helt enkelt inte om.[131] Överenskommelsen innefattade uppenbarligen också att Uglanov skulle utnämnas till kommissarie för arbetsfrågor. Också detta var en tvivelaktig framgång, eftersom han ersatte en annan allierad, Tomskijs medarbetare Schmidt; hur som helst var Uglanovs ämbetstid maktlös och kortvarig.[132]

Kompromissen gjorde det möjligt för politbyråfraktionerna att fortsätta med sin låtsade enighet på centralkommitténs plenum; men skenet var halvhjärtat och förhandlingarna ett klart nederlag för högern. Rykovs försiktiga rapport om industrin mottogs med öppet

---

[128] Ju. V. Voskresenskij, Kommunisterna i ledningen för det politiska och fackliga uppsvinget (1926-1929) (Tula 1958), s. 26 samt för ett exempel, *Studier om Turkmenistans kommunistiska partis historia*, s. 362.
[129] *BO* 1929:1-2, s. 15f. Den ungefärliga tidpunkten för hans återkomst anges av ett tal i *Pravda* 10/11 1928.
[130] För dessa händelser, se *BO* 1929:1-2; Vaganov, a.a., s. 115, 176f; bland annat krävde Bucharin att man skulle avsätta två stalinister, Krumin från *Pravda* och Neumann från det tyska partiet. Se också Stalin, *Works* XII, s. 27f.
[131] Man anslog 1 650 miljoner rubel i kapitalinvesteringar mot 1 330 miljoner 1927-8; två tredjedelar var avsedda for den tunga industrin. Vaganov, a.a., s. 178. Bucharin, Rykov och Tomskij förordade förmodligen ett belopp, som låg närmare det från 1927-8.
[132] Denna utnämning skedde den 29/11 1928, två dagar sedan Uglanov avsatts som sekreterare för moskvapartiet. *Izvestija* 30/11 1928. Att det var ett beslut i sista stund antyds av att man så sent som bara tolv dagar tidigare offentligt firat Schmidts tioårsjubileum som arbetskommissarie. *Izvestija* 17 /11 1928. Schmidt hade utnämnts till en av Rykovs vice premiärministrar i augusti, en befattning som han uppenbarligen behöll för en tid. *Izvestija* 14/8 1928.

ogillande av generalsekreterarens anhängare.[133] Stalin framförde sedan sina dittills skarpaste formuleringar på temat om ”största möjliga kapitalutlägg” (eller gå under) och hotet om ”högeravvikelsen”. Betydelsefullare än det var att resolutionerna från plenumet för första gången till stor del var stalinistiska till sitt innehåll, även om de avspeglade Bucharins inflytande (eller Stalins obeslutsamhet) beträffande jordbruket. Resolutionerna godkände Stalins industriella perspektiv, förklarade att ”högeravvikelse och försonlighet” var huvudfaran och beordrade den första allmänna utrensningen ur partiet sedan 1921 – denna gång en oblodig utgallring av oönskade. Även om den formellt riktades mot ”främmande element”, kunde man inte ta fel på den underförstådda måltavlan för den senare resolutionen.[134] Eftersom Bucharin inte kunde påverka överläggningarna och inte ville stödja dem genom sin närvaro bojkottade han plenumet.[135]

Om det behövdes ytterligare bevis för hur meningslös kompromissen med Stalin hade varit fick man det följande månad, när han fullbordade sin erövring av Bucharins och Tomskijs ”furstendömen”. I ett sällsynt framträdande i Komintern gav han personligen signalen till övertagandet av den internationella organisationen vid ett möte med exekutivkommitténs presidium den 19 december. Den fråga som skulle behandlas var den ihärdiga oppositionen av antistalinister i den tyska partiledningen. Han fördömde den ”ynkliga opportunismen” hos Bucharins anhängare i exekutivkommittén, Humbert-Droz och Tasca, och dömde ut den tyska högern och ”försonarna” ur partiet: ”närvaron av sådana personer i Komintern kan inte längre tolereras”.[136] Mot Bucharins protester i politbyrån följde snart en våg av uteslutningar, bland annat av Brandler och Thalheimer. Motsvarande repressalier förbereddes i andra partier och ledde 1929 till massuteslutning av utländska kommunistiska ledare, som var allierade med eller positivt inställda till Bucharin.[137] Stalins övertagande av den centrala komintern-apparaten symboliserades av Molotov, som tillvällade sig kontrollen och vars internationella meritlista var lika obetydlig som Stalins egen.

Tomskijs fall föregicks av samma undergrävande arbete som i frågan om moskvapartiet och ägde rum på den åttonde fackföreningskongressen den 10-24 december. Tidigt i november hade Stalins kampanj för att misskreditera hans ledning fått fackliga funktionärer att klaga över ”en atmosfär som gör det fullständigt omöjligt att arbeta”.[138] När kongressen öppnades, fann sig Tomskij och hans närmaste kamrater i ledningen vara i minoritet i den partigrupp som kontrollerade dagordningen och de led nederlag i två centrala frågor. En innebar stöd åt novemberresolutionerna från centralkommittén och på så sätt officiellt fackligt samtycke till en industripolitik, som dess ledning hade bekämpat förbittrat.[139] Kampen avgjordes i partigruppen men indirekt fördes den över till den offentliga kongressen. Medan stalinisterna under ledning av Kujbysjev förordade en omfattande tungindustrialisering, protesterade Tomskij och hans kolleger mot utsikten av en industriell satsning, som skulle komma att offra arbetarklassen och förvandla fackföreningarna till ”häkten”. Det var Tomskijledningens svanesång, ett försvar för den traditionella roll som fackföreningarna spelat under NEP: ”Fackföreningarna är till för att tjäna de arbetande massorna”, en uppfattning som nu för-

[133] Vaganov, a.a., s. 180ff.
[134] Stalin, *Works* XI, s. 255-302; *KPSS i resolutioner* II, s. 525-48.
[135] Vaganov, a.a., s. 184. Rykov och Tomskij skall ha närvarit oregelbundet.
[136] *Works* XI, s. 307-24.
[137] *The Communist International*, 1919-1943: *Doccuments* red. Jane Degras, Vol. III (London 1965) s. 27; Draper, a.a., kap. 17. För Bucharins protester, se Vaganov, ”Högerflygelns krossande”, s. 75.
[138] Jaglom citerad i *16:e kongressen* II, s. 1194. För angreppet utifrån, lett av Komsomoltidningen, se *16:e konferensen*, s. 783. För Tomskijs fall, se också Daniels, *Conscience*, s. 344ff.
[139] Gajsinskij, a.a., s. 210; David Langsam, a.a.

kastades som ”inskränkt trade-unionism” och apolitisk. Den förestående uppgiften kom till uttryck i ett nytt stalinistiskt slagord: ”Fackföreningar – ansiktet mot produktionen.” [140]

Tomskijs andra nederlag gjorde slut på hans tio år långa kontroll av den fackliga organisationen. På instruktioner från politbyrån röstade partigruppen för att invälja fem av Stalin utsedda till det centrala fackföreningsrådet. Tomskij försökte stoppa en utnämning av den impopuläre Kaganovitj, med anklagelsen att det skulle skapa ett ”dubbelt centrum” och påtvinga fackföreningarna en ”politisk kommissarie”. Efter sitt nederlag lämnade Tomskij den 23 december än en gång in sin utträdesansökan. Den avslogs, men han förblev facklig ledare bara till namnet och han vägrade att återvända till sin befattning.[141] Han och så gott som hela den fackliga ledningen (de flesta av dem i likhet med Tomskij pionjärer i den bolsjevikiska fackliga rörelsen) avsattes officiellt i juni 1929. Denna omvälvning var så omfattande och godtycklig att den fick Kaganovitj att komma med en förklaring: ”Man skulle kunna säga att detta var en kränkning av den proletära demokratin; men, kamrater, det har sedan länge varit känt att för oss bolsjeviker är demokrati ingen fetisch.” [142]

Kring november–december var inte Bucharin, Rykov och Tomskij längre ledande medlemmar av en splittrad ledning, som fattade kompromissbeslut, utan en minoritetsopposition i Stalins politbyrå och med avtagande inflytande över politiken. Bortsett från Rykov hade deras roller blivit mindre än minimala. Bucharin som fortfarande formellt var redaktör för *Pravda* och Kominterns politiske sekreterare, lämnade i likhet med Tomskij sina poster i protest i december och kom aldrig tillbaka.[143]

De hade försatts i det tillståndet genom att ta kamp mot Stalin och förlora på det område, där han var som starkast, organisationspolitik i det fördolda. Bortsett från ”Anteckningar av en ekonom”, som publicerades efter mycken tvekan i juli, hade Bucharin undvikit öppen opposition: ”planläggning kräver försiktighet” förklarade han för Kamenev.[144] När nu tystnad var enda alternativet, ändrade han uppfattning. Vid tre tillfällen mot slutet av 1928 och i januari 1929 vände han sig offentligt mot Stalins ”generallinje”. Alla tre protester publicerades i *Pravda* och riktade sig till centralkommitténs politiska omdöme och samvete. Även om Bucharin avstod från att öppet angripa Stalin, bar hans upprörda ord den omisskännliga prägeln av våldsam opposition.

Den första protesten kom den 28 november i ett tal till arbetare- och bondekorrespondenter, den gräsrotsorganisation som Bucharin hade understött för att motverka officiella övergrepp.[145] På ett mer uttalat och mindre tekniskt sätt än i ”Anteckningar av en ekonom” började han med att fördöma den ”industripolitik av dårar”, som bara drömde om omättliga jätteprojekt som i åratal ”inte skulle ge någonting men sluka enorma mängder av produktions- och konsumtionsmedel”. Likgiltiga för jordbruket och utan att bry sig om att man behövde konsumtionsvaror för att få spannmål från bönderna och att dessa ”i en del områden tar till vapen”, kunde de bara ropa. ”Ge oss metall och oroa er inte för spannmål.” Deras enfald inbjöd till katastrof: ”Om något slags galning föreslår att genast bygga dubbelt så mycket som vi gör nu, så skulle det verkligen vara en dåres politik, för då skulle vår brist på industrivaror förvärras flera gånger om ... och medföra en brist på spannmål.”

---

[140] *Åttonde fackföreningskongressen* (10-24 december 1928) (Moskva 1929). Utöver Tomskijs tal, se inläggen från Rykov, Schmidt, Ugarov, Kozelev och Jaglom. Se också Gajsinskij, a.a., s. 203; L. Nedatjin i *Pravda* 12/12 1928 samt *16:e kongressen* II, s. 1134.
[141] Daniels, *Conscience*, s. 347f; Gajsinskij, a.a., s. 175f; *Pravda* 6/7 1930.
[142] *16:e kongressen* I, s. 122.
[143] Popov, as II, s.377; *KPSS i resolutioner* II, s. 557f.
[144] Bucharins och Kamenevs memorandum.
[145] ”Det aktuella läget och uppgifterna för vår press”, *Pravda* 2/12 1928.

Men denna politiska ”enfald”, fortsatte Bucharin, avspeglade ett ännu större missförhållande: ”partifunktionärer håller på att förvandlas till *tjinovniki*” Precis som provinsämbetsmän under den gamla regimen uppträdde de som ”byråkratiska gudar”, som ”gör vad de vill”, lägger sig till med makt och kväver initiativ, när man behövde ”mer lokalt, kollektivt och personligt initiativ”, och skyddar sig i ”'vänners' sällskap”, ansvariga för ingen. Det värsta av allt var att partibyråkraterna glömde bort att ”många miljoner levande människors öde beror till stor del på vår politik”. För dessa ”finns det ingen principiell skillnad mellan en människa och en stock; det enda som betyder något för byråkraten är att han själv är fläckfri i överhetens ögon”. Och eftersom ”en pappersbit är ett hundraprocentigt försvar”, var partibyråkraterna beredda att godta varje hopkok på ”kommunistiskt självbedrägeri”, varje ”bedräglig kommunistisk 'prestation'”, även ”en politik av dårar”. I sin upprepning av Trotskijs kritik men mer omedelbart sin egen gamla rädsla att partifunktionärerna skulle bli en makt-missbrukande och privilegierad elit var Bucharins tal en förintande dom över partibyråkratins förfall under Stalin.

”Kommunistiskt självbedrägeri” var temat för hans nästa offentliga attack, i en artikel i *Pravda* den 20 januari 1929.[146] På ett plan analyserade han den teknologiska revolutionen i väst. På ett annat plan angrep han indirekt den stalinistiska ledningen för ekonomisk ansvars-löshet och oduglighet, för att föreställa sig en industriell satsning, som inte byggde på de senaste vetenskapliga och teknologiska rönen samt ”objektiv statistik anpassad efter verklig-heten”, utan på ”byråkratiska memoranda”, ”subjektiva önskningar” och ”kommunistisk okänslighet”. De negativa följderna, förutsade Bucharin, skulle bli enorma, eftersom i en centraliserad planekonomi med ”en helt ny koncentration av produktionsmedel, kommunika-tioner, ekonomi osv i statliga händer ... så skulle varje felbedömning och misstag få mot-svarande social omfattning”. Man tog inte hänsyn till en ”*historisk sanning”: ”vi skall segra med vetenskaplig ekonomisk ledning eller vi kommer inte att segra alls”*.

Bucharins mest dramatiska protest kom emellertid dagen därpå i ett långt tal, som högtid-lighöll femårsdagen av Lenins död. Dess sensationella titel, ”Lenins politiska testamente”, gjorde läsarna uppmärksamma på talets betydelse, då det publicerades i ledande tidningar den 24 januari.[147] Ty samtidigt som Bucharin talade om de artiklar Lenin skrev om partiets politik strax före sin död, erinrade titeln om Lenins andra, opublicerade men inte okända, ”testamente”, som krävde att Stalin skulle avsättas som generalsekreterare. Mot bakgrund av läget 1929 var Bucharins aktuella ämne inte mindre utmanande. Han ville visa att Stalin även bröt med Lenins programmatiska ”testamente”. Hans teknik gick ut på att göra en enkel presentation av de berömda fem artiklarna, de som hade väglett hans eget program och den officiella politiken sedan 1923-24. Arvet från dem, inledde han, var ”en stor, långsiktig plan för hela vårt kommunistiska arbete ... de allmänna riktlinjerna för vår utveckling... Att framställa Ilitjs plan i dess helhet – det är min uppgift idag”.

Punkt för punkt, ”utan att tillägga det minsta själv”, upprepade Bucharin än en gång Lenins ”sista direktiv”: Revolutionens framtid beror på en fast allians i samverkan med bönderna; partiets politik måste nu inrikta sig på fredligt, organisatoriskt, 'kulturellt' arbete”, på att få till stånd en försoning med bönderna och inte på en ”tredje revolution”; kapitalackumulation och industrialisering måste fortskrida på den ”sunda basen” av utvidgade marknadsförhållanden, med välmående bondejordbrukare som anslöt sig till marknadsinriktade kooperativ (som inte var kollektivjordbruk) och på ett rationellt utnyttjande av tillgångarna tillsammans med en obeveklig nedskärning av improduktiva och byråkratiska utgifter. Parollerna i Lenins ”testamente” var försiktighet, försoning, samhällsfred, utbildning och effektivitet. Dess

[146] ”Lenin och vetenskapens uppgifter i det socialistiska uppbygget”, *Pravda* 20/1 1929.
[147] Det publicerades i både *Pravda* och *Izvestija* den 24/1 1929. Alla referenser är till pamflettutgåvan, *Lenins politiska testamente* (Moskva 1929).

centrala budskap var att förhindra en ”brytning” med bönderna, ty det skulle innebära *”Sovjetrepublikens undergång”*.

”Lenins politiska testamente” bestod till stor del av Lenins egna ord och var undertecknad av Bucharin; artikeln var ett rungande antistalinistiskt manifest och ett försvar för den filosofi och politik som låg bakom NEP och som nu övergavs av generalsekreteraren. Ett år tidigare skulle artikeln ha varit en officiell textutläggning. I januari 1929 var den en oppositionell plattform, som angreps av den stalinistiska majoriteten som ”en revidering och förvrängning av leninismens viktigaste principer”, som ett försök att framställa Lenin som ”en vanlig bondefilosof”.[148] Det var också sista gången som Bucharins politiska tänkande framfördes öppet i Sovjetunionen. Han kände på sig vad som förestod och vädjade till bolsjevismens tradition av kritiskt tänkande och bad partifunktionärer ”att inte acceptera allt som sades ... att inte yttra ett enda ord mot sitt samvete”. Vemodigt tillfogade han. ”I motsats till vad en del tror, har samvetet inte avskaffats i politiken.” [149]

Bucharins protest avspeglade den förvärrade situationen både i ledningen och i landet. Motsättningarna mellan de två politbyråfraktionerna gällde nu också ödet för den motståndare, som en gång hade förenat dem. I mitten av januari röstade Stalins majoritet – mot Bucharins, Rykovs och Tomskijs bittra protester – för att utvisa Trotskij från Sovjetunionen. Deporteringen genomfördes den 11 februari och den store tribunen eskorterades till en ångare på väg till Istanbul, förvisad för evigt.[150] Under tiden förvärrades jordbrukskrisen, i takt med att Stalins industriella ambitioner tilltog. Kring början av 1929 hade spannmålsuppsamlingarna åter börjat falla kraftigt; våldshandlingar från böndernas sida ökade i antal. Den stalinistiska ledningen hade ingen ny lösning. Man inledde en stegrad kampanj som hetsade funktionärerna på landsbygden till krig mot kulaker och ”kulakagenter”.

Mot Bucharins och Rykovs invändningar återupptogs de ”extraordinära åtgärderna” med förskönande omskrivningar i centrala spannmålsområden, trots att de officiellt var förbjudna. De hjälpte föga, eftersom det fanns få bönder, som hade lager kvar att konfiskera. Marknadsförhållandena och hela systemet med spannmålsleveranser närmade sig snabbt ett fullständigt sammanbrott.[151]

Det var under dessa omständigheter som Stalin bestämde sig för slutuppgörelse i ledningen. Publiceringen den 30 januari av en underjordisk trotskistisk pamflett, som innehöll Kamenevs skildring av hans samtal med Bucharin i juli, fick tjäna som förevändning. Under förebärande av rättmätig indignation sammankallade Stalin ett gemensamt möte med politbyrån och flera ledande personer i den centrala kontrollkommissionen, partiets disciplinära organ, som leddes av hans anhängare Ordzjonikidze, för att fördöma Bucharins ”fraktionsverksamhet”. Rättegången, som Bucharin betecknade den, inleddes den 30 januari med Stalin och en kör av förtrogna i rollen som åklagare. De anklagade ”Bucharins grupp” – men framför allt Bucharin – för opposition mot partilinjen, en ”högeropportunistisk, kapitulationistisk plattform” och anstiftan ”att bilda ett partifientligt block med trotskisterna”; Stalins tonfall blev allt mer hotfullt, då han räknade trots upp sina motståndares ”brott” [152]

Bucharin hade kommit förberedd och lät sig inte förskräckas. Han försvarade sitt möte med Kamenev som en nödvändig följd av ”de onormala förhållandena” i partiet och återgäldade

---

[148] Postysjev citerad i Vaganov, a.a., s. 198 och Leontjev, a.a., s. 85. För ett exempel på senare angrepp, se 1. Tjernjak, *Lenins politiska testamente i kamrat Bucharins framställning* (Moskva 1930).
[149] *Lenins politiska testamente*, s. 27.
[150] Deutscher, *Den avväpnade profeten*, s. 33f; *Annali*, s. 648.
[151] *Pravda* 1/1 1929; Vaganov, a.a., s. 127f; Carr/Davies, a.a., I, s. 100ff.
[152] En mycket ofullständig stenografisk uppteckning av förhandlingarna, som Tasca förmodligen erhöll från Bucharins sekreterare Tsejtlin, finns i *Annali*, s. 889-905. Bara Stalins inlägg publicerades senare och i förkortad form tjugo år senare. *Works* XI, s. 332ff. Se också *KPSS i resolutioner* II, s. 556ff.

med en trettio sidor lång motanklagelse mot Stalins politik och uppträdande. Hans utmanande anförande överraskade uppenbarligen Stalin; när man kommit så långt ajournerade sig politbyrån och en mindre kommission bestående av Bucharin och en stalinistisk majoritet fick granska anklagelserna. Den 7 februari lade den fram en ”kompromiss”; i utbyte mot att man drog tillbaka det kritiska uttalandet mot Bucharin krävde man att han skulle erkänna det ”politiska felet” i att sammanträffa med Kamenev, att han tog tillbaka sina motanklagelser från den 30 januari samt att han återgick till sina poster. Bucharin vägrade fördöma sig själv och förkastade kompromissen. Därefter utformade han ännu ett detaljerat angrepp på Stalin undertecknat av Tomskij och Rykov, som föredrog det för politbyråns sista sammanträde den 9 februari.[153] Denna ”de tres plattform” tycks ha varit i det närmaste identisk med Bucharins anförande den 30 januari. Som enstaka dokument betraktat var det hans viktigaste oppositionsförklaring, det kraftigaste fördömandet av Stalin och den framväxande stalinismen, som någonsin skulle framläggas i politbyrån. Eftersom det aldrig publicerades och bara är känt från ofullständiga referat, kan det bara rekonstrueras delvis.

Dess politiska tema var att Stalin och hans kotteri bakom en störtflod av paroller om allmän uppslutning ”förde in byråkratism” och upprättade ett personligt styre i partiet. Den officiella linjen krävde självkritik, demokrati och val. ”Men var i verkligheten ser vi en vald provinssekreterare? I verkligheten har inslagen av byråkratisering vuxit i vårt parti.” I själva verket ”deltar inte partiet i besluten. Allting sker uppifrån”. Samma situation rådde i partigrupperna, där Stalin höll på att tillskansa sig makten: ”Vi är mot systemet att frågor om partiets ledning skall avgöras av en person. Vi är emot systemet att kollektiv ledning har ersatts med en persons ledning, hur myndig han än må vara.” [154]

Bucharin redogjorde sedan för Stalins maktmissbruk. Bland dem nämnde han Stalins grova kränkningar av partimoralen, som i den falska kampanjen mot bucharinisterna, som man höll på att ”slakta politiskt” och som utsattes för ”organisatorisk inringning” av Stalins hejdukar, ”politiska kommissarier” som Kaganovitj, ”en helt och hållet administrativ typ”. Dessa ”onormala förhållanden” gjorde det omöjligt att diskutera angelägna problem. De som framhöll att det rådde en spannmålsbrist skulle ”bearbetas” och anklagas för ”allt möjligt smutsigt” av ”en hord välnärda och välmående funktionärer”. Under tiden satte sig Stalin självrådigt över officiella partiresolutioner. Trots enhälliga och upprepade beslut att bistå privata jordbrukare, fullföljde man således en helt annan politik och dessa direktiv ”blev bara litterära konstprodukter”. En liknande process pågick i Komintern, där politiken lades om ”med förakt för fakta” och där Stalins taktik med ”brytningar, sprängningar och grupper” ledde till den internationella rörelsens ”sönderfall”.[155]

Bucharin gick därefter över till inrikespolitiken och anklagade Stalin för en oansvarig brist på verklig ledning i den rådande nationella krisen.

> Allvarliga och överhängande frågor diskuteras inte. Hela landet är djupt oroat av problemen med spannmålen och försörjningen. Men på det styrande proletära partiets konferenser säger man ingenting. Hela landet känner att allt inte står väl till med bönderna. Men det proletära partiets, vårt partis, konferenser tiger. Hela landet ser och känner förändringarna av det internationella läget. Men det proletära partiets konferenser är tysta. I stället får vi en storm av resolutioner om avvikelser (alla likalydande). I stället får vi miljontals av rykten och skvaller om högeravvikarna Rykov, Tomskij, Bucharin osv. Detta är en ynklig politik och inte en politik som i en tid av

[153] För dessa händelser, se BO 1929:1-2; *Annali*, s. 897f och Vaganov, a.a., s. 199ff. Enligt Vaganov bestod kommissionen av Bucharin, Kirov, Korotkova, Rudzutak, Stalin, Molotov, Vorosjilov, Ordzjonikidze och Jaroslavskij. De fyra sista var nästan helt pålitliga stalinister.
[154] Rekonstruerat utifrån citat i *KPSS i resolutioner* II, s. 560; BO 1929:1-2 och *16:e kongressen*, s. 157, 363, 578.
[155] Rekonstruerat från citat i *Annali*, s. 899,901; *KPSS i resolutioner* II, s. 562f och Vaganov, a.a., s. 115, 198.

> svårigheter berättar sanningen om läget för arbetarklassen, som litar på massorna och hör och känner massornas behov... [156]

De ekonomiska åtgärder som Stalingruppen för tillfället förordade, fortsatte Bucharin, var bara en katastrofal ”övergång till trotskistiska positioner”. Det var omöjligt med en industrialisering, som byggde på en ”utarmning” av landet, på jordbrukets förfall och på att man förbrukade reserverna – ”alla våra planer hotar att falla samman”. Men Bucharins fränaste yttranden gällde bondepolitiken. Stalinisterna hade avskrivit det privata jordbruket och talade bara om kollektivisering; men ”under de närmaste åren ... kan inte kollektiven och statsjordbruken bli huvudkällan för spannmålen. Under en lång tid kommer fortfarande de enskilda bondehushållen att utgöra huvudkällan”.[157] I ett ”förtal”, som Stalin aldrig skulle glömma, uppfattade han en dunkel drivkraft bakom ”överbeskattningen” och rekvisitionerna på landsbygden. Han anklagade Stalin för att efter plenumet i juli 1928 ha förordat en industrialisering byggd på ”militär-feodal exploatering av bönderna”.

> Vad är det i själva verket som har bestämt den följande politiken?... Kamrat Stalins tal om tributen. På den fjortonde partikongressen var kamrat Stalin helt emot Preobrazjenskijs tanke på kolonier och exploatering av bönderna. Men på plenumet i juli förkunnade han slagordet om tributen, det vill säga den militär-feodala exploateringen av bönderna.[158]

Den dramatiska sammandrabbningen mellan den 30 januari och 9 februari, som förstärktes av Bucharins omedgörlighet och motattack på Stalin, fullbordade brytningen inom ledningen. Genom att avvisa ”kompromissen” från den 7 februari vägrade Bucharin att fortsätta med den föregivna enigheten i politbyrån och blev för första gången formellt brännmärkt av den stalinistiska majoriteten. Ett utvidgat politbyråmöte avfärdade hans uppmaning att återvända till en försonlig politik för att blidka bönderna och lindra försörjningskrisen och i en hemlig resolution den 9 februari fördömde man skarpt hans ”fraktionsverksamhet” och ”odrägliga förtal av centralkommittén, dess inrikes- och utrikespolitik och dess sittande ledning”. (Tomskij och Rykov blev också tillrättavisade, men i mildare ordalag.) I dokumentet använde man den nu vanliga metoden att likställa hans opposition mot Stalins grupp med opposition mot ”partiet och dess centralkommitté”.[159]

Men trots denna avgörande seger tycks Stalin ha stött på motstånd bland sina egna anhängare och vunnit mindre än vad han hade hoppats från uppgörelsen. Det finns vittnesbörd om att han ville utesluta sina motståndare, och i första hand Bucharin, från politbyrån.[160] Den kritiserade resolutionen, vars språk och enskildheter var avsevärt mildare än hans egen, avstod inte bara från sådana drastiska motåtgärder utan krävde att Bucharin och Tomskij skulle återvända till sina poster. Resolutionen blev heller inte publicerad, vilket gör den ännu mer tvetydig. När förhandlingarna var över, visade Stalin sitt missnöje: ”Vi behandlar buchariniterna alltför liberalt och fördragsamt... Är det inte dags att sluta med den här liberalismen?” [161]

Åtminstone två betänkligheter tycks ha hållit tillbaka flera, kanske en majoritet, av Stalins anhängare bland de omkring tjugotvå högt uppsatta ledare, som var församlade. Samtidigt som de stödde hans ledarskap och industriella mål, måste de ha oroats av hans oklara jordbrukspolitik, liksom också av den allvarliga situationen på landsbygden. Några delade otvivelaktigt Bucharins oro. De som var generalsekreterarens anhängare men inte hans

---

[156] Citerat i *16:e kongressen* I, s. 577f.
[157] Rekonstruerat från citat i ibid, s. 363 samt Vaganov, a.a., s. 105, 118, 200, 202f.
[158] Citerat av Molotov i *Bolsjevik* 1930:2, s. 14.
[159] *KPSS i resolutioner* II, s. 556-67.
[160] Det spreds rykten om att Stalin nu bestämt sig för att utesluta dem på det förestående aprilplenumet. Se *BO* 1929:1-2 och SV 4/5 1929.
[161] *Works* XI, s. 340.

personliga beundrare – till skillnad från Kaganovitj eller Molotov till exempel – var fortfarande ovilliga att ge honom den helt dominerande ställning han skulle få om Bucharin uteslöts (den enda andra ”Himalaya” som fanns kvar i politbyrån). Av tradition och försiktighet föredrog de en kollektiv ledning, om än knappt märkbar, framför en allenarådande ledare. Eller som Kalinin erkände: ”I går likviderade Stalin Trotskij och Zinovjev. Idag vill han likvidera Bucharin och Rykov. I morgon kommer det att bli min tur.” [162]

Icke desto mindre hade Bucharin och hans allierade i politbyrån lidit ett svårt nederlag. De befann sig i en motsägelsefull och vansklig ställning. Eftersom striden och kritiken av dem förblev opublicerad, påverkades inte deras officiella ställning. Bucharin blev också i fortsättningen invald i hederspresidiet vid parti- och statssammankomster, belönades med de ofrånkomliga ”högljudda bifallen” och firades som en ny medlem av Vetenskapsakademin, den enda viktiga politiska personlighet som valdes.[163] Men på slutna möten och i partikorridorer var de offer för, som Bucharin uttryckte det, ”civilavrättningar”, allteftersom stalinisterna med ökad kraft spred ryktet om deras avvikelse. Samtidigt tilltog presskampanjen mot den anonyma ”högerfaran” och blev alltmer högljudd. Officiellt fördömda (om än i hemlighet), förtalade i det privata, berövade organisatoriskt inflytande och (förmodligen) utan ocensurerad tillgång till pressen hade de tre blivit ”politbyråns fångar”.[164] Påfrestningen började göra sig påmind. Trots deras uppvisning av solidaritet den 9 februari började Rykov åter vackla; samtidigt som Bucharin och Tomskij blev än mer orubbliga, drog han tillbaka sin utträdesansökan, även om han fortsatte att motarbeta Stalins politik vid möten med politbyrån. Ett ytterligare bevis på trycket, liksom också på den stalinistiska underströmmen, kom tidigt i mars, då Stetskij, en välkänd bucharinist, gick över till Stalin.[165]

Vad som nu förestod var den första ohämmade sammandrabbningen inför den samlade centralkommittén, vars nästa plenum var utsatt till den 16-23 april, strax före den sextonde partikonferensen. Under tiden blev bucharinisternas offentliga protester alltmer esopiska och därför svagare; de försökte fungera som en lojal opposition och göra ”passivt motstånd” inom politbyrån.[166] Under mars och första hälften av april koncentrerades deras kritik på Stalins femårsplan för industrin, som skulle antas på det förestående plenumet och partikonferensen. Dess målsättning hade stegrats våldsamt, efter att först ha uttryckts i minimialternativ, som omedelbart övergavs för optimala. De såg nu fram mot en tredubbling eller fördubbling av investeringarna i den statliga sektorn, 78 procent avsedda för den tunga industrin, och en ökning av produktionsmedelsframställningen med minst 230 procent på fem år.[167]

Bestörta försökte Bucharin och Rykov hålla tillbaka Stalins industriella aspirationer. Rykov föreslog en kompletterande tvåårsplan, som skulle ”upphäva skillnaden mellan jordbrukets utveckling och landets behov”. Planen gav uttryck för den bucharinistiska principen om industrins beroende av jordbruket och krävde ”snabbast möjliga korrigering av jordbrukssektorn” genom en serie skatte-, pris- och jordbruksvetenskapliga åtgärder. Rykovs plan

---

[162] *Annali*, s. 903. Detta slags oro kan ha legat bakom den misslyckade kompromissen från 7/2. Se Ordzjonikidzes apologetiska försäkringar ett år senare att ”vi gjorde allt som var möjligt for att hålla kvar kamraterna Rykov, Bucharin, Tomskij och Uglanov på ledande poster i partiet”. Detta som svar till onämnda partimedlemmar, som oroade sig för att ”de sparkade ut Zinovjev, Kamenev och Trotskij och nu tänker de sparka ut Rykov, Bucharin och Tomskij”.

[163] Ogonek 24/2 1929; *Pravda* 8/3 och 17/3 1929 samt Graham, a.a., s. 92, 95, 103.

[164] Uttrycket kommer från Lewin, a.a., s. 325. För Bucharins klagan att de ”smutskastades” och utsattes for ”civil avrättning”, se Stalin, *Works* XII, s. 109.

[165] För Rykov, se Stalin, *Works* XI, s. 337 och Vorosjilovs yttranden i *16:e kongressen*, s. 516. Hans reträtt avspeglades i resolutionen den 9/2, som kritiserade honom i mycket mindre hårda ordalag än de som gällde for Bucharin eller Tomskij. För Stetskij, se *Pravda* 27/2, 12/3, 17/3 och 23/3 1929.

[166] *BO*, 1929:1-2. Bucharin riktade sig mot Stalin och hans politik vid fyra tillfällen i februari och mars, men mer indirekt för var gång. Se *Pravda* 27/2, 12/3, 17/3 och 23/3 1929.

[167] Carr/Davies, a.a., I, kap. 17.

avvisades bryskt som ett sätt att misskreditera femårsplanen, vilket också drabbade den kritik och de motförslag som Bucharin lade fram. Då inte ens en symbolisk kompromiss längre var möjlig, avstod Bucharin, Rykov och Tomskij från att delta i den formella omröstningen i politbyrån om industrisiffrorna den 15 april.[168]

Under tiden fullföljde Bucharin privat en taktik, som högeroppositionen dittills bara hade tillgripit tveksamt och sporadiskt. Som förberedelse för mötet med centralkommittén samlade han bevis, som skulle visa att Stalin var personligen olämplig som generalsekreterare, en post som nu jämställdes med partiledarens. Hans avsikt tycks ha varit att återuppliva och än en gång bekräfta det omdöme, som Lenin hade uttryckt i sitt ”testamente” från 1923:

> Stalin är alltför grov... Därför föreslår jag kamraterna att överväga ett sätt att förflytta Stalin från denna post och till den utse en annan person, som är överlägsen kamrat Stalin i ett avseende, nämligen att han är tolerantare, lojalare, hövligare och mer uppmärksam mot kamraterna, mindre nyckfull osv.[169]

Efter att i sex år ha varit medskyldig till undertryckandet av Lenins ”testamente”, sammanställde nu Bucharin vittnesmål från offren för Stalins ”grovhet”. Bland dem fanns Humbert-Droz, som hade drabbat samman med Stalin i Komintern och till vilken Bucharin skrev den 10 februari 1929: ”Var snäll och skriv till mig om det är sant att Stalin vid ett möte med presidiet under diskussionen om den tyska frågan skrikit 'dra åt helvete' till dig.” Humbert-Droz bekräftade händelsen.[170]

Som läget var 1929 krävdes det mod att påminna partiet om Lenins sista önskan; men det var för sent för en sådan ”trivial sak”, som Stalin betecknade den, för att hejda den politiska strömmen.[171] När plenumet inleddes den 16 april, drunknade bucharinisterna i en församling styrd av stalinister, som var inställda på att fördöma och krossa oppositionen. För att framhäva dess isolering sammanträdde centralkommittén tillsammans med hela centrala kontrollkommissionen, vilket gjorde deltagarantalet till över tre hundra. Bucharin och hans anhängare utgjorde omkring tretton personer.[172]

För första gången informerades partiets högsta organ fullständigt och öppet om den årslånga kampen och uppmanades att fördöma den man, som fortfarande var dess mest namnkunnige ledamot. Sedan stalinister hade lagt fram för godkännande den politbyråresolution, som fördömde Bucharin, och sedan bucharinisterna hade försvarat sig, gav Stalin sin version av Bucharins ”högeravvikelse” och ”förrädiska uppträdande”. Den gick betydligt längre än resolutionen från den 9 februari. Bucharin sades ha förordat en linje, som stod helt i strid med centralkommitténs i varje större fråga, alltifrån Kominterns politik till inrikespolitiken; om man genomfört den skulle man ha ”förrått arbetarklassen och förrått revolutionen”. Genom att hävda att Bucharins ”misstag” inte var tillfälliga, angrep Stalin hans ställning som auktoritet i partiet. I ett avsnitt om ”Bucharin som teoretiker” grävde han upp Bucharins konflikt om staten med Lenin före 1917 för att visa att hans rykte som partiteoretiker var ”en ofullgången

---

[168] *16:e konferensen*, s. viii-ix, 794, n.135; *KPSS:s historia* IV:1, s. 563; Vaganov, a.a., s. 209f Stalin, *Works* XII, s. 86f.
[169] Lenin, *PSS*, XLV, s. 346.
[170] Humbert-Droz, *De Lénine à Staline*, s. 356 och avbildningen på titelbladet. Två veckor senare, i en tydlig anspelning på Stalin, påminde Bucharin partiet, att Lenin hade dominerat i partiet, eftersom han var avhållen och respekterad och inte genom ”enkelt 'befallande' eller 'administrativa order' ”, *Pravda* 27/2 1929.
[171] Stalin, *Works* XII, s. 1.
[172] Resolutionen som kritiserade Bucharin skall ha antagits med tio röster mot och tre nedlagda. *16:e konferensen*, s. ix. Utöver de tre i politbyrån skulle de tretton avvikarna ha omfattat Uglanov, Kotov, Kulikov, Schmidt, Ugarov, en facklig ledare från Leningrad, och Rozit, en bucharinistisk medlem av den centrala kontrollkommissionen. Krupskaja kan ha varit en av de fyra övriga. I januari hade hon försvarat Bucharins ståndpunkt att Lenins berömda artikel om bondekooperativen hade förutsett marknadsrelationer och inte kollektivjordbruk. *Pravda* 20/1 1929.

teoretikers hypertroferade förmätenhet". En stund senare slog Stalin in på ett än mer ödesdigert spår: han antydde att Bucharin under striden om fredsfördraget 1918 hade konspirerat med vänstersocialistrevolutionärerna för att "häkta Lenin och företa en sovjetfientlig kupp". I april 1929 var avsikten med denna illvilliga antydan att skänka trovärdighet åt Stalins påstående att Bucharin – vilken Lenin (som församlingen kom ihåg) hade beskrivit som "hela partiets favorit" – nu ledde "den obehagligaste och lumpnaste av alla fraktionsgrupper vi haft i partiet".[173] Nio år senare hade det blivit till brottsanklagelsen att ha konspirerat för att mörda Lenin.

Det var märkligt att bucharinisterna kunde stå emot de enträgna kraven på avbön i denna pogromatmosfär. Dessutom gick de till motangrepp, i synnerhet Bucharin, Tomskij och Uglanov. (Rykov framförde sin opposition i mer moderat ton.)[174] Endast Stalins anförande blev någonsin publicerat. Att döma av senare citerade utdrag var Bucharins tal till plenumet ett av hans allra största. Han tycks ha börjat med Stalins personliga uppträdande och "grovhet" och med att upprört förneka att han och hans anhängare motsatt sig "generallinjen".[175] Snarare var det Stalin som hade brutit med den erkända linjen genom att föra en politik, som var oförenlig med NEP:s principer. Mycket av Bucharins resonemang påminde om hans deklaration inför politbyrån den 30 januari och den 9 februari. Men här, inför centralkommittén, inriktade han sig på det centrala i den politiska kampen – NEP:s öde.

Det var "något ruttet" i Stalins linje, varnade han; den hade fört in landet i en ond cirkel. Samtidigt som spannmålsleveranserna föll, våldet ökade på landsbygden och det utbröt öppet uppror i sovjetiska gränsområden, förkunnade Stalin skärpt klasskrig, ännu fler "extraordinära åtgärder", nödvändigheten av "tribut" och "nya", direkta former av *smytjka* mellan staten och bönderna. Det avspeglade "en klar överdrift av möjligheten att påverka de stora bondemassorna utan marknadsförhållanden" och förebådade ett "ohyggligt ensidigt" förhållande till bönderna. "Och hur ska man se på allt detta utifrån vår kamp mot trotskismen? Det är en fullständigt ideologisk kapitulation för trotskismen." Bucharinisterna stödde en snabb industrialisering; men Stalins plan, precis som ett flygplan utan motor, var dödsdömd, därför att den byggde på nedgång för jordbruket och förintande av NEP: "De extraordinära åtgärderna och NEP är varandra motsatta. De extraordinära åtgärderna innebär slutet på NEP." Tomskij framställde det med samma rättframhet: "Vad är denna nya form av *smytjka*? ... Det finns inget nytt här; det är de extraordinära åtgärderna och ransoneringskorten." [176]

Men det rådde aldrig något tvivel om utgången av plenumet. Centralkommittén betecknade Bucharins åsikter som oförenliga med partiets generallinje och vidhöll sitt fördömande av honom och gav sitt stöd åt Stalins femårsplan. Bucharin och Tomskij avsattes från sina officiella poster på *Pravda*, i Komintern och fackföreningarna och varnades för att fortsatt "fraktionsverksamhet" skulle medföra ytterligare repressalier.[177] I så måtto gjorde aprilplenumet slut på maktkampen – om ledningen av partiet – mellan Stalin och bucharinisterna. Båda sidor betraktade centralkommittén som den sista avgörande instansen och den hade bekräftat Stalins seger på ett överväldigande sätt.

Men trots det var utgången påfallande oklar. Trots centralkommitténs hårda fördömande av bucharinisterna hade Stalin återigen misslyckats med att krossa dem politiskt helt och hållet. Bucharin, Rykov och Tomskij satt kvar i, politbyrån som fullvärdiga om än maktlösa

---

[173] Stalin, *Works* XII, s. 1-113.
[174] Rykovs mer moderata tonfall framgår av citaten från hans tal. För Uglanov, se *Bolsjevik* 1930:2.
[175] Se Stalins anspelningar på "anklagelser av personlig natur". *Works* XII, s. 2.
[176] Bucharins yttranden är rekonstruerade från citat i ibid, s. 83, 103; *16:e kongressen* I, s. 327; *16:e konferensen*, s. 803, n.215, 806, n.236. För Tomskijs yttrande, se *16:e konferensen*, s. 803, n.215.
[177] *KPSS i resolutioner* II, s. 549-67.

medlemmar av ledningen; och Rykov var fortfarande premiärminister.[178] Dessutom offentliggjorde man aldrig avsättningen av Bucharin och Rykov från deras poster och inte heller den antibucharinistiska resolutionen, vars anklagelser för övrigt var mindre långtgående än Stalins egna. Om det tydde på att centralkommittén fortfarande inte ville förnedra och utesluta Bucharin och hans vänner från ledningen, så avspeglades en liknande politisk återhållsamhet i de ekonomiska besluten, som ratificerades på den sextonde partikonferensen, som inleddes samma dag som plenumet avslutades. Antagandet av Stalins industrialiseringsplan, med retroaktiv verkan från oktober 1928, var en avgörande brytning med partiets bucharinistiska politik. Men det mildrades av aprilplanens målsättningar för jordbruket, som i mycket liknade Bucharins. Kollektiviseringen betraktades fortfarande som en blygsam och kompletterande satsning: kollektivjordbruk och statliga jordbruk skulle omfatta 17,5 procent av all odlad areal om fem år i jämförelse med 3-5 procent 1928-29; det privata jordbruket skulle därför bli grundvalen för jordbruket.[179] Oavsett vilka konsekvenser planen kunde få, var den i sin helhet utformad som en fortsättning av NEP.

Kort sagt, i motsats till de extrema händelser och lögnaktiga påståenden som följde strax därefter, innebar Stalins seger över Bucharin i april 1929 varken fullmakt för personlig diktatur eller ”revolution ovanifrån”. Det vill säga, centralkommittén hade varken tagit avstånd från NEP eller krossat dess främsta försvarare politiskt. Den hade nått fram till en besvärlig sammanjämkning. De frivilliga spannmålsleveranserna, som var grundvalen för NEP, hade nära nog brutit samman; och Stalins nedsättande uttalanden om det privata jordbruket och legitimering av de ”extraordinära åtgärderna” tillsammans med de uppskrivna nya industriella målsättningarna uppmuntrade inte till försiktiga NEP-lösningar.[180] Stalins begränsade fullmakt var, om inte annat, oförenlig med hans politiska ambitioner. Omedelbart efter plenumet började hans personliga omgivning hota bucharinisterna med uteslutning ur partiet och privat främja den stalinkult, som officiellt skulle blomma ut åtta månader senare: ”Vårt parti ... har äntligen funnit en verklig, kraftfull och modig ledare. Den ledaren är kamrat Stalin! ... Lenins ende efterföljare...” [181]

Allt detta bådade illa för Bucharin. Hans tvetydiga ställning framgick på partikonferensen i april, den sista före inledningen till den ”stora förändringen”. Bucharin visade inget tecken på att böja sig för Stalins vilja och tycks inte ha varit närvarande. Trots det blev han, Tomskij och Rykov, som avlämnade en foglig men oentusiastisk rapport om femårsplanen, högtidligt invalda i hederspresidiet. I ett slutet sammanträde halvvägs under konferensen informerades delegaterna av Molotov om centralkommitténs sanktioner mot bucharinisterna; men man nämnde aldrig offentligt deras nederlag eller splittringen i ledningen.[182] Det förekom heller inte mer än en antydan om de våldsamma fördömanden som snart skulle drabba Bucharin. Samtidigt som talare efter talare krävde ”ett skoningslöst avvisande av högeropportunismen”

---

[178] Dessutom avsattes Uglanov från politbyrån och sekretariatet efter partikonferensen. En månad senare ersattes Rykov av Sergej Syrtsov som premiärminister för den ryska republiken, en post som han hade innehaft tillsammans med den allunionella premiärministerposten. Tillkännagivandet antydde emellertid ingen degradering; det sade bara att de två befattningarna tillsammans hade blivit alltför betungande för en person. *Izvestija* 19/5 1929. Man bör lägga märke till att plenumets avsättning av Bucharin och Tomskij från deras poster innebar föga mer än en formalisering av deras motspänstiga utträdelseansökningar. Stalins tonfall och anklagelser på plenumet antydde mycket starkare påföljder. Vad som utges för att vara, men som förmodligen inte är det, ”det ordagranna referatet” av hans tal publicerades tjugo år senare. Det visar att Stalin var oenig med ”några kamrater”, som krävde att Bucharin och Tomskij skulle uteslutas från politbyrån. Dessa ”kamrater” var nästan säkert hans personliga anhängare och hans invändning, som kom på ett märkligt sätt mot slutet av talet, utgjorde uppenbarligen en diplomatisk eftergift för motståndet mot ”en sådan långtgående åtgärd”. *Works* XII, s. 113.

[179] *KPSS i resolutioner* II, s. 569-89. Lewin, a.a., s. 350ff. Den socialiserade jordbruksproduktionens andel kom att stiga från 2 % 1927 till 21,9 % 1932-3. Carr/Davies, a.a., I, s. 253.

[180] Se not 68 ovan samt *Works* XII, s.91ff.

[181] Avtorchanov, a.a., s. 133ff.

[182] *16:e konferensen*, s. 3, 5-24, 666.

härskade en stämning av osäkerhet om jordbrukskrisen och Bucharins öde över sammankomsterna. David Rjazanov, den vördade marxistiske forskaren och okuvlige kritikern av tarvlig politik, tycktes anspela på Bucharins belägenhet, då han sade: ”det behövs inga marxister i politbyrån”.[183] Det var, ansåg några senare, en gravskrift över den förestående perioden.

Bucharins nederlag kom till skillnad från vänsteroppositionens att få betydelsefulla sociala konsekvenser. I ett historiskt perspektiv var det den politiska inledningen till ”revolutionen ovanifrån” och uppkomsten av det som senare blev känt som stalinism. Varför Stalin segrade och innebörden av hans politiska seger är därför avgörande historiska frågor. Svaren på dem bygger delvis på karaktären av de politiska argumenten mellan bucharinister och stalinister. Ända fram till mitten av 1929 tycktes konflikten ofta i huvudsak ha kretsat kring olika medel för samma mål; båda sidor ville omvandla Sovjetryssland till ett ”metalland”, och uppnå ekonomisk och militär säkerhet i en fientlig kapitalistisk värld, samtidigt som man gick mot ett socialistiskt samhälle. I ett längre perspektiv är det uppenbart att de erbjöd partiet och landet ett avgörande val inte bara mellan radikalt olika program utan också mellan olika öden.

Före 1928 var Stalin i hög grad en bucharinist vad gällde ekonomisk filosofi; 1928-29 då Stalin sökte sig fram mot en politik som i praktiken var kontra-bucharinistisk, började han bli en stalinist. Men trots hans pessimistiska diagnos av den rådande ekonomiska krisen tog han inte öppet avstånd från NEP, grundvalen för bucharinismen. Ett gott stycke in på 1929 var hans egna förslag anmärkningsvärt få och oklara. Om man bortser från retoriken, var de av två slag: maximal investering i den tunga industrin och skapandet av kollektivjordbruk och statliga jordbruk. Bortsett från hans begrepp ”tribut” och den gradvishet med vilken han fortfarande ansåg att kollektiviseringen skulle genomföras, sade Stalin föga eller ingenting alls om de faktiska källorna till kapitalinvesteringarna, karaktären av den ekonomiska planeringen eller socialiseringen av jordbruket, försummelser som fick Bucharin att hävda att han överhuvud taget inte hade någon långsiktig ekonomisk politik.[184] Vad som gjorde Stalins framväxande program så radikalt var mindre dess konkreta innehåll än de politiska och ideologiska former i vilka det framfördes. Andan var krigisk och bildspråket var inbördeskrigets.

Bolsjevismen hade alltid innehållit en svagt martialisk strömning. Lenins *Vad bör göras?*, rörelsens grundläggande dokument, vimlade av militära analogier. Men till skillnad från kommunistiska partier, som sedan kommit till makten genom utdragen guerillakrigföring, förblev bolsjevikerna påfallande civilistiska i sin hållning fram till 1918. En avgörande förändring inträffade under inbördeskrigets år, som framtvingade en omfattande militarisering av partinormerna. NEP kom sedan med motsatsen, en process av demilitarisering eller avmobilisering. Även om det militära tänkesättet undanskymdes under tjugotalet av NEP:s reformistiska och evolutionära principer, försvann det inte helt. ”Administrativ godtycklighet” och ”rester av krigskommunism”, som ständigt kritiserades av Bucharin och andra ledare, vittnade om dess seghet. På ett mer ogripbart sätt levde det också vidare i minnet av 1917 – bolsjevismens ”revolutionärheroiska” tradition. Trotskisterna gav då och då litterärt uttryck för det, men det var Stalin som i krisatmosfären 1928-29 återupplivade krigstraditionen, gav den en ny innebörd och började omdana partiet och staten i dess anda.

Från början av spannmålskrisen och hans expeditionstur tvärs över Ural och Sibirien var bildspråket, analogierna och inspirationen från inbördeskriget sällan frånvarande i Stalins offentliga yttranden. De utgjorde hans stora programmatiska tema 1928-29. Hans svar på nedgången i spannmålsuppsamlingarna var en uppmaning till mobilisering: ”att kasta in vårt

[183] Ibid s. 440.
[184] *Annali*, s. 900. Se också Uglanov citerad i *Bolsjevik* 1929:2, s. 19.

partis bästa styrkor, från de högsta till de lägsta, på anskaffningsfronten". När Stalin och hans omgivning därefter angav tonen, genomgick partiets officiella inställning och metoder en fortlöpande militarisering. Politiska områden blev till "fronter" – "spannmålsfronten", "planeringsfronten", "filosofifronten", "litteraturfronten och omfattade under trettiotalet också sådana exotiska slagfält som "vårförädlingsfronten". Mål och problem blev till fästningar som skulle erövras med stormanfall. I april 1928 sade Stalin, att "det inte finns några fästningar som inte arbetarklassen, bolsjevikerna, kan inta".[185] Om krig är politik med extraordinära medel, så fick det som hade börjat som tillfälliga, "extraordinära åtgärder" en legitim och varaktig ställning i den framväxande stalinistiska visionen. Även om Stalin själv sällan frammanade 1917, sammansmälte ofrånkomligen inbördeskriget som exempel med Oktober, ett dubbelt belägg för att "bolsjevikerna kan göra vad som helst" och blev del av ideologin om "revolutionen ovanifrån" mot slutet av 1929.[186] Den kom till exempel att leda till att den fullständiga kollektiviseringen framställdes som "stormningen av den gamla landsbygden" och "landsbygdens Oktober".[187]

Återupplivandet av inbördeskrigets tänkande var delvis ett naturligt svar på partiets svårigheter 1928-29. Men Stalin, dess främste inspiratör, försåg det med en särskild innebörd. Åren under inbördeskriget, som han hade tillbringat avundsamt i skuggan av Trotskij som politisk kommissarie vid fronten, tycks ha varit en avgörande upplevelse i hans liv; och hans militära sätt att ta itu med sociala problem stämde överens med det som har beskrivits som hans "krigspersonlighet".[188] Vilka de psykologiska skälen än var, så var det Stalin som kom med den teoretiska grundvalen för och det nya inslaget i "mobiliseringen" 1928-29 – argumentet att ju närmare socialismen man kommer, desto mer intensifieras motståndet från dess inhemska motståndare, och därigenom klasskampen. Bucharins uppfattning var den motsatta: utvecklingen mot socialism krävde och förutsatte en minskning av klasskonflikter och samhällsmotsättningar. På denna oenighet byggde i grunden olika uppfattningar om det sovjetiska samhällets natur och utveckling.[189]

Militärt snarare än traditionellt marxistiskt inspirerad var Stalins intensifieringsteori kanske hans enda självständiga bidrag till det bolsjevikiska tänkandet; den blev ett *sine qua non* under hans tjugofemåriga styre. 1928 användes den om kulaker, "sjachtyiter" och anonyma "kontrarevolutionärer" och rationaliserade hans föreställning om mäktiga fiender inom landet och hans "extraordinära" inbördeskrigspolitik. Under trettiotalet omvandlade han den till en sammansvärjningsteori om "folkets fiender" och till ideologin bakom massterrorn.[190] Dess mordiska innebörd var tydlig för Bucharin, då han första gången fick höra talas om teorin i juli 1928: "Det är vansinnig okunnighet... Följden är en polisstat." [191]

De militära inslagen i den framväxande stalinismen var av central betydelse för kampen mellan Bucharin och Stalin. De stod i radikal motsättning till Bucharins huvudargument –

---

[185] För Stalins motiv från inbördeskriget, se *Works* XI, s. 13, 62, 72f, 81, 85, 226f, 233 och XII, s. 41, 221f. För "vårförädlingsfronten", se Lysenko citerad i Zhores A. Medvedev, *The Rise and Fall of T. D. Lysenko* (New York 1969) s. 17.

[186] Vorosjilov i *16:e kongressen* I, s. 513.

[187] A. Kosarev, *Komsomol under rekonstruktionsperioden* (Moskva 1931) s. 58; *Kommunistitjeskaja revoljutsija* 1929:22-3, s. 66.

[188] Se Robert C. Tucker, *The Soviet Political Mind* (New York 1971) s. 40f och hans *Stalin as Revolutionary: A Study in History and Personality* (New York 1973).

[189] Stalin framförde sin teori på juliplenumet 1928. *Works* XI, s. 179f. En bearbetad version stöddes officiellt i april 1929. *KPSS i resolutioner* II, s. 552. Bucharin framförde ännu en gång sin uppfattning utförligast i Lenins politiska testamente, s. 9f, 20ff. Den delades av Rykov. *17:e kongressen,* s. 209. Som Stalin med rätta hävdade var det frågan om klasskampen som var upphovet till motsättningen. *Works* XII, s. 11ff, 30ff.

[190] Se Tuckers inledning till Robert C. Tucker/Stephen F. Cohen, red., *The Great Purge Trial* (New York 1965) s. xv-xvi.

[191] Bucharins och Kamenevs memorandum.

klassamverkan, samhällsfred och evolutionär utveckling; systematiska ”extraordinära åtgärder” bröt med den försonliga och fredliga politik han kallade ”NEP-metoder”. Stalins paroller gav hans i övrigt obestämbara förslag en godtycklig och extremistisk karaktär. Svårigheterna i den ekonomiska planeringen avfärdades som ”vulgärrealism” och reducerades till att storma ”fästningar”. Så tidigt som i juli 1928 varnade Bucharin för att även ett försiktigt kollektiviseringsprogram hotade att urarta till ett vanvettigt försök ”att driva in *muzjiken* i kommunen med våld”.[192] Deras polemik avspeglade konfrontationen inbördeskrig–samhällsfred. Bucharin anklagade Stalin för en ”krigskommunistisk” och ”militär-feodal” politik, som ”skulle leda till inbördeskrig”.[193] Stalinister skröt med att ha ”arkiverat” bucharinistiska föreställningar om fredlig utveckling och ”annan liberal smörja”; de anklagade Bucharin för att ha gjort Lenin till en ”förkunnare av samhällsfred” och fördömde hans maningar till försiktighet och ”normalisering” som ”defaitism”, ”pessimism” och ”avmobiliseringsstämning”.[194]

Även om Bucharin klagade bittert över att hans tidigare allierades plötsliga övergång till ”superindustrialisering” och exploaterande bondepolitik innebar ”en fullständig ideologisk kapitulation för trotskismen”, insåg han att dessa föreställningar i Stalins händer innebar en annorlunda och mycket större fara, förvrängda som tankarna var av hans krigspolitik och berövade vänsterns analytiska nyansering.[195] Han svarade med att ännu en gång föra fram och försvara den politiska uppfattning om den sovjetiska utvecklingen som han hade utvecklat mot vänstern sedan det tidiga tjugotalet. Hans kritik av Stalins nya kurs 1928-29 var än en gång uppbyggd kring politiska, ekonomiska och moraliska invändningar mot ”godtyckliga infall” och var förstärkt av hans omprövningar 1927; i ljuset av det som skulle följa fick hans kritik en särskild betydelse.

Under Bucharins politiska tänkande låg som tidigare hans övertygelse att en oförsiktig jordbrukspolitik skulle bryta mot arvet från 1917, *smytjkan* mellan stad och land och framkalla ett ödesdigert inbördeskrig med bönderna. Detta var för honom inte längre detsamma som ekonomiska eftergifter för den framväxande bybourgeoisin. Han fortsatte att stödja en offensiv mot kulaken, men av det slag som han hade beskrivit 1927: utan våld, ”NEP-metoder” för att begränsa kulakernas ackumulering och inflytande och som på intet sätt skulle drabba massan av bönder, som inte var kulaker.[196] Stalins kampanj mot kulakerna, hävdade Bucharin, var något helt annat: ett krig – hur eufemistiskt man än betecknade det – mot bönderna i största allmänhet. Hans intensifieringsteori var dessutom en falsk rationalisering för åtgärder som hade piskat upp landsbygden och skapat en ”enad byfront mot oss”. Den stigande vågen av bondeoroligheter under mitten av 1928 bekräftade på nytt Bucharins övertygelse att Stalins politik ledde till inbördeskrig. För första gången tycks han ha misstänkt, att partiet faktiskt skulle kunna överleva uppgörelsen under förutsättning av en ”Gjingis Khans” hänsynslöst repressiva metoder. Det var innebörden i hans yttrande att Stalin

---

[192] Centralkommitténs plenum, juli 1928 (T1901). Bucharin övergick till att varna för ett ”konstgjort införande av kommunismen på landsbygden”. Citerat i Z. I. Kljutjeva, Det ideologiska och organisatoriska stärkandet av det kommunistiska partiet under kampen för uppbygget av socialismen i SSSR (Moskva 1970) s. 256. För ”vulgärrealism”, se Carr/Davies, a.a., 1, s. 323; och för påståendet att även om Bucharins planeringsargument, var ”matematiskt” korrekta så var de ovidkommande, vilket Röda arméns seger visade. *Inprecor* 1929, s. 972.

[193] För hans anklagelse om krigskommunism, se hans osignerade ledare i *Pravda* 14/7 1928. De övriga har anförts ovan.

[194] *Pravda* 24/4 1929; *Izvestija* 23/4 1929; Postysjev citerad i *Istorijeskj archiv* 1962:2, s. 193 och *Pravda* 4/10 1929. Kaganovitj anklagade bucharinisterna för att söka ”avmobilisera partiet”. (T1835).

[195] Som han antydde för Kamenev i juli 1928. Bucharin och Kamenevs memorandum.

[196] Se t ex hans tal till juliplenumet 1928; hans osignerade ledare i *Pravda* 14/7 och 30/9 1928. Han hävdade i själva verket att man ö h t inte skulle använda tvångsmetoder då man tog itu med passiva motståndare till regimen. *Pravda* 10/11 1928.

”kommer att tvingas dränka resningarna i blod”, en plötslig föraning som varken tröstade honom eller försvagade hans invändningar.

Ett besläktat argument förekom i hans kritik av Stalins landsbygdspolitik. Även om krigsskräcken från 1927 hade gått över, var tanken på ett utländskt anfall mot Sovjetunionen en av de faror som stalinisterna frammanade, som krävde en fullständig tungindustrialisering till varje pris. Även om Bucharin tagit ställning för att utveckla försvarsinriktade industrier, svarade han att ”böndernas förtroende” var en lika avgörande förutsättning för sovjetisk säkerhet. En aktivt fientlig eller bara passivt missnöjd landsbygdsbefolkning skulle äventyra regeringen i händelse av krig.[197] Det var en befogad oro, en som återuppstod under trettiotalet och som bekräftades under katastrofen 1941, då bönder på västfronten till en början välkomnade de tyska angriparna som befriare.

Bucharins ekonomiska invändningar mot Stalins framväxande politik var inte mindre orubbliga. De rörde sig på flera plan, från NEP:s varaktighet till planeringens natur. Då Stalin framställde spannmålskrisen 1928 som ett symptom på en organisk kris för bondejordbruket, hade han underförstått ifrågasatt de rådande bucharinistiska antagandena om NEP:s långsiktiga livskraft. Stalin gjorde olika analyser av krisen. Å ena sidan hävdade han att kulakerna, sedan de blivit välmående och mäktiga, försökte påtvinga regeringen sin vilja och hamstrade väldiga mängder spannmål och hade därigenom förklarat krig mot NEP och det sovjetiska samhället. Å andra sidan framhöll han den ständigt låga produktiviteten och det försålda överskottet från bondejordbruket.[198] Även om de båda argumenten var motstridiga beträffande uppskattningen av mängden producerad spannmål, antydde de att det privata jordbruket inte längre var förenligt med partiets industriella strävanden.

Bucharin motsatte sig kraftigt detta; bristen på spannmål, hävdade han, berodde inte på någon ”järnhård lag” eller organiska förhållanden. Han förkastade utan vidare Stalins frammanande av ”'oerhört enorma' spannmålsreserver... Ingen tror längre på dessa sagor”. Det verkliga problemet var inte dolda spannmålsrikedomar utan eftersläpande spannmålsproduktion. Den hade två huvudorsaker, som båda var allvarliga men inte obotliga. Den ena var regeringens ”dårhuspolitik” vad gällde priserna, vilken oavsiktligt hade skapat en situation, där det var olönsamt att bedriva spannmålsodlingar i jämförelse med andra grödor och även med näringar utanför jordbruket. (Den verksamheten svarade för nästan hälften av byinkomsterna.) En förstående prispolitik, gynnsam för spannmål, skulle stimulera till ökad produktion och också till ökad försäljning av överskottet, om man dessutom införde progressiv beskattning och minskade bristen på industrivaror. Den andra orsaken till spannmålseftersläpningen, medgav Bucharin, var bondejordbrukets primitiva tillstånd. Men han fortsatte att tro att ett relativt blygsamt finansiellt och agronomiskt bistånd till småbönderna skulle leda till en avsevärd ökning av avkastningen.[199]

Det privata jordbruket var fortfarande grundvalen för Bucharins jordbruksprogram; men till skillnad från 1924-26 var det inte längre det enda inslaget. Nu trodde han på nödvändigheten och möjligheten av en frivillig kollektiv sektor, som om den presenterades riktigt och fick stöd, skulle utvecklas gradvis; om fem eller tio år skulle den sektorn stå för omkring en femtedel av spannmålsöverskottet och skulle till slut, efter ”en hel historisk period” ersätta bondejordbruket. Fram till mitten av 1929 förordade Stalin officiellt likartade mål. Men så tidigt som i maj–juni 1928 såg Bucharin i hans krigiska tonfall och manikeiska likgiltighet för privatjordbruk och försäljningskooperativer antydningar om ett katastrofalt ”plötsligt språng”. Bondejordbruken var tänkta att bli de främsta producenterna av spannmål i den omedelbara

[197] *Lenins politiska testamente* s. 12ff.
[198] Jämför t ex hans anmärkningar i *Works* XI, s. 3ff, 85-101.
[199] *Pravda* 30/9 1928; osignerad ledare i *Pravda* 23/9 1928, som tillskrivs Bucharin i Tetjusjev, s. 10; hans yttranden på juliplenumet 1928 (T1901); *Lärdomarna*, s. 12ff samt *Pravda* 27/1 1928.

framtiden; men som en följd av Stalins ”extraordinära åtgärder”, framhöll Bucharin, gick bondejordbruket tillbaka, eftersom ”de avgörande bondemassorna hade förlorat all stimulans att producera”. Traditionellt förstod dessutom marxister att en livskraftig kollektivisering krävde utbildad personal, ”en viss ackumulering inom jordbruket” och mekanisering, förutsättningar som saknades på den sovjetiska landsbygden: ”tusen träplogar kan inte skapa en enda traktor”. Hade Stalin för avsikt, frågade han upprört, att kollektivisera ”med fattigdom och förfall som grund”? Detta, tillade Rykov, ”skulle misskreditera arbetet med socialisering och förstöra hela saken”.[200]

Stalins linje på landsbygden var för Bucharin ekonomiskt vansinne just därför att den ”uteslöt alternativen” genom att förinta den mångfald av möjligheter som fanns i NEP. Hans eget jordbruksprogram försökte maximera olika möjligheter och finna ”den rätta kombinationen av kollektivt och enskilt jordbruk”.[201] Han förordade skiftande metoder: ”en uppryckning av de enskilda bondehushållen, särskilt de som producerar spannmål, en begränsning av kulakhushållen, skapandet av stats- och kollektivjordbruk tillsammans med en korrekt prispolitik och utveckling av bondemassornas kooperativer...” [202] På så sätt skulle NEP – i synnerhet bondejordbruket och marknadsförhållandena – fortsätta att tjäna den sovjetiska industrialiseringens sak. Så sent som 1929 var detta officiell partipolitik men övergavs plötsligt vid årets slut och Bucharins resonemang blev ovederlagt och oprövat.

Bucharins jordbruksprogram var bestämmande för hans opposition mot Stalins gränslösa tungindustrialisering finansierad av tributliknande uttag från jordbruket. Han tycks nu ha insett att ”tillämpad tuganism” (en parasitär industri som producerar nästan uteslutande för sig själv) i händerna på en sentida Djinghis Khan kunde vara framgångsrik på sitt eget grymma och övergående sätt.[203] Men en bibehållen ”sund” industrialisering, vidhöll han återigen 1928-29, var möjlig bara om den vilade på en utvidgad konsumtionsmarknad och på ett välmående jordbruk. Detta axiom avspeglade inte längre någon liknöjdhet om utvecklingen av den tunga industrin eller kostnaderna därför. Som en följd av sitt nytänkande 1926-27 gick nu Bucharin (och Rykov) in för omfattande investeringar, de insåg att det var ofrånkomligt med ”tillfälliga, partiella disproportioner” och var medvetna om att ”vi kommer att tvingas till offer en tid framöver”.[204] Kapitalutläggen skulle emellertid begränsas genom proportionella investeringar i jordbruk och konsumtionsindustrier, som var avsedda för bondemarknaden, och genom befintliga reserver. Han hoppades att man kunde minimera uppoffringarna och disproportionerna genom att uppmuntra de små privata industrierna att bidra (speciellt med att lindra bristen på konsumtionsvaror), undvika överinvesteringar i dyrbara långsiktiga projekt och genom att tillföra den sovjetiska industrialiseringen den ökade produktiviteten och allmänna rationaliteten från ”scientific management” och den teknologiska revolutionen i väst.[205]

Den ekonomiska konflikten blev också oundvikligen en strid mellan olika uppfattningar om planering och i synnerhet om den första femårsplanen. I den militära politikens anda hade stalingruppen infört en extrem version av det slag som kallades teleologisk planering, en

---

[200] För Bucharin yttranden, se *Pravda* 30/9 1928; Vaganov, a.a., s. 112, 115. *Komsomols 8:e kongress*, s. 29ff; *16:e kongressen* II, s. 1015; *Kominterns sjätte kongress*, s. 27ff samt *Pravda* 17/3 1929. Rykov är citerad i Carr/Davies, a.a. I, s. 215f.

[201] Se Vaganov, a.a., s. 127f och Maretskij i *Pravda* 30/6 1928.

[202] *Pravda* 30/9 1928.

[203] Se t ex hans förvarningar om en ”slavekonomi” 1928. KI 1928:31-2, s. 35. Trots hans förutsägelser om ”sammanbrott” antyddes också en möjlig framgång for ”tillämpad tuganism” i hans ”Anteckningar av en ekonom”.

[204] Rykov i *15:e kongressen* II, s. 870; Erlich, a.a., kap. 4.

[205] Den utförligaste framställningen av hans omprövade åsikter om industripolitiken och hans invändningar mot Stalins är ”Anteckningar av en ekonom”.

metod som satte självuppoffrande ansträngningar före objektiva begränsningar och som under stalinistiska villkor blev till en störtflod av kiliastiska påbud och upptrappade mål. Bucharins åsikter om planering, som de utformades 1928-29, var naturligtvis mycket annorlunda. I korthet kan de sammanfattas på följande sätt.

För det första innebär planering rationell användning av tillgångar för att uppnå önskade mål; planen måste därför baseras på vetenskaplig beräkning och objektiv statistik och inte ”att man gör vad man vill” eller en ”akrobatisk saltomortal”. För det andra strävar planeringen efter att upphäva den anarki och de kriser (ojämvikt) som var inneboende i kapitalismen; planen måste därför befordra och verka inom ”den dynamiska ekonomiska jämviktens villkor”, bestämma och ansluta sig till ”korrekta proportioner” inom hela ekonomin, ta hänsyn till och sörja för reserver och ”utjämna flaskhalsar”. För det tredje måste planeringen, särskilt i ett efterblivet agrart samhälle, vara preliminär och räkna med ”de mycket betydande inslagen av oberäknelig spontanitet” däribland skördeutfallen och marknaden; det kan inte bli en hundraprocentig planering eller (som en annan bucharinist anmärkte) ”en femårsbibel”.[206] Slutligen måste planeringsprocessen i varje avseende undvika ”övercentralisering” eller ”överbyråkratisering”. De negativa förgreningarna av ett felaktigt beslut kan under sådana omständigheter bli ”inte mindre än den kapitalistiska anarkins kostnader”; genom att utplåna rörlighet och initiativ underifrån leder det till ”ekonomisk åderförkalkning”, till ”tusen små och stora dumheter” och det som Bucharin kallade ”organiserad vanskötsel”.

> Centraliseringen har sina gränser och det är nödvändigt att ge de underordnade organen en viss självständighet. Inom föreskrivna gränser bör de vara självständiga och ansvariga. Direktiven från centrum bör begränsas till att formulera uppgiften i allmänna ordalag; hur de skall utformas i detalj är en angelägenhet för de lägre organen, som verkar i överensstämmelse med de faktiska levnadsvillkoren.[207]

I motsats till den stalinistiska legenden stod således inte striden mellan förkämpar för och motståndare till planerad industrialisering utan mellan olika sätt att ta itu med problemen. Konflikten rörde sig ofta om gradfrågor: nivån på ”överpumpningen” från jordbruket, på investeringarna, på den planerade tillväxttakten. Men för Bucharin innebar detta skillnaden mellan en ”mer eller mindre krisfri utveckling” och ”äventyrlighet”. Han försvarade den ambitiösa investeringsnivå som fastställts tidigt 1928 – med krav på nära 20 procent årlig ökning av industriproduktionen – och som övergavs av Stalin som otillräcklig. Den korrekta linjen, hävdade han, var att ”upprätthålla (men inte driva upp) den takten”; att eftersträva verklig tillväxt och inte (som Rykov uttryckte det) ”göra en fetisch av tempot”. Detta, snarare än ”en dårarnas politik” skulle leda till ”den högsta oförminskade takten”.[208] I sin reviderade form förordade Bucharins ekonomiska tänkande fortfarande återhållsamhet och balans gentemot överinvesteringens, överpåfrestningens, överplaneringens och övercentraliseringens överdrifter. Om hans kritik av den ekonomiska planeringen inte förefaller särskilt märklig, beror det på att den är allmänt accepterad, också i kommunistiska länder. Det mest anmärkningsvärda är att den blev så fullständigt förbisedd och att den efter hans fall i själva verket förhånades officiellt som ”främmande” för bolsjevismen.

Det var emellertid mer än politisk uppfattning och ekonomisk filosofi som låg bakom Bucharins bittra fientlighet mot Stalins nya linje. En avgörande faktor var fortfarande hans

---

[206] V. A. Pisarev citerad i *Pravda* 29/8 1929.

[207] Den utförligaste framställningen av Bucharins åsikter om planering är ”Anteckningar av en ekonom”. För farorna av ”övercentralisering” och av att ”ta på sig för mycket”, se också *Inprecor* 1928, s. 1272, *Pravda* 20/1 1929.

[208] *Pravda* 30/9 1928. För Rykov, se Vaganov, a.a., s. 98, 215. I sin förklaring inför politbyrån den 30/1 1929 varnade Bucharin: ”Vi kan binda de mest gigantiska resurser för industrialiseringen, men en vacker dag kommer vi med förvåning att inse att det är nödvändigt att skära ned på en viktig plats, minska, slå igen o s v”. Citerat i Vaganov, a.a., s. 118.

moraliska invändning mot den ”ohyggligt ensidiga” bondepolitiken som oförenlig med socialismens och bolsjevismens ”historiska uppgift”. I sin polemik mot Preobrazjenskij i mitten av tjugotalet hade Bucharin framställt den uppfattningen främst som en komparativ etik för den sovjetiska industrialiseringen. Han försvarade den mot Stalin likaså: ”vår industrialisering måste skilja sig från kapitalismens... Den socialistiska industrialiseringen är inte parasitär i förhållande till landsbygden”. Detta påverkade i sin tur hans ekonomiska argument mot principen om ”produktion för produktionens skull” och för försvaret av principen om ”utveckling av masskonsumtion som den ekonomiska huvudprincipen” för den sovjetiska industrialiseringen.[209]

Men samtidigt som Bucharin blev alltmer förskräckt över Stalins ”tributpolitik” började han framföra sin moraliska protest mot en annan bakgrund, den ryska historien. Det tsaristiska Rysslands skam, skrev han upprört i september 1928, var dess ”obarmhärtiga utsugning av *muzjiken*”; Stalin ”vill föra in Sovjetunionen på denna det gamla Rysslands historiska väg”.[210] Inget kan så tydligt förmedla denna historiska anklagelse som hans märkliga beskrivning av Stalins bondepolitik som ”militär-feodal exploatering”. Adjektivet (eller variationerna av det) hade en särskild innebörd för en rysk revolutionär. Det förekom i förrevolutionära radikalers (och liberalers) skrifter som en fördömelse av den tsaristiska statens ovanligt despotiska natur, arvet från mongolernas erövring och deras utplundring av de förslavade bönderna.[211] För Bucharin och hans anhängare förebådade Stalins ”utpressningar från befolkningen” och ”tatarkhanernas politik” en pånyttfödelse av den traditionen.[212] Och då han anklagade general-sekreteraren för ”militär-feodal exploatering” av bönderna var det inte bara i den bolsjevi-kiska revolutionens namn utan också i den antitsaristiska intelligentians som föregick den. Hans ”skändliga förtal” blev heller aldrig officiellt vare sig bortglömt eller förlåtet.[213]

I själva verket gick hans farhågor om en pånyttfödd tsaristisk praxis ännu längre. För Bucharin som för Rysslands förmarxistiska radikaler hade tsarismens politiska kvintessens varit dess ”tjinovnik-stat”, som härskade despotiskt över ett olyckligt folk genom officiell laglöshet eller ”godtycklighet”. Revolutionen lovade att bryta med den traditionen – till-komsten av en obyråkratisk stat av och för folket, det som Lenin hade kallat en ”kommunstat” och som för Bucharin var den hoppingivande motsatsen till den samtida historiens utveckling mot en ”ny Leviathan”. Sedan Bucharin tagit avstånd från sin egen kortvariga entusiasm för ”etatisering”, hade han under början och mitten av tjugotalet givit öppet uttryck för sin oro att det kunde uppstå ”en ny tjinovnikstat” och en ny ”officiell laglöshet” under sovjetiska förhållanden. Han hade sett den faran i vänsterns ”monopolistiska filosofi” och ”självrådiga impulser”; men han hade framför allt väntat sig att partiet skulle utgöra ett skydd mot normala tjinovnikvanor och statligt ämbetsmannamissbruk och vara folkets förkämpe.[214]

Händelserna 1928-29 förvandlade hans ihållande oro till oförtäckt fasa och krossade hans romantiska föreställningar om partiet. I Stalins utdragna ”extraordinära åtgärder” såg han den

---

[209] *Pravda* 30/9 1928.

[210] Ibid. Med Bucharins esopiska språk riktades anklagelsen mot ” 'superindustrialiserare' av det trotskistiska slaget”.

[211] Se t ex P. Miljukov, *Studier om den ryska kulturens historia* I (St Petersburg 1904) s. 141ff; G. V. Plechanov, *Det ryska samhällstänkandets historia* (Moskva-Leningrad 1925) s. 51f.

[212] Dessa uttryck tillskrivs unga bucharinister. *Pravda* 21/9 1929. En annan skall ha sagt: ”som en följd av politiken med militärfeodal exploatering av bönderna, kan Sovjetunionen omdöpas till Gyllene horden”, en anspelning på mongolernas överhöghet i Ryssland. Ark. Abramov, *Om högeroppositionen i partiet* (Moskva 1929) s. 114f.

[213] Anklagelsen förorsakade bitterhet. För det omedelbara stalinistiska svaret, se Stalin, *Works* XII, s. 52ff; P. Bojarskij, ”Legenden om den 'militär-feodala' exploateringen av bönderna”, *Sputnik kommunista* 1929:8 samt Kaganovitj i *Komsomolskaja Pravda* 28/11 1929. Den används fortfarande mot Bucharin i den officiella sovjetiska litteraturen.

[214] Se t ex hans vädjan i *Pravda* 2/12 1928.

”administrativa godtyckligheten” i koncentrat och ett pånyttfött system av officiell laglöshet exemplifierat av en sovjetisk tjänsteman som med revolvern på bordet utpressade spannmål från sammankallade bönder. Det var därför, som Stalin anmärkte föraktfullt, ”Bucharin ryggar tillbaka från extraordinära åtgärder som djävulen från vigvatten”.[215]Till råga på allt visste Bucharin att det var partifunktionärer som på order uppifrån, direkt stod för den ”godtyckligheten”. Hans angrepp på partikadrer, som hade blivit ”sovjetstatens tjinovniki” och ”glömt bort de levande människorna” avslöjade hans desillusionering. Partikadrer hade, sade han, blivit korrumperade av makten och kommit att missbruka den, som ”provinstjänstemän under den gamla regimen”, lydigt ”servila och krypande”, inför överordnade, nyckfulla och högdragna gentemot folket.[216] ”Partiet och staten har blivit ett – det är olyckan ... partiorgan är oskiljaktiga från statsorgan.” [217] Bucharin sade inte om detta var orsaken till eller resultatet av Stalins nya linje, men han kände förtvivlan över hur det liknade det ”gamla Ryssland” och vart det ledde; han frammanade Lenins ”kommunstat” (”från vilken vi, tråkigt nog, fortfarande är mycket, mycket långt”) för att understryka det som han såg som den historiska drivkraften och förrådda löftet i Stalins politik: ”i ett ord, folket för *tjinovniken* och inte *tjinovniken* för folket”.[218]

Bucharin såg Stalins linje som förödande för partiet och landet, lika väl som oförenlig med bolsjevismen och hans upprördhet överträffade till och med hans tidigare fientlighet mot vänstern. Det historiska arvet efter en besegrad opposition vid avgörande historiska vändpunkter är naturligtvis en fråga om det som hade kunnat ske; något som man kan fundera över men som inte låter sig beräknas. Så förhåller det sig också med den alternativa utvecklingslinje, som företrädde av Bucharins ekonomiska politik. En del av hans kritik av den framväxande stalinismen blev emellertid snart besannad. Så tidigt som i mitten av 1928, ett och ett halvt år före ”revolutionen ovanifrån”, såg Bucharin i Stalins krigspräglade politik, oavsett dess ekonomiska tillämpbarhet, möjligheten av en ”tredje revolution”, inbördeskrig på landsbygden, blodig repression och en polisstat; det var konsekvenser, som inte förutsågs av andra, inklusive generalsekreterarens anhängare. Redan detta förutseende kom att skänka honom anseende även i nederlaget under hans återstående år i Stalins Ryssland; det kom också att förskaffa honom Stalins särskilda fientlighet.

Hur skall man då förklara Stalins överväldigande politiska seger över Bucharin? Av de många omständigheter som gynnade generalsekreteraren var den viktigaste kampens avgränsade och slutna natur. Det förhållandet hade Bucharin, Rykov och Tomskij bidragit till; därigenom begränsades konflikten till partihierarkin, där Stalin var som starkast, och upphävde bucharingruppens styrka, som låg utanför den högsta partiledningen och i själva verket utanför själva partiet.

För till skillnad från den bolsjevikiska vänstern, som ända till slutet förblev en rörelse av oliktänkande partiledare, som letade efter en social bas, var högern en opposition med potentiellt masstöd från landet. Att dess jordbrukspolitik föredrogs av bondemajoriteten var uppenbart för nästan alla, bucharinister, stalinister såväl som neutrala.[219] De utrensningar, som drabbade de administrativa organen, från centrala kommissariat till lokala sovjeter och kooperativ, gav genljud i den utdragna presskampanjen mot ”högeravvikelse i praktiken”, vilket antydde att Bucharins moderata åsikter var allmänt delade av partilösa tjänstemän,

---

[215] Se Bucharins osignerade ledare i *Pravda* 14/7 1928; Astrovs skildring av rekvisitionsprocessen i *Pravda* 3/7 1928 samt Stalin, *Sotj*, XII, s. 61.
[216] *Pravda* 2/12 1928 samt 12/6 1929.
[217] Bucharins och Kamenevs memorandum.
[218] *Lenins politiska testamente*, s. 27.
[219] Stalinister stämplade ritualistiskt högern som ”kulakagenten” i partiet. Men i mer klarsynta ögonblick sade man att Bucharin representerade landets ”småborgerliga element”, d v s bönderna. Se t ex Varejkis i *16:e kongressen* I, s. 244f. För bucharinisternas och icke inblandades omdömen, se noterna 228 och 225 nedan.

speciellt av dem som var verksamma på landsbygden och i de avlägsna republikerna.[220] Det var heller inte bara på landsbygden som bucharinismen rönte uppskattning. Även efter Tomskijs fall fanns det fortsatta högerstämningar bland vanliga fackföreningsmän (och förmodligen i själva den urbana arbetarklassen), vilket främst kom till uttryck i ett ihärdigt motstånd mot Stalins industripolitik. Dess omfattning kan man sluta sig till av massombildningen av fabrikskommittéer 1929-30; i de större industricentra i Moskva, Leningrad, Ukraina och i Ural ersattes mellan 75 och 80 procent av medlemmarna.[221]

Det fanns också ett betydande dolt stöd för Bucharin inom själva partiet, vilket framgick av de högljudda angreppen mot ”högeropportunism” på alla nivåer. Utöver de kända anhängarna bland kommunistiska administratörer och intellektuella i huvudstaden, där (enligt Frumkin) ”hundratals och tusentals kamrater” betraktade Stalins linje som ”förödande”, fanns det avsevärda sympatier för högern över hela landet.[222] Som man kunnat förutsäga var de mest framträdande bland landsbygdens kadrer, som hade anpassat sig politiskt, och kanske ekonomiskt, till NEP:s milda verklighet. Samtidigt som den omfattande utrensningen 1929-30 ledde till omkring 170 000 uteslutningar, eller 11 procent av partiets hela medlemsantal, uteslöts 15 procent av alla kommunister på landsbygden och ett lika stort antal fick tillrättavisningar.[223] Alla offer för utrensningar var inte anhängare till Bucharin eller ens sympatisörer; men resultatet av den motsvarade heller inte hela omfattningen av den kommunistiska oppositionen mot Stalins linje. Ett obestämt men betydande antal partifunktionärer uteslöts under de ”extraordinära åtgärderna” 1928, innan den formella utrensningen inleddes. Viktigare var att antalet uteslutna inte avspeglade de ”hemliga högerstämningar”, vilka som stalinisterna gång på gång beklagade sig över, var vitt utbredda i parti- och komsomolleden.

Många kommunister skrämdes av den våldsamma kampanjen mot högern och stödde formellt den nya linjen, samtidigt som de i tysthet sympatiserade med den bucharinistiska oppositionen.[224]

Eftersom det inte förekom någon omröstning utanför centralkommittén är det naturligtvis omöjligt att exakt beräkna stödet åt oppositionen. En utländsk iakttagares bedömning, om än överdriven, bekräftar att det var mycket omfattande: ”landet och partiet var till över-

---

[220] Se t ex KR 1929:18; *Partijnoe stroitelstvo* 1929:1; *Bolsjevik* 1930:9 samt *Pravda* och *Izvestija* regelbundet under andra hälften av 1929. För utrensningen inom statsapparaten, för vilken det inte finns några fullständiga siffror, se S. N. Ikonnikov, *TSKK-RKI.s förenade organs tillkomst och verksamhet 1923-1934* (Moskva 1971 s. 284-93).

[221] S. P. Trapeznikov, *Det kommunistiska partiet under perioden av socialismens offensiv över hela fronten: kolchozsystemets seger på landsbygden (1929-1932)* (Moskva 1961) s. 40f. För belägg för ihållande högerstämningar på fabrikerna, se *Partijnoe stroitelstvo* 1929:1; *Pravda* 11/12 1929 och *Bulletin från den tredje oblastkonferensen i Leningrad* (Leningrad 1930) s. 5ff. Stalinisten Sjvernik, som ersatte Tomskij som facklig ledare, klagade i november 1928: ”arbetarna förstår fortfarande inte tillräckligt hela vidden av faran av högeravvikelsen”. Citerat i Vaganov, a.a., s. 187.

[222] Frumkin citeras i Gajsinskij, a.a., s. 179. Belägg för en omfattande högerstämning i partiet gavs ständigt av stalinisterna själva. Se t ex *Partijnoe stroitelstvo* 1929:1; *Bolsjevik* 1929:16; *16:e konferensen*, s. 300f, 384 samt regelbundet i *Pravda* under 1929. Sovjetiska historiker har varit ovilliga att dokumentera dess omfattning, även om den erkänns underförstått i många provinspartihistoriker, som publicerats efter Stalins död. Se t ex K. V. Nekrasov, *Det kommunistiska partiets kamp för enheten i sina led under perioden mellan VKP(b):s 15:e och 16:e kongresser* (Vologda 1959). P. N. Sharova, *Jordbrukskollektiviseringen i centrala svartajordsoblasten 1928-1932* (Moskva 1963) s. 80; *Studier om Turkmenistans kommunistiska partis historia*, s. 361ff; *Studier om Georgiens kommunistiska partis historia* (Tiflis 1963) s. 85f; se också Fainsod, a.a., s. 54f, 211f.

[223] T. H. Rigby, *Communist Party Membership in the USSR 1917-1967* (Princeton 1968) s. 176ff och Thomas Bernstein, *Leadership and Mobilization in the Collectivization of Agriculture in China and Russia* (opubl. avh. Columbia Univ. 1970) s. 246f. Ett vanligt stalinistiskt klagomål var att ”en avsevärd del av kommunisterna på landsbygden” motsatte sig den nya politiken och att de var ”underkulaker med partibok”. Krylov/Zykov, a.a., s. 202; Gajsinskij, a.a., s. 230.

[224] För kommentarer till denna företeelse, se Kosarev, a.a., s. 17; *16:e kongressen* I, s. 207 och Bucharin citerad i Abramov, a.a, s. 132.

väldigande del för högern och accepterade Stalins oväntade linje i en dyster och förskrämd stämning". En trotskist och således ingen vän av den bucharinistiska oppositionen var av samma åsikt: "på vissa ställen omfattade den den stora majoriteten av funktionärerna och åtnjöt nationens sympati".[225]

Bucharins tragedi och svåra politiska dilemma låg i att han inte ville vädja till denna folkliga stämning. Vad gäller den vanliga befolkningen är hans motvilja lättbegriplig. Den härleddes från den bolsjevikiska dogmen att politik utanför partiet var potentiellt om än inte faktiskt illegitim, om inte rent av kontrarevolutionär. Det var en inställning som förstärktes av den rädsla, som delades av både majoritets- och minoritetsgrupper, att vädjanden från fraktionerna till befolkningen kunde skapa en "tredje kraft" och medföra partiets undergång.[226] Därav kom axiomet att konflikter inom partiet inte ens borde diskuteras inför partilösa åhörare. Det var, som en trotskist sade då han förklarade vänsterns belägenhet, en fråga om "partipatriotism: det fick oss både att göra uppror och vända oss mot oss själva".[227] Högern befann sig i samma situation och var dessutom hämmad av att landet befann sig i en kris. Bucharin, Rykov och Tomskij var övertygade om att Stalins linje var farligt impopulär och också ekonomiskt katastrofal, men trots det förblev de tysta inför nationen. Den allmänna opinionen trängde endast indirekt in i striden, i form av en fortlöpande debatt om innebörden av de brev som strömmade in till den centrala ledningen med protester mot den nya landsbygdspolitiken. För bucharinisterna var de "massornas röst" för Stalin ickerepresentativa yttringar av "panik".[228]

Men Bucharin hämmades också av en annan synpunkt. De sociala grupper som ansågs mest mottagliga för hans politik, i synnerhet bönder och tekniska specialister, var enligt marxistisk uppfattning "småborgerliga" och därför olämpliga stödtrupper för en bolsjevik. När de ibland gav uttryck för en bucharinistisk inställning, utnyttjades det energiskt av stalinisterna och var därför besvärande, som till exempel det *obiter dictum* från en självutnämnd talesman för den ickekommunistiska intelligentian: "När Bucharin talar ur hjärtat, kan partilösa sympatisörer till höger hålla tyst." [229] Det var också deras sannolika sociala bas på landet, som fick Stalin att brännmärka bucharinisterna som en "högerriktning", en motbjudande beteckning för alla vänstermän och också för Bucharin. Hans oavlåtliga ansträngningar att undanröja anklagelsen hämmade honom politiskt och ledde till en mängd märkliga manövrer, bland annat hans beslut att personligen utarbeta den resolution som fördömde "högeravvikelsen" på centralkommitténs avgörande plenum i november 1928. "Jag var tvungen att klargöra för partiet att jag inte var någon högerman", berättade han för en förbluffad Kamenev.[230] Här var Bucharin återigen fångad av de bolsjevikiska antagandena, av vilka många var mytiska och delvis utformade av honom själv.

Hans motvilja mot att föra ut kampen mot Stalin till partiet i dess helhet berodde på liknande hämningar. För partipolitik utanför själva ledningen hade också blivit misstänkt och hade tynat bort. Partiets medlemsantal hade stigit från 472 000 1924 till 1 305 854 1928 och det var inte längre revolutionens politiserade avantgarde utan en massorganisation med strängt

---

[225] Eugene Lyons, *Assignment in Utopia* (New York 1937) s. 152; Serge, a.a., s. 253. På samma sätt, se Theodor Seibert, *Red Russia* (London 1932) s. 129, 348.

[226] För spöket om en "tredje kraft", se Bucharins tillbakablickande anmärkningar i *17:e kongressen*, s. 124f och Tomskijs i *16:e kongressen* I, s. 264. Även om man ofta överträdde det, så hade det blivit en "tradition" att inte diskutera partikonflikter utanför partiet. Se Bucharins yttranden till en delegation tyska arbetare den 9/11 1927 (opubl. stenografisk nedteckning i International Institut voor sociale Geschiedenis, Amsterdam).

[227] Serge, a.a., s. 245.

[228] Se Astrov i *Pravda* 1/7 1928; hans redaktionella anmärkning i *Pravda* 30/9 1928 och Stalin, *Works* XII, s. 96.

[229] Nikolaj Ustrjalov citerad i Leontjev, a.a., s. 5.

[230] *BO* 1929:1-2. Man kan erinra sig att han tidigare hade stött kominternresolutionen mot "högeravvikelsen". Men på samma kongress försökte han hävda att frågan inte var om en politik var vänster eller höger, "utan om den är korrekt eller inkorrekt, om den motsvarar eller inte motsvarar det objektiva läget". *Kominterns sjätte kongress*, s. 46.

stratifierat deltagande, privilegier och makt. Längst ned fanns de nyrekryterade vanliga medlemmarna, passiva och till stor del politiskt obildade, som inte kunde skilja ”Bebel från Babel, Gogol från Hegel” eller en ”avvikelse” från en annan. I mitten fanns en uppsvälld administrativ funktionärskår, partiapparatjiki, som av alla oppositionella, vänstern och nu högern, betraktades som ett ”moras” av fogliga byråkrater. Högst upp satt den högsta ledningen, som tillvällade sig alla rättigheter att forma partiopinionen och fatta besluten.[231] Som Trotskij hade varnat för och Bucharin ibland fruktat, hade det politiska livet i partiet kvävts och ersatts av ett system med hierarkisk ordergång, som stärktes och legitimerades av ledningens fördömande av ”fraktionsverksamhet”, det vill säga politik utanför de egna leden.

Kring 1929 hade Bucharin kommit att dela större delen av Trotskijs kritik av det inre tillståndet i partiet. Men eftersom han själv hade stött utvecklingen av det, var han till skillnad från Trotskij dess fånge. Hans åsiktsavvikelser och åtföljande vädjanden om tolerans för kritiska åsikter 1928-29 avvisades med citat från hans egna tidigare straffpredikningar över vänsterns ”fraktionsverksamhet”; hans angrepp på Stalins ”sekreterarstyre” möttes med hånfulla spydigheter: ”Var har du fått det ifrån? ... Från Trotskij!” [232] Trots att Bucharin varit med om att införa dessa förbud, frestades han fortfarande att vädja till hela partiet. Han våndades över sitt dilemma: ”Ibland tänker jag på nätterna om vi har rätt att förbli tysta? Är inte detta en brist på mod? ... Är vårt 'bråk' något annat än masturbering?” [233] Eftersom han trodde att den partihierarki, som han sökte vinna, skulle ”slakta” varje ledare, som förde striden utanför dess krets, fogade han sig slutligen i den ”partienighet och partidisciplin”, i den inskränkta och intoleranta politik, som han hade hjälpt till att skapa. Han undvek öppen ”fraktionsverksamhet” och tvingades därigenom till verkningslösa ”kulissintriger” (som hans besök hos Kamenev) som lätt kunde utnyttjas av motståndarna. Hans position var politiskt självmotsägande: han drevs av sitt ursinniga förakt för Stalin och hans politik men förblev hela tiden en återhållsam och motvillig oppositionsman.[234]

Bortsett från offentliga utspel som var alltför esopiska för att bli verkningsfulla, samverkade därför Bucharin, Rykov och Tomskij med Stalin till att begränsa konflikten till en liten privat arena, bara för att där bli ”strypt bakom ryggen på partiet”.[235] Det är mot den bakgrunden som man måste förklara Stalins avgörande seger. Den sedvanliga förklaringen är enkel: hans byråkratiska makt, som ackumulerats under de sex åren som generalsekreterare och fatt sin näring i oavbrutna segrar över partiavvikare, var allsmäktig och oemotståndlig; enkelt och obönhörligt krossade den bucharinisterna. Hela sanningen är mer komplicerad. Ty även om denna tolkning framhäver en viktig del av skeendet, övervärderar den Stalins organisatoriska

---

[231] För ett officiellt klagomål om den politiska obildningen bland Komsomols medlemmar, lika giltig för partiet, se Kosarev, a.a., s. 41. En anekdot som berättades i en officiell historik har samma poäng. En komsomolmedlem tillfrågas om avvikelser i partiet. Han svarar att det finns tre: höger, vänster och center. Högern, förklarar han, är för långsam industrialisering, vänstern för snabb och centern för mitt emellan, ”och vem står för centeravvikelsen?” tillfrågas han. ”Vårt parti, centralkommittén”. Abramov, a.a., s. 210f. Bucharins analys av partifunktionärerna 1928-9 liknade naturligtvis mycket trotskisternas. Också en desillusionerad stalinist kom fram till att partifunktionärerna var ett ”politiskt moras”, av ”kälkborgare”. Se L. Sjatskin i *Komsomolskaja Pravda* 18/6 1929.

[232] Citerat i *BO* 1929:1-2. Se också N. Tjusjevskij, Regimen inom partiet och högerflygeln (Leningrad 1929). De andra högerledarna var fångade i samma motsättning mellan sin tidigare intolerans och nuvarande försvar för friheten till lojal avvikelse. För Tomskij och moskvaledarna t ex, se Gajsinskij, a.a., s. 197f, 209 samt Vaganov, a.a., s. 157f.

[233] Bucharins och Kamenevs memorandum.

[234] Popov, a.a., II, s. 369. Han var lika bunden när det gällde hans anhängare inom Komintern. Se Löwy, a.a., s. 327, 365. Kring 1929 var hans möten med dem lika ”konspiratoriska” och verkningslösa som de med Kamenev. För ett sådant möte, se *Annali*, s. 653ff Tomskij kommenterade senare på ett rörande sätt högerns besvärliga läge och de hinder som påtvingades av ”partienighet och partidisciplin”. *17:e kongressen* I, s. 260.

[235] Smilga citerad i Deutscher, *Den avväpnade profeten*, s. 321.

makt 1928, underskattar högerns och bortser från de viktiga frågor, som ännu inte var avgjorda och som påverkade utgången.

Stalins kontroll av den centrala partibyråkratin var naturligtvis en avgörande faktor. Genom sin utnämningsmakt hade han befordrat lojala anhängare i hela partiet, framför allt provinssekreterare, som också satt i centralkommittén. Som en trettonhundratals moskovitfurste hade han samlat ”partifurstendömen” och furstar omkring sig. De var ryggraden i hans stöd 1928-29.[236] Lika betydelsefull var den centrala byråkratins sekreterarapparat, som fungerade som en landsomfattande skuggregering för generalsekreteraren. Genom de direkta förbindelser den hade med alla partiorganisationer kunde han å ena sidan tolka politiken, manipulera partiopinionen, framkalla ”pogromer” och i allmänhet motverka den bucharinistiska pressen. Dess nätverk av underordnade organ – vilkas sekreterarkadrer (som uppgick till mellan 133 000 och 194 00)[237] var tillräckligt många för att hindra att Bucharin återvände från Kislovodsk i november 1928 – fungerade å andra sidan som en faktisk stalinistisk apparat i varje institution, som leddes av oppositionen och dess sympatisörer. Från att ha varit minoriteter vid kampens början störtade och ersatte dessa grupper högerledningarna på så skiftande ställen som moskvaorganisationen, fackföreningarna, Institutet för röda lärare och även utländska kommunistpartier.[238] Deras kollektiva inflytande 1928-29 påtvingade ”furstendömena” partibyråkratins hegemoni; det gällde bland annat för Rykovs regeringsapparat, som tidigare hadelegat utanför dess kontroll.

Stalinapparatens teknik med morot och piska, från löften om befordran till hot om vedergällning, påverkade också de vacklande i centralkommittén. Strax före plenumet i juli 1928 återkallade sålunda Stalin Kaganovitj, förmodligen den dugligaste och mest avskydde av hans närmaste män, från posten som generalsekreterare för det ukrainska partiet. Den senares treåriga tyranni i Charkov hade upprört de ukrainska delegaterna, som nu var tacksamma för hans förflyttning.[239] En liknande generositet ägnades nyinvesteringar som fanns upptagna i femårsplanen. Partiledare från provinserna, bland annat från Ukraina och Leningrad, som Bucharin litade på, ville ha en stor del för sina egna regioner. Om det fick dem att ta ställning för Stalin, gjorde det dem också uppmärksamma på hans kontroll över lokaliseringen. Den häftiga konkurrensen om anslag och effekten därav på den politiska kampen observerades av Rjazanov på konferensen i april 1929: ”Varje tal slutar med ... 'ge oss en fabrik i Ural och åt helvete med högern! Ge oss ett kraftverk och åt helvete med högern!'”[240] Generalsekreterarens piska var inte mindre verkningsfull, alltifrån hans skingring av moskvakommunisterna och makten att undersöka partiorganisationer till hans vana att använda sekretariatets personregister för ”nedsvärtande avslöjanden”.[241] Allt detta utgjorde ”den centrala maktens hårda batong”.[242] Det är obestridligt att detta gav Stalin ett oerhört övertag över Bucharin, som en

---

[236] De följande t ex fanns bland högt uppsatta provinspartisekreterare 1928-9, som tidigare hade arbetat i Stalins centrala byråkrati: Bauman (Moskva), Kaganovitj (Ukraina), Josif Varejkis (Centrala svartajordsregionen), Sergej Syrtsov (Sibirien), Boris Sjeboldajev (Nedre Volga), Nikolaj Sjvernik (Ural), Mendel Chatajevitj (Mellersta Volga) och Stanislav Kosior (Ukraina).

[237] Schapiro, *Communist Party*, s. 444f.

[238] Eller som Stalin hotade den probucharinistiska ledningen för det amerikanska partiet i maj 1929: ”För närvarande har ni fortfarande en formell majoritet. Men i morgon kommer det inte att finnas någon majoritet alls och det kommer att visa sig, att ni är fullständigt isolerade...” Eudin/Slusser, a.a., s. 177.

[239] Bucharins och Kamenevs memorandum. Se också *Studier om Ukrainas kommunistiska partis historia* (Kiev 1964) s. 376f och G. Marjagin, Postysjev (Moskva 1965) s. 79.

[240] *16:e konferensen*, s. 214. För Ukrainas och Leningrads kommunister, se Chavin, a.a., s. 67f; V. Drobizjev/N. Dumova, *V.Ja Tjubar* (Moskva 1963) s. 48ff samt Stetskij i *Pravda* 17/3 1929.

[241] Det sista förhållandet kan ha varit den ”speciella hållhake” som Bucharin trodde att Stalin hade på Vorosjilov och Kalinin. Se *Writings of Leon Trotsky (1937-38)*(New York 1970) s. 167f och Daniels, *Conscience*, s. 329. För Stalins undersökningsmakt, se Kaganovitjs anmärkningar i *16:e kongressen* 1, s. 153.

[242] En georgisk bolsjevik 1921, citerad i S. V. Charmandarjan, *Lenin och upprättandet av den transkaukasiska federationen 1921-1923* (Erevan 1969) s. 218.

gång beskrev sig själv som den ”sämste organisatören i Ryssland”.[243] Men enbart apparat-politik förklarar inte Stalins seger. I fråga om centralkommittén garanterade det honom bara lojalitet eller passivitet från de lägre och mellersta delegaterna, som hade avancerat tack vare hans stöd och om vilka en desillusionerad stalinist yttrade: ”Vi har inte besegrat Bucharin med argument utan med partikort.” [244]

Men dessa lägre funktionärer spelade en andrahandsroll 1928-29, trots att de satt i central-kommittén. I själva verket bekräftade de ett resultat, som redan bestämts av en mindre och informell grupp högre centralkommittémedlemmar – ett ledande skikt på mellan tjugo och trettio inflytelserika ledamöter, som bestod av höga partiledare och ledarna för de viktigaste centralkommittédelegationerna (i synnerhet de som representerade Moskva, Leningrad, Sibirien, norra Kaukasus, Ural och Ukraina).[245]

Inom denna utvalda grupp var Stalins byråkratiska makt avsevärt mindre imponerande. Dess faktiska begränsningar framgick av högerns egen styrka på ledande nivå (ända upp till sekretariatet och Orgbyrån) och av antalet ledare, som ännu inte tagit ställning och vilkas vacklan fördröjde avgörandet i månader. Den begränsades också av de högsta partiledarna själva. Dessa symboliserades av män som Ordzjonikidze, Kujbysjev, ukrainarna Stanislav Kosior och Grigorij Petrovskij och Leningrads partiledare Sergej Kirov, partiets ”praktiska politiker”, som hade avancerat till höga ”militär-politiska” befattningar under inbördeskriget och sedan dess hade ledningen av landets viktigaste provinser och tillgångar.[246] Som administratörer och politiker stödde de ofta generalsekreteraren. Men de flesta av dem var inga osjälvständiga politiska skapelser av honom, utan betydelsefulla och självständiga ledare av egen kraft.[247] De var hårdföra, pragmatiska och framför allt intresserade av inrikesproblem;

---

[243] Bucharin citerad i Höglund, *Moskva tur och retur*, s. 208. Även om det utan tvivel är en överdrift tycks Bucharin ha grovt försummat sina egna organisatoriska stödjepunkter. Se t ex Humbert-Droz' klagomål att Bucharin hade föga tid över för Kominterns angelägenheter. A.a., s. 242.

[244] Lazar Sjatskin citerad i *The Revolutionary Age* 1929:1. Att äldre medlemmar såg centralkommittén som en differentierad sammanslutning framgår av Bucharins anmärkningar i Bucharins och Kamenevs memorandum.

[245] Att dessa var de centrala partiorganisationerna framgår av *Pravda* 23/4 1929 i en stalinistisk artikel, som applåderar dem for att officiellt ha tagit avstånd från högern. Man bör erinra sig att Bucharin utöver från moskvakommunisterna hade hoppats fa stöd från kommunisterna i Leningrad och Ukraina. Han hade också satt upp Andrejev, sekreterare för Norra Kaukasus, som en möjlig allierad. Bucharin och Kamenevs memorandum. Syrtsov, partiledaren i Sibirien, där Stalin hade demonstrerat sina ”extraordinära åtgärder” i januari 1928, ersatte Rykov som premiärminister för den ryska republiken i maj 1929. Se not 178 ovan. Den enda formella sammankomsten för denna oligarki tycks ha varit det utvidgade politbyråmötet i januari-februari 1929, som för-dömde oppositionen.

[246] Se t ex karaktäriseringen av Kirov som en ”militär-politisk gestalt” i Partiets budbärare: minnen (Moskva 1967), s. 181 samt Molotovs påstående att ”den överväldigande majoriteten av oss är inte teoretiker utan praktiker”, *Bolsjevik* 1931:3. Ett stort antal av dem var liksom Stalin transkaukasier, hårdföra, kraftfulla, mustaschprydda män för vilka inbördeskriget hade varit en särskilt brutal erfarenhet. För deras politiska personlighet och inställning, se A. I. Mikojan, *På kampens väg* I (Moskva 1971). Flera andra, däribland Kirov, hade gjort sin karriär i Transkaukasus och identifierades på det sättet.

[247] Kirov är ett viktigt exempel på grund av hans politiska roll och det följande mordet på honom. Han hade tidigare varit sekreterare i det azerbajdzjanska partiet och hade nära förbindelser med Stalins transkaukasiska anhängare och tog över leningradpartiet efter Zinovjevs nederlag 1926. Han har för det mesta betraktats som en trogen stalinistisk prokonsul och hans leningradorganisation som orubbligt lojal mot generalsekreteraren mot slutet av 20-talet. Att så inte var fallet antyds av belägg som visar att Kirov motsatte sig sekretariatets försök att diktera utnämningar i Leningrad 1926 (se *Vestnik leningradskogo universiteta* 1968:8, s. 82f), av Bucharins förhoppning om stöd från Leningrad 1928 och den framstående ställning som hans lokala anhängare intog, i sht Stetskij, Petrovskij och den facklige ledaren Fedor Ugarov samt den påfallande bristen på tecken att Kirov själv spelade någon roll i kampen mot Bucharin ända till april 1928, då utgången redan var säker. (Jag har emellertid inte haft tillgång till leningradpressen). I stället tycks Kirov ha stått vid sidan av konflikten under de avgörande månaderna. Även om hans åsikter 1928 är oklara, var hans första reaktion på Stalins industriplan att den var ”orealistisk”. *Istoritjeskij archiv* 1961:5, s. 109. Stalins missnöje låg förmodligen bakom två ovanliga angrepp 1928 och 1929 på leningradpartiet (och således indirekt på Kirov), det ena på dess tidning och det andra på dess

deras kollektiva perspektiv dominerades allt mer av problemen att omvandla Sovjetryssland till ett modernt industrisamhälle, en strävan som förstärktes av krigsrädslan 1927 och som äventyrades av spannmålskrisen 1928. I avsevärd grad var kampen mellan Bucharin och Stalin en kamp om deras stöd, för vilket sakfrågor och ”argument” spelade en viktig roll.

Kring april 1929 hade dessa inflytelserika män valt Stalin och bildade hans nödvändiga majoritet inom den högsta ledningen. De tycks helt klart ha gjort det mindre på grund av hans byråkratiska makt utan därför att de föredrog hans ledning och politik. Till en del var deras val ett uttryck för att de identifierade sig med generalsekreteraren som en kraftfull ”praktisk politiker”; i jämförelse med honom såg måhända den veke och teoretiskt lagde Bucharin ut som ”blott en pojke”.[248] Men det var också ett uttryck för deras tvivel på den bucharinistiska politikens fortsatta ändamålsenlighet och en negativ reaktion på högerns programmatiska dilemma 1928-29. Trots Bucharins uppslutning bakom den femtonde partikongressens reviderade industri- och jordbruksmålsättningar, försatte den förvärrade spannmålskrisen honom och hans allierade i en obehagligt tvetydig position. De vidhöll att det inte var möjligt med några ekonomiska program, som inte överensstämde med kongressens ”NEP-metoder”, tills läget på landsbygden var ”normaliserat” och de manade gång på gång till tillfälliga eftergifter åt bönderna och industriell återhållsamhet. Hur förnuftiga dessa krav än var, skapade de en stämning av reträtt och pessimism kring högern och gav ökad styrka åt Stalins outtröttligt upprepade påstående att Bucharin, Rykov och Tomskij var försiktiga män, oförmögna till ett fast ledarskap, fångade i ett föråldrat tänkesätt och en ”teori om ständiga eftergifter” och framför allt beredda att äventyra industrialiseringstakten.[249] Varken bucharinisternas ambitiösa långsiktiga program eller deras försvar för ”en åtskillnad mellan optimism och dumhet”,[250] förtog detta intryck. Det blev mer än något annat deras undergång.

För ett omisskännligt politiskt faktum 1928-29 var en tilltagande stämning av otålighet inom den högsta ledningen över högerns försiktiga uppmaningar och en mottaglighet för Stalins envetna utvecklande av bolsjevismens heroiska tradition. Det var påfallande bland yngre uppåtstigande partifunktionärer och komsomolledare, som trots Bucharins långvariga förbindelse med deras organisation nästan enhälligt stödde Stalin och bidrog väsentligt till hans seger.[251] Det viktigaste var att denna otålighet var den dominerande stämningen bland de inflytelserika i partiet. Deras inställning och besvikelse över Bucharins grupp sammanfattades av Kujbysjev: ”Historien kommer inte att tillåta oss att gå långsamt framåt ... med försiktiga steg.” Detta upprepades av Kirov: ”Kort sagt, ha inte bråttom... Kort sagt, högern vill ha

---

kontrollkommission. Se Kujbysjevs tal i *Pravda* 25/9 1929. S. V. Krasnikov, *S. M. Kirov i Leningrad* (Leningrad 1966) s. 49ff samt *Pravda* 4/9 1929.

[248] Astrov, a.a., s. 220. 1nte utan skäl framställde stalinister regelbundet Bucharin som oppositionens ”främste ledare och inspiratör”. *Pravda* 18/11 1929. Påståendet att högern ”försökte göra kamrat Bucharin till vårt partis ledare” är mindre övertygande. *Bulletin från tredje leningradoblastens konferens 1930*, s. 14. Trots sin dominerande ställning gjorde Bucharin inget försök att hävda sig framför Rykov och Tomskij, vilka själva var ”praktiker”. Som framgår av hans hänvändelser till Kamenev och Zinovjev tänkte han fortfarande i termer av en kollektiv ledning.

[249] För anklagelsen om ”ständiga eftergifter”, se Krylov/Zykov, a.a., s. 159-70. Bucharins och Rykovs förslag att importera spannmål för att lindra krisen var särskilt impopulärt och kritiserades som ”det största angreppet på vår industrialiseringstakt”. Vaganov, a.a., s. 106 och *VIKPSS* 5, s. 30.

[250] Bucharin i *Kominterns sjätte kongress* I, s. 33. Eller som bucharinisten Aichenwald uttryckte det: ”det är bättre att vara en högeravvikare än en hopplös idiot”. Citerat i *Pravda* 3/11 1929. I annat sammanhang efterlyste Bucharin som alternativ en ”jordnära optimism”. *Pravda* 12/6 1929.

[251] Alliansen mellan Stalin och yngre komsomolledare i partiet symboliserades av en grupp radikala anti-bucharinister, ibland benämnda den ”unga stalinistiska vänstern”. Serge, a.a., s. 259. De hade varit Stalins protegéer sedan det tidiga 20-talet och de mest välkända var Lominadze, Sjatskin och Jan Sten och omfattade också utländska kommunister som Heinz Neumann. Många blev inom kort desillusionerade och bröt med Stalin. Se *Pravda* 1/12 1931 och Margarete Buber-Neumann, *Kriegsschauplätze der Welt-revolution* (Stuttgart 1967) s. 282ff.

socialism men utan något besvär, utan kamp och utan svårigheter.” Ordzjonikidze, som godtog Bucharins goda avsikter, gav uttryck för deras oro: ”det är inte en fråga om att önska utan en fråga om politik. Och kamrat Bucharins politik kommer att föra oss bakåt och inte framåt”.[252] Partiledarna valde Stalins ”optimism” framför högerns ”hopplösa pessimism”[253] i sin beslutsamhet att ”hinna upp och gå förbi” det industriella väst och i besvikelsen över den rådande krisen.

Därvidlag röstade de inte för det som Bucharin hade kallat en ”äventyrarnas politik”. Snarare stödde de den djärva men fortfarande NEP-inriktade politik, som Stalin förordade mot högern och som centralkommittén godkände i april 1929. Denna politik innebar att snabb industriell tillväxt och planering sattes före marknadsbalans; men de förutsåg inte det som följde i verkligheten – fullständig tvångskollektivisering, ”avkulakisering” och slutet på NEP.[254]

Kort sagt byggde Stalin upp en antibucharinmajoritet och framträdde som en *primus inter pares* inom ledningen, inte som den våghalsige arkitekten bakom ”revolutionen ovanifrån” utan som den självutnämnde besinningsfulle statsmannen ansvarig för en ”sansad och lugn” kurs, mellan högerns försiktighet och vänsterns extremism – som den sanne försvararen av den femtonde kongressens linje.[255] Trots hela hans krigiska retorik segrade han i den bekanta 1900-talsrollen som den gyllene medelvägens man, som imponerat på sina administrationskolleger med sin pragmatiska effektivitet, ”lugna tonfall och låga röst”.[256] Sju månader senare inledde han en helt annan kurs med oanade mål och risker: en ”stor förändring”, som för många bolsjeviker och även för dem som hade stött honom mot bucharinisterna, skulle komma som en Herrens uppenbarelse, som en tjuv om natten.

De stormiga månaderna mellan april 1929, då Bucharin besegrades, och december tillhörde de viktigaste i rysk historia. De fick tre betydelsefulla sammankopplade följder: en plötslig radikalisering av Stalins politik tillsammans med hans vana att fatta större beslut enväldigt; en ytterligare försämring av statens relationer med bönderna; och inledningen till en rasande officiell kampanj mot högeroppositionen och Bucharin personligen, vilket övergick till ett förkastande av politisk moderation i allmänhet. Sammantagna ledde dessa händelser till en politik, som inte förespråkats av någon bolsjevikisk grupp, inklusive vänstern, till det slutliga förintandet av NEP och till inledningen av Stalins ”revolution ovanifrån”.

Uppmuntrad av sin överväldigande seger i centralkommittén började Stalin förändra partiets politik under sommaren och hösten 1929. Hans första större vändning skedde i Komintern. På exekutivkommitténs tionde plenum i juli, under ledning av Molotov, övergav man de årsgamla besluten från den sjätte kongressen till förmån för en ny radikal linje, som stalinisterna ivrat för sedan 1928. Den ”tredje perioden” omdefinierades nu till att betyda slutet på den kapitalistiska stabiliseringen, ett uppsving för proletär militans och en visshet om förestående revolutionära situationer i väst. Socialistiska partier, och reformistiska överhuvudtaget,

---

[252] Kujbysjev citerad i *Voprosy istorii* 1967:10; S. M. Kirov, *Valda artiklar och tal* (1912-1934) II (Moskva 1957) s. 539; G. K. Ordzjonikidze, *Artiklar och tal* II (Moskva 1957) s. 174.

[253] Stalins anklagelse att högern predikade en pessimismens filosofi var förmodligen hans mest verkningsfulla. Se noterna 194 och 250 ovan. Den framfördes också mot Bucharins kominternpolitik, i sht hans påstående att en europeisk revolution var osannolik utan ett allmänt krig. Se t ex *Komsomolskaja Pravda* 17/11 1929.

[254] För partiledarna gällde den centrala frågan i kampen industriell tillväxt och planering. Kollektiviseringen, vilken de (i likhet med Bucharin) fortfarande såg som ett gradvist, frivilligt åtagande, var ännu ett bekymmer, medan kominternmotsättningarna tycks ha bekymrat dem mycket litet. Att de inte hade förkastat NEP framhölls i en officiell ledare efter högerns nederlag: ”NEP är den enda korrekta politiken för socialistiskt uppbygge”. *Pravda* 28/4 1929. En del av Stalins anhängare oroades i själva verket av inslag i hans linje, däribland föreställningen om en tilltagande klasskamp och entusiasmen för ”extraordinära åtgärder”. Se t ex den redaktionella oron uttryckt i *Izvestija* 23/4 1929 och Eiches yttranden i *16:e konferensen*, s. 91.

[255] Se t ex *Works* XI, s. 217, 257, 290ff.

[256] Se t ex A. I. Mikojan, *Tankar och minnen om Lenin* (Moskva 1970) s. 145, 196, 233 samt *Khrushchev Remembers* (Boston 1970) s. 27, 50.

betecknades som huvudfienden – deras ”fascistisering” sades vara fullständig. Mitt under den tilltagande utrensningen av moderata inom Komintern beordrades utländska kommunistpartier att bryta förbindelserna med socialdemokratiska rörelser, avslöja deras ”socialfascism” och upprätta konkurrerande fackföreningar – att i själva verket splittra den europeiska arbetarrörelsen.[257] Så började Kominterns olycksaliga färd in i extremismen. Den upphörde fem år senare, efter att ha förstört den en gång mäktiga tyska arbetarrörelsen, både dess socialistiska och kommunistiska partier, och på så sätt ha hjälpt Hitler till makten.

Stalins fortsatta vänstersvängning i Ryssland var inte mindre extrem. Sedan femårsplanens målsättningar för industri och jordbruk antagits under april och maj, skedde under de följande månaderna en drastisk revidering uppåt och hela planens karaktär förvandlades. Uppmuntrade av en kraftig uppgång i industriproduktionen, men inför växande ekonomiska påfrestningar, förvandlade plötsligt Stalingruppen maximisiffror till minimisiffror, ökade det årliga tillväxtmålet från 22,5 till 32,5 procent och fördubblade antalet nya fabriker som skulle byggas. Till hösten krävde de att hela femårsplanen skulle uppfyllas, och sedan överuppfyllas, på fyra år. Följden blev att den ursprungliga planen berövades sin villkorliga karaktär, åtgärderna för jämvikt och själva dess inre sammanhang.[258] Vad som återstod var inte längre en plan utan ett kalejdoskop av upptrappade siffror, en surrogatrationalisering för de följande tre årens halsbrytande tungindustrialisering.

Under tiden fortsatte situationen på landsbygden att försämras. Som en bekräftelse på högerns förutsägelser medförde sommaren och hösten en ny våg av bondeoroligheter; enbart i moskvaprovinsen rapporterades 2 198 fall mellan januari och september, många av dem våldsamma.[259] Lika allvarligt och förutsägbart var det att böndernas sådd fortsatte att minska. Bristen på spannmål och även industriprodukter blev allt akutare och den ransonering, som återinfördes i början av 1929 för första gången efter inbördeskriget, blev mer drastisk.

Då Stalins industriella mål hotades av den fördjupade försörjningskrisen, svarade han med än mer långtgående tvångsåtgärder. Vid hösten 1929 hade (som Bucharin fruktade) de ”extraordinära åtgärderna” blivit till ett reguljärt system för statliga rekvisitioner. Samtidigt hade Stalins åsikter om storskaliga kollektivjordbruk blivit djärvare. Centralplanerare och funktionärer på landsbygden uppmanades att inte betrakta kollektiviseringen som ett komplement till det privata jordbruket och försäljningskooperativen (som det var tänkt i den ursprungliga planen) utan som en omedelbar lösning på landets jordbruksproblem. I takt med att de statliga representanterna – med allt mer av tvångsmetoder – översvämmade landsbygden för att anskaffa spannmål, ta initiativ till kollektiv och hetsa mot kulakerna steg andelen kollektiviserade hushåll markant, från 3,9 procent i juni till 7,6 tidigt i oktober. De nytillkomna kollektiven var små och fattiga och utgjorde fortfarande bara en bråkdel av landets 25 miljoner hushåll; men denna ökning tycks ha fått Stalin att besluta om en allomfattande aktion. Den centrala pressen började förhoppningsfullt tala om masskollektivisering i utvalda områden, även om det ännu inte förekom någon antydan om den stora anstormning som skulle komma i december.[260]

---

[257] För plenumets förhandlingar, se *Inprecor* 1925:35, 40-1, 44.9, 51, 53, 55, 57, 59. Den nya linjen förklarades av Molotov, Kuusinen och Manuilskij. Stalin talade inte till plenumet, men han hade förebådat den nya kursen i två tal i maj. J. Stalin, *Om högerfraktionerna i det amerikanska kompartiet* (Moskva 1930).

[258] För denna utveckling se Lewin, a.a., s. 375, 453.

[259] Kozlova, a.a., s. 43. Den sovjetiska statistiken om oroligheter på landsbygden, betecknade som ”kulakterroristiska handlingar” är ofullständig och motsägelsefull. Det är i sht svårt att få jämförbara siffror för 1928 och 1929. Så t ex skall de ”kulakterroristiska handlingarna” bara i Ukraina ha varit fyra gånger fler 1929 än 1927. *VIKPSS* 1966:2, s. 101.

[260] Den främsta studien av den rurala politiken och händelserna på landsbygden är Lewins *Russian Peasants*, kap. 14-18.

Till en början påverkade dessa händelser inte den besegrade oppositionen. Tomskij och hans anhängare avlägsnades formellt från fackföreningarna i juni och Bucharin och dennes utländska allierade från Kominterns exekutivkommitté i juli.[261] I juni hade Bucharin utnämnts till chef för den Vetenskapligt-teknologiska avdelningen vid Högsta ekonomiska rådet, som administrerade ett nätverk av industriella forskningsinstitut. Även om det senare blev en effektiv plattform för hans åsikter, var det uppenbarligen en orimlig ställning för en politbyråmedlem, en plats för politisk exil.[262] Men ingen av dessa åtgärder överskred centralkommitténs beslut i april att befria Bucharin och Tomskij från deras viktiga funktioner (varigenom man i praktiken godtog deras utträdesansökningar) men att bibehålla dem som formellt uppskattade politbyråmedlemmar. Trots den förstärkta kampanjen mot högern tidigt på sommaren, angrep man därför inte heller Bucharin, Rykov och Tomskij öppet.

För sin del tycks de tre ha undvikit offentliga handlingar, som skulle undergräva deras redan besvärliga ställning som en avvikande minoritet inom ledningen. För Rykov, som stannade kvar som premiärminister fram till december 1930, innebar det att han fick underteckna dekret som han motsatte sig. För den mindre anpassningsbare Tomskij innebar det nära nog tystnad. Bucharin, å andra sidan, fortsatte att säga sin mening en tid, även om han fick allt färre möjligheter och tvingades till allt större återhållsamhet. Då han talade till en ateistkongress i juni protesterade han på ett subtilt sätt mot det tilltagande intoleranta officiella klimatet och stalinistiska krav på okritisk partidisciplin. Marxismen var ett kritiskt tänkande och ingen dogm och döda formler; han rekommenderade Marx' favoritparoll: ”Utsätt allting för tvivel.” [263] Hans egen kritiska hållning gentemot Stalins kominternpolitik och ekonomiska politik uttrycktes indirekt i en tvådelad essay i maj och juni, den sista åtminstone försiktigt avvikande artikel han kunde publicera 1929.[264] Skenbart rörde det sig om en kritik av västliga teorier om storskaliga organisationer, men den upprepade hans argument om den fortsatta kapitalistiska stabiliseringen i väst och inrikespolitiskt hans varningar om farorna av övercentralisering och våldsam byråkratisering.

Men trots de tres återhållsamhet och strävan att ”legalisera” sin avvikande ställning i politbyrån,[265] var det tydligt kring augusti att Stalin bestämt sig för att krossa dem, och i synnerhet Bucharin, som politiska ledare. Hans extrema linje och oron på landsbygden skapade en potentiellt explosiv situation. Samtidigt som detta hade förmått många förvisade trotskister att kapitulera och återvända – ”halvhängda, halvförlåtna”, med Trotskijs föraktfulla ord[266] – för att tjäna hans industrialiseringssatsning, framkallade det också oro och splittring bland Stalins egna anhängare.[267] Under dessa omständigheter förblev den besegrade men inte vanärade Bucharin en farlig motståndare, vars varningar och program fick ny giltighet och vars politiska ställning fortfarande stod mellan Stalin och den absoluta makten.

---

[261] *Inprecor* 1929, s. 745.
[262] *Sovjetskij entsiklopeditjeskij slovar*, I (Moskva 1931) s. 221. Posten innehades tidigare av Kamenev. Ibid (1929) s. 660.
[263] *Pravda* 12/6 1929.
[264] ”Några problem i den samtida kapitalismen hos bourgeoisins teoretiker”, *Pravda* 26/5 1929 samt ”Teorin om 'den organiserade vanskötseln'” *Pravda* 3/6 1929.
[265] De tre skall ha klagat över sin ”ojämlika ställning” och försökt fa en ”legalisering” av sin ställning. Se *KPSS i resolutioner* II, s. 662.
[266] *BO* 1929:1-2.
[267] I juni och juli protesterade två ledare för den ”unga stalinistiska vänstern” (se not 251 ovan) mot krav på okritisk partilydnad i mycket på samma sätt som Bucharin tidigare i juni. Se *Komsomolskaja Pravda* 18/6 och 26/7 1929. Deras klagomål avspeglade förmodligen en växande oro bland Stalins anhängare över hans samhällspolitik. Båda gjorde avbön efter påtryckningar – se *Pravda* 2/1 och 12/11 1929 – men deltog i Syrtsovs och Lominadzes allvarligare uppror 1930. För andra tecken på oro i polisen, centralkommittén och politbyrån, se *SV* 14/6 och 10/10 1929 samt Lewin, a.a., s. 460f.

Det öppna angreppet inleddes den 21 och 24 augusti, då *Pravda*, nu språkrör för general-sekreteraren, publicerade våldsamma fördömanden av Bucharin som ”den främste ledaren och inspiratören för högeravvikarna”.[268] Angreppet följdes genast upp av nära nog varje officiell tidning och tidskrift och övergick under de fyra sista månaderna 1929 till en systematisk politisk smutskastningskampanj utan motstycke i partiets historia. (Den saknade också motstycke i det att Bucharin, till skillnad från tidigare oppositionella, inte kunde svara eller publicera sina åsikter.) Nästan dagligen utspyddes artiklar, framgrävda arkivdokument, pamfletter och böcker (av vilka många sammanställts av stalinistiska ”teoribrigader” så tidigt som 1928).[269] Bucharins hela politiska och intellektuella biografi fördömdes på olika sätt som antimarxistisk, antileninistisk, antibolsjevikisk, partifientlig, småborgerlig och kulak-vänlig. Ingen betydelsefull del av hans liv eller författarskap undgick förtal, alltifrån hans konflikter med Lenin under emigrationen och vänsterkommunismen 1918 till hans opposition mot Stalin, från hans essäer under kriget om den moderna kapitalismen och staten, *Övergångs-periodens ekonomi* och *Den materialistiska historieuppfattningen* till ”Anteckningar av en ekonom” och ”Lenins politiska testamente”.[270]

Kampanjens syfte var att oåterkalleligt misskreditera Bucharins auktoritet som bolsjevikisk ledare och framför allt hans rykte som ”hela partiets favorit” och dess störste teoretiker. Men dess förgreningar var vida större. Till skillnad från Trotskij hade Bucharin utövat ett oerhört intellektuellt inflytande på många områden inom partiet; hans arbeten hade varit den officiella läran under mer än tio år och hade skolat ”hundratusentals människor”.[271] Kampanjen ”för att utplåna det bucharinistiska inflytandet” blev därför ett angrepp på centrala beståndsdelar av den bolsjevikiska ideologin, på partiets intellektuella institutioner och på skolningen av en hel generation. Det var inte bara bucharinismens centrala principer som förtalades och för-kastades – klassamverkan, samhällsfred och balanserad, evolutionär tillväxt – utan också filosofiska, kulturella och sociala uppfattningar, som bara avlägset hade att göra med honom. Under den processen upphöjdes i dess ställe stalinismens krigiska anslag och politik till den officiella ideologin.

I november hade schavotteringen av Bucharin, ”högeravvikelsen” och ”försonlighets-inställningen” övergått till en ideologisk terror riktad mot politisk moderation i allmänhet. Tillsammans med utrensningen (som nu drabbade alla Bucharins kända sympatisörer, även Lenins änka Krupskaja och hans syster Marija Uljanova),[272] var dess omedelbara politiska konsekvens att man påtvingade ett fortfarande i huvudsak motsträvigt parti en fanatisk hållning. Bland annat undertryckte terrorn den allmänna fientligheten mot Stalins jordbruks-politik och tvingade uppskrämda partifunktionärer till de våldsamma överdrifter som ledde till katastrofen på landsbygden under vintern 1929-30.[273]

---

[268] Se not 248 ovan.

[269] Avtorchanov, a.a., kap. 6.

[270] Det skulle vara meningslöst att räkna upp ens några få av de hundratals antibucharinartiklarna. De förekom regelbundet i *Pravda*, *Bolsjevik*, *Komsomolskaja pravda*, *Kommunistitjeskaja revoljutsia*, *Propagandist* och annorstädes från slutet av augusti och framåt. Mer väsentliga angrepp på hans bana och teoretiska arbeten publicerades regelbundet i *VKA*, *PZM* och *PR*. För exempel på pamfletter och böcker, se V. Sorin, *Om Bucharins motsättningar med Lenin* (Moskva 1930); Leman/Pokrovskij, *Högeravvikelsens ideologiska källor*, Abramov, *Om högeropppositionen* samt Buchartsev, *Opportunismens teoretiska vapendragare*.

[271] Som hans stalinistiska kritiker klagade över. Se *Till vändningen på den filosofiska fronten* (Moskva 1931) s. 91, 101, där en framhöll att i jämförelse med Bucharin, var Trotskij en ”negligerbar storhet” i teoretiska frågor. Se också Stetskijs anmärkningar, *16:e kongressen*, I, s. 488.

[272] Uljanova avskedades från *Pravda*. Krupskaja stannade formellt kvar som vice utbildningskommissarie, men berövades ansvar och makt. M. *I Uljanova -Pravdas sekreterare*, s. 259 samt *Pravda* 26/2 1964. För Krupskajas stöd för Bucharin 1929, se not 172 ovan.

[273] Något som nu betonas av sovjetiska kollektiviseringshistoriker. Se M. L. Bogdenko i *Istoritjeskij archiv* 76, s. 21 och *Kommunistiska partiet*, s. 194. Kampanjen hade samma inverkan på dem som förordade industriell

På ett mer allmänt plan innebar kampanjen ett officiellt förkastande av NEP:s försiktigt toleranta och försonliga praktik, vilken nu angreps som ”rutten liberalism” eller ibland som ”bucharinistisk liberalism”.[274] Den avspeglade en större förändring, som ägt rum i det sovjetiska kulturella och intellektuella livet sedan mitten av 1929. Som en motsvarighet till förföljelsen av privata jordbrukare, småhandlare, hantverkare och den partilösa intelligentian föll den kulturella mångfalden offer för ”klasskampen på alla fronter”. I den manikeiska anda som präglade stalingruppens krigiska politik började man upphöja den ena av flera grupper eller skolor till sitt instrument för att tysta de andra: dialektiska filosofer mot mekanister (som misstänkliggjordes av sin tillfälliga likhet med Bucharins filosofiska teorier); ”proletära” författare och konstnärer mot partisympatisörer; teleologiska planerare mot genetiker; ”röda” specialister mot ”borgerliga” specialister.[275] Men målsättningen och det slutgiltiga resultatet blev helt enkelt att man undertryckte mångfalden och införde en monopolistisk ortodoxi, som fortfarande höll på att utformas. På det här området, som inom ekonomin, var det principerna och grundvalarna för NEP-samhället som angreps.

Ingen av dessa radikala händelser under den andra hälften av 1929 var en följd av formella partibeslut. De gick långt utöver resolutionerna från centralkommitténs möte i april — centralkommittén som nu åter skulle sammanträda den 10-17 november — och hade inletts av Stalin och hans närmaste medarbetare, i synnerhet Molotov och Kaganovitj, som nu dominerade partiets exekutiva organ i Moskva.[276] Den 7 november gick Stalin ännu längre i en artikel i *Pravda*, som för de underkuvade partifunktionärerna var detsamma som ett dekret. Han förkunnade ”en stor förändring” inom jordbruket och den centrala myten för sin ”revolution ovanifrån”. I strid mot partiets förordningar (och det faktiska läget) försäkrade han att bondemassorna och däribland mellanbönderna frivilligt övergav sina privata jordlotter och ”har gått till kollektivjordbruken, hela byar, kommuner, distrikt på en gång”.[277] Det var en uppmaning till omedelbar och fullständig kollektivisering.

Centralkommittén sammanträdde tre dagar senare. Det är fortfarande oklart exakt vad som hände under detta avgörande novemberplenum. Trots allvarliga betänkligheter till och med bland Stalins anhängare,[278] kunde eller ville inte församlingen längre i sak motsätta sig generalsekreteraren, som krävde ett godkännande av sina sammanhängande *faits accomplis*: det politiska krossandet av Bucharin och övergången till masskollektivisering. Den 12 november, efter en störtflod av stalinistiska hotelser om att de skulle göra avbön eller ta en eventuell uteslutning ur partiet, läste Bucharin, Rykov och Tomskij upp ett försiktigt men omedgörligt anförande för plenumet. Samtidigt som de erkände vissa ”framgångar”, kritiserade de Stalins metoder på landsbygden och deras effekt på levnadsstandarden i städerna. Anförandet fördömdes omedelbart av Stalin och Molotov; och den 17 november uteslöts Bucharin från politbyrån.[279]

---

balans. Se Sorokin i *Pravda* 1/12 1963. För erkännanden att det fortfarande fanns en allmän ”antikollektivjordbruksstämning” i partiet, se *Pravda* 28/8 1929 samt Krylov/Zykov, a.a., s. 142.

[274] Se not 11 ovan samt Abramov, a.a., s. 249.

[275] Se Joravsky, a.a., IV; Sheila Fitzpatrick, ”The Emergence of Glaviskusstvo: *Class War on the Cultural Front*, Moscow 1928-29”, *Soviet Studies* (oktober 1971) samt Brown, *Proletarian Episode*.

[276] Detta är något som nu betonas av flera sovjetiska historiker i samband med masskollektiviseringen. Se t ex N. A. Ivnitskij i *Istoritjeskij archiv* 1962:2, Bogdenko i *Istorit tjeskie zapiski* 80. Ivnitskij hänsyftar på stalingruppen vid makten som ”en snäv krets av människor” (s. 196). Se också Lewin, a.a., kap. 15-17.

[277] Stalin, *Sotj* 11 (Moskva 1949) s. 130ff.

[278] Lewin, a.a., s. 460f.

[279] Vaganov, a.a., s. 246ff *Bolsjevik* 1930:2; *KPSS i resolutioner* II, s. 662f.

Även om den offentliga smutskastningen hade gjort det omöjligt för Bucharin att sitta kvar i ledningen, så tycks centralkommittén ha samtyckt till hans uteslutning utan entusiasm.[280] (Rykov och Tomskij som hade blivit mindre hårt angripna i pressen behöll för tillfället sina platser.) Församlingen godkände sedan Stalins krav på masskollektivisering men ängsligt och med en del reservationer. Till skillnad från hans talesman Molotov, som ställde det otroliga målet att till sommaren 1930 ha genomfört en fullständig kollektivisering i de viktigaste områdena, var plenumet osäkert om tempot och fastställde tvetydigt att händelserna ”nu ställer olika regioner inför uppgiften av masskollektivisering”. Mötet hoppades fortfarande på någon tillstymmelse till ordning och moderation och förordade också att en särskild kommission skulle tillsättas för att utarbeta bestämda riktlinjer.[281]

Stalin gick miste om en politisk triumf på plenumet, men bara för en kort tid. Demoraliserade och nedbrutna hade Bucharins kvarvarande anhängare i centralkommittén från Moskva gjort avbön under mötena.[282] Men Bucharin, Rykov och Tomskij fortsatte att sätta sig till motvärn med ”ovanlig envishet”.[283] Men en vecka senare, den 25 november, gav de slutligen efter och undertecknade ett kortfattat uttalande, där de erkände sitt politiska fel. Det publicerades följande dag och avsnittet med eftergiften löd:

> Vi anser det vara vår plikt att fastställa att i denna konflikt har partiet och dess centralkommitté visat sig ha rätt. Våra åsikter ... har visat sig vara felaktiga. Vi erkänner våra misstag och kommer ... att föra en beslutsam kamp mot alla avvikelser från partiets generallinje och framför allt mot högeravvikelsen...[284]

Även om detta var betydligt mindre än den förnedrande självförnekelse, som Stalin hade krävt, rörde det sig om en politisk kapitulation och slutet på den bucharinistiska oppositionen.

Det är osäkert varför Bucharin, som skall ha varit mindre villig än Rykov, skrev under.[285] Att det varken rörde sig om äkta övertygelse eller brist på mod skulle framgå av hans utmanande hållning de kommande månaderna. En anledning till hans beslut tycks ha varit läget för ”Bucharinskolan”, i synnerhet Slepkov, Maretskij, Tsejtlin, Petrovskij, Zajtsev och Aichenvald. Trots förvisning och oerhörda påtryckningar hade de följt Bucharins uppmaning och vägrade att förneka honom eller sina antistalinistiska åsikter. De hotades nu av värre repressalier, däribland att arresteras. Bucharins medgivande räddade dem uppenbarligen för tillfället eller släppte dem åtminstone fria för att utfärda liknande uttalanden.[286] En annan anledning var förmodligen ”partipatriotismen”. Vare sig man ville det eller inte stod landet inför en ödesdiger och riskfylld omvälvning, som inte saknade heroiska övertoner. Under

---

[280] Hårda angrepp på Bucharin vid slutna och icke offentliggjorda sammanträden citeras ofta utförligt från arkivkällor av sovjetiska historiker. Bortsett från dem som kom från Stalin och hans inre krets har jag inte påträffat några som härstammade från detta plenum.

[281] Lewin, a.a., s. 458-65; *KPSS i resolutioner* II, s. 620-32, 642-56. Lewin fastslår att plenarresolutionerna till fullo avspeglade Stalins och Molotovs linje; hans utmärkta pionjärarbete lämnar emellertid övertygande belägg för den motsatta uppfattning, som jag anslutit mig till. Andra indicier, däribland de följande kollektiviseringskommissionernas rekommendationer, tyder på att då plenumet ajournerades, så betraktade inte dess ledande medlemmar året 1930 som den officiellt utsatta tidpunkten.

[282] Se Kotovs, Michajlovs, Uglanovs och Kulikovs uttalanden i *Frågorna på oktoberplenumet* (Leningrad 1929) s. 187ff.

[283] Ibid, s. 193.

[284] Ibid, s. 196. Deras sista anhängare inom centralkommittén, Fedor Ugarov från Leningrad, kapitulerade samma dag.

[285] Avtorchanov, a.a., s. 156f.

[286] Bucharin förklarade för Boris I. Nicolaevsky hur orolig han var för dem. *Power and the Soviet Elite*, s. 19. Hotfulla angrepp på unga bucharinister förekom regelbundet i *Pravda* under oktober och november. Aichenvald blev t ex på ett olycksbådande sätt sammankopplad med landsflyktiga i Berlin och uteslöts ur partiet. *Pravda* 18/11 och 20/11 1929. Men de vidhöll ännu att ”kamrat Bucharin inte är en högeravvikare utan en revolutionär bolsjevik”. *Pravda* 10/11 1929. Efter Bucharins kapitulation undertecknade de flesta av dem liknande avböner. Se *Pravda* 25/11, 28/11, 3/12 och 6/12 1929.

dessa omständigheter ansåg Bucharin att hans plikt gällde partiet, vilket innebar ”parti-disciplin”, förespeglingen av enhet och gesten av ånger.

Vilka motiven än var, så fullbordade Bucharins kapitulation – den främste företrädaren för en alternativ ”generallinje” – generalsekreterarens uppstigande till oomstridd ledning. Den firades officiellt med födelsen av Stalinkulten. På hans femtioårsdag den 21 december var pressen fylld med motbjudande lovord om Stalin, ”den mest framstående fullföljaren av Lenins verk och hans trognaste lärjunge, inspiratören till partiets viktigaste åtgärder i kampen för att bygga socialismen ... den allmänt erkände ledaren för partiet och Komintern”. En av hans bedrifter sades vara att ha avslöjat Bucharins ”antiproletära kulakuppfattning”.[287] Under de kommande åren skulle kulten bli till ett totalt förhärligande som tillskrev Stalin ensam varje egenskap och verk, som en gång hade tillskrivits partiet och dess kollektiva ledning. Av samma skäl hade Bucharins bana som ledare för den bolsjevikiska revolutionen och som ”leninistisk arvinge” vid en ålder av fyrtioett år nått sitt slut. Ett viktigt politiskt liv efter detta återstod; men trots allt var det bara ett liv efter detta.

Wendell Phillips påpekade en gång: ”Revolutioner görs inte; de kommer.” Men revolutioner ovanifrån görs, som i Sovjetunionen i december 1929. Stalin struntade i förtvivlade rapporter om ohämmad officiell laglöshet och tilltagande kaos på landsbygden och bombarderade nu kadrerna på landsbygden med kompromisslösa direktiv om att påskynda takten i kollektiviseringen. Deras centrala budskap var: ”Var och en som inte går in i kollektivjordbruket är en fiende till sovjetmakten.” Kollektiviseringskommissionen sammanträdde mellan den 8 och 22 december och dess åtta underkommittéer föreslog en serie åtgärder och tidsscheman för att reglera övergången. Alla avvisades bestämt av Stalin till förmån för en ”obegränsad” kollektivisering. Den 27 december tillkännagav han, återigen utan att ha partiets godkännande, det slutliga och mordiska inslaget: ”likvideringen av kulakerna som klass”. Utökade genom det hastigt påkomna begreppet ”podkulatjnik”, eller ”kulakagent”, rättfärdigade ”avkulakiseringen” tvångskollektivisering av landets 125 miljoner bönder och totalt krig mot alla som gjorde motstånd.[288] Det var dödsstöten för NEP-samhället och slutet på en epok.

[287] Stalin: en samling artiklar till femtioårsdagen av hans födelse, s. 22, 52, Se också *Pravda* 21/12 och K. Popov i *Partijnoe stroitelstvo* (januari 1930), s. 5ff.
[288] För dessa händelser, se Lewin, a.a., s. 465-519 och *Voprosy istorii* 1965:3, s. 3-25.

10. Den siste bolsjeviken

Skuggan av något oerhört och hotfullt börjar just nu falla över landet.

Jack London, *Järnhälen*

I enlighet med eviga, järnhårda lagar
måste vi alla
fullborda
vårt livs kretslopp

Goethe, citerad av Bucharin 1932

För att förstå de sista åtta åren av Bucharins liv är det nödvändigt att förstå karaktären av och den fullständiga betydelsen av Stalins ”revolution ovanifrån”. I alla sina förgreningar varade den ett årtionde, alltifrån den första tvångskollektiviseringen 1929 till den sista av Stalins blodiga utrensningar 1939. Vilket kriterium man än har på social förändring, så var det verkligen en oerhört betydelsefull process, som radikalt förändrade inte bara det sovjetiska samhällets ekonomiska och sociala grundval utan också själva det politiska systemet. Det var under denna process på 1930-talet som dagens Sovjetunionen med dess stora militär-industriella makt tog form och som stalinismen, en ny politisk företeelse, uppstod.

Från 1929 till 1936, under den första och andra femårsplanen, var Stalins ”stora förändring” främst en ekonomisk revolution, en blandning av brutalt tvång, oförglömlig heroism, katastrofal dårskap och märkliga prestationer. Det var få av målen i den första planen, som uppnåddes på utsatt tid; men dess faktiska resultat, som konsoliderades och utvidgades med en årlig tillväxttakt på 13-14 procent under den mer pragmatiska och blygsamma andra planen, lade trots allt grunden till ett urbant industrisamhälle. 1937 var den tunga industrins produktion mellan tre och sex gånger (beroende på vilka index man använder) större än 1928: stålproduktionen hade fyrdubblats, kol- och cementproduktionen mer än tredubblats och oljeproduktionen mer än fördubblats; elproduktionen var sju gånger större och framställningen av verktygsmaskiner tjugo gånger. Samtidigt som gamla fabriker utvidgades och maskinutrustningen förnyades, uppstod nya städer, kraftverk, järn- och stålkombinat och teknologier, många i tidigare outvecklade områden. Den industriella arbetsstyrkan och städernas befolkning fördubblades. Det totala antalet studerande ökade från 12 miljoner till över 31 miljoner; kring 1939 hade man avskaffat analfabetismen bland medborgarna under femtio år.[1]

Kostnaderna för detta språng in i ekonomisk modernitet var inte mindre uppseendeväckande. För en hänförd minoritet – för det mesta partimedlemmar men också vanliga män och kvinnor – var det en tid av äkta entusiasm, febrilt arbete och frivilliga uppoffringar.[2] För majoriteten, däribland flera miljoner som drabbades av deportering, tvångsarbetsläger och död, var det en tid av förtryck och elände. Koncentreringen av tillgångarna till den tunga industrin, undertryckandet av privat hantverk och handel, det faktiska sammanbrottet för jordbruket under åren för kollektiviseringen och det epidemiska slöseriet, som åstadkoms av misskötsel, ständiga avbrott, överbelastad och vanskött utrustning och oskolad arbetskraft, allt detta fick en förödande och varaktig inverkan på det sovjetiska livet. I städerna, som drabbades mindre, sjönk bostadsytan kraftigt och den individuella konsumtionen av kött, fett och fjäderfä var 1932 bara en tredjedel jämfört med 1928. Industriarbetare förlorade rätten att byta arbete utan officiellt tillstånd och ådrog sig hårda straff för frånvaro, samtidigt som reallönerna föll med kanske så mycket som 50 procent i början av 30-talet. Ransonering och köer blev det normala; konsumtionsvaror och sociala tjänster försvann nära nog.[3]

---

[1] *Sovjetiska historiska encyklopedin* IV (Moskva 1965) s. 25ff; Nove, a.a., kap. 8-9.
[2] Lyons, a.a., s. 196; Jurij Zjukov, *Trettiotalets människor* (Moskva 1966)
[3] Mosjkov, a.a., s. 136; Nove, a.a., s. 209, 249ff, 260.

Landsbygden drabbades av betydligt hårdare slag under det fyraåriga inbördeskrig, som är känt som kollektiviseringen. Stora revolutioner drabbar nästan alltid en samhällsklass; i det här fallet var det de 25 miljonerna bondehushåll. De flesta ville inte överge sina torftiga jordar, redskap och djur och bli kollektivjordbrukare. De tvingades till det av partiet och staten, som utöver fiskalt och administrativt tvång tillgrep omfattande konfiskeringar, massarresteringar, deportationer, militära angrepp av landsbygdskadrer, brigader från städerna, polis och till och med militära avdelningar. Bönderna kämpade mot, ofta i sporadiska regelrätta drabbningar, ibland i massresningar, men i huvudsak på det vanliga sättet på landsbygden genom att förstöra skördar och boskap.[4]

Kampens natur avgjordes under januari—februari 1930. Pådrivna av Stalins hotfulla direktiv och utrensningen av ”högern” släppte de lokala myndigheterna loss ett terrorvälde mot motsträviga kulaker, och också mot mellanbönder och fattigbönder. Hälften av alla hushåll — mer än tio miljoner — var kollektiviserade i mars. Katastrofen tvingade emellertid Stalin att mana till ett tillfälligt uppehåll i en märklig artikel, där han lade skulden på lokala tjänstemän för ”överdrifterna” och för att ha fått ”svindel av framgångarna”. Ett massutträde från kollektivjordbruken blev följden och sänkte procenttalet upptagna hushåll från 57,6 i mars till 23,5 i juni.[5]

Men återtåget hade kommit för sent för att avvärja katastrofen. Siffror som offentliggjordes 1934 visade att mer än hälften av landets 33 miljoner hästar, 70 miljoner nötkreatur, 26 miljoner grisar och två tredjedelar av dess 146 miljoner rar och getter hade strukit med, de flesta under det som en officiell historieskrivning nu avfärdar som ”kavallerimarschen” under januari—februari 1930.[6] En större katastrof kunde knappast drabba ett agrart samhälle. Tjugofem år senare var boskapshjordarna fortfarande mindre än 1928.

Senare under 1930 återupptog staten sin offensiv, med mer planering men knappast mindre tvång. Förtryck ”i oerhörd omfattning” drog fortfarande fram över landsbygden 1933.[7] 1931 hade återigen 50 procent av hushållen blivit kollektiviserade och 70 procent 1934; återstoden följde kort därefter. Det som till slut knäckte böndernas motstånd och gjorde slut på det ojämna kriget var den avsiktligt skapade hungersnöden 1932-33, en av de värsta i rysk historia. Sedan staten tagit hand om den magra skörden 1932, lämnade den inte ut något spannmål till landsbygden. Förstahandsskildringar berättar om övergivna byar, utbrända hus, boskapskärror som fortfarande fraktade deporterade mot norr, kringströvande horder av tiggande och svältande bönder, fall av kannibalism, och kroppar av män, kvinnor och barn,som ingen tagit hand om; kort sagt, en ödelagd och fullständigt besegrad landsbygd.[8] Åtminstone 10 miljoner, förmodligen många fler, omkom som en direkt följd av kollektiviseringen, omkring hälften under den påtvingade hungersnöden 1932-33.[9]

När allt var över hade 25 miljoner privata hushåll ersatts av 250 000 kollektivjordbruk, som kontrollerades av staten och var tvingade att leverera en stor andel av sin avsevärt reducerade skörd till mycket låga priser. Tvångskollektiviseringen var det centrala i Stalins ekonomiska revolution och hans säregna nyskapelse. Ingen bolsjevik hade någonsin förordat något som ens avlägset påminde om det som hände 1929-33. Alla hade sett kollektiviseringen som en form av högproduktivt och mekaniserat jordbruk, som skulle utvecklas under en senare

[4] För historien om kollektiviseringen, se Lewin, a.a., s. 482-519; Nove, a.a., kap. 7 och Fainsod, a.a., kap. 12.
[5] Lewin, a.a., kap. 12 och Bogdenko, a.a., s. 31.
[6] Nove, a.a., s. 186.
[7] Enligt en officiell rundskrivelse citerad i Fainsod, a.a., s. 185f.
[8] Se t ex William Henry Chamberlin, *Russia's Iron Age* (New York 1935) s. 82ff, 367ff; Arthur Koestler, *The Yogi and the Commissar* (New York 1965) s. 128; Reswick, a.a., kap. 25 samt Medvedev, a.a., s. 94ff.
[9] Bedömningarna varierar från något under tio miljoner till betydligt mer. Stalin anförtrodde senare Winston Churchill siffran tio miljoner. Se hans *The Hinge of Fate* (New York 1950) s. 498.

industrialiseringsfas; ingen hade föreställt sig den som ett anskaffningssätt och primitivt instrument för en forcerad industrialisering.[10] (Om man kan finna en andlig föregångare, så är det i den tsaristiska traditionen, som Stalin själv ibland antydde genom sin beundran för Peter den store.) Nästan vilket annat jordbruksprogram som helst skulle ha varit mer produktivt och betydligt mindre förödande. Men Stalins program kunde stoltsera med ett resultat: det inordnade de tidigare självständiga bönderna, majoriteten av befolkningen, under statlig kontroll och möjliggjorde vad som verkligen var ett slags ”militär-feodal exploatering”. Statistiken för 1933 berättar historien: samtidigt som spannmålsskörden var 5 miljoner ton lägre än 1928, hade den statliga anskaffningen mer än fördubblats.[11]

Industrialiseringen och kollektiviseringens värsta ytterligheter var över kring 1934; två år av relativ återhämtning och ekonomisk förbättring följde. Under tiden hade trettiotalets början också medfört viktiga politiska förändringar, vilkas inriktning påminner om Kljutjevskijs aforism om den tsaristiska historien: ”Staten svällde upp; folket blev magert.”[12] Med det sociala våldet och militariseringen som bakgrund spred sig en centraliserad byråkrati för att administrera den expanderande statliga ekonomin, övervaka den ökande befolkningen i arbetslägren, kontrollera medborgarnas verksamhet och resor (inrikespassen hade återinförts) och reglera det intellektuella och kulturella livet. En omvandling av partiets och statens ideologi och socialpolitik hade också påbörjats. När den var fullbordad mot slutet av 30-talet hade man tagit officiellt avstånd från det revolutionära experimenterandet, den progressiva lagstiftningen och jämlikheten inom utbildningen, rättsväsendet, familjelivet, inkomster och det allmänna sociala livet 1917-29. De ersattes av traditionella auktoritära normer, som förebådade det paradoxala resultatet av Stalins revolution: ett strängt konservativt och stratifierat samhället. Andra inslag i den fullt utvecklade stalinismen var likaledes på frammarsch, däribland stalinkulten och förfalskningen av partihistorien, ett officiellt återuppväckande av rysk nationalism och rehabilitering av tsaristisk historia och övergivandet av andra viktiga marxistiska synsätt.[13]

Men trots dessa händelser hade ingen politisk förändring ännu ägt rum, som var jämförbar med den ekonomiska revolutionen 1929-33. Bolsjevikpartiet – med dess ledande organ och traditioner – var fortfarande systemets centrum; dess ledande gestalter (av vilka många var degraderade men fortfarande befann sig i ansvarsfulla ställningar) och dess i huvudsak förstalinistiska ledarskikt och kadrer fanns kvar på scenen. I det avseendet utgjorde Stalins utrensning 1936-39 den andra, den politiska fasen av hans revolution ovanifrån. Den tre år långa terrorn med massarresteringar och avrättningar – ledda av Stalin och hans personliga kotteri med hjälp av den hemliga polisen, NKVD, hemsökte det sovjetiska samhället. Åtminstone mellan 7-8 miljoner människor arresterades, varav omkring 3 miljoner sköts eller dog av misshandel. Fängelser och avlägsna koncentrationsläger ökade till 9 miljoner intagna kring slutet av 1939 (vilket kan jämföras med 30 000 1928 och 5 miljoner 1933-35). Varannan familj drabbades. Varje styrande elit – politisk, ekonomisk, militär, intellektuell och kulturell – decimerades.[14]

---

[10] Som Preobrazjenskij framhöll: *17:e kongressen*, s. 238.

[11] Nove, a.a., s. 180, 186. En jämförelse mellan hela jordbruksproduktionen och de statliga anskaffningarna mellan 1926-9 och 1930-9 och visar ett liknande mönster. Se Medvedev, a.a., s. 90ff.

[12] Citerat i Tucker, *Soviet Political Mind* s. 124.

[13] För denna utveckling, se Nicholas S. Timasheff, *The Great Retreat* (New York 1946) samt Robert V. Daniels, ”Soviet Thought in the Nineteen thirties: An Interpretative Sketch” i *Indiana Slavic Studies* I (Bloomington 1956).

[14] Den slutgiltiga skildringen av terrorn är Robert Conquest, *The Great Terror Stalin's Purge of the Thirties* (New York 1968). Hans statistiska uppgifter är med nödvändighet ungefärliga men de är de mest tillförlitliga vi har.

Partiet drabbades hårdast. Av dess 2,8 miljoner fullvärdiga och kandidatmedlemmar 1934 arresterades åtminstone en miljon – både antistalinister och stalinister – och två tredjedelar av dem avrättades. Dess gamla ledning krossades, uppifrån och ned: hela lokala, regionala och nationella kommittéer försvann; 1 108 av de 1 966 delegaterna vid den sjuttonde partikongressen 1934 arresterades och de flesta av dem sköts; 110 av de 139 fullvärdiga och kandidatmedlemmarna av centralkommittén 1934 avrättades eller drevs till självmord. Efter mordet på Trotskij i Mexiko 1940 var Stalin den ende överlevande från den högsta ledningen kring Lenin.[15] Den officiella förklaringen till terrorn var att offren för den var ”folkets fiender”, deltagare i en väldig antisovjetisk sammansvärjning med sabotage, förräderi och lönnmord. Detta utvecklades utförligast vid tre skåderättegångar mot gammalbolsjeviker 1936, 1937 och 1938 – av vilka den sista, den mot Bucharin, var den viktigaste – där alla beskyllningar för brott var falska.[16]

Stalins utrensning utgjorde en revolution ”lika fullständig som, om än mer dold, än någon annan tidigare förändring i Ryssland”.[17] Bolsjevikpartiet krossades och ett nytt parti med annorlunda medlemmar och inställning skapades. Bara 3 procent av delegaterna på den sista kongressen före utrensningarna, den 1934, kom tillbaka på den nästa kongressen 1939. 70 procent av partiets fullvärdiga medlemmar hade anslutit sig efter 1929, det vill säga under Stalins år; bara 3 procent hade varit medlemmar före 1917.[18] Mot slutet av 30-talet hade det sovjetiska politiska systemet upphört att vara en partidiktatur eller regering i någon meningsfull innebörd. Bakom en fasad av institutionell kontinuitet och officiella lögner hade Stalin blivit en självhärskare och förvandlade partiet till ett av flera instrument för sin personliga diktatur. Dess beslutande organ, partikongressen och centralkommittén och till slut också politbyrån sammanträdde sällan efter 1939. Fram till diktatorns död 1953 var i själva verket partiets makt mindre än polisens och dess officiella ställning lägre än statens.[19]

Om den långtgående effekten av Stalins ”revolution ovanifrån” är klar, så gäller det i avsevärt mindre grad för dess inrikespolitiska historia. Delvis som ett svar på den sociala omvälvningen och de sociala farorna 1929-33 blev nu politiken inom den högsta ledningen i det närmaste fullständigt hemlig. Oenighet och konflikter doldes samvetsgrant för allmänheten bakom en fasad av entusiastisk enighet. Detta tillsammans med att de flesta av de främsta ledarna fick en våldsam död samt att man bibehållit en censur av historien i Sovjetunionen har lämnat oss med en fragmentarisk kunskap om 30-talets politiska historia. Många viktiga episoder och frågor är fortfarande oklara. Det har emellertid framkommit tillräckligt med belägg för att man skall kunna avfärda den tidigare rådande uppfattningen att Stalin i allt väsentligt styrde oinskränkt efter Bucharins nederlag 1929. Det framgår att det kring 1933 hade utvecklats en avgörande kamp mellan vad som kunde kallas moderata och stalinister i själva politbyrån och att resultatet av den kampen avgjordes först med Stalins utrensningar 1936-39.[20]

---

[15] Ibid, kap. 8, 13; Robert Conquest, ”The Great Terror Revised”, *Survey* 78 (1971) samt Medvedev, a.a., kap. 6.
[16] Vilket har erkänts av den sovjetiska regeringen efter Stalins död. För anklagelserna mot Bucharin, se Allunionella konferensen, s. 298.
[17] Conquest, a.a., s. 251.
[18] Ibid, s. 471; *Sovjetunionens kommunistiska partis historia* I:1 (Moskva 1970) s. 7.
[19] För en analys, se Tucker, a.a., kap. 1. Att partiet inte längre styrde mellan 1939 och 1953 erkänns underförstått av en del sovjetiska historiker. Se *Material till föreläsningar om KPSS:s historia*, red. P. P. Andrejev (Moskva 1964) s. 43f.
[20] Det första verkliga belägget för denna dolda kamp var det dokument som är känt som *Letter of an Old Bolshevik: The Key to the Moscow Trials* (New York 1937). För ursprunget och upphovsmannen till detta, se not 143 nedan. Med användning av detta dokument och annat material utvecklade Boris Nicolaevsky en historisk analys av kampen i flera artiklar av vilka två ingår i hans *Power and the Soviet Elite*. Sovjetiska källor publicerade efter 1953 har till stor del bekräftat och avsevärt utvecklat skildringen i *Letter of an Old Bolshevik*. Många av dem anförs i Conquest, a.a., som ger den fullständigaste nu tillgängliga skildringen.

Den programmatiska inställningen hos denna moderata eller (för att använda Stalins nedsättande beteckning) ”liberala” grupp smälte samman till en enhet 1933,[21] men ursprunget går tillbaka till jordbrukskatastrofen tidigt 1930. I själva verket hade det förekommit sprickor i Stalins egen politbyrå och centralkommitté några veckor efter Bucharins uteslutning ur ledningen. Anledningen var Stalins radikala avvikelse från den ekonomiska plattform för vilken han hade vunnit sin majoritet och besegrat Bucharin, initiativ som plötsligt hade lett till det allvarligaste hotet mot regimen sedan inbördeskriget. Det var en oroad politbyrågrupp, som övertalade eller tvingade Stalin till att göra ett tillfälligt uppehåll med kollektiviseringen den 2 mars. Några politbyråmedlemmar vände sig sedan mot hans försök att rädda sitt ansikte genom att lägga skulden för sammanbrottet på lokala funktionärer.[22] De visste att det var Stalin och hans närmaste man i Moskva, som fått ”svindel av framgången” och inlett det våldsamma angreppet på bönderna.

Även om dessa tidiga spänningar inom Stalins egen politbyrå var begränsade, så avspeglade de en betydligt större oro bland högt uppsatta stalinistiska funktionärer över hela landet, vilket framgick några månader senare av affären Syrtsov–Lominadze. Sergej Syrtsov var premiärminister i den ryska republiken och kandidatmedlem till politbyrån; centralkommittémedlemmen Lominadze förestod den viktiga transkaukasiska partiorganisationen. De hade tidigare varit glödande anhängare till Stalin gentemot Bucharin men hade nu blivit djupt chockade av följderna av hans nya kurs. De diskuterade den ”katastrofala situationen” privat i Moskva i mitten av 1930 och började var för sig sprida promemorior och påverka officiella kanaler för att få till stånd en ändring av politiken, bland annat ett slut på tvångskollektiviseringen och en nedskärning av industriinvesteringarna. Deras förslag och deras kritik av Stalins linje var slående lik Bucharins från 1928-29. Medan Syrtsov kritiserade följderna av den ”oerhörda centraliseringen” och den ”våldsamma byråkratismen” och avfärdade skrytsamma industriprojekt som ”humbug” och ”Potemkinkulisser”, så följde Lominadze Bucharin i sitt fördömande av regimens ”baronfeodala hållning gentemot arbetarnas och böndernas behov och intressen”.[23] Stalins lättvindiga oskadliggörande av de två – båda fördömdes som ”falskspelare” som hade ”kapitulerat för högeropportunismen” och berövades sina poster i december – får inte skymma betydelsen av deras misslyckade protest. Den uttryckte en omfattande besvikelse och förtroendekris bland många av Stalins ursprungliga anhängare, både i hög och låg ställning.[24]

Men sedan Stalins främsta motståndare utrensats ur politbyrån, följde den honom och förhindrade varje kursändring eller ledarbyte. Under de följande tre årens sociala trauma stödde dess medlemmar återupptagandet av tvångskollektiviseringen och Stalins ständiga repressalier (fortfarande oblodiga) mot avvikande eller ”passiva” partimedlemmar. Förutom att de var medansvariga för hans uppstigande till den högsta ledningen och för hans politik,

---

[21] Även om Kalinin uppenbarligen inte ingick regelbundet i den moderata gruppen motsatte sig också han utrensningen 1936-9. När han protesterade mot arresteringen av partifunktionärer, svarade Stalin: ”Du Michail Ivanovitj har alltid varit en liberal ...” A. Tolmatjev, *Kalinin* (Moskva 1963) s. 226f.

[22] Studier om Georgiens kommunistiska partis historia II (Tiflis 1963) s. 105. En som protesterade var Ukrainas partiledare Kosior. *Kortfattad historik över SSSR*, 11 (Moskva-Leningrad 1964) s. 251f. Kalinin och Ordzjonikidze kritiserade *Pravda*, Stalins språkrör, för att upp amma till överdrifter. *Allunionella konferensen*, s. 299f. För Stalins artikel som manade till uppehåll och som klandrade lokala tjänstemän, *Works* XII, s. 197 ff och for dess ursprung s. 218. Stalin och hans personliga anhängare fortsatte att lägga skulden på lokala tjänstemän. Se t ex K Vorosjilov, *Vid en historisk korsväg* (Moskva-Leningrad) s. 85.

[23] Gajsinskij, a.a., s. 272-88; *Bolsjevik* 1931:21 samt Medvedev, a.a., s. 142.

[24] Sålunda tycks det vara klart att Lominadze talade för en majoritet av de trans-kaukasiska partisekreterarna, Syrtsov för många regeringsadministratörer i centrum och att de stöddes av flera komsomolledare. Se *Pravda* 2/12 1930 och not 23 ovan. Kring 1932: ”Den dominerande uppfattningen inom partikretsar var att Stalin hade lett landet in i en återvändsgränd”, *Letter*, s. 12. Men det förefaller också klart att Stalins anklagelse om ”konspiratoriskt” block mellan de båda männen var osann.

tycks de ha stött honom av åtminstone tre skäl. De hade bundit sig för satsningen på industrialisering. De trodde att det var för sent, politiskt såväl som ekonomiskt, att vända om från den fullständiga kollektiviseringen. Och vid en tidpunkt när regimens överlevnad hotades av nära nog ett inbördeskrig, fruktade de följderna av en öppen konflikt i ledningen, för att inte tala om ett ledarbyte.[25]

Utåt lovordade därför alla politbyråmedlemmar Stalin, försvarade ”generallinjen” och bidrog till den fortsatta smutskastningen av besegrade oppositionella, framför allt Bucharin, som hade blivit en *idée fixe* för Stalins politik. Men i det privata försökte flera mildra hans politik och lägga band på hans allt mer självsvåldiga handlingar. Ordzjonikidze motsatte sig till exempel terroriseringen av den gamla tekniska intelligentian, något som hade lett till två skådeprocesser mot icke-bolsjevikiska ”sabotörer” 1930-31 och han skyddade dem han kunde. Som kommissarie för den tunga industrin började han – och andra ledare – mana till större ”realism” och försiktighet i den andra femårsplanen, vilket de till slut uppnådde 1933.[26] Det viktigaste var att han och två andra politbyråmedlemmar, Kirov och Kujbysjev, hade börjat skydda olika framstående bolsjeviker från Stalins vrede.[27] Det var i samband därmed, på hösten 1932, som det blev klart att det hade uppstått ett sammanhängande motstånd mot Stalin inom hans egen politbyrå.

Tidigare under 1932 hade den avsatte moskvasekreteraren Michail Rjutin tillsammans med flera yngre bucharinister, däribland Slepkov, Maretskij och Petrovskij, författat och i hemlighet spritt en tvåhundrasidig plattform mot Stalin. Dokumentet var ett förbittrat angrepp på den stalinistiska politiken i bucharinistisk anda och kallade Stalin för ”den ryska revolutionens onda genius, som driven av hämndlystnad och maktbegär hade fört revolutionen till avgrundens rand”.[28] Utan grund hävdade Stalin att detta var en uppmaning till mord på honom.

Han bröt med den djupt rotade bolsjevikiska traditionen mot att ta till dödsstraffet i inre partikonflikter och krävde att Rjutin (och förmodligen hans medarbetare) skulle avrättas. Fallet kom först inför den centrala kontrollkommissionen, det disciplinära organ som redan hade förolämpat Stalin genom att återinsätta många partimedlemmar som överklagat, sedan de uteslutits efter 1930.[29] Kontrollkommissionen vägrade att behandla frågan och överlämnade den till de tio i politbyrån, där Stalin än en gång krävde Rjutins avrättning. Han besegrades av en politbyråmajoritet bestående av Kirov, Ordzjonikidze, Kujbysjev och förmodligen Kosior och Kalinin. Rjutin och hans anhängare blev bara uteslutna ur partiet och förvisade från Moskva.[30]

”Rjutin-affären”, som den blev känd som, blev en vändpunkt i 30-talets politik. På ett plan bekräftade bara Stalins nederlag det okränkbara förbudet mot att skjuta partimedlemmar. På ett annat plan visade den emellertid, att de moderata i politbyrån nu var beslutna att motsätta sig hans strävan efter större och än mer oinskränkt makt i och över partiet. Under ledning av Leningrads partisekreterare Kirov, en självständig och populär person, och Ordzjonikidze samt med stöd eller sympati från många centralkommittémedlemmar, förordade de också en allmän politik, som skilde sig från den som försvarades av Stalin och hans förtrogna i politbyrån, Kaganovitj, Molotov och Vorosjilov. Samtidigt kan man, som det visade sig senare,

---

[25] Medvedev, a.a., s. 152f. För uppfattningen om ett hot mot regimens existens, se not 66 nedan.
[26] Medvedev, a.a., s. 138; Chavin, a.a., s. 112ff; *Novyj Mir* 1967:1, s. 40, 66.
[27] Se t ex fallet med Amajak Nazaretjan berättat i *Pravda* 17/11 1964.
[28] *Letter*, s. 13.
[29] Paul M. Cocks, *Politics of Party Control* (opubl. avh. Harvard 1968) s. 173f, 493f, 517ff.
[30] Conquest, a.a., s. 28f; Medvedev, a.a., s. 142f. De stöddes förmodligen också av en majoritet av politbyråns kandidatmedlemmar, däribland Grigorij Petrovskij, vars son Petr var inblandad i Rjutinaffären. *Pravda* 11/10 1932.

från Rjutinaffären härleda Stalins beslut att göra sig av med alla sådana hinder, som utgjordes av det existerande bolsjevikpartiet, dess ledande skikt och politiska traditioner.[31]

Trots dess hemliga tillvaro är denna moderata politbyrågrupps karaktär förhållandevis klar. Dess medlemmar, med Kirov som typexempel, hade varit Stalins anhängare under successionsstriden och energiskt utfört hans ”generallinje”. Deras kollektiva ledarstöd hade gjort det möjligt för honom att besegra Bucharin 1929 och överleva krisen i början på 30-talet. Men de var heller inte antistalinister i någon konventionell innebörd. De eftersträvade varken att avsätta Stalin eller att förminska hans framträdande roll och de officiella lovorden för honom som ledare (även om så var fallet med några av deras sympatisörer, som röstade mot hans återval till centralkommittén i januari 1934).[32] Snarare hade de ett dubbelt syfte. Det första var att bevara den leninistiska praktiken med kollektivt eller oligarkiskt beslutsfattande inom politbyrån och i mindre grad inom centralkommittén: att sätta stopp för det slags autokratiska styre med fait accompli, som Stalin hade utövat under kollektiviseringens första månader. För det andra föreslog de och sökte få Stalins stöd för en allmän förändring av politiken, eftersom de ansåg att det industriella språnget och masskollektiviseringen till stor del var fullbordade och det värsta över. De krävde en ny kurs, som förutsatte ett slut på den officiella terrorn och samhällskonflikten, med avspänning och försoning med befolkningen och tidigare oppositionella i partiet. Deras försoningspolitik gällde också utrikespolitiken och i synnerhet behovet att samla befolkningen i ljuset av den nya fara, som Hitlers makttillträde i Tyskland i januari 1933 utgjorde.[33]

Om Stalins ”revolution ovanifrån” återupplivade en rysk regeringstradition, så återupplivade de moderata i politbyrån en annan – reform ovanifrån. Deras växande inflytande kunde spåras i de förändringar som följde. Mitten av 1933 medförde ett slut på ”orgien i arresteringar” och deportationer på landsbygden och början på eftergifter gentemot de kollektiviserade bönderna, däribland legaliseringen av små privata jordlotter inom kollektivets ram och en lindring av det exploaterande systemet med leveranspriser och kvoter. I samband med den reviderade andra femårsplanen 1934 gav man högre prioritet åt levnadsstandarden och konsumtionsvaror och matransoneringen upphörde. Övergreppen mot den partilösa intelligentsian och tidigare oppositionella i partiet avtog och många av de senare, mest symboliskt Bucharin, utsågs till framskjutna (om än fortfarande underordnade) befattningar. Tonen och innehållet i officiella uttalanden blev mindre krigisk och mer försonlig. Man utlovade en inskränkning av polisövergreppen samt konstitutionella reformer. Kring 1934 antydde den dramatiskt förändrade atmosfären, att en ”sovjetvår” hade anlänt.[34]

De moderatas politiska framgång och popularitet var uppenbar på den sjuttonde partikongressen i januari–februari 1934. Även om sammankomsterna formellt var en hyllning av Stalins politik och visa ledarskap (ett tema som alla talare tog upp, även hans kritiker), så återspeglade de en ny maktbalans och en ny stämning i partiet. Till skillnad från Stalin talade de moderata i en omisskännligt försonlig anda; och Kirov, deras främste talesman, erhöll ”ett utomordentligt entusiastiskt mottagande”, som bara överträffades av (eller var lika kraftigt

[31] I ett hemligt direktiv den 25/9 1936 som i praktiken inledde den stora utrensningen hänvisade Stalin tillbaka till rjutinaffären och förklarade att den hemliga polisen låg ”fyra år efter” när det gällde att ”avslöja fiender”. Citerat i Nikita S. Khrushchev, *The Crimes of the Stalin Era* (New York 1962) s. 23.

[32] *Letter*, s. 35; Medvedev, a.a., s. 155f; L. Shaumian, ”Cult of An Individual”, *Soviet Studies in Philosophy* (sommaren 1966) s. 32. Enligt Medvedev röstade 270 av de 1 966 delegaterna till den 17:e partikongressen mot Stalin och bara 3 mot Kirov. De som röstade mot Stalin är inte kända men en tycks ha varit den ukrainske partiledaren och kandidatmedlemmen till politbyrån Petrovskij. Se F. Bega/V. Aleksandrov, Petrovskij (Moskva 1963) s. 303 och not 30 ovan.

[33] *Letter* samt Nicolaevsky, a.a., s. 69-97.

[34] Fainsod, a.a., s. 185f.

som, enligt en del) Stalins.[35] Besegrade motståndare, först och främst Bucharin, talade till de församlade och mottogs hövligt, till och med gillande.[36] På centralkommitténs sedvanliga sammanträde efter kongressen valdes dessutom Kirov till fullvärdig medlem av Stalins tidigare fäste, sekretariatet, utöver sin befattning i Leningrad och sina poster i politbyrån och orgbyrån. Hans upphöjelse var klart avsedd att hindra Stalins enväldiga användning av den mäktiga institutionen och dess nätverk av ombud.[37]

Stalins reaktion på den framväxande reformfraktionen inom den egna ledningen föranledde senare Bucharin att kalla honom ”en falskspelets mästare”.[38] Även om han lämnade föga tvivel om sin egen inställning, som kom till uttryck i hans upprepade krav på att klasskampen – det vill säga kampen mot fienderna inom landet och nu också inom själva partiet – skulle fortsätta att skärpas, så vände han sig inte öppet mot den moderata politiken utan försökte ”bara begränsa de praktiska konsekvenserna”.[39] Genom sitt personliga kabinett eller sekretariat, olika kaderdepartement och polisen byggde han under tiden upp ”ett verkligt maskineri för despotism ... utanför och oberoende av de officiella politiska organen”. För att sköta det och komplettera sina gamla förtrogna befordrade han en ny generation personliga anhängare, män som Nikolaj Jezjov, Aleksandr Poskrebysjev, Andrej Vysjinskij, Andrej Zjdanov, M. F. Sjkirjatov, Lavrentij Berija, Grigorij Malenkov, Nikolaj Bulganin och Nikita Chrusjtjov.[40] En del förblev skuggfigurer; andra blev till slut hans politiska arvtagare.

Medan de moderata inom politbyrån således eftersträvade enhet i partiet för en reform och kämpade om ”inflytande över Stalin, över hans själ så att säga,”[41] förberedde sig Stalin på andra sätt. Då deras politik var som mest framgångsrik sköts Kirov till döds av en mördare i korridoren till sitt kontor i Leningrad. Att Stalin planerat mordet genom sina polisagenter är det inte längre någon som på allvar betvivlar.[42] I ett enda slag hade hans främsta rival undanröjts och förevändningen skapats för en ny och större terror. Mitt under den officiella sorgehögtiden för Kirov (ledd av Stalin) arresterades tusentals och anklagades för att vara direkt eller indirekt medskyldiga till brottet, bland dem en grupp tidigare partioppositionella, som innefattade Zinovjev och Kamenev. Denna första terrorvåg var snart över; men under de följande åren skulle tiotusentals komma att skjutas som medbrottslingar till mordet på Kirov, något som fick ett av offren för den våldsamma utrensningen 1937 att säga: ”År 1937 började i verkligheten den 1 december 1934”.[43]

Under de följande två åren fortsatte de moderata inom politbyrån och centralkommittén att driva sin politik och motsätta sig villrådigt den annalkande terrorn. Deras tillfälliga framgångar 1935-36 gav en felaktig bild av den allt ojämnare kampen mellan obeslutsamma och missberäknande reformanhängare, som litade på övertygelse, och ”en falskspelets mästare”, som var beredd på terror – och som kontrollerade instrumenten därför. En efter en försvann framträdande moderata och sympatisörer från scenen: Avel Enukidze som offer för en stalin-intrig i januari 1935, Kujbysjev genom ett mystiskt dödsfall samma månad, den inflytelserike författaren Maxim Gorkij mördades förmodligen i juni 1936 och Ordzjonikidze genom själv-

[35] *Letter*, s. 21f och *17:e kongressen*, s. 8-36, 251ff.
[36] Enligt en redigerad stenografisk nedteckning erhöll Bucharin ”applåder”. *17:e kongressen*, s. 129. Enligt *Pravda* 31/1 1934 fick han långvariga applåder.
[37] Det är t o m möjligt att Stalin förlorade titeln generalsekreterare på detta plenum. Nicolaevsky, a.a., s. 92.
[38] Ibid, s. 135.
[39] *Letter*, s. 21. För hans yttranden om det fortsatta hotet från inre fiender, se t ex hans tal till centralkommittén i januari 1933 och till den 17:e partikongressen. *From the Fint to the Second Five-Year Plan* (New York 1933) s. 54ff, 76ff och *Works* XIII, s. 356ff.
[40] Conquest, a.a., s. 38ff, varifrån citatet kommer.
[41] *Letter*, s. 35.
[42] Conquest, a.a., kap. 2.
[43] Jevgenija S. Ginzburg, *Resa till avgrunden* (Stockholm 1967) s. 11.

mord eller mord i februari 1937.[44] När kampen gick in i sitt slutskede blev den den slutgiltiga sammandrabbningen mellan det gammalbolsjevikiska partiet och stalinismen.[45] De moderatas sista desperata motvärn mot terrorn var ett försök vintern 1936-37 att rädda Bucharin, som båda sidor hade kommit att betrakta som den mest framträdande symbolen och representanten för gammalbolsjevismen. I och med deras misslyckande och arresteringen av Bucharin i februari 1937 började Stalins angrepp mot partiet på allvar.

Det var i denna miljö som Bucharin genomlevde de åtta sista åren av sitt liv, som förgrundsfigur, symbolisk gestalt och som offer. I likhet med den allmänna politiska historien under perioden har viktiga delar av hans tänkande och handlande mellan 1930 och 1938 förblivit dunkla och kan belysas först när de sovjetiska arkiven till slut öppnas. Till dess kan vi inte skildra 30-talets Bucharin lika utförligt och säkert som 20-talets. Men det finns tillräckligt med belägg för att avfärda uppfattningen att han efter 1929 bara var Stalins och stalinismens tjänare. Snarare hängde hans bana under trettiotalet nära samman med och var i själva verket en del av hans förtäckta kamp i tre akter inom den stalinistiska ledningen. Under den sociala omvälvningen 1930-33 fortsatte Bucharin att vara en måltavla för officiell smutskastning, förvisades till en underordnad befattning och hade inget särskilt inflytande på den officiella politiken. Mellan 1934-36, under den tillfälliga avspänningen och försoningen, återfick han en framstående officiell ställning (dock utan makt) och blev en betydelsefull talesman och symbol för den politiken. I och med dess sammanbrott blev han huvudförsvaren vid den berömda moskvarättegången i mars 1938.

Den grundläggande omständighet, som låg bakom var och en av Bucharins skiftande roller mellan 1930-38, var att han även som besegrad förblev en gestalt med ”oerhört anseende” och betydelse i partiet.[46] En del har trott att Trotskij var den främste antistalinistiske representanten under trettiotalet. Men trots hans slagkraftiga angrepp på den stalinistiska ledningen från den utländska exilen och trots hans avsevärda inflytande utomlands, spelade inte längre Trotskij och hans åsikter någon politisk roll i partiet. Det gjorde av flera skäl Bucharin och det han representerade. Ett av skälen var helt enkelt att Bucharin till skillnad från Trotskij (eller Stalins andra rival från tjugotalet, Zinovjev) alltid hade åtnjutit stor personlig popularitet i partiet, en tillgivenhet som kanske minskades men inte omintetgjordes av hans nederlag.[47] Ett annat skäl var hans bibehållna intellektuella inflytande. Efter en månadslång kampanj mot Bucharin klagade stalinister fortfarande över att ”den bucharinistiska teorin lever vidare. Dess groddar och yttringar avslöjas än här, än där på den teoretiska fronten...”[48]

Viktigast av allt var att följderna av Stalins politik fullständigt hade bekräftat Bucharins varningar om inbördeskrig, jordbrukskatastrof och ständiga industriella disproportioner och därmed ånyo gjort den bucharinistiska politiken uppskattad. Det var innebörden i Stalins envisa påstående att ”högeroppositionen är den farligaste – kraftigare eld mot högern!”[49] liksom den märkliga scenen på den sextonde partikongressen i juni juli 1930, vars huvudsyfte var ett samordnat fördömande av en återuppväckt bucharinistisk stämning och ”högeropportunism” i partiet. Lika viktigt var att nära nog varje oppositionell rörelse i partiet i början av trettiotalet – däribland anonyma flygblad och sporadiska protester, Syrtsov-Lominadzeaffären

[44] Conquest, a.a., s. 82ff, 98f, 185ff.
[45] Vilket t ex framgår av den symboliska roll som spelades av Gammalbolsjevikernas förbund och dess upplösning i maj 1935.
[46] Avtorchanov, a.a. För detta se också G. A. Tokaev, *Comrade X* (London 1956) s. 62. Det tycks också ha gällt för utländska kommunister. H. M. Wicks, *Eclipse of October* (Chicago 1957) s. 261.
[47] Sålunda var hans belackare även under denna smutskastning 1929-33 nödsakade att erkänna hans tidigare ”tjänster” och popularitet. Se t ex *Partynoe stroitelstvo* 1929:2, s. 9f; *VKA* 1929:34, s. 20 samt *16:e kongressen* I, s. 420, 515.
[48] *16:e kongressen* 1, s. 420, 515. *16:e kongressen* 1, s. 488.
[49] *Pravda* 27/5 1930; *16:e kongressen* I, s. 244f.

1930, Rjutin-gruppen 1932 och den lilla oppositionen av regeringsadministratörer under ledning av Aleksandr Smirnov 1932-1933 – var bucharinistisk till sin ekonomiska åskådning.[50] På den sextonde kongressen citerade en stalinistisk talare oroligt ett exempel på avvikande partiuppfattning i provinserna: ”Stalins politik leder till fördärv och elände ... förslagen från Bucharin, Rykov och Uglanov är de enda rätta, de enda leninistiska; endast de ... kan leda landet ur återvändsgränden...”[51] Till och med en majoritet av den centrala kontrollkommissionen, tidigare ett stalinistiskt fäste, skall ha övergått till en bucharinistisk ståndpunkt, sedan den övertygats av händelserna om att ”Bucharin har rätt, Stalin fördärvar landet”.[52]

Dessa händelser återförde inte Bucharin till makten; men de gav honom, också efter 1933 då krisen var över och tilltron till Stalin hade vuxit,[53] en enastående ställning som partiets främste representant för en icke-stalinistisk bolsjevism. Det förhållandet hjälper till att förklara våldsamheten i det stalinistiska angreppet på honom i början av 30-talet, den viktiga roll han kom att spela i de moderatas ”försoningspolitik” och till slut de brott han anklagades för. Det hjälper också till att förklara hans eget tvetydiga uppträdande och i synnerhet hans beslut att stanna kvar i partiet och verka för förändring.

Enligt konventionella politiska normer skulle katastrofen med kollektiviseringen i början av 30-talet ha störtat den stalinistiska ledningen och återinsatt bucharinisterna vid makten.[54] Men eftersom partiledarna, om än motvilligt, stödde Stalin, skärptes i stället smutskastningen och förföljelsen av Bucharin och hans anhängare i samma mån som krisen förvärrades. Ändå lyckades Bucharin vid två tillfällen tala om för partiet vad han ansåg om Stalins landsbygdspolitik. I en artikel i *Pravda* den 19 februari 1930, skriven i det beslöjade språk som var hans enda möjlighet, förlöjligade han underförstått den officiella myten om kollektiviseringen som en noggrant planerad fortsättning på NEP baserad på en våg av masstöd från bönderna. Snarare var det, skrev han, ett våldsamt slut på NEP, ”som man gick in i ... genom de extraordinära åtgärdernas och den snabbt uppkommande spannmålskrisens portar”. Dess ”betydande kostnader”, tillade han, ”berodde på statens användning av de hårdast tänkbara utomekonomiska tvångsmedel”.[55]

Den 7 mars 1930, fem dagar efter Stalins plötsliga anklagelse mot de lokala tjänstemännen, svarade Bucharin genom att i praktiken fastställa det verkliga politiska och moraliska ansvaret för katastrofen på landsbygden. I en historisk polemik som skenbart var riktad mot en nyligen publicerad påvlig encyklika mot bolsjevismen, utvecklade han en sinnrik men omisskännlig analogi mellan den ”likdöda” lydnad och ”ideologiska prostitution och principlösa inställsamhet”, som påtvingades av Loyolas jesuitorden, och stalinismen. Sedan analogin väl fastställts, fördömde han sedan Stalins kollektivisering genom att citera från en kritisk, ”humanistisk” historik över påvedömet:

> Om de (påvarna, N.B.) dödar själen, vilken rätt har de att kalla sig Kristi ställföreträdare? Var finns likheten mellan deras institutioner? Han sade en gång till Petrus: ”Föd min hjord.” Men vad gör

[50] Gajsinskij, a.a., s. 177, 247f. För Smirnovgruppen, se *KPSS i resolutioner* III, s. 199. En innehållsanalys av *Pravda*s angrepp på oppositionella manifestationer i maj-juni 1930 visade att ungefär 85 % av försyndelserna var ”högeravvikelser” på ett eller annat sätt. *BO* 1930:14. Som Stalin framhöll hade t o m vänsterns ekonomiska opposition i huvudsak blivit ”höger”. *Works* XIII, s.370.

[51] *16:e kongressen* I, s. 324. För liknande medgivanden om omfattande högerstämningar 1930-3, se *Bolsjevik* 1930;21 och *From the First to the Second Five-Year Plan*, s. 129. De var särskilt starka i Moskva. Se *Pravda* i maj den 26, 29 och 31 1931. Se också *SV* 14/6 1930 och *BO* 1933:34.

[52] *BO* 1930:19.

[53] *Letter*, s. 15.

[54] Något som har framhållits av T. Szamuely, ”The Elimination of Opposition Between the Sixteenth and Seventeenth Congresses of the CPSU” i *Soviet Studies* (januari 1966) s.321.

[55] ”Den stora återuppbyggnaden”, *Pravda* 19/2 1930. Hans anmärkningar angreps genast. *Bolsjevik* 1930:7-8.

> påvarna? Driver de inte de kristna, utarmade av påvlig utplundring till svält — skinnar de inte ständigt sin hjord och skär den in på köttet, då de klipper den?[56]

Stalins ”utplundring” av bönderna hade med andra ord inget att göra med Lenins arv eller bolsjevismen.

Denna svidande dom gjorde slut på Bucharins tillträde till den centrala pressen. Det skulle dröja tre år innan han återigen fick skriva om politiska ämnen i vare sig *Pravda* eller *Izvestija* Han övergick därför först till en annan form av protest, officiellt fördömd som ”Bucharins tigande konspiration”. Som en följd av kollektiviseringskrisen ansåg man snart att den deklaration, där han själv, Rykov och Tomskij erkänt sina politiska fel i november 1929, var otillräcklig. Stalin krävde nu att Bucharin helt och hållet skulle ta avstånd från sin oppositionella politik och anklagelser, liksom också från sina anhängare hemma och utomlands.[57] Bucharin vägrade och vid ett tillfälle tidigt 1930 är det möjligt att han hotade med att begå självmord.[58] Den ojämna kampen mellan en mobiliserad press, som i gälla tonfall krävde avbön från honom och den trotsigt stumme Bucharin fortsatte under större delen av 1930. Den utgjorde det ledande skådespelet på den sextonde kongressen. Samtidigt som talare efter talare krävde, att den ”store tyste” skulle förena sig med Rykov och Tomskij i deras självkritik inför mötet, bojkottade Bucharin kongressen, trots att den på ett självmotsägande sätt omvalde honom till centralkommittén. Hans nio månader långa tystnad, rasade en stalinist, var ”ytterst betecknande” för andra som delade hans åsikter.[59]

Den 19 november 1930 och efter långvariga ”förhandlingar” undertecknade Bucharin till slut ännu ett tvetydigt uttalande.[60] Återigen erkände han svävande ”mina misstag”, tog avstånd från ”alla försök till hemlig kamp mot partiledningen” och manade till ”solidaritet kring centralkommittén”. Hans främsta eftergift var att han fördömde alla ”avvikelser från partilinjen”; men han gjorde inte det man hade krävt, nämligen att uttryckligen överge sin egen politik eller sina anklagelser från 1928-29 och vägrade i själva verket bestämt att ta tillbaka sina åsikter om den europeiska kapitalismen och sålunda sitt förakt för Stalins kominternlinje. Inte heller gav han efter för bruket att lovprisa generalsekreteraren, eller ens nämna honom, utan klargjorde att hans förslag var riktat till ”partiets centralkommitté” och inte till Stalin. Det var ett kompromissdokument som motvilligt accepterades som ett ”minimum” och bidrog föga till att förbättra förhållandena mellan Bucharin och stalingruppen. När Molotov på ett sammanträde med centralkommittén följande månad antydde att uttalandet fortfarande var otillräckligt, svarade Bucharin föraktfullt: ”ni har makten; om ni vill, kan ni tolka det efter behag”.[61]

Men i det politiska läget 1930 var ytterligare en ångerfylld gest från Bucharins sida, om än bara formell, en viktig händelse, som var demoraliserande för hans anhängare och nyttig för Stalin.[62] Varför Bucharin gick med på det, om än på detta minimala sätt, måste återigen härledas från lösryckta uppgifter. Även om han fortfarande bekymrade sig för sina unga

---

[56] Bucharin, *Etyder*, s. 341ff. Artikeln ”Finanskapitalet i påvens mantel” publicerades ursprungligen i *Pravda* 7/3 1930. Bucharins analogi mellan jesuiter och Stalin var uppenbar men han infogade också en avslöjande ledtråd – en indirekt anspelning på Stalins ”förtvinade” arm. Etyder, s. 338. Bertram Wolfe var den förste forskare, som lade märke till artikelns betydelse. A.a., s. 36f.

[57] Gajsinskij, a.a., s. 253.

[58] Se Nicolaevsky, a.a., s. 24.

[59] *16:e kongressen* I, s. 246, 367. Det ryktades att Bucharin hade varit sjuk under kongressen, men – som stalinister framhöll – uteslöt det inte ett skrivet uttalande.

[60] *Pravda* 20/11 1930. Förhandlingarnas natur kan anas utifrån Molotovs redogörelse i *Bolsjevik* 1931:3, Kaganovitjs artikel i *Pravda* 30/12 1930 och Gajsinskij, a.a., s. 302ff.

[61] *Bolsjevik* 1931:3.

[62] Rjutingruppen kritiserade sålunda Bucharin i det sammanhanget. Se *BO* 1932:31 och *Case of the Anti-Soviet Bloc* s. 163.

skyddslingars öden, tycks andra överväganden nu ha spelat den avgörande rollen. I november hade episoden med Syrtsov och Lominadze slutgiltigt visat, att partiets ledarskikt inte skulle överge Stalin och att det därför var hopplöst med en meningsfull opposition inom partiet, åtminstone för tillfället.[63] Utan att kunna vända sig offentligt till partiet eller landet stod därför Bucharin inför ett val mellan någon form av eftergift för Stalin och ett fruktlöst motstånd (”hemlig kamp”) – en linje som innebar att han riskerade att uteslutas ur partiet och gå miste om varje kommande politisk roll han annars hade kunnat spela.[64]

Bakom detta men nära sammanhängande därmed låg det större problem som Bucharin gång på gång ställdes inför under de återstående åren. Hans våldsamma fientlighet mot Stalins brutala politik var otvetydig: han kände medlidande med de förföljda bönderna av ”humanitära skäl” och han såg de oekonomiska och kostsamma industriprojekten ”som omättliga monster, som slukade allting, och berövade de breda massorna konsumtionsvaror...”[65] Men samtidigt bibehöll han sin tro på revolutionen och på partiet och bands på så sätt psykologiskt och politiskt till systemet. Hur brutalt och oekonomiskt det än skedde, fullföljde ändå Stalin mål – industrialisering, kollektivisering av jordbruket, teknologiskt framsteg, nya former av arbetsorganisering – som var gemensamma för alla bolsjeviker, inklusive Bucharin.

Om hans opposition mot stalinismen under hans sista år därför fick en tragisk dimension, föreföll den också ofta hopplöst otillräcklig och patetisk. Som Bucharin förklarade senare, skapade denna blandning av tvivelaktiga stalinistiska metoder och gemensamma bolsjevikiska mål ”en märklig dubbelhet”, en ”dubbel psykologi”, som förvärrades ytterligare av läget på landsbygden, som äventyrade inte bara Stalins politik utan själva den bolsjevikiska regeringen under åren av kollektivisering. Om Stalins ledning hade bekräftat Bucharins värsta farhågor, hade också dess konsekvenser ställt honom och hans anhängare ”bokstavligen på tjugofyra timmar på den andra sidan” som talesmän för upproriska bönder. Deras motstånd hotade det sovjetiska systemet och deras vrede, fruktade Bucharin nu, kunde inte längre förenas ens med hans egen moderata politik.[66]

Med tanke på hans speciella ställning, hans lojalitet med partiet och revolutionen, hade Bucharin i det rådande politiska läget uppenbarligen inget val. Strax därefter citerade han från Engels om det dilemma som Goethe hade ställts inför och som uppenbarligen också gällde honom själv: ”att existera i en miljö, som han med nödvändighet kände förakt för och ändå vara bunden till den som den enda i vilken han kunde verka...”[67] Genom att underteckna ett kompromissuttalande 1930 intog Bucharin en ”mellanställning” mellan öppet motstånd och den översvallande glorifiering av Stalins ledning och de ömkliga avböner som höll på att bli till politiska normer.[68] Han vidhöll den hållningen under de följande två åren, inledde sina tillfälliga offentliga uttalanden med formella försäkringar om ”socialismens seger”, undvek och talade mot organiserad opposition och varnade dem som han försvarat tidigare, som de

[63] Kommande moderata i politbyrån tog aktiv del när det gällde att störta Syrtsov och Lominadze. Se t ex Kirovs tal i *Pravda* 2/12 1930.
[64] Pressen hotade nu Bucharin med uteslutning. *Pravda* 4/11 1930. Lika olycksbådande var det att Bucharin åsikter sammankopplades med de åtalade vid rättegången 1930 mot tidigare specialister. Se *Pravda* 9/10, 10/10 1930 och *Propagandist* 1930:3-4.
[65] Se hans anmärkningar i *Case of the Anti-Soviet Bloc* s. 381 och Nicolaevsky, a.a., s. 18.
[66] *Case of the Anti-Soviet Bloc* s. 380, 776; *17:e kongressen*, s. 124f. Joseph Berger, *Nothing But the Truth* (New York 1971) s. 99. En sovjetisk historiker har dragit slutsatsen att Stalins politik 1929-33 skapade ”ett hot mot själva den proletära diktaturens existens”. *Se Studier om kollektiviseringens historia*, s. 45.
[67] *Etyder*, s. 151.
[68] Se hans tillbakablickande anmärkningar i *Pravda* 14/1 1933.

partilösa specialisterna, att han inte längre kunde skydda dem och att de också nu måste välja mellan ”två läger”.[69]

Denna politiska hållning gjorde inte slut på den officiella smutskastningen av Bucharin och hans politik; antibucharinism var nu ett centralt inslag i den stalinistiska ideologin. Men det blev möjligt för honom att göra en energisk insats under hela omvälvningen 1930-33 från den underordnade posten som forskningsdirektör först under det Högsta ekonomiska rådet och sedan, då det avskaffades 1932, under det nya kommissariatet för den tunga industrin. Det i sin tur gjorde det möjligt för honom att spela en ledande roll i Vetenskapsakademin, att föreslå den sovjetiska delegationen till den internationella kongressen för vetenskapshistoria och teknologi i London i mitten av 1931 (där hans framträdande gjorde ett djupt intryck på åhörarna men upprörde den konservativa pressen, som försökte utnyttja det mot Labour-regeringen), att publicera artiklar om kulturella och vetenskapliga ämnen och deltaga i utgivningen av en närbesläktad tidskrift. Dessa uppgifter gjorde honom till en inofficiell men framstående talesman för den sovjetiska vetenskapskåren, som han kom att företräda inför inte alltid uppskattande myndigheter samt inför utländska besökare.[70] Trots att han fortfarande satt kvar i centralkommittén var naturligtvis en sådan verksamhet betydelselös i jämförelse med hans tidigare bana. I likhet med andra som förvisats från makten fick den påtvingade fritiden honom att åter ägna sig åt privata intressen, som han hade offrat för politiken: åt måleri och det långvariga studium, som han hade påbörjat under emigrationen, av Marx' inflytande på det moderna tänkandet.[71]

Det var också under den perioden som Bucharin fick en ny familj, ett under andra omständigheter prosaiskt faktum, som senare fick politisk betydelse. Han hade skilt sig från sin första fru, Nadezjda Lukina, i början eller mitten av tjugotalet och levde sedan under flera år tillsammans med Jesfir Gurvitj, som också var partimedlem och välkänd ekonom, som födde honom en dotter, Svetlana. Det förhållandet hade tagit slut kring början av trettiotalet; i början av 1934, vid fyrtiofem års ålder, gifte sig Bucharin med Anna Michajlovna Larina, ”en ung flicka av sällsynt skönhet”, dotter till den gamle bolsjeviken Jurij Larin. De fick en son, Jurij, 1936. Bucharin skall ha älskat sin unga fru och sitt barn mycket. Oro för deras välfärd kom att påverka hans handlande under 1937-38.[72]

I politiskt avseende var således Bucharins roll 1930-33 hans minst viktiga sedan revolutionen. Men till följd av hans ställning var även hans mindre viktiga verksamhet av en viss betydelse. I sina uppsatser om kultur, filosofi och vetenskap, om Goethe, Heine, Darwin och poeterna Majakovskij och Brjusov, för att ta några exempel, höll han vid liv ett äkta marxistiskt synsätt

---

[69] Ett intressant exempel på Bucharins offentliga uppträdande var hans vägran att ansluta sig till ritualen att översvallande lovorda Stalin och erkänna honom som ledaren for och arkitekten bakom landets resultat. Under åren 1930-2 nämnde han i själva verket Stalin sällan vid namn och hänvisade i stället till ”partiets ledning ... och dess centralkommitté”. När han erkände Stalins roll valde han en blygsam formulering: ”centralkommittén under ledning av Stalin”. Se t ex *Etyder*, s. 304. För hans varning till specialister, se ibid, s. 242, 290. För en annan tolkning av det talet, se Graham, a.a., s. 186f.

[70] Han var föreståndare för Akademins institut för naturvetenskapernas och teknologins historia V.O.K.S, vol. V (1933) s. 18. Hans roll där diskuteras av Graham, a.a., För kongressen i London och hans besök, se hans rapport i *Science at the Crass Roads* (London 1931) och hans ”Science and Politics in the Soviet Union”, *New Statesman* och *Nation* 11/7 1931. Se också skildringar i J. G. Crowther, *Fifty Years with Science* (London 1970) s. 76ff; *Science at the Cross Roads* (andra uppl. 1971) s. xi-xxix; *VKA* 1931:8-9 samt Colin Holmes, ”Bukharin in England”, *Soviet Studies* (juli 1972). För hans mottagande av utländska vetenskapsmän i Sovjet, se Crowther, a.a., s. 86 och Julian Huxley, *A Scientist Among the Soviets* (New York 1932) s. 64. För en samling av hans essäer, se *Etyder*. Hans tidskrift, *Socialistiskt uppbygge och vetenskap*, också känd under namnet *Sorena*, började utkomma 1931. Den angreps senare som ”en fånge för borgerlig ideologi”. *Pravda* 8/2 1937.

[71] Två av hans målningar utställdes 1931. Alexander Weissberg, *The Accused* (New York 1951) s. 185. Ett brottstycke av hans arbete om Marx publicerades 1933: ”Marx' lära och dess historiska betydelse”.

[72] Sammanfogat från följande: Orlov, *Stalin's Crimes*, s. 280; Löwy, a.a., s. 279f, 388f; Allilujeva, a.a., s.30; *Russkaja mysl* 28/10 1971 och *Posev* (juni 1969) s. 59.

i ett samhälle, som alltmer berövades den seriösa marxismen och visade den förakt.[73] Hans långa uppsats om ”Marx' lära och dess historiska betydelse”, som skrevs 1933 till femtioårsminnet av hans död, var kanske den sista framställningen av klassisk marxism som publicerades i Stalins Ryssland. Bland annat fastställde den än en gång Marx' tes att ”statsmaktens huvuduppgift är att garantera exploateringsprocessen”, en påminnelse som inte passade in i trettiotalets officiella etatism och som omedelbart fördömdes för det.[74]

Men den fråga som intresserade Bucharin mest var vetenskapen och dess utveckling i Sovjetunionen. Som ledare för industriforskningen förestod han den stora expansionen av vetenskapliga institut och inrättningar under början av trettiotalet och skrev utförligt om de åtföljande problemen. Dessa arbeten är märkliga i två avseenden. Det tidiga sovjetiska trettiotalet såg det första försöket i något land att genomföra en planering av den vetenskapliga forskningen och utvecklingen, ett försök vars betydelse man erkänner nu. Bucharin spelade en ledande roll i detta pionjärarbete och hans artiklar och tal om metodologiska och teoretiska aspekter på vetenskapsplanering var enligt en västlig vetenskapshistoriker av verklig betydelse och ”skulle även nu vara lämplig läsning för vetenskapsadministratörer, också i demokratiska länder”.[75] Bucharins ström av uttalanden om vetenskapliga och teknologiska frågor gav honom dessutom en politiskt försiktig möjlighet att fortsätta att protestera mot Stalins första femårsplan och försvara sina egna, nu utdömda åsikter. Han gjorde det på två sätt. Det ena var att under 1929-33 gång på gång hävda att en teknologisk revolution måste utgöra grunden för en verklig industrialisering och att därför ”*det vetenskapliga forskningsnätverket måste växa snabbare än till och med de ledande grenarna av den socialistiska tunga industrin*”.[76] Den tesen utmanade genast Stalins princip om den tunga industrins företräde, förkastade hans rådande ”gigantomani” och tog ställning för förbisedda ”kvalitativa indikatorer” för den industriella utvecklingen. Bucharins andra form av kritik hade att göra med hans definition av ”förnuftig” vetenskapsplanering, som helt enkelt var en tillämpning av hans föreställning om ekonomisk planering i allmänhet. En plan för vetenskaplig forskning måste till exempel undvika ”byråkratisk förvrängning”; man måste kombinera centraliserade riktlinjer med decentraliserad självständighet; den måste bygga på ”flexibilitet och elasticitet” och lämna utrymme för det oförutsedda och ge ”reservtid” för uppfyllelsen. Det krävdes inte mycket fantasi för att förstå att dessa förslag och Bucharins åtföljande kritik av den ”vanvettiga, byråkratiska, klumpiga *metoden* för planering” stod för hans fortsatta invändningar mot Stalins första femårsplan och dennes rekommendationer för den andra.[77]

Bucharins kontakter med den framväxande moderata fraktionen i ledningen uppstod förmodligen i samband med detta. Ordzjonikidze, den inflytelserike moderate politbyråmedlemmen, som ständigt hjälpte besegrade oppositionella, hade tagit över det Högsta ekonomiska rådet från Kujbysjev 1930 och blivit ledare för det viktiga Kommissariatet för tungindustrin, då det tillkom 1932. Han var därför Bucharins administrative överordnade 1930-33. Det var ungefär vid den tid då Ordzjonikidze inledde sin framgångsrika kampanj för en mer balanserad och realistisk andra femårsplan som Bucharin fick en allt mer framskjuten ställning i kommissariatet; ibland representerade han det även officiellt i Ordzjonikidzes frånvaro.[78] Kring 1932 hade han blivit medlem av dess styrande presidium och utsetts av kommissionen till att

---

[73] Se *Etyder* och hans ”Några tankar om det sovjetiska måleriet” i *Izvestija* 11/7 1933.
[74] ”Marx lära”, s. 79 och angreppet från Pasjukanis i *VKA* 1933:5.
[75] Graham, a.a., s. 45, 56ff och hans 'Bucharin and the Planning of Science”, *The Russian Review* (april 1964). Se i sht Bucharins rapporter i *Etyder*, s. 236-305 och *Sorena* 1933:1.
[76] *Etyder*, s. 276. Han hävdade nödvändigheten av en ständig ”teknologisk revolution”. Se *Pravda* 15/12 1929 och 19/2 1930; ”Teknik och ekonomi under planhushållning”, För industrialisering 20/3 1930; ”Världskrisen, SSSR och tekniken”, *Sorena* 1933:1 och ”Omorganiseringen av ledningen och problemen med industrins vetenskapligt-tekniska utrustning” *Pravda* 4/8 1933.
[77] *Etyder*, s. 291ff.
[78] *Sorena* 1932:9-10. Han talade på den sjuttonde partikonferensen 1932 som representant för kommissariatet.

utforma den nya planen, en märklig utveckling för en person, vars plan- och industrifilosofi av Stalin betecknats som ”främmande”.[79]

Några månader senare tog Bucharin ett steg, som inom kort också ändrade hans ställning i partiet. Då han talade inför centralkommittén i januari 1933, övergav han sin ”mellanståndpunkt” och ångrade mer fullständigt sin ”skuld” och sina ”helt och hållet felaktiga” ställningstaganden 1928-29. Han åberopade två av de skäl som låg bakom beslutet att ”mellanståndpunkter” inte längre var hållbara och att alla delar av partiet måste sluta upp bakom den sittande ledningen: de var de ”oerhörda faror” som utgjordes av böndernas motstånd och hungersnöden, som nu var i sin mest mordiska fas, och av händelserna i Tyskland, som kom att föra Hitler till makten två veckor senare.[80]

Ett annat och outtalat övervägande låg också bakom hans handling. I samband med Rjutinaffären tre månader tidigare hade moderata i politbyrån visat sin beredvillighet och förmåga att gå emot Stalin. (Bland dem som sattes i samband med Rjutin fanns tre av Bucharins personliga skyddslingar.)[81] På centralkommittémötet i januari började nu de moderata göra sig gällande i större politiska frågor.[82] För Bucharin var det uppenbart att partiet och landet gick in i en ny period av ovisshet men också av möjliga förändringar av den sovjetiska inrikes- och utrikespolitiken. För att deltaga i och påverka dessa händelser måste också han sluta upp bakom fasaden av enhällighet och okritiskt accepterande av Stalins hittillsvarande ledarskap bakom vilket en tyst kamp om landets kommande kurs skulle utkämpas. För Bucharins del innebar detta att det först var nödvändigt med den fullständigare avbön, som han avgav i januari 1933. Inom några månader började det, för första gången på tre år, dyka upp artiklar av honom om större politiska frågor i den centrala pressen. Det försiktigt framförda budskapet i dem gick ut på att den krigiska perioden av ”revolution ovanifrån” gick mot sitt slut och att ”en ny period” inleddes.[83]

De centrala inslagen — om än inte alla — i Bucharins förhållande till den moderata gruppen i Stalins politbyrå är klara. Även om det betydde en del att varken Kirov eller Ordzjonikidze hade varit hätska antibucharinister 1928-29, så var den avgörande faktorn likheten mellan deras tänkande 1934-36 och Bucharins under tjugotalet.[84] Även om förhållandena i landet nu var annorlunda, så var de moderatas ”försoningspolitik” och samhällsfred en upprepning av Bucharins syn på NEP som ”normaliseringen” av det sovjetiska systemet efter krigskommunismens överdrifter. På samma sätt fanns det en likhet mellan deras försvar för bättre levnadsvillkor och en ”välmående kollektivbonde” och deras centrala argument att krigshotet (nu från Nazityskland) gjorde det nödvändigt att försäkra sig om befolkningens vilja att försvara det sovjetiska systemet. Dessa grundläggande likheter med misskrediterade bucharinistiska föreställningar erkände man naturligtvis inte öppet.[85] Men de återspeglades i olika politiska händelser. I en av dem var till exempel den unge bucharinisten och förre redaktören för *Leningrad Pravda*, Petr Petrovskij, inblandad. Som kompromisslös antistalinist hade han

---

[79] N. Popov, *Studier om det allunionella kommunistpartiets historia*, II (15:e uppl. Moskva 1932) s. 304 och *17:e konferensen*, s. 138.
[80] *Pravda* 14/1 1933.
[81] Slepkov, Maretskij och Petrovskij. *Pravda* 11/11 1932.
[82] Nicolaevsky, a.a., s. 741. De offentliggjorda förhandlingarna från plenumet antydde bara de faktiska motsättningar som förekom. Jfr t ex Stalins och Ordzjonikidzes tal i *From the First to the Second Five Year Plan*.
[83] *Pravda* 4/8 1933 och hans 'Segrarnas år'; Plannovoe chozjajstvo 1933:7-8. Ett avgörande tecken på hans nya ställning var hans artikel till första maj ”Vetenskapens banér i den proletära diktaturens händer”, *Izvestija* 1/5 1933.
[84] För Kirov, se kap. 9 not 247.
[85] Men de gick heller inte förbi oförbemärkta. På den 17:e partikongressen lade Stalin märke till att åsikterna ”hos en del av partimedlemmarna”, som krävde en allmän avspänning ”är precis likadana som högeravvikarnas välkända åsikter”. *Works* XIII, s. 357f.

sammankopplats med Rjutin-affären och suspenderades som partimedlem 1932. Två år senare dök han upp i Kirovs leningradorganisation som ledare för dess ideologiska avdelning samt, ännu en gång, som redaktör för *Leningrad Pravda*.[86]

Men det var Bucharins egen politiska återkomst som i partiets ögon symboliserade de moderatas framgång. Scenen för hans återkomst var den sjuttonde partikongressen i januari 1934, den första han talat till efter 1927. Hans tal som förenade den obligatoriska uppslutningen bakom Stalins ledarskap med (som vi skall se) en kritisk värdering av hans utrikespolitik, mottogs med utdragna applåder av den församlade partieliten.[87] När centralkommittén sammanträdde efter kongressen, blev Bucharins betydelse i den hemliga dragkampen mellan de moderata och stalinisterna i politbyrån ännu mer framträdande. Även om han degraderades från fullvärdig medlem till kandidatmedlem av centralkommittén, så utnämndes han till chefredaktör för regeringsorganet *Izvestija* Eftersom den dagstidningen kom närmast efter *Pravda* som auktoritativt språkrör för den officiella politiken, var Bucharins utnämning särskilt betydelsefull.[88] Som ett dramatiskt bevis för de moderatas framgång gav utnämningen honom en ställning både som symbol och framstående talesman för deras försoningsprogram.

Två efterföljande händelser belyste ytterligare Bucharins speciella roll i den reformistiska politiken. Den första var de sovjetiska författarnas invigningskongress, som sammanträdde under stor uppståndelse i augusti 1934 för att fira bildandet av en ny organisation, som omfattade alla sovjetiska författare. I efterhand har man sett kongressen som inledning till en mycket hårdare regimentering av litteraturen på grundval av den påtvingade doktrinen om ”socialistisk realism”. Men just då, efter fyra år av partistödd ”klasskamp på den litterära fronten”, välkomnade författare och konstnärer kongressen som början på en officiell avspänning och anledning till ”stora förhoppningar och sköna förväntningar”.[89] En annan viktig anledning till denna optimism var Bucharins framträdande som en av tre officiella talare. Känd som en motståndare till partidiktat inom litteraturen och även under trettiotalet som en som ingrep för att hjälpa impopulära författare,[90] tycktes hans närvaro i talarstolen bekräfta förväntningarna om en försoning mellan regimen och den kulturella intelligentsian.

Hans märkliga tre timmar långa tal till kongressen förstärkte det intrycket och överskuggade de andra huvudtalen av Gorkij och Stalins kommande kulturella redskap, Andrej Zjdanov. Bucharins ämne var sovjetisk poesi; men hans verkliga ämne var faran att partiets ”tvångsdirektiv” för litteraturen sedan 1929 skulle leda till en ”byråkratisering av de skapande processerna och tjäna konstens hela utveckling illa”. ”Upprepningar av tidningsartiklar” och 'rimmade slagord' (uppskattade av den stalinistiska ledningen) 'är naturligtvis inte någon konst'.” En socialistisk civilisation krävde en ”kraftfull, rik och mångskiftande konst”, vars andliga drivkraft var en ”humanism” som omfattade ”hela känslolivet – kärlek, glädje, rädsla, ångest, vrede och så vidare i det oändliga – all vår längtan och passion...” En sådan konst, vidhöll han alltjämt, kunde bara växa fram ur ”mångfald och kvalitet” och ur en ”omfattande frihet till tävlan i det kreativa sökandet”. För att understryka sitt resonemang avfärdade han officiellt erkända ”agitatoriska poeter” som föråldrade och lovordade utförligt missgynnade lyriska poeter, i synnerhet den trotsigt apolitiske Boris Pasternak.[91]

---

[86] *Pravda* 11/1 1932; A. Michajlov, *Den första tioårsplanen: anteckningar av en komsomolveteran* (Moskva 1965) s. 227; Bega/V. Aleksandrov, *Petrovsky* (Moskva 1963) s.303.
[87] Se not 36 ovan.
[88] *Letter*, s. 37. Hans utnämning var daterad den 21/2 och tillkännagavs i *Izvestija* 22/4 1934.
[89] Michail Koltsov, hur han var (Moskva 1965) s. 97.
[90] Det bäst dokumenterade fallet av hans hjälp till illa behandlade författare gällde den olycklige poeten Osip Mandelstam. Se Mandelstam, *Hope Against Hope*, s. 221 112ff, 136, 145. Han hjälpte också författarna Ehrenburg och Pantelejmon Romanov. Ehrenburg, a.a., s. 235; V. Zavalishin, *Early Soviet Writers* (New York 1958) s. 281.
[91] Första allunionella sovjetiska författarkongressen (Moskva 1934) s. 479-503, 573ff, 671.

Den förbluffade frispråkigheten och liberalismen i Bucharins anförande gjorde en del ”agitationsförfattare” rasande men hänförde majoriteten av åhörarna och de jublade entusiastiskt över hans tal. ”Många författare”, sägs det, ”föll bokstavligen i varandras armar och talade andlösa av glädje om utsikterna till en verklig frigörelse för konsten”.[92]

Men när allt kom omkring visade sig den avspänning och kulturella ”vår” som symboliserades av Bucharins tal till författarkongressen vara kortlivade. Tre år senare, då de moderata i politbyrån krossats och Bucharin satt i fängelse och många författardelegater själva blivit offer för terrorn skulle den stalinistiska pressen komma att utpeka Bucharins tal som ett illvilligt försök att ”förvirra och demoralisera partilösa författare”.[93]

Den andra större händelse, som satte Bucharin i samband med reform uppifrån, var inrättandet i februari 1935 av en kommission som skulle förbereda en ny sovjetisk författning. Formellt var Stalin ordförande i kommissionen, som bestod av trettio medlemmar, däribland Bucharin, som senare anförtrodde att han ensam med litet hjälp av Radek hade skrivit dokumentet ”från det första ordet till det sista”.[94] Med tanke på deltagandet av jurister och den omfattande offentliga diskussion, som föregick författningens antagande i december 1936, är detta förmodligen missvisande, även om det är troligt att Bucharin förberedde eller utformade det slutgiltiga utkastet. Hur det än förhåller sig med det, så tycks det ha varit allmänt känt då, vilken central roll Bucharin spelade för utarbetandet av författningen (som officiellt kallades för ”Stalinförfattningen” och som till stora delar återfinns även i den nya författningen) och i synnerhet dess föreskrifter om allmän rösträtt, hemliga val, möjligheten av val med flera kandidater och uttryckliga medborgerliga rättigheter.[95] Även om det var få människor, som tog det officiella påståendet på allvar att konstitutionen garanterade en verklig ”demokratisering”, framstod den för många inom och utom partiet som ytterligare belägg för att en period av samhällsfred och laglighet hade inletts, att ”folket måste få mer utrymme. Det kan inte längre skjutas åt sidan”.[96]

Men hur dramatiska (och till slut fruktlösa) som författarkongressen och den nya författningen än var, så var det Bucharins redaktörskap på *Izvestija* som gav honom en framskjuten ställning och offentligt inflytande 1934-36. För första gången sedan tjugotalet förekom hans signerade artiklar och osignerade ledare om angelägna politiska frågor regelbundet i en tidning, som lästes troget av det styrande skiktet och den bildade sovjetiska allmänheten. Inom några månader hade han skapat samma kamratliga intellektuella stämning på *Izvestija*s redaktion, som hade präglat hans arbete på *Pravda*. Han anställde skickliga författare, däribland sin vän från pojkåren, Ehrenburg, och den förre trotskisten Radek och skaffade tidningen ett rykte som den mest vitala och kritiska av alla sovjetiska tidningar.[97]

För detta liksom för sin politiska framgång i allmänhet måste Bucharin naturligtvis betala ett pris; hans avbön, som upprepades på den sjuttonde partikongressen, var bara en del av detta

---

[92] Gleb Glinka i *Novij Zjurnal* 1953, s. 136; Gustav Regler, *The Owl of Minerva* (New York 1960) s. 208; Berger, a.a., s. 106f. Bucharin bemötte ”våldsamma angrepp” i sina avslutande inlägg och i ett särskilt uttalande, som offentliggjordes senare på kongressen. För kongressen och dess roll, se också Michail Korjakov i *Novoe russkoe slovo* 10, 13 och 17/6 1971.

[93] *Pravda* 17/5 1937. Även vid den tidpunkten skilde sig den stalinistiska inställningen till kongressen påtagligt från Bucharins. Se ledaren i *Pravda* 1/8 1934.

[94] *Izvestija* 8/2 1935; Nicolaevsky, a.a., s. 23.

[95] Nicolaevsky, a.a., s. 22; G. A. Tokaev, *Betrayal of an Ideal* (London 1954) s. 3. Bucharin själv betonade vikten av dessa bestämmelser. Se hans ”Den socialistiska statens författning” i *Izvestija* 14/6 och 15/6 1936. Det finns också lösryckta belägg för att Bucharin tänkte sig en utveckling mot något slags tvåpartisystem eller åtminstone val med två valsedlar. Se Nicolaevsky, a.a., s. 15f och Tokaev, *Comrade X*, s. 43.

[96] *Letter*, s. 57f samt Bucharin citerad i Nicolaevsky, a.a., s. 12.

[97] För förstahandsskildringar av Bucharins redaktörskap, se de anonyma memoarer som publicerades i den sovjetiska samizdat-tidskriften *Polititjeskij dnevnik* 55 (april 1969) samt Crowther, a.a., s. 143. För tidningens anseende, se Berger, a.a., s. 105 och *The Times* 16/3 1938.

pris. Den stalinistiska politiken, sade en av dem som överlevde, ”utrotade inte bara de hederliga, utan korrumperade de levande”[98] Även under den relativt liberala mellanperioden 1934-36 måste man för att få deltaga i politiken ansluta sig till stalinkultens ritualer, förfalskningen av partihistorien, nedsvärtningen av oppositionella åsikter och förvrängningen av stora händelser som kollektiviseringen.

Bucharin, som var en känd men maktlös politiker och nu redaktör för regeringstidningen, kunde inte undslippa dessa ceremonier. Istället försökte han begränsa sin delaktighet (”korrumpering”) och hålla fast vid något slags ”politisk moral”.[99] I likhet med de moderata inom politbyrån, som gav efter för Stalins ”svaghet för sådant smicker” och samtidigt fortsatte med sin avvikande politik, gick också Bucharin med på ”att tända rökelse framför Stalin och lovorda hans person” men ofta på ett sätt som var så tvetydigt att det inbjöd till tvivel.[100] När Stalin iscensatte en storslagen kollektivjordbrukarkongress i februari 1935 för att hylla ”socialismens seger på landsbygden”, gick den kände motståndaren till tvångskollektivisering med på att tala till mötet, men i ett helt annorlunda tonfall. Och när Pokrovskij och dennes tidigare ortodoxa historieskrivning fördömdes postumt, bidrog Bucharin med en polemisk artikel, men en vars huvudkritik bara beklagade Pokrovskijs abstrakta sätt att behandla rysk historia.[101] I andra avseenden vägrade Bucharin helt enkelt att foga sig och lämnade inga bidrag till den nynationalistiska rehabiliteringen av tsarismen eller omskrivningen av partihistorien.[102] Framför allt vägrade han att ta avstånd från bolsjeviker som hotades av Stalins hämndlystnad. Medan andra, som tillhört oppositionen, däribland Rykov, uppmanade domstolen att inte visa ”någon barmhärtighet” mot Zinovjev och Kamenev, förblev Bucharin tyst.[103]

Det pris han betalade måste ha sett rimligt ut i utbyte mot en central och förhoppningsvis inflytelserik roll, genom att få skriva och deltaga i det offentliga livet, i den ödesdigra kampen mellan försoningens och terrorns fraktioner. Det var oerhört mycket som stod på spel, menade Bucharin, – den bolsjevikiska revolutionens kommande utveckling, liksom landets och världspolitikens; hans artiklar och ledare 1934-36 var en central del av de moderatas ansträngningar att få till stånd en enighet inom partiet kring samhällsfred och reform i landet.[104] Man måste

---

[98] *Allunionella konferensen, s*. 270.

[99] Se diskussionen om det problemet i *Letter*, s. 48ff, för vilket Bucharin antingen var författaren eller huvudkällan.

[100] Ibid, s. 55. På den 17:e partikongressen kallade han Stalin ”den ärorike fältmarskalken för de proletära styrkorna”, en märklig benämning i bolsjevikiskt sammanhang, vilket Bucharin själv lät förstå, när han två månader senare prisade den sovjetiske presidenten Kalinin som ”inte någon fältmarskalk Hindenburg”. *17:e kongressen*, s. 129 och *Izvestija* 30/3 1934. Vid några viktiga tillfällen nämnde han inte Stalin alls, ett ovanligt förbiseende. Se t ex hans första majartikel ”Varför vi kommer att segra”, *Izvestija* 1/5 1934. I andra sammanhang beskrev han Lenin på ett sätt, som nu var förbehållet Stalin. Se hans ”Vår ledare, vår lärare, vår fader”, *Izvestija* 21/6 1936. Hans minst återhållsamma bidrag till Stalinkulten kom sent, när faran för honom var mycket stor. *Izvestija* 15/5 1936.

[101] *Kolchozjordbrukens slagbrigadörers första allunionella kongress 11-17/2 1935* (Moskva 1935) s. 145ff; Bucharin ”Behöver vi en marxistisk historisk vetenskap?”, *Izvestija* 27/1 1936.

[102] Detta trots att han satt med i officiella kommissioner, som tillsatts tidigt 1936 för att övervaka omarbetningen av läroböcker i rysk och sovjetisk historia. På den historiska vetenskapens front (Moskva 1936) och *Pravda* 4/3 1936. I januari samma år framförde han återigen den traditionella negativa bolsjevikiska synen på det tsaristiska Ryssland som ”en nation av Olomovar”. Det uttalandet angreps skarpt av *Pravda* och Bucharin tvingades ta tillbaka det. Se *Izvestija* 21/1 och 14/2 1936. Lika trogen det gamla bolsjevikiska synsättet var hans osignerade ledare, som lovordade inte de tsaristiska utan de ”revolutionära traditionerna” i 1800-talets Ryssland. *Izvestija* 5/2 1936, vars författarskap Bucharin tog på sig i *Izvestija* 14/2 1936.

[103] Conquest, a.a., s. 111.

[104] Under sina samtal med Nicolaevsky i Paris 1936 förklarade Bucharin, att han utöver sina artiklar hade författat en serie osignerade ledare i *Izvestija*, satta i en igenkännbar stilsort, om den pågående kampen om politiken. Tucker/Cohen, a.a., s.xxxvii. Min behandling av hans tänkande under 1934-6 tar ingen hänsyn till

dock komma ihåg, att detta inte innebar att Bucharin kunde skriva öppet om dessa frågor och om motsättningarna i ledningen. Som andra deltagare i den förtäckta kampen tvingades han uttrycka sig i det försiktiga esopiska språk, som ibland hade förekommit i tjugotalets partipolitik, men som nu hade blivit det huvudsakliga sättet för offentlig debatt och politisk dialog.[105]

Det var inget märkligt eller speciellt sovjetiskt med denna esoteriska kommunikation. De maskerade polemikernas språk, allegoriska symboler, metaforiska anspelningar, kodord, betydelsefulla framhävanden och utelämnanden, liksom också bruket att läsa mellan raderna har varit en del av det politiska livet överallt i historien, särskilt i auktoritära samhällen med en officiell censur och förföljelse av oliktänkande. De som studerar politisk filosofi och till och med bibliska texter är vana att läsa ”esopiskt” och lägga märke till sådant som inte kan sägas öppet i ett givet historiskt sammanhang.[106] Politiserade sovjetiska medborgare som vuxit upp med den tsarryska censuren var särskilt skickliga i ”Esops språk” och ingen var det mer än bolsjevikerna, vilkas egna revolutionära tankar en gång hade spritts på detta hemliga sätt. I Vad gör göras? bolsjevismens grundläggande text och som fortfarande är obligatorisk läsning i partiskolorna hade Lenin skrivit:

> I ett autokratiskt land med en fullständigt förslavad press och i en tid av desperat politisk reaktion, när även den minsta yttring av politiskt missnöje och protest förföljs, tränger plötsligt den revolutionära marxismens teori in i den censurerade litteraturen framställd i ett esopiskt språk men som förstås av alla ”intresserade”.[107]

I likhet med avvikarna i det tsaristiska Ryssland skrev Bucharin i förtäckt form för de ”intresserade” — först och främst för partimedlemmar — om vad som borde göras i Stalins Ryssland under 1934-36. De åsikter och den politik som han förordade byggde på hans allmänna bedömning av läget i landet, som han underströk för sina läsare. Det hade en speciell betydelse till följd av hans ställning som motståndare till Stalins politik. De tidigare oppositionsprogrammen var inte längre livskraftiga eller giltiga. De hade blivit föråldrade av händelserna 1929-33. De omfattande förändringar, som åstadkommits av Stalins fyraåriga ”revolution ovanifrån” — avskaffandet av NEP, kollektiviseringen, tungindustrialiseringen och nederlaget för ”andra strategier” — var oåterkalleliga och det spelade ingen roll hur ”dyrbara” eller förnuftiga de varit. Sovjetunionen hade blivit ett annorlunda land och det fanns ingen möjlighet att återvända till läget före 1929. Därför borde antistalinister sluta jämra sig över det förflutna och börja ”studera aktuella utvecklingstendenser”. Slutet på den första femårsplanen öppnade ett ”nytt vägskäl” i den sovjetiska historien. Det var dags för alla bolsjeviker att acceptera den existerande ledningen, så att de kunde ta itu med de två sammanhängande aktuella problemen: fascismens uppkomst och behovet att reformera det nya sovjetsystem, som skapats av Stalins påtvingade revolution.[108]

Fascismen spelade en central roll i Bucharins tänkande under trettiotalet — både som hotet från Nazityskland och en ny politisk företeelse. Hitlers maktövertagande innebar ett sammanbrott för Stalins kominternpolitik. Medan man kan diskutera om samverkan mellan tyska kommunister och socialdemokrater 1929-33 kunde ha förhindrat den nazistiska segern eller om Stalins antisocialdemokratiska linje var det enda hindret för en sådan samverkan, ansåg

---

dessa ledare, eftersom det for det första är problematiskt att identifiera dem och för det andra eftersom hans tankar framgår tillräckligt klart av hans många undertecknade artiklar.

[105] För ett annat exempel, se Chimen Abransky, ”Kamenev's Last Essay”, *New Left Review* 15.

[106] Leo Strauss, *Persecution and the Art of Writing* (Glencoe 1952) kap. 11 och S. G. F. Brandon, *Jesus and the Zealots* (New York 1967).

[107] *Sotj*. IV, s. 373. För en diskussion om det esopiska språket i Ryssland, se Sidney I Ploss, red., *The Soviet Political Process* (Waltham, Mass. 1971) s. 73ff.

[108] Utöver not 83 ovan och *Pravda* 14/1 1933 se *Izvestija* 7111 1934. Se också *17:e kongressen*, s. 124ff samt *Izvestija* 12/5 och 22/12 1934 och 12/10 1935.

många sovjetiska och utländska kommunister att det förhöll sig så.[109] För övrigt övergav Stalin sin misskrediterade politik motvilligt och långsamt först 1934 och formellt på den sjunde kominternkongressen i mitten av 1935, som manade till en enhetsfront mellan kommunister och socialistiska partier mot fascismen. Denna senkomna omsvängning ingick i en bredare omorientering av den sovjetiska diplomatin mot europeisk kollektiv säkerhet gentemot Tyskland, symboliserat av det sovjetiska medlemskapet i Nationernas förbund i september 1934. Bakom kulisserna hade emellertid en djup spricka uppstått inom den sovjetiska ledningen över politiken mot det nya Tyskland, en spricka som fanns kvar även efter det sovjetiska beslutet att ingripa på den antifascistiska sidan i det spanska inbördeskriget under hösten 1936.[110]

Denna oenighet, som Molotov bekräftade i ett sällsynt offentligt avslöjande 1936, gick mellan förespråkarna för ”fullständig oförsonlighet” mot fascismen och Nazityskland i synnerhet och stalingruppen, som önskade ”en förbättring av de sovjetisktyska förhållandena”.[111] I likhet med de flesta europeiska statsmän hade de sovjetiska ledarna skilda och ofta oklara uppfattningar om fascismen. Alla såg den som en skapelse av det kapitalistiska samhällets kris och borgerlighetens desperata behov av en öppen ”kapitalets diktatur” till skillnad från den förtäckta parlamentariska. Det antagandet gav emellertid utrymme för viktiga meningsskiljaktigheter. För Stalin innebar det att nazismens tillkomst – helt enkelt bara en annan kapitalistisk regim – inte behövde göra slut på det speciella förhållande, som hade inletts 1922 mellan efterkrigseuropas båda parias, Sovjetunionen och Tyskland. Han framhöll detta för partiet (och för Hitler) på den sjuttonde kongressen i januari 1934: ”Men det är inte fascismen som är det väsentliga, redan därför att fascismen exempelvis i Italien inte hindrat Sovjetunionen att upprätta de allra bästa relationer med detta land.” [112] Det är oklart, om Stalin redan 1934 förutsåg det slags samarbetsallians, som han fick till stånd i och med den tysk-ryska pakten i augusti 1939. Vad som är klart är att han även under Sovjetunionens provästliga inriktning i mitten av trettiotalet, föredrog och inledde en hemlig diplomati, en sovjetisk form av appeasement-politik och ”de allra bästa relationer” med Hitler.[113]

Bucharin kämpade för det motsatta synsättet. Han var från första början övertygad om att hitlerismen hade ”kastat en mörk och blodig skugga över världen”[114] och blev en glödande försvarare av kompromisslös antifascism och kollektivt motstånd mot Nazityskland. På samma partikongress, som bevittnade hans återkomst till en politiskt framskjuten ställning, tog han underförstått avstånd från Stalins påstående att fascismens natur inte betydde något. Utifrån Hitlers *Mein Kampf* som exempel hävdade han att den fascistiska ideologin måste tas på allvar. Dess bejakande av ”öppet röveri, en rent bestialisk filosofi, den blodbesudlade dolken och en tidsålder av öppet halshuggande” tillämpades redan inom Tyskland. Hitlers öppet förkunnade antibolsjevism, hans krav på tyskt livsrum i Ryssland och ”uppmaning att krossa vår stat” gjorde hans utrikespolitiska avsikter ”helt klara”. De tyska planerna på Sovjetunionens västliga territorier och de japanska ambitionerna i Sibirien, anmärkte han med profetisk galghumor, ”betyder uppenbarligen att vi måste finna en plats för vår unions hela

---

[109] Ernst Genri, ”Författaren I. Ehrenburgs öppna brev”, Grani 63 och Heinz Brandt, *The Search for a Third Way* (Garden City 1970) s. 70f, 80. För exempel på kommunistiska påtryckningar för en ny politik, se *Ur Kominterns historia* (Moskva 1970) s. 104-36.

[110] Se Robert M. Slusser, ”The Role of the Foreign Ministry”, *Russian Foreign Policy*, red., I. J. Lederer (New Haven 1962) s. 217-30; Nicolaevsky, a.a., s. 79-90 och George Kennan, *Russia and the West Under Lenin and Stalin* (Boston 1960) kap. 19-21.

[111] Omtryckt i *Soviet Documents on Foreign Policy*, red. Jane Degras, III (London 1953) s. 184. Detta tal, som bekräftar motsättningen på hög nivå kring Nazityskland, fäste Robert M. Slusser min uppmärksamhet på.

[112] *17:e kongressen*, s. 13.

[113] Se not 110 ovan; Tuckers inledning i Tucker/Cohen, a.a., s. xxxiii-xl och Louis Fischer, *Russias Road From Peace to War* (New York 1969) kap. 22.

[114] ”Marx' lära och dess historiska betydelse”, s. 99.

befolkning på 160 miljoner någonstans i en av masugnarna i Magnitogorskverken". Han slutade med att ifrågasätta Stalins accepterande av naziregimen: "Detta är *klassfiendens bestialistiska anlete!* Detta, kamrater, är det som står framför oss och som vi kommer att tvingas möta i alla de historiska slag, som historien har lagt på våra skuldror." [115]

Under de följande tre åren, i privata samtal, offentliga tal och i *Izvestija* slog han fast oundvikligheten av krig med Tyskland och behovet av en "säkerhetspolitik" med västregeringarna. För dem i den sovjetiska ledningen som stod för eftergifter framhöll han den grundläggande oförenligheten mellan kommunismens natur och fascismens "bestialitet och rasism", lika väl som oförsonligheten hos Hitlers Tyskland, som hade gjort "kriget till grundval för utrikespolitiken" och erövrandet av Sovjetryssland till sitt mål. Han påminde bolsjevikerna om att "i jämförelse med medeltiden och fascismen" var de borgerliga demokratierna "goda".[116] För dem i väst som ville ha försoning med Tyskland framhöll han de "historiska lärdomarna" av 1914 och den ömsesidiga nazifaran för England, Frankrike, Österrike, Tjeckoslovakien, de baltiska länderna, Finland och även Förenta staterna. Skulle Sovjetunionen tillfalla Tyskland, varnade han 1935, skulle detta ge Hitler "en mäktig resursbas ... för att börja den andra ronden av operation 'det tyska svärdet', denna gång i väst".[117]

Bucharins förutseende kräver ingen kommentar. Det tycks vara tillräckligt för att placera honom bland den handfull betydelsefulla politiska gestalter, som ända från början insåg det oerhörda hotet från Nazityskland och som man lyssnade till alltför sent. Men antifascismen var för honom mer än en utrikespolitisk strategi. Den intog också en framskjuten plats i hans tänkande om utvecklingen inom Sovjetunionen. Det som han närmast tänkte på var naturligtvis att förbereda sig för kriget genom att avlägsna "det enorma missnöjet bland befolkningen", i synnerhet bland bönderna.[118] Motstånd mot den tyska fascismen och "reformer" inom Sovjetryssland – framför allt i riktning mot ett "välmående liv" och "demokratisering" – var av samma slag, ansåg han, och han sammankopplade dem ständigt under 1934-36.[119]

Uppkomsten av Nazityskland påverkade emellertid också Bucharins syn på den inre sovjetiska utvecklingen på ett mer sammansatt sätt. Likheterna mellan partiets och statens diktaturer i Hitlers Tyskland och Stalins Ryssland var redan föremål för diskussion utomlands och det undgick inte hans uppmärksamhet. Formellt måste han naturligtvis avfärda dem som ytliga likheter mellan motsatta samhällen; men i sina artiklar (och privat) förmedlade han till "de intresserade" en mer problemfylld och oroad analys. Till skillnad från alltför många marxister insåg Bucharin att det nazistiska systemet var något nytt. Han ansåg att det representerade förverkligandet av den "Nya Leviathan" det moderna samhällets mardrömslika möjlighet och som han hade antytt 1915, "staten i Jack Londons *Järnhälen*".[120] Som hans framställning under 1934-36 av Nazityskland, dess "totalitära" ordning, "etatism och caesarism" tycktes antyda och som han anförtrodde privat, fruktade han att den stalinistiska politiken och praktiken sedan 1929 skulle leda till en liknande utveckling i Sovjetunionen.

---

[115] *17:e kongressen*, s. 12 7 ff.
[116] Se *Culture in Two Worlds* (New York 1930; *Izvestija* 28/6 och 7/11 1934, 12/3, 30/3, 1/5, 1/8 och 10/12 1935, 15/2 1936, 1/5 (för hans kontrasterande av den borgerliga demokratin med fascismen) och 6/7 1936; *Les Problèmes fondamentaux de la Culture contemporaine* (Paris 1936). Se också den tillrättalagda skildringen av hans privata yttranden i *Case of the Anti-Soviet Bloc*, s. 230, 361, 422f.
[117] *Izvestija* 30/3 1935 och hans "Imperialism and Communism", *Foreign Affairs* (juli 1936) omtryckt i *The Soviet Union 1922-1962. A Foreign Affairs Reader*, red., Philip E. Mosley (New York 1963) s. 138-52.
[118] *Case of the Anti-Soviet Bloc*, s. 230f.
[119] *17:e kongressen*, s. 127; *Izvestija* 20/6 och 22/12 1934 (där han talar uttryckligen om "reformer"); Slagbrigadörernas andra kongress, s. 145ff; *Izvestija* 7111 1935, 1/5 och 6/7 1936. I det sammanhanget berättade han för Nicolaevsky att kommunistiska allianser med socialister utomlands hade "en oerhörd positiv betydelse för förhållandena inom Sovjetunionen". B. Nikolajevskij i *Novoe russkoe slovo* 6/12 1959.
[120] *Culture in Two Worlds*, s. 4 och Nicolaevsky, a.a., s. 10.

Till skillnad från en del tänkare– däribland emigrantfilosofen Nikolaj Berdjaev, vars bok om ”avhumaniseringen” i de ”två Leviathanstaterna” han kritiserade men framhöll som anmärkningsvärt intressant[121] – identifierade inte Bucharin det onda med de moderna storskaliga organisationerna. Snarare såg han det i ”föreställningen om våld och tvång som en permanent metod att utöva makt över samhället, över individerna, över människans personlighet”, i ”terroristiska diktaturer” baserade på ”permanent tvång” och ”en verklig klyfta mellan ... en liten grupp styrande utsugare och de utsugna massorna”. En sådan regim, ”med alla sina organisatoriska kraftansträngningar, sin blinda disciplin, kult av jesuitisk lydnad och undertryckande av intellektuella funktioner, skapar en avhumaniserad massa”.[122] Han tillämpade den beskrivningen på Tyskland men på ett sätt som antydde att den också gällde för den framväxande sovjetkulten av Stalin, den ryska staten och den järnhårda disciplinen:

> Fascismen ... har upprättat en allsmäktig ”total stat”, som avhumaniserar allting utom ledarna och ”de högsta ledarna”. Avhumaniseringen av massorna här står i direkt förhållande till glorifieringen av ”Ledaren”... Befolkningens stora majoritet omvandlas därigenom till enkla funktionärer bundna av en disciplin, som påtvingas på livets alla områden... Tre etiska normer dominerar allting: dyrkan av ”nationen” eller ”staten”, ”lojalitet mot Ledaren” och ”kasernanda”.[123]

Möjligheten att den bolsjevikiska revolutionen kunde urarta till en ny exploaterande ordning hade plågat Bucharin tidigare. Men den aktuella möjligheten att stalinismen skulle utvecklas till ett sovjetiskt system av ”permanent tvång” måste ha förefallit desperat verklig och fyllt honom med fasa. När han höjde sitt varningsrop 1934, trodde han uppenbarligen att verkligheten i Nazityskland fortfarande kunde avvärjas hemma. Denna förhoppning låg bakom hans intensiva stöd åt de moderatas reformer och hans egen uppfattning om ”proletär” eller ”socialistisk humanism”. Humanistiska slagord, som till stor del förknippades med en skola av partilösa författare, hade fördömts (tillsammans med ”rutten liberalism”) av den stalinistiska ledningen 1929-30 som ”uttryck för vacklan och panik från ... de grupper som inte kan hålla jämna steg med händelsernas gång, inte kan finna sin plats i leden hos dem som kämpar för socialismen”.[124] Kring 1934 hade emellertid Bucharin gjort ”socialistisk humanism” tillsammans med antifascism till ett av sina två främsta teman.[125]

Det var en upprepning av hans moraliska invändningar mot den bondefientliga politiken på tjugotalet och utgjorde ett öppet etiskt synsätt. ”Den socialistiska humanismens princip”, förklarade Bucharin, innebar ”en omsorg om en allsidig utveckling, för ett mångsidigt (materiellt och andligt 'välmående') liv”. Det innebar ett samhälle, där ”maskinen bara är ett medel för att befrämja uppkomsten av ett rikt, varierat, ljust och lyckligt liv”, där människornas ”behov, deras utveckling, ett fylligare och rikare liv är målet för den socialistiska ekonomin”, vars ”kriterium är friheten till största möjliga utveckling för största möjliga antal människor”.[126] Då Bucharin framställde den ”socialistiska humanismen” som ”diametralt motsatt den fascistiska bestialiteten”, ville han också övertala tveksamma västliga kritiker till att förena

---

[121] *Izvestija* 8/12 och 10/12 1935; *Les Problèmes*, s. 23. Betydelsen av hans artikel om Berdiaevs *The Fate of Man in the Modern World* (New York 1935) har uppmärksammats av Korjakov i *Novoe russkoe slovo* 29/7 1971.

[122] Bucharin citerad i Nicolaevsky, a.a., s. 16f samt hans artiklar i *Izvestija* 1/5 och 6/7 1936.

[123] *Les Problèmes*, s. 22. Om ledarkulter, se också hans utstuderade jämförelse i 'Den stora proletära revolutionens industrikonvent”, *Izvestija* 15/11 1935.

[124] Citerat i Edward J. Brown, *Russian Literature Since the Revolution* (New York 1969) s. 208. Se också *Mot borgerlig liberalism i skönlitteraturen*, i sht s. 25f, 102f.

[125] Den uppfattningen började uppenbarligen ta form hos honom så tidigt som 1929. Se hans diskussion om alienationstemat i Marx' tidiga manuskript. *Pravda* 15/12 1929; hans esopiska angrepp på kollektiviseringen i Etyder, s. 335-53 och hans anspelning på Gorkijs ”humanism” i ”En ny mänsklighet”, *Pravda* 17/10 1932.

[126] Bl a i *Izvestija* 10/12 1935 och 1/1 1936.

sig med Sovjetunionen ”mot den antihumanistiska fascismen”.[127] Men hans främsta oro gällde uppenbarligen det sovjetiska samhället självt och hans verkliga publik var det bolsjevikiska partiet.

I ett avseende var hans lära om humanismen föga märklig, knappast mer än en omformulering av ursprungliga socialistiska strävanden. Under de sovjetiska förhållandena i mitten av trettiotalet, innebar den emellertid en radikal kritik och programförklaring, en vädjan om en humanistisk socialism, som skulle tas upp av reformkommunister två årtionden senare. Mot bakgrunden av Stalins ”revolution ovanifrån”, mitt under det officiella firandet av det som Bucharin såg som ”utslag av en militär ordning”, hierarkisk byråkratisk makt och ”grym, obildad provinsialism”, påminde han partiet om att den socialistiska uppgiften var en ny civilisation, som skulle bevara och överskrida det bästa och det värdefullaste från den moderna tiden.[128] Fascismen lika väl som stalinismen, tycktes han säga, hotade dessa värden genom sin förlitan på våld och förakt för mänskliga handlingar, vilket för honom sammanfattades av den nazistiske poet, som utropade: ”När jag hör ordet kultur, ()säkrar jag min revolver.”[129] Han påminde partiet, vars vision och synsätt förändrats av sjutton år av inbördeskrig, bittra inre motsättningar, påtvingad industrialisering och kollektivisering, att ”ett skapande, lyckligt och mänskligt samhälle är ett mål i sig för oss...” [130]

Som Bucharin anförtrodde privat var han mest oroad för den brutaliseringseffekt som kollektiviseringen haft på partiet – ”en massförintelse av fullständigt försvarslösa män tillsammans med deras hustrur och barn”. En del kommunister hade ställt sig vid sidan, en del hade upprörts och några, däribland Stalins egen fru Nadezjda Allilujeva, hade begått självmord i protest. Men många hade vant sig och accepterat våldet som ett normalt sätt att styra och Bucharin fruktade att de hade förvandlats till ”kuggar i någon fruktansvärd maskin ... 'järnhälen' ”. Då Bucharin förordade socialistisk humanism var det uppenbarligen ett sätt för honom att varna och vädja till partiet mot denna urartning. Han hoppades också nu på att medlemmarna handlade fel ”inte därför att de är dåliga, utan därför att situationen är dålig. De måste övertygas om att landet inte är emot dem, utan att bara en ändring av politiken är nödvändig”.[131] Hans artiklar mellan 1934-36 uppmanade dem sålunda att ansluta sig till de trevande reformerna – slutet på terrorn på landsbygden och på ransoneringen; större satsningar på jordbruket, konsumtionsvaror och välfärd; den kulturella vår, som författarkongressen gav löfte om; och den laglighet och demokratisering, som den nya författningen medförde – som det första uppblommandet av socialistisk humanism, tillfället att ”förverkliga ideologin i den levande praktiken”. Han vädjade om, förefaller det, att socialistisk humanism och inte stalinism ”skulle bli vår tids ideologiska axel”.[132]

Det är svårt att bedöma Bucharins verkliga optimism om möjligheten att få till stånd avgörande reformer och motarbeta stalinismen, eller att veta exakt när optimismen övergick till förtvivlan. Bakom hans återupplivande av järnhälmetaforen, som alltid hade stått för en allsmäktig despotism rotad i sociala förhållanden, fanns en pessimism, som var total. Också under framgången för reformerna och antifascismen kunde man dessutom se tecken på Stalins avsikter och maktfullkomlighet. Mordet på Kirov i december 1934 kom som en chock för Bucharin och det är möjligt att han redan misstänkte vem som verkligen låg bakom det.[133]

---

[127] *Izvestija* 7/11 1935 och Bucharin citerad i Nicolaevsky, a.a., s. 16f. För hans kontrasterande av socialism och fascism, se också *Culture in Two Worlds*.
[128] Se t ex ibid.
[129] Ibid, s. 10 och *17:e kongressen*, s. 129.
[130] *Izvestija* 8/12 1935.
[131] Citerat i Nicolaevsky, a.a., s. 15, 18f.
[132] *Izvestija* 1/1 1936.
[133] Ehrenburg, a.a., s. 289. Bucharin publicerade tre artiklar om mordet på Kirov, i *Izvestija* 2, 6 och 22/12 1934. Den sista var särskilt intressant. Även om han tvingades antyda ett samband mellan de oppositionella i partiet

Hur det än förhöll sig, så fick han klart för sig Stalins politiska användning av mordet under de följande veckorna och förmodligen också hans hemliga direktiv (av vilka en del indirekt berörde Bucharin själv) mot dolda ”fiender” i partiet. De följande händelserna 1935 – de första rättegångarna mot Zinovjev och Kamenev, upplösningen av gammalbolsjevikernas förbund och avlägsnandet från biblioteken av böcker skrivna av flera tidigare oppositionsmän – var tydliga förebud om hotet mot de moderatas politik och mot det gammalbolsjevikiska partiet.[134]

Trots sina nya politiska framgångar var dessutom Bucharins anseende hos Stalin ”det lägsta tänkbara”.[135] Hans enda kontakt med ledarens omgivning i början på trettiotalet tycks ha varit hans nära vänskap med Stalins unga fru.[136] Hennes bucharinistiska åsikter om kollektiviseringen och hennes självmord i november 1932 kan bara ha förvärrat det hela. Bucharin tycks heller inte ha tagit de moderata politbyråmedlemmarnas optimism på allvar, att man ”genom att tända rökelse inför Stalin” skulle vinna hans förtroende. Precis som 1928 såg han en omättlig psykologisk såväl som politisk tvångsfixering i funktion. Stalin, förklarade han, ”är ond därför att han inte kan övertyga alla, inte ens sig själv, att han är större än alla andra ... hans ondska tvingar honom att ta hämnd på alla människor, men i synnerhet på sådana, som på något sätt är honom överlägsna eller bättre än han...” Bucharin förstod, att hans egen ställning i partiet gjorde honom till den främsta måltavlan för denna ”ondska” och att faran för honom personligen växte i takt med hans politiska popularitet.[137] Stalins offentliga hållning var emellanåt vänlig, som på en bankett 1935, då han utbringade en skål för ”Nikolaj Ivanovitj Bucharin. Alla känner vi och håller av honom, och var och en som kommer ihåg det förflutna – försvinn ur min åsyn!”[138] Men under tiden gjorde redan hans polisagenter i ordning en dossier om Bucharins ”förflutna”. Den 10 februari 1936 kom för första gången på flera år ett olycksbådande angrepp i det stalinistiska organet *Pravda* på hans dåvarande åsikter.[139]

Två veckor senare, redan då ”säker på att han kommer att sluka oss ... han väntar bara på ett mer lämpligt tillfälle”,[140] reste Bucharin till Paris på sitt sista besök utomlands. Han reste tillsammans med sin fru och ingick i en tremannadelegation, som skulle söka köpa det krossade tyska socialdemokratiska partiets unika arkiv. Arkiven, som innefattade Marx' manuskript, förvarades av Boris Nicolaevsky, en landsflyktig mensjevikisk historiker, som bodde i Paris och som hade hjälpt till att smuggla ut dem från det nazistiska Tyskland. Med uppehåll i Prag och Berlin och en utflykt till Köpenhamn var Bucharin utomlands i två månader. Det framgick snart, att han hade kommit på vad han misstänkte skulle bli sin sista resa, ”med sin dödsruna i tankarna”.[141]

Han talade med både vänner och gamla politiska motståndare med förbluffande uppriktighet och med föga respekt för partiets tradition av politisk hemlighetsfullhet. Under ett oväntat besök hos Fjodor Dan, ledare för det ryska mensjevikpartiet i exil, diskuterade han Stalin –

---

och brottet, avslutade han i en påfallande annan stämning. Syftet med mordet, skrev han, var att riva upp ”reformerna”, att ”sabotera den inhemska utvecklingen”. Frågan var, framhöll han, ”vems intressen” det hade tjänat? Det är möjligt att Bucharin fått reda på den verkliga historien från polischefen Jagoda, en av de fa personer som kände till omständigheterna och med vilken han uppenbarligen fortfarande stod på god fot. Se Mandelstam, *Hope Against Hope*, s. 22f 82.

[134] Conquest, a.a., s.57f, 85ff.

[135] Nicolaevsky, a.a., s. 14.

[136] Alliluyeva, a.a., s. 115, 140 och hennes *Only One Year* (New York 1969) s. 147, 166.

[137] L. Dan i *Novyj Zjurnal* 75. Han skall sålunda ha sagt, att det stora bifall han fick på författarkongressen 1934 ”innebar min dödsdom”. Berger, a.a. s. 107.

[138] Citerat i Medvedev, a.a., s. 353.

[139] Jules Humbert-Droz, ”Mes relations avec la groupe des droitiers et des 'Versöhnler' ” (opublicerat dokument från 1935 i A. G. Löwys ägo) samt *Pravda* 10/2 1936.

[140] Dan, a.a., s. 182.

[141] Nicolaevsky, a.a., s. 9.

”denne lille, ondskefulle man, nej, inte man, djävul” – med ofördold ”fruktan och avsky”. Under en promenad med André Malraux på Place de L'Odéon, ”anförtrodde han mig frånvarande, 'Och nu tänker han döda mig'...” [142]

Det var emellertid Nicolaevsky, som han ”med dödsrunan i tankarna” valde att anförtro viktiga historiska fakta och sina egna åsikter för eftervärlden. Han litade på Nicolaevsky, trots att han var mensjevik, förmodligen på grund av hans rykte som arkivarie och marxistisk historiker, men också därför att han var Rykovs svåger. I början talade Bucharin försiktigt om gemensamma vänner, avlägsna händelser och filosofi. Men allt eftersom deras privata samtal fortsatte under mars och april och blev mer förtroliga, redogjorde han, ibland tvekande och ofullständigt, för viktigare aspekter på kampen inom den sovjetiska ledningen sedan Rjutin-affären och för sin egen roll och hur han såg på inrikes- och utrikespolitiken. På grundval av dessa samtal (och förmodligen ett följande meddelande från Bucharin) publicerade Nicolaevsky anonymt sex månader senare det berömda Brev från en gammalbolsjevik, ett märkligt dokument och källan till mycket av vår kunskap om den sovjetiska politiken under trettiotalet.[143] Nicolaevsky och andra, däribland en gammal vän från Komintern, som ville att han skulle stanna kvar utomlands och starta en antistalinistisk tidning, fick intrycket att Bucharin kände förtvivlan för egen del och för Sovjetunionen under Stalin. Varför, frågade de, återvände han i så fall? Hans svar antyder hans föresats att spela ut sin politiska och symboliska roll i partiet: ”Hur skulle jag kunna låta bli att återvända? Att bli emigrant? Nej, jag skulle inte kunna leva som du, som emigrant. Nej, det får bli som det blir...” [144]

Bucharin återvände till Moskva mot slutet av april 1936, då Stalins förberedelser för den stora terrorn närmade sig sin fullbordan. Den skulle börja med rättegången mot Zinovjev och Kamenev och deras avrättning; de hade redan arresterats, anklagade för att ha bildat ett ”trotskistiskt-zinovjevitiskt terroristcentrum”, som mördat Kirov och planerat att mörda den stalinistiska ledningen. I sin första artikel i *Izvestija* efter återkomsten varnade Bucharin ”de intresserade” för den förtvivlade situationen. I vad som skenbart var ett bidrag till den landsomfattande diskussionen om den nya författningen, började han med att citera Macchiavelli, ett välkänt esopiskt knep, och införde sedan ett nytt tema: Alla fascistiska regimer verkar

---

[142] Dan, a.a.; André Malraux, *Fallen Oaks Conversations with De Gaulle* (London 1972) s. 103. Se också Reswick, a.a, s. 325.

[143] Även om tillförlitligheten av *Letter* har bekräftats är dess exakta tillkomst fortfarande oklar. Den publicerades ursprungligen i den mensjevikiska emigranttidskriften *Sotsialistitjeskij vestnik* (22/12 1936 och 17/1 1937) under initialerna ”Y. Z.” 1959 bekräftade Nicolaevsky rykten att han hade skrivit *Letter* på grundval av sina samtal med Bucharin i mars-april 1936 och ytterligare upplysningar från andra sagesmän. Från början ut formade han den som en dialog, förklarade han, men på redaktörens inrådan omarbetade han den till en berättelse. Se *Novoe russkoe slovo* 6/12 1959 och *SV*(december 1959) s. 246. Nicolaevsky utvecklade senare den förklaringen i sin *Power and the Soviet Elite*, s. 3-25. Som Robert M. Slusser emellertid har framhållit, är denna förklaring svår att förena med vare sig den redaktionella kommentaren till *Letters* ursprungliga publicering eller uppgiften i själva *Letter*, som tar upp hemliga händelser i den sovjetiska ledningen så sent som i september 1936. Se Slussers diskussion i *Russian Foreign Policy*, red., I. J. Lederer (New Haven 1962) s. 221f och *Slavonic Review* (september 1966) s. 530f. Bara Bucharin eller Rykov visste antagligen att undersökningen av dem hade lagts ned i september 1936 ”utan att de anklagade förhörts, *Letter*, s. 60 Med olika hypoteser kan man få dessa motsägelser att stämma (som föreslagits av Slusser): nämligen att Bucharin (eller, bör man tillägga, Rykov) smugglade ut själva texten eller det kompletterande materialet till Nicolaevsky mot slutet av 1936. Den tolkningen får visst stöd av den frapperande hänvisningen – kanske Bucharins inbyggda signatur – till gatpojkarna från författarens barndom, som förekommer både i *Letter*, s. 40 och i Bucharins ”Självbiografi”, s. 53. Hur det än förhåller sig råder det inget tvivel om att Bucharin, i en form eller annan, var källan till *Letter*.

[144] Dan, a.a., s. 182; Nicolaevsky, a.a., s. 6. Det fanns också ett annat hänsynstagande. Även om Bucharins havande fru åtföljde honom hade han lämnat kvar, i praktiken som gisslan, sin åldrige far, sin första fru Lukina och sin tidigare följeslagerska Esfir Gurvitj och deras unga dotter samt brodern Vladimir. De tre senare kom att tillbringa många år i fängläger och förvisning. Bucharins far dog i början på 40-talet. Lukina arresterades 1937 och dog 1940. Vladimir dog i Moskva 1979.

bakom en fasad av ”politiskt sken och ideologiskt bedräglig utsmyckning”.[145] Den 18 juni dog Gorkij, en inflytelserik motståndare till den förestående terrorn, under mystiska omständigheter. I sina minnesord sörjde Bucharin bortgången av ”den store proletäre humanisten” och ”förnuftets sångare”.[146] Under de följande veckorna började de anklagade i ”undersökningen” av Zinovjev och Kamenev bryta samman och erkänna falska anklagelser.

Den 6 juli publicerade Bucharin det som han uppenbarligen visste skulle bli hans sista artikel. Rubriken, ”Historiens vägar: uttalade tankar” uppmärksammade återigen läsarna på artikelns ovanliga vikt som ett slags slutgiltigt testamente.[147] Dess återkommande tema var den ”verkliga” händelseutvecklingen hemma och utomlands. Han började med ett konstaterande i efterhand. ”Alla talar om Stalinförfattningen”; men den verkligt betydelsefulla utvecklingen var ”konsolideringen” av den stalinistiska regimen bakom kulisserna och det förestående krossandet av allt motstånd mot den. För att inte någon skulle ta miste på att hans analys av fascismens ”djuriska tyranni, förtryck, våld och krig” inte bara gällde Tyskland, underströk Bucharin återigen: ”Ett invecklat nätverk av bedräglig utsmyckning (i ord och handlingar) är ett oerhört väsentligt kännetecken för fascistiska regimer av alla slag och utseenden.”

Men ett politiskt testamente måste också rikta sig till framtiden. Tillsammans med hans förtvivlan över det nuvarande läget såg det ut som om Bucharin här erbjöd ett i sista hand hoppfullt ”perspektiv”. Han hade kommit tillbaka från Europa dubbelt övertygad om stabiliteten och hotet från Nazityskland och om behovet att inrikta den sovjetiska diplomatin mot England.[148] Nu antydde han att Stalin var beredd att överge antifascismen även inom utrikespolitiken. Men dessa ”äventyrliga illusioner” kunde inte avvärja den ofrånkomliga sammandrabbningen med Tyskland eller Sovjetunionens slutgiltiga öde som ett bålverk ”*mot fascistiskt krig och fascistisk kontrarevolution”*. I det ”väldiga historiska drama” som förestod, måste varje sovjetmedborgare förbli lojal och övertygad om socialismens slutgiltiga seger i Sovjetunionen, som han uppenbarligen fortfarande ansåg, att stalinismen inte kunde förhindra.

Regimer av det stalinistiska slaget var, tycktes Bucharin förutsäga, dömda av ”historiens paradox”. De byggde på en ”ideologi av hat mot massorna ... för dem är massorna *'Untermenschen'*, 'underlägsna'... *Men massorna har redan trätt in på den historiska arenan och det finns ingen möjlighet att helt driva dem under jorden*”. Sådana regimer måste därför ”skapa ett intryck av att massorna deltar i maktutövningen... Men det skulle vara oerhört kortsynt att inte se de historiska gränserna för detta organiserade bedrägeri... Förr eller senare måste detta bedrägeri bli avslöjat”. Den sovjetiska revolutionen hade lagt ”grunden för socialismen” och medfört ”oerhörda förändringar i landets hela inre struktur och liv”. Trots den stalinistiska regimen mognade de vanliga människorna politiskt, ekonomiskt och kulturellt och var inte längre ”blotta 'instrumenta vocalia' ('redskap som talar', som man kallade slavarna i Rom)” utan övergick till att bli ”en medveten massa av medvetna personligheter”. Detta var en garanti för socialismens framtid, eftersom ”levande historia görs av levande människor, av miljoner av dessa levande människor...” Alldeles före sin egen undergång höll Bucharin fortfarande fast vid sin tilltro till människorna och historien. Eller som han sade till Nicolaevsky: ”Man räddas av en tro att utvecklingen alltid går framåt ... som en flod som rinner mot stranden... Floden passerar de mest besvärliga ställen. Men den går ändå framåt... Och människorna växer till sig och blir starkare och de bygger ett nytt samhälle.”[149]

---

[145] *Izvestija* 1/5 1936.
[146] *Izvestija* 20/6 och 23/6 1936.
[147] *Izvestija* 6/7 1936. Dess betydelse har uppmärksammats av andra författare. Se t ex Tucker/Cohen, a.a., s. xxxvi-viii och Katkov, a.a., s. 94ff.
[148] *Case of the Anti-Soviet Bloc*, s. 360f, 422f.
[149] *Izvestija* 6/7 1936; Nicolaevsky, a.a., s. 25.

Rättegången mot Zinovjev, Kamenev och fjorton medanklagade började den 19 augusti [1936] och klargjorde snart att Stalin hade andra offer i tankarna än dem som satt på de anklagades bänk. Flera av de åtalade hade noga instruerats av sina ”förhörsledare” och de lämnade omedelbart vittnesmål, som satte Bucharin, Rykov, Tomskij och ett antal tidigare trotskister i samband med de påstådda ”kontrarevolutionära brotten”. Den 21 augusti tillkännagav Vysjinskij, den stalinistiske allmänne åklagaren som styrde de anklagade genom deras i förväg framtvingade bekännelser, att man skulle inleda en undersökning av Bucharin och de andra som var inblandade.[150] Då Tomskij följande dag såg det publicerade meddelandet, begick han självmord. Som grundare av den sovjetiska fackföreningsrörelsen och fortfarande kandidatmedlem av centralkommittén ville han undslippa de förolämpningar och den förnedring som vräktes över Zinovjev och Kamenev. Han valde ett ”värdigt slut”, skrev en vän utomlands.[151] Alla sexton åtalade i rättegången mot Zinovjev förklarades skyldiga den 24 augusti och avrättades några dagar senare. Under tiden fylldes pressen med krav från ”arbetare”, att man skulle avslöja Bucharins förbindelser med ”dessa tillintetgjorda bedragare, mördare, spioner och rasande fiender till arbetarklassen”.[152]

De inom politbyrån som motsatte sig terrorn, framför allt Ordzjonikidze och förmodligen ukrainarna Kosior, Tjubar och Pavel Postysjev, inledde nu sitt sista motstånd. De hade uppenbarligen motvilligt gått med på rättegången mot Zinovjev och Kamenev, som redan två gånger tidigare fått fängelsestraff, mot löfte från Stalin att de anklagade inte skulle bli avrättade. Sedan de svikits, ansträngde de sig nu för att rädda Bucharin och Rykov, som var betydligt mer populära och viktiga politiska gestalter.[153] På en serie möten på hög nivå, möjligen med medlemmar inom centralkommittén men förmodligen inom politbyrån i slutet av augusti och början av september uppnådde de flera viktiga beslut. Ett godkände uppenbarligen sovjetiskt ingripande i spanska inbördeskriget. Ett annat gjorde slut på åtgärderna mot Bucharin och Rykov. Den 10 september meddelade *Pravda*, att Vysjinskijs byrå hade lagt ned undersökningen efter att ha ”misslyckats att fastställa legala fakta”.[154]

Även om Bucharin fortfarande var i frihet och till och med kunde resa omkring i landet kunde han knappast ha tröstats av uppskovet. Han visste säkert att han stod främst bland dem, som poeten Jevtusjenko skrev, ”med dödsdomarna lysande inom dem som de vita korsen till hugenotternas dörrar”.[155] Även om hans namn stod kvar i redaktionsrutan fram till den 16 januari 1937, hade han förlorat kontrollen över *Izvestija*, förmodligen i augusti, och inte återvunnit den.[156] Stalins intriger hade heller inte upphört med brottsundersökningen. Mot slutet av september lyckades han ersätta polischefen Jagoda, vars förbindelse med bucharinisterna 1928-29 nu fick honom att vända sig mot förföljelsen av dem, med Jezjov, den fanatiske terrorförespråkaren, som skulle komma att leda Stalins huvudangrepp mot partiet 1937-38. Utnämningen av Jezjov påskyndade förberedelserna för en andra offentlig rättegång mot

---

[150] *The Case of the Trotskyite Zinovievite Terrorist Centre: Report of Court Proceedings* (Moskva 1936) s. 55f, 73, 115f och *Pravda* 22/8 1936. [Ett förkortat referat på svenska av detta rättegångsprotokoll publicerades av det svenska kommunistpartiets förlag Arbetarkultur, se Protokoll från 1936 års Moskva-rättegång – *Red anm*]

[151] *Pravda* 23/8 1936 och Victor Serge, *Twenty Years After* (New York 1937) s. 226

[152] Se *Pravda* för 22, 23 och 26/8 1936

[153] Conquest, *The Great Terror*, New York, 1968. [Svensk översättning: *Den stora terrorn*, 1971 – *Red anm*]

[154] Forskarna är oeniga om huruvida det förekom ett helt CK-plenum i september, en serie av politbyråmöten, eller någon annan variant. Se diskussionen i ibid, s. 153 och *Slavic Review* (december 1977) s. 665ff. För beslutet om Spanien, se Slusser, citerad i not 110 ovan.

[155] Inledningen till Andrei Platonov, *The Fierce and Beautiful World* (New York 1970) s. 8. Se också *Letter*, s. 60ff. Bucharin reste till Tasjkent i augusti. *Case of the Anti-Soviet Bloc*, s. 228.

[156] Hans sista signerade artikel publicerades den 6 juli. Tonfallet i tidningens ledare ändrades påfallande i och med Zinovjev-rättegången i mitten av augusti, även om, som Slusser påpekar, (se not 110 ovan) Bucharin och hans medarbetare kan ha lyckats skriva en eller annan försiktigt hållen ledare ända till slutet av september som gick emot Stalins utrikespolitik. Åtminstone nominellt var Bucharin verksam på *Izvestija* så sent som den 7 november. Medvedev, a.a., s. 171.

gammalbolsjevikerna, den här gången med Radek och Bucharins vänner Pjatakov och Sokolnikov i huvudrollerna, och som innehöll ytterligare anklagelser om spionage och sabotage.[157]

Bucharin satt nu fast i ”en atmosfär av obeveklig terror” styrd av en ”falskspelets mästare”.[158] När han och hans fru den 7 november beskådade firandet av revolutionen från åskådarplats och inte från dignitärernas plattform överst på Leninmausoleumet, kom en vakt fram till dem. Bucharins fru erinrar sig att hon trodde att ”han skulle säga åt Nikolaj Ivanovitj att ge sig iväg eller att han kom för att arrestera honom, men vakten gjorde honnör och sade ‘Kamrat Bucharin, kamrat Stalin har bett mig meddela er att ni inte står på rätt plats och ber er att gå upp på graven’ ”.[159] En månad senare försvann Bucharins namn från författnings-kommissionen och pressen började återigen antyda hans inblandning med ”folkets fiender”.[160]

Rättegången mot Pjatakov, Sokolnikov, Radek och fjorton andra inleddes den 23 januari 1937. Återigen avgav de anklagade genast förberedda vittnesmål, som anklagade Bucharin och Rykov, denna gång för sabotage och förräderi såväl som mord. Efter sju dagar av falska anklagelser och märkliga erkännanden, fann rätten alla sjutton skyldiga och skonade (för tillfället) bara Radek, Sokolnikov och två andra från dödsstraff[161] Under de följande två veckorna blev flera mindre framträdande bucharinister ”bearbetade” i polisens källare och deras ”bekännelser” överlämnades till Bucharin som ett slags ”psykisk tortyr”. Bucharin var redan förmodligen så gott som fånge i sin kremlvåning och inledde nu en hungerstrejk, en sista förtvivlad protest för att påverka dem i centralkommittén som var emot terrorn och som nu samlades för sin ”sista strid”.[162]

Centralkommitténs mest ödesdigra möte sedan 1917 sammanträdde den 23 februari 1937. De som ville sätta stopp för terrorn visste att de måste förhindra att Bucharin uteslöts ur partiet och arresterades, vilket fortfarande var en exklusiv rättighet som tillkom centralkommittén. Om Bucharin kunde dömas som en ”folkets fiende”, gick ingen säker. Av samma skäl hade Stalin förberett sig noga för uppgörelsen. Fem dagar tidigare hade Ordzjonikidze, den mäktigaste motståndaren till terrorn, mördats eller tvingats begå självmord. Plenumet inleddes därför med nedslagna moderata som kämpade mot självsäkra stalinister om majoriteten av en redan skrämd centralkommitté. Flera frågor var upptagna för diskussion; men ”i verkligheten fanns det bara en punkt på dagordningen – uteslutningen av Bucharin och Rykov”.[163] Eftersom de fortfarande var kandidatmedlemmar, fanns båda närvarande.

Stalin och hans män delade ut polisprotokollen mot Bucharin och Rykov och krävde att de skulle arresteras som ”lejda mördare och sabotörer i fascismens tjänst”. Stalins nio år gamla tes att klassfienderna intensifierar sitt motstånd, ju närmare socialismen kommer, hade bekräftats på ett lysande sätt, hävdade han och hans anhängare, genom avslöjandet av dessa

---

[157] För dessa händelser, se Conquest, a.a., s. 154ff.
[158] Orlov, *Secret History of Stalin’s Crimes*, 1953, s. 280.
[159] Citerat i Medvedev, *Let History Judge*, 1971, s. 171.
[160] *Pravda* 2/12, 12/12 och 15/12 1936. En del uppgifter (som jag fått privat) antyder, att det kan ha förekommit ett hemligt endagsplenum med centralkommittén i december 1936, på vilket Stalins anhängare riktade beskyllningar om brottslig verksamhet mot Bucharin och Rykov. För problemet att dokumentera möten med centralkommittén under 1936, se ovan not 154. [Öppnandet av de sovjetiska arkiven har bekräftat att ett sådant plenum verkligen ägde rum (4 december 1936). Både Bucharin och Rykov var närvarande och angreps häftigt. Se Getty, *The Road to Terror* (Yale University Press, 1999), som innehåller utförliga utdrag ur mötesprotokollen. – *Red anm*]
[161] *The Case of the Anti-Soviet Trotskyite Centre: Report of Court Proceedings* (Moskva 1937). Se också Conquest, a.a., s. 164-85. [Arbetarkultur publicerade det fullständiga stenografiska referatet på svenska: *Processen mot det sovjetfientliga, trotskistiska centrum 7*]
[162] Medvedev, a.a., s. 174. För en tydlig anspelning på Bucharins faktiska husarrest, se Mandelstam, *Hope Against Hope*, s. 276. Uttrycket ”sista strid” kommer från Conquest, a.a., kap. 6.
[163] Conquest, a.a., s. 185ff.

konspiratörer, som ”gömde sig bakom en medlemsbok och förklädde sig som bolsjeviker”. Deras krav att Bucharin skulle bekänna ledde till en märklig ordväxling mellan Bucharin och Molotov. Bucharin: ”Jag är ingen Zinovjev eller Kamenev och jag tänker inte komma med några lögner om mig själv.” Molotov: ”Om du inte erkänner, bevisar det att du är en fascistisk lakej. Deras press säger att våra rättegångar är provokationer. Vi kommer att arrestera dig och du kommer att bekänna!” [164] Bucharin förstod att han snart skulle arresteras och då han återvände hem efter mötet, skrev han ett sista brev, ”Till en kommande generation av partiledare”, som han bad sin fru att lära sig utantill.

”Jag känner min hjälplöshet”, började brevet, ”inför en djävulsk maskin, som ... har skaffat sig en gigantisk makt, fabricerar organiserat förtal, handlar fräckt och självsäkert...” Stalins polis, fortsatte han, var

> en degenererad organisation av byråkrater, utan idéer, rutten, välbetald, som använder sig av Tjekans tidigare auktoritet för att tillfredsställa Stalins sjukliga misstänksamhet... Varje medlem av centralkommittén, varje medlem av partiet kan utplånas och förvandlas till förrädare, terrorist och splittrare av dessa ”fantastiska organ”.

Han förklarade att han var oskyldig till något som helst brott; att anklaga honom för att vara fiende till revolutionen och kapitalistisk agent var precis som om man skulle upptäcka att den siste tsaren ”hade ägnat hela sitt liv åt att kämpa mot kapitalismen och monarkin och för ... en proletär revolution”. Han vädjade till kommande partiledare,

> vilkas historiska mission kommer att innefatta skyldigheten att riva sönder detta ohyggliga hölje av brott, som växer sig allt väldigare i dessa fruktansvärda tider, som flammar upp som en låga och förkväver Partiet... I dessa dagar, kanske de sista i mitt liv, är jag säker på att historiens filter förr eller senare oundvikligen kommer att sopa undan smutsen från mitt huvud... Jag ber en ny ung och hederlig generation av partiledare att läsa upp mitt brev på ett partiplenum, att frikänna mig... Ni må veta, kamrater, att på den fana som ni kommer att bära på den segerrika marschen mot kommunismen, finns också en droppe av mitt blod.[165]

När centralkommittén återupptog sitt möte, läste Bucharin upp ett förbittrat och känslofullt uttalande på sina och Rykovs vägnar. Enligt en skildring som spreds i Moskva och som till stor del har bekräftats av andra källor instämde Bucharin i att det pågick ”en ohygglig konspiration” – en som leddes av Stalin och Jezjov, vilka sökte upprätta en personlig diktatur byggd på polisens makt ”över partiet och landet... Det är därför vi skall avlägsnas”. Han vände sig mot Stalin och sade anklagande:

> Genom politisk terrorism och genom tortyr i en omfattning som saknar motstycke, har du tvingat gamla partimedlemmar att lämna ”vittnesmål”... Du har en hord av betalda angivare till ditt förfogande... Du måste ha Bucharins och Rykovs blod för att genomföra den statskupp, som du har planerat under en lång tid...

Bucharin betonade, att det inte var hans öde utan landets som stod på spel och han bönföll centralkommittén

> att återvända till Lenins traditioner och kalla de poliskonspiratörer till ordning som döljer sig bakom partiets auktoritet. I dag är det NKVD och inte partiet som styr landet. Det är NKVD och inte Bucharins anhängare, som förbereder en statskupp.[166]

---

[164] Medvedev, a.a., s. 174; *Om omorganiseringen av det partipolitiska arbetet till frågorna på centralkommitténs plenum 1937* (Moskva 1937) samt Stalin, *Sotj*, red. Robert H. McNeal, Vol. I (Stanford 1967) s. 194.

[165] Omtryckt i Medvedev, a.a., s. 182f. Omständigheterna kring dess tillkomst skildras i ett brev från Bucharins hustru, Larina, skrivet 1961 eller 1962. Dr. Peter Reddaway har gett mig en kopia från samlingen i Alexander Herzen Foundation.

[166] Alexander Uralov (Abdurachman Avtorchanov), *The Reign of Stalin* (London 1953) s. 45f. Uralovs skildring har ifrågasatts, eftersom han uppenbarligen feldaterar plenumet och förlägger det till hösten 1936. (Se not 154 ovan.) Hans version av Bucharins uttalande bekräftas emellertid i viktiga avseenden av andra källor. Se

När han krävde en undersökning av polisens verksamhet, insköt Stalin: ”Vi kan ju skicka dig dit, så du kan titta själv.” [167] Klar över sitt val reste sig Postysjev, en kandidatmedlem av politbyrån, för att tala för motståndarna för utrensningen: ”Personligen tror jag inte att ... en hederlig partimedlem, som gått den långa vägen av oförsonlig kamp mot fienderna, för partiet och för socialismen, nu skulle befinna sig i fiendernas läger. Jag tror inte det...” Just då skall Stalin ha avbrutit på ett så hotfullt sätt att Postysjevs beslutsamhet skingrades. Han och likasinnade talare började retirera och ta tillbaka sina tvivel, även om några uppenbarligen inte gjorde det. Då Stalin förstod, att han hade fått övertaget, tillgrep han en välkänd taktik. Han låtsades ställa sig neutral och överlät det fortsatta angreppet mot Bucharin och Rykov på sina närmaste terrorförespråkare och tillsatte en kommission, som dominerades av samma lojala anhängare, som skulle avgöra deras öde.[168]

Kommissionen meddelade mötet sitt utslag den 27 februari: ”Arrestera, ställ inför rätta, skjut.” Det stöddes av en majoritet av centralkommittén, av vilken 70 procent skulle förlora livet under de följande månaderna. Bucharin och Rykov arresterades, där de satt, och fördes till det politiska fängelset Lubjanka.[169] Tretton månader senare framträdde de åter, som de huvudanklagade i den sista och den viktigaste skådeprocessen i Moskva.

Historien kommer ibland ihåg sina betydande aktörer på felaktiga sätt. Under många år efter Bucharins död bedömde man honom i väst inte utifrån hans roll i det bolsjevikiska partiet eller vad han stått för i den sovjetiska historien utan nästan uteslutande utifrån skådeprocessen mot honom 1938. Det är begripligt att man kan fascineras av att se en känd grundare av sovjetrepubliken ställas vid skampålen och avrättas som en ”rasande fiende” till den republiken. Men det blev dubbelt så fascinerande till följd av en allmän missuppfattning – att Bucharin frivilligt erkände avskyvärda och orimliga brott för att förkasta vad han själv stod för, för att uppriktigt ångra sin opposition mot stalinismen och därigenom utföra en ”sista tjänst” åt partiet och dess myt om ofelbarhet. Denna åsikt, som härleddes från en missuppfattning av hans uppträdande vid rättegången, vann spridning genom Arthur Koestlers berömda roman från 1940, *Natt klockan tolv på dagen*, vars fiktiva offer, Rubashov, en gammalbolsjevik som till stor del är avbildad efter Bucharin, övertygas av sin förhörsledare (och av sig själv) om det nödvändiga och riktiga i en sådan ”sista tjänst”. Tack vare Koestlers skicklighet dominerade denna syn på Bucharin-Rubashov som en ångerfull bolsjevik och moraliskt bankrutt intellektuell under två generationer.[170] Men i själva verket var det så att Bucharin inte alls erkände sig skyldig till de brott han anklagades för, vilket en del insåg då och andra kom att inse så småningom.[171]

Hans uppträdande i domstolen måste sättas i samband med själva rättegångens politiska innebörd och de smärtsamma val han ställdes inför under den årslånga fängelsetiden. I en del

---

Medvedev, a.a., s. 174; *Writings of Leon Trotsky* (1937-38) (New York 1970) s. 128f samt Conquest, a.a., s. 195. Det påminner också till anda och tonfall mycket om Bucharins sista brev citerat ovan. Slutligen rapporterades också Bucharins trotsiga hållning på plenumet officiellt. Se Chrusjtjovs rapport i *Pravda* 17/3 1937.

[167] Citerat i Medvedev, a.a., s. 174.

[168] Conquest, a.a., s. 193ff.

[169] Medvedev, a.a., s. 174. För tidpunkten för deras arrestering, se Larinas brev, not 165 ovan, och *Case of the Anti-Soviet Bloc*, s. 185.

[170] Den utgjorde inspirationen 1947 för Maurice Merleau Pontys berömda filosofiska arbete *Humanisme et Terreur* och återkom så sent som 1967 i Jean Luc Godards film *La Chinoise*. Koestler har sagt att Rubashov var en amalgam, ”hans sätt att tänka hade Nikolaj Bucharin som förebild, hans personlighet och fysiska uppenbarelse var en syntes av Lev Trotskij och Karl Radek, – *Den osynliga skriften* (Stockholm 1954). I själva verket är Rubashovs ”sätt att tänka” och ”personlighet” oskiljaktiga.

[171] En del västliga och sovjetiska forskare har sedan dess hävdat att han inte erkände. Se t ex Avtorchanov, *Stalin*, kap. 28; Tuckers inledning till Tucker/Cohen, a.a., s. xl-xlviii; Katkov, aa del II och Medvedev, a.a., s. 176ff. Bland dem som förstod det då, var det brittiska ögonvittnet Fitzroy MacLean, *Escape to Adventure* (Boston 1950) s. 67ff och, från fjärran, Manés Sperber. Se *Survey* (Summer 1969) s. 1010.

avseenden var den elva dagar långa juridiska travestin bara en mer storslagen version av de två tidigare. Den började 2 mars 1938 i fackföreningsbyggnadens pelarförsedda hörsal, tidigare adelsklubbens utsmyckade danssal, inför en tribunal av tre domare från Högsta domstolens militärkollegium. Stalinterrorns två ökända domare, V. V. Ulrich och Vysjinskij var återigen i ledningen som domare och åklagare. Utöver Bucharin och Rykov var ytterligare nitton åtalade, däribland den avsatte polischefen Jagoda, de kända bolsjevikerna och tidigare trotskisterna Nikolaj Krestinskij och Christian Rakovskij, fem folkkommissarier och höga ekonomiska administratörer utan något oppositionellt förflutet och tre parti- och statsledare från republikerna. De återstående var opolitiska personer, påstådda verktyg för huvudkonspiratörerna: en agronom, en handelstjänsteman tidigare placerad i Berlin, Jagodas och de avlidna Gorkijs och Kujbysjevs privatsekreterare och tre äldre läkare i Kreml. Den mödosamt framtvingade bekännelsen från var och en var anpassad efter den bisarra anklagelsen. Allting hade återigen repeterats, också med de omkring trehundra åhörarna, som bortsett från några utländska diplomater och journalister för det mesta var polistjänstemän, som uppträdde som upprörda medborgare.[172]

Men i omfattning och politiskt syfte skilde sig rättegången avsevärt från sina föregångare. Enligt anklagelsen, som utformats under personligt överinseende av Stalin, som sedan följde rättegången från ett fördraget fönster ovanför domstolssalen,[173] ingick de åtalade i en omfattande brottslig sammansvärjning, som omfattade nära nog alla oppositionella och obetydligt avvikande bolsjeviker nu och i det förflutna. Ledarna var den bolsjevikiska högern under Bucharin och den bolsjevikiska vänstern, som styrdes från utlandet av den förvisade Trotskij. Denna föreställning om en blandning av samtliga bolsjevikiska oppositionsströmningar låg bakom den officiella benämningen på rättegången: ”Fallet mot det antisovjetiska ‘höger- och trotskistblocket’.” Anklagelsen beskyllde inte bara ”blocket” för att ha ansvaret för samma slags terrorist-, sabotage och spionagehandlingar som de tidigare åtalade utan för en mängd andra ännu mer djävulska brott. Däribland ingick den framgångsrika sammansvärjningen för att mörda bland andra Kujbysjev och Gorkij och den misslyckade för att mörda Stalin och ”hans mest framstående vapenbröder”; för att undergräva den sovjetiska säkerheten och öppna landets gränser för Tyskland och Japan; att avstå sovjetiskt territorium åt olika utländska makter; och att sabotera ekonomin och återinföra kapitalismen.

Enskilda anklagelsepunkter hade olika syften. En del lade skulden på Stalins motståndare för aktuella brott som han själv misstänktes för, till exempel mordet på Kirov. Andra var uppenbart påhittade för att bortförklara uppseendeväckande misslyckanden av stalinledningen sedan 1929, till exempel anklagelsen att Bucharin och andra organiserat ”kulakuppror” och förgiftat kreatur under kollektiviseringen och konspirerat för att beröva stadsbefolkningen konsumtionsvaror, delvis genom att uppmana sina agenter att blanda glas i födoämnen.[174] Men tagna i sin helhet var deras liksom processens syfte att för alltid misskreditera och döma ut alla antistalinistiska uppfattningar och hela den gamla bolsjevikiska ledningen utom Stalin (och något motvilligt) Lenin som en ”illaluktande hög av mänskligt avfall” – för att i praktiken bli en makaber kröning av Stalin och stalinismen. Generalsekreterarens uttalande, då Bucharin arresterades 1937, blev genom hans språkrör, åklagaren Vysjinskij, rättegångens politiska huvudpunkt:

---

[172] *Case of the Anti-Soviet Bloc*. För ögonvittnesskildringar, se MacLean, a.a., s. 61-83 och Walter Duranty, *The Kremlin and the People* (New York 1941) s. 76ff. [Det svenska kommunistpartiets förlag Arbetarkultur publicerade ett förkortat referat på svenska av rättegångsprotokollet: *Rättegången ”Högerns och Trotskisternas block” – Red anm*]

[173] *Ibid*

[174] Se t ex *Case of the Anti-Soviet Bloc*, s. 675f. För problemet med att läsa rättegångsprotokollet på olika plan, se Nathian Leites/Elsa Bernaut, *Ritual of Liquidation* (Glencoe, Ill. 1954).

> Den historiska betydelsen av denna rättegång består framför allt av det faktum att det vid denna rättegång har visats ... att högern, trotskisterna, mensjevikerna, socialistrevolutionärerna, de borgerliga nationalisterna, och så vidare ... inte är någonting annat än ett band mördare, spioner, splittrare och sabotörer utan några principer eller ideal...
>
> Trotskisterna och bucharinisterna, det vill säga ”höger- och trotskistblocket” ... är inget politiskt parti, ingen politisk tendens, utan ett band brottslingar och inga vanliga brottslingar utan brottslingar som har sålt sig själva till fiendens underrättelsetjänst, brottslingar som även vanliga förbrytare behandlar som de uslaste, de mest föraktliga, de mest fördärvade av de fördärvade.[175]

Stalins plan gick ut på att Bucharin skulle spela huvudrollen i denna anklagelse mot den gammalbolsjevikiska rörelsen. Som den främste symbolen för den för-stalinistiska bolsjevismen och den viktigaste partiledaren inför rätta (eftersom Trotskij åtalades och dömdes i sin frånvaro), var han för partimedlemmar och alla insiktsfulla medborgare huvudpersonen vid rättegången.[176] Hans brottslighet, som upptog en stor del av det 800-sidiga rättegångsprotokollet, skulle symbolisera bolsjevismens. Som ett ögonvittne erinrar sig,

> tilldelades Bucharin rollen av ärkefiende... Han hade legat bakom varje illdåd och haft en hand i varje sammansvärjning. Varje fånge var noga med att samtidigt som han svärtade ned sig själv nedsvärta Bucharin... Kvardröjande minnen från ett ärorikt förflutet blev utplånade.

Med hjälp av fogliga åtalade ansträngde sig Vysjinskij för att vid varje tillfälle förvandla den politiska biografin för den som en gång varit partiets ”favorit” till att bli ”höjden av avskyvärt hyckleri, svekfullhet, jesuitism och omänsklig skurkaktighet”. ”Denne mans hyckleri och svekfullhet”, avslutade Vysjinskij, ”överträffar till och med de mest svekfulla och avskyvärda brotten i mänsklighetens historia”.[177] Bucharin fick slutligen bära ansvaret för det värsta av alla brott, försök till fadersmord: att han konspirerat för att mörda Lenin under motsättningarna kring fredsavtalet i Brest 1918.

Under det år Bucharin satt i fängelse krävde Stalin och hans förhörsledare hans fulla medverkan – hans bekännelse och domstolsuppträdande – i denna grymma charad. Under hela den stora utrensningen, och faktiskt ända tills Stalin dog, ställdes liknande krav på tusentals likaledes oskyldiga fångar. Varför så många bekände är inte längre något mysterium. Omkring 1937 hade de sovjetiska politiska fängelserna blivit platsen för de mest brutala fysiska tortyrmetoder, ständiga nedbrytande utfrågningar (”löpande bandet”) som varade i veckor och otaliga godtyckliga avrättningar. Män och kvinnor, unga såväl som gamla, utsattes för brutala grymheter. Det var, sammanfattar en sovjetisk historiker, ”förmodligen det värsta bladet i rysk historia”.[178] Många fångar höll ändå ut och torterades till döds eller sköts till döds utan att ha bekant. De som ”bekände” gjorde så för det mänskligaste av alla skäl: de tvingades till det av fysiska eller andra skäl. Några bolsjeviker kan ha bekänt av Rubashovliknande motiv; men för den stora plågade majoriteten, berättar en överlevande, skulle *Natt klockan tolv på dagen* ”ha blivit föremål för åtlöje”.[179]

I denna miljö höll Bucharin ut ”med anmärkningsvärd styrka” i tre månader mot oupphörliga hot och utfrågningar, som sköttes av Jezjov på Stalins anvisningar; han skall dock inte ha torterats. Omkring 2 juni gav han slutligen vika, ”men först sedan utfrågarna hotat att döda hans fru och nyfödde son”.[180] Det var inget tomt hot. ”Hustrur till folkets fiender” arresterades

---

[175] *Case of the Anti-Soviet Bloc*, s. 626ff.
[176] Orlov, a.a., s. 277.
[177] MacLean, a.a., s. 68 och *Case of the Anti-Soviet Bloc*, s. 656ff.
[178] Medvedev, a.a., kap. 8.
[179] Aleksander Wat, ”The Death of an Old Bolshevik” i *Kultura Essays*, red. Leopold Tyrmand (New York 1970) s. 72.
[180] Medvedev, a.a., s. 187; Orlov, a.a., s. 280f. Mikojan berättade senare för en amerikansk journalist att Bucharin inte blev torterad. Conquest, a.a., s. 391.

rutinmässigt tillsammans med sina barn och användes som gisslan (i synnerhet då ledande bolsjeviker skulle framträda i skådeprocesser), dömdes till långa fängelsestraff eller sköts. Inom några veckor efter hans arrestering hade Bucharins fru och son förvisats tillsammans med andra politiska fångars anhöriga till Astrachan i juni 1937.[181] För att rädda dem – hans fru tillbringade de följande tjugo åren i fängläger och förvisning, medan hans son överlämnades till fosterföräldrar och barnhem – var han tvungen att ”bekänna” och deltaga i rättegången.

Samtidigt hade Bucharin eller fick snart ännu ett skäl för att gå med på rättegången. Det avgörande var inte att rädda sitt eget liv. Han visste att hur han än uppträdde, hur litet eller mycket han gav efter, så skulle han bli skjuten med eller utan rättegång; Stalins scenario krävde det.[182] Därför uppstod frågan, som han antydde inför domstolen: ”‘Om man måste dö, vad dör man då för’ – ett fullständigt svart tomrum uppstår plötsligt framför en med förbluffande tydlighet.” [183] Han insåg, att rättegången skulle bli hans sista offentliga framträdande och ett tillfälle att ge sin död mening, för sig själv och andra. Han skulle acceptera den symboliska rollen som den representative bolsjeviken: ”Jag bär det fulla ansvaret för blocket”, det vill säga, för bolsjevismen.[184] Men genom alla knep som var tillgängliga för honom i domsalen och genom en sista användning av esopiska budskap, skulle han förse rollen med en innebörd och ”historisk betydelse”, som var annorlunda än den som Stalin hade tänkt sig.

Bucharins plan gick ut på, som en annan författare har framhållit, att förvandla sin rättegång till en moträttegång (en välkänd teknik bland revolutionärer) mot den stalinistiska regimen och förvandla åtalet mot honom till ett åtal mot Stalin som bolsjevismens bödel.[185] I korthet skulle hans taktik gå ut på att göra allmänna bekännelser att han var ”politiskt ansvarig” för allting; därigenom skulle han på en gång rädda sin familj och framhäva sin symboliska roll, samtidigt som han bestämt förnekade eller elegant vederlade att han varit delaktig i något faktiskt brott. Den verkliga politiska innebörden av brottsanklagelserna skulle då framgå för de ”intresserade”. Stalins domstol skulle automatiskt förklara honom skyldig. Men Bucharin vittnade inför en annan och högre domstol, historien och den ”kommande generationen” till vilken han hade ställt sitt sista brev. Eller som han sade i domstolen: ”Världshistorien är en världsdomstol”, och den enda som betydde något.[186]

Från Stalins synpunkt måste de förutsägbara riskerna med att ge Bucharin ett sista offentligt forum ha uppvägts av det faktum att det inte kunde bli någon rättegång, som man tänkt sig, utan hans deltagande.[187] Att förbereda honom för rättegången blev därför en lång och hård förhandlingsprocess. Sedan Bucharin sett Stalins personliga revideringar av texten med hans första bekännelse, som han hade kommit överens om i ett möte med Jezjov och Stalins personlige sändebud Vorosjilov i juni, drog han tillbaka den. De som förhörde honom måste börja om från början och arbeta ”dag och natt”. Den slutliga utskriften höll fortfarande på att revideras strax före rättegången. Under processen försökte Stalins agenter skydda sig mot eventuella initiativ, som Bucharin kunde tänkas planera. För att nedslå varje förhoppning om att till exempel i hemlighet kunna berätta om anklagelsernas falskhet, visade de honom Lion

---

[181] Conquest, a.a., s. 142, 330ff; ”P. Jakirs memoarer”, *Russkaja mysl*, 28/10 1971. Till skillnad från fångar med hustrur, som hade delat deras revolutionära förflutna och kunde väntas dela deras politiska öde, var fångar med yngre fruar speciellt missgynnade. De hade naturligtvis också yngre barn.
[182] Som framgick av Bucharins sista brev och vittnesmål vid rättegången. *Case of the Anti-Soviet Bloc*, s. 474, 768, 777.
[183] Ibid, s. 777.
[184] Ibid, s.372, 768.
[185] Tucker/Cohen, a.a., s. xliv-viii.
[186] *Case of the Anti-Soviet Bloc*, s. 778.
[187] Tucker/Cohen, a.a., s. xlv.

Feuchtwangers senaste bok, som redogjorde för författarens iakttagande av rättegången 1937 och hans försäkran att anklagelserna och bekännelserna var äkta. Under hela förhöret och under själva rättegången förblev emellertid ödet för Bucharins familj Stalins starkaste argument.[188] Inte desto mindre vägrade Bucharin bestämt att gå med på vissa anklagelser, i synnerhet spionage och försök att mörda Lenin, vilket var oförenligt med hans avsikt att stå inför rätta som den symboliske bolsjeviken. Som ett sätt att förbereda sig själv i fängelset, skall han under tiden ha ”arbetat, studerat och hållit huvudet klart”.[189]

När rättegången började i skenet av strålkastare morgonen den 2 mars, blev det tydligt att Vysjinskij ville hålla Bucharin borta från vittnesbåset så länge som möjligt, och det på goda grunder. Under tre dagar ledde han övriga åtalade genom deras vittnesmål, som fördömde dem själva och Bucharin. Allting gick enligt planen, erinrar sig en iakttagare, ”så länge som Bucharin själv inte deltog i rättegångsförloppet”. Men när han slutligen tog till orda under sitt envisa korsförhör av åklagarvittnena och andra anklagade samt under Vysjinskijs förhör av honom själv den 5 och 7 mars och i slutpläderingen inför domstolen den 12 mars, då ”gick det inte så smidigt”.[190] I en bländande uppvisning av tvetydigheter, undanflykter, kodord, förtäckta anspelningar, övningar i logik och envisa förnekanden grep Bucharin ständigt initiativet från en allt mer förvirrad Vysjinskij och vände upp och ned på den verklige åklagarens, Stalins, mål.

Hans strategi blev uppenbar, då förhöret av honom inleddes: ”Jag erkänner mig skyldig till alla de brott som begåtts av denna kontrarevolutionära organisation, vare sig jag kände till eller vare sig jag tog direkt del i någon enskild handling.” För var och en som inte insåg att den andra delen av detta påstående gjorde den första meningslös, förtog han sedan värdet av hela sin ”bekännelse” med en enda replik: ”Bekännelse från den anklagade är en medeltida juridisk princip.” [191] Allteftersom rättegången fortskred var han – för sin familjs skull – noga med att upprepade gånger understryka den orimliga bekännelsen att vara ansvarig för alla ”blockets förbrytelser”, samtidigt som han på ett eller annat sätt uttryckligen förnekade varje enskild förbrytelse. De mest osannolika förnekade han helt enkelt oförbehållsamt, som man kan se av följande meningsutbyten:

Vysjinskij: Talade ni med honom (den medanklagade Ikramov) om sabotageverksamhet?...

Bucharin: Nej, det gjorde jag inte...

Vysjinskij: Talade ni med Ikramov om sabotageverkamhet och splittringsverksamhet under följande år?

Bucharin: Nej, det gjorde jag inte.

Vysjinskij: Jag upprepar, redogör för domstolen ... om förbindelserna mellan er sammansvärjningsgrupp och vitgardistiska kretsar utomlands och de tyska fascisterna.

Bucharin: Jag vet inget om detta. I varje fall kommer jag inte ihåg någonting.

---

[188] Orlov, a.a., s. 282; *Case of the Anti-Soviet Bloc*, s. 129, 767, 778; Katkov, a.a., s. 125f. En sovjetisk utgåva av Feuchtwangers apologi för rättegången, *Moskau 1937* [Moskva 1937], utkom i november 1937. Under rättegången försökte Vysjinskij skrämma Bucharin med att antyda att hans fru varit närvarande vid ett konspiratoriskt möte. Bucharin förnekade det bestämt. *Case of the Anti-Soviet Bloc*, s. 350ff

[189] Ibid, s. 777. Enligt en skildring skrev Bucharin på en bok om ”människans natur”, medan han satt i fängelset. Berger, a.a., s. 110. Det är inte känt om manuskriptet räddades. [I själva verket författade Bucharin 4(!) böcker under sin tid i fängelset: *Socialismen och dess kultur*, *Världens förvandling* (en diktsamling), *Filosofiska arabesker* (om marxistisk filosofi) och *Hur det hela började* (en ofullbordad självbiografisk roman). Manuskripten till dessa böcker återfanns i sovjetarkiven i början av 1990-talet och alla finns nu i engelsk översättning: *How it All Began* (1998), *Philosophical Arabesques* (2005), *The Prison Manuscripts: Socialism and Its Culture* (2007) och *The Prison Poems of Nikolai Bukharin* (2009) – *Red anm*]

[190] MacLean, a.a., s. 68.

[191] *Case of the Anti-Soviet Bloc*, s. 370, 778.

Vysjinskij: Anklagade Bucharin, erkänner ni er skyldig till spionage?

Bucharin: Det gör jag inte.

Vysjinskij: Efter det som Rykov säger, efter det som Sjarangovitj säger?

Bucharin: Jag erkänner mig inte skyldig.

* * *

Vysjinskij: Jag frågar er igen, på grundval av de vittnesmål, som här avgivits mot er idag: behagar ni erkänna inför Högsta domstolen av vilken underrättelsetjänst ni värvades – det brittiska, den tyska eller den japanska?

Bucharin: Ingen.

* * *

Vysjinskij: Och hur var det med morden på kamraterna Stalin, Sverdlov och Lenin? *Bucharin:* Uteslutet.

* * *

Vysjinskij: Det fanns en plan att mörda Vladimir Ilitj Lenin?

Bucharin: Jag bestrider det.

* * *

Bucharin: Jag förnekar kategoriskt varje medverkan i morden på Kirov, Menzjinskij, Kujbysjev, Gorkij och Maxim Pesjkov.[192]

En del anklagelser och belägg var Bucharin tvungen att vederlägga på ett mer subtilt sätt. Då han korsförhörde en anklagad, vars vittnesmål anklagade honom för sabotage, fick han fram tidsangivelser, som motsade själva anklagelsen. Vad gällde Ivanov och Sjarangovitj, medanklagade som svor på att han fört in dem på sabotage och spionage, rörde det sig om ”två provokatörer”. Vid ett tillfälle förde man fram ett ”underligt dödsliknande” vittne från polishålorna, den gamle socialistrevolutionären Vladimir Karelin, för att vittna om sammansvärjningen för att mörda Lenin. Då Bucharin tillfrågades av Vysjinskij, om han kände igen vittnet, antydde Bucharin fyndigt att mannen hade brutits ned av tortyr: ”Han har förändrats så mycket, att jag inte skulle vilja säga att det är samme Karelin.” Vid ett annat tillfälle ifrågasatte Bucharin hela sammansvärjningskonstruktionen, som rättegången vilade på, genom att hävda att han aldrig hade träffat eller hört talas om fem av sina medkonspiratörer: ”för att bli ett band, måste medlemmarna i förbrytarbandet känna varandra...” Och då han övergick till det som Vysjinskij ”kallar logik”, filosoferade han: ”Detta är vad som i elementär logik kallas tautologi, det vill säga man accepterar det som fortfarande måste bevisas som redan bevisat.” [193]

Bucharins främsta syfte var att skydda bolsjevismens historiska arv genom att vederlägga brottsanklagelsen. Men han ville också använda sitt vittnesmål inför domstolen till att komma med ett sista politiskt uttalande i de två viktigaste frågor, som landet stod inför – krig mot Tyskland och stalinismens uppkomst genom terrorn. Åklagarsidan välkomnade hans kommentarer till den första punkten, så det utgjorde inget problem. Av de ”brottstycken från det verkliga livet” som nått honom i fängelset visste Bucharin, att den europeiska krisen fördjupades och att kriget närmade sig. När han nu stod inför rätta bönföll han, som tidigare, missnöjda sovjetmedborgare att upphöra med ”en defaitistisk inställning” och försvara Sovjetunionen, även om det var stalinistiskt, som ”en stor och mäktig kraft” mot den tyska

[192] Ibid, s. 348f, 378, 396, 413, 424, 504, 771. Det finns flera exempel.
[193] Ibid, s. 125ff, 383, 496f, 769, 771. För Karelin och andra vittnen, se MacLean, a.a., s. 66.

fascismen. Mellan det stalinistiska Ryssland och det nazistiska Tyskland fanns det bara ett val.[194]

Men eftersom Bucharin talade för bolsjevismen och till kommande generationer, ansåg han det lika viktigt att ifrågasätta den officiella myten, stadfäst vid rättegången, att Stalins regim och stalinismen var revolutionens rättmätiga arvingar och höjdpunkt. För att göra det använde han helt enkelt åklagarsidans märkliga terminologi för sina egna syften. ”Enligt min terminologi”, klargjorde han vid flera tillfällen, stod ”antisovjetiskt block”, ”kontrarevolutionär organisation” eller ”kontrarevolutionens krafter” i verkligheten för det gammalbolsjevikiska partiet eller rörelsen; ”illegala”, ”upproriska” och ”konspiratoriska” handlingar stod för legitim opposition mot Stalin eller blott inofficiella sammankomster.[195] På det sättet hade han ingen svårighet att visa att den verkliga ”historiska betydelsen” av Stalins utrensning, av vilken rättegången bara var den synliga toppen, var utplånandet av det bolsjevikiska partiet – ”krossandet av de inhemska kontrarevolutionära krafterna”.[196]

Det var svårare att ange bolsjevismens verkliga ideal och program, eftersom Ulrich och Vysjinskij ständigt avbröt hans utvikningar in på ”det kriminella blockets ideologiska och politiska ståndpunkt”.[197] Men Bucharin lyckades ändå: ”på det ekonomiska området, statskapitalism, den välmående enskilde *muzjiken*, begränsningar av kollektivjordbruken, utländska koncessioner, uppgivandet av utrikeshandelsmonopolet och som resultat – återupprättandet av kapitalismen i landet”. Vysjinskij omintetgjorde snabbt Bucharins försök ”att klargöra ett begrepp, nämligen, vad menas med återupprättandet av kapitalismen”, men innebörden av det hela var ändå tydligt.[198] Bucharin personligen och bolsjevikerna i allmänhet hade trott på något slags NEP-liknande övergång till socialismen. En revolution påtvingad ovanifrån, ”den militär-feodala utsugningen av bönderna” och allt som följde på det, det var stalinism, inte bolsjevism eller leninism.

Mot denna bakgrund är det svårförklarligt hur någon som läste skildringarna i dagspressen eller de stenografiska rättegångsprotokollen, som publicerades i omfattande utländska utgåvor, kan ha förbisett dramat kring Bucharins kamp. Stalin och Vysjinskij förstod naturligtvis, att Bucharin hade ”ett system, en taktik” och försökte ge rättegången ”en särskild innebörd”.[199] Oroade och uppretade av hans ”befängda cirkuskonster” prövade Vysjinskij och Ulrich varje försök att skrämma honom till att följa manuskriptet; vid ett tillfälle hotade de att bringa honom till tystnad fullständigt, om han inte slutade med att ”följa en bestämd taktik ... att gömma sig bakom en flod av ord, spetsfundigheter, att komma med utvikningar in på filosofins, politikens och teorins områden och så vidare...” [200]

Förstahandsskildringar bekräftar eftertryckligt, att Bucharin ”kämpade för sitt rykte inför världen och sin plats i historien”. Vid fyrtionio års ålder, med åldrade ansiktsdrag och det lilla skägget gråtonat, föreföll han ”märkligt lik Lenin” i utseende och sätt.[201] Han visade öppet sitt förakt för Vysjinskij och ”njöt oerhört av sin stridande roll”; ”han var uppmärksam varje

---

[194] *Case of the Anti-Soviet Bloc*, s. 767, 776ff. Man bör komma ihåg, att många antistalinister och antikommunister utomlands instämde i det.
[195] Se t ex ibid, s. 128ff, 184, 380.
[196] Ibid, s. 778.
[197] Ibid, s. 168, 369f, 381.
[198] Ibid, s. 379, 381f
[199] Ibid, s. 423, 667.
[200] Ibid, s. 423, 667.
[201] *New York Times* 8/3 1938; MacLean, a.a., s. 62f. Det fanns ett framstående undantag, den amerikanske ambassadören Joseph Davies. Efter att ha ”skilt agnarna från vetet – sanningen från lögnen”, rapporterade han att anklagelserna och bekännelserna var sanna ”utom varje rimligt tvivel”. När kriget började hävdade han, att rättegångarna ”krossade Hitlers femte kolonn i Ryssland”. Joseph E. Davies, *Mission to Moscow* (New York 1941) s. 269, 272. [Svensk översättning: *På uppdrag i Moskva*, Bonniers 1942 – *Red anm*]

ögonblick och läste från sina anteckningar, som han fört noga under hela rättegången, for ut mot sina anklagare ”med utfall av logik och förakt, som höll domstolen trollbunden”. Sedan Vysjinskij i sitt slutanförande beskrivit honom som ”denna avskyvärda korsning mellan en räv och ett svin”, reste sig Bucharin för att hålla sitt slutanförande inför domstolen. Återigen erkände han anklagelsen mot sig, men sedan ”fortsatte han, denna gång utan att bli avbruten, att riva den i bitar, medan Vysjinskij, utan möjlighet att ingripa, satt illa till mods på sin plats, såg besvärad ut och gäspade demonstrativt”.[202] När Bucharin hade slutat, skrev en amerikansk korrespondent:

> Mr. Bucharin, som i sina sista ord bara alltför tydligt väntade att dö, var den ende som uppträdde manligt, stolt och nästan trotsigt. Han är den förste av femtiofyra män, som ställts inför domstolen i de senaste tre offentliga förräderirättegångarna, som inte har förnedrat sig själv under de sista timmarna av rättegången...
>
> I hela Mr. Bucharins tal fanns det inte ett spår av svulstighet, fräckhet eller billig retorik. Det var ett lysande anförande, framfört på ett sakligt sätt och han var oerhört övertygande. Han gjorde sitt sista framträdande och sista uttalande på den världsscen, där han tidigare spelat stora roller; enkelt och intensivt såg han ut som en fullständigt orädd människa som bara ville ge sin egen skildring inför världen.[203]

Tre årtionden senare skulle en västspecialist skriva att Bucharins rättegång, ”hur förnedrande den än var i många avseenden, med all rätt kan kallas hans främsta stund”.[204] Bucharin hoppades att det skulle bli historiens dom; han visste att det inte skulle bli domstolens. Vysjinskijs krav att han och de övriga skulle ”skjutas som galna hundar” upprepades i *Pravdas* dagliga ledare om rättegången: ”Genom att utan misskund utrota dessa spioner, provokatörer, sabotörer och splittrare, kommer Sovjetlandet att gå ännu snabbare längs den stalinska vägen, den socialistiska kulturen kommer att blomstra ännu rikare, sovjetfolkets liv kommer att bli ännu lyckligare”.[205] I enlighet därmed sammankallade Ulrich rätten klockan halv fem på eftermiddagen den 13 mars, efter anständiga sex timmars ”överläggningar”, och läste upp domarna: Bucharin, Rykov och de sjutton övriga ”att skjutas”. Den 15 mars 1938 tillkännagav den sovjetiska regeringen att avrättningarna hade utförts. Genom en bitter ironi överskuggades nyheten om Bucharins död av Hitlers inmarsch i Österrike tre dagar tidigare.[206]

Det finns ingen säker skildring av Bucharins avrättning. Enligt en berättelse som spreds i Moskva ”dog Bucharin och Rykov med förbannelser mot Stalin på sina läppar. Och de dog upprätta – inte krälande på källargolvet bönande om nåd som Zinovjev och Kamenev”.

Vare sig berättelsen är sann eller inte, tröstade den dem inom och utanför Sovjetunionen, som sörjde slutet för Bucharin och den ryska bolsjevismen.[207]

---

[202] *New York Times*, 8/3 och 13/3 1938; *Case of the Anti-Soviet Bloc*, s. 685; MacLean, a.a., s. 74.
[203] *New York Times* 13/3 1938. Det bör framhållas, att samme korrespondent, Harold Denny, då, även om det inte låter sig förklaras, skrev om rättegångarna: ”i denna allmänna bemärkelse är de inte uppgjorda”. *New York Times* 14/3 1938.
[204] Anonym recensent av Katkovs *The Trial of Bukharin* i *The Times Literary Supplement* 29/1 1970.
[205] *Case of the Anti-Soviet Bloc*, s. 696 och *Pravda* 10/3 1938.
[206] *Case of the Anti-Soviet Bloc*, s. 791, 799 och *New York Times* 16/3 1938. Trotskij såg en ”tragisk symbolik” i att rättegången sammanföll med Hitlers Anschluss. *Writings of Leon Trotsky (1937-38)* s. 146. Se också Katkov, a.a., s. 183.
[207] Victor Kravchenko, *I Chose Freedom* (New York 1946) s. 283; Margaret McCarthy, *Generation in Protest* (London 1953) s. 112. [Kravtjenkos bok gavs 1947 ut i svensk översättning under titeln: *Jag valde friheten* – Red anm]

Epilog. Bucharin och bucharinismen i historien

> Stalinismen kan inte betraktas som tre årtiondens marxism-leninism eller kommunism. Den är de förvrängningar som Stalin införde i den kommunistiska rörelsens teori och praktik. Den är ett fenomen, som är djupt främmande för marxismen-leninismen, den är pseudokommunism och pseudosocialism.. Processen att rena den kommunistiska rörelsen, att tvätta bort alla lager av stalinistisk smuts, är ännu inte avslutad Den måste genomföras ända till slutet.
>
> Roy A. Medvedev

Bucharins postuma rykte i det officiella sovjetiska samhället kan sammanfattas kort. Fem månader efter hans avrättning kom det en ny officiell historik över partiet och revolutionen. Känd för sina miljontals läsare under de följande två årtiondena genom sin undertitel, den *Kortfattade kursen*, framställde den den sovjetiska utvecklingen efter 1917 som den av Stalin förkroppsligade dygdens segerrika kamp över ”Bucharin.trotskijbandet av spioner, skadegörare och förrädare”.[1] Det var få överlevande som kunde vittna personligt om det falska i denna manikeiska fabel. Vid tiden för Hitlers invasion 1941 hade de flesta gamla bolsjeviker, oppositionella såväl som icke-oppositionella, och deras politiska anhängare och vänner blivit skjutna eller skulle snart omkomma i Stalins koncentrationsläger. (Såvitt man vet överlevde bara en av Bucharins personliga följeslagare, Valentin Astrov.)[2] Många äldre sovjetmedborgare kände naturligtvis till sanningen.[3] Men fram till Stalins död 1953 var Sovjetunionen ett samhälle bringat till tystnad av terrorn och där bara den officiella stämman kunde höras. Namnen på Bucharin och alla utom ett fåtal ursprungliga bolsjevikiska ledare förblev bannlysta och nämndes offentligt bara i samband med sådana standardfördömanden som ”ett simpelt band av folkfiender”.[4]

Sedan Stalin dött, och med honom terrorn, inleddes den reformering av det sovjetiska samhället känd som avstalinisering och åtföljdes av en långsam – och fortfarande ofullständig – officiell omvärdering av Bucharin och de andra mördade bolsjevikerna. Under Chrusjtjovs väg till makten medförde hans kampanj för att återskänka partiet den framskjutna ställning det intagit före 1936 ett omfattande avslöjande och fördömande av Stalins ”brott” mot partiet. Hans berömda hemliga tal till den tjugonde partikongressen i februari 1956 fördömde Stalins terror på trettiotalet och frikände således indirekt dess offer, även om han var noga med att försvara segern över den bucharinistiska oppositionen 1928-29.[5] Mot slutet av 1950-talet och början av 60-talet förekom en oavbruten omprövning av partihistorien samt en politisk rehabilitering av tusentals av Stalins offer. Men de flesta av dem som hedrades postumt hade antingen en gång varit anhängare till Stalin och omkommit under hans urskiljningslösa terror eller också hade de varit mindre betydande partioppositionella. Varken Bucharin eller Stalins övriga betydelsefulla motståndare återfanns bland dem.

I början av sextiotalet hade Chrusjtjovs allt mer radikala antistalinism aktualiserat frågan om Bucharin, den främste antistalinisten i partiets historia. Olika petitioner tillställdes ledningen

---

[1] *History of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks). Short Course* (New York 1939) s. 346.

[2] När den tyska invasionen började, avrättade NKVD summariskt tusentals lägerfångar, som dömts som bucharinister och trotskister på 30-talet. Joseph Scholmar, *Vorkuta* (London 1954) s. 169. Bucharins skyddsling från 20-talet, Valentin Astrov, tillbringade större delen av stalinåren i läger. Se W. Claudius, ”In a Soviet Isolator*”, St. Antony's Papers: Soviet Affairs*. No 1 (London 1956), s. 143ff. Astrov återvände till Moskva på 50-talet och publicerade två historiska romaner *Sluttningen* (Moskva 1958) *och Ljusen därframme* (Moskva 1966). Den senare, en skönlitterär skildring av partilivet på 20-talet, har kritiserats av nutida sovjetiska dissidenter på grund av Astrovs ”förtal av sina tidigare kamrater”, bucharinisterna. Se *Novoe russkoe slovo* 2/2 1971.

[3] Det bör framhållas att två sovjetiska poeter, Boris Pasternak och Pavel Vasiljev hade modet att vägra underteckna krav på Bucharins avrättning 1937. Vasiljev arresterades och sköts kort därefter. Se Vasily Grossman, *Forever Flowing* (New York 1972) s. 33 samt Wolin/Slusser, a.a., s. 186, där Vasiljevs vägran är feldaterad.

[4] *Short Course*, s. 346.

[5] Khrushchev, *Crimes of the Stalin Era*.

och krävde hans fullständiga rehabilitering, bland annat en till politbyrån från fyra överlevande gammalbolsjeviker. ”En man som Lenin kallade med rätta partiets favorit”, skrev de, ”kan inte förbli på listan över förrädare och utstötta från partiet”.[6] Bucharins änka, som tillsammans med sin son hade frisläppts och fått återvända till Moskva efter nära tjugo år i fångläger och förvisning, riktade 1961 och 1962 personliga vädjanden till Chrusjtjov. Hon bad att man officiellt skulle ta avstånd från brottsanklagelserna mot Bucharin och att han postumt skulle återfå alla sina partihedersbetygelser. Chrusjtjov gick med på det första önskemålet och lovade att överväga det andra.[7] I december 1962 avfärdade en officiell talesman kortfattat brottsanklagelserna: ”Varken Bucharin eller Rykov var naturligtvis spion eller terrorist.”[8]

Trots denna utveckling och fortsatta petitioner från familjen följde det ingen politisk rehabilitering. ”Bucharinfrågan”, som ofrånkomligen berör lagligheten i Stalins påtvingade kollektivisering och således grundvalen för dagens sovjetsamhälle, hade redan blivit en källa till motsättningar mellan Chrusjtjov och hans motståndare i den sovjetiska ledningen. I och med hans avsättning 1964 och tillkomsten av en konservativ ledning besluten att begränsa reformerna och återinföra åtminstone en partiell tystnad om det stalinistiska förflutna, var frågan om Bucharins rehabilitering officiellt avslutad. Det framförs inte längre några brottsanklagelser mot honom och hans namn förekommer ibland utan nedsättande kommentarer;[9] men ännu trettiofem år efter hans avrättning nämns Bucharin inte i de sovjetiska uppslagsverken och är fortfarande föremål för intensivt officiellt förtal — en ”antileninist”, en ”pseudobolsjevik”, sägs det, vars'politiska åsikter och ”högeropportunism” äventyrade revolutionen och hotade att återinföra kapitalismen i Sovjetunionen.[10]

Behandlingen av Bucharin i den sovjetiska litteraturen återspeglar emellertid inte på ett riktigt sätt den ställning hans åsikter har i den nuvarande kommunistiska världen. Under de tjugo åren efter Stalins död har den centrala frågan i östeuropa varit att reformera det stalinistiska system, som tillkom i Sovjetunionen under 1930-talet och som påtvingades de länder, som hamnade under Sovjetunionens hegemoni efter andra världskriget. I alla de samhällen, där den anti-stalinistiska reformismen har blivit en verksam kraft, vid eller utanför makten, har en bucharinistiskt präglad politik och synsätt fått nytt liv. I Jugoslavien, Ungern, Polen och Tjeckoslovakien har reformkommunister blivit förespråkare för marknadssocialism, balanserad ekonomisk planering och tillväxt, evolutionär utveckling, samhällsfred, en blandad jordbrukssektor och tolerans för en social och kulturell pluralism inom ramen för enpartistaten. För många har ”socialistisk humanism” blivit ett slagord och en vision.[11] Bucharins officiella anseende har i avsevärd grad ökat i en del av dessa länder.[12] Det vore emellertid fel att tro att det speciellt är minnet av honom eller hans arbeten som skulle ha legat bakom de

---

[6] Citerat i Medvedev, a.a., s. 184f.

[7] B. Nikolaevskij, ”Problemet med avstaliniseringen och Bucharins fall”, SV, (december 1965); Michael Tatu, *Power in the Kremlin from Khrushchev to Kosygin* (New York 1969) s. 245. Rapporter om hans förestående juridiska rehabilitering cirkulerad vitt i oktober 1962. Se *Politika* (Belgrad) 16/10 1962 och *New York Times* 19/10 1962.

[8] *Allunionella konferensen*, s. 298. Talaren var Petr Pospelov, vilken som en uppåtstigande ung stalinist 1937 energiskt hade angripit Bucharin, Rykov och deras ”spionage; sabotage- och terroristorganisation”. *Pravda* 6/11 1937.

[9] Se t ex *VIKPSS* 1967:8, s. 63 och 1970:10, s. 105 samt *Novyj Mir* 1969:2, s. 192.

[10] Vaganovs *Högeravvikelsen* (1970) återspeglar den rådande officiella attityden gentemot Bucharin och bucharinismen. Se den berömmande recensionen i *Kommunist* 1970:18.

[11] Se t ex Imre Nagy, *On Communism: In Defense of the New Course* (New York 1957); Ota Sik, *Plan and Market Under Socialism* (White Plains 1967) samt essäerna av östeuropeiska marxister i Erich Fromm, red. *Socialist Humanism* (Garden City 1966).

[12] Se jämförelsen mellan den polska och sovjetiska behandlingen i Warren Lerner, ”The Unperson in Communist Historiography”, *The South Atlanta Quarterly* (hösten 1966) samt behandlingen av Bucharin i Predrag Vranici, *Istorija Marksizma* (Zagreb 1961).

nuvarande reformistiska tankarna. Som ett bevis på hans bestående aktualitet har sådana tankar snarare uppstått — samtidigt med det förnyade intresset för NEP och det sovjetiska tjugotalet — som ett naturligt resultat av sökandet efter en icke-stalinistisk ordning.[13]

Det gäller också för Sovjetunionen själv. Under högvattenmärket för Chrusjtjovs reformism och hans lindring av censuren 1959-64 framkallade den långtgående kritiken av den stalinistiska historien och praktiken ett utbrott av vad som kan kallas förtäckt bucharinism — en pånyttfödelse av bucharinistiska uppfattningar och synsätt, som inte kunde bli och inte blev sammankopplade med hans namn. Man kan ge många exempel. Chrusjtjovledningen själv förkastade Stalins klasskampstes och antog en variant av Bucharins åsikt att det sovjetiska samhället skulle utvecklas fredligt och ”växa in i” kommunismen.[14] Reformistiska planerare och ekonomer började upprepa Bucharins berömda varningar om vetenskaplig planering, proportionerlig utveckling, nyttan av marknaden och samhällelig konsumtion.[15] De som förordade kulturell liberalism höll fram som modell partiets politik under NEP-åren och dess resolution från 1925 om litteraturen, skriven av Bucharin.[16] Under tiden utvecklade sovjetiska revisionistiska historiker, som befriats från de stalinistiska myterna och nu fått tillgång till arkiven, en kritik av bondejordbruket under NEP och av Stalins kollektiviseringspolitik, som var anmärkningsvärt lik Bucharins; de som skrev om Stalins industrialisering gjorde likadant och även, fast i mindre utsträckning, de som skrev om Kominterns politik.[17] Även om den omständigheten inte får överdrivas, förefaller det rimligt att dra slutsatsen, att tre årtionden senare så är återigen den antistalinistiska kommunismen — om än förtäckt — i betydande grad bucharinistisk.[18]

Efter Chrusjtjovs fall har den kritiska diskussionen om stalinismen under officiellt hägn till stor del upphört. Men den definitiva demoleringen av den tjugoåriga myten att stalinismen var liktydig med den bolsjevikiska revolutionen gör det osannolikt att det officiella moratoriet för nytänkande kan fortsätta länge till. När den nuvarande generationen sovjetledare, vilkas synsätt formats av upplevelsen av stalinåren, har lämnat scenen, kommer kanske till slut historiecensuren att upphöra och sovjetiska författare, med mer material och kunskaper än vad vi har nu, kommer öppet att undersöka de stora frågor och de alternativ, som partiet stod inför under de avgörande 1920- och 30-talen. I likhet med forskare i väst, som studerar den sovjetiska erfarenheten, kommer de att vara oense om grundläggande frågor och debattera om det verkligen fanns ett livsdugligt bucharinistiskt alternativ till Stalins ”revolution ovanifrån”; om Bucharins jordbrukspolitik var anpassad till behovet från en växande befolkning och nödvändigheten av industriell expansion; om den långsiktiga följden av hans föreställning om socialism och hans program gick att förena med partiets politiska monopol; och, en central fråga för det sovjetiska politiska tänkandet, om ett land lett av bucharinister hade varit mer förberett eller mindre för andra världskriget. Precis som sina motsvarigheter i väst kommer förmodligen

---

[13] Ett intressant exempel är Nagys *On Communism*, där NEP åberopas i försvar för hans egen ”nya kurs”.
[14] *Material till föreläsningar om KPSS' historia* (Moskva 1964) samt Daniel Tarschys, *Beyond the State: The Future Polity in Classical and Soviet Marxism* (Stockholm 1971) s. 161, 191.
[15] Se Moshe Lewin, *Political Undercurrents in Soviet Economic Debate: From Bukharin to the Modern Reformers* (Princeton 1974).
[16] Se t ex Rumjantsev i *Pravda* 21/2 1965.
[17] För omfattningen av efterstalinistiska arbeten om kollektiviseringen, se M. A. Bogdenko och I.E. Zelinin i *Istorija SSSR* 1963:4; De sovjetiska böndernas och SSSR.s kolchozuppbygges historia (Moskva 1963) och *Studier om historiografin över det sovjetiska samhället* (Moskva 1965) kap. 8. Lewin, a.a., diskuterar kritiken av Stalins industripolitik. Kritiken av Stalins Kominternlinje har just börjat ta form. Se t ex V. M. Leibzon och K. K. Sjirinja, *Ändringen i Kominterns politik* (Moskva 1965), s. 125, 177; samt *Studier om historievetenskapens historia i SSSR*, vol. IV (Moskva 1966), s. 692, 712ff.
[18] Eller som Bertram D. Wolfe skrev mycket tidigt: under hela aystaliniseringsprocessen har Bucharin varit ”spöket på banketten”, ett spöke, som inte ”stannar kvar i graven trots att pålen körs genom hans lik gång på gång”. *Khrushchev and Stalin's Ghost* (New York) s. 135, 139.

många sovjetiska analytiker att dra slutsatsen att någon form av bucharinism skulle ha varit både livskraftig och att föredra– att medan Stalins linje ledde till spektakulära resultat till spektakulära kostnader, så skulle Bucharins linje, som inte hade lett till någotdera, ha varit mer framgångsrik (och acceptabel) på ett mindre storslaget sätt men också mindre smärtsamt.[19]

Att bucharinistiska uppfattningar en dag kan komma att dominera den sovjetiska historiesynen antyds inte bara av de revisionistiska arbetenas inriktning under Chrusjtjov-åren utan också av den växande mängden ocensurerad litteratur, som skrivs och sprids för hand, känd som samizdat. Det är i dessa inofficiella ”publikationer”, som den kritiska diskussionen av stalinismen har fortsatt sedan mitten av sextiotalet, som en del av reformatörernas sökande efter en äkta antistalinistisk tradition i Sovjets förflutna. Här har avvikande marxistleninister, en del av dem vuxna barn till plågade bucharinister och andra bolsjeviker,[20] även återupplivat den bucharinistiska traditionen. En del hävdar nu bestämt att Bucharins jordbrukspolitik var ”den enda rätta i motsats till Stalins felaktiga”.[21] Andra upprepar helt enkelt hans kritik av Stalins ”overkliga och äventyrliga” politik, fördömer ”Stalins barackkommunism” och kommer som Bucharin fram till att ”utan Stalin skulle vi otvivelaktigt ha uppnått mycket större framgångar”.[22]

Även om dessa frågor till sin natur är historiska, har de också, som vi sett, stor samtida betydelse. I politiskt avseende beror Bucharins kommande rykte och det han stod för i den bolsjevikiska revolutionen till stor del på reformkommunisternas öde, särskilt i Sovjetunionen. Om man förkastar reformerna, kommer bucharinismen förmodligen att bli ihågkommen som en isolerad strömning i revolutionens historia, ett misslyckat alternativ till stalinismen vid moderniseringen och skapandet av Sovjetryssland. Om däremot reformatörerna lyckas skapa en mer liberal kommunism, en ”socialism med mänskligt ansikte” kommer det kanske trots allt att visa sig att Bucharins synsätt och det NEP-präglade system han försvarade var den sanna bilden av den kommunistiska framtiden – alternativet till stalinism efter Stalin.

---

[19] En avsevärd del av den senaste forskningen i väst om kollektiviseringen och sammanhängande frågor tenderar nu att med en del modifieringar stödja förtjänsterna hos Bucharins ekonomiska argument och politik. För omfattningen av denna vetenskapliga uppfattning se den fortgående diskussionen om kollektiviseringen som ägde rum i *Soviet Studies* 1965-71; Herbert J. Ellison, ”The Decision to Collectivize Agriculture”, *American Slavic and East European Review* (april 1966); Alec Nove, ”Was Stalin Really Necessary?”, *Encounter* (april 1962); E. H. Carr, *The October Revolution* (New York 1969) kap. 6-7; Erlich, *Soviet Industrialization*, II; Lewin, *Russian Peasants* and Isaac Deutscher, *Den ofullbordade revolutionen* (Stockholm 1967). Precis som uppfattningarna om den franska revolutionen kommer förmodligen de sovjetiska historieuppfattningarna till slut att indelas i rivaliserande skolor med tolkningar som sammankopplas med ledande revolutionära gestalter och program – bucharinistiska, trotskistiska, nystalinistiska och så vidare. En sådan uppdelning föregrips redan i sovjetiska arbeten och i upphetsade diskussioner bland sovjetiska historiker publicerade inofficiellt. Grani 1967:65.

[20] Framträdande bland dem är den unge historikern Leonid Petrovskij, son till den utrensade bucharcnisten Petr Petrovskij. Se nedan not 22. 1967 sände barn till gammalbolsjeviker ett brev till centralkommittén och protesterade mot Stalins officiella rehabilitering. Bland undertecknarna fanns Bucharins son och sönerna till tre avrättade bucharinister – Petrovskij, Aichenvald och Schmidt. Posev (juni 1969) s. 59. Historisk information om Bucharin, däribland hans sista brev, har spritts i samizdat. En intressant antydan om hans ställning i dissidenternas föreställning kommer från Solzjenitsyn: ”Mest av allt var Stalin på sin vakt mot folk, som var ointresserade av pengar, folk av Bucharins slag. När han inte förstod motiven för deras handlingar, blev han osäker.” *Den första kretsen* (Stockholm 1970) s. 113f.

[21] Medvedev, *Let History Judge*, s. 65. Samtidigt som Medvedev säger, att ”en del historiker” anser det, tillägger han, att han personligen ”inte vill inta en sådan ståndpunkt”. Hans kritik av Stalins ekonomiska politik är emellertid klart bucharinistisk. Se hans kapitel 2.

[22] Från Leonid Petrovskijs öppna brev till centralkommittén, översatt i *Washington Post*, 27/4 1969.

Efterskrift

På samma sätt som det inte finns någon historisk oundviklighet, finns det alltid historiska alternativ. Men när jag började arbetet med denna bok i mitten av 1960-talet byggde ändå arbetena om den sovjetiska historien, både i väst och i Sovjet, till stor del på axiomet att det inte hade funnits något verkligt alternativ till stalinismen. Både västliga och sovjetiska historiker anslöt sig till detta axiom, om än på olika sätt och av olika skäl. Den stalinistiska politiken skulle alltifrån tvångskollektiviseringen av bönderna 1929-33 till det tjugoåriga systemet av massterror och fångläger antingen ha vuxit fram oundvikligt ur det bolsjevikiska partiets natur och dess revolution eller också ha varit nödvändig för moderniseringen av ett efterblivet bondesamhälle. Västliga och sovjetiska forskare satt fångna i en historieskrivning utan alternativ, trots att föreställningen om ett icke-stalinistiskt alternativ i själva verket haft en lång tradition i kommunistisk politik. Den sträckte sig från de programmatiska debatterna i det sovjetiska partiet på 1920-talet till de öst- och västeuropeiska kommunisternas sökande efter olika vägar till socialism efter Stalins död 1953.

Den sovjetiska historieskrivningen är den enklaste att förklara. Alla tankar om ett sådant alternativ var förbjudna som brottsliga sammansvärjningar under Stalins långa välde. Vilka privata åsikter de än kunde ha, så var de officiella historikerna tvingade att hylla stalinismens första princip – att endast Stalin och hans politik var det rättmätiga resultatet av den bolsjevikiska revolutionen och det enda som förkroppsligade den kommunistiska tanken. I början av 1960-talet hade Chrusjtjovs antistalinkampanj krossat denna påtvingade enstämmighet; men även då kunde de sovjetiska historikerna bara skriva i förtäckta ordalag om frågan om historiska alternativ. Den konservativa regim, som följde på Chrusjtjov, gjorde slut också på denna begränsade omprövning av det förflutna i officiella publikationer. De kritiska analyserna av stalinismen flyttade i slutet av 1960-talet över till de ocensurerade arbetena, kända som samizdat, och det var där som en uppriktig sovjetisk diskussion om historiska alternativ till slut blommade upp.[1]

Uppfattningen i väst om stalinismen som det enda möjliga resultatet av bolsjevismen var snarare följden av en allmän enighet än av censur. En del forskare underströk den ursprungliga rörelsens politiska natur och en del nödvändigheten av en snabb modernisering. En del lät sig övertygas av en till synes obönhörlig logik i den sovjetiska historien efter 1917 eller av den stalinistiska ideologins mässande medan andra i det kalla krigets anda var angelägna om att bekräfta att stalinismen verkligen var förkroppsligandet av kommunismen. Som en följd därav kom också västliga forskare med få undantag under många år att ansluta sig till en tolkning av den sovjetiska historien som en kontinuerlig och till och med oundviklig utveckling av en enda politisk tradition, som nådde sin fullbordan i stalinismen.

I likhet med dess motsvarighet i Sovjetunionen började denna kontinuitetstes, som jag har kallat den i annat sammanhang,[2] förlora sitt grepp över den akademiska forskningen i väst under 1960-talet. Föreställningen om ett icke-stalinistiskt alternativ i den sovjetiska historien började långsamt växa fram – eller, borde jag kanske säga, växa fram på nytt – och skapade ett gynnsamt mottagande för denna bok, när den först kom ut 1973 och senare i utländska översättningar. Jag hade försökt skriva en bok som på samma gång skulle vara en mer allmän historia över perioden som en biografi över Bucharin, och båda dimensionerna blev väl mottagna. Samtidigt har det förekommit kraftiga invändningar från en del håll mot min slutsats att

[1] Jag har diskuterat detta mer utförligt i 'The Stalin Question After Stalin" i *Political Diary*, red. Stephen F. Cohen (New York 1980).
[2] "Bolshevism and Stalinism" i *Stalinism: Essays in Historical Interpretation*, red. Robert C. Tucker (New York 1977) s. 3-29.

Bucharins åsikter och förslag under 1920-talet om en mer försonlig och evolutionär väg till modernisering och socialism hade varit det verkliga alternativet till stalinismen.

Om vi lämnar de officiella sovjetiska historikerna åt sidan, som måste beklaga boken helt och hållet,[3] avspeglar dessa invändningar två skilda perspektiv bland seriösa västliga forskare. Det ena är fortfarande den dominerande uppfattningen att det inte fanns något bolsjevikiskt alternativ. Stalin fullföljde den leninistiskt-bolsjevikiska traditionen: hans ”brott låg i odjurets natur”; hans politik var ”nödvändig” för att utföra de uppgifter, som partiet hade ställt sig självt, framför allt uppgiften att föra stålåldern till träplogens land; hans motståndare i partiet, framför allt Bucharin och Trotskij, var odugliga eller till och med ”stalinismens föregångare”.[4] Det andra perspektivet är mer intressant, eftersom det till skillnad från den dominerande akademiska uppfattningen, är sympatiskt inställt till den bolsjevikiska revolutionen och ser viktiga brytningar i stalinismens ankomst. Det representeras av två av de mest inflytelserika skildrarna av den sovjetiska erfarenheten, E. H. Carr och Isaac Deutscher.

På ytan tycks Deutscher och Carr ha litet gemensamt. Deutschers berömda biografier över Stalin och Trotskij är dramatiska litterära arbeten fulla av ideologisk beundran för den ursprungliga bolsjevikiska revolutionen och en äkta kommunism. Carrs omfattande *History of Soviet Russia* är mycket annorlunda – ett sakligt och minutiöst noggrant arbete av en brittisk empiriker och uttalad anhängare av en ickeideologisk inställning till historien. Men de var vänner och ömsesidiga beundrare och någon gång under sina år av forskningar tillägnade sig Carr en större del av Deutschers ideologiska tolkning, av vilken en stor del kom från Trotskij själv.[5] De kom att dela två grundläggande och inte helt förenliga ståndpunkter: stalinismen hade varit den nödvändiga lösningen på Rysslands historiska efterblivenhet, om än tragisk; i den mån man kunde tala om ett historiskt alternativ eller meningsfull opposition, var det Trotskij som stod för detta.

Den huvudsakliga kritiken av min bok *Bucharin och den ryska revolutionen* har kommit från anhängare av denna Deutscher-Carr-skola, däribland Carr själv och Deutschers änka.[6] Även om flera marxistiska historiker har välkomnat min tolkning,[7] utövar Carr och Deutscher ett oerhört inflytande på vänstern och särskilt på dem för vilka Trotskij alltid varit antistalinismens urfader. Deras recensioner av min bok har i allmänhet varit hederliga, men också, förefaller det mig, ideologiserande och oroade. Deras invändningar framfördes mest systematiskt av den belgiske historikern Marcel Liebman, en beundrare av Deutscher och själv en framstående forskare.[8] Samtidigt som han berömde boken för dess ”hederlighet, lärdom och allvar”, erkände han uppriktigt att den utgör en ”utmaning” av Deutscher-Carr-tolkningen av sovjetisk historia, som ”på det klassiska sättet antog formen av ett val mellan stalinism och trotskism”. Boken ställer enligt Liebman ”en fundamental fråga: fanns det inte ett val, som hittills försummats eller förbisetts, mellan *stalinism och bucharinism*...?” Hans negativa svar,

---

[3] Se t ex N. E. Ovtjarenko i *VIKPSS* 1977:1 samt Vaganov, a.a., (andra uppl. Moskva 1977) s. 11.
[4] Henry Pachter, ”Bucharin – History and Legend”, *Dissent* (hösten 1974); Alfred G. Meyer, ”The Coming of the Iron Age”, *Soviet Union* II (1975) s. 89ff. För en intressantare formulering av denna allmänna ståndpunkt, se Sidney Hook, ”The Case of Comrade Bukharin”, *Encounter* (december 1974).
[5] Se t ex E. H. Carr, *The October Revolution: Before and After* (New York 1969) som innehåller recensioner av Deutschers arbeten. För en kritik av Deutschers och Carrs inställning till en besläktad fråga, se Tucker i *Stalinism*, s. 84ff.
[6] E. H. Carr, ”The Legend of Bukharin”, *The Times Literary Supplement*, 20/9 1974 [*Legenden om Bucharin* xxx]; Tamara Deutscher, ”Bukharinism vs. Trotskyism”, *Monthly Review* (april 1975) [Bucharinism mot trotskism].
[7] Se t ex Giuseppe Boffa, ”Bucharin e Stalin”, *L'Unita*, 24/12 1975; Michael Mirski, ”A Few Thoughts on a Certain Book Review”, *Canadian Jewish Outlook* (januari samt februari-mars 1976) samt Roy Medvedev citerad i not 20 nedan.
[8] ”Bukharinism, Revolution and Social Development” i *Socialist Register* 1975, ed. Ralph Miliband och John Saville (London 1975) [Bucharinism, revolution och samhällsutveckling].

hans framställning av mig som ”anti-Deutscher” och hans djupa oro att bucharinismen skall ses som ”en social och politisk kraft som var vida överlägsen” trotskismen går igen hos andra recensenter av den övertygelsen.[9]

Även om Liebmans kritik, åtminstone för mig, är den mest genomtänkta och intressanta, fick Carrs långa recension i *The Times Litterary Supplement* den största uppmärksamheten. För att vara rättvis bör jag låta Carr tala för sig själv mot min slutsats om det bucharinistiska alternativet:

> Det skulle vara svårt att tänka sig ett mer fantastiskt påstående. Trotskij hade brister i sitt temperament och gjorde allvarliga bedömningsfel. Hans brister som politisk ledare kan ha varit lika stora som Bucharins, om än av ett helt annat slag. Men i ett avseende kan hans meriter inte kritiseras eller ifrågasättas. Alltifrån Stalins uppstigande till makt ända till mordet på Trotskij i Mexiko femton år senare, genomsyrade och präglade ett tema, en besatthet, allt han gjorde och skrev. Han var den främste motståndaren till Stalin och allt vad Stalin stod för.

Kärnan i Carrs invändning, uttryckt i en översvallande beundran för Deutschers version av stalinismen som den nära nog obönhörliga ”utvecklingen av en stor historisk omvälvning”, är hans protest mot vad han kallar en ”en legend om Bucharin som en stor förlorad ledare”.[10]

Men det finns ingen sådan legend eller försök att skapa en. Föreställningen om ett bucharinistiskt alternativ bygger inte på en uppvärdering av Bucharins personliga ledarkvaliteter, vilka (som jag försökt visa i boken) var otillräckliga, eller en nedvärdering av Trotskij eller det faktum att Bucharin väntade i Moskva för att avrättas juridiskt, medan Trotskij mötte sin mördare i landsförvisning. Inte heller är det en fråga om Trotskijs ”besatthet” med Stalin, som i vilket fall var mer sammansatt och skiftande än vad Carr antyder. Den verkliga frågan är huruvida någon av dessa partiledare stod för ett livskraftigt programmatiskt alternativ till stalinismen under 1920-talet. Carr har alltid varit föraktfull mot Bucharins program, som sökte få ett jordbruksöverskott för industrialisering utan stalinliknande övergrepp mot bönderna. Det korta kapitlet om den bucharinistiska oppositionen i hans History bär märkligt nog överskriften, ”Högeravvikelsen”, en användning av Stalins egen nedsättande beteckning utan citationstecken.[11] Här förklarar också Carr uttryckligen att Bucharins program var en ”inneboende omöjlighet under NEP-förhållanden”, ett påstående som står i strid med nästan varje betydande nytt forskningsresultat, både i väst och Sovjet.

Genom att tolka 1920-talets stora frågor och utgången av den bolsjevikiska revolutionen i termer av motsättningar mellan Trotskij och Stalin vidmakthåller i själva verket Deutscher-Carrskolan bara en femtio år gammal polemik, som redan då var ytlig och missvisande. Det är möjligt att vänstern har egna och sentimentala intressen av dessa gamla etiketter, men historikerns uppgift är att få distans till händelserna och se dem tydligt. Myten om ett trotskistiskt programmatiskt alternativ har hållits vid liv under alla dessa år av skilda omständigheter – Trotskijs heroiska revolutionära bana och hans senare öde i exilen, hans egen litterära uttryckskraft, hans goda tur att dra till sig skickliga anhängare utomlands samt den stalinistiska häxjakten.

Men det är att blanda samman en ovanlig personlighet eller briljanta slagord med ett verkligt socialt och ekonomiskt program. Trots alla sina insatser som ledare och oppositionsman lyckades aldrig Trotskij under 1920-talet utforma en klar och sammanhängande politik för

---

[9] Utöver Carr och Tamara Deutscher se George Breitman, ”Bukharin and the Russian Revolution”, *The Militant* 7/6 1974; John Crawford, ”A Liberal Apologist for Bukharin”, *Workers Press*, 29/7 1974; Peter Sedgwick, ”The Return of Bukharin”, *International Socialism* (februari 1975) [Bucharins återkomst] och, för en något annorlunda metod, Mike Haynes, ”The Resurrection of Bukharin”, *International Socialism*, 2 (hösten 1978) [Nikolaj Bucharins återuppståndelse].

[10] Tamara Deutscher citerar instämmande Carr i sin egen recension. Se not 6 ovan.

[11] *Foundations of a Planned Economy*, 1926-1929, Vol. 2 (New York 1972) kap. 41.

industrialisering och socialism i Sovjetryssland. Inte heller rönte hans oklara tankar och tillfälliga insikter någon omfattande uppskattning inom och utanför partiet. Bucharin, å andra sidan, blev, trots sin otillräcklighet som politiker, den ledande talesmannen för bestämda uppfattningar och politiska linjer – NEP:s principer och metoder – som både var en varning för och alternativ till stalinismen. De rönte en betydande uppskattning i partiet och i landet, före och efter Bucharins nederlag. Och de visade sig inte vara någon ”inneboende omöjlighet”; de upphävdes med våld, tillsammans med NEP.

Det finns både historiska och samtida belägg för denna omtolkning. Det mesta av de historiska beläggen är presenterade i denna bok och det finns därför ingen anledning att upprepa dem här. Men läsaren bör veta att de har kompletterats med nyare forskning, som på två viktiga sätt har att göra med frågan om ett icke-stalinistiskt alternativ. För det första har västliga och sovjetiska historiker krossat legenden om en nödvändig och effektiv ”stalinistisk modell” för industrialisering. Den så kallade första femårsplanens verklighet utgör fortfarande ett stort språng, men ett där uppmaningar ersatte verklig planering, där omöjliga mål uppnåddes till hälften och till onödigt stora och bestående kostnader och där bondejordbruket förstördes av en kollektiviseringsprocess, som inte gav någonting till industrialiseringen och förmodligen försenade den. Få forskare, inklusive sovjetiska forskare, då de yttrar sig privat, tror fortfarande att Stalins kurs var nödvändig. De ser en hel rad olika möjligheter inom jordbruket och industrin, som stod öppna för ledningen mot slutet av 1920-talet, som alla rymdes inom NEP:s ramar och var förenliga med det alternativ som Bucharin och hans allierade lade fram för partiet just före sitt nederlag 1928-29.[12] I denna allmänna bemärkelse har den vetenskapliga analysen av denna stora vändpunkt i sovjetisk historia blivit bucharinistisk.

Den andra linjen i den vetenskapliga omprövningen berör Trotskij. Som han till slut framträder ur myterna och slagorden om den ”permanenta revolutionen”, ser vi en mer eftertänksam, sammansatt men också mer försiktig tänkare. Han är varken ”protostalinisten” i många västliga studier eller vänsterns programmatiska urfader till antistalinismen. Hans ekonomiska idéer skiftade ständigt under 1920-talet och var inte så långt ifrån Bucharins, som man tidigare trodde; då Trotskij iakttog den stalinistiska omvälvningen från fjärran blev i själva verket hans förslag ”helt oskiljaktiga från Bucharins linje”.[13] Inget av detta innebär att Bucharin var en ”stor förlorad ledare”. Men det innebär att han mer än någon annan bolsjevikisk ledare efter Lenin var den politiska representanten för ”förlorade” programmatiska idéer.

Den nuvarande utvecklingen av den kommunistiska politiken efter Stalins död förstärker de historiska beläggen. I mer än ett kvartssekel har nu antistalinister i många kommunistiska partier, inklusive det sovjetiska partiet, sökt undkomma arvet från Stalin genom att på nytt utforska det förflutna för att få inspiration, legitimitet och alternativ. Och överallt, från Moskva och Belgrad till eurokommunismens huvudstäder i väst och i dag kanske även i Kina, har antistalinistiska reformatörer naturligt dragits mot någon ”andra upplaga av NEP” och

---

[12] Se t ex följande väststudier, som delvis bygger på aktuella sovjetiska källor: Moshe Lewin, a.a., Holland Hunter, 'The Overambitious First Soviet Five-Year Plan”, *Slavic Review* (juni 1973) samt James R. Millar, ”Mass Collectivization and the Contribution of Soviet Agriculture to the First Five-Year Plan”, ibid (december 1974).

[13] Lewin, a.a., s. 68ff. För nya arbeten om Trotskij, se också Richard B. Day, *Leon Trotsky and the Politics of Economic Isolation* (Cambridge 1973); Baruch Knei-Paz, *The Social and Political Thought of Leon Trotsky* (Oxford 1978) samt Irwing Howe, *Leon Trotsky* (New York 1978). Deutscher-Carr-skolan har också invänt mot min slutsats att den avvikande partiuppfattningen efter omvälvningen 1929-30 var bucharinistisk snarare än trotskistisk.

Jag bör därför tillfoga vittnesmålet från en tidigare trotskist, vilket jag förbisåg tidigare. Han berättar för oss att den bucharinistiska oppositionen ”åtnjöt stöd av folkets massa och även av en majoritet i partiet under 1932-34 ...” Victor Serge, *Vie et mort de Trotsky* (Paris 1951) s. 213.

således bucharinpräglade idéer och politiska riktlinjer.[14] Återuppväckandet av det bucharinistiska programmatiska tänkandet i Sovjetunionen själv var mest påfallande under 1960-talet. Eftersom hans namn förblev bannlyst, återupplivades hans ”ism” anonymt bland sovjetiska reformatörer. Men tendensen var, som en västlig forskare berättar för oss, omisskännlig: ”Det var förbluffande att upptäcka hur många tankar från Bucharins antistalinistiska program från 1928-29, som aktuella reformatörer antog som sina egna och hur mycket av deras kritik av tidigare metoder som följde hans förmaningar och förutsägelser även i formuleringarna.” [15]

Förhoppningen att sådana tankar och Bucharins historiska ryktbarhet till slut kunde vinna officiellt erkännande i Moskva upphörde med den sovjetiska invasionen av Tjeckoslovakien 1968. Pragvårens reformpolitik var höjdpunkten för de antistalinistiska idéer som i olika former hade spritts i Sovjetunionen och östeuropa sedan 1950-talet. Tjeckiska reformkommunister hade, till skillnad från sina motsvarigheter i Moskva, talat öppet om Bucharins idéer som ”förlorade” föregångare, ”som, så att säga, gör sig hörda i den samtida epokens språk”.[16] Sedan 1968 har den sovjetiska propagandan med dess allt mer nystalinistiska övertoner framställt dessa reformtankar som ”huvudfaran” och upprepade gånger antytt deras direkta förbindelse med Bucharins ”högeravvikelse”.[17] Ännu värre är att de sovjetiska myndigheterna i juni 1967 gjorde en särskild markering genom att inte bara avvisa långvariga vädjanden från Bucharins änka och son om hans officiella rehabilitering utan genom att, trots motsatta beslut under Chrusjtjovs år, vidhålla att ”de brottsanklagelser på grundval av vilka han dömdes inte har dragits tillbaka”.[18]

Men precis som Moskva inte längre kan undertrycka föreställningen om ett kommunistiskt alternativ, kan det inte längre kontrollera Bucharins faktiska anseende i världen och inte ens inom Sovjetunionen. I den stora mängd arbeten från samizdat, som har samlats sedan slutet av 1960-talet, är han redan rehabiliterad. Förutom att han framställs välvilligt i många ocensurerade memoarer,[19] behandlas Bucharins politik under 1920-talet med öppet gillande av icke-konformistiska sovjetiska historiker. En placerar honom ”på första plats efter Lenin i 1900-talets revolutionära annaler”. En annan finner att hans idéer ”inte har förlorat sin giltighet än i dag”. Och Roy Medvedev, som företräder ett slags eurokommunistisk tendens bland sovjetiska dissidenter, har skrivit en rörande bok, *Bucharins sista år*, där han beskriver hans avrättning som ”ett av Stalins mest fruktansvärda brott inför det sovjetiska folket, partiet och den världskommunistiska rörelsen”.[20]

---

[14] För en fullständigare diskussion se min ”Bukharin and the Eurocommunist Idea” i *Eurocommunism Between East and West*, red. Vernon Aspaturian Jiri Valenta och David P. Burke (Bloomington 1980).

[15] Lewin, a.a., s. xiii.

[16] *V revoluci a po revoluci*, red. F. Janáček och J. Sládek (Prag 1967) s. 9, 281. (Dessa citat påträffades och översattes åt mig av Michael Kraus). En samizdatrecension av min bok av den tjeckiske historikern Hana Mejdrová drar samma slutsats. För en mer systematisk behandling av en ungersk ekonom, se Laszlo Szamuely, *First Models of the Socialist Economic Systems* (Budapest 1974).

[17] Se t ex not 3 ovan.

[18] *Chronika zashchity pray v SSSR* (New York) Nr 27 (juli-september 1977) s. 16f. För en diskussion, se min ”Why Bukharin's Ghost Still Haunts Moscow”, *The New York Times Magazine* 10/12 1978.

[19] För en del av de memoarer som har publicerats, se *Khrushchev Remembers* (Boston 1970) [svensk övers. *Chrusjtjov minns*, 1971]; Svetlana Allilujeva, *Twenty Letters to a Friend* (New York 1967); Nadezhda Mandelstam, *Hope Against Hope* (New York 1970) och *Hope Abandoned* (New York 1974); Vasilij Katanjan i *Rossija* (Turin) 197 7:3; Jevgenij Gnedin, *Katastrofen och pånyttfödelsen* (Amsterdam 1977); Lev Kopelev, *Och jag skapade mig en avgud* (Ann Arbor 1978) samt *Politisk dagbok* (Amsterdam 1972) s.546ff.

[20] Den första värderingen kommer också från Roy Medvedev, *N.I. Bucharin: De sista åren av hans liv* (Moskva: Samizdat 1978), s. I, 116. En italiensk översättning har publicerats som *Gli ultimi Anni di Bucharin* (Rom 1979); en engelsk utgåva förestår [artikeln – att kalla den för en bok är inte korrekt – publicerades i engelsk översättning i tidskriften *New Left Review* May-June 1978 under titeln *Bukharin's Last Years – Red*]. Den andra värderingen kommer från en opublicerad essä av Michail Gefter.

Utanför Sovjetunionen och dess direkta inflytelsesfär har naturligtvis tanken på ett icke-stalinistiskt alternativ också lett till ett förnyat intresse för Bucharin. På senare år har den historiska återupptäckten av Bucharin i väst kommit till uttryck i en explosion av vetenskapliga studier, nya utgåvor av hans arbeten och något av ett populärt mode i vänsterkretsar, bland annat en brittisk pjäs och en italiensk film om hans sista år och rättegång.[21] Det mest betydelsefulla var emellertid den anmärkningsvärda kampanj, som förenade eurokommunister och socialister 1978 – ett år som markerade nittioårsdagen av Bucharins födelse och fyrtioårsdagen av hans avrättning – för hans fullständiga frikännande och rehabilitering i Sovjetunionen.

Kampanjen organiserades av *Bertrand Russel Peace Foundation* i London och föranleddes av ett brev från Bucharins son, Jurij Larin i Moskva, som bad det italienska kommunistpartiet att ”delta i kampen för rättvisa åt min fader”. En talesman för det italienska partiet, den ledande representanten för ett eurokommunistiskt alternativ till stalinismen, ställde sig snabbt bakom Larins vädjan som ”en moralisk och politisk nödvändighet”. Bucharins rehabilitering i dag, förklarade han, ”har en allmän betydelse, som är av stor historisk vikt förutom att den ingår i ett moraliskt, teoretiskt, pedagogiskt och politiskt sammanhang”. Listan på undertecknare innefattade snart representanter för kommunistiska och socialistiska partier tvärs över Europa och så långt bort som Australien, såväl som en rad välkända kulturpersonligheter.[22]

Bucharin har kort sagt blivit en ursymbol i sökandet efter ett icke-stalinistiskt alternativ i både sovjetisk historia och Europa i dag. Som en ledare i *The Times* klargjorde 1978 delar konservativa motståndare till socialismen av helt andra skäl uppfattningen hos Deutschers och Carrs historiska skola att detta utgör ”farliga illusioner”. Samtidigt som *The Times* försiktigt stödde kravet att de sovjetiska myndigheterna skulle rehabilitera Bucharin, varnade den: ”Men han kan inte användas som ett sätt att rehabilitera själva kommunismen.”[23]

Det återstår att bestämma den verkliga betydelsen av det bucharinistiska alternativet i dag. Dess dragningskraft utanför Sovjetunionen, också i de mest antistalinistiska av eurokommunistiska partier, är i huvudsak som en historisk symbol. Flera av Bucharins mest centrala tankar, som bondejordbrukets roll, social konsumtion och marknaden planekonomierna har överskridits av kommunistiska reformatörer i öst- och västeuropa. Även om Bucharins opposition mot Leviathanstaten och hans kulturella liberalism förblir relevanta, var han ändå ingen demokrat. I likhet med andra grundare av det sovjetiska samhället bär han ett visst ansvar för den mordiska stalinistiska regim, som växte fram efter 1929. Han ifrågasatte till exempel aldrig principen om enpartidiktaturen eller ens att man förbjöd fraktioner inom partiet. I den mån eurokommunismen innebar en förening av kommunistiska samhällsideal

---

[21] För några av dessa vetenskapliga arbeten, se E. Ragionieri, ”Il problema Bucharin”, *Studi Storici* 1972:1; Uwe Stehr, *Kapitalismus zum Kommunismus*. *Bucharins Beitrag zur Entwicklung einer sozialistischen Theorie und Gesellschaft* (Dusseldorf 1973); J. L. Dallemagne, ”Justice for Bukharin”, *Critique* (våren 1975); Richard B. Day, ”Dialectical Method in the Political Writings of Lenin and Bukharin”, *Canadian Journal of Political Science* (juni 1976); H. Ray Buchanan, ”Lenin and Bukharin on the Transition from Capitalism to Socialism, *Soviet Studies* (januari 1976); Bettina Gransow och Volker Gransow, ”Ursprunge der Politischen Ökonomie des Sozialismus”, *SOPO* 43; Andy McSmiths pjäs ”Bukharin” spelades i augusti 1978 på Royal Court Theater i London; Lino Del Fra förbereder för närvarande en film om Bucharin for den italienska televisionen.

[22] Larins brev till Enrico Berlinguer publicerades i många tidningar, däribland The *New York Times* 7/7 1978. För det italienska partiets svar se Paolo Spriano, ”Il caso Bucharin”, *L'Unita* 16/ 1978. Mer allmänt om kampanjen, se Ken Coates, *The Case of Nikolai Bukharin* (Nottingham 1978); Cohen, ”Why Bukharin's Ghost Still Haunts Moscow”; för den internationella reaktionen, *Dossier on Bukharin* (Nottingham: Bertrand Russel Peace Foundation, stencil, 1978) samt Yannik Blanc och David Kaisergruber, *L'Affaire Boukharine* (Paris 1979).

[23] ”A Victim, Not a Hero”, *The Times* 28/7 1978. Den ledaren citerade Carr gillande mot Bucharin som en legendarisk förlorad ledare. För en liknande invändning av amerikanska konservativa, se ”Bukharin and Hope”, *National Review* 5/1 1979. Begreppet ”farliga illusioner” kommer från Liebman, Bucharinism, revolution och samhällsutveckling.

och politisk demokrati, är Bucharins program inte relevant. Allteftersom den europeiska kommunistiska rörelsen fortsätter sin avrussifiering och dessa partier återvänder till sina egna inhemska traditioner, kommer de att finna mindre som är relevant i den ryska erfarenheten, mindre som de måste rättfärdiga och sålunda ha mindre behov av någon symbol från det sovjetiska förflutna.

Den verkliga potentialen i ett bucharinistiskt alternativ idag är i Sovjetunionen själv. Bucharinismen var en mer liberal och human variant av rysk kommunism, med dess inhemska auktoritära traditioner. Delvis inspirerad av Lenins egna omprövningar mot slutet av hans liv sökte Bucharin efter en väg för den sovjetiska utvecklingen, som skulle undvika de brutalaste aspekterna av dessa traditioner eller något ännu värre. Mycket har förändrats i Sovjetunionen sedan 1920-talet. Men så länge som det stalinistiska förflutna fortsätter att kollidera med nutiden, förblir Bucharins idéer en potentiell källa till antistalinistiska reformer, om än inte nödvändigtvis demokratisk förändring, inifrån det styrande partiet.

Också på det finns det avsevärda tecken, nu mest öppet i ocensurerade ryska arbeten, där Bucharins ryktbarhet har fått central betydelse för den aktuella 'frågeställningen: ”Vad bör bevaras från revolutionen?”[24] Som vi har sett omfattar de sovjetiska dissidenter, som fortfarande tror på revolutionen och delar av det leninistiska arvet, det förnyade intresset för Bucharin. Å andra sidan hävdar de, som i likhet med Solsjenitsyn, tror att hela den kommunistiska tanken och den sovjetiska erfarenheten är korrupta utan räddning att Bucharin bara var ”bolsjevismens Don Quijote eller knappast ens bättre än Stalin”.[25] Men trots allt bekräftar påståendet från en antikommunistisk ryss att ”Bucharin förmodligen är den ende bolsjevik som någon i Ryssland kommer ihåg med ett gott ord” att hans historiska ryktbarhet idag är av en särskild natur. Den kommer att växa i fortsättningen om inte annat för att han motsatte sig den ödesdigra vändpunkten i den sovjetiska historien, Stalins tvångskollektivisering av bönderna, vilken så många ryssar har kommit att se som nationens ”största tragedi”, som en katastrof, som med Chrusjtjovs ord ”gav oss inget annat än elände och brutalitet”.[26]

Under tiden fortsätter de konservativa, som kontrollerar det sovjetiska partiet, att bekämpa Bucharins rykte. De inser att om man rehabiliterar denne grundare, så skulle det legitimera reformistiska föreställningar inom själva partiet. Och det skulle innebära en omprövning av systemets grundvalar, alltifrån det fortfarande improduktiva kollektivjordbruket och det dåligt fungerande plansystemet till den förtryckande censuren. I sitt försvar för det förflutna förblir de Stalins arvtagare. Och ändå har tanken på ett bucharinistiskt alternativ släppts lös, från Moskva till västeuropa. Det är som om Bucharin hade slungat ut Dantons förbannelse: ”Ni har berövat mig hela mitt liv. Må det återuppstå och utmana er.”

S.F.C.

New York City September 1979

[24] David Anin, ”Är Bucharin aktuell?”, *Kontinent* 1975:2.
[25] Ibid samt Aleksandr Solzjenitsyn, *Gulagarkipelagen* I-II. På liknande sätt se Dora Sjturman i *Vremja i my*, nr 39 och 40 (1979).
[26] Se Anin, as resp. Boris Sjragin, ”Nikolai Ivanovich Bukharin” (Radio Liberty Seminar Broadcast, 1978:38) samt *Khrushchev Remembers*, s. 74.

Litteraturförteckning

Litteraturförteckningen är selektiv i den meningen att den inte omfattar allt material, som använts för denna bok, och inte ens alla titlar som noterna refererar till. För att göra förteckningen hanterlig har jag bara tagit upp dem som varit mest användbara och åberopade. Framför allt har jag inte tagit upp alla Bucharins enskilda artiklar i periodiska skrifter (i synnerhet från *Pravda* och *Izvestija*) och som uppgår till flera hundra. Den läsare som vill ha en fullständig och kommenterad bibliografi över Bucharins arbeten mellan 1912 och 1929 bör vända sig till Sidney Heitmans *Nikolai I. Bukharin. A Bibliography* (Stanford, Calif. 1969). Heitmans i övrigt utmärkta arbete är mindre fullständigt vad gäller Bucharins artiklar och tal mellan 1930-36 och bör för den perioden användas tillsammans med mina noter till kapitel 10 i denna bok.

I. Arbeten och tal av Bucharin

A. Böcker och pamfletter

Ataka: Sbornik teoretitjeskich statei. Moskva 1924. /Attack: en samling teoretiska artiklar/

Azbuka kommunizma Tillsammans med E. Preobrazjenskij. Charkov 1924.

Kommunismens ABCD. Stockholm 1923. (Omtryck 1970).

Building Up Socialism. London 1926.

The Communist Program: An Analysis of the Principles of the Russian Communist Party. New York 1920.

Culture in Two Worlds. New York 1934.

Doklad na XXIII tjrezvytjajnoj leningradskoj gubernskoj konferentsii VKP(b). Moskva och Leningrad 1926.

The Economic Theory of the Leisure Class. New York 1927.

Ekonomika perechodnogo perioda. Tjast I: obsjtjaja teorija transformatsionnogo protsessa. Moskva 1920. /Övergångsperiodens ekonomi: Del I: den allmänna teorin om övergångsprocessen/

Etjudi. Moskva och Leningrad 1932.

Imperialism and World Economy. New York 1929.

Imperializm i nakoplenie kapitala (teoretitjeskij etjud). 4:e upplagan. Moskva och Leningrad 1929. /Imperialismen och kapitalackumulationen. Teoretisk studie/

K itogam XIV sjezda VKP (b). Moskva och Leningrad 1926. /Till frågorna på VKP (b):s 14:e kongress/

K voprosu o trotskizme. Moskva och Leningrad 1925. /Till frågan om trotskismen/

Krizis kapitalizma i kommunistitjeskoe dvizjenie. Moskva 1923. /Kapitalismens kris och den kommunistiska rörelsen/

Les Problèmes fondamentaux de la Culture contemporaine. Paris 1936.

Den materialistiska historieuppfattningen. Stockholm 1923 (Omtryck Lund 1980).

Na podstupach k oktjabriu: stati i retji maj-dekabr 1917 g. Moskva och Leningrad 1926. /På vägen till oktober: artiklar och tal maj-oktober 1917/

Nekotorye voprosi ekonomitjeskoj politiki: sbornik statei. Moskva 1925. /Några frågor om den ekonomiska politiken: en samling artiklar/

The New Policies of Soviet Russia. Chicago 1921.

O mezjdurodnom polozjenii. Leningrad 1926. /Om det internationella läget/

O rabkore i selkore: stati i retji. 2:a uppl. Moskva 1926. /Om arbetare- och bondekorrespondenterna/

Ob itogach objedinnogo plenums TSK i TSKK VKP (b). Moskva och Leningrad 1927. /Om frågorna på VKP (b):s CK:s och centrala kontrollkommissions extraordinarie plenum/

Ot krusjenija tsarizma do padenija burzjuazii. Charkov 1923. /Från tsarismens undergång till bourgeoisins fall/

Partija i oppozitsionnij blok. Med A. I. Rykov. 2:a uppl. Moskva och Leningrad 1926. /Partiet och oppositionsblocket/

Polititjeskoe zavjesjtjanie Lenina. 2:a uppl. Moskva 1929. /Lenins politiska testamente/

Problems of the Chinese Revolution. London 1927.

Proizvodstvennaja propaganda. Moskva 1920. /Industriell propaganda/

Proletarskaja revoljutsija i kultura. Petrograd 1923. /Den proletära revolutionen och kulturen/

Put k sotsializmu i rabotje-krestjanskij sojuz. Moskva och Leningrad 1925. /Vägen till socialism och förbundet mellan arbetare och bönder/

Put k sotsializmu v Rossi: izbrannyie proizvedenija Red. Sidney Heitman. New York 1967. /Vägen till socialism i Ryssland: utvalda arbeten/

Report on the Program Question. Med A. Thalheimer. Moskva 1924.

Tekusjtjij moment i osnovy nasjej politika. Moskva 1925. /Det aktuella läget och uppgifterna för vår politik/

Tri retji (k voprosu o nasjich raznoglasijach) Moskva och Leningrad 1926. /Tre tal till frågan om våra meningsmotsättningar/

Uroks chlebozagotovok, sjachtinskogo dela i zadatji partii. Leningrad 1928. /Lärdomar av spannmålsuppsamlingarna, Sjachty-affären och partiets uppgifter/

V zasjtjitu proletarskoj diktatury: sbornik. Moskva och Leningrad 1928. /I den proletära diktaturens försvar: En artikelsamling/

B. Periodiska artiklar

”An Abrupt Turn in the Chinese Revolution”, *Inprecor*, Vol. VII (1927).

”Aggressive Tactics”, *The Communist Review* (oktober 1921).

”The Austrian Social-Democrats' New Programme”, *The Communist International* 1926:1.

”Avtobiografija”, *Dejateli*, Vol. I (1925) /”Självbiografi”, Gestalter/

”Tjem my pobezjadaem”, *Dvadtsat pjat let RKP (bolsjevikov):1898-1923*. Moskva 1923. /”Varför vi kommer att segra”/

”Diktatura proletariata v Rossii i mirovaja revoljutsija”, *Kommunistitjeskij internatsional* 1919:4 /Proletariatets diktatur i Ryssland och världsrevolutionen/

”Doklad na IX tjrezvytjajnoj partikonferentsii vyborskogo rajona”, *Leningradskaja organizatsija ja i tjetyrnadtsatyj sjezd.* Moskva och Leningrad 1926. /Föredrag på vyborgrajonens IX extraordinarie partikonferens/

”Gody pobed”, *Plannovoe chozjajstvo* 1933:7-8. /Segrarnas år/

”The Imperialist Pirate State”, Olga Hess Gankin/H. H. Fischer (red.), *The Bolsheviks and the World War. The Origin of the Third International*. Stanford, California 1940.

”The International Bourgeoisie and Its Apostle, Karl Kautsky”, *Inprecor* Vol. V (1925).

”The International Situation and the Internal Situation in the Soviet Union”, *Inprecor,* Vol. VII (1927).

”K teorii imperialistitjeskoga gosudarstva”, *Revoljutsija pravo: sbornik pervyj* Moskva 1925. /Till teorin om den imperialistiska staten/

”Kak ne nuzjno pisat istoriju oktjabrja: po povudu knigi t. Trotskogo *1917*”; *Za leninism: sbornik statej.* Moskva och Leningrad 1925. /Hur man inte får skriva Oktobers historia: Med anledning av kamrat Trotskijs bok 1917/

”Kakoj dolzjna byt molodezj?”, *Molodaja guardija* 1926:2. /Hur ungdomen bör vara/

Kavalerijskij rejd i tjazjelaja artilleritia, (med Jurij Pjatakov), *Krasnaja nov* 1921:1. /Kavalleriattack och det tunga artilleriet/

”Kulturnye zadatji i borba s bjurokratizmom”, *Revoljutsija i kultura* 1927:2. /De kulturella uppgifterna och kampen mot byråkratismen/

”Lozung sovjetov ve venskom vosstanii”, *Kommunistitjeskij internatsional* 1927:43. /Sovjetparollen i Wien-upproret/

”Nastojasjtjaja potecha i nastojasjtjeje mutjenie”, *Krasnaja nov* 1921:2. /Den verkliga glädjen och den verkliga plågan/

”Nekotorye problemy sovremennogo kapitalizma u teoretikov burzjuazii”, *”Organizovannyi kapitalizm”; diskussija v Komakademii* 2:a uppl. Moskva 1930. /Några problem i den samtida kapitalismen hos bourgeoisins teoretiker” i ”Organiserad kapitalism”: en diskussion i den Kommunistiska akademin/

”Novoe otkrovenije o sovetskoj ekonomike, ili kak mozjno pogubit rabotje-krestjanskii blok (k voprosu ob ekonomitjeskom obosnovanii trotskizma)”, *Za leninism,* Moskva och Leningrad 1925. /Ett nytt avslöjande om den sovjetiska ekonomin, eller hur det är möjligt att underminera blocket mellan arbetare och bönder (till frågan om trotskismens ekonomiska grundval)/

”O formalnom metode v iskusstve”, *Krasnaja nov* 1925:3. /Om den formella metoden i konsten/

”O likvidatorstve nasjich dnej”, *Bolsjevik* 1924:2. /Om våra dagars likvidationism/

”O nekotorych zadatjach nasjej raboty v derevne”, *Bolsjevik* 1924:7-8. /Om några uppgifter för vårt arbete på landsbygden/

”O novoj ekonomitjeskoj politike i nasjich zadatjach”, *Bolsjevik* 1925:8-10. /Om den nya ekonomiska politiken och våra uppgifter/

”O politike parti v chudozjestvennoj literature”, *K voprosu o politike RKP (b) chudozjestvennoi literature*. Moskva 1924. /Om partiets politik inom skönlitteraturen/

”O starinnych traditsijach i sovremennom kulturnom stroitelstve (mysli vsluch)”, *Revoljutsija i kultura* 1927:1. /Om de gamla traditionerna i det samtida kulturella uppbygget (uttalade tankar)/

”O teorii permanentnoj revoljutsii”, *Za leninism*. Moskva och Leningrad 1925. /Om teorin om den permanenta revolutionen/

”The Opposition in the CPSU and in the Comintern”, *Inprecor,* Vol. VIII (1928).

”Po skutjnoj doroge: otvjet moim kritikam”, *Krasnaja nov* 1923:1. /Längs den tröttsamma vägen: svar till mina kritiker/

”The Position of the Chinese Revolution”, *Inprecor,* Vol. VII (1927).

”Program of The Communist International: Draft Submitted as a Basis for Discussion at the Fifth Congress of The Communist International”. Kopia tillhörig Bertram D. Wolfe, delegat från Mexiko, New York Public Library.

”Proletariat i voprosy chudozjestvennoj politiki”, *Krasnaja nov* 1925:4. /Proletariatet och frågorna om den konstnärliga politiken/

”Questions of the International Revolutionary Struggle”, *Inprecor* Vol. VI (1926).

”Retj na oktjarskom plenume TSK i TSKK VKP (b)”, *Partija i oppozitsya nakanunje XV sjezda VKP (b).* Moskva och Leningrad 1928. /Tal på VKP (b)s och centrala kontroll-kommissionens oktoberplenum i Partiet och oppositionen inför VKP (b)s XV kongress/

”Retj tov. Bucharina v germanskoj komissii”, *Kommunistitjeskoj internatsional* 1926:3. /Kamrat Bucharins tal i den tyska kommissionen/

”The Results of the VI World Congress of the CI”, *Inprecor,* Vol. VIII (1928).

”Revoljutsija 1905 goda”, *Vestnik truda* 1925:12. /1905 års revolution/

”The Russian Revolution and Its Significance”, *The Class Struggle* 1917:1.

”The Russian Revolution and Social Democracy”, *Inprecor,* Vol. VII (1927).

”The Years of Victorious Proletarian Revolution”, *Inprecor,* Vol. VII (1927).

”The Tenth Anniversary of the February Revolution, *Inprecor,* Vol. VII (1927).

”Teorija 'organizovannoi beschozjajstvennosti' ”, /Teorin om den 'organiserade vanskötseln' i *”Organiserad kapitalism”*/

”Theory and Practice from the Standpoint of Dialectical Materialism”, *Science at the Cross Roads*. London 1931.

”Twelfth Congress of the Russian C. P.”, *The Communist International* 1923:25.

”Sudby russkoj intelligentsii”, *Petjat i revoljutsija* 1925:3. /Den ryska intelligentsians öden/

”Utjenie Marska i ego istoritjeskoe znatjenie”, *Pamjati Karla Marksa* /Marx' lära och dess historiska betydelse i Till Karl Marx' minne/. Moskva 1933.

”Vtoroj internatsional pod flagom 'levogo kommunizma' ”, *Bolsjevik* 1924:5-6. /Andra internationalen under 'vänsterkommunismens' banér/

”Za uporjadotjenie byta molodzji”, *Byt i molodezj* (red. A. Slepkov) Moskva 1926. /Hur man skall ordna ungdomens levnadssätt/

”Znatjenie agrarro-krestjanskoi problemy”, *Bolsjevik* 1925:3-4. /Betydelsen av jordbruks- och bondeproblemet/

II. Officiella handlingar

IV vsemirnyj kongress kommunistitjeskogo internatsionala 5/11-3/12 1922 g: izbrannye doklady, retji i rezoljutsii. Moskva och Petrograd 1923.

XIV sjezd vsesojuznoi kommuniststjeskij partii (b) 18-31/12 1925 g: stenografitjeskij ottjet. Moskva och Leningrad 1926.

Desjatyj sjezd RKP (b) Mart 1921 goda stenografitjeskij ottjet. Moskva 1963.

Desjatyj sjezd RKP (b) Mart-aprel 1920 goda: protokoly. Moskva 1960.

IX vsesojuznyj sjezd VLKSM: stenografitjeskij ottjet. Moskva 1931.

Dvenadtsatyj sjezd rossijskoj kommunistitjeskoj partii (bolsjevikov): stenografitjeskij ottjet. Moskva 1923.

Odinnadtsatyj sjezd RKP (b) Mart-aprel 1922 goda: stenografitjeskij ottjet. Moskva 1961.

Pervyj kongress Kominterna Mart 1919. Moskva 1933.

Pervyj vsesojuznyj sjezd sovetskich pisateli: stenografitjeskij ottjet. Moskva 1934.

XV konferentsija vsesojuznoj kommuniststitjeskoj partii (b) 26/10-3/11 1926 g: stenografitjeskij ottjet. Moskva och Leningrad 1927.

Pjatnadtsatyj sjezd VKP (b) Dekabr 1927 goda: stenografitjeskij ottjet. Moskva 1961.

Pjaty vsemirnyj kongress kommunistitjeskogo internatsionala. 17/6-8/7 1924 g: stenograftjeskij ottjet. Moskva och Leningrad 1925.

Pjatyj vserossyskij sjezd RKSM: stenografitjeskij ottjet. Moskva och Leningrad 1927.

Protokoly tsentralnogo komiteta RSDRP (b) avgust 1917 fevral 1918. Moskva 1958.

Protokoly zasedanii vserossjskogo tsentralnogo ispolnitelnogo komiteta 4-go sojuza. Moskva 1920.

Protsess eserov: retji zatjsjitnikov i obvinjaemych 2 vol. Moskva 1923.

Puti mirovoj revoljutsii. Sedmaj rassjirennyj plenum ispolnitelnogo komiteta kommunistitjeskogo internatsionala: stenografitjeskij ottjet 2 vol. Moskva och Leningrad 1927.

Rasjirennyj plenum ispolkoma kommuniststjeskogo internatsionala (21/3-61/ 1925 g): stenografitjeskij ottjet. Moskva och Leningrad 1925.

Rassjirennyj plenum ispolnitelnogo komiteta kommunistitjeskogo internatsionala (12-23/6 1923 goda): ottjet. Moskva 1923.

Sedmoj ekstrennyj sjezd RKP (b) Mart 1918 goda: stenografijeskij ottjet. Moskva 1962.

Sedmoj sjezd professionalnych sojuzov SSSR: stenografitjeskij ottjet. Moskva 1927.

VII sjezd vsesojuznogo leninskogo kommunistitjeskogo sojuza molodezji: 11-12/3 1926 goda. Moskva och Leningrad 1926.

XVII konferentsija vsesojuznoj kommunistitjeskij partii (b) stenografitjeskij ottjet. Moskva 1932.

XVII sjezd vsesojuznoj kommunistitjeskij partii (b) 26/1-10/2 1934 g: stenografitjeskij ottjet. Moskva 1934.

Sjestnadtsataja konferentsija VKP (b) aprel 1929 goda stenografitjeskij ottjet. Moskva 1962.

XVI sjezd vsesojuznoj kommuniststjeskoj partii stenografitjeskij ottjet 2 vol. Moskva 1935.

VI kongress Kominterna: stenografitjeskij ottjet. 6 vol. Moskva och Leningrad 1929.

Sjestoj rassjurennyj plenum ispolkoma Kominterna (17/2-15/3 1926 g) stenografitjeskij ottjet. Moskva och Leningrad 1927.

Sjestoj sjezd ross jskogo leninskogo kommunistitjeskogo sojuza molodezji: stenografitjeskij ottjet. Moskva och Leningrad 1934.

Sjestoj sjezd RSDRP (b) Avgust 1917 gods protokoly. Moskva 1958.

III kongress krasnogo internatsionala profsojuznov: 8-22/7 1924 g ottjet. Moskva 1924.

Tjetvertyj vserossyskij sjezd professionalnych sojuzov: stenografitjeskij ottjet. Moskva 1923.

Tjetyrnadtsatyj konferentsija rossijskoj kommunistitjeskij partii (bolsjevikov): stenografitjeskij ottjet. Moskva 1925.

Trety vserossyskij sjezd professionalnych sojuzov. 13-16/4 1920 goda stenografitjeskij ottjet. Moskva 1921.

Trety vserossijskij sjezd RKSM 2-10/10 1920 goda: stenografitjeskij ottjet. Moskva och Leningrad 1926.

Trinadtsataja konferentsija rossijskoj kommunistitjeskij partii (bolsjevikov): stenografitjeskij ottjet. Moskva 1924.

Trenadtsatyj sjezd RKP (b) Maj 1924 goda stenografitjeskij ottjet. Moskva 1963.

Trudy I vserossijskogo sjezda sovetov narodnogo chozjajstva 26/5-4/6 1918 g: stenografitjeskij ottjet. Moskva 1918.

Voprosy prepodavanija leninizma, istorii VKP (b) i Kominterna stenogrammy sovesjtjanija, sozvannogo obsjtjestvom istorikov-marksistov 9/2 1930 g. Moskva 1930.

Vosmaja konferentsija RKP (b) Dekabr 1919 goda protokoly. Moskva 1961.

Vosmoj sjezd professionalnych sojuzov SSSR (10-21/12 1928) polnyj stenografitjeskij ottjet. Moskva 1929.

Vosmoj sjezd RKP (b): protokoly. Moskva 1959.

VIII vsesojuznyj sjezd VLKSM. 5-6/5 1928 goda stenografitjeskij ottjet. Moskva 1928.

Vserossijskaja konferentsija RKP (bolsjevikov): bjulleten. Nr 1-5. Moskva 1921.

Vserossijskoe utjreditelnoe sobranie. Moskva och Leningrad 1930.

Vtoroj kongress kommunistitjeskogo internatsionala: stenografitjeskij ottjet. Moskva 1920.

Vtoroj vsesojuznyj sjezd kolchoznikov-udarnikov: stenografitjeskij ottjet. Moskva 1935.

III. Samtida sovjetiska och andra arbeten

Abramov, A. *O pravoi oppozitsii v partii*. Moskva 1929. /Om högeroppositionen i partiet/

Aichenvald, A. *Sovjetskaja ekonomiko* Moskva och Leningrad 1927. /Den sovjetiska ekonomin/

Astrov, V och Slepkov, *A. Sotsial-demokratsija i revoljutsija.* Moskva och Leningrad 1928. /Socialdemokratin och revolutionen/

Baevskij, D. ”Bolsjeviki v borbe za III internatsional”, *Istorik marksist* 1929:11. /Bolsjevikerna i kamp för III internationalen/
-, ”Borba Lenina protiv buchariniskich 'sjatanii mysli' ”, *Proletarskaja revoljutsija* 1930:1. /Lenins kamp mot Bucharins ”intellektuella vacklan”/
-, ”Partija v gody imperialistitjeskoj vojny”, *Otjerki po istorii oktjabrskoj revoljutsii*. Moskva och Leningrad 1927. /Partiet under det imperialistiska krigets år/

Bodganov, Aleksandr, *Filosofija zjivogo opyta*. Moskva 1920. /Den levande erfarenhetens filosofi/
-, *Tektologija: vseob j jaja organizatsionnaja nauka*. Berlin och Petrograd 1922. /Tektologin: den allmänna organisationsvetenskapen/

Bogusjevskij, V. ”Kanun pjatiletki”, *God vosemnadtsatyj: almanach vosmoj*. Red. M. Gorkij. Moskva 1935. /Femårsplanens afton/

Bolsjeviki: dokumenty po istorii bolsjevizma s 1903 po 1916 god byvsj moskovsk ochrannogo otdelenija. Moskva 1918. /Bolsjevikerna: dokument till bolsjevismens historia från 1903 till 1916 från den tidigare moskvaochranans avdelning/

Bubnov, A. *VKP (b).* Moskva och Leningrad 1931.

Buchartsev, D. *Teoretitjeskie oruzjenostsy opportunizma: osjibki pravych v mezjdunarodnych voprosach*. Moskva och Leningrad 1930. /Opportunismens teoretiska vapendragare: högerns fel i de internationella frågorna/

The Case of the Anti-Soviet ”Bloc of Rights and Trotskyites”: Report of Court Proceedings. Moskva 1938.

The Case of the Anti-Soviet Trotskyite Centre: Report of Court Proceedings. Moskva 1937.

The Case of the Trotskyite-Zinovievite Terrorist Centre: Report of Court Proceedings. Moskva 1936.

The Crisis in the Communist Party, U. S A.: Statement of Principles of the Communist Party (Majority Group) New York 1930.

Dejateli sojuza sovjetskick sotsialistitjeskich respublik oktjabrskoj revoljutsii (avtobiografii i biografii): tre delar. Moskva 1925-28. /Gestalter i SSSR: (självbiografier och biografier)/

Diskussija o profsojuznach: materialy i dokumenty 1920-21. Moskva och Leningrad 1927. /Diskussionen om fackföreningarna: material och dokument 1920-21/

Dunajev, B. A. ”V junosjeskie gody”, *Pjatyj god: sbornik vtoroj.* Red. M. Miljutina. Moskva och Leningrad 1926. /I ungdomsåren/

Dvadtsat pjat let RKP (b) 1898-1923. Moskva 1923. /RKP (b) under tjugofem år: 1898-1923/

Dzerzjinskij, F. E. *Izbrannye proizvedenija* Vol 2. Moskva 1957. /Utvalda arbeten/

Fradkin, Boris. *12 biografii.* Moskva 1924.

From the First to the Second Five-Year Plan. New York 1933.

Gajsinskij, M. *Borba s uklonami ot generalnoj linii partii: istoritjeskij otjerk vnutripartjnoj borby posleoktjabrskogo perioda.* 2:a uppl. Moskva och Leningrad 1931. /Kampen mot avvikelserna från partiets generallinje: en historisk studie över kampen inom partiet under perioden efter oktober/

Hilferding, Rudolf. *Böhm-Bawerk's Criticism of Marx* Red. Paul M. Sweezy. New York 1949.
-, *Finansovyj kapital: novjejsjaja faza v razvitii kapitalizma.* 3:e Petersburg 1918. /Finanskapitalet: den nyaste fasen i kapitalismens utveckling/

History of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks) Short Course. New York 1939.

Jaroslavskij, E. *Istorija VKP (b)* Vol 4. Moskva och Leningrad 1929.

Instituto Giangiacomo Feltrenelli. *Annali.* Anno Ottavo. Milano 1966.

Itogi nojabrskogo plenuma TSK VPK (b). Leningrad 1929. /Frågorna på VPK (b):s CK-plenum i november/

K voprosu o politike RKP (b) v chudozjestvennoj literature. Moskva 1924. /Till frågan om RKP (b):s politik inom skönlitteraturen/

Kalendar kommunista na 1929 god Moskva och Leningrad 1929. /Kommunistens kalender för 1929/

Kirov, S. M. *Izbrannye stati i retji* Vol II. Moskva 1957. /Utvalda artiklar och tal/
-, *Stati i retji 1934*. Moskva 1934.

Kommunist. Genève 1915.

Kosarev, A. *Komsomol v rekonstruktivnyj period.* Moskva 1931. /Komsomol under återuppbyggnadsperioden!

Kozelev, B. *Michajl Pavlovitj Tomskij biografitjeskij otjerk*. Moskva 1927. /Biografisk studie/
-, ”Slavnyj jubilej (k 20-letiju revoljutsionnoj dejatelnosti M. P. Tomskogo)”, *Vestnik truda* 1925:1. /Ett ärorikt jubileum (till 20-årsminnet av M. P. Tomskijs revolutionära verksamhet)/

KPSS v rezoljutsijach i resjenijach sjezdov, konferentsii i plenumov TSK. Del II och III. Moskva 1954. /KPSS i resolutioner och beslut på kongresser, konferenser och CK-plena/

Kritsman, L. *Georitjeskij period velikoj russkoj revoljutsii (opyt analiza t. n. 'voennogo kommunizma')* 2:a uppl. Moskva och Leningrad 1926. /Den stora ryska revolutionens heroiska period (försök till analys av den s. k 'krigskommunismen')/

Krupskaja, Nadezjda K. *Memories of Lenin*. 2 vol. New York u. å.

Krylov, S./Zykov, A. *O pravoj opasnosti*. Moskva 1929. /Om högerfaran/

Leman, N. och Pokrovskij, S. *Idejnye istoki pravogo uklona: ob osjibkach i uklonach tov. Bucharina* 2:a uppl. Leningrad 1930. /Högeravvikelsens ideologiska källor. Om kamrat Bucharins fel och avvikelser/

Lenin, V. I. *Polnoe sobranie sotjinenii* 5:e uppl; 55 vol. Moskva 1958-. /Samlade arbeten/
-, *Selected Works*. 3 vol. Moskva 1960.
-, *Sotjinenija*. 3:e uppl. 30 vol. Moskva 1928-37.

Leningradskaja organizatsija i tjetyrnadtsatyj sjezd: sbornik materialov i dokumentov. Moskva och Leningrad 1926. /Leningradorganisationen och fjortonde kongressen: en samling material och dokument/

Leninskij sbornik 33 volymer. Moskva 1924-40.

Lentsner, N. *O pravoj opasnosti v Kominterne.* Moskva och Leningrad 1929. /Om högerfaran i Komintern/

Leontjev, A. *Ekonomitjeskaja teorija pravogo uklona*. Moskva och Leningrad 1929. /Högeravvikelsens ekonomiska teori/

Letter of an Old Bolshevik. The Key to the Moscow Trials. New York 1937.

London, Jack. *The Iron Heel* New York 1957.

Lyons, Eugene. *Assignment in Utopia*. New York 1937.

Maretskij, D. ”Nikolaj Ivanovitj Bucharin” i *Bolsjaja sovjetskaja entsiklopedija*. Vol VIII. Moskva 1926.

Marksizm i s.-ch kooperatsija: sbornik osnovnych materialov po voprosam s.-ch kooperatsii ot Marksa do nashich dnej. Moskva 1928. /Marxismen och jordbrukskooperationen: en sammanställning av det grundläggande materialet till frågorna om jordbrukskooperationen från Marx till våra dagar/

Mesjtjerjakov, N. ”Nikolaj Ivanovitj Bucharin” i *Malaja sovjetskaja entsiklopedija.* Vol I. Moskva 1929.

Miljutin, V. *Agrarnaja politika SSR.* Moskva och Leningrad 1926. /SSSR:s agrarpolitik/

Na fronte istoritjeskoj nauki. Moskva 1936. /På historievetenskapens front/

Novaja oppozitsija: sbornik mateorialov o diskussii 1925 goda. Leningrad 1926. /Den nya oppositionen: en sammanställning av material om 1925 års diskussion/

O perestrojke partijmo-polititjeskoj raboty: k itogam plenuma TSK VKP (b) 1937 g. Moskva 1937. /Om omorganiseringen av det partipolitiska arbetet: till frågorna på VKP (b):s CK-plenum 1937/

Ob ekonomitjeskoj platforme oppozitsii: sbornik statej. Moskva och Leningrad 1926. /Om oppositionens ekonomiska plattform: en sammanställning av artiklar/

Oktjabrskoje vosstanie v Moskve. Red. N. Ovsjannikov. Moskva 1922. /Oktoberresningen i Moskva/

Ordzjonikidze, G. K. *Stati i retji.* Vol II. Moskva 1957. /Artiklar och tal/

Osinskij, N. *Stroitelstvo sotsializma.* Moskva 1918. /Byggandet av socialismen/

Pamjati V I. *Lenina: sbornik statej k desjatiletiju so dnja smerti 1924-1934*. Moskva och Leningrad 1934. /Till V. I. Lenins minne: en samling av artiklar till tioårsdagen av hans dödsdag/

Platform of the Left Opposition. London 1963.

Politbjuro TS K.V.K.P. (b): biografii. Moskva 1928. /VKP (b):s CK:s politbyrå: biografier/

Polonskij, Vjatjeslay. *Otjerki literaturnogo dvizjenija revoljutsionnoj epochi.* 2:a uppl. /Studier kring den litterära rörelsen under revolutionsepoken/

Popov, K. *Diskussija 1923 goda.* Moskva och Leningrad 1927. /1923 års diskussion/

Popov, N. *Otjerki istorii vsesojuznoj kommunistitjeskoj partii.* Moskva och Leningrad 1927. /Studier kring det allunionella kommunistpartiets historia/
-, *Outline History of the Communist Party of the Soviet Union*. 2 vol. New York 1934.

Preobrazhensky, E. *The New Economics*. London 1965.

Put k oktjabrju: sbornik statej, vospominanii i dokumentov. 5 vol. Moskva 1923-26. /Vägen till oktober/

Reed, John. *Ten Days That Shook the World.* New York 1935.

Rykov, A. I. *Derevnja, novaja ekonomitjeskaja politika i kooperatsija.* Moskva och Leningrad 1925. /Landsbygden, den nya ekonomiska politiken och kooperationen/
-, *Chozjajstvennoe polozjenie SSSR*. Moskva och Leningrad 1928. /SSSR:s ekonomiska läge/
-, *Na perelome*. Moskva 1925. /Vid vändpunkten/
-, *Stati i retji.* Moskva och Leningrad 1927-28. /Artiklar och tal/

Selektor, M. E. *Dialektitjeskij materializm i teorija ravnovesija.* Moskva 1934. /Den dialektiska materialismen och teorin om jämvikten/

Sjatskin, L. ”VLKSM” i *Bolsjaja sovjetskaja entsiklopedija.* 1:a uppl. Vol. XI. Moskva 1930.

Sidorov, A. ”Ekonomitjeskaja programma oktjabrja i diskussija s 'levymi kommunistami' o zadatjach sotsialistitjeskogo stroitelstva” i *Proletarskaja revoljutsija* 1929:6, 11. /”Oktobers ekonomiska program och diskussionen med 'vänsterkommunisterna' om det socialistiska uppbyggets uppgifter”!

Slepkov, A. *Kronsjtadtskij mjatezj*. Moskva och Leningrad 1928. /Kronstadtmyteriet/

Sorin, V. *Borba Bucharina i Rykova protiv partii Lenina-Stalina*. Moskva 1937. /Bucharins och Rykovs kamp mot Lenins och Stalins parti/

-, *Partija i oppozitsija: iz istorii oppozitsionnich tetjenii (fraktsija levych kommunistov).* Moskva 1925. /Partiet och oppositionen: ur oppositionsströmningarnas historia (den vänster-kommunistiska fraktionen)/

Stalin, J. V. *Voprosy leninizma.* 4:e uppl. Moskva och Leningrad 1928. /Leninismens frågor/
-, *Works.* 13 vol. Moskva 1952-55.

Stalin: sbornik statej k pjatidesjatiletijo so dnja rozjdenija. Moskva och Leningrad 1929. /Stalin: en samling artiklar till femtioårsdagen av hans födelse/

Suhkanov, N. N. *The Russian Revolution 1917*. 2 vol. New York 1962.

1917 god v Moskve (chronika revoljutsii). Moskva 1934. /Året 1917 i Moskva (krönika över revolutionen)/

Tjernjak, I. *Polititjeskoe zavesjtjanie Lenina v izobrazjenii tov. Bucharina*. Moskva 1930. /Lenins politiska testamente i kamrat Bucharin framställning/

Tjusjevskij, N. *Vnutripartijnyj rezjim i pravyj uklon: na trotskistskich pozitsijach v orgvaprosach.* Leningrad 1929. /Regimen inom partiet och högeravvikelsen: till de trotskistiska positionerna i organisationsfrågorna/

Trotsky, Leon. *My Life*. New York 1960.
-, *The History of the Russian Revolution*. 3 vol. New York 1937.
-, *The New Course*. London 1956.
-, *O Lenine*. Moskva 1924. /Om Lenin/
-, *The Real Situation in Russia.* New York 1928.
-, *Stalin.* New York 1941.
-, *The Stalin School of Falsification.* New York 1962.
-, *The Third International After Lenin*. New York 1957.
-, *Whither Russia. Towards Capitalism or Socialism?* New York 1926.

Uljanova, M. O. *O Lenine*. Moskva 1964. /Om Lenin/

Ustrjalov, N. *Pod znakom revoljutsii*. 2:a uppl. Harbin 1927. /Under revolutionens tecken/

Veresjtjagin, Iv. *Predsedatel sovjeta narodnych kommissarov: Aleksej Ivanovitj Rykov.* 3:e uppl. Moskva och Leningrad 1925. /Ordföranden för folkkommissariernas råd: A. I. Rykov/

Vladimirova, Vera, m. fl. *Revoljutsija 1917 goda (chronika sobytii).* 6 vol. Moskva och Leningrad 1927-29?. /1917 års revolution (krönika över händelserna)/

Volfson, S. ”Nikolaj Ivanovitj Bucharin” i *Literaturnaja entsiklopedija* Vol. 1. Moskva 1929.

Vsja Moskva 1927. 3 vol. Moskva 1927. /Hela Moskva/

Za leninizm: sbornik statej. Moskva och Leningrad 1925. /För leninismen: en samling artiklar/

Za povorot na filosofskom fronte: sbornik statej Vol. 1. Moskva och Leningrad 1931. /För vändningen på den filosofiska fronten/

Zajtsev, A. *Ob Ustjalove, ”neonepe” i zjertvach ustrjalovsjtjiny*. Moskva och Leningrad 1928. /Om Ustrjalov, ”neonep” och de ustrjalovska offren/

Zalezjkii, V. ”Nikolaj Ivanovitj Bucharin”, *Malaja sovjetskaja entsiklopedija*. 2:a uppl. Moskva 1934.

Zapiski kommunistitjeskogo universiteta imena Ja. M. Sverdlova Vol. 2. Moskva 1924. /Meddelanden från det kommunistiska Sverdlovuniversitetet/

IV. Vetenskapliga och andra arbeten

Abramovitj, Raphael. *The Soviet Revolution 1917-1939*. New York 1962.

Aleksandrov (pseudonym). *Kto upravljaet Rossiej*. Berlin 1933. /Vem styr Ryssland/

Alliluyeva, Svetlana. *Twenty Letters to a Friend.* New York 1967.

Astrov, Valentin. *Krucha* (roman). Moskva 1967. /Sluttningen/
-, *Ogni vperedi*. Moskva 1967. /Ljusen därframme/

Avrich, Paul. *Kronstadt 1921*. Princeton, N. J. 1970.

Avtorkhanov, Abdurakhman. *Stalin and the Soviet Communist Party: A Study in the Technology of Power.* New York 1959.

Bauer, Raymond A. *The New Man in Soviet Psychology*. Cambridge, Mass. 1952.

Berger, Joseph. *Nothing But the Truth*. New York 1971.

Bernstein, Eduard. *Evolutionary Socialism*. New York 1965.

Bogdenko, M. ”Kolchoznoe stroitelsvo vesnoi i letom 1930 g.” i *Istoritjeskie zapiski* 76 (1965). /Kolchozuppbygget våren och sommaren 1930/ .

Borkenau, Franz. *World Communism: A History of The Communist International*. Ann Arbor, Mich. 1962.

Bottomore, T. B. ”Karl Marx, Sociologist or Marxist?”, *Science and Society* (vintern 1966).

-/Maximilian Rubel. *Karl Marx Selected Writings in Sociology and Social Philosophy*. New York 1964.

Brown, Edward J. *The Proletarian Episode in Russian Literature*. New York 1953.

Bunyan, John/Fischer, H. H. *The Bolshevik Revolution 1917-1918: Documents and Materials Stanford* 1934.

Carr, E. H. *Den ryska revolutionen* 1917-23. 3 vol. Stockholm 1970.
- /Davies, R. W. *Foundations of a Planned Economy*. 2 vol. New York 1969-71.
-, *The Interregnum: 1923-1924.* New York 1954.
-, *Socialism in One Country*. 3 vol. New York 1958-64.

Chamberlin, William Henry. *The Russian Revolution 1917-1921*. 2 vol. New York 1960.

Charmandarjan, S. V. *Lenin i stanovlenie zakavkazskoj federatsii, 1921-1923*. Erevan 1969. /Lenin och upprättandet av den transkaukasiska federationen/

Chavin, A. F. *U rulja industrii*. Moskva 1968. /Vid industrins roder/

Conquest, Robert. *The Great Terror. Stalin's Purge of the Thirties.* New York 1968.

Dahrendorf, Ralf. *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford 1966.
-, ”Out of Utopia: Towards a Reorientation of Sociological Analysis”, *The American Journal of Sociology*, LXIV (sept. 1958).

Dan, L. ”Bucharin o Staline”, *Novyj zjurnal* 75 (1964). /Bucharin om Stalin/

Daniels, Robert V. *The Conscience of the Revolution: Communist Opposition in Soviet Russia*. Cambridge 1960.
-, red. *A Documentary History of Communism*. 2 vol. New York 1962.

-, *Red October: The Bolshevik Revolution of 1917.* New York 1967.
-, ”The 'Withering Away of the State' in Theory and Practice”, *Soviet Society: A Book of Readings.* Red. Alex Inkles/Kent Geiger. Boston 1961.

Danilov, V. P. ”K charakteristike obsjtjestvenno-polititjeskoj obstanovki v sovjetskoj derevne nakanune kollektivizatsii”, *Istoritjeskie zapiski* 79 (1966). /Till karaktären av det sociala och politiska läget på den sovjetiska landsbygden strax före kollektiviseringen/
-, ”Kolchoznoe dvizjenie nakanune sploshnoj kollektivizatsii”, *Islon jeskie zapaski* 80 (1967). /Kolchozrörelsen strax före den fullständiga kollektiviseringen/
-, red. *Otjerki istorii kollektivizatsii selskogo chozjejstva v sojuznych respublikach.* Moskva 1963. /Studier kring jordbrukskollektiviseringens historia i rådsrepublikerna/

Deutscher, Isaac. *Den väpnade profeten: Trotskij 1979-1921*. Stockholm 1973.
-, *Den avväpnade profeten: Trotskij 1921-1929*. Stockholm 1973.
-, *Den förvisade profeten: Trotskij 1929-1940* Stockholm 1973.
-, *Soviet Trade Unions*. London 1950.
-, *Stalin en politisk biografi.* Stockholm 1973.

Dobb, Maurice. *Russian Economic Development Since the Revolution.* London 1928.
-, *Soviet Economic Development Since 1917*. New York 1966.

Drachkovitch, Milorad M./Lazitch, Branko. *The Comintern: Historical Highlights*. New York 1966.

Draper, Theodore. *American Communism and Soviet Russia: The Formative Period.* New York 1960.
-, ”The Ghost of Social-Fascism”, *Commentary* (febr. 1969).
-, *The Roots of American Communism.* New York 1957.
-, ”The Strange Case of the Comintern”, *Survey* (sommaren 1972).

Drobizjev, V. Z. *Glavnyj sjtab sotsialistitjeskoj promnysjlennosti: otjerki istorii VSNKH 1917-1932 gg*. Moskva 1966. /Den socialistiska industrins generalstab: studier kring VSNKH:s historia 1917-1932/

Dvinov, B. *Moskovskoj sovjet rabotjich deputatov 1917-1922: vospominanija.* New York 1961. /De arbetardeputerades moskvasovjet/

Eastman, Max. *Love and Revolution: My Journey Through an Epoch.* New York 1964.
Ehrenburg, Ilja. *Memoirs: 1921-1941.* Cleveland och New York 1964.
-, *People and Life: 1891-1923.* Moskva 1962.

Erlich, Alexander. *The Soviet Industrialization Debate, 1924-1928.* Cambridge 1960.
-, ”Stalin's Views on Soviet Economic Development”, *Continuity and Change in Russian and Soviet Thought.* Red. Ernest J. Simmons. Cambridge 1955.

Ermolaev, Herman. *Soviet Literary Theories 1917-1934: The Genesis of Socialist Realism.* Berkeley, Calif. 1963.

Fainsod, Merle. *Smolensk Under Soviet Rule.* Cambridge 1958.

Fischer, Louis. *The Life of Lenin.* New York 1964.

Fischer, Markoosha. *My Lives in Russia.* New York 1944.

Fischer, Ruth. *Stalin and German Communism.* Cambridge 1948.

Fitzpatrick, Sheila. *The Commissariat of Enlightenment: Soviet Organization of Education and the Arts Under Lunacharsky.* Cambridge 1970.

Fortjeva, L. A. *Iz vospominanii o V. I Lenine*. Moskva 1964. /Ur minnena om Lenin/

Futrell, Michael. *Underjordiskt i Norden.* Stockholm 1963.

Gankin, Olga Hess/Fischer, H. H. *The Bolsheviks and the World War. The Origins of the Third International.* Stanford, Calif 1940.

Gay, Peter. *The Dilemma of Democratic Socialism. Eduard Bernstein's Challenge to Marx*. New York 1962.

Graham, Loren R. *The Soviet Academy of Sciences and the Communist Party: 1927-1932* Princeton, N. J. 1967.

Gramsci, Antonio. *The Modern Prince and Other Writings*. New York 1959.

The Great Purge Trial Red. Ruben C. Tucker/Cohen, Stephen F. New York 1965.

Heitman, Sidney. ”Between Lenin and Stalin: Nikolai Bukharin”, *Revisionism: Essays on the History of Marxist Ideas.* Red. Leopold Labedz. New York 1962.

-, ”The Myth of Bukharin's Anarchism”, *The Rocky Mountains Social Science Journal* (april 1963).

Hilferding, Rudolf. ”State Capitalism or Totalitarian State Economy?”. *Verdict of Three Decades*. Red. Julian Steinberg. New York 1950.

Hughes, H. Stuart. *Consciousness and Society: The Reorientation of European Social Thought, 1890-1930.* New York 1961.

Humbert-Droz, Jules. *De Lénine a Staline: dix ans service de l'internationale communiste, 1921-1931*. Neuchatel 1971.
-, *”L'oeil de Moscou” à Paris*. Paris 1964.

Höglund, Gunhild. *Moskva tur och retur. En dramatisk period i Zeth Höglunds liv.* Stockholm 1960.

Irosjnikov, M. P. *Sozdanie sovjetskogo tsentralnogo gosudarstvennogo apparata.* Moskva och Leningrad 1966. /Tillkomsten av den sovjetiska centrala statsapparaten/

Istorija kommunistitjeskoi partii sovjetskogo sojuza. Vol 4. Moskva 1970. /Sovjetunionens kommunistiska partis historia/

Istorija sovjetskogo krestjanstva i kolchoznogo stroitelstva SSSR. Moskva 1963. /De sovjetiska böndernas och SSSR:s kolchozuppbygges historia/

Ivanov, V. M. *Iz istorija borby partii protiv 'levogo opportunizma'.' leningradskaja partijnaja organizats ja v borbe protiv trotskistsko-zinovjeskoj oppozitsii v 1925-1926 gg*. Leningrad 1965. /Ur historien om partiets kamp mot 'vänsteropportunismen': Leningrads partiorganisation i kamp mot den trotskist-zinovjevitiska oppositionen 1925-1926/

-/Sjmelev, A. N. *Leninizm i idejno-polititjeskij razgrom trotskizma.* Leningrad 1970. /Leninismen och trotskismens idépolitiska krossande/

Iz istorii borby leninskoj partii protiv opportunizma. Moskva 1966. /Ur historien om det leninska partiets kamp mot opportunismen/

Jackson, George D. *Comintern and Peasants in East Europe 1919-1930*. New York och London 1966.

Jasny, Naum. *Soviet Economists of the Twenties.* New York 1972.
-, *Soviet Industrialization.* 1928-1952 Chicago 1961.

Joraysky, David. S*oviet Marxism and Natural Science: 1917-1932*. New York 1961.

Jordan, Z. A. *The Evolution of Dialectical Materialism.* New York 1967.

Katkov, George. *The Trial of Bukhann*. New York 1969.

Kaufman, Adam. ”The Origin of 'The Political Economy of Socialism': An Essay on Soviet Economic Thought”, *Soviet Studies* 1953:3.

Keep, J. L. H. *The Rise of Social Democracy in Russia.* London 1963.

Khrushchev, Nikita *The Crimes of the Stalin Era.* New York 1956.

Kitaeff, Michael. *Communist Party Officials. A Group of Portraits.* New York 1954.

Knirsch, Peter. *Die ökonomischen Anschauungen Nikolaj I Bucharins*. Berlin 1959.

Koestler, Arthur. *Natt klockan tolv på dagen.* Stockholm 1941.

Kommunistitjeskij internatsional kratkij istoritjeskij otjerk. Moskva 1969. /Den kommunistiska internationalen: kort historisk studie/

Konjochov, G. *KPSS v borbe s chlebnymi zatrudnen jami v strane (1928-1929)* Moskva 1960./KPSS i kamp mot spannmålsproblemen i landet/

Kujbysjeva, G. V., med flera *Valerijan Vladimirovitj Kujbysjev: biografija.* Moskva 1966.

Leites, Nathan/Bemaut, Elsa. *Ritual of Liquidation.* Glencoe, Ill. 1954.

Lerner, Warren. *Karl Radek. The Last Internationalist*. Stanford 1970.

Lewin, Moshe. *Lenin's Last Struggle.* New York 1968.
-, *Russian Peasants and Soviet Power. A Study of Collectivization*. Evanston, Ill. 1968.

Liberman, Simon. *Building Lenin's Russia.* Chicago 1945.

Lichtheim, George. *Marxism: An Historical and Critical Study.* New York 1962.

Löwy, A. G. *Die Weltgeschichte ist das Weltgericht Bucharin: Vision des Kommunismus.* Wien 1969.

M. L. Uljanova – sekretar Pravdy. Moskva 1965. /M. I. Uljanova – Pravdas sekreterare/

MacLean, Fitzroy. *Escape to Adventure.* Boston 1950.

Maguire, Robert. *Red Virgin Soil: Soviet Literature in the 1920's.* Princeton, N. J. 1968.

Mandelstam, Nadezhda *Hope Against Hope: A Memoir.* New York 1970.

Marx, Karl. *Kapitalet* Uddevalla 1969.
-/Engels, Frederick. *Selected Works* 2 vol. Moskva 1955.

McKenzie, Kermit E. *Comintern and World Revolution 1928-1943: The Shaping of Doctrine.* New York 1964.

Medvedev, Roy A. *Let History Judge: The Origins and Consequences of Stalinism.* New York 1971.

Melgunov, S. *Kak bolsjeviki zachvatili vlast: ok jabrskij perevorot 1917 goda.* Paris 1953. /Hur boljsevikerna grep makten: oktoberrevolutionen/

Miltjakov, A. *Pervoe dejatiletie: zapiski veteran Komsomola.* 2:a uppl. Moskva 1965. /Det första decenniet: en komsomolveterans anteckningar/

Mints, I. I. *Istorija velikogo oktjabrja.* Vol. 1. Moskva 1967. /Det stora oktobers historia/

Mosjkov, Ju. A. *Zernovaja problema v gody sillo jnoj kollektivizatsii selskogo chozjajstva SSSR (1925-1932 gg*) Moskva 1966. /Spannmålsproblemet under åren för den fullständiga kollektiviseringen av jordbruket i SSSR/

Moskovskie bolsjeviki v borbe s pravym i ”levym” opportunizmom: 1921-1929 x. Moskva 1969. /Moskvabolsjevikerna i kamp med höger och ”vänster”opportunismen/

Narkiewicz, Olga A. *The Making of the Soviet State Apparatus.* Manchester 1970.

Nemakov, N. I. K*ommunstititjeskaja part ja – organizator massovogo kolchoznogo dvizjen ja (1929-1932)* Moskva 1966. /Kommunistiska partiet – organisatören av masskolchosrörelsen/

Nicolaevsky, Boris I. *Power and the Soviet Elite: ”The Letter of an Old Bolshevik” and Other Essays*. New York 1965.
-, ”Problema destalinizatsii i delo Bucharin”; *Sotsialistitjeskij vestnik* (december 1965). /Avstaliniseringens problem och frågan om Bucharin/

Nove, Alec. *An Economic History of the USSR.* London 1969.
-, ”Was Stalin Really Necessary?”, *Encounter* (april 1962).

Otjerki istorii kommunistitjeskoj partii Ukrainy. 2:a uppl. Kiev 1964. /Studier kring Ukrainas kommunistiska partis historia/

Otjerki istorii leningradskoj organizatsii KPSS Vol. 2. Leningrad 1968.

Otjerki istorii moskovskoj organizatsii KPSS 1883-1965. Moskva 1966.

Orlov, Alexander. *Secret History of Stalin's Crimes*. New York 1953.

Pipes, Richard. *The Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism 1917-1923.* Cambridge 1954.

Pollack, Frederick. ”State Capitalism: Its Possibilities and Limitations”, *Studies in Philosophy and Social Science* 1941:2.

Reswick, William. *I Dream Revolution*. Chicago 1952.

Revisionism: Essays on the History of Marxist Ideas. Red. Leopold Labedz. New York 1962.

Rosmer, Alfred. *Moscou sous Lénine: les Origines du Communisme*. Paris 1953.

Schapiro, Leonard. *The Communist Party of the Soviet Union.* New York 1960.
-, *The Origin of the Communist Autocracy.* Cambridge 1956.

Schwartz, Benjamin I. *Chinese Communism and the Rise of Mao*. New York 1967.

Serge, Victor. *Memoirs of a Revolutionary: 1901-1941*. London 1963.

Shub, David. *Lenin*. Garden City, N. J. 1949.

Slusser, Robert M. ”The Role of the Foreign Ministry”, *Russian Foreign Policy.* Red. Ivo J. Lederer. New Haven 1962.

Sorenson, Jay. *The Life and Death of Soviet Trade Unionism. 1917-1928.* New York 1969.

Sorokin, Pitrim. ”Russian Sociology in the Twentieth Century”, *American Sociological Society: Papers and Proceedings* XXI (1926).

Souvarine, Boris. *Stalin: A Critical Survey of Bolshevism.* New York 1939.

Soviet Sociology: Historical Antecedents and Current Appraisals Red. Alex Smirenko. Chicago 1966.

Spulber, Nicolas. *Soviet Strategy for Economic Growth*. Bloomington 1964.

Sweezy, Paul M. *The Theory of Capitalist Development: Principles of Marxian Political Economy.* New York 1942.

Tetjusjev, V. I. ”Borba partii za generalnuju liniju protiv pravogo uklona v VKP (b) v period mezjdu XV sjezdami”, V*estnik moskovskogo universiteta.* Serie IX 1961:3. /Partiets kamp för generallinjen mot högeravvikelsen inom VKP (b) under perioden mellan 15:e och 16:e kongresserna/

Thompson, J. M. *Leaders of the French Revolution*. New York 1967.

Tjigrinov, G. A. *Razgrom partiej pravych kapituljantov.* Moskva 1969. /Krossandet genom partiet av högerkapitulanterna/

Trukan, G. A. *Oktjabr v tsentralnoj Rosii.* Moskva 1967. /Oktober i centrala Ryssland/

Tucker, Robert C. *The Marxian Revolutionary Idea*. New York 1969.
—, *The Soviet Political Mind*.New York 1971.
—, *Stalin as Revolutionary: A Study in History and Personality.* New York 1973.

Ulam, Adam. *The Bolsheviks The Intellectual and Political History of the Triumph of Communism in Russia*. New York 1965.

Uralov, Alexander. *The Reign of Stalin*. London 1953.

Vaganov, F. M. *Pravyj uklon v VKP (b) i ego razgrom (1928-1930).* Moskva 1970. /Höger-avvikelsen i VKP (b) och dess krossande/
—, ”Razgrom pravogo uklona v VKP (b) (1929-1930)”, *Voprosy istorii KPSS* 1960:4.

Valentinov (Volskij), N. *Doktrin provogo kommunizma.* München 1960. /Högerkommu-nismens lära/
—, *Novaja ekonomitjeskaja politika i krizis partii posle smerti Lenin; vospominanija.* Stanford 1971. /Den nya ekonomiska politiken och partiets kris efter Lenins död: minnen/

Vjatkin, A. Ja. *Razgrom kommuniststjeskoj partiej trotskizma i drugich antileninskich grupp.* Del I. Leningrad 1966. /Krossandet genom det kommunistiska partiet av trotskismen och andra antileninska grupper/

Vsesojoznoe sovesjtjanie o merach ulusjtjenija podgotovki nautjno-pedagogitjeskich kadrov po istontjeskim naukam: 18-21/12 1962g. Moskva 1964. /Allunionella konferensen om åtgär-der för att förbättra utbildningen av de vetenskapligt-pedagogiska kadrerna i de historiska vetenskaperna/

Weissberg, Alexander. *The Accused.* New York 1951.

Wetter, Gustav A. *Dialectical Materialism*. New York 1958.

Wolfe, Bertram D. *Khrushchev and Stalin's Ghost.* New York 1957.
—, *Three Who Made a Revolution.* Boston 1955.

Wolin, Simon/Slusser, Robert M. *The Soviet Secret Police.* New York 1957.

Ypsilon. *Pattern for World Revolution.* Chicago 1947.

V. Opublicerat material

Denike, Jurij P. Interview No. 16-17. The Menshevik Project. Columbia University, 11/6 och 25/10 1963.

Flaherty, John E. ”The Political Career of Nicolas Bukhann to 1929”. Opublicerad doktors-avhandling. New York University 1954.

Heitman, Sidney. ”Bukharin's Conception of the Transition to Communism in Soviet Russia: An Analysis of His Basic Views, 1923-1928”. Opublicerad doktorsavhandling, Columbia University 1963.

Katz, Zev. ”Party-Political Education in Soviet Russia”. Opublicerad doktorsavhandling. University of London.

Nicolaevsky, Boris I. Privata upplysningar till författaren, 1963-65.

Sorensen, Jay Bertram. ”The Dilemma of Soviet Trade Unions During the First Period of Industrial Transformation: 1917-1928”. Opublicerad doktorsavhandling. Columbia University 1962.

Trotsky, Leon. The Trotsky Archives. Opublicerat material. Houghton Library, Harvard University.

Volskij, N. N. ”Memoirs”. Opublicerat manuskript. Russian and East European Archives, Columbia University 1956.

VI. Periodika

Bjulleten oppozitsii (BO)
Bolsjevik
The Communist International
The Communist Review
International Press Correspondence (Inprecor)
Istoritjeskij archiv
Istoritjeskie zapiski
Istorik marksist
Izvestija
Kommunist (Moskva 1918)
Kommunistitjeskaja revoljutsija (KR)
Kommunistitjeskij internatsional (KI)
Krasnaja nov
Krasnaja petjat
Molodaja gvardija
Novyj Mir (New York)
Novyj zjurnal
Pechat i revoljutsija
Pod znamenem marksizma (PZM)
Pravda
Proletarskaja revoljutsija (PR)
Prozjektor
Sotsialistitjeskaja rekonstruktsija i nauka (Sorena)
Sotsialistitjeskij vestnik (SV)
Soviet Russia
Soviet Studies
Survey
Vestnik kommunistitjeskoj akademii (VKA)
Voprosy istorii (VI)
Voprosy istorii KPSS (VIKPSS)
Za industrializatsija

Förkortningar

EKKI	Kommunistiska internationalens exekutivkommitté
KI	Kommunistiska internationalen
KPSS	Sovjetunionens kommunistiska parti
RKP (b)	Rysslands kommunistiska parti (bolsjevikerna)

RKSM	Rysslands kommunistiska ungdomsförbund
RSDRP (b)	Ryska socialdemokratiska arbetarepartiet (bolsjevikerna)
SSSR	Socialistiska sovjetrepublikernas union
TSIK	Centrala exekutivkommittén
TSK	Centralkommittén
TSKK	Centrala kontrollkommissionen
VAPP	Allryska associationen för proletära författare
VKP	Allunionella kommunistiska partiet
VLKSM	Allunionella leninska kommunistiska ungdomsförbundet (Komsomol)
VSNKH	Högsta rådet för folkhushållning